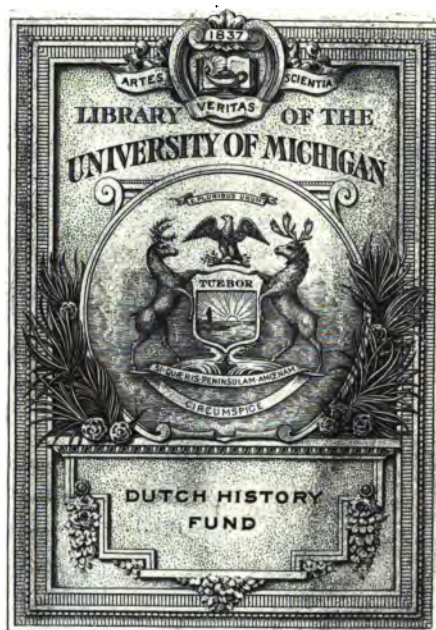
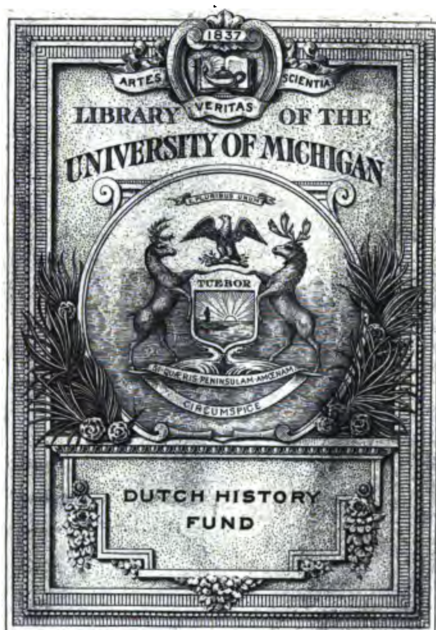

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

MENGELWERK.

ARTES
1837
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

MENGELWERK.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

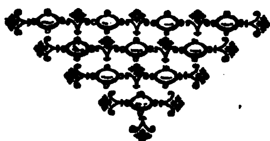
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Vierde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXX.

THE

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OVER HET ONDERSCHEIDEND KENMERK DER HELDHAFTIGHEID.

„ZO ik geen ALEXANDER ware, sprak die Veroveraar, zoude ik wenschen DIOGENES te zyn". SOCRATES zou niet gezegd hebben; „ zo ik niet ware wat ik ben, zoude ik wenschen ALEXANDER te zyn". De Wysgeer hadt 'er zyne redenen voor; de Held de zyne; welke redenen ondertusschen behooren het over te haalen? Laaten wy het waagen die groote Vraag te beslissen? Laat ons waagen om de Heldenmoed haare waare plaats in de Zedelyke volmaaktheden aan te wyzen! Laat ons toonen hoe ver dezelve boven of beneden de wysheid en deugd te schatten zy?

Alle de deugden behooren aan den Wyzen; de Held meent de geenen, die hem ontbreeken, te vergoeden door den luister der geene, die hy bezit; de eerste, altoos goed, heeft geene kwaade hoedanigheden; de ander, altoos groot, heeft geene middelmaatige; de Wyze heeft geene ondeugden, de gebreken zelve van den Held zyn schitterende en luisterryk. Beide zyn zy onbuigzaam, maar op verschillende wyzen; de een wykt nooit dan door Rede, de ander nooit dan door Edelmoedigheid; de Wyze kent zo weinig de zwakheden, als de Held de laagheid van Geest, en geweldigheid valt even weinig in den eersten, als de driften den laatsten zwaeijen.

Daar is dan meer volmaaktheid in het karakter van den Wyzen, en meer vertooning in dat van den Held, en men zou den eersten de voorkeur moeten geeven boven den laatsten, als men ze beiden op zig zelven beschouwt; maar laaten wy ze ook met opzigt op de Maatschappy bezigtigen! Laaten wy den Heldenmoed, maar alleen den waaren Heldenmoed, zyn verdienden lof doen toekoomen.

De zorg voor Zelfs-volmaaking bepaalt alle de bezigheid van den Wyzen. De oogmerken van den waaren Held strekken zig verder uit: het geluk van 't Menschdom is

zyn doel, en 't is ter bevordering van het zelve, dat hy die groote Ziel, waar mede de Hemel hem beschonken heeft, poogt aan te leggen. De Philosophen, ik erken het, geeven voor om de Volkeren de konst te leeren van gelukkig te zyn, maar de Helden maaken hen gelukkig; SOCRATES beschreide de rampen van zyn Vaderland, maar 't was TRASIBULUS die dezelve deedt eindigen; en PLATO, na zyne Welspreekenheid, zyn eer en zyn tyd aan 't hof eens Dwingelands vrugtloos gespild te hebben, was gedwongen om aan een ander den roem te laaten van SYRACUSE uit die slaverny te redden. De Philosooph mag heilzaame Lessen geeven, maar dezelve verbeteren nog de Grooten, die ze veragten, nog het Volk, dat ze niet verstaat; men moet de menschen gelukkig maaken door hen te dwingen, om het te zyn; men moet hen het geluk doen smaaken, om hen het zelve te doen beminnen; zie daar de bezigheid en poogingen van den Held; het is dikwils gewapenderhand, dat hy de onsterfelyke zegeningen gaat inzamelen van hen, die hem eerst vreezen, om hem naderhand te beminnen, te danken; en die hy eerst dwingt de Wetten te eeren, om naderhand gewillig naar de stemme der Rede te hooren.

De Heldenmoed is dan van alle hoedanigheden de noodzaakelykste in hen, wier post het is Volken te regeeren; zy is een verzameling van eene menigte van verheven deugden, die men zelden by malkander vindt, die nog zeldzaamer eenpaarig werken, en welker aanhoudende werking inzonderheid zeer zeldzaam bespeurd wordt, om dat zy, alle eigenbelang verzaakende, zig geen ander oogmerk voorstellen, dan het geluk van 't Menschdom, en geene andere belooning verwagten, dan deszelfs verwondering.

Ik heb hier niets gezegd van den Roem, welke aan groote daaden billyker wyze toekoomt; ik heb niet gesprooken van de kragt van den Geest, nog van andere persoonlyke hoedanigheden, die noodig zyn voor een Held, en welke zonder eigenlyke deugden te zyn, dikwils meer dan dezelve toebrengen tot het gelukken zyner groote onderneemingen. Om den waaren Held in zyn rang te plaatsen, heb ik geen gebruik gemaakt dan van dit onbetwistbaar grondbeginzel; „ Dat Hy, die zig het nuttigst maakt voor zyne Medemenschen, de eerste plaats in hunne agting verdient"; Ik vrees niet, dat de wyzen eene beslissing zullen wraaken op dezen grondregel gebouwd.

Het is waar, dat zig in deze wyze van beschouwen eene tegenwerping vertoont, die zo veel te moeijelyker schynt,

om

om dat zy uit den grond van 't onderwerp zelve voortvloeit. „Daar moeten, zeiden de Ouden, geen twee Zonnen aan den Hemel, nog twee Cæsars op Aarde zyn". Inderdaad het is met de Heldhaftigheid, gelyk als met die duure Metaalen, welker hooge prys van derzelver zeldzaamheid afhangt, en wier overvloed hen nutteloos of schadelyk zou maaken. Hy, die de wereld heeft bevredigd, zou dezelve verwoest hebben, zo hy een eenigen Mededinger hem gelyk hadt gevonden; één Held kan nuttig wezen voor het Menschdom, veel Helden zouden 't zelve vernielen.

Hoe, denkt men, de Weldoeners van 't Menschelyk geslagt kunnen gevaarlyk worden! en men heeft te vreezen voor te veel Lieden, die tot deszelfs geluk arbeiden? Ja gewisselyk, wanneer zy dat welzyn niet dan in schyn bedoelen; laat ons niets ontveinzen; het algemeen geluk is minder het einde, 't welk de Held zig voorstelt, dan een middel, waar door hy zyne andere oogmerken kan bereiken; en die andere oogmerken zyn meest altoos zyn eigen personeele roem. De gloryzugt heeft ontelbaare voor- en nadeelen voortgebragt. De Liefde tot het Vaderland is zuiverer in haare beginzelen, en zekerer in haar uitwerkselen. De wereld is dikwils met Helden overlaaden geweest, maar de verscheidene Volkeren hebben altoos gebrek aan goede Burgers. Daar is een groot verschil tusschen een deugdzaam Mensch, en een Man die deugden heeft; die van den Held hebben zelden haaren oorsprong in de zuiverheid der Ziele, en, gelyk aan die heilzaame, maar weinig werkende drogeryen, die men met eenige scherpe zouten moet aanzetten, zoude men zeggen, dat zy eenige ondeugden noodig hebben, om een genoegzaame uitwerking voort te brengen.

Men moet zig derhalven de Heldhaftigheid niet voorstellen, onder het denkbeeld van eene zedelyke Volmaaktheid, maar als een samenstel van goede en kwaade eigenschappen, die heilzaam of schadelyk worden naar de verschillende omstandigheden, en zo gemengd zyn, dat daar uit nu eens meer roem en voordeel voor den Bezitter, dan eens meer geluk voor het Menschdom, dan uit eene volmaakter deugd voortkoome.

Hier uit blykt dan, dat 'er verscheiden deugden kunnen wezen strydig met de Heldhaftigheid; andere, die voor dezelve onverschillig zyn; andere, die haar meer of min begunstigen, naar maate van den meerderen of minderen

 in-

invloed, dien zy hebben op de agting en verwondering der Volkeren; onder welke laatsten, eindelyk 'er ééne moet wezen, die boven al noodzaakelyk zy, en het onderscheidend kenmerk der Heldhaftigheid uitmaake'; deze byzondere *Heroïque* Deugd is het byzonder voorwerp, dat wy nader kennen moeten.

Niets is zo beslisfende als de Onwetenheid, en de Twyfeling is zo zeldzaam onder het Gemeen, als eene stellige verzekering onder de ware Wyzen. Het is reeds van overlang, dat de groote hoop deze Vraag beslist, en dat de Dapperheid voor de groote Deugd van een Held gehouden wordt. Laaten wy ons van die verblinde Regtbank tot de Vierschaar der Rede begeeven, en laaten de vooroordeelen, zo dikwils derzelver Vyanden en Overwinnaars, op hunne beurt voor haar wyken.

Het is eene even wonderlyke als haatelyke Onbestaanbaarheid in de wyze van denken, die onder het Gemeen heerscht, dat zy namelyk hunne verwondering alleen voor de Krygs verrigtingen bewaaren, en zig verbeelden dat het door de vernieling van 't Menschdom zy, dat de Helden, de Weldoeners van 't menschelyk geslagt, hunne grootheid vertoonen. Is het dan niet dan door ons te verdelgen, dat men onzen eerbied kan winnen, of zoude, als de dagen van Vrede en Geluk ooit op aarde weder kwamen, de Heldendeugd, te gelyk met dien akeligen stoet van Burgerrampen, die dezelve nu zo deerlyk drukken, daar van verbannen moeten worden? Zyn 'er geen middelen om goed te doen dan door de wapenen? Koomt 'er geen moed te pas dan op 't Oorlogs-veld?

Ik weet, dat de Dapperheid eene van die hoedanigheden is, die den grooten Man maaken, maar bepaalt zig dezelve alleen tot de Oorlogs Dapperheid? De Generaal toont zyn moed alleen in de Veldslagen, de Held geeft alle dagen blyken van den zynen, en zyne Deugden, schoon zy verkiezen zomtyds in pragt en luister te verschynen, zyn egter onder een zediger voorkoomen van geen minder gebruik in het dagelyksche leven.

Laaten wy het waagen te zeggen; het is 'er zo verre af, dat de Oorlogsmoed de eerste deugd van een Held zy, dat het zelfs twyffelagtig is, of dezelve onder het getal der Deugden geteld moet worden. Hoe zoude men met dezen tytel durven vereeren eene hoedanigheid, waar op zo veele guiten hunne misdaaden gevestigd hebben? Neen. Nooit zouden de CATILINA's nog de CROMWEL's hunne naamen be-

beroemd gemaakt hebben; nooit zoude de een den ondergang van zyn Vaderland beproefd, nog de ander het zyne in ketenen geklonken hebben, zo de onbuigzaamste onversaagdheid niet hun hoofd-karakter geweest ware; met eenige deugden meer, zult gy zeggen, zouden zy Helden zyn geworden; zeg liever, met eenige ondeugden minder, zouden zy Menschen zyn geweest.

Ik zal hier die noodlottige Oorlogshelden niet aanhaalen, schrikken en geesfels van het Menschdom; die Bloeddorstigen, die niets dan geweld en onderdrukking ademden, en aan wier levensloop men zonder beeven niet kan denken; de MARIUSSEN, de TOTILA's, de TAMERLAN's. Wat behoeft men zyn toevlugt te neemen tot Monsters, om te toonen, dat zelfs de verhevenste Oorlogsmoed meer verdagt is in haare beginzelen, onzekerer in haare voorbeelden, doodelyker in haare uitwerkzelen, dan met de openhartigheid, de eenparigheid, en de nuttigheid der Deugd overeenkoomt. Hoe veele gedenkwaardige overwinningen heeft de Schaamte of Verwaandheid niet doen behaalen! Hoe veele grootsche bedryven zyn in het aanschouwen der Zonne, in het gezigt van een Vorst of Legerhoofd, en in de tegenwoordigheid van een geheele Armée verrigt! welke, zonder die getuigen, nooit verrigt zouden geweest zyn? Hoe menig durft den dood in 't aangezigt braveeren, om dat hy van zyne Makkers wordt opgemerkt, die lafhartig de vlugt zoude neemen, zo hy zig alleen bevondt! Hoe veelen hebben het hoofd van een Generaal, zonder het hart van een Soldaat! Hoe veelen vliegen onversaagd in eene bres, die schrikken voor 't heilzaam werktuig van een Heelmeester! „ Die, of die Officier was dapper op dien dag, in dat gevegt, in dien onderdom, en onder dien Generaal": Dus zyn de Spanjaards gewoon hunne lofspraaken wegens den Heldenmoed uit te drukken; en zy toonen, dat zy zig des verstaan: niets is inderdaad zo wisselvallig als de dapperheid, en de grootste Verwinnaar kan, ten dezen opzigte, niet voor zig zelven instaan; AJAX vervaart HECTOR, HECTOR maakt AJAX bevreesd, en vlugt voor ACHILLES. ANTIOCHUS de Groote was de eene helft van zyn leven dapper, en de andere helft lafhartig. De Veroveraar van drie Werelddeelen verloor het hoofd en hart in den slag van *Pharsale*; CÆSAR zelf was ontroerd te *Dyrrachum*, en bevreesd te *Munda*; en de Overwinnaar van BRUTUS vlugtte lafhartig voor OCTAVIUS, en gaf hem door zyne vlugt, het gebied des Werelds over. En men denke

 niet,

niet, dat het by gebrek van hedendaagsche voorbeelden zy, dat men alleenlyk de oude bybrenge.

Dat men dan niet langer de Eeren-Palm alleen den Oorlogshelden toewyze! Het is niet op Krygsverrigtingen, dat de agting der groote Mannen gevestigd is; duizendmaalen hebben de Overwonnelingen den Roem boven de Overwinnaaren weggedraagen; dat men de stemmen opneeme, en my zegge, wie grooter zy, *Alexander* of *Porus*? *Antonius* of *Brutus*? *Franciscus de* Iste gevangen, of *Karel de* Vde zegepraalende? *Valois* Overwinnaar, of *Coligny* overwonnen?

Wat zullen wy van die groote Mannen zeggen, die, om dat zy hunne handen niet met menschen-bloed bezoedelden, een des te zekerer regt hebben op de onsterflykheid? Wat zullen wy van den Wetgeever van *Sparta* zeggen, die, na het vermaak der heerschappy geproefd te hebben, moeds genoeg hadt, om, ongevergd, de kroon aan derzelver wettigen bezitter over te geeven? Wat van dien zagtaartigen en vreedzaamen Burger, die zig over de ontvangen verongelykingen wreekte, niet door zyn belediger te verdelgen, maar door hem te verbeteren, en tot een deugdzaam Man te maaken? Moeten wy het Orakel wraaken, 't welk hem byna Goddelyke eer toe kende, of weigeren hem voor een Held te houden, die byna alle zyne Medeburgers tot Helden heeft gemaakt? Wat moeten wy van den Wetgeever van Athene zeggen, die zyne vryheid en deugd zelfs aan 't hof van Dwingelanden wist te bewaaren, en tegen een ryken Monarch dorst staande houden, dat de magt en rykdommen een Mensch niet gelukkig maaken? Wat zullen wy zeggen van den grootsten der Romeinen, van dien braaven Burger, aan wien alleen de Onderdrukker van het Vaderland de eer deedt, van na zyn dood de pen tegen hem op te vatten? Zullen wy de eer der Heldhaftigheid aan CATO weigeren? En evenwel heeft deze Man zig niet beroemd gemaakt in de Veldslagen, nog de wereld met het gerugt zyner Oorlogs-verrigtingen vervuld; hy heeft slegts één Heldenstuk verrigt, het moeijelykste, dat ondernoomen kan worden, hy heeft van een Krygsvolk eene Maatschappy wyze, billyke, maatige en standvastige menschen gemaakt.

Het is genoeg bekend, dat de Dapperheid niet het voornaame deel van AUGUSTUS is geweest. Het is niet aan de oevers van *Actium*, nog in de vlakten van *Philippi*, dat hy de Laurieren heeft geplukt, die hem onsterfelyk hebben

ge-

gemaakt, maar in het vreedzaam en gelukkig geworden Rome. De wereld aan zyne magt onderworpen; heeft minder toegebragt tot den roem en de veiligheid van zyn leven, dan de billykheid zyner wetten, en de vergiffenis aan CINNA; zo veel verkiezelyker zyn zelfs in een Held, de gezellige deugden boven den moed! De grootfte Capitein van de wereld wordt in den Raad vermoord, om een weinig onbefcheiden hoogmoed, en om dat hy een ydelen tytel by eene wezenlyke magt wilde voegen; en de haatelyke werkmeester der *Proscriptien*, zyne fchendaaden met Regtvaardigheid en zagtmoedigheid uitwisfchende, wordt de Vader van zyn Vaderland, 't welk hy verwoest hadt, en fterft aangebeden van de Romeinen, die hy tot Slaaven hadt gemaakt.

Laaten wy, om geen meer voorbeelden, die elk genoeg te binnen koomen, op te ftapelen, hier eenige aanmerkingen byvoegen. Den eerften rang, in het karakter van een Held, aan den Oorlogsmoed te geeven, is het zelfde, als aan den Arm, die uitvoert, de voorkeur te geeven boven 't hoofd dat ontwerpt; ondertusfchen is het laatfte het middelpunt, waar uit alles voortvloeit en waar in alles faamenloopt; een groot Man kan zyn ontwerpen door anderen laaten uitvoeren, maar een Held verlaagt zig niet om flegts de Arm van een ander te worden.

De Moed alleen maakt geen karakter uit. Het is integendeel van het karakter des geenen, die dezelve bezit, dat zy haare gedaante krygt. Het is een deugd in eene deugdzaame Ziel, maar een ondeugd in een Booswigt. De Ridder BAYARD was dapper; CARTOUCHE was het ook, maar zal men ooit gelooven, dat zy het op dezelfde wyze waren? De dapperheid neemt allerhande gedaanten aan; zy is edelmoedig of brutaal, woest, of edel, woedend of bedaard naar de gefteldheid van de Ziel, daar zy in valt; zy is, naar de verfchillende omftandigheden, of het zwaard der ondeugd, of het Schild der Deugd, en nademaal zy dus geene grootheid van Ziel op haar zelve aankondigt, kan zy niet de Hoofd-Deugd wezen van een Held.

Ik heb een gevaarlyk en al te gemeen gevoelen, wegens de Oorlogs-Dapperheid aangetast: ik kan niet even eens alle andere byzondere deugden, zo verre dezelve al of niet verbonden zyn, met de heldhaftigheid, nagaan, naardien 'er zo veele moogelyke deugden als wezenlyke ondeugden zyn. Ik zoude alle betrekkingen der Maatfchappy moeten doorloopen. Deez' heeft gefchitterd in den eerften rang,

die, zo hy in den laagften geboren ware, geftorven zoude zyn zonder zig te hebben doen kennen. Ik weet, by voorbeeld, niet, hoe zig EPICTETUS, op den throon des werelds geplaatst, zou gedraagen hebben, maar ik weet wel, dat CÆSAR zelf, in de plaats van EPICTETUS gefteld, nooit meer dan een geringe flaaf geweest zoude zyn.

Laaten wy ons dan tot de vier Hoofd-deugden, de Regtvaardigheid, de Maatigheid, de Voorzigtigheid, en de Standvastigheid bepaalen.

Zullen wy zeggen, dat de Regtvaardigheid de grondflag der Heldhaftigheid zy, daar het op de Onregtvaardigheid zelve is, dat de meeste groote mannen het gedenkteken van hun roem gevestigd hebben? Deezen dronken van liefde tot het Vaderland, hebben niets onwettigs gevonden dat tot deszelfs voordeel ftrekken konde, en hebben geene zwaarigheid gemaakt om deszelfs belangen te bevorderen door middelen, welke hunne edelmoedige Zielen gewraakt zouden hebben tot hun eigen nut te gebruiken; anderen door ftaatzugt verteerd, hebben niet gewerkt dan om hun geboorteland in ketenen te flaan, terwyl nog anderen door eene toomelooze wraak gedreeven, het zelve verraaden hebben. Deezen zyn greetige Veroveraars; geenen behendige of openbaare Geweldenaars geweest, zommigen eindelyk hebben niet gebloosd van zig de uitvoerders van eens anders dwinglandy te maaken. Deezen hebben hunnen pligt veragt; anderen met hunne trouw gefpeeld; zommigen zyn onregtvaardig geweest uit beginzelen, anderen uit zwakheid, de meesten door Staatzugt; allen hebben zy een onfterfelyken naam verkreegen.

De Regtvaardigheid is dan de Deugd niet, die het onderfcheidend karakter van een Held uitmaakt; en even weinig kan men zeggen, dat het de Maatigheid of de Maatiging zy, nademaal het by gebrek van die laatfte deugd is bygekoomen, dat de beroemdfte Mannen zig onfterfelyk gemaakt hebben, en de tegenftrydige ondeugd niemand hunner heeft belet het te worden; zelfs ALEXANDER niet, wien die haatelyke ondeugd met het bloed zyns Vriends bedekte; zelfs CÆSAR niet, aan wien alle de ongebondenheden zyns levens niet één Outaar na zyn dood ontnomen hebben.

De Voorzigtigheid is eerder eene hoedanigheid van den geest, dan eene deugd van 't hart; dog hoe men dezelve ook befchouwe, men vindt in dezelve altoos meer grond voor agting dan voor verwondering, en zy dient meer om de andere deugden waarde by te zetten, dan om zelve te

ſchitteren; zo zy de groote fouten voorkoomt, benadeelt zy ook aan de groote onderneemingen; want men moet het in dezelve altoos meer op het geval laaten aankoomen, dan een voorzigtig Mensch verkiest te doen. Daarenboven het karakter der Heldhaftigheid is de deugden, welke aan dezelve eigen zyn, in den hoogſten top te voeren, maar niets heeft meerder overeenkomst met de kleinmoedigheid dan eene groote voorzigtigheid. Deze is derhalven de onderſcheidende Deugd niet van een Held.

De deugdzaame mensch is regtvaardig, voorzigtig, gematigd, zonder daarom een Held te zyn; en zeer dikwils is de Held niets van dit alles. Laaten wy het erkennen. Het is dikwils door de veragting dezer deugden, dat de Held ſchittert; wat zouden CÆSAR, ALEXANDER, PYRRHUS en HANNIBAL worden, van dezen kant beſchouwd zynde? Als zy eenige ondeugden minder hadden gehad, zouden zy moogelyk minder beroemd zyn.

Zo men de deugden naar de verſchillende Standen verdeelen konde, zoude ik de voorzigtigheid ſchikken voor den Staatsman, de Regtvaardigheid voor den Burger, de gematigdheid voor den Wyzen, en de ſterkte van Ziel, de Rustigheid, de Standvastigheid zoude ik aan den Held geeven, en hy zoude zig niet te beklaagen hebben over die verdeeling.

Inderdaad de ſterkte van Ziel is de waare grondſlag der Heldhaftigheid; het is de bron of de vervulling dier byzondere deugden, die dezelve uitmaaken. Verzamel naar welgevallen alle de hoedanigheden, welke tot een groot Man vereischt worden, zo gy 'er deze niet byvoegt, om ze te bezielen, zullen zy alle kwynen, en de Heldhaftigheid verdwynt. In tegendeel de enkele ſterkte van Ziel onderſtelt, of geeft noodzaakelyk eene menigte Heldendeugden aan hem, die 'er mede begaafd is, en ſtrekt ter vervulling van alle de andere.

Gelyk men deugdzaame daaden kan verrigten, zonder deugdzaam te zyn, zo kan men groote daaden doen, zonder regt tot de Heldhaftigheid te hebben. De Held doet niet altoos groote daaden, maar hy is altoos gereed om ze in geval van noodzaakelykheid te doen, en hy toont zig groot in alle de omſtandigheden van zyn leven; zie daar het geen hem van het gros der menſchen onderſcheidt. Een zwak Man kan een ſpade neemen, en voor eenige oogenblikken de aarde bewerken, maar hy vermoeit zig welhaast, en ſmyt het werktuig weg; een ſtevige boer integen-

 deel,

deel, byaldien hy niet gestadig werkt, zou het ten minsten zonder ongemak kunnen doen, en 't is zyne sterkte die 'er hem toe in staat stelt.

De menschen zyn meer blind dan ondeugend, en daar is meer zwakheid dan kwaadaartigheid in hunne gebreken. Wy bedriegen ons zelven, voor dat wy anderen bedriegen, en onze fouten koomen niet dan van onze dwaalingen; wy handelen verkeerd, om dat wy ons door kleine tegenwoordige voordeelen laaten verleiden, die ons de gewigtigste belangen, om dat zy verder af zyn, doen vergeeten. Van daar alle de laagheden van den Geest, die het Gemeen onderscheiden; onstandvastigheid, wispeltuurigheid, grilligheid, bedriegery, dweepery, wreedheid; gebreken, welke alle hunnen oorsprong hebben in de zwakheid van de Ziel. Integendeel alles is groot en edelmoedig in een sterke Ziel, om dat zy het Schoon van het schynschoon, het Goud van het klatergoud, weet te onderscheiden, en zig tot haar voorwerp te bepaalen, met die standvastigheid, die de begoogelingen verwydert, en de grootste hinderpaalen te boven koomt.

Dus maaken een onzeker oordeel, en een hart, dat zig ligtelyk laat verleiden, de menschen zwak en klein. Om groot te wezen, behoeft men zig alleenlyk meester van zig zelven te maaken. Het is in ons zelven, dat onze gevaarlykste vyanden zyn, en hy, die ze heeft weeten te bevegten en te overwinnen, heeft, naar 't oordeel der Wyzen, meer roem verworven, dan een, die 't Heelal verovert.

Zie daar wat de kragt der Ziel uitwerkt; het is dus, dat zy den Geest kan verlichten, het verstand uitbreiden, en alle andere deugden kan versterken; zy kan zelfs die geene vervullen, die ons ontbreeken; want hy, die anderſints nog dapper, nog regtvaardig, nog voorzigtig, nog gemaatigd geweest zoude zyn, zal dit alles worden, zo dra hy, zyne driften overwonnen, en zyne vooroordeelen te ondergebragt hebbende, zal voelen, hoe voordeelig die deugden zyn; zo dra hy overtuigd zal wezen, dat hy zyn eigen geluk niet kan uitwerken, zonder dat van anderen te bevorderen. De sterkte van Ziel is dan de deugd, die het karakter der Heldhaftigheid uitmaakt, en zy is het nog om eene andere reden, welke my een groot Man verschaft; de andere deugden, zegt de Cancelier BACON verlossen ons van de heerschappy der gebreken, de sterkte van Ziel alleen beveiligt ons voor die van het fortuin.

Na deze onderscheidende deugd bepaald te hebben, moest ik

ik thans fpreeken van de zulken, die voor Helden zyn gehouden zonder dezelve te bezitten. Ik heb daar omtrent niets te zeggen: een Held moet tot zegening van 't Menschdom, en zyn naam in liefelyke gedagtenis zyn; maar gelyk ik vroeger heb aangemerkt, dat men aan veele zogenaamde Helden niet dan met afgryzen denken kan, zo behooren vooral de zulken, die zig zo wel veragtelyk als haatelyk hebben gemaakt, niet in den tempel der Glorie te worden ingefchreeven.

R.

EEN' WATERZUGT VAN ZELFS VERDWEENEN.

Door den Heer RENARD, M. D. *te* la Fere.

(*Uit het Fransch.*)

OMtrent zes jaaren geleeden zag ik te Brienne, vier mylen van Reims, een jonge Dogter van vier of vyf en twintig jaaren, met een ongemeen opgezwollen buik: zy geleek eene Vrouw van twee kinderen zwanger gaande en op den tyd der Verlosfing. Zy kon echter nog met genoegzaam gemak gaan, en haar huislyke beezigheden waarneemen; doch moest, om het evenwigt te houden, het hoofd en de fchouders verre achter over buigen, 't welk haare houding en gang zeer verwonderlyk, en om zo te fpreeken, belachlyk maakte. Men verzogt my haar te onderzoeken: de fchommeling was zo baarblyklyk, dat men niet kon laaten eene Waterzugt te erkennen. Ondertusfchen hadt een voornaam Geneesheer, die zwangerheid vermoedde, en haar, buiten twyfel, niet behoorlyk onderzogt hadt, haar binnen eenige maanden een natuurlyke en volkome geneezing beloofd. De Lyderes, onfchuldig en verftoord, pleegde raad met een Heelmeester op het land, die haar, eenigen tyd, middelen deedt gebruiken om water af te dryven, doch te vergeefs. Mismoedig geworden, wilde zy van geene geneesmiddelen meer hooren, ook niet van de doorbooring, welke ik haar aanried, zy wilde alles van de natuur afwagten, en deeze is haar, fchoon langzaam, meer dan gemeen gunftig geweest.

Men merkte haar in 't algemeen aan als onherftelbaar. [illegible] buik zwol langzaamerhand, meer en meer, omtrent [illegible]n jaaren lang. Het verwonderlykst is, dat niet tegenftaan-

ſtaande zulk een' verbaazende ophoping van water en ongemeene uitzetting, de levenswerkingen onbelemmerd bleeven. Men heeft al dien langen tyd geene koorts aan haar bemerkt: de eetenslust was altyd goed, de ſlaap gerust, de vrolykheid beſtendig, doch de vermagering groot. Schoon twaalf mylen van de Lyderes af, hield Ik 'er echter het oog over, en was oplettend op alles buitengewoons wat haar zou konnen overkoomen. Eindelyk vernam Ik dat zy van dien gezwollen buik ontheeven, en volmaakt gezond was. Deeze wonderbaarlyke geneezing was door de natuur alleen uitgewerkt, geduurende de Vasten van het jaar 1765. De Lyderes was geenerleie ontlasting of loozing van water ontwaar geworden; zes of zeven weeken lang hadt zy haaren buik allengs zien ſlinken; zo dat zy, na verloop van dien tyd, wederom een behoorlyke geſtalte en een beſtendige gezondheid hadt verkreegen, gelyk ze nu nog heeft, den 10 November 1768. Ik heb tweemaal' gelegenheid gehad haar, na deeze byna wonderdaadige geneezing door de natuur, te zien.

Waar aan zal men nu dit vreemd en verwonderlyk verſchynzel toeſchryven? Zweeting kan hier geen' plaats hebben; overvloedige onzichtbaare uitwaasſeming ſchynt 'er niet geweest te zyn; de loozing van pis niet vermeerderd; geene maandvloeijing of buikloop bemerkt te wezen. Alles is derhalve raadzelagtig. En welke is de oorzaak van deeze langduurige Waterzugt geweest, zonder in zeven jaaren eenige ontſteltenis in de dierlyke huishouding te veroorzaaken. Wat heeft dezelve, na zulk een lang verloop van tyd, konnen doen eindigen. De Lyderes hadt, na de eerſte maanden, van alle geneesmiddelen afgezien, en altyd dezelfde levenswyze gehouden. Wil men een verminderde doorwaasſeming voor de oorzaak van deeze Waterzugt houden, en de geneezing aan een overvloedig gewordene ontlasting van dit uitwerpzel, zes of zeven weeken lang, doch altyd onmerkbaar, aanzien; zal de vraag wederom zyn, wat de vermindering der loozing, geduurende het beloop van de ziekte, en de vermeerdering derzelve, in de laatſte zeven weeken, zo overmaatig, heeft veroorzaakt? Hoe kan een ziekte door een ongevoelige vermindering van eenig uitwerpzel, hoedanig ook, geduurende zeven jaaren, in zeven weeken eindigen door een even gelyke onmerkbaare vermeerdering van een zelfde uitwerp-ſtoffe?

GAANDE EN KOMENDE FLAAUWTEN DOOR AARS-MAADEN VEROORZAAKT.

(*Uit het Fransch.*)

EEn jonge dochter van 30 jaaren was, sedert veele jaaren, zeer zwaare gaande en komende Flaauwten onderhevig geweest, welken somtyds een half, somtyds een geheel uur duurden. De minste gemoedsbewegingen vermeerderden deeze toevallen, welken telkens gevolgd werden van geweldige braakingen, pyn in de leden en groote verzwakking. Men hadt de Lyderes behandeld met middelen tegen de opdampingen. Toen ik voor de eerste maal geroepen werd, zegt de Schryver, vond ik een volle puls, waarom ik haar eene aderlaating op den voet liet doen, keurde goed het gene men gedaan hadt, en ried 'er mede voort te gaan. In January 1765 werd ik wederom geroepen: een schielyke schrik hadt haar in zulk eene zwakheid gestort, dat ik de klopping der slagader naauwlyks kon voelen. De vlugge zouten en de Naphtha van Vitriool haar eindelyk wederom tot zich zelve hebbende doen koomen, behieldt zy zwaare pyn en een doordringende koude aan de knien. Hier by kwamen stuiptrekkingen der leden, en stuipagtige bewegingen der kaaken en spieren van het aangezicht, met een kleine en tusschenpoozende puls. Dit overval eindigde met de ontlastinge van een zeer stinkende slym uit den mond. Ik vraagde de Lyderes, op nieuw, naar alles wat my eenig licht zou konnen geeven; en na dit onderzoek dagt ik te moeten besluiten, dat wormen de waare oorzaak waren van de kwaale. Ik gaf, geduurende zes dagen, een poeder, samengesteld uit *Tartarus tartarisatus*, *Cremor Tartari*, *Nitrum purificatum*, Wormkruid, en het waterig extract van de Cascaril. Zy nam hier van alle uuren, op den dag, zo veel als op den punt van een mes kan gehouden worden. Des avonds nam zy twee of drie drachmen zout van Sedlits. Den 7 gaf ik een halve scrupel Jalap met even veel *Mercurius dulcis*. Na een half uur braakte zy een deel stinkende slym en een klomp Aarsmaaden met twee andere wormen van buitengemeene lengte; zy loosde ook veele Aars-maaden van onderen. De Lyderes den derden dag nog al walgingen hebbende, nam een scrupel Ipecacoann en twee greinen *Tartarus stibiatus*,

het

het welk haar nog veele Aars-maaden en ſtinkende ſlym deedt overgeeven. Den anderen dag hadt men, zonder my te vraagen, het braakmiddel nog eens gegeeven, 't welk veel ſlym hadt opgebragt, doch zonder Aars-maaden. Zy hadt uit deeze braakingen een zeer gevoelige pyn in de maag behouden, welke haar echter op het gebruik van olie van zoete amandelen en thee verliet. De geneezing werdt voltrokken door het geeven van de Koortsbast, bittere extracten en vylzel van ſtaal.

GEWAANDE DONDER-STEENEN.

(*Uit het Fransch.*)

De Koninglyke Akademie der Weetenſchappen te Parys hadden de Heeren FOUGEROUX en CADET aanbevolen het onderzoeken van een' Steen, welke gehouden werdt voortgebragt en nedergeworpen te zyn door den Donder, omtrent Aire in Artois in 't jaar 1738, en gezonden was aan den Heer FOUGEROUX door den Heer *Gurſon de Boiaval* Luitenant generaal van het Gerechtshof te Aire. Zy vergeleeken terſtond deezen Steen met dien welke door den Abt *Bachelay*, eenigen tyd te voren, aan de Akademie gezonden was, en men ook zeide in een onweder neergevallen te zyn omtrent het Slot de *Lucé au Maine.* Zy bemerkten op het oog geen verſchil tusſchen deeze twee Steenen. Zy hebben dezelfde kleur, en byna een gelyke korrel; men bekende in dezelven eenige vuurſteen- en yzer-deeltjes; zy zyn op gelyke wyze met een zwarte en yzeragtige korst bedekt. De Steen van Aire woog 7 ponden en 14 uncen. Gemelde Heeren ſtampten een ſtuk van den Steen en leidden het in 't vuur. Toen de Steen begon te gloeijen gaf hy een ſterke zwavelige reuk. Terwyl hy in het vuur gelaaten werdt kreeg het poeder welk graauw was geweest eene kleur als de Saffraan van yzer; en hadt, uit het vuur genomen zynde, niets merklyks van zyn gewigt verlooren, niet tegenſtaande 'er de zwavel van vervloogen ware. Men maakte vervolgens een mengzel van deeze gebrande aarde met een halve unce ſpiegel-glas, twee drachmen Borax en één drachme houtskool: hier van kwam glas gelykende naar *Laitier*, en bedekt met een zwart poeder; 't welk

't welk door den Zeilfteen werdt aangetrokken. (Het *Laftier* is een zwart glas, het welk, tot poeder geftampt, den Zeilfteen ook aantrekt). Men beproefde den Steen van *Aire* met Zuuren. Hy geeft een' zeer fterken reuk van de *Hepar Sulphuris* met geest van Zee-zout, welke een ligte opbruizing maakt: doch weinig met het zuur van Vitriool, en 'er koomt een vitriolik yzeragtig zout uit: met het zuur van Salpeter geeft het een' zwaveligen reuk. De Steen van Aire koomt derhalve volmaakt overeen, zo ten opzichte van het inwendige, als deszelfs zamenftellende deelen, met dien van den Abt *Bachelay*, en eenen anderen, federt aan de Akademisten gegeeven door den Heer *Morand* den zoon, hunn' medelid, welken men insgelyks verzekerde een voortbrengzel te zyn van den Donder, en gevonden te wezen in het *Cotentin*. Het is in de daad zeer byzonder, dat van Mans, Cotentin en Artois, plaatfen verre van elkander gelegen, drie Steenen gekoomen zyn, zo zeer verfchillende van gemeene fteenen, en zo zeer aan malkanderen gelyk. De Akademisten blyven echter van gevoelen (gelyk zy ook geweest zyn aangaande het onderzoek van den Steen van den Abt *Bachelay*) dat geen van dezelven door den Donder voortgebragt of neergeworpen zy. Deeze lugtverheveling, verwoestende en fyn, veroorzaakt misfchien nog verwonderlyker uitwerkingen; doch deeze fchynt eenige tegenzeglykheid te vervatten, of bezwaarlyker dan eenige andere te kunnen begreepen worden.

BESCHRYVING DER ONDERSCHEIDE SOORTEN VAN PINGUINS. *Door* THOMAS PENNANT *Esq.* F. R. S..

DE kenmerken van het Geflacht der *Pinguins* zyn, zeer kleine Wiekjes, enkel met fchagten voorzien; vier vingers aan ieder voet, waar van 'er drie gewebd zyn, terwyl de vierde los hangt en voorwaards uitfteekt.

I. DE PATAGONISCHE PINGUIN.

Grootte —— De langte van den opgezetten Vogel vond ik vier voeten en drie duimen; de dikte van het lyf ging die van een gewoone *Zwaan* te boven.

Bek —— Deeze was vier duimen en een halven lang; dun,

dun, recht, zynde alleen het einde van den boven-snavel omgekromd, zwart, aan elken kant van 't grondstuk met zagte korte bruinkleurige veertjes voorzien: de zyden van het benedenste gedeelte des beks zyn dik; de onderste zyde des grondstuks is oranjeverwig, het einde zwartagtig. Geen neusgaten.

Tong —— Dezelve heeft half de langte van den Bek, en is op eene zeldzaame wyze gewapend met sterke steekelige puntjes, agterwaards scherp.

Pluimadie —— In dit stuk is deeze Vogel zeer merkwaardig in de gevederde Bende; de eene veder ligt over de andere even op een gesloten als de schubben van een Visch; het maakzel is even zeldzaam als de zamenvoeging; de pennen zyn breed en zeer dun; de veertjes ongewebd, de kop, de keel en 't agterste gedeelte van den nek is donker bruin; aan elke zyde van den kop, tot het middelste van 't voorste gedeelte des neks, zyn twee helder geele streepen, breed boven, smal beneden, ten halven wege benedenwaards zich vereenigende; van daar ziet men dezelfde kleur na de borst toe loopen, verbleekende tot dat ze zich in zuiver wit verliest, welke kleur de geheele onderkant des lichaams heeft, terwyl een donkere streep deeze van de kleur des bovenlyfs afscheidt; de gansche rug is zeer donker aschvervig bykans zwart; maar 't einde van ieder veder is met een hemelschblauwe vlak vercierd, die by de vleugels breeder en bleeker wordt.

Wieken — Deeze zyn zeer kort naar maate van de grootte des Vogels, zy hangen nederwaards en hebben veel eer het voorkomen van Vinnen, en zyn ook van 't zelfde gebruik; de langte is in 't geheel veertien duimen; aan de buiten zyde zyn ze donkervervig, bedekt met schub gelykende vederen, of ten minsten met zodanige, wier pennen zo breed en plat zyn, dat men ze nauwlyks van schubben konne onderscheiden: aan den bovenkant der Wieken bestaan ze alleen uit schagten; de grootste of de slagpennen hebben zeer korte pluimpjes.

Staart — Dezelve bestaat uit dertig bruine vederen of liever dunne pennen, gelykende naar gespleete Walvischbaarden, plat aan de boven en hol aan de onder zyde; de pluimpjes of baardjes zyn kort, niet zamengevoegd en borstelig.

De *Pooten* en *Voeten*. van de schenkels tot het uiteinde der klauwen zes duimen, bedekt met harde vyfhoekige schaalen; de Voorvinger is nauwlyks één duim lang, en

de

de andere zyn zo kort, dat daar uit de noodzaaklykheid blykt waarom zy een ſterken Staart hebben, geſchikt om den Vogel overeinde ſtaande te onderſtutten, even als die van de Spechten om by de zyden der boomen op te klauwteren. Tusſchen de Vingeren is een ſterk halfmaanschwyze vlies, dat zich over een gedeelte van de klaauwen uitſtrekt; de middelſte Klaauw is bykans een duim lang; de binnen kant is zeer ſcherp en dun; de binnenſte vinger is klein en zeer hoog geplaatst.

Huid —— Deeze is by uitſtek hard en dik; 't welk met de geſlootenheid der Vederen deeze Vogel zeer geſchikt maakt voor 't leeven in het water, waar dezelve zich meest onthoudt.

Historie —— Kaptein MAC-BRIDE bragt deezen Vogel van de *Falklandſche* Eilanden in de Straat van *Magellaan*: myns bedunkens is deeze ſoort nog van niemand beſchreeven: want de Vogels, die den gemelden naam draagen, by de Schryvers, die 'er van handelen, zyn veel kleinder dan deeze: eenigen vergelyken ze by een *Endvogel*; maar niemand geeft 'er meer grootte aan dan een *Gans*; de kleuren van deeze ſoort zyn ook al te in 't oogloopend om derzelver kennisneeming ontſnapt te weezen, hadt men dien te vooren ontdekt.

Kaptein MAC-BRIDE hadt de goedheid ons te onderrigten, dat dit een zeer zeldzaam ſoort was, ſchoon hy te zelfder plaatze eene menigte van de kleindere ſoort zag, wier huishouding dezelfde is. Dewyl deeze dan overeenkomt zal ik 'er een algemeene beſchryving van geeven, opgemaakt uit de ſchryvers, die 'er van gewaagen.

Men ſtemt overeen dat ze allen inwoonders zyn van de Zuidelyke Landſtreeken, dewyl men ze tot nog alleen gevonden heeft op de kusten van *Zuid-America* van *Port Deſire* af tot de Straat van *Magellaan*, en als ik het wel onthouden heb, zegt FREZIER dat ze aan den Westkant tot de hoogte van de Stad *Conception*, voorkomen. In *Africa* ſchynen zy onbekend te weezen, uitgezonderd op een klein Eiland, naby de *Kaap de Goede Hoop*; 't geen 'er den naam van voert.

Geduurende den Broeityd vindt men ze in grooten getale op 't land: want, behalven op dien tyd, komen zy 'er zelden; zy maaken holen onder den grond, gelyk de *Konynen*. De Eilanden, waar op zy zich veel onthouden, zyn gantsch en al ondermynd, zo dat men 'er bezwaarlyk op kunne wandelen, zonder in hunne holen te vallen,

 en

en tot de schouderen toe 'er in te zinken. Dit zyn te onaangenaamer ontmoetingen: dewyl deeze Vogels zeer vullbyten, en 'er doorgaans drie of vier te gader in 't zelfde hol nestelen.

Men zegt dat de Eijeren kleinder zyn dan die der *Ganzen*, en dat ze, in 't laatst van September of 't begin van October beginnen met leggen.

Op 't land gaan zy recht overeinde, en worden, ter oorzaake van die gestalte, van zommigen by *Pigmeen*, en van anderen by Kinderen met witte voorschootjes vergeleeken. —— Zy kunnen 'er, door den agterlyken stand hunner pooten, maar gebreklyk te recht. Zy zyn zeer tam, en kunnen, als eene kudde *Schaapen*, voortgedreeven worden; gejaagd zynde zoeken zy eene schuilplaats in hunne holen of maaken in zee te komen, welke haar natuurlyk element schynt.

In 't water zyn ze zeer vlug, en zwemmen met groote vaart, daar in geholpen door hunne Wieken, die hun tot Vinnen dienen.

Hun doorgaande voedzel bestaat in visch; misschien eeten zy zomtyds gras gelyk de *Ganzen*: want de Heer RICHARD HAUKINS hadt opgemerkt, hoe zy, op een Eiland van *Patagonie*, waar ze in groote menigte voorkwamen, eene kleine valei, met gras begroeid, geheel niet met holen maakten, even of ze het tot voedzel bespaarden.

Zy zyn zeer vet, maar ook zeer vischagtig van smaak, niet ongelyk aan onze *Zeeaakster*. Naardemaal zy heel bloedryk zyn is het noodig den kop terstond, naa dat men ze gedood heeft, af te snyden, op dat het 'er moge uitloopen; desgelyks moet men ze kloppen: want zonder deeze voorbehoedzels zyn ze niet wel eetbaar. Ingezouten worden zy goed voedzel, gelyk de Zeevaarenden dikmaals ondervonden hebben, inzonderheid RICHARD HOPKINS; dien op deeze wyze zestien vaten, die meer dan twee maanden goed bleeven, voor vleesch verstrekten. —— Deeze Vogels, en de *Zeehonden* schynen in menigte, op deeze woeste stranden, voor te komen, om in nood de ongelukkige Zeelieden ter baate te strekken.

Naam —— De eigen naam van deezen Vogel is *Pinguin* (*propter pinguetudinem*) uit hoofde hunner vetheid. Dit is verbasterd in *Pinguin*; zo dat zommigen, zich verbeeldende, dat het een *Welsh* woord was, 't welk een *Witten kop* beteekent, 'er hoope uit schepten om 'er uit op te maaken, dat

dat 'er een *Britsche* volkplanting na *Amerika* gegaan was, onder 't opzigt van MADOC GUINETH, Zoon van OWEN GUINETH, in 't Jaar 1170. Maar, dewyl de twee soorten van Vogelen, die op deeze kust veelvuldigst zyn, zwarte Koppen hebben, moeten wy de hoop opgeeven, gegrond op die veronderstelling om een geslacht van *Cambrische* afkomst in de *Nieuwe Wereld* aan te treffen.

Wy geeven aan deeze soort den bynaam van de *Patagonische*, niet alleen om dat dezelve aan die kust gevonden wordt; maar tevens om dat ze, in grootte, zo zeer de gemeene soorten te boven gaat, als de Inboorelingen van dat Land gezegd worden de Menschen in 't algemeen te overtreffen.

II. DE KLEINER PINGUIN.

Anser Magellanicus CLUS. *Exot.* 101.
Zwartpootige Pinguin EDW. 94.
Diomedea demersa LINN. *Syst.* 214.

Grootte — Als een Gans.

Bek — Regt tot aan het einde waar dezelve haaksgewyze wordt; het einde van 't onderste gedeelte is stomp, als of het afgeknot ware; dit, zo wel als 't bovenste, is zwart, maar na het einde toe, dwars over, geel gestreept.

Pluimadie — De top en 't agterste gedeelte van den kop, de zyden, onder aan zyn bruin; van den bek over de oogen, en van daar tot den nek, loopt een witte streep; de rug en de buiten kant der wieken, is van dezelfde kleur als de kop; de borst, buik en zyde zyn wit, uitgenomen met een donkere streep, die over het bovenste gedeelte van de borst gaat, onder de wieken heen loopt, en by de dyen eindigt. —— 'Er is eenige verscheidenheid in de kleur: eenigen missen de witte streep over de oogen, en de bruine over de borst.

Wieken —— Gelyk die der bovengemelde.

Pooten —— Zwart, 't geen overeenkomt met de Magellaansche Gans van CLUSIUS, en is waarschynlyk de kleiner soort waargenomen door onze laatste Reizigers op de kust van *Patagonie*.

III. DE ROODPOOTIGE PINGUIN.

De *Penguin*. EDW. 49.
Le Gourfou Calaractus. BRISSON *Av.* VI. 102.
Phaeton demersus. LINN. *Syst.* 219.

Grootte —— Kleinder dan de laatstgemelde.

Bek —— Dik, gekromd, en rood.

Pluimadie —— In schikking gelyk aan de voorgemelde soorten: de kop, het agterste gedeelte van den nek, en den rug donker purperkleurig; de buik wit.

Wieken —— Bruin; maar de stippen van de grootste vederen wit.

Staart —— Geen; doch in plaats van denzelven, een weinigje zwarte borstels.

Pooten —— Rood.

Historie —— Deeze schynt eene *Africaansche* soort te weezen: want allen die de *Zuid-Americaansche* soorten beschreeven hebben, eigenen 'er zwarte Pooten aan toe.

Deeze *Pinguin* wordt gevonden op het *Pinguin Eiland* naby de *Kaap de Goede Hoop*, waar van de Heer THOMAS ROE, in zyne *Voyage to India*, dit korte berigt opgeeft. —— Op het Eiland *Pinguin* is een Vogel van dien naam, die recht overeinde loopt; zyne wieken, zonder vederen, hangen als slippen, met wit geboord, by 't lyf neder; zy vliegen niet; doch loopen by troepen, houdende ieder troep zyne eigene verblyfplaats.

Ten einde de Vogel, in de Noordelykste deelen van *Europa* en *America*, onder den naam van *Pinguin* bekend, niet met de gemelde *Pinguins* verward worde, hebbe men aan te merken, dat dit een ander geslacht is, door de laatere Vogelbeschryvers, met het grootste regt, onder de *Alken* gebragt.

BESCHRYVING VAN DEN BERUGTEN WATERVAL VAN NIAGARA IN NEW-YORK.

Door Mr. PETER KALEN, *in een Brief aan den Heer* PETER COLLINSON.

Myn Heer!

GY zult u wel kunnen herinneren, dat ik u myn voorneemen om deezen Zomer, indien de tyd het my toeliet, den Waterval van *Niagara*, voor een der grootste zeld-

zeldzaamheden der wereld gehouden, zou gaan zien, bekend maakte. Toen ik laatst van *Quebec* kwam hebt gy my, na verscheide byzonderheden van deezen Waterval, gevraagd, ik verhaalde u wat ik, te *Canada*, uit den mond van verscheide *Fransche* Heeren, die denzelven gezien hadden, gehoord had; maar dit alles was van hooren zeggen. Ik kon voor de waarheid niet in staan; in eigen persoon 'er niet geweest zynde, vond ik myne eigene nieuwsgierigheid onvoldaan, en ik kon de uwe niet voldoen. Dan dewyl ik nu zelve op die plaats geweest ben, vind ik my in staat om u eene voldoender beschryving mede te deelen, gelyk ook eene nette Aftekening van denzelven, welke hier nevens gaat.

Naa eene vermoeijende reize eerst te paard, door 't Land van zes *Indiaansche* Volken, na *Oswego*, en vervolgens in een vaartuig over 't Meir *Ontario*, kwam ik op den twaalfden Augustus, met het vallen van den avond, aan het Fort van *Niagara*. Op myn eerste aankomen, scheenen de *Franschen* zeer verleegen, zich verbeeldende dat ik een *Engelsch* Officier was, die, onder 't voorwendzel van den Waterval van *Niagara* te komen bezigtigen, eenen geheel anderen toeleg hadt; doch, zo ras ik myne vrygeleibrieven vertoonde, veranderde hun gedrag te eenemaal, en zy ontvingen my met alle beleefdheid.

De Waterval van *Niagara* is zes *Fransche* mylen van het gemelde Fort gelegen: men gaat de eerste drie mylen te water tot de plaats waar men de goederen overbrengt. Vermits het reeds laat was toen ik aan 't Fort kwam, kon ik denzelfden dag niet na den Waterval gaan; maar ik beschikte myne zaaken, om het den volgenden morgen te doen. De Bevelhebber van het Fort, de Heer BEAUJEU, noodigde alle de Officiers en Heeren, om by hem den avondmaaltyd te houden. Ik had reeds meest alle Schryvers, die iets van dien Waterval geschreeven hebben, geleezen, en in 't laatst verloopene jaar, in *Canada*, zo veel onderzoek daar op gedaan, dat ik dagt 'er reeds een vry goed denkbeeld van te hebben. Onder den maaltyd verzogt ik de Heeren my te willen melden, wat zy 'er aanmerkenswaardigs van wisten, 't geen ze gereedlyk deeden. Ik ontdekte, dat zy in veele dingen allen over een stemden, in andere waren zy van verschillende begrippen; dit alles nam ik in agt. Wanneer zy gedaan hadden met hunne berigten mede te deelen, deed ik verscheide vraagen, wegens 't geen ik op andere tyden deswegen gehoord of geleezen had, en of 't een en ander waar was dan niet: zy gaven my antwoord op elke

gevraagde byzonderheid. Maar dewyl ik, by bevinding, op myne andere reizen, weet, dat zeer weinigen de werken der Nature, met nauwkeurigheid, beschouwen, of 'er een juist berigt van geeven, kan ik nu niet geheel voldaan worden, zonder ze met eigen oogen te zien, als my zulks mogelyk is.

Overeenkomstig met myn genomen besluit, ging ik den volgenden morgen, den dertienden van Augustus, met het aanbreeken van den dag, op reis na den Waterval. De Bevelhebber hadt last gegeeven, dat 'er twee, uit het Fort, met my zouden mede gaan, om my alles te toonen, en daarenboven door hun, uit zyn naam, den Heer JONCAIRE, die tien jaaren by de Overvoer-plaats gewoond hadt, en beter dan iemand anders alles wist wat 'er opmerkenswaardig was by den Waterval, bevolen my te vergezellen, en van alles, wat hy wist, opening te geeven. Een weinig voor dat wy by de Overvoer-plaats kwamen, kreeg het water van de Rivier *Niagara* zulk een snellen stroom, dat vier mannen, in een kleine Kanoe, veel werks hadden om 'er over te komen. De Kanoes kunnen nogthans een half myl boven de Overvoer-plaats overvaaren, schoon ze tegens een vliegenden stroom moeten opwerken: dan hooger op is het volstrekt onmogelyk; dewyl de geheele waterloop, twee en een halve myl van den grooten Waterval af, niets anders is dan eene aaneenschakeling van kleiner Watervallen, de een boven den ander, waar in de grootste Kanoe, in een oogenblik, op zyde gerukt en omver gesmeeten zou worden. Wy gingen daar aan land, en wandelden de Overvoerplaats langs, en moesten behalven de hooge en steile zyde van de Rivier, ook twee groote bergen overklimmen. Hier zag ik twee honderd *Indiaanen* meest tot de *zes Volken* behoorende, bezig in 't overdraagen van pakken en peltetyen, meest van Harten en Beeren. Gy zoudt versteld staan op het zien van de menigte deezer goederen, die hier dag aan dag worden aangebragt. Een *Indiaan* krygt twintig stuivers voor elk pak 't geen hy overvoert, zynde de afstand drie mylen. 's Voormiddags, ten half elf, kwamen wy aan den grooten Waterval, waar ik de volgende waarneemingen deed.

De Rivier (of liever de Straat,) loopt hier van het Zuidzuid-oosten na 't Noord-noord-westen, en de rots van den grooten Waterval komt 'er dwars in, niet in een rechte lyn, maar maakt bykans een halven cirkel of de gedaante van een paardenhoef. Boven den Waterval, in 't midden

van

van de Rivier, is een Eiland, liggende evenwydig met de boorden van de Rivier Zuid-zuid-oost en Noord-noordwest; dit Eiland is omtrent zeven of acht *Fransche Arpenten* lang, zynde ieder *Arpent* honderd en twintig voeten. 't Laager einde van dit Eiland komt juist op den rechtstandigen kant van den Waterval. Te weder zyden van dit Eiland loopt al het water, dat uit de Meiren van *Canada* komt, naamlyk het Boven-Meir, het Meir *Michigan*, het Meir *Huron* en het Meir *Erie*, waters, die eer den naam van kleine Zeën dan van Meiren mogen voeren, en waar in, boven dien, zeer veele groote Rivieren zich ontlasten; 't grootste gedeelte van dit water stort in den Waterval van *Niagara* neder.

Voor dat het water aan dit Eiland komt, stroomt het maar zagtkens, in vergelyking met de vaart die het vervolgens neemt, als wanneer het sneller voortvliegt dan eenig water in de wereld, tot dat het aan den Waterval komt. 't Is geheel wit van schuim, en wordt, op veele plaatzen, hoog in de lugt opgevoerd; de grootste en sterkste vaartuigen zouden hier, in een oogenblik, om ver gesmeeten worden. Het water, dat aan de westzyde langs stroomt, loopt het snelst, en schynt een pyl voorby te streeven, hier gaat ook ver het meeste, en 't schuimt het sterkst. Wanneer men by den Waterval is, en de Rivier opziet, ontdekt men, dat de Rivier, boven den Waterval, zeer steil van boorden is, even als een berg. Als al dit water tot den Val nadert, stort het zich loodrecht neder. Op 't gezigt daar van ryzen de hairen ten berge, en geene woorden zyn in staat dit wondere vertoon te beschryven; 't is onmogelyk, zonder schrik, zulk eene menigte waters, van zo verbaazend eene hoogte, te zien nedervallen!

Ik twyfel niet of gy begeert de juiste hoogte van deezen Val te weeten. Vader HENNEPIN, weet gy, geeft 'er eene rechtstandige hoogte aan van zes honderd voeten; maar men slaat in *Canada* weinig geloofs aan zyne berigten; hy wordt daar doorgaans *un grand Menteur*, of *de groote Leugenaar* geheeten, hy schryft van 't geen hy zag op plaatsen, waar hy nimmer geweest was. 't Is waar hy heeft deezen Waterval gezien; maar gelyk het de gewoonte veeler Reizigeren is alles te vergrooten, zo heeft hy ook omtrent den Waterval van *Niagara* gehandeld. Deeze geaartheid der Reizigeren heeft my menig een te leurstelling, op myne reizen, doen ondervinden; dewyl ik zelden zo gelukkig geweest ben om de wonderbaare dingen, door anderen

ontdekt, aan te treffen. Wat my belangt, ik ben geheel niet op het wonderbaare verslingerd, en wensch de dingen te zien gelyk ze zyn, en ze op die wyze te verhaalen. Zints den tyd van Vader HENNEPIN, is deeze Waterval, in de gegeevene berigten, allengskens kleinder en kleinder geworden: en zy die met meetkundige werktuigen de hoogte gemeeten hebben, vinden de loodrechte hoogte van den val des waters, honderd zeven en dertig voeten. MORANDIER, een *Ingenieur* te *Canada*, heeft my dit met eigen hand opgegeeven; en alle de *Fransche* Heeren, die nevens my by den Waterval waren, stemden hier in met hem overeen. Wel is waar, zy, die deeze hoogte met een lyn hebben zoeken te meeten, bevonden dezelve zomtyds honderd veertig, honderd vyftig, en meer voeten; doch de rede hier van is blykbaar deeze, dat de hoogte, op die wyze, niet, met zekerheid, kan gemeeten worden; dewyl het water de lyn wegspoelt.

Wanneer het water tot beneden aan de rots van den Waterval gekomen is, springt het, tot eene zeer groote hoogte, in de lugt te rugge; op eenige plaatzen is het, door 't schuimen, zo wit als melk of sneeuw, en over al in beweeging als een ziedende ketel. —— Gy zult u, te deezer gelegenheid, wel herinneren, op welk een verren afstand, volgens de beschryving van Vader HENNEPIN, 't gedruis van deezen Val kan gehoord worden. Alle de Heeren, die met my waren, verzekerden eenpaarig, dat de grootste afstand, op welken het gehoord wordt, vyftien mylen is, 't geen nog maar zeer zelden gebeurt. Wanneer het geheel stil is kan men 't hooren in 't Fort van *Niagara*, zes mylen van daar gelegen; doch zeldzaam op andere tyden, door dien als de wind wat opsteekt, de golven van het Meir *Ontario* daar al te veel gedruis op den oever maaken. Die Heeren berigtten my, dat wanneer zy, in 't Fort, 't gedruis van den Waterval luider dan gewoonlyk hoorden, dit tot een onfeilbaar teken diende, dat 'er een Noord-oostenwind op handen was: dit schynt vreemd, naardemaal de Waterval ten Zuidwesten van het Fort ligt, en men dus veel eer zou denken dat het een teken zou zyn van een tegenovergestelden wind. Op den eenen tyd maakt, gelyk men my verhaalde, de Waterval een veel grooter gedruis dan op den anderen, en men houdt een sterk gedruis voor een teken van aannaderend slegt weer of regen, de *Indiaanen* gaan 'er vast op af. Toen ik 'er was maakte de Waterval geen zeer sterk gedruis, digt by den Waterval konden

den wy gemaklyk hooren wat de een tot den ander ſprak, zonder dat wy veel luider ſpraaken dan men anderzins gewoon is. Ik weet niet hoe anderen hier een zo geweldig geraas gehoord hebben, of 't was mogelyk op de ſtraks gemelde tyden.

Van de plaats, waar het water nederſtort, ryst eene menigte van dampen op, in de gedaante van een dikken rook, ſchoon dit nu eens meer dan minder zy; deeze dampen klimmen, by ſtil weer, hoog in de lugt op; maar worden, als de wind wat opblaast, verſpreid. Indien men naby deeze dampen of dit ſchuim komt, of de wind het op u aanwaait, is het zo doordringend, dat ge, in weinig minuuten, zo nat zyt als of gy geheel in 't water hadt geleegen. Ik bewoog twee jonge *Franſchen* na beneden te gaan, om my van den kant des Watervals beneden, de eene of andere kruiden, ſteenen of ſchulpen te brengen; zy kwamen, binnen weinig minuuten, weder, en ik dagt dat ze weezenlyk in 't water gelegen hadden; zy waren genoodzaakt zich geheel en al uit te kleeden, en hunne kleederen in den zonneſchyn te droogen. Wanneer men aan de andere of de Oostzyde van het Meir *Ontario* is, verſcheide mylen van den Waterval af, ziet men, op alle heldere ſtille morgens, de dampen van den Waterval in de lugt opryzen, en men zou denken dat alle de daarom ſtreeks gelegene bosſchen door de *Indiaanen* in brand geſtooken waren, zo ſterk is die ſchynbaare rook. Dit zelfde verſchynzel kan men zien aan den westkant van het Meir *Erie*, mede op den afſtand van verſcheide mylen. —— Verſcheide Franſchen verhaalden my dat de Vogels, vliegende in deezen damp van den Waterval komende, nedervielen, en in 't water omkwamen, 't zy door dien hunne wieken nat wierden, 't zy het gedruis hun verbaasde, 't zy ze in de duisternis niet wisten waar ze vloogen; doch anderen waren van oordeel dat 'er zelden zo oit een Vogel op die wyze daar om hals geraakte: dewyl, gelyk zy allen toeſtonden, onder de groote menigte van Gevogelte, die beneden by den Waterval dood gevonden wierden, 'er geene andere ſoorten waren dan die doorgaande in 't water zwemmen en leeven, als *Zwaanen*, *Ganzen*, *Eenden*, *Waterhoenders*, *Teelingen*, en dergelyk ſlag van Gevogelte. Zeer dikwyl ziet men geheele troepen daar van op deeze wyze aan hun einde komen; zy zwemmen in de Rivier boven den Waterval, en worden door het water laager en laager afgevoerd, en daar de Watervogels doorgaans groot genoegen ſchynen te ſchep-

 pen

pen in met den ſtroom voort te gaan, geeven zy zich zo lang aan 't genot van dat vermaak over, tot dat de ſnelheid van den voortgang des waters te groot wordt, en het hun niet mogelyk is 'er uit te komen; als dan ſtorten zy by de ſteilte neder en komen om. Men heeft opgemerkt, dat zy, wanneer ze naby den Waterval komen, uit al hun magt, poogen op te vliegen; doch zich buiten ſtaat vinden. In de maanden September en October, wordt 'er, alle morgens, zo groot eene menigte doode Vogels beneden by den Waterval gevonden, dat de bezetting van het Fort langen tyd daar mede geſpysd wordt. Behalven de Vogels vinden zy veele ſoorten van Visch, als mede *Herten*, *Beeren*, en andere Dieren, die, digt by den Waterval, de Rivier hebben poogen over te zwemmen, de groote Dieren zyn doorgaans aan ſtukken of verpletterd. Recht beneden den Waterval niet ver van denzelven af, loopt het water niet ſnel; maar in kringen gelyk in een kookende pot, dit belet egter de *Indiaanen* niet om daar in kleine Kanoes te gaan visſchen; maar een weinig laager en verder af beginnen de andere kleindere Watervallen. Wanneer men boven den Waterval is, en na beneden ziet, begint het hoofd te draaijen. De *Franſchen*, die 'er honderdmaalen geweest zyn, durven 't maar zelden waagen neerwaards te kyken, zonder zich, als dan, aan den eenen of anderen boom, met de hand vast te houden.

Eertyds hieldt men het voor volſtrekt onmogelyk, dat eenig leevendig mensch op het Eiland, dat in 't midden van den Waterval is, zou kunnen komen; doch een zeker, toeval 't geen nu twaalf jaaren, of daar omtrent, geleeden gebeurde, toonde de mogelykheid. —— Dit ging op de volgende wyze toe. Twee *Indiaanen* van de *zes Volken*, gingen van het Fort *Niagara* om te jaagen op een Eiland, dat boven den grooten Waterval in de Rivier ligt, waar veele *Herten* pleegen te weezen. Zy namen wat Franſchen Brandewyn met zich uit het Fort, waar van zy verſcheide reizen proefden op de Overvoer-plaats; in hunne Kanoe gekomen zynde namen zy nu en dan nog een ſlok, en gingen daar mede voort tot dat ze kwamen by 't Eiland, waar zy beoogden op de Jagt te gaan; ſlaaperig geworden zynde leiden zy zich om te rusten in hunne Kanoe neder, die, aan zich zelve overgelaaten, met den ſtroom afdreef, allengskens verder afzakte, tot dat zy kwamen naby dat Eiland, 't welk in 't midden van den Waterval komt. Een hunner ontwaakte door 't gedruis van den Waterval, hy

riep

nen den ander toe, dat zy omgekomen waren! — Zy deeden nogthans hun best om, waar 't mogelyk, hun leeven te redden. Dit Eiland was het naaste, en, met veel arbeids, kwamen zy aan den oever. In 't eerst waren zy, deswegens, grootlyks verheugd; doch als zy alles wel bedagt en overwoogen hadden, dagten zy niet veel gelukkiger te zyn, dan of zy in den Waterval waren nedergestort geweest; dewyl hun nu geene andere keuze overig scheen dan of daar mede neder te storten, of van honger te sterven. Maar de noodzaaklykheid scherpt de vinding. Aan 't beneden einde van het Eiland is de rots loodrecht, en men heeft 'er geen stroom van water. Op het Eiland was een groote voorraad van hout. Zy sloegen de handen aan 't werk, en vervaardigden een ladder van bast en hout, zo lang dat dezelve tot beneden in 't water reikte; 't boven einde van de ladder maakten zy vast aan een grooten boom, staande op den kant van de rots boven den Waterval, en lieten het andere einde zakken. Zy klommen, langs deeze nieuw uitgevonde ladder, nederwaards, en beneden komende in 't midden van den Waterval, rustten zy een weinig; naardemaal het water, gelyk wy boven reeds aanmerkten, onmiddelyk boven den val geen groote vaart maakt, wierpen zy zich daar in; denkende, met zwemmen, den oever wel te zullen bereiken. Ik heb doen zien dat de de Waterval te wederzyden van het Eiland loopt; dit veroorzaakt, dat het water, van die beide kanten, tegen elkander stroomt; en te rug keert na de rots, recht onder 't Eiland liggende. Nauwlyks hadden, overzulks, de *Indiaanen* beginnen te zwemmen of zy wierden, met veel geweld, weder te rug gesmeeten na de rots van waar zy zich te water begeeven hadden. Verscheide keeren deeden zy nieuwe poogingen, doch eindelyk ontzonk hun de moed; en dikwyls tegen de rots gesmeeten zynde, vonden zy zich gestooten, geschaafd, en 't vel, op veele plaatzen van het lichaam, gescheurd. Dus waren zy genoodzaakt, langs hunne ladder, weder na het Eiland te klimmen, niet weetende wat te zullen doen. Naa eene wyl vernamen zy op den oever eenige *Indiaanen*, welke zy toeschreeuwden. Deezen zagen hun en beklaagden het droevig lot 't geen hun trof; doch gaven weinig hoop van hulpe; nogthans spoeden zy zich, in aller yl, na 't Fort, den Bevelhebber meldende waar twee hunner Broederen waren. Hy haalde hun over om alle mogelyke middelen aan te wenden tot redding dier twee ongelukkige *Indiaanen*. 't Geen, op de volgen-

gende wyze, gelukte. Het water aan den oostkant des Eilands stroomende is ondiep, inzonderheid een weinig boven het Eiland na den oostlyken oever. De Bevelhebber van het Fort liet lange stokken maaken met yzeren punten. Twee *Indiaanen* namen 't op zich, om, met behulp deezer stokken, na het Eiland te gaan, en de andere ongelukkigen te helpen, of zelve 't leeven daar aan op te offeren. Zy namen afscheid van alle hunne Vrienden, even als of ze na hun dood gingen. Elk hunner hadt twee zulke stokken in de hand, om ze op den grond des strooms te zetten, en zich over einde te houden. Zy ondernamen het, en 't gelukte hun het Eiland te bereiken. Stokken aan hunne twee Broederen gegeeven hebbende, kwamen zy allen behouden aan 't vaste Land. De twee *Indiaanen*, die, op de voorgemelde wyze, eerst op 't eiland gedreeven waren, leefden nog toen ik 'er was. Zy onthielden zich negen dagen op het Eiland, bykans van honger stervende. Zints men nu den weg na dit Eiland gevonden heeft, gaan de *Indiaanen* dikwyls derwaards, om de *Herten*, die, 't onderneemende, om de Rivier boven den Waterval over te zwemmen, door den stroom daar op gedreeven worden, te dooden. Maar, schoon de Koning van *Frankryk* my geheel *Canada* in eigendom wilde geeven, zou ik het niet willen waagen na dit Eiland te gaan, en ik hou my verzekerd, dat gy, de gelegenheid gezien hebbende, met my van 't zelfde gevoelen zoudt weezen.

Aan de westzyde van dit Eiland zyn eenige kleine Eilandjes of rotzen van geen aanbelang. De oostkant van de Rivier is overal bykans zeer steil, de westkant vlakker. In vroegeren tyde hing een gedeelte van de rots van den Waterval aan de westzyde van het Eiland, dermaate, over, dat het water, loodregt daar by nederstortende, beneden eene openplaats liet, zodanig dat het Volk daar onder gaan kon tusschen de rots en het water. De breedte van den Waterval, daar dezelve in een half rond loopt, wordt op omtrent zes *Arpenten* begroot. Het Eiland, in 't midden van den Waterval, en van het zelve tot aan allen kant, is van dezelfde breedte; de breedte van het Eiland aan 't laagste einde is twee derde van een *Arpent* of daar omstreeks.

Beneden den Waterval, in de holen der rotzen, is een groote overvloed van *Aalen*, die de *Indiaanen* en *Franschen* met hunne handen vatten, zonder eenig ander middel te gebruiken. Ik liet twee *Indiaansche* jongens na beneden

gaan,

gaan, die, binnen kort, met twintig schoone *Aalen* te rug kwamen.

Op elken helderen dag ziet men, van 's morgens ten tien uuren tot twee uuren naa den middag, beneden den Waterval en onder zich, als men aan de zyde van den Waterval staat, een' heerlyken regenboog, en zomtyds twee, de een binnen den ander. Ik was zo gelukkig, om, op een zonneschynigen dag, by den Waterval te zyn, en zag, met groot genoegen, deezen regenboog, die de kleuren hadt, welke men in de andere regenboogen waarneemt. Hoe veelvuldiger de dampen zyn, hoe duidelyker de regenboog is. Ik zag denzelven aan den oostkant van den Waterval, beneden de plaats waar ik stond, boven 't water. Wanneer de wind de dampen van die plaats weg dryft, verdwynt de regenboog; doch dezelve verschynt weder zo ras de dampen komen.

Van den Waterval, tot de legplaats daar boven, waar de Kanoes van het Meir *Erie* vast maaken, is één en een half myl; laager durven de Kanoes niet komen ten einde zy het zelfde lot niet ondergaan als de twee *Indiaanen*, welker voorval ik zo even verhaalde, en mogelyk met geen zo gelukkigen uitslag. —— Men heeft menigmaal aan den voet des Watervals stukken van menschen gevonden, waarschynlyk van dronkene *Indiaanen*, die ongelukkig, door den stroom medegevoerd, nedergestort zyn.

Te *Oswego* heeft men my verhaald, dat, in de maand October, of daar omtrent, beneden aan den Waterval, zo groot eene menigte van vederen gevonden wordt, dat één Man in één dag 'er genoeg kan verzamelen om 'er verscheide bedden mede te vullen, welke vederen zy zeiden, dat kwamen van de Vogelen, in den Waterval gedood. Ik vraagde de *Franschen* of dit waarheid was? Zy verklaarden nooit zodanig iets gezien te hebben; doch dat, by aldien men de vederen van de doode Vogels plukte, 'er zo groot eene menigte zou weezen. —— De *Franschen* verhaalden my ook dat zy dikmaals groote geheele boomen boven in het water geworpen hadden, om ze van boven neder te zien tuimelen. Zy vielen, met eene verbaazende snelheid nederwaards; doch zy konden ze daar naa nimmer weder vinden; waarom zy dagten dat 'er eene onpeilbaare diepte onder den Waterval was. Ik denk ook dat het daar zeer diep moet weezen; nochtans ben ik van gevoelen dat zy, 'er wel oplettende, die boomen, op eenigen afstand van den Waterval zouden gevonden

hebben. De rots van den Waterval bestaat uit graauwagtigen kalksteen.

Hier, myn Heer, hebt gy eene korte beschryving van den berugten Waterval van *Niagara*, gy kunt staat maaken op de waarheid van het verhaal. Gy moest het my vergeeven, dat ik, in 't zelve, u geen buitenspoorige wonderen mededeel. Ik kan de natuur niet anders maaken dan ik dezelve vind. Ik heb liever dat men, in 't vervolg, van my zegt dat ik de dingen verhaalde gelyk zy waren, dan dat men my voor een verdichter van valsche zeldzaamheden uitmaake. Ik heb, op myne reis, eenige andere dingen gezien, welker verhaal uwe nieuwsgierigheid zou voldoen; doch ik heb thans geen tyd om meer te schryven, en ik hoop u, binnen kort, te zien. Ik blyf enz.

BERIGT VAN HET LEEVEN EN DE SCHRIFTEN VAN HENRY FIELDING. ESQ.

„ BEkend aan alle de Liefhebberen van geestige Romans is de naam van FIELDING; zyne Werken van dien aart zyn by onze Landsgenooten met geen minder genoegen ontvangen dan ze aantroffen in 't Vaderland des Schryvers, misschien zyn de Lotgevallen zyns leevens min bekend dan zyn naam; dit heeft ons bewoogen om de voornaamste hier op te geeven, doormengd met eene beoordeeling van eenige zyner Werken; van eenige, zeggen wy, dewyl wy ons, by de Stukken, door hem voor 't Tooneel vervaardigd, niet langer zullen ophouden, dan voor zo verre ze tot zyn leeven meer of min betrekking hebben."

HENRY FIELDING werd, den 22 April des jaars 1707, te *Sharpham-Park* in *Somersetshire*, naby *Glastonbury*, gebooren. Zyn Vader EDMUND FIELDING diende in den oorlog onder den Hertog van *Marlborough*, en kreeg, op 't einde der Regeeringe van GEORGE den Isten, of in 't begin der Regeeringe van GEORGE den IIden, den rang van *Luitenant Generaal*. Zyne Moeder was de Dogter van den Regter GOULD, Grootvader van den Heer HENRY GOULD, eenen der Baronnen van den *Exchequer*. Deeze Ouders hadden, behalven onzen FIELDING, vier Dogters en een Zoon; een zyner Zusteren SARAH FIELDING is door verscheide uitneemende Stukjes by de geleerde Wereld bekend. Wanneer FIELDINGS Moeder gestorven was, hertrouwde

de zyn Vader; en verwekte by die Vrouwe zes Zoonen, die op één na meest allen vroeg ftierven.

HENRY FIELDING ontving de eerfte beginzels eener geleerde opvoeding t'huis, onder 't opzigt van den Eerw. Mr. OLIVER, van wien hy een nauwkeurig gelykende en geestige fchets heeft gegeeven in zynen *Jofeph Andriesfen*, onder den naam van TRULLIBER. Van onder Mr. OLIVERS zorge werd hy op de School te *Eton* befteld, hier kreeg hy kennis aan Lord LYTLETON, Mr. FOX Mr. PIT, aan den Heer CHARLES HANBURY, WILLIAMS, Mr. WINNINGTON en anderen. Men zegt dat hy, deeze School verlaatende, zeer bedreeven was in de *Griekfche* en *Latynfche* Schryveren, die hy altoos in groote hoogagting hieldt.

Van *Eton* werd hy na *Leiden* gezonden, waar hy omtrent twee jaaren in de Regten ftudeerde. Door mangel van geld, vondt hy zich, omtrent twintig jaaren of daar omtrent oud zynde, genoodzaakt *Leiden* te verlaaten en weder na *Londen* te keeren, waar hy, fchoon nog minderjaarig, zich zyn eigen Meester vondt; uit deeze bron kwamen alle de ongelegenheden voort, die hem door 't overige zyns leevens vergezelden. Zyn fchitterend vernuft, leevendigheid van aart, en fmaak in de vermaaklykheden der verkeering, deeden hem kennis maaken met Heeren van fmaak en geleerdheid, als mede met Ligtmisfen van allerlei foort. Zyne inkomften waren in geenen deele gefchikt om de kosten, aan zulk eene leevenswyze onvermydelyk vast, goed te maaken. Zyn Vader hadt hem 200 Pond 's jaarlyks toegeftaan; maar, gelyk hy zelve gewoon was te zeggen: *wie wilde, kon het betaalen*. Het ftondt, naamlyk, met de zaak in deezer voege gefchaapen. De *Luitenant Generaal* FIELDING, kort na den dood zyner eerfte Vrouwe, de Moeder van onzen FIELDING, weder hertrouwd zynde, kreeg zo veel kinders en zo kort op elkander, dat hy niet veel gelds kon overhouden voor zynen oudften Zoon. Deeze was van zyns Vaders onvermogen zo wel verzekerd, dat hy, in welke ongelegenheden hy zich ook ingewikkeld vondt, noit in gebreke bleef van zynen Kinderpligt te volbrengen, 't geen, volgens de eenftemminge erkentenis zyner Vrienden, een uitfchitterend gedeelte van zyne character uitmaakte. Tegenftellingen, in de daad, deeden hem wel eens in een kwaade luim komen, en drongen hem de eene of andere fcherpe aanmerking af; maar zyn gefteltenis was, over 't algemeen, zeer vrolyk, en doorgaande hoorde men uit

zyn

zyn mond geestige slagen, en lugtig boertende schertzeryen. Daar hy alle laagheid van geest versmaadde, raakte zyne verontwaardiging gaande, wanneer hy ze aantrof. Van een doordringend oordeel zynde, kon hy altoos, eigenbaat, wantrouwen, hoogmoed, gierigheid, belangzoekende vriendschap en onedelmoedigheid, hoe kunstig ook bedekt, ontdekken; en hun, die daar aan schuldig stonden, tot in 't diepst des harten doorziende, wist hy hun, op 't gevoeligst, te gispen en de snerpendste hekelslagen toe te brengen. Onaangenaame indrukzels hielden hem niet lang op; zyne verbeelding helde over om alles in 't vrolykst licht te beschouwen, en deeze geaartheid vervulde hem, in 't knellendst zyner tegenspoeden, met de moedgeevende hoope op gelukkiger omstandigheden. Om daar toe te komen vleide hy zich genoegzaame middelen te zullen vinden in de werken van zyn vernuft; ten dien einde begon hy voor 't Tooneel te schryven, in den Jaare 1727, toen omtrent twintig jaaren bereikt hebbende. Van het jaar 1727 tot het einde des jaars 1736, schreef hy meest alle zyne Tooneelstukken en Klugten; naa dien tyd heeft hy 'er niet meer dan twee of drie geschreeven, zo dat hy een vry goed aantal Tooneelstukken, zo groote als kleine, opstelde eer hy dertig jaaren bereikt hadt. Schoon hy in 't ontwerp zyner Stukken niet altoos geregeld is, slaagt hy doorgaans gelukkig in zyne uitdrukkingen en styl. Zyne Klugten behaagden doorgaans, en veele worden nog alle winters met toejuiching gespeeld. Zy waren veel al 't werk van twee of drie voormiddagen.

Zo dra de Heer FIELDING te *Leyden* was, sloeg hy de hand aan een tooneelstuk in den smaak van den *Don Quichot in Engeland.* Wanneer hy van daar te rug keerde, en zich in *Londen* nederzette, trok eene groote verscheidenheid van Characters zyne aandagt, en diende om zyne meestgeliefde neiging te versterken. De onbestaanbaarheden, die voortkomen uit hoogmoed, uit gemaaktheid, uit geveinsdheid en valschvoorgewende vriendschap, met één woord, alle kwaalyk zamengevoegde hoedanigheden, die, door de dwaasheid der Menschen, zo wanschiklyk zamengepaard worden, konden niet nalaaten iemand, uit 'er aart dermaate tot het bespottende overhellende, te treffen. Overeenkomstig hier mede bevinden wy, dat hy nimmer gelukkiger schynt te slaagen, dan in het voorstellen van een gemengd character, uit strydige hoedanigheden zamengesteld. Voorwerpen van dien aart uit te vinden en te be-

schry-

ſchryven, was zyne geliefdſte bezigheid; en van wegen zyne gelukkige beſchryving der zeden mag men hem met regt een wonder Boertend Vernuſt noemen, in den uitgebreidſten zin van die benaaming; inſluitende eene geestige en behaaglyke naavolging van characters der menſchen en hunne zeden, 't zy by wyze van een verdicht verhaal of tooneelſtuk. In de eerstgemelde ſoort van ſchryven, ſtak de Heer FIELDING boven al uit, in andere moet men toeſtaan dat hy te kort ſchoot by de groote Meesters in die Kunst. 't Geen de geestige Mr. HURD omtrent BEN. JOHNSON aanmerkt, mag met regt, op FIELDING worden toegepast. „ Zyn ſmaak voor 't beſpotlyke was ſterk, maar niet kiesch, dit maakte hem niet keurig in 't verkiezen zyner onderwerpen. Zyn ſtyl in 't ſchilderen der characters, ſchoon meesterlyk, ontbrak die fynheid welke daar aan de juiste kleuren byzet. Dus voerde de natuurlyke neiging van zynen geest hem, om eer PLAUTUS dan TERENTIUS ten voorbeelde te neemen, en 't is, overzulks, niet te bevreemden, dat zyn vernuft veeltyds te ſteekende, zyn boert te lomp, en zyne klugtigheid bovenmaatig was".

Dit mangel aan beſchaafdheid ſchynt voornaamlyk toegeſchreeven te moeten worden aan de ſlagen, die de opeenvolgende te leurſtellingen hem toebragten, eer hy nog genoegzaam onderweezen was in de ſchoole des leevens; en, misſchien, werd de ruwheid zyner Zangeresſe niet weinig aangemoedigd door het voorbeeld van twee groote Geesten, die in denzelfden ſmaak gevallen waren: te weeten WYCHERLY en CONGREVE, die geenzins geſchikt ſcheenen om het beminnelykſte gedeelte van 't menschlyk leeven te ſchetſen. De Heer FIELDING hadt, uit dezelfde oorzaak, een misſlag in zyn ſtyl: hy bedagt zomwylen niet dat het behaaglyke en belachlyke de twee voornaamſte hoedanigheden van de Blyſpelen en Klugten waren; gelyk CONGREVE, zogt hy altoos het vernuft te doen uitſteeken.

Nog eene andere omſtandigheid is 'er, ten aanziene van het Tooneel, waar in FIELDINGS oordeel hem ſchynt bedroogen te hebben. Zyn voornaamſte talent beſtondt in verdichte geſchiedenisſen op te ſtellen, en hy overwoog niet genoegzaam, dat eenige ontmoetingen in eene geſchiedenis, die, verhaald zynde, zullen behaagen en vermaaken, in een Tooneelſtuk gevoegd, niet zelden ſtrydige uitwerkingen hervoortbrengen.

Hier by kwam nog dat hy, in 't algemeen een zeer laag denkbeeld hadt van 't verſtand der menſchen, en hunne be-

bekwaamheid om te oordeelen, 't geen zo ver ging dat hy 't 'er op liet aankomen, schoon hem de plaatzen, die uitjouwing zouden veroorzaaken, waren aangeweezen; 't geen hem wel eens eene onaangenaame ontmoeting deedt overkomen.

Indien wy by dit alles eene aanmerking voegen, door FIELDING zelven gemaakt, naamlyk, dat hy ophieldt met voor het Tooneel te schryven, toen hy moest begonnen hebben; en tevens overweegen, hoe hy alles ter vlugt vervaardigde, zullen wy ligt kunnen begrypen hoe het bykome, dat hy onder de Tooneeldichters geen hooger rang beklommen heeft. Blykbaar ontbrak het hem aan geen vernuft; maar hy liet zyn oordeel te weinig werken. En, in de daad, hoe kon zulks anders weezen, daar hy, 's nagts laat t'huis komende, een stuk van een Spel vervaardigde, op papier, waar in Tabak geweest was, schreef, en den volgenden morgen aan de Tooneelspeelders ter hand stelde.

Schoon het FIELDINGS lot was altoos om geld te schryven, trok hy maar zeer weinig voor zyne Tooneelstukken; doch de ongunstigheid zyner omstandigheden werd merkelyk verzagt door de bescherming van den geweezenen Hertog van *Richmond* en JOHAN Hertog van *Argyll*, den geweezenen Hertog van *Roxborough* en verscheide andere Persoonen van aanzien, onder welken ook geteld moet worden Lord LYTTLETON, wiens vriendschap niet alleen diende om de onheilen van onzen Schryver te verligten, terwyl hy leefde; maar zich ook uitstrekte tot zyne nagedagtenis, en hem onthief van eenige beschuldigingen tegen hem afgegeeven.

De Heer FIELDING hadt niet lang voor het Tooneel geschreeven, toen hy trouwde met Juffrouw CRADDOCK, eene Schoone van *Salisbury*. Middelerwyl stierf zyn Vader, waar door een middelmaatig Landgoed te *Stower*, in *Dorsetshire*, hem ten deele viel. Hy begaf zich met zyne teder geliefde Huisvrouwe derwaards, met oogmerk om vaarwel te zeggen aan alle de dwaasheden en buitenspoorigheden van het stad-leeven. Maar ongelukkig kreeg ene soort van Familiehoogmoed de overhand op hem, en hy begon terstond in pragt de omstreeks woonende Schildknaapen na te streeven. Met een inkomen van niet veel meer dan 200 Ponden, en de middelen zyner Vrouwe, die vyftien honderd Ponden beliepen, bezwaarde hy zich met een grooten nasleep van bedienden, allen gekleed in kostbaar geel livery. Tot hun 's Meesters eer kon dit volk niet laag genoeg weezen om

op

op hunne kleeding te paſſen, en waren dus, in een maand of twee, afzigtelyk van kladdigheid; des Schildknaaps fatſoen vorderde, dat zy op nieuw gekleed wierden. Hy vondt zyn meeste genoegen in gezelſchap en gastmaalen; de gastvryheid hieldt zyn deur beſtendig open; en binnen drie jaaren verſlonden de buitenſpoorige verſpillingen, 't houden van honden en paarden, zyn geheele erfgoed, 't geen, indien hy het wel hadt aangelegd, hem alle de overige dagen zyns leevens in een ſtaat van onafhanglykheid zou hebben kunnen doen leeven.

De ongelegenheid, waar in hy zich zelven dus gebragt hadt, bemerkende, beſloot hy terſtond zyn best te doen om weder op de been te geraaken, en 't wild doorgebragte te herkrygen. Toen, omtrent de dertig jaaren oud zynde, begaf hy zich tot de Regtsgeleerdheid. De vriendſchap, welke hy ontving van eenigen, die naderhand eerſte lichten in de Regtsgeleerdheid geweest zyn, zal altoos tot eere zyner nagedagteniſſe ſtrekken. Terwyl hy in 't *Collegie van den Tempel* ſtudeerde, betoonde hy grooten yver. Zyne Kenniſſen verhaalen dat hy dikmaals, laat in den nagt uit de eene of andere herberg op zyne kamers komende, aan 't leezen ging, en uittrekzels maakte van moeilyke Schryvers, eenige uuren lang eer hy zich te bedde begaf. Naa dat de gewoone proeftyd in 't *Collegie van den Tempel* was ten einde geloopen, werdt hy geroepen om voor de Baly te verſchynen. Hy deedt dit beſtendig zo lang zyne gezondheid het toeliet; maar de Jicht deedt het hem welhaast onmogelyk worden daar zo geduurig tegenwoordig te zyn als zyn beroep wel elschte; dit was eene moedbeneemende omſtandigheid; dewyl hy zich daar door te eenemaale verſteeken zag van die waardigheid, tot welke hy verlangde op te klimmen. Nogthans zette hy, onder den dubbel drukkenden last van ongemak en behoefte, zyne ſtudien voort, en ſchoon het geestig door WYCHERLY is aangemerkt, dat APOLLO en LYTTLETON zelden in een en het zelfde hoofd huisvesten, moet men egter bekennen dat de Heer FIELDING vry groote vorderingen in de Regtsgeleerdheid maakte; men zegt dat hy in eenige byzondere ſtukken by uitſtek ervaaren was, als blykt uit twee Stukken, die nog onuitgegeeven in de handen van zynen Broeder JOHN FIELDING berusten. Het kan dienen om ons een denkbeeld te geeven van de groote ſterkte zyner geestgeſtelteniſſe, als wy overweegen, dat hy eene zo arbeidzaame Letteroefening voortzette onder de behoeften eens noodlydenden

huisgezins, met eene Vrouw en Kinderen, die hy teeder beminde; voor hun onderhoud zorgende met een lichaam, door de wreedste pynen gefolterd, en eene Ziel door duizend ongerustheden geslingerd, en verpligt om in den prangenden nood te voorzien, door 't een of ander stukje te schryven. Eèn groot aantal losse Staatkundige Papieren, die hunne waarde hadden, wanneer de zaaken, tot welke zy behoorden, op het tooneel der wereld vertoond werden, kwamen uit zyne pen voort. Het blad *The Champion* geheeten was men voornaamlyk aan zyne bekwaamheden verschuldigd; en schoon men, met geene zekerheid, kan bepaalen, welke stukjes daar in van zyn maakzel zyn, verkreeg hy egter, op dien tyd toen het uitkwam, deswegen vry groote agting.

In de verdere openbaare vertooning der bekwaamheden van HENRY FIELDING schynen 'er drie byzonder merkwaardige tydperken te weezen. Het een wanneer zyn vernuft, als de ryzende Zon, eensslags opdaagde met een luister, alle voorgaande flikkeringen verre overtreffende. — Het ander, toen 't zelve, als de Zon op den vollen middag, met de helderste straalen blonk. — Het derde, wanneer de kragt van zynen geest, aan 't bezwyken, geleek naar de Zon in 't West daalende. Overeenkomende met deeze drie tydperken zyns vernufts, vinden wy zynen JOSEPH ANDRIESSEN, TOMAS JONES en AMELIA. 't Zal hier niet kwaalyk voegen te melden, dat de Eerwaardige Heer YOUNG, een geleerd en hooggeagt Vriend van den Heer FIELDING, het origineel was van ADAMS. De Eerw. YOUNG stondt bekend als zeer ervaaren in de *Griekscbe* Schryvers, en hadt eene zo verregaande hoogagting voor ÆSCHYLUS, als ADAMS; ook was zyne overmaate van goedaartigheid zo groot, en zyne vlaagen van verrukking waren even menigvuldig, en kwamen hem ook over in de gewigtigste omstandigheden. Ten opzigte van dit laatste is ons een byzonder geval medegedeeld door een Heer, die, geduurende den laatsten oorlog in *Vlaanderen*, diende in 't zelfde Regiment, waar van de Heer YOUNG Legerpredikant was. Op een schoonen zomerschen avond, ging hy zyn geliefde eenzaame wandeling doen; de helderheid des uitspanzels en de fraaiheid des Landschaps verrukte zyne inbeelding, zyn hart was geheel ingenomen met het denkbeeld van de Goedertierenheid des Scheppers, en vol dankerkentenisse voor de weldaaden van dien eeuwigen Oorsprong alles goeds voortkomende. 't Is zeer mogelyk, dat eene plaats van zynen hoog-

ge-

geagten ÆSCHYLUS hem te binnen schoot, en hem in diepe gedagten deedt vervallen. Dan wat hem ook verrukt, of zyne aandagt bezig gehouden hebbe, zeker is het, dat het hem alles wat onmiddelyk voor hem was deedt vergeeten; in deeze vlaag van verrukking wandelde YOUNG voort, tot dat hy zeer bedaard aan 's Vyands legerplaats kwam, waar hy nauwlyks tot zich zelven kwam, door 't herhaald roepen van *Qui va la*, door den Soldaat die op schildwagt stondt. De Officier bespeurende dat hy daar gekomen was in de niets ergs bedoelende eenvoudigheid zyns harten, en de aangebooren goedaartigheid ziende, die op 't gelaat van zynen gevangenen doorstraalde, liet hem beleefd vertrekken, en, t'huiswaards keerende, zyne bespiegelingen agtervolgen.

Kort naa de uitgave van JOSEPH ANDRIESSEN werd FIELDINGS laatste Spel op 't Tooneel gebragt, met maar een maatigen uitslag. De dikmaals wederkomende vlaagen van ongesteldheid stelden hem buiten staat om zo bestendig in de pleitzaal te verschynen, als hy wel zou gewild en door zyne onvermoeidheid gedaan hebben. Ook hadt hy, benevens de onkosten aan een zieklyk leeven onvermydelyk vast, een Huisgezin te onderhouden: van zyne Regtsgeleerde bezigheden trok hy te weinig om dezelve goed te maaken, en dus werden zyne vooruitzigten van dag tot dag kommerlyker. Wanneer wy by deeze moedsnuikende omstandigheden nog voegen de zwakheid zyner Egtgenoote, die hy vuurig beminde, en de smerten welke hy haarent halve uitstondt, zal de maate zyner rampen bykans vol weezen. Haar dag aan dag kwynende en afneemende te zien, was te aandoenlyk voor een man, zo aandoenlyk van hart als 't zyne was; de kloekmoedigheid, waar mede hy alle de andere rampspoeden deezes leevens doorstondt, verliet hem in deeze hevige beproeving, en haar dood, welke daar op volgde, dompelde hem in een zo diepe droefenisse, dat zyne Vrienden voor 't gemis van zyn verstand vreesden. Wanneer de hevigste aandoeningen des hartzeers bedaard waren, begon hy weder te denken om zich een inkomen te verschaffen, en verbond zich tot het schryven van twee Tydschriften, *The True Patriot* en *The Jacobite Journal*.

Toen FIELDING drie en veertig jaaren had bereikt, steeds geplaagd wordende door de gedurig wederkeerende vlaagen van Jicht, werdt hy geheel en al onbekwaam om in de pleitzaal langer te verschynen; en kreeg de bediening

van Vrederegter voor *Middelsex* met een Jaargeld. Dit ampt nam hy vlytig waar, gelyk nog verscheide in druk uitgegeevene Papieren, daar toe betrekkelyk, uitwyzen.

Te midden van deeze oefeningen zyns verstands, en de arbeid aan zyne bediening vast, kon zyn vindingryk vernuft niet rusten; hy vermaakte eerst zich zelven en daar naa de wereld, met de *Historie van* TOMAS JONES. Dit is het tweede groote tydperk van FIELDINGS vernuft, wanneer alle zyne bekwaamheden de uiterste volkomenheid bereikt hadden, en zamenspanden om een volmaakt werk op te leveren, uitmuntende in alle de weezenlyke hoedanigheden; en dewyl deeze nimmer by elkander gevoegd kunnen worden zonder vindingrykheid, leevendige verbeeldingskragt, een wel verlicht oordeel, en een speelend vernuft, kunnen wy hier uit het character des Schryvers opmaaken, en mogen hem den *Engelschen* CERVANTES heeten. Hier by staat aan te merken, dat men, op verscheide plaatzen in den TOMAS JONES, de bevalligheden van zagte characterschilderyen aantreft, en de aangenaamste gevallen ontmoet, op eene inneemende wyze uitgevoerd; en hy schynt deezen Roman schryvende, zo veel smaaks gevonden te hebben in 't bemmnelykst gedeelte van de menschlyke natuur af te schilderen, als hy voorheen hadt om de leelykste trekken van schandelykheid en snoodheid, op 't afschuwelykst, af te maalen. 't Geen zyne Menschlievenheid in 't geheele werk doet uitschitteren.

Dus hebben wy onzen Schryver vertoond in zyne vorderingen, tot dat zyne zielsvermogens het hoogste toppunt van volkomenheid bereikt hadden; vervolgens daalden zy weder by trappen. De AMELIA, die binnen omtrent vier jaaren den TOMAS JONES volgde, heeft in de daad kenmerken van vernuft; maar van een vernuft dat aan 't verzwakken is. De AMELIA is het zedekundig en hartroerend Werk van den Heer FIELDING.

Terwyl hy dit Werk onder handen hadt, moet men weeten, dat hy geduurig afgeleid wierd door de veelvuldige bezigheden aan zyn ampt verbonden: zyne lichaamsgestel tenis verzwakte ook allengskens, hy kwynde onder de veelvuldig wederkomende aanvallen van de Jicht. Niets egter was magtig om de arbeidzaamheid van zynen geest te knukken. Het eene Letterwerk was niet af of hy nam een ander onder handen. Het tydschrift, onder den tytel, *The Covent Garden Journal*, *by Sir* ALEXANDER DRAWCANSIR, *Knight and Censor-General of Great Britain*, werd op

Dings-

Dingsdag en Saturdag uitgegeeven, en gaf aan 't gemeen zo groot genoegen, dat men openlyk smert betuigde over 't verval van de gezondheid des Schryvers, dat hem niet toeliet daar langer mede aan te houden.

Kort naa het staaken van dit Werk ging de Heer FIELDING, op raad der Geneesheeren, na *Lisfabon*, de laatste flikkeringen van zyn geest en vernuft, ziet men in het Verhaal door hem van zyne Reis derwaards. Zyn geest was nu uitgeput, en omtrent twee maanden, naa zyne aankomst te *Lisfabon*, blies hy den adem des leevens uit, in den jaare 1754, in het acht en veertigste jaar zyns leevens.

Hy liet, ten tweedemaale getrouwd zynde, eene Vrouw en vier Kinderen naa, van welken 'er nog drie leeven, die, door 't behulp van eene edelmoedige gifte, hun ten dien einde 's jaarlyks geschonken, door den Schildknaap RALPH ALLEN, eene goede opvoeding genieten, onder 't opzigt van hun Oom. Wy vermelden deeze liefdedaad diens Heers niet om den Leezer, hem, wiens leeven eene aaneenschakeling van weldaadigheden is, als weldaadig te doen kennen; maar om dat het den Leezer, buiten twyfel, genoegen zal veroorzaaken te weeten, dat de edelmoedige Beschermheer van een Schryver, wiens Schriften zo veel vermaaks te wege bragten, nu de teerhartige Bezorger is zyner Kinderen.

Op deeze wyze werdt een leevensloop van te leurstelling, rampspoed, kommer, zieklykheid en Letteroefening besloten: want door dit alles werd hy beurtlings getroffen, en hadt van die onheilen grooter maate dan veelen. Wy hebben gezien hoe de Heer FIELDING, in korten tyd, zyn vaderlyk erfgoed doorbragt, — 't geen hem, schoon niet groot, in een staat van onafhanglykheid zou hebben kunnen doen leeven, indien hy 't wel te raade hadt gehouden; hoe hy eene lichaamsgesteltenis, die geschikt scheen voor een veel langer leeven, vroeg verzwakte. Wanneer ziekte en behoefte op hem aanvielen was hy niet langer meester van zich zelven; en die geregelde gezetheid van leevenswys, die alleen in staat is om iemands character te vestigen en stand te doen houden, moest hy opgeeven. Als hy zich in geen volstrekt behoeftige omstandigheden bevondt, bezat hy, volgens 't getuigenis van allen, die gemeenzaam met hem verkeerden, een geest boven alles wat laag of veragtlyk was verheeven: doch wanneer zyn voorraad niet langer strekte en de nood drong, was hy de kieschte niet in het ter hand neemen van middelen om zich te

te redden, en hy was gereed om een klugt te schryven voor een Poppenspel op het *Haymarket* — *Theater*; doch zyne gemeenzaame vrienden kunnen getuigen, hoe veel zyne hoogmoed te lyden hadt by die gelegenheden: niemand hadt één leevendiger bezef van welvoeglykheid of verhevener begrippen van 't geen een Letterminnaar en Schryver betaamde.

De Heer FIELDING was van eene ryzige gestalte, haalende boven de zes voeten, grof van lichaam en sterk, tot dat de Jicht zyne gezonde gesteltenisse geheel en al geknakt hadt.

BRIEVEN VAN DEN GENERAAL PAOLI AAN ENGELSCHE HEEREN.

(*Uit het Fransch.*)

IK twyfele niet, Myn Heer, dat gy myne gevoelens, aangaande de gesteldheid onzer zaaken, weet. Myn karakter is niet dat van eenen Held van een Roman, en ik ben geen Amadis of Don Quichot. Niets ter wereld is wezenlyker dan het gene ik my voorstelle te bewerken; en zo het kon zyn dat het een ingebeeld goed ware, 't is waar, dan zou ik zeer bedrogen zyn; doch myne dooling zou my nimmer beweegen de gemeene zaak te laaten vaaren. Wat zyn meerendeels de voorwerpen van onze eerzugt, pryswaardig of niet, dan glinsterende hersenschimmen, welken geen ander bestaan hebben dan 'er onze inbeelding aan geeft? Op deezen grond ziet gy my het bestek, welk ik gemaakt heb, volgen: en al ware de vryheid, welke ik zoeke, eene dooling, ik zou elk een voor mynen vyand houden die deeze dooling, waar aan ik my overgeeve, zou willen weeren. Als ik geloove te waaken, terwyl ik in een aangenaamen droom ben, waarom my uit den dut te helpen door my te doen ontwaaken?

De aanbiedingen, welken men my doet, zyn my tot belediging, en stryden met den geest der vryheid, welke met het bloed door myne aderen vloeit, en tot den laatsten drup toe loopen zal. Gy kent den moed der Corsen niet, als gy gelooft dat een vreemde magt hen zal t'onderbrengen. Alle poogingen der Genueesen zyn vrugteloos geweest, om dat zy de manhaftigheid en liefde tot de vryheid tegen zich hadden: zouden wy de ketenen, welken ons van een andere Mogendheid aangeboden worden, met meer-

meerdere onderwerping aanneemen? Eer zullen de rotzen, welken ons omringen, smelten, eer ik de zaak, welke de laatste der Corsen met my staande houdt, zal verraaden. Neen; de edelmoedige beschermer van zyn land zal 'er nooit een schandelyk bederver van worden. Zo iemant bekwaam ware om my in boeijen te brengen, de Graaf van Marbeuf zou het geweest zyn; de Koning zyn Meester hadt geen volmaakteren Betoveraar konnen kiezen; dan, het is met de vryheid als met de gezondheid; men kent 'er de waarde niet van voor dat men ze verlooren hebbe, en beide zynze het dierbaarste voor een mensch. Dat slaaven met beevinge de voeten kussen van eenen Meester, en de regten van het menschdom vaarwel zeggen; voor my, ik heb niets geleerd dan vry te wezen; had ik tien levens ik zouze aan de goede zaak alleen opofferen: ik heb niet meer dan één, doch dit zal myne vryheid niet overschreeden. Hier in, Myn Heer, ben ik onbeweegbaar. Het goud zelf zie ik zynen glans verliezen, als het aangeboden wordt tot een prys der vryheid; en wat de eerbewyzingen belangt, zy kunnen niemant dan eenen zot beweegen tot een vrywillige offerhande van de allerheiligste regten van het menschdom. Een schoone glorie voor my, over slaaven, die zich voor myne voeten neder werpen, te beveelen, als ik een kwartier uurs hier na zelf voor eenen anderen moet nedervallen! Zo ik het slagtoffer van de vryheid mogt worden, ik zal zonder schande vallen, en ik zal anderen eene les geeven van het edelste der slagtofferen. Dusdanig is de liefde der Corsen voor de Vryheid, welke stand houden zal in 't midden der puinhoopen van ons vaderland. Zy zal verwakkeren door het vuur, welk men zal gebruiken om haar te vernietigen, zy zal uit het midden der asche weder opkomen, zy zal aandringen tegen de ketenen, waar van men zich zal bedienen om haar te verdrukken. De dood van eenen Held zal Helden doen gebooren worden; en, naar het zeggen van TERTULLIAAN, zal het bloed der Martelaaren voor de vryheid vrugtbaar zyn, en een nieuw volk van vrye menschen voortbrengen.

Andere Brief.

Wy zyn gevoelig over uwen roemwaardigen yver, welke zo veel edelmoedige Engelschen deel doet neemen in de regtvaardigheid van onze zaake. Ten zelfden tyde als

zy

zy ons met kragt dringen om in onze onderneeming te volharden, verschaffen zy ons middelen om onze belaagde vryheid te beschermen. Zodanige behandelingen, en zulke gevoelens vervullen ons met erkentenisse; en dit is het eenigste welk wy onze weldoenders kunnen vergelden. Ik betuige hun, uit den naam van het Volk, de opregtste dankbaarheid voor de edelmoedige ondersteuning, welke zy ons bezorgd hebben, over *Livorno*, overeenkomstig met hunnen brief van den 10 February. Ik heb deeze verzamelde penningen gebruikt tot ondersteuning der huisgezinnen van liefhebbers des Vaderlands, die, afkeerig zynde van een vreemd juk, huizen en goederen verlaaten hebben in het gedeelte van het eiland, welk de vyand in bezit heeft, om zich by onze armée te voegen; en ook veel andere familien die zich met het zelfde ongeluk gedreigd zien. Dit gebruik heeft my toegescheenen de grootmoedige oogmerken te beantwoorden der genen die 'er zo edelmoediglyk toe opgeschooten hebben; en ik heb reden te geloven dat het hun niet zal mishaagen terwyl ik my te gelyk vleye, dat zy, met vermaak, de verzekeringen zullen ontvangen van de grootste achtinge waar mede ik ben, enz.

P. PAOLI.

Corsika, den 20 Maart 1769.

OOSTERSCHE FABELEN, UIT SAADI OVERGEZET.

De Deugdzaame man.

EEn Koning hadt een van zyne slaaven ter doodstraffe veroordeeld. Dees als hy zyn vonnis hoorde uitspreeken, en geloovende dat hy nu ontheven was van alle ontzag en vreeze, braakte heftige smaadredenen tegen den Koning uit. Wat zegt hy met zulk een drift, vraagde de Vorst, aan een van zyne hovelingen? Sire, antwoordde de gunsteling, dees mensch was om de wysheid van zyne bedenkingen een minder ongelukkig lot waardig; hy zegt, dat de vermaaklykheden van het toekomende leven de belooning zyn, welke de Goden vergunnen aan Vorsten die vergeeven; zulk een heilzaame raad verdient eenige genade. Ik ben met u van het zelfde gevoelen, antwoordde de Vorst, en ik sta hem volle genade toe. Een ander hoveling een vyand van den eersten, die lang naar gelegenheid gezogt hadt, om hem te bederven, en de smaadelyke woorden van den slaave zeer wel verstaan hadt, zeide: *Men misbruikt uwe goedheden, Sire!*

en

en men bedriegt u schandelyk; den ongelukkige, welke men zegt u een' heilzaamen raad gegeeven te hebben, heeft integendeel niet dan schriklyke vervloekingen tegen u uitgebraakt. De Koning hier over gebelgd, antwoordde: *de leugen welke men my deedt gelooven, werkte zagtmoedigheid, maar de waarheid welke gy my ontdekt, zou my gramstoorig en wreed maaken. Ja myn vriend,* vervolgde hy, zich keerende naar den eersten hoveling, *Ik wil dat gy het altyd zult zyn die my de waarheid zegt.*

De slaap van een boosdoender, 2de Fabel.

Ik wandelde op zekeren dag, in de warmte, met mynen Vriend, in eene laan beplant met hooge boomen, welker bladen het schynzel van de zonne afweerden. Eene beek welke hier langs met kromten liep, maakte een aangenaame verkoeling, en nodigde, als 't ware, om hier eenige ruste te neemen op den bloemdraagenden grond welken men betradt. Een woest en wreed mensch, de verschriklyke Visir Karoun, hadt zich onder deeze lommer nedergelegd, en lag op het gras uitgestrekt, in een gerusten slaap. Deeze onverwagte ontmoeting en de gerustheid van den Visir baarden in my groote verwondering. Regtvaardige Goden, riep Ik uit, hoe is het mooglyk dat de herdenking aan de ongelukkigen welken door deezen Barbaar gemaakt zyn, zyne ruste niet verstoort. Myn vriend, antwoordde myn medgezel, vergeet gy, dat de goedgunstige Goden geenen slaap vergunnen aan boosdoenders, dan op dat de goeden tyd zouden hebben om eenige lugt te scheppen?

De Dwaling. 3de Fabel.

Een blinde hadt tot zyne gemaalin een vrouwspersoone, welke hy zeer beminde: gy zyt mal, zeide hem zyn buurman; die vrouw is walgend leelyk. Eenige oogenblikken hier na boodt een Geneesmeester aan, hem zyn gezicht te herstellen. Ik zou 'er zeer door bedroefd worden, antwoordde de blinde: Ik zou waarlyk zien; maar misschien zou Ik de liefde, welke Ik voor myne vrouw hebbe, verliezen, en deeze liefde maakt myn geluk uit.

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in *January* 1770.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	30. 3	30. 2½	30. 0½	38	43	42	W	Z W	Z	Held. Reg.
2	— 0½	— 1	— 1½	38	42	37	Z	Z t O	Z t O	Reg. Mist.
3	— 1½	— 2	— 0½	36	41	39	NN W	NN W	Z W	Held. Reg.
4	29. 7	29. 6	29. 3	44	44	35	W	W	N W	Reg. Storm.
5	— 1½	— 1	— 0½	33	36	36	N	N W	——	Buijig. Sn.
6	— 3	— 3½	— 4½	27	31	23	O	O	O	Sn. Helder.
7	— 5½	— 6	— 6½	25	28	27	——	——	——	Betr. ——
8	— 8	— 8½	— 9½	29	33	30	N O	N O	N O	Sneeuw.
9	— 8½	— 8	— 4	30	32	32	Z W	Z W	Z	Helder Sn.
10	— 1½	— 0½	— 3	31	33	24	Z	Z t O	O	Sn. Helder.
11	— 5	— 6	— 8	26	32	33	N O	N O	N O	Helder Sn.
12	— 10	— 11	30. 0	34	36	34	——	——	——	Betr. Held.
13	30. 0½	30. 1	— 0½	28	40	35	——	Z W	Z W	—— ——
14	29. 11½	29. 11	29. 9½	36	36	37	Z W	——	——	Reg. Wind.
15	— 6	— 6	— 8	38	42	35	W	N W	N W	Helder.
16	— 6	— 4	— 5½	41	42	37	Z W	Z W	W	Storm. Hag.
*17	— 8	— 9½	30. 0	34	36	33	NN W	NN W	N t W	Hag. Buijig.
18	30. 1	30. 1½	— 1	34	38	33	WNW	N W	N W	Helder Sn.
19	29. 11½	29. 9½	29. 9½	35	36	42	Z	Z	Z	Mist Reg.
20	— 9½	— 9¼	— 10	40	42	42	W	Z W	W	—— Held.
21	— 10½	— 11	30. 1½	39	42	36	——	W	——	Helder.
22	30. 0	— 11½	— 0½	38	42	42	Z W	Z	Z W	Regen.
23	— 0¼	30. 1	— 3	44	47	44	Z	Z W	W	—— Helder
24	— 3	— 3½	— 5½	42	46	38	N W	N W	N W	Helder.
25	— 6	— 6½	— 6½	33	40	40	W	Z	Z	Mist. Reg.
26	— —	— 6	— 5½	38	41	37	Z W	Z W	Z W	—— Betr.
27	— 5	— 5	— 6	34	43	41	——	——	——	Held. Mist.
28	— 6	— 7	— 6	41	46	44	W t Z	W	W	Betr. ——
29	— 6½	— 6½	— —	44	42	40	W	——	——	—— ——
30	— 5	— 4	— 2	40	42	41	——	——	——	Mist. Reg.
31	29. 11¼	29. 11	29. 10½	42	45	45	Z W	——	——	Regen.

Hoogste Barometer d. 30. 7 }
Laagste Barometer d. 29. 0½ } middelb. d. 29. 9¾.
Hoogste Thermometer gr. 47 }
Laagste Thermometer gr. 23 } middelb. gr. 35.

* Den 16 January had men te Chemnitz in Duitschland een geweldigen Orkaan, die tot 9 uuren duurde; verzeld met een sterk Weêrlicht, waarop volgde een dof geluid, als dat van fellen Donder.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE KEUZE VAN EEN BEROEP OF LEVENS-STAND.

HEt is de aanmerking van een beroemd Schryver dezer Eeuwe, dat de meeste dwaasheden, misslagen en onheilen, welken wy in de Waereld zien begaan, bedryven en ondervinden, daar door veroorzaakt worden, dat de menschen zig niet dikwils, en eenpaarig genoeg, bepaalde oogmerken en bedoelingen voorstellen; en geen algemeen goede beginselen hebben, om daar van toepassingen te maaken in de byzondere omstandigheden, gevallen en betrekkingen, waar in zy zig in der tyd bevinden kunnen.

In der daad, deze aanmerking word door de ondervinding, niet slechts in 't algemeen, maar ook in de byzonderheid, welke thans, het onderwerp myner overdenkingen zal uitmaaken, ten vollen bewaarheid.

Immers hoe veele bewyzen kan ieder, die niet geheel en al onoplettend is, in zynen kring van verkeering gewaar worden, om deze aanmerking in 't algemeen te regtvaardigen. Hoe veele daaden verrichten de Menschen somtyds, zonder door eenig beredeneerd beginsel daar toe geleid, maar door een famenloop van ingewikkelde en aan elkander verknochte omstandigheden, als 't ware gedrongen en voortgestuwd te worden? behoudende en oeffenende niet zelden zoo weinig eigenlyk gezegde Zedelyke Vryheid, als of het hun volstrekt onmogelyk ware, zig van die geduurige aandryvingen te ontslaan, en volmaakt vrywillig te handelen. De Menschen, tot die ontaarting vervallen, leveren een droevig Schouwspel op in de Zedelyke Waereld. En men staat verbaasd over de diepe laagte waartoe het Zedelyk Schepsel kan vervallen. Doch een weinig meerdere overdenking leert ons, hoe deze verbastering allengs tot die hoogte komen kan. Want het bedryf van eenige daad, waar van men de gevolgen niet in staat is door te zien, om dat men dezelve pleegt, zonder zig eenig bepaald oogmerk voor te stellen, moet

noodwendig het bedryf van volgende daaden te weege brengen, die nog minder uit goede en zedelyke beginselen afgeleid, en nog minder bepaalde oogmerken ten doelwit hebben. Dus is het niet slechts mogelyk, maar het gebeurt daadlyk menigwerven, dat een goede daad, zonder een algemeen en goed beredeneerd beginsel verricht, door eene onverschillige, en deze door ongeoorlofde word opgevolgd. En zie daar den zwakken Sterveling van zyne steunsels berooft, ten prooije overgelaten aan onbedachtzaamheid, driften, verleidingen, kwaade voorbeelden, en eindelyk aan de kragt der gewoonte of hebbelykheid; en ten laatsten vervallen, in eene doodelyke zorgeloosheid, zig overgeevende tot het bedryf van daaden, waartoe hy van de eene tot de andere ongevoelig is voortgeleid, en van welken hy, indien men ze hem met den Profeet voorzegd had, zoude gevraagd hebben, „ben ik een Hond, dat ik zulk een zaak doen zoude? "

Doch om nader tot myn onderwerp te komen, en de voorgestelde aanmerking in 't byzonder te bewaarheden, met opzicht tot de dwaasheden en misslagen, die wy zien begaan en bedryven, en tot de onheilen welken deswegens geleden worden, in dat eene stuk alleen, dat de keuze van een beroep of Levens-stand in de Waereld betreft, ziet men de gegrondheid dier aanmerking baarblykelyk.

Het is al menigmaalen aangemerkt, dat de mislukking van zoo veel Characters in de burgerlyke en zedelyke Waereld, en de daar aan verknochte onheilen, ten grooten deele veroorzaakt worden, door de onverstandige, willekeurige of baatzuchtige beschikkingen der Ouderen; welke hunne eigene omstandigheden en betrekkingen in de Waereld, en voornaamenlyk, de bekwaam- en vatbaarheden, zoo wel als de verkiezing hunner kinderen, onachtzaam voorby ziende, de zelve menigwerven buiten den Cirkel stooten, van welken zy, indien men hunne geaartheid en vatbaarheden in de keuze en verkiezing gevolgd had, het middelpunt zouden geworden zyn. Van waar koomt deze averechtsche handelwyze anders, dan daar van, dat men zig vooraf geen goede geen welberedeneerde beginselen heeft voorgesteld, om in de verrigtingen en bedryven standvastig gevolgd te worden.

Doch schoon het gemelde kwalyk bestier der Ouderen dus dikwils de oorzaak is veeler onheilen, zoo is het zel-

zelve echter de eenige oorzaak niet, welke te weege brengt, dat zoo weinig menfchen in hun beroep en ftand uitmunten en gelukkig zyn. Neen gewisfelyk! Want veelen hunner, aan welken eenmaal ten bekwaamen tyde de Wettige Vryheid overgelaten is, voor zig zelfs een Levensftand te verkiezen, hebben niet zelden door deze hunne keuze hun eigen onheil bewerkt. Immers hoe veele menfchen zien wy, die zig verbyten en verteeren, in de omftandigheden des levens, waar in zy zig bevinden. Omftandigheden, die zy door hunne eigene vrywillige keuze daar gefteld hebben; alfchoon zy zig dezelve (om dat geen eenpaarig goed en algemeen beredeneerd beginfel van werkzaamheid hun bezielde, zy geen bepaald oogmerk bedoelden, en geene onaffcheidelyke en noodzaakelyke gevolgen, daar aan gehecht, door hun bemerkt wierden) nimmer verftandig hadden voorgefteld. Hoe veele beklaagen zig by voorbeeld over het verveelende der eenzaamheid en afzondering; over de menigvuldige afleidingen in 't gewoel der Waereld; over hunne onbekwaam- en lusteloosheid in hun beroep; over den geringen tyd en gelegenheden ter waarneeming van de belangens hunner onfterfelyke Zielen; over het weinig nut, dat zy in de Maatfchappy te weege brengen? En deze klaagers over hunnen ftaat zyn nog ver in waarde verheven boven de zulken, die, door hunne verkiezing van eenig beroep of Levens-ftand, zig in omftandigheden bevinden, die hun in de noodzaakelykheid brengen, om daaden te bedryven om des Onrechtvaardigen Mammons wille, welke eerst door hunne confcientien veroordeeld, vervolgens door voorbeeld, belangen of voorgaande daaden, noodzaakelyk gemaakt, en eindelyk door gewoonte in hunne oogen zoodanig gewettigd, en zoo onbefchroomd door hun bedreven worden, als of zy overtuigd waren, dat de Menfchelyke, ja Goddelyke Wetten, hun in dat beroep moesten voorby gaan en ontflag verleenen.

Uit het gezegde kan, mynes achtens, de volftrekte noodzaakelykheid blyken, om zig beginfelen, goede, deugdzaame en welberedeneerde beginfelen, in alle onze handelingen voor te ftellen; op dat wy, met zoo veel zekerheid als mogelyk zy, onze fchreeden mogen vestigen, op de oneffene paden dezes wisfelvalligen levens.

Daar nu de verkiezing van een beroep of Levens-ftand een der gewigtigfte daaden is van ons geheele leven, en van eene groote uitgeftrektheid en verbaazenden invloed, in

in deszelfs gevolgen, op ons tydelyk en eeuwig heil, zoo is het van ons belang zoo wel als pligt in dezen, op welberedeneerde en zedelyk goede beginſelen, te werke te gaan.

Het is daarom de onvermydelyke pligt van alle rechtſchapene Ouders, die het waare best hunner Kinderen trachten te bevorderen, in een zaak van dat gewigt, als de verkiezing van een Levens-ſtand, op redelyke gronden te werk te gaan: en zig in dezen door de beginſelen van Menſchelykheid en waaren Godsdienst zorgvuldig te laten geleiden. Ik begeer geenzints, dat zy hunne eigene genegenheden en verkiezing, geheellyk zullen ter zyde ſtellen, en zig laaghartig overgeeven, aan de grillige eigenzinnigheden en wufte verkiezingen van een onbezonnen verſtand en ligtvaardig gemoed. Maar dit wil ik; dat zy voor alle dingen zig vast houden, aan de Voorſchriften der gezonde reden en des waaren Godsdienst; nimmer, het koste wat het wil, daar van eenigzints afwyken; en dit in 't oog houdende voorts de geneigdheid en bekwaamheid hunner Kinderen raadpleegen en volgen, met eene volkomene ter zyde ſtelling hunner eigene grillige verkiezingen, laage of baatzugtige oogmerken. Dat zy daar benevens niets anders dan het gezag van gegronde redenen, en het voordeel hunner langere ervarenis te werk ſtellen, om de keuze hunner Kinderen te bepaalen, tot dat begeerde punt. Dat ze daar toe nimmer middelen van dwang bezigen dan in zulke gevallen, waar in de onbedachte keuze der Jeugd haar, noodzaakelyk en onvermydelyk, aan lichaamelyke of geestelyke rampen en elenden zoude onderhevig maaken.

Mogelyk zal men zeggen, dat deze handelwyze het gevaar van mislukking en onheil geenzints kan voorkomen: dewyl de ondervinding duidelyk leeraart, dat veelen, welke eenmaal eene keuze van beroep of Levens-ſtand gehad, en hunne verkiezinge gedaan hebben, geenzints uitmuntend in hun ſoort nog gelukkig geworden zyn. Ik antwoorde dat, gelyk alle regelen uitzonderingen moeten lyden, deze daar van geenzints is uitgezonderd; en dat het onbetwistbaar zeker is, dat aan deze de vrye keuze somtyds zoo veel kwaads berokkend heeft, als of zy gedwongen waren geworden; terwyl aan anderen zoo veel geluk is te beurt gevallen, door hunner Ouderen beſchikkinge, als of zy het zelve door hunne verſtandige keuze tot zig getrokken hadden.

Doch

Doch deze gevolgen neemen geenzints weg; dat het in de Natuur der zaaken veel waarschynlyker te verwagten is, dat die perſoonen, welken de vrye verkiezinge van een beroep of Levens-ſtand word overgelaaten, of die zig met overtuiging aan de verſtandige en goedhartige beſchikkingen hunner Ouderen overgeeven, ('t geen volkomen het zelfde is) tot grooter volkomenheid en geluk, in hunne byzondere omſtandigheden geraaken zullen; dan zy die, zonder eenige acht geeving op bekwaamheden of verkiezinge behandeld worden als bloote werktuigen. Ja wat zeg ik als bloote werktuigen, ik moest meer gezegd hebben, voor zoo ver het werktuigen zyn, die genooddwangt worden, geheel andere ja tegenovergeſtelde werkingen te verrichten, dan waar toe dezelve eene natuurlyke en eigenaartige ſtrekking hadden; werktuigen derhalven, die, door hunnen geduurigen wederſtand, met geen goed gevolg in tegenovergeſtelde rigtingen kunnen gebezigd worden. Naar de maat derhalven der grootere waarſchynlykheid van eenen goeden uitſlag, aan de eene of de andere zyde; naar die zelfde maat, moet de eene behandeling verkieslyker voor komen dan de andere, in de oogen der onbevooroordeelde redenen des gezonden verſtands.

Men kan, de betrekking van ondergeſchikte perſoonen nagaande, uit het voorgeſtelde met weinig moeite afleiden, wat de plicht zy van de zoodanigen, die zig, door een al te geſtrenge liefde hunner Ouderen, het wettige recht hunner natuurlyke vryheid, door wezenlyk goede beweegredenen, ontwrongen zien, of zig, door grillige en eigenbaatige bedoelingen hunner Ouderen, verſteken bevinden, van het geheiligd recht hunner eigene verkiezinge. De zoodanigen moeten gewisſelyk in dit geval eene gewillige offerhande doen hunner verkiezinge, aan hunnen redelyken pligt, als weetende dat deeze gehoorzaamheid, (indien dezelve de zedelyke Wet niet ontbind,) een hunner gewigtigſte en heldhaftigſte pligten is.

Doch zyn anderen in zulke ongelukkige omſtandigheden, dat de Levenswyze, welke hun word voorgeſchreeven, zoodanig is, of in haaren eigenen aart of in haare regtſtreekſche gevolgen, of uit hoofde van den tegenwoordigen ſtaat der dingen in de Waereld, dat ze hun ten eenigen tyde in de noodzaakelykheid zouden kunnen brengen, van in ſtrydigheid te moeten handelen, met de onveranderlyke Wetten van reden en Godsdienst, dan geld ten hunnen aanzien de regel. „ Men moet Gode meer gehoorzaamen

 dan

dan den Menſchen"; dan den Menſchen, in welke betrekking dezelve ook tot ons ſtaan. Want hoe naauw dezelve ook zyn mogen, zy zyn niet meer dan toevallig, in vergelyking van de eeuwige en noodzaakelyke betrekking, in welke allen ſtaan tot de opperſte oorzaak van alles. En de pligten ten aanzien van eenigen hunner, kunnen in geene vergelyking gebragt worden, met de verpligting ter volbrenging van alle daaden van eeuwige waarheid en zedelyke rechtheid.

(Het vervolg in een naastkoomend Stukje.)

EENE BESLOOTEN WATERZUGT, *door den Heer* ANDRIEU, Heelmeester *te Ailli-ſur-Noi.*

(Uit het Fransch.)

Constance Hacque, in het dorp d'Ailli, in den ouderdom van vyftig jaaren geſtorven, hadt nooit eenige ongeregeldheid in de maandelykſche ontlastingen gehadt tot op het einde van haar leven. Sedert vyftien jaaren hadt zy geleeden aan eene pyn in den buik. Langzaamerhand bemerkte zy dat dezelve zwol: zy nam evenwel haare bezigheden waar, at, dronk en ſliep als in gezondheid. Omtrent tien jaaren geleeden ſtelde de Heer COLLIGNON, een der eerſte Heelmeesters van het Koningryk, haar de aftapping voor; zy wilde 'er niet toe overgaan, en beſloot eene kwaal te verduuren, welke niet gevaarlyk voor haar leven ſcheen te wezen. Ondertusſchen nam de omtrek van den buik, in grootte, zeer toe. Zes maanden voor haaren dood was dezelve zo gegroeid, dat zy niet meer in ſtaat was iet te doen.

Haar lichaam openende, vondt men de bekleedzelen van geen waterige ſtoffe doordrongen: het aangezicht en de bovenſte ledemaaten waren niet, maar de beenen een weinig vermagerd. De omtrek van den buik, op de hoogte van den navel, was zes voeten en agt duimen. De bovenbuik ſtondt boven de ribben uit. Ook was 'er geene induiking by de witte lyn. Een Trocar aan elke zyde ingeſtoken deedt honderd en vyf en twintig pinten, of twee honderd en vyftig ponden dun en helder vogt, zonder kwaaden reuk, uitkomen; en vyf dagen bewaard zyn-

de

de was het nog zonder bederving. Men verwagtte merkelyke ongesteldheid in den buik te zullen vinden, en het uitstorten van het overige water. Dan, alle de ingewanden waren gezond en in een natuurlyken staat: geen drup water was 'er in de geheele holte van den buik. Men zag, dat de groote hoop water boven het buikvlies, in het celagtig weefzel hadt gezeeten. Zy hadt haar water tot den dood toe wel geloosd, en was nooit dorstig geweest.

EEN ONGEMEEN GROOT HOOFD; *door den Heer* BENEVENUTI, M. Dr. *te Lucca.*

HEt onderwerp is een man van 30 jaaren, en niet grooter dan een kind van 7 jaaren. Zyn hoofd, zynde de hals zeer dun, is zo ongemeen groot, dat hy genoodzaakt is het met zyne hand te verplaatsen, zo dikwils hy zich wil beweegen. Hy houdt het doorgaans gesteund met een kussen onder het oor op die zyde waar op het ligt. De man was gezond geweest tot op zyne 6 jaaren, wanneer hy een' buikloop hadt gekreegen. Deeze Loop was niet gestuit dan ten einde van 9 maanden, en gevolgd van eene verlamming der onderste ledemaaten, welken de beweeging hadden verlooren, doch het gevoel behouden. Sedert dien tyd was zyn Hoofd gestadig grooter geworden, zo wel als zyn aangezicht en alle de deelen welken het zelve zamenstellen; terwyl het overige van het lichaam geheel niet gegroeid was. De omtrek van zyne hersenpan was 37 duimen en 8 lynen, engelsche maat; en de lengte van zyn aangezicht 12 duimen en 3 lynen. Hy eet met groote graagte, slaapt wel; doch zyn afgang en water loost hy ongevoelig. Hy heeft zo veel kragt in zyn vuist, dat men hem bezwaarlyk kan doen los laaten wat hy gevat houdt; heeft een vlug oordeel, en een zo goed geheugen dat hy zelden vergeet 't gene hy eens heeft geleezen.

BRIEF AAN DE HEEREN SCHRYVEREN DER N. VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN.

Myn Heeren!

VEele Geneesheeren en zedekundigen hebben in onze dagen, de verpligting aangedrongen, waar onder ydere moeder ligt, om haar eigen kind of kinderen, zo moogelyk, zelve te zoogen; en Gylieden hebt zelve een Brief van een Engelsch Geneesheer over dit onderwerp in uw Werk medegedeeld; (Deel III. pag. 262—265), maar het verdient onze opmerking, dat men die zelfde redeneeringen reeds by de Ouden aantreft; men ziet hier uit, dat het de stemme der Natuur en der Rede zy, die in alle landen en eeuwen dezelfde taal voert; AULUS GELLIUS heeft ons hier over, in zyne *Atheensche Nagten*, een fraei Stuk nagelaaten, het kan, dunkt my, uwen Lezeren niet dan zeer aangenaam zyn, het zelve in onze moedertaal te zien, niet slegts om dat het onderwerp van belang is, en wel verdient dikwils beschouwd en herinnerd te worden, maar ook om dat het bedoelde Stuk meest al, zelfs by de Geleerden, in vergetelheid begraaven of onbekend, en egter zeer gelukkig uitgedrukt is; dus vangen wy dan het zelve aan.

De Philosooph FAVORINUS eene jonge Vrouw gaande bezoeken, die onlangs van een' Zoon bevallen was, vondt 'er haare moeder, die geheel en al niet wilde toestaan, dat haare dogter het kind zoogde, dewyl zy van een te teder lighaams-gestel, en door haare kraam te zeer verzwakt was, om zo veele vermoeinis uit te staan. „ Ach, ik bid u Mevrouw, zeide hy, laat uwe dogter geheel en al moeder van haar kind zyn. Want wat is het, bid ik u, half en onvolmaakt Moeder te zyn, namentlyk een kind ter weereld te brengen, en het zelve dan ten eerste als te verwerpen? Zoude men, na in zynen schoot, ik weet niet welk een Weezen, dat men zelfs niet eens zag, met zyn eigen bloed gevoed te hebben, het zelve nu zigtbaar geworden, leevend, voor een menschlyk schepsel erkend, en de moederlyke zorgen nu beginnende te verzoeken, zyn wettig voedzel weigeren! Gelooft gy dan ook, dat de Borsten, door de Natuur aan de Vrouwen, enkel tot schoonheid, en versiering haarer boezems, en niet tot voeding van haare eigen

gen vrugt gegeeven zyn? Want van daar koomt het dat de meeste Vrouwen, waar aan gy egter niet schuldig zyt, door eene gedrogtelyke omkeering, zig veele moeite en zorgen geeven, om in zig het dierbaare en geheiligde beginzel van die zelvstandigheid te vernietigen, die de voedster van het menschdom is, zonder de verwoestingen te vreezen, die de melk uit haaren natuurlyken weg afgeleid, (door haaren stilstand en hier op volgende bederving) in het lichaam met zig sleept. Als of die oorsprong des leevens die voordeelen, daar zy 't meeste werk van maaken, noodzakelyk beschadigde. Is dit niet een wangedrag byna gelyk aan dat van die ongelukkigen, die door alle soorten van konstnaaryen, hun best doen om de vrugt, waar van zy zwanger gaan, te doen misdraagen; uit vreeze dat de glad- en gelykheid van haar lighaam niet door rimpels bedorven worden, of eenige tekenen behouden mogten, 't zy door de zwaarte van den last, dien zy zouden hebben moeten draagen, of door den arbeid van de bevalling? Zo het eene vreeslyke, en overal verfoeide misdaad is, een menschlyk schepzel te dooden, in dien tyd, wanneer het zelve zig nog maar eerst begint te vormen, en nog in de handen van de Natuur is, die om zo te spreeken zelve met deszelfs Schepping bezig is, is men dan wel veel minder schuldig, van een weezen reeds geheel gevormd, dat het licht reeds ziet, dat gy voor uw kind erkent, van de zelfstandigheid van uw bloed, die tot zyne spyze verordend, die hem eigen en bekend, en aan welke hy gewoon is, te berooven? Maar zegt men wat kan het verschillen met welke melk dit kind gevoed worde, zo het maar gezoogd worde en leeve! Om deeze onverschilligheid te toonen, moet men tot die ongevoeligheid gekoomen zyn, die ons doof maakt, voor de stemme der Natuur. En wat zegt men niet nog meer: wat kan het verschillen, in welk lighaam en met welk bloed de mensch gevormd is? Is die melk, welke de beweeging der Geesten, en het kooken hebben doen wit worden, en de borsten het zelfde bloed dan niet meer, dat de vrugt in den buik zyner moeder gevoed heeft? En is het niet nog een klaarblykelyk overleg van de Natuur, dat dit bloed, na in zyn binnenste verblyf het geheele lighaam van den Mensch gevormd te hebben, na de bovenste deelen klimmende, op de aannaadering van de bevalling zig daar gereed houde, om het zwakke Schepsel, dat zig naar het leeven begint te schikken, te voeden, en aan den Eerstgeboornen dat voedzel aan te bieden, dat hy reeds kent en gewoon

 is?

is? Ook is het niet zonder reden, dat men geloofd heeft, dat de overeenkomst van lighaam en geest, zo veel van de geaartheid en de eigenschappen van de melk afhangt, als wel van de Natuur en de eigenschappen van de eerste vrugtspruit; de waarneeming hier van is niet alleen in 't menschelyke Geslagt, maar zelfs ook in de dieren gemaakt.

„ Zo men een schaap door jonge geitjes laat zuigen, of eene geit door lammeren, zo is het zeker, dat de wol der lammeren wreeder en het hair der geitjes zagter zal zyn, dan in beide gevallen natuurlyk gebeurt? Dus is het, dat het water of de aarde, waar mede zommige boomen of planten gevoed worden, op dezelve meer vermogen hebben, ter ontaarding of verbetering, dan de natuur van hun eigen zaaden. Dus ziet men dikwyls dat een boom, die wat goeds schynt te belooven, na uit zynen natuurlyken in eenen vreemden grond overgebragt te zyn, sterft, om dat hy met sappen van eenen kwaaden grond gevoed wordt. Wat een vreemd misbruik is het dan niet van die natuurlyke edelaartigheid van den mensch, die u gebooren wordt, te verminderen, en zyn lighaam en geest te bederven, die eene geschikte geboorte en gelukkige beginzels reeds hadden beginnen te vormen, door hem het ontaarde voedzel van eene vreemde en onbekende melk te doen gebruiken! en hoe groot is het kwaad niet, zo de Voedster die gy gekoozen hebt, eene slaavin of eene dienstbaare vrouw is? of zo zy ondeugend, of leelyk is, of eene lichtekooy, of tot dronkenschap geneigd is: want men neemt dan byna altoos by geval, en zonder onderscheid te maaken, al wie maar zog heeft. Hoe verdraagen wy, dat ons kind met een onzuiver en ondeugend bloed besmet worde, en dat te gelyk zyn lighaam en geest, het leven 't welk haar bezielt, uit een bedorven lighaam en Ziel haalen? Zie daar zekerlyk de rede, waarom wy zo veele kinderen, uit ordentelyke Ouders gebooren, zo weinig naar lighaam of geest hunnen Ouderen zien gelyken. Virgilius, om een wreed mensch af te schilderen, zegt, dat hy van tygeressen gezoogd was; om dat inderdaad de geaartheid of de imborst van de Minne en de hoedanigheid van haar zog niet veel minder invloed heeft, op de zeden van het kind, dan de eerste indruksels, welke hy van de vaderlyke vrugtspruit, of het eerste *Germen*, krygt, en de trekken zelfs van de moeder, die in dat weeke lighaam, naar maate dat het zelve groeit, even als wasch worden ingedrukt. Eene andere rede, en die men ook gantsch niet als onverschillig

moet aanmerken, is, dat de Vrouwen, die haare kinderen van zig verwyderen, en dezelve aan andere overlaaten om te voeden, dien band van de Ziel en van de liefde, die de vereeniging tusschen ouders en kinderen maakt, of geheel vernietigen, of ten minsten verzwakken. Want zo dra als dat kind, dat men in andere handen gesteld heeft, hunne oogen is onttrokken, dooft die hevigste liefde allengs ongevoelig uit; het gantsche gevoel van die ongerustheid, waar van niets het ongeduld evenaarde, houdt geheel en al op; en het kind dat men by eene gehuurde Minne gebannen heeft, wordt niet veel minder vergeeten dat of het zelve dood was. Van een anderen kant bepaalen zig alle de genegenheid, liefde en verpligting van het kind, gelyk natuurlyk is, enkel op die vrouw die het voedt; het zelve heeft dierhalven geen meer verlangen of aandoening van zyne waare moeder, dan de Vondelingen. Dus worden de eerste indrukzels waar uit de natuurlyke liefde der kinderen voor hunne Ouderen ontstaat, uitgewischt en vernietigd; en welke liefde, kinderen, die dus opgevoed zyn, voor hunne ouderen schynen te mogen hebben, dezelve is dan gemeenlyk niet zeer van harte, maar enkel Staatkundig, en moet als een soort van vrywillig verdrag met dezelve beschouwd worden".

Zie daar, dit Stuk uit AULUS GELLIUS zo goed als wy het zelve hebben kunnen overbrengen. Die Schryver (die egter niet van vuur ontbloot is) beklaagt zig, dat hy den overvloed, de kragt en de bevalligheden van den Griekschen Philosooph, wiens redevoering hy gehoord had, niet hadt kunnen uitdrukken. Men zal dan niet verwonderd zyn, dat wy het even weinig hebben kunnen doen; en wy nodigen onze Lezeren, die 'er niets van willen verliezen, om het zelve te leezen in de bekende NOCTES ATTICÆ. *Lib.* XII. *Cap.* I.

BRIEF VAN DEN HEER JEAN COULTAUD, *oud Hoogleeraar in de Natuurkunde te Turin*, aan de Schryvers van de GAZETTE LITTERAIRE; BEHELZENDE EENIGE PROEFNEEMINGEN, WEGENS DEN LANGSTEN EN KORSTEN MIDDELLYN DES AARDKLOOTS.

(*Gazette Litteraire*, Aout 1769.)

Myne Heeren!

ONder de veelvuldige aangenaame Stukjes, die, in uw Tydschrift, voorkomen, verzoek ik u plaats te geeven aan 't volgende berigt van eenige Proefneemingen, die kunnen ſtrekken om een ſtuk van aangelegenheid in de Natuurkunde op te helderen, en die de redenkavelingen van twee beroemde partyen in 't ongelyk ſchynen te ſtellen. Naa eenen langen tyd de Wis-en Natuurkunde amptshalven beoefend te hebben, zyn deeze Weetenſchappen de laatſte tien jaaren, welke ik in afzondering aan den voet der *Alpen* heb doorgebragt, myne uitſpanning geweest. Myn verblyf by deeze hemelhooge bergen, heeft my het denkbeeld ingeboezemd om de Proeven te neemen, waar van ik de eer heb u eenig berigt mede te deelen.

De wetten der Zwaarte heeft men tot nog toe alleen beſchouwende bepaald; en 't is ook de Beſchouwing, welke tot nog meer deels heeft in 't bepaalen van de gedaante aan de Aarde toegeſchreeven, dan de Proefondervinding. Dezelve is, volgens 't algemeen aangenomene gevoelen der Philoſophen, platagtig aan de Poolen. Ik had dit denkbeeld ook omhelsd, en geloofde vast te leeven op een kloots lichaam, welks grootſte middellyn op den Evenaar was; maar dewyl het verſchil tusſchen de grootſte en kleinſte middellyn, volgens deezen veel grooter is dan volgens anderen, ſtelde ik my voor, door eenige Proeven, de juiste maat van dit verſchil te vinden, en de onzekerheid, waar in de voornaamſte Natuuronderzoekers ten dien opzigte zyn, weg te neemen.

De Zwaarte moet veranderen op de onderſcheidene afſtanden van het middelpunt, de rede hier voor is elk bekend; by gevolg, dus redenkavelde ik, zal een zwaar lichaam, dat op den top eens bergs, die twee duizend vier honderd roeden hoog is, twee duizend voeten rechtſtandig nedervallende, die ruimte veel traager afloopen, dan een

dat

dat evenveel voeten aan den voet van denzelfden berg nedervalt: aangemerkt het eerfte, zich aan 't einde van een veel langer ftraal, dan 't andere, bevindende, ook een middelpuntvliedende kragt moet hebben, in ftaat om veel meer wederftand te bieden aan de middelpuntzoekende kragt, dan een zwaar lichaam aan 't einde van een veel korter ftraal geplaatst.

Door twee dergelyke bedenkingen geleid, ging ik, op deeze wyze, voort redeneeren. —— Het verfchil der ftraalen bekend zynde, zou ik, indien ik het verfchil van de werking der Zwaarte aan het einde dier twee ftraalen kon te weeten komen, door uitrekening het verfchil van de twee middellynen der Aarde kunnen vinden. Ik wist wel dat de Natuurkundigen altoos geklaagd hadden dat zy de uitkomften der Zwaarte, op plaatzen, waar de afftand van het middelpunt veel meer verfchilde dan op de plaatzen zo even vermeld, niet hadden kunnen waarneemen: want wanneer men zelf en aan den top en aan den voet eens bergs, die twee duizend en vier honderd roeden hoog is, een rechtftandige hoogte kon hebben van twee duizend voeten, om de lichaamen te laaten vallen, zou de ruimte, in de laatfte feconde doorgeloopen, zeer aanmerkelyk weezen, en de tydmaaten zyn al te onvolkomen om een genoeg merkbaar onderfcheid te tekenen in de doorgeloopen ruimtens, en het dus door Proeven te bepaalen. Dan fchoon ik een middel gevonden had om in het meeten des tyds zo min misflagen, als mogelyk is, te begaan; heeft de onmogelykheid om, zo in 't eene als in 't andere geval, dusdanig een rechtftandige hoogte, als ik even befchreef, te vinden, my altoos wederhouden van een zo harsfenfchimmig denkbeeld als ik hier voorftelde.

De Zwaarte moet dezelfde niet zyn op den top en aan den voet eens bergs, 'er is een zeer eenvoudig middel om, zich hier van te verzekeren, men hebbe flegts geduurende eenen geruimen tyd de fommen van 't verfchil der Zwaarte, in 't eene en andere geval, by elkander te voegen, en daar door dit verfchil zeer merkbaar te doen worden. Twee welgefchikte Slingers zyn hier toe genoegzaam. Die van den Heer RICHER vertraagde te *Cayenne*, hy befloot daar uit dat de cirkel der beweeging veel grooter was na den Evenaar toe dan te *Parys*; te eerst gemelder plaatze de middelpuntvliedende kragt veel grooter zynde dan op de laatfte, en dat, by gevolge, de Zwaarte veel meer moest werken op de lichaamen te *Parys* dan te *Cayenne*. Deeze een-

eenvoudige en natuurlyke uitlegging hadt my misleid, en ik had geen gedagten dat dezelve oit kon verzwakt worden. Zy was myn leidstar en de regelmaat, waar op ik afging in myne Proefneemingen in 't laatst verloopen jaar.

Vermids ik langen tyd reeds voorgenomen had deeze Proeven te doen, had ik my voorzien van twee uitneemende Slingers, vervaardigd door een der beste Horlogiemaakers te *Geneve*, en aan wien ik ze zeer duur betaalde. Hy hadt niets verzuimd om te maaken dat derzelver slingeringen volmaakt gelyktydig waren, gelyk ik verzogt had. Beurtlings hadt hy ze op onderscheide verdiepingen geplaatst, en altoos derzelver loop zo eenpaarig bevonden, dat ze in een maand tyds niet dan eenige Seconden verschilden, schoon de graad van koude en hitte niet altoos dezelfde ware in de vertrekken waar de Slingers hingen. De roede van den Slinger, gemaakt volgens de beginzels van den Heer JULIEN LE ROY, ging volmaakt de ongelykheid, die in de schommelingen des Slingers zouden hebben kunnen ontstaan, door de uitzetting en inkrimping der Metaalen, uit oorzaake van de hitte en koude, te keer, zo dat ik mag zeggen dat het geluk my misschien zo veel als de bekwaamheden van den Kunstenaar nu ten dienst stondt. Ik zag alles, wat de Horlogiemaaker my van deeze twee Slingers gezegd hadt, bewaarheid, en had het genoegen van door vyfmaandige proefneemingen te zien, dat hy my niet bedroogen hadt.

Voorzien van dusdanige werktuigen, liet ik, op eene gunstige plaats in 't *Alpische* gebergte (*) een loots van hout opslaan, deeze was duizend en vyf en tachtig roeden hooger dan de grond waar ik een klein lusthuis had. Deeze hut was geschikt om een Vriend, die my in myne Proeven zou helpen, met een knegt te huisvesten, die knegt kwam, om de twee dagen, leeftogt haalen, welke ik liet brengen in een huis omtrent vier honderd roeden beneden de gemelde loots staande, waar ik een oven had laaten metzelen en een genoegzaamen voorraad van hout brengen, om de plaats

(*) Deeze plaats, die bykans op een der toppen van de hoogste der *Alpen* is, heeft eene kleine vlakte na 't Zuiden, en van agteren voorzien van een rots, die den Noorden wind afschut: deeze gesteldheid maakt dat de Sneeuw, welke in den Winter ryklyk valt, en ook wel in de heetste maanden van het jaar, 'er zomtyds in 't einde van Juny geheel gesmolten is.

plaats waar de Slinger hing op zekeren graad van warmte, door een Termometer aangeweezen, te houden (†).

Op 't einde van de maand Juny des Jaars 1767, de tyd wanneer de lugtsgesteldheid op deeze hoogte draaglyk wordt, liet ik een myner Slingers derwaards brengen, dezelve werd, met alle mogelyke voorzorge, geplaatst, en de Heer ANDRIER, myn Vriend, een verstandig, wakker en kundig man, nam het op zich een gedeelte onzer waarneemingen, die ik hem toeschikte, te doen. Onze Slingers opgehangen zynde, waren wy overeengekomen om ze, den eersten van July, te middernagt te laaten slingeren, en op dat het oogenblik, waar op zy begonnen, 't zelfde zou zyn, had ik een myner Broederen gelaaten op een plaats, die omtrent midden tusschen myn huis en de gemelde loots lag; de gansche tusschenruimte was veertien duizend acht honderd en vyf en twintig roeden, en de verheven plaats, waar myn Broeder het gestelde sein moest geeven, was zeven duizend negen en veertig roeden van myn wooning, en dus bykans half weg van den geheelen afstand, gelyk ik gezegd heb. De Heer ANDRIER en Ik konden deeze plaats gemaklyk zien, myn Broeder hadt 'er op den dertigsten Juny een zeer duidelyk teken opgeregt, wy beraamden op dien dag naar dat teken, regels, die in den nagt ons gezigt ongetwyfeld op die plaats aan moesten rigten.

Den eersten July, omtrent middernagt, schoot myn Broeder, 't geen wy zeer wel konden hooren, en dit geluid was het teken om ons te bereiden tot het waarneemen van het oogenblik waar op een groot licht te dier zelfde plaatze zou gezien worden, voortgebragt door het aansteeken van eene goede menigte buskruid in de open lugt. Op 't oogenblik der verschyninge van dat licht waren de Heer ANDRIER en Ik overeengekomen om onze Slingers te laaten schommelen, zy waren beide even ver uit het lood of het punt der slingering gehaald: door deeze voorzorge waren wy zeker, dat, ten minsten op een seconde naa, onze twee Slingers op 't zelfde oogenblik met slingeren hadden aangevangen. Wy moesten de plaat-

zen

(†) Ik gaa met stilzwygen voorby de ongelooflyke moeilykheden door my ondervonden, in het hout tot de loots, en de steenen tot den oven, en het brandhout, op zulk een hoogte, door de sneeuw heen te voeren, schoon 't alles gereed gemaakt was in een huis omtrent 400 roeden lager gelegen.

zen, want zy hingen, op twaalf graaden boven het vriespunt houden. De Slinger, welken ik waarnam, was op eene laage plaats, beveiligd voor de zon, en met een weinig voorzorge ging de hette daar, van Juny tot September, 't gestelde perk niet veel te boven, en de Heer ANDRIÉR hieldt, door behulp van vuur, de plaats, in welken hy zich bevondt, op 't zelfde punt. Schoon onze Slingers niet onderhevig waren aan de veranderingen door hitte en koude veroorzaakt, om de reden boven gemeld, dagt ik nogthans dat de genomene bygevoegde voorzorgen konden dienen om allen vermoeden van verandering in de Slingers, daar door te wege gebragt, weg te neemen.

Wel gewapend tegen alle onzekerheden, die ontstaan konden uit de ongelykheid van het oogenblik waar op onze Slingers de schommelingen begonnen hadden, en uit de verschillende lugtsgesteldheden, verwagtte ik met ongeduld den uitslag onzer verrigtingen. Ik twyfelde in 't minste niet of de bovenste Slinger zou vertraagen, en de benedenste vooruit loopen; om dat volgens de leer der middelpuntschuwende kragten, de middelpuntzoekende kragt, of de Zwaarte minder moet weezen, aan 't einde van een grooten, dan van een kleinen straal. Ik was volgens HUYGHENS en andere Voorstanders der middelpuntschuwende kragten, wel gerust om ten aanziene van den bovensten Slinger eene vertraaging te verwagten; en ik moest desgelyks dusdanig eene uitkomst te gemoet zien, de leer der Aantrekking omhelzende: want de bovenste Slinger veel verder dan de benedenste van het middelpunt des Aardkloots verwyderd zynde, en de Aantrekkingskragt werkende, in eene omgekeerde rede van de vierkanten der afstanden, moest die Slinger, zo volgens de beginzels der *Newtoniaanen*, als der *Carthesiaanen* vertraagen, en de benedenste, om die zelfde rede, versnellen.

Ondertusschen was, van den eersten July tot den eersten September, myn bovenste Slinger wel verre van vertraagd te weezen, in tegendeel zeven en twintig minuuten en twintig seconden vooruit geloopen, by den benedensten vergeleeken. Naa dat wy overeengekomen waren om beide de Slingers op den middernagt, tusschen den een en dertigsten Augustus en den eersten September, op te houden, deeden wy zulks, met dezelfde voorzorge, als wy genomen hadden om de schommelingen te laaten aanvangen. Op het eigen oogenblik, wanneer een licht, van gelyken aart als ik boven verschreef, zich vertoonde moest de

Slin-

Slinger vast gezet worden, 't geen wy met zo veel nauwkeurigheid als ons mogelyk was uitvoerden. De Heer ANDRIER tekende nauwkeurig op, het uur, het minuut en de seconde, welk zyn Slinger aanwees op 't oogenblik der stuiting; ik deed desgelyks. Het was op zyn Slinger twaalf uuren, zes-en-twintig minuuten en veertien seconden. Op den benedensten elf uuren acht-en-vyftig minuuten en vier-en-vyftig seconden. — Dit laatste verrigt zynde kunt gy denken hoe zeer ik verlangde myn Vriend te zien, myn Broeder en Ik verwagtten hem aan myn huis, hy kwam eerst 's anderen daags naa den middag. Op zyn aankomst vergeleek ik onzer beider aantekening met elkander, en stond zeer verwonderd ze dusdanig te vinden als ik hier boven gemeld heb. De uitkomst, geheel tegen myne verwagting aanloopende, vernietigde alle myne voorgaande redenkavelingen, en ik bleef, in weerwil van alle de betuigingen myns Vriends, staande houden, dat 'er, van zyn' kant, eenig verzuim of onoplettenheid plaats gegreepen hadt; ik wilde een stuk, rechtstreeks aanloopende tegen de denkbeelden van de grootste Natuurkundigen, niet gelooven, te meer daar ik het van myn belang rekende het zodanig niet te vinden, aangezien ik my verbeeld had de aangenoome stellingen door myne proeven te zullen bevestigd zien.

Ik heb dus den laatstleden Winter doorgebragt in het denkbeeld, dat dezelfde Proefneemingen, die ik my voorstelde met den Zomer te hervatten, van een geheel anderen uitslag zouden weezen, dan de reeds gedaane, 't geen ik toeschreef of aan eenigen misslag van myn Vriend, of aan de onvolmaaktheden van myne Slingers. Ondertusschen kon ik te minder denken dat het laatste de oorzaak zou weezen; dewyl van de Maand September des Jaars 1767 tot aan May des volgenden Jaars, deeze twee Slingers, op verschillende en genoeg van elkander gelegene plaatzen, opgehangen, niet meer dan één minuut en zes en dertig seconden verschilden.

De tyd gunstig en geschikt tot onze waarneemingen gekomen zynde, liet ik den Slinger, die het voorgaande Jaar beneden geweest was, boven brengen, en, schoon eenigzins zieklyk, betrok ik zelve de loots, en bleef daar van het einde van Juny tot het begin van September des zelfden Jaars; myn Broeder vervoegde zich op het gemelde Lusthuis, en onze Vriend ANDRIER hadt de post om ons dezelfde tekens te geeven tot het beginnen van de schomme-

lingen, als wy in 't voorgaande Jaar te werk gesteld hadden. Alles werd, ten deezen opzigte, zeer nauwkeurig uitgevoerd; myn Broeder en Ik droegen zorg om op de plaatzen waar onze Slingers hingen, denzelfden graad van warmte te houden. Onze Vriend was dikwyls by myn Broeder, en hadt lust genoeg om, geduurende die twee maanden, langs eenen moeilyken weg, eenige reizen een bezoek by my te komen afleggen. Hy boertte telkens met myne ongeloovigheid, ik dagt hem, op zyne beurt, wel te zullen kunnen betaalen, door hem, by 't slot onzer waarneemingen, een uitkomst, strydig met die van 't voorgaande Jaar, te toonen; maar hoe groot was myne verwondering en verbaasdheid, wanneer wy op den een en dertigsten Augustus, met dezelfde voorzorgen, als in 't voorgaande Jaar, onze Slingers hadden stil gehouden, en ik, myne aantekeningen, met die van mynen Broeder, vergelykende, bevond, dat het twaalf uuren, zes en twintig minuuten en vier seconden was op den Slinger, welken ik had waargenomen; terwyl die van myn Broeder elf uuren, zeven en vyftig minuuten en negen en dertig seconden tekende, 't welk eene vertraaging aanwyst van acht en twintig minuuten en vyf en twintig seconden voor den benedensten Slinger.

Ik was dus genoodzaakt myn Vriend gelyk te geeven, en toe te stemmen, dat de bevinding de bespiegelende Kunde tegen sprak. Niets minder dan deeze nieuwe herhaalde Proeven was in staat om my des te overtuigen: want myn vooroordeel, ik wil het openhartig bekennen, was zo sterk ten aanziene van den uitslag dien ik verwagtte, dat de eerste Proefneemingen, daar mede strydig, my niet hadden doen waggelen. Zo vast gaat het, dat de waarheid, hoe helschynend, hoe eenvoudig, zy moge weezen, zeer moeilyk ingang vindt in den geest der geenen, die voor waarheid aangenomen hebben, 't geen beroemde Mannen beweerden, als of de heerschappy der dooling zich niet tot hun uitstrekte.

Het ware zeer te wenschen dat de Heeren der Academie, die zo langen tyd in het Land *Quito* in *Peru* geweest zyn, dergelyke proeven gedaan hadden. De hoogte der *Cordilleras* zou hun gelegenheid geschonken hebben om, op plaatzen van verschillender hoogte, hunne Slingers te hangen; en zy zouden de sommen in de veranderingen der Zwaarte vry grooter gevonden hebben dan ik ze vond. Ook zouden de Heeren BOUGUER, GODIN, en DE LA CON-

DA-

DAMINE, mogelyk, door deeze zeer eenvoudige Proeven, het groot geschil over de gedaante der Aarde hebben kunnen beslissen, en de ongehoorde moeite bespaaren, welke zy zich gaven om met eene nauwkeurigheid, waar op men staat kan maaken, hunne Landmeet-en Sterrekundige waarneemingen, breedvoerig op te stellen. De laatstgenoemde deezer Leden van de Academie, wiens Werken het merkteken van vernuft draagen, en waar in allerwegen een bondig oordeel en verhevene oogmerken doorstraalen, heeft te *Pitchincha* Proeven gedaan, tot het zelfde einde strekkende als de myne, van welke ik thans berigt geef; maar hy bediende zich van één enkelden Slinger, die in de open lugt schommelde, en welks slingeringen men geen vier en twintig uuren, dan met een vermoeiende aandagt, kon waarneemen. Deeze Academist was wel overtuigd, onder het doen deezer waarneemingen, dat de Zwaarte minder was te *Pitchincha* dan te *Quito*, zeven honderd en vyftig roeden laager gelegen. Ondertusschen heeft hy ons den uitslag zyner Proefneemingen, die hy beloofd hadt te zullen herhaalen, op 't Gebergte *Pele* in *Martinique*, niet opgegeeven; ook schynt hy ze niet gedaan te hebben. De opregtheid, met welke alles door hem geschreeven is, wederhoudt ons om te denken, dat hy de uitkomsten, strydig met zyne bespiegeling en strekkende om die te verzwakken, zou verdonkerd hebben. Een enkelde Slinger zou hem, zonder veel ommeslags, het verschil der Zwaarte te *Pitchincha* en te *Quito* hebben kunnen opgeeven, en dat op een te duidelyker wyze, dewyl door dit zeer eenvoudig middel alle de kleine verschillen in de uitkomsten, door een lang verloop van tyd by een gerekend, eindelyk een zeer merkbaar onderscheid opleveren, gelyk in 't geval, waar van ik nu een berigt geef, de wel aan elkander beantwoordende Proeven toonen, en welker nauwkeurigheid een ieder, die eenigzins in de Natuurkunde ervaaren is, gemaklyk kan nagaan.

Maar wat zullen wy thans uit deeze Proeven besluiten? —— Men kan niet lochenen, dat ze de Theorie der Middelpuntschuwende kragten in 't ongelyk stellen, naardemaal de Zwaarte, aan 't einde van den langsten straal gehegt, het schielykst valt, schoon dezelve een grooter middelpuntschuwende kragt hebbe, die, volgens het aangenomen denkbeeld, sterker moet aanwerken tegen de middelpuntzoekende kragt of de Zwaarte, die na 't middelpunt der

Aarde neigt. De Aantrekkingskragt, en de wetten, welke men daar aen toeschryft, worden mede door deeze Proeven in 't voetzand gestooten; door dien de Zwaarte 't verst van 't middelpunt geplaatst, met de grootste snelheid derwaards loopt, *enz.* —— Indien Proeven, zo eenvoudig en die men gemaklyk kan nadoen, de twee beginzels omtrent welken de Geleerden verschillen, doen vervallen, wat zal 'er dan worden van een bykans oneindig getal gevolgen uit die beginzels afgeleid? Zal een Slinger te *Cayenne* vertraagen, om dat de cirkel der omwenteling daar grooter is dan te *Parys*; zullen de zwaare lichaamen, om dezelfde rede, by den Evenaar min schielyk vallen dan by de Poolen; of is de Zwaarte veel werkzaamer omtrent de Poolen dan omtrent den Evenaar, om dat de zwaare lichaamen op de eerste plaats veel digter aan 't middelpunt der Aarde zyn, dan op de laatste? — De ondervinding zegt het tegendeel en ontkent alle die gevolgen: want het staat vast, volgens de reeds bygebragte Proeven, dat een zwaar lichaam, geplaatst op het einde van een kleinen straal, het langzaamst valt, waar uit men, met genoegzaamen grond zou kunnen vermoeden, dat de lichaamen omtrent den Evenaar niet min schielyk vallen dan omtrent de Poolen, dan om dat de Evenaar de plaats is van den kleinsten en niet van den grootsten middellyn der Aarde. —— Ik waag het deeze bedenkingen, hoe zeer ze ook aangekant zyn tegen de gevoelens der Natuurkundigen, voor te draagen, en ik denk met zo veel meer gronds ze aan den dag te mogen leggen, als 'er zich eene wonderlyke overeenkomst opdoet tusschen het verschil van den loop myner twee Slingers, en het verschil der straalen, aan welker einden de zwaarte geplaatst was.

Veronderstellende dat de bovenste Slinger aan 't einde was eener straal van 3270000 roeden, die den halven middellyn des Aardkloots uitmaakt, en dat de benedenste Slinger 1085 roeden laager geplaatst was, zou de langte van den straal aan welks einde dezelve zich gehegt vondt, tot de langte van den grootsten straal staan omtrent als 2999 tot 3000. Indien wy dan de 5270259 schommelingen van den benedensten Slinger vergelyken met de 5271964 schommelingen van den bovensten Slinger, zullen wy vinden dat de grootere som van 28 minuuten, en 25 seconden, of van 1705 seconden van den laatstgemelden Slinger zeer wel overeenkomt met de straalen: dewyl 1705 seconden byna een 3000ste gedeelte zyn van den tyd in 't verloop van 61 da-

dagen afgemeeten, gelyk ook de 1085 roeden, die, de grootste straal, de andere te boven gaat, omtrent een 3000 gedeelte van den geheelen straal uitmaaken. —— Ik zal my tot geen verdere redenkavelingen over dit stuk inlaaten, ik zou ligt dwaalen als ik tot den oorsprong van zodanig verschynzel wilde opklimmen. Kundiger en scherpziender Natuurkundigen dan ik zullen buiten twyfel deeze taak op zich neemen, naa de Proeven, thans door my aangeweezen, herhaald te hebben.

Middelerwyl zal ik hier eene rede, welke men van dit verschil zou kunnen geeven, voorkomen: men zal naamlyk zeggen, dat de hoogte der plaatze, waar de bovenste Slinger was, de lugt veel dunner maakte en te wege bragt dat de schommelingen van dien Slinger vryer en vlugger geschiedden dan die van den benedensten, en dat, by gevolge, de versnelling van den bovensten Slinger niets anders is dan een zeer natuurlyk verschynzel. Deeze tegenwerping, hoe schoonschynend ook, heeft niets te beduiden, daar de Ondervinding ze ontkent. De kwik van twee kleine Barometers van myne uitvinding, die ik in de loots had doen brengen, daalde tot 19 duimen en 8 lynen, terwyl twee Barometers van dezelfde soort, beneden gelaaten, doorgaans op 27 duimen en 6 lynen stonden, 't welk aantoont, dat de kwik op elke twaalf roeden na boven gerekend, omtrent één lyn gedaald was; de kwik van twee Barometers gebragt op de plaats waar de tekens gegeeven wierden, en die vyf honderd en zestig roeden hooger ligt dan het Lusthuis, hieldt eene gemiddelde hoogte tusschen 27 duimen en 6 lynen, en 19 duimen en 8 lynen; zynde 't laagst geweest op 23 duimen en 1 lyn en 23 duimen en 10 lynen 't hoogst. De hoogte van den Kwik in de Barometers van de benedenste plaats der waarneeminge veranderde van 26 duimen en 8 lynen, tot 27 duimen en 10 lynen; die van de bovenste plaats der waarneeminge hadden een verschil van 19 duimen 4 lynen en een halven, en 19 duimen en 11 lynen.

De overeenkomst die wy hier ontmoeten tusschen de hoogten der verschillende plaatzen onzer waarneeminge, en de hoogte waar op de kwik zich gehouden hebbe, doen ons vermoeden dat alle de beddingen van den Dampkring van eene eenpaarige digtheid zyn. Ik hoop dat de Proeven door my, omtrent dit stuk gedaan, van welke ik, op eenen anderen tyd berigt zal mededeelen, dit vermoeden in zeker wee-

weeten zullen veranderen; doch 't geen my verbaast, is het verschil in de uiterſten der veranderingen in de hoogte van den kwik der Barometers geplaatst op die onderscheide hoogten. Dit verſchynzel, reeds waargenomen door den beroemden PASCAL, en vervolgens door den Heer CASSINI bevestigd, ſchynt ons aan te duiden dat het bovenſte gedeelte des Dampkrings aan minder veranderingen en wiſſelvalligheden onderworpen is dan de laagere gedeelten. Ondertusſchen, indien men eene algemeene verandering erkenne, zal de Barometer op de hoogſte plaats niet deelen dan in de verandering, die voorvalt in het gedeelte des Dampkrings daar boven gelegen, de veranderingen in den bovenzweevenden Dampkring hebben 'er alleen betrekking toe; die in de laagere gewesten plaats grypen zyn, ten opzigte van die Barometer, van geene betekenis altoos; terwyl de Barometers in 't diepſte eener valeije geplaatst de geheele verandering, die de Dampkring in zyn gewigt ondervindt, moet uitdrukken: want indien, gelyk men volgens LEIBNITZ mag denken, al het gewigt des Dampkrings toegeſchreeven moet worden aan het water daar in verſpreid, en de ligtheid zo wel blykt by de aannadering des regens, als op de wedervereeniging der waterdruppelen, die niet langer algemeen verſpreid zynde met hun eigen gewigt op de aarde nedervallen, zal men van het boven bygebragte verſchynzel eene uitlegging hebben die zo voldoende is als eenvoudig. Wanneer wy ons bevonden op eene plaats, verheeven boven de nevels, de regenwolken *enz.* zou de kwik in de Barometer niet veranderen, ſchoon wy nog de helft des Dampkrings boven ons hadden; dewyl dat opperſte gedeelte altoos een zelfde hoeveelheid van water in zich ontbonden hebbende, die 't zelve niet zou verlaaten, zich in eene andere gedaante van hagel, ſneeuw, regen *enz.* hervormende, en dus zou 'er geen afneeming of toevoeging van ſtoffe zyn, die het gewigt verminderde of vermeerderde. Eene dergelyke werktuiglyke beweeging in de lugt is de eenige die aan lieden van verſtand kan worden voorgeſteld, en ik zou, door de overeenſtemming der proeven kunnen bewyzen, dat deeze werktuiglyke beweeging van de Natuur gebruikt wordt om de verandering der hoogte van de kwik in de Barometer te wege te brengen; doch ik zal my tot geen breeder vertoog over dit onderwerp inlaaten: wel voldaan zynde, indien de Proeven, welke ik thans de eer heb u mede te deelen,

een

een zaadje mogen weezen, waar uit nutte waarheden voortspruiten.

Ik ben &c.

Te *Samoins in Faucigni*, eene Provintie van Savoye.

den 15 Nov. 1768.

BERIGT VAN EENIGE PROEFNEEMINGEN OMTRENT DE TARWE, GEDAAN DOOR DEN HEERE MILLER, TE CAMBRIDGE, EN AAN DE KONINGLYKE MAATSCHAPPYE MEDEGEDEELD. Door W. WATSON, *M. D. en Lid van de Koninglyke Maatschappye.*

ONderrigt zynde dat, in den Kruidtuin te *Cambridge*, door de vernuftige uitvinding en de aangewende moeite van den Heer CHARLES MILLER, Opzigter van den tuin te dier plaatze, van één enkeld Tarwegraan, in een weinig meer dan één Jaar tyds, een veel grooter getal Graankorrels was-voortgebragt, dan ooit voorheen gezien of immer van iemand verwagt wierd, heb ik van hem verzogt, my een byzonder berigt van dit stuk mede te deelen, om 't zelve aan de Maatschappye ter hand te stellen, en dus, indien men het des waardig oordeelde eene plaats te doen krygen in de *Philosophical Transactions*, welke ik denk dat het zeer wel verdient. Myns bedunkens moet een geval zo zeldzaam niet in de vergetelnisse bedolven worden, te meer, dewyl het mogelyk tot groot nut voor 't algemeen kan dienen; of, indien het daar toe niet mogt strekken, zal de proeve op zich zelve, zo gelukkig uitgevallen, weetenswaardig zyn.

De Heer CHARLES MILLER is een zeer vernuftig Man, en by uitstek ervaaren in de Natuurkunde, een Zoon van ons waardig Medelid de Heer PHILIP MILLER, van wiens kunde in en Schriften over de Kruid-Landbouw-en Tuinkunde het gemeen zo veel nuts getrokken heeft. —— Op myn verzoek heeft deeze Heer my berigt, dat hy, in den Herfst des Jaars 1765, en in de Lente des Jaars 1766, eene proeve gedaan hadt omtrent het verdeelen en verplanten der Tarwe, waar door omtrent twee duizend airen

voortgekomen waren van één enkeld Graan; dit gaf hem grond om te denken, dat hy deeze welgelukte proeve nog verder zou kunnen voortzetten, waarom hy besloot dezelve in het volgende Jaar te hervatten.

Overzulks zaaide hy, den tweeden Juny des Jaars 1766, eenige Graankorrels van gemeene roode Tarwe; op den achtsten Augustus, en toen waren de planten eerst sterk genoeg om de verdeeling te kunnen uitstaan, nam hy ééne plant op, en verdeelde dezelve in achttien deelen, elk deezer deelen plantte hy afzonderlyk. Deeze planten hadden, omtrent het midden van September, verscheide zydscheuten gemaakt, eenige nam hy weder op en verdeelde ze op nieuw, 't zelfde deedt hy omtrent de overige tusschen dien tyd en het midden van October; deeze tweede verdeeling maakte een aantal van zeven en zestig planten uit.

Deeze planten bleeven den geheelen Winter over; en eene verdere verdeeling gedaan tusschen het midden van Maart en den twaalfden April, bragt het getal der planten tot vyf honderd. Naa dien tyd werden ze niet verder verdeeld, en men liet ze op die wyze voortgroeijen.

In 't algemeen waren deeze planten sterker dan de andere Tarwplanten over 't veld. Eenige bragten meer dan honderd airen voort, uit een enkelden wortel. Veele der airen haalden zeven duimen in de langte, en leverden tusschen de zestig en zeventig Graankorrels uit.

Het geheele getal der airen, dat door deeze handelwyze van een enkeld Graan voortkwam, was een en twintig duizend een honderd en negen, die drie maaten en drie vierendeels zuiver Graan vulden; het gewigt daar van was zeven en veertig ponden en zeven oncen; en volgens eene berekening, opgemaakt uit het getal der Graankorrelen, die in één once gingen, beliep het gansche getal der Graankorrelen omtrent vyf honderd zes en zeventig duizend acht honderd en veertig.

Uit dit verhaal zien wy dat 'er in het voorjaar maar eene algemeene verdeeling der planten gemaakt was; hadt men eene tweede te werk gesteld, zo denkt de Heer MILLER, dat het getal ten minsten twee duizend, in stede van vyf honderd, zou beloopen, en de vermenigvuldiging zeer bevorderd hebben: want hy bevondt door de proeve in het voorgaande Jaar genomen, wanneer hy de planten in de Lente twee maalen verdeeld hadt, dat deeze tweede verdeeling ze niet verzwakte. Hy voegt 'er dit by, om aan te toonen

dat

dat de Proefneeming geenzins tot het uiterste gebragt is.

De grond, op welken men deeze proeve genomen hadt, was ligt bruine aarde van onderen zandagtig en gevolglyk een slegte grond om Tarwe op te teelen. De helft was sterk gemest, maar de andere helft ongemest gelaaten. Geen aanmerkelyk onderscheid bespeurde men egter in de tierigheid of groei der planten, noch in derzelver voortbrengzel.

De Heer MILLER voegt 'er nevens, dat hy zich niet zal uitlaaten in gissingen over de waarschynlykheid om deeze proeve tot algemeen nut in den Landbouw te doen strekken; naardemaal hy hoopt, door eene uitgebreider proefneeming, in het volgende Jaar, zich te vaster daar van te verzekeren. Een Heer, die hem 't laatstgemelde Jaar in zyne proeve de behulpzaame hand boodt, heeft een half *Acre* lands met Tarwe bezaaid, waar van hy verwagt Graans genoeg te zullen winnen, om, in de naastkomende Lente, vier *Acres* te beplanten. De uitslag deezer proeve hebben zy my beloofd te zullen toezenden, en ik zal, als dan, niet in gebreke blyven om ze der Koninglyke Maatschappye mede te deelen.

NAASPEURINGEN VAN DEN WEDERZYDSCHEN INVLOED DER KRUISTOGTEN OP DEN KOOPHANDEL, EN VAN DEN KOOPHANDEL OP DE KRUISTOGTEN. Door den Heer DE GUIGNES. *Lid van de Koninglyke Academie der Opschriften en Fraaije Letteren.*

Aan de Heeren Schryveren der N. Vaderl. Letteroefeningen.

Myn Heeren!

„ BY het leezen van de keurige aanmerkingen over *den Oorsprong en de Gevolgen der Kruistogten of Heilige Oorlogen*, door den Heer ROBERTSON, in het *Mengelwerk* van het Elfde Stukje des Derden Deels uwer *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* (bl. 433.), schoot my te binnen, over dat onderwerp, eene Memorie van den Heer de GUIGNES, *Lid van de Koninglyke Academie der Opschriften en Fraaije Letteren*, met veel genoegen, geleezen te heb-

ben; dezelve betrof voornaamlyk den Koophandel. Ik zogt ze, te dier gelegenheid, weder op, herlas dezelve, en dagt, dat een kort begrip daar van zeer wel zou voegen by het Stukje van ROBERTSON: waar om ik besloot het zelve op te maaken, en Ul. ter hand te stellen. —— In verwagting van het geplaatst te zien, blyf ik Ul."

Begunstiger.

S. E.

Dat het beweegmiddel van den Godsdienst 't eenige niet geweest hebbe 't welk de Kruistogten deedt onderneemen, is een stuk al te baarblyklyk dan dat het in twyfel zou kunnen getrokken worden. Dat 'er Staatkundige beweegmiddels onder speelden is door hedendaagsche Schryvers met grond aangemerkt. De Heer de GUIGNES maakt inzonderheid zyn werk om aan te toonen, dat de Koophandel 'er grooten invloed op gehadt hebbe. Ten dien einde doet hy eerst zien, welke de staat was van *Frankryks* Koophandel in de *Levant*, voor het tydperk der Kruistogten —— en gaat vervolgens naa, den voortgang van dien Handel, en onderzoekt welk een invloed dezelve gehad hebbe op de Kruistogten, en welk eene nieuwe gedaante de Handel aannam naa die Oorlogen en de voordeelen daar uit spruitende.

Onder het eerste Geslacht der *Fransche* Koningen was *Alexandrie* de algemeene verzamelplaats der Speceryen en Koopwaaren, door de *Roode Zee* uit *Indiën* gekomen. De *Fransche* Kooplieden, inzonderheid die van *Marseille*, voor lang aan den *Levantschen* handel gewoon, gingen geregeld na die Stad. De *Venetiaanen*, door den Koophandel ryk geworden, klommen tot zulk eene hoogte van magt op, dat ze zich voor de eenige Meesters van de *Middellandsche Zee* aanzagen, en men bykans hun verlof en bescherming moest hebben om na de *Levant* te reizen. De winzugt deedt hun zo verre gaan, dat ze *Christen Slaaven* aan de *Turken* verkogten. De Kooplieden van *Verdun*, volgden hun in die onmenschlykheid naa, en streefden ze voorby. De nayver der *Venetiaanen* in den handel kon niet beletten dat de *Franschen* hunne Comptoiren en Pakhuizen in verscheide Koopsteden van de *Levant* hadden. CAREL DE GROOTE vergunde hun de vryheid om te *Jerusalem* eene Herberg te stigten, om 'er de Bedevaart-

vaartgangers en Kooplieden in te ontvangen. Ook hadden de *Franschen* 'er een Markt naar hun genaamd; desgelyks hielden ze alle jaaren den 15 September eene beroemde Jaarmarkt, waar de Handelzugt een groot getal onzer Kooplieden heen dreef.

De smaak in Godvrugtige Bedevaartgangen nam toe met den aanwas des Koophandels. Onder de Regeering van ROBERT en HENDRIK den I. trokken, met grooten yver, Menschen van allerlei rang na *Jerusalem*, en doorzworven verscheide Landen. Godsdienstyver bezielde hun niet alleen, zy vonden zich ook genoopt door Handelzugt. De Beheerschers van *Egypten* begunstigden die vryheid, ter oorzaake van de voordeelen, die zy daar van trokken; 't zy uit de belastingen op de Koopmanschappen gesteld, 't zy uit de schatting, die elk Bedevaartganger moest betaalen, om de vryheid te verkrygen van aan 't oogmerk zyner Godsdienstige reize te voldoen.

De zaaken waren van gedaante veranderd wanneer PIETER *de Heremiet*, volgens 't gebruik en den smaak zyner Eeuwe, de reis na *Jerusalem* aanvaardde. De *Caliphs* van *Egypten* waren niet langer Meester van die Stad. De *Turken*, in groote menige uit *Turkestan* gekomen, hadden de Landen, aan de *Caliphs* van *Bagdad* onderworpen, verovend; en schoon Leerlingen van MAHOMETH, aan die *Caliphs* niets anders overgelaaten dan den tytel van Hoofden des Godsdiensts, en de nietsbeduidende magt om een afgedwongen leengiftbrief te geeven van de Landen die men hun ontweldigd hadt. Zy kwamen, vervolgens, in de Landen van den *Caliph* van *Egypten*, en dewyl zy geen verdrag hadden aangegaan met de *Christenen* van dat Land noch met de *Franschen*, vervolgden zy hun wreedlyk, beroofden de Caravaanen der Kooplieden, namen de pakhuizen weg, en maakten zich in 't einde meester van *Jerusalem*. Toen werden de poorten dier Stad voor de Vreemdelingen geslooten, en den Koophandel met het Westen afgebrooken. De droeve schildery van deeze rampen door den *Patriarch* van *Jerusalem* voorgesteld, ontstak den yver van PIETER *de Heremiet*, die, op zyne te rug komst in 't Westen, dat zelfde vuur in de *Christenen* deedt ontbranden, en hun aanzette om *Syrie* te hulp te komen.

Niet te min waren, volgens de aanmerkingen van den Heer de GUIGNES, de Godsdienst en de Koophandel, de eenige beweegmiddels niet van die onderneeming, andere byzondere belangen hadden 'er ook deel in. De *Grieksche*

Kei-

Keizers, de *Turken* voor de Poorten van *Constantinopolen* ziende, verzogten de hulp van *Frankryk*. Dit zag ten zelfden tyde haare zuidelykste Landschappen verwoest door die Volken, welke zich van *Spanje* en veele havens van *Italie* meesters gemaakt hadden. Het was, derhalven, van belang hun t'huis de handen vol werks te geeven, en *Frankryk* vondt 'er middel in om zich te ontlasten van een groot getal Inwoonders die dat Ryk grootlyks ten overlast strekten. De Paus deedt deeze redenen gelden, waar aan de rampen, onder welke *Frankryk* zugtte, zeer veel gewigts byzetten. Aan den eenen kant door hongersnood uitgemergeld, en verdorven door de dwinglandy der Heeren over hunne Onderzaaten, zag het aan den anderen kant een geest van ongebondenheid en wellust heerschen onder allerlei rangen van menschen, de Geestelyken niet uitgezonderd, en die geest bezielde de meesten der Kruisvaarderen, terwyl eenigen, alleen door nieuwsgierigheid aangespoord, zich by hun vervoegden. De meeste deezer beweegredenen werden met het heilig kleed van Godsdienst overdekt; die van den Koophandel ontleend, erkende men, en SANUTO, wel verre van ze te verbergen of te verbloemen, stelde ze aan den Paus voor als een der grootste voordeelen door die onderneeming te behaalen. En raadde hem met *Egypten* te beginnen. Door 't zelve te vermeesteren zou hy, behalven de voortbrengzels des Lands, ook de Koopmanschappen uit de *Indiën* in zyne magt hebben, en die gemaklyk na 't Westen overvoeren. De Paus zou zyne Scheepen na de *Indiën* kunnen zenden, zich meester van de Zee en van de Kusten der byliggende Eilanden maaken.

SANUTO's ontwerp werd deels reeds uitgevoerd in den Kruistogt van PHILIPPUS AUGUSTUS. De *Franschen* hadden vastigheden tot den Koophandel geschikt op verscheide plaatzen in *Syrie*, waar zy een aanzienlyk Koningryk hadden opgerigt. De andere Volken van *Europa*, die hun te hulpe gekomen waren, bezaten in de Steden byzondere Quartiers, met zeer wyduitgestrekte voorregten, welke zy lang onder de bescherming der Fransche Vorsten genooten. —— Niets begunstigde den Koophandel meer dan de inzigten van SANUTO. De Sultans van *Egypten* behielden den *Indischen* handel geheel aan zich, en stonden dien aan geen *Christen* toe. Zy ontvingen groote sommen gelds van de Koopwaren, die de *Franschen* in *Alexandrie* hun uit de handen moesten breeken. Deeze Koophandel uit de twee-

de

de hand verrykte egter de *Venetiaanen* en *Genueesen* en was de oorzaak van de magt der *Pisaaners*. 't Was voornaamlyk om den Koophandel, wanneer dezelve door de Oosterſche Volken onderſchept was, te herſtellen, dat men de laatere Kruistogten ondernam, en die men met den naam van *Heilige Oorlogen* vereerde. Dus volgde het lot van der *Franſchen* Koophandel dat hunner wapenen, dezelve nam toe of af naar maate van derzelver voor of nadeeligen uitſlag.

Een der beſtendigſte voordeelen, welke de *Franſchen* getrokken hebben van de Vastſtellingen aan de overzyde der Zee, beſtaat daar in, dat het Volk aan de Zeevaard gewoon geworden is, en ſmaak in de Manufacturen gekreegen heeft. Naar het voorbeeld der *Turken*, zegt de Heer de GUIGNES, droegen wy zorge om die, welken in *Syrie* en *Egypten* plaats vonden, te bewaaren. Wy hadden te *Tyrus* eene Glasblaazery; te *Tripoli* Handwerkslieden in Zyde en Camelotten; te *Jeruſalem* eene Wol en Laakenververy; in de andere Steden bereidde men de Zuiker uit het Zuikerriet, dat in de omſtreeksgelegene velden groeide. Van daar heeft men ze overgebragt in *Sicilie*, *Granada*, *Madera* en *Brazil*. Van daar zyn de Zydwormen, met de kunst van Moerbezieboomen te kweeken, in *Italie* overgevoerd.

Behalven 't geen de bezittingen der *Franſchen* voortbragten, vonden zy te *Alexandrie* de voortbrengzels van de *Indiën*, die zy voor geld kogten of voor andere Koopwaaren verruilden.

Wanneer, in gevolge van tyd, de *Franſchen* genoodzaakt waren hunne overwonne Landen in 't Oosten te verlaaten, behielden de *Europeaanen* nogthans daar hun Handel. De *Genueeſen* rigtten een Koopcomptoir te *Caffa* in *Klein Tartarye* op, van waar zy, over *Astracan*, de Oostindiſche Speceryen ontvingen. De *Venetiaanen* die zich in de Stad *Alexandrie* ſtaande gehouden hadden, kreegen van daar dezelfde Koopmanſchappen, welke zy door geheel *Europa* verzonden. Die van *Marſeille* en andere Kooplieden, vervoegden zich ook derwaards, in weerwil van de poogingen der *Turken* om de voorregten, welke zy in die Stad en andere Koopſteden hadden, te beſnoeijen.

Men rustte zich toe tot een nieuwen Kruistogt, om hun te hulpe te komen, wanneer de *Noormandyers*, afgeſchrikt door de wederwaardigheden, die hun bejegenden, het aan eenen anderen kant zogten. Zy rigten omſtreeks *Senegal* ee-

eene vastſtelling op, en haalden uit het midden van *Africa* de Koopwaaren, die zy voor heen uit de handen der *Turken* moesten ontvangen, die den Handel van de *Indiën* en *Africa* weder vereenigd hadden. Deeze Oprigting werd, op 't einde der veertiende Eeuwe, verwoest; maar andere *Noormandyers* maakten zich meester van eenige der *Canariſche* Eilanden, en wekten door hunne togten andere Volken op om die groote onderneemingen te doen, waar van de ontdekking van een weg na de *Indiën* bezuiden *Africa* om, en het bemagtigen van *America*, het gevolg was.

Zodanig, zegt de Heer de GUIGNES, is de wederzydſche invloed der Kruistogten op den Koophandel, en van den Koophandel op de Kruistogten geweest. Een ander voordeel, daar uit ontſtaan, was de dringende noodzaaklykheid om zich in de Oosterſche taalen te oefenen, welker kennis zo wel ten nutte van den Godsdienst als van den Koophandel ſtrekt. Men verwaarloosde geenzins op dit dubbeld belang aan te dringen in de ontwerpen, die, ten deezen aanziene, werden voorgeſteld.

Ook ſchynt het dat de Zendelingen, die, in laateren tyde, eenigermaate de plaats der Kruisvaarderen vervulden, zich op de bevordering van den Koophandel, zo wel als op de voortplanting des Geloofs en der Weetenſchappen, hebben uitgelegd. 'Er is die beſchuldigd worden van het voortrekken van de belangen des Koophandels voor die des Godsdiensts.

HET CHARACTER VAN KEIZER CAREL DEN VYFDEN.

(Overgenomen uit ROBERTSON's *History of the Reign of the Emperor* CHARLES V.)

GElyk Keizer CAREL in zynen tyd de grootſte en verhevenſte aller Vorſten was, zo was ook de rol, die hy ſpeelde, 't zy wy agt geeven op de grootheid, de verſcheidenheid, en den voorſpoed zyner onderneemingen en bedryven, alleruitmuntendst. 't Is uit eene aandagtige overweeging van zyn gedrag, en niet uit de opgeſmukte lofuitingen van eenen *Spaanſchen* Schryver, of de alles bedillende aanmerkingen eener *Franſche* penne, dat men zich een rechtmaatig begrip moet vormen van den aart en bekwaamheden van deezen Vorst. — Hy bezat hoedanigheden hem byzonder eigen, die allerzigtbaarſte kenmerken van

zyn

zyn Character opleveren, en hem niet alleen onderscheiden van de Vorsten, die zyne Tydgenooten waren, maar tevens ons de rede aantoonen, waarom hy zo zeer boven hun uitmuntte, en dien voorrang zo lang handhaafde. In het vormen zyner ontwerpen was hy, van natuure, en door hebbelykheid, omzigtig en bedagtzaam. Gebooren met bekwaamheden, die zich langzaamerhand ontwikkelden, en spaade tot rypheid kwamen, was hy gewoon alles, wat zyne opmerking verdiende, met eene zorgvuldige en nauwlettende aandagt, te wikken en te weegen. Alle de vermogens van zynen geest spande hy zamen op 't geen hy voorhadt, en, door geene wellusten afgetrokken, ja zich nauwlyks eenige uitspanning vergunnende, doordagt hy, in stilte, by zich zelven, het stuk, nu het van deezen dan van geenen kant inziende. Hier op deelde hy 't zelve zynen Raadsheeren mede, en, naa hunne gevoelens gehoord te hebben, nam hy zyn besluit met eene onwankelbaare vastheid, die zelden op zulk een traag overleg volgt. Dit was oorzaak, dat de maatregels van Keizer CAREL, niets gelykende naar de wilde en buitenspoorige sprongen van Koning HENDRIK den VIIIsten of FRANÇOIS den Isten, voorkwamen als een wel zamengevoegd stelzel, welks deelen aan elkander beantwoordden; hy hadt de uitkomsten voorzien en zorg gedraagen voor de toevallen. —— Zyne vaardigheid in 't uitvoeren was niet min aanmerkelyk dan zyne langzaamheid in 't overleggen. Hy raadpleegde met koelzinnigheid, maar handelde met vuur; en de Vindingrykheid van zynen geest, om de genomene maatregels wel te doen gelukken, was niet minder dan zyne Wysheid in 't uitdenken van de maatregels zelve. —— Schoon hy natuurlyk zo min eenen krygszugtigen aart bezat, dat hy, geduurende het heetste en woeligste tydperk zyns leevens, in zyn kabinet zich opgeslooten hieldt, bleek egter, wanneer hy in 't einde verkoos aan 't hoofd zyner krygsmagt te verschynen, zyne Ziel zo geschikt te zyn om heldendaaden uit te voeren, dat hy in de kunst des Oorlogs volleerd wierd, en zo groot eene bekwaamheid kreeg in 't bevel te voeren, dat hy voor de bekwaamste Veldheeren, van zynen tyd, niet behoefde te wyken in krygsroem en geluk. —— Doch Keizer CAREL bezat, in den allerhoogsten trap die kundigheid, welke voor eenen Vorst van 't grootst belang is, de kennis der menschen, en om hun posten te geeven overeenkomstig met hunne bekwaamheden. Zints den dood van CHIEVRES, tot het einde zyner Regeeringe, hadt hy geen

Veld-

Veldheer ten velde, geen Raadsman ten Hove, geen Afgezant by eene vreemde Mogenheid, geen Bestuurder van een Landschap, of hunne bekwaamheden stemden over een met de ampten hun geschonken. —— Schoon ontbloot van die betoverende aanvalligheid van voorkomen, waar door FRANÇOIS de Iste de harten innam van allen, die hem naderden, was hy geenzins beroofd van die deugden, welke natuurlyk strekken om getrouwheid en vaste verbintenis aan te kweeken. Een onbepaald vertrouwen stelde hy op zyne Veldheeren, hy beloonde hunne diensten met eene milde hand; hy benyde hun den verworven roem niet, noch liet eenigen nayver omtrent hunne magt blyken. Bykans alle Veldheeren, die zyne legermagten aanvoerden, mogen gelyk gesteld worden met de beroemdste persoonadien, die ten hoogsten toppunte van krygsroem opklommen; de voordeelen door hem op zyne mededingers behaald, heeft men blykbaar toe te schryven aan de bekwaamheden der geenen die over zyne krygsbenden bevel hadden; dit zou eenigermaate schynen 's Keizers eigen verdiensten te verminderen, ware het niet, dat de gave om zulke werktuigen wel uit te kiezen en te gebruiken, tot een ontwyfelbaarst blyk strekte van bekwaamheid in de Regeeringe.

'Er waren niettemin gebreken in zyn character als staatkundige; die de hoogagting, aan zyne buiten gewoone begaafdheden verschuldigd, vry veel doen afslaan. —— De Eerzugt van CAREL was onverzaadlyk: en schoon de gedagten, die ten zynen tyde reeds ingang by veelen vondt, dat hy het harssenschimmig ontwerp gesmeed had om in *Europa* eene algemeene alleenheersching op te rigten, op geene gronden van zekerheid steune, gaat het vast, dat zyne begeerte om als een Overwinnaar aangezien te worden, hem in geduurige oorlogen inwikkelde, die zyne onderdaanen drukten en uitputten, en hem weinig tyds overlieten om zyne aandagt te vestigen op de bevordering van het weezenlyk welzyn zyner Landen, en de belangen zyner onderdaanen, de groote onderwerpen van elk Vorst, die 't geluk zyns Volks, als het einde zyner Regeeringe, aanziet.

Keizer CAREL, in 't bloeijendsd zyner jeugd, de Keizerlyke kroon by de Koninglyke van *Spanje* gevoegd, en de erflyke heerschappyen van *Oostenryk* en *Bourgondie* bekomen hebbende, zag een ruim veld van onderneeming geopend, en liet zich vervoeren tot ingewikkelde en hachlyke Krygsverrigtingen; en bemerkende dat zyne magt te zwak was om ze ten einde te brengen, nam hy dikmaals de toevlugt

vlügt tot laage kunstenaryen, zyner verheevene bekwaamheden onwaardig, en waagde het zomtyds zo verre van de opregtheid af te wyken, dat het zulk eenen groot Vorst tot schande strekke. Zyne listige en bedrieglyke staatkunde liep te meer in 't oog, en was te haatlyker, door de openhartige, en niets bedrieglyks smeedende characters zyner Tydgenooten FRANÇOIS I en HENDRIK VIII. Dit onderscheid, schoon voornaamlyk veroorzaakt, door de verschillendheid hunner geaartheden, moet toegeschreeven worden, ten minsten eenigermaate, aan zulk eene strydigheid in de beginzelen van hun staatkundig gedrag, als eenige verschooning oplevert voor dit gebrek in CARELS handelingen, hoewel het dezelve niet konne regtvaardigen. FRANÇOIS en HENDRIK gingen meest altoos volgens de inboezemingen hunner driften te werk, en poogden het bedoelde oogmerk doldriftig te bereiken. De bedaard doordagte maatregels van CAREL maakten een geregeld stelzel uit, en vormden een geschikt plan. Menschen, die op de eerstgemelde wyze te werk gaan, volvoeren natuurlyk hunne oogmerken, zonder eenige vermomming of veel geslêepenheid te vertoonen. Terwyl zy, die op de laatstgemelde wyze handelen, zo in 't vormen als in 't volvoeren hunner oogmerken, zulke fyn uitgedagte streeken gebruiken, als eigenaartig gelegenheid geeven tot een doorsleepen en listig gedrag, 't welk dikwyls in bedrog veraart.

ZONDERLINGE GEVALLEN VAN DEN JONGEN PRINS BALTHASAR-PASCAL-CELSE.

(*Uit het Fransch.*)

PRins BALTHASAR-PASCAL-CELSE, oudste Zoon des Konings van *Timor* en *Solor* in de *Molueksche Eilanden*, en vermoedlyke Erfgenaam des Throons, vindt zich, door een zamenloop van de zeldzaamste lotgevallen, zeer verre van zyn Vaderland en den Throon verwyderd.

Deeze Prins, van een Christen Koning afstammende, werd onderweezen en opgevoed door een der *Dominicaanen*, die, door yver om het Geloof voort te planten, zich op *Timor* hebben nedergezet. Deeze *Portugeesche* Geestlyke, IGNATIUS geheeten, won het vertrouwen van den Vader en van zynen Kweekeling. Hy deedt hun begrypen, dat een Vorst ver afgescheiden van de vermaaklykheden des Hofs moest gevormd en in de kunst der regeeringe onderweezen worden; dus laat men in *Europa*, zeide hy, de jonge Vorsten, by vreemde Volken, de deugden en hoedanigheden, noodig om wel te regeeren, opdoen. Door dergelyke bedrieglyke inboeze-

zemingen maakte deeze Onderwyzer alles gereed om door te gaan en zich te verryken. ——— Hier op bragt de *Dominicaan* den jongen Prins na *Macao*, om daar, met de grootste pragt, het Avondmaal te ontvangen. Dit eerste reisje vermeerderde des Konings vertrouwen, hy wederstondt niet langer den voorslag om zynen Zoon in staat te stellen om na *Europa* te gaan, en daar een schat van kundigheden op te doen. Het vertrek werd vastgesteld. De Koning liet zyn Zoon, met den Gouverneur, dertig slaaven, en veele kostbaarheden van goud, edelgesteenten en andere zeldzaamheden, aan boord van een *Portugeesch* Schip gaan, begeerende dat zyn Kroonprins met een' luister, zynen rang voegende, in andere deelen der Wereld zou te voorschyn treeden.

De *Dominicaan* deedt het Schip te *Macao* inloopen, en verliet daar, onder eenig voorwendzel, het *Portugeesche* Vaartuig, zes en twintig van de slaaven verkoopende. Ook verruilde hy een gedeelte der medegegeevene kostbaarheden voor Koopmanschappen, die in *Europa* getrokken waren. Hy vertrok vervolgens van *Macao*, onder den schyn van een verborgen oogmerk, en bragt zyn Kweekeling na *Quantong*, omtrent dertig mylen van *Macao* afgelegen. Te deezer plaatze begon die trouwlooze Geestelyke zyn heilloos oogmerk te volvoeren. Hy ontbloot den jongen Prins van alle cieraaden, steekt hem in een eenvoudig *Portugeesch* kleedje, en houdt hem van alles onkundig. Uit *China* gingen zy met een *Fransch* Schip *le Bethune* geheeten. Om zich te meer te verzekeren van de volgbaarheid deezes ligtgeloovigen Jongelings, maakte de listige Gouverneur hem diets, dat de *Franschen* hem zouden dooden en verslinden, indien hy zyne afkomst openbaarde: en om hem voor zulk een droevig lot te hoeden was het dat hy hem verborg onder 't gewaad eens Slaafs. De Prins at met de Scheepsmatroozen, terwyl de Geestelyke zich aan des Kapiteins tafel vervoegde.

Op de reis gekomen zynde op de hoogte van het Eiland *l'Ascension* kwamen hun twee *Portugeesche* Scheepen te gemoete: verscheide hunner medereisgenooten stapten daar in over om na *Portugal* te gaan: de jonge Prins wilde ook overstappen: maar de *Dominicaan* vreezende, dat hy zich zou ontdekken aan een Volk dat op de *Moluksche* Eilanden handelt, haalde hem over, om 't geheim te bewaaren, betuigende dat hy in *Frankryk* veilig zou weezen; zy verbleeven dan aan boord van 't *Fransche* Schip, en stevenden na de haven van *l'Orient*.

Vader IGNATIUS hieldt zich altoos van zynen Kweekeling verwyderd, ging zonder hem van boord, en liet alle de Koopmanschappen ontscheepen. —— De jonge Prins zyn Gouverneur opwagtende, vroeg de Kapitein hem wat hy meer aan boord te doen hadt? Ik wagt Vader IGNATIUS op, antwoordde hy; en kreeg daar op van den Kapitein berigt, dat die Vader reeds drie dagen geleden uit het Schip vertrokken was. Van zyne goederen beroofd, zonder toeverlaat, zonder kennis, vondt zich de vermoedelyke Erfgenaam eener ryke Kroone, genoodzaakt een Kok ten dienst te staan, of Koksjongen

gen te Scheep te weezen, als zodanig ging hy van *l'Orient* na *St. Malo*, waar zyn nieuwe meester stierf. De ongelukkige Prins nam, daar hy niet anders kon, dienst op een Schip 't geen na *Canada* moest; en, door een allerzeldzaamsten zamenloop van omstandigheden, moest een kind naby de Evenagtslyn uit Koninglyken bloede gebooren, het vuur stooken in de Kombuis eens Schips te midden der ysschotsen van *Nieuw Frankryk*. Te *Quebec* ging de jonge Prins op een Vaartuig, 't welk de *Engelsche* gevangenen na *Falmouth* bragt; van daar zeilde hy na *Engeland* en vervolgens na *Bourdeaux*.

De tyd, de reistogten en de ondervinding ontdekten dien ongelukkigen hoe verschriklyk valsch al het voorgeeven van zynen geweezen Leermeester geweest was. Hy beminde de *Franschen*, voorheen zo zeer van hem gevreesd. Hy begaf zich na *Parys* en ontdekte zyne afkomst. Men trok zich zyner rampen aan; en verzorgde, dat hy aan boord van een *Oostindischvaarder* zou komen. Met vreugde over deeze schikking verliet hy de Hoofdstad, en begaf zich na *l'Orient*. De *Oostindischvaarder* hadt het anker geligt, en hy vondt zich dus versteeken van deeze gelegenheid.

Middelerwyl deedt men deezen Prins het gevaar opmerken 't geen hy liep, indien hy na zyn Land ging, zonder verzekerd te zyn of zyn Vader nog op den Throon zat, en of niet reeds een zyner Broederen, zonder dat hy het wist, dien beklommen hadt, met één woord men deedt hem zien, wat hem te hoopen of te vreezen stondt. In gevolge hier van heeft hy beslooten, over *Holland*, *Engeland* en *Portugal* brieven te zenden, vergezeld met egte getuigschriften van de Kapiteins, die hem by Vader IGNATIUS gezien hadden.

Hy heeft ook het getuigenis van den Bisschop van *Macao*, die, te *Parys* gekomen zynde, hem herkende. Maar deeze jonge Vorst blyft ongelukkig in de verwagting, zonder eenig berigt te ontvangen, wegens zyn lot. Hy heeft alle zyne vreemde ontmoetingen in een Verzoekschrift den Koning voorgedragen, en verlof gevraagd om, ingevolge van de aanbiedingen eens Koopmans te *l'Orient*, een of twee Schepen na het Eiland *Timor* uit te rusten.

EENE ZEDELEERENDE GESCHIEDENIS.

(*Uit het Engelsch.*)

VOlgens eene algemeene toestemming, in alle landen waar de Vryheid plaats grypt, hebben de Menschen het regt om hunnen Regter te zien, en men stelt dat zyn vonnis niet volledig is, indien hy den Overtreeder niet toelaate hem te spreeken. 't Zy hy vryspraak verleene of veroordeele, 't is gebrekkig, wanneer de Beschuldigde afweezig blyve. Dit zelfde houdt stand in de overtreedingen der Kinderen tegen hunne Ouderen. Hoe het, derhalven, bykome, dat, in Christen landen, zo dikmaals dit billyk voorregt den Kinderen geweigerd worde, is niet wel te ontknoopen, dan, door de vrees, dat onze Goedertierenheid als Ouders de overhand zou hebben op on-

onze Gestrengheid als Regters, waarom men, welberaaden, zo men meent, besluit, de Gestrengheid eens Regters de overhand te laaten behouden over onze Tederheid als Ouders. Van hier komt het, dat eenigen zich buiten de mogelykheid stellen van de uitwerkzels der Boetvaardigheid te zien, of te oordeelen in hoe verre de misslagen hunner Kinderen verzaging toelaaten. Indien, door hun te zien, onze eige harten hunne voorspraaken zouden worden, zullen wy dan de Natuur beschuldigen, die ons zulk eene overhellende neiging tot verzoening inboezemde? Zullen wy ons niet veel eer verheugen, dat wy in ons zelven zulk een partydigheid vinden, als best geschikt is om de knaagende onrusten uit onzen eigen boezem te weeren?

De zaak in dit licht beschouwd zynde, is het blykbaar, dat, indien wy straffen, wy zulks met zagtheid moeten doen; en, indien wy het kwaad, 't welk wy niet geheel kunnen wegneemen, verzagten, wy dan ook het bitterst van 't onheil, waar in onze Kinders, door zwakheid of boosheid, vervielen, zo veel mogelyk verzoeten. Indien wy hun verschoonen en vergifnis verleenen, zullen wy van hunne toekomende gehoorzaamheid ons het best kunnen verzekeren, door het gevoel der goedheid aan hun beweezen; en, terwyl wy de zaaden van deugden in onze eige harten koesteren, zullen wy die van regtmaatigheid in de hunne kweeken, en dus kunnen wy een ongeluk in een zegen doen veranderen. Welke gevolgen een tegen overgesteld gedrag naa zich sleept, ten aanziene der bevorderinge van deugd in 't algemeen, is gereeder te bevatten dan te beschryven, en van alle rampen deezes leevens schynt my toe, dat in vyandschap en onmin te leeven met de zodanigen, die wy beminnen, of wenschen te beminnen, een der grootste, grievendste en beschreienswaardigste is.

Ik zal hier een geval bybrengen van een myner Neeven, die zynen Oom, een deugdzaam en rykbemiddeld Man, zeer verstoord hadt, door 't aangaan van een Huwelyk, 't geen in 't algemeen voor los en onvoorzigtig gehouden werd. ——— Naa dat zy eenigen tyd getrouwd geweest waren, stondt hy dien Neef toe hem, met zyne Vrouwe, te komen zien. Toen hy ter kamer intradt omhelsde hy de kniën van zynen Oom, en stortte een vloed van traanen. De goede Man voelde zich getroffen, richtte hem op, en, hem omhelsd hebbende, sprak hy in deezer voege. „ Myn waarde Neef! ——— Ik beminde uw Moeder, en zy heeft, met stervende lippen, u aan myne zorge aanbevolen. Altoos heb ik u aangemerkt als myn Zoon; en myn hart moest het myne niet geweest hebben, indien ik ter gelegenheid van uw Huwelyk die zelfde ongerustheden en kwellingen niet gevoelde, eigen aan een Vaderlyk hart. ——— Gy weet met welk eene tederheid ik u beminde. ——— Uw geluk was 't hoofdvoorwerp van myne zorgen; Hoe was 't mogelyk, dat gy u dus tegen my aankantte? Noit te vooren hadt gy, in eenig stuk van gewigt, my reden tot misnoegen gegeeven! ——— Ik weet gy zult my antwoorden, dat verliefdheid u tot deezen stap vervoerde! ——— Ik wil gelooven 't was zo. ——— Ik heb myn tyd gehad, waar in ik op dezelfde wyze zou hebben kunnen dwaalen. Ik weet hoe weinig de re-

rede zomtyds te zeggen heeft omtrent deeze drift: en gy zoudt uwer geboorte onwaardig gehandeld hebben, indien gy deeze Juffrouw, (wyzende op dezelve) verlaaten, en uwe eer bevlekt hadt door ontrouwe omtrent haar. Maar gy behoorde uw drift te ondergebragt en overwoogen te hebben, hoe zwaar gy my door dezelve op te volgen beledigde; en, mag ik spreeken, gelyk ik denk, zo hebt gy u, dat doende, tegen uwen Maaker vergreepen. Ik ben, naast GOD, de oorzaak van uw welweezen, en heb dusdanig een regt op uwe gehoorzaamheid als uit myne gedaane diensten ontstaat, en de wettige magt welke ik bezit om over myne middelen te beschikken. Elk misdryf sleept zyne straffe naa zich, en de Almagtige schynt my geschikt te hebben om u deeze straffe aan te doen. —— Doch daar ik myne onschuld bewaar, wil ik het misdryf van myn eigen Kind niet verzwaaren. Misschien is het niet groot in 't oog des Hemels! Mogelyk strekt het ten goede! en het geen my kwaad dunkt kan ten onzen nutte gedyen. —— O myn Zoon! hoe zal ik u verhaalen wat ik al geleden heb! welk een stryd in my ontstondt, tusschen den Toorn en tedere Vaderliefde, tusschen den Mensch en den Christen! Ik wensch my voor 't oog der wereld zo te gedraagen, dat myne handelwyze geen voet kan geeven tot ongehoorzaamheid in de Kinderen, of den Ouderen een voorbeeld van te groote gestrengheid strekke. Maar ik wensch nog ernstiger my zelven wel te kwyten voor GOD, wien ik rekenschap van myne bedryven moet geeven: op dat ik niet handele, volgens de wilde inboezemingen van Toorn en Verstoordheid, driften die my zouden verblinden gelyk de Liefde u deedt. Dan weet, myn Zoon, dat 'er zo wel een regtmaatige Toorn is als een zondige. —— Indien uwe Egtgenoote ryklyk van middelen bedeeld geweest ware, zou ik, waarschynlyk, u niet verboden hebben haar te trouwen of op u verstoord geweest zyn, naa dat gy haar getrouwd hadt. Ik beken dit openlyk, en deeze overweeging heeft de gisting myns gemoeds tot bedaaren gebragt: want, naa dat ik berigt ontvangen heb van het goed en braaf gedrag uwer Vrouwe, denk ik dat gy met haar zo wel gelukkig kunt zyn, als of zy schatten bezeeten hadt, en uw geluk is het voorwerp van myn wenschen. Ik ben bewust van myne eigene overtreedingen tegen GOD, die zich als een goedgunstig Vader mywaards gedraagen heeft. Alles wat ik bezit heb ik van hem ontvangen en ik zal hem eerlang des rekenschap moeten geeven! Kan ik dan, een broos en zondig Schepzel, vergifnis weigeren aan hun, die my beledigd hebben? Kan ik nalaaten kwytschelding te schenken aan hem, dien ik zo teder beminde? Wien hebt gy beledigd? Wat is u misdaad? —— O, myn Zoon, ik wil u vergeeven gelyk de Hemel vergeeft, zo volkomen als een sterflyk Mensch zynen Maaker volgen kan. Maar weet, dat de Hemel voldoening eischt voor misdaaden. De uwe draagt alleen den naam van onvoorzigtigheid; maar zeker het is een misdaad zo goed een Vader, als ik u geweest ben, reden tot misnoegen te geeven. Ik ben verzekerd gy hebt u myner bekommernissen en ongerustheden aangetrokken, en 'er dus in gedeeld. Laaten wy onze traa-

nen afdroogen! —— Laaten wy bedenken wat wy verschuldigd zyn aan onzen Vader en Opperheer, en dan zal zich alles schikken! Hebt gy myne welgegrondste hoop op Aarde doen mislukken, ik heb grooter hoop in den Hemel, en ik vertrouw gy zult aan deeze zyde van het graf myn gryze hairen niet meer ontrusten. Ik weet gy zyt edelmoedig. Gy zult myn Vriend weezen, indien ik de uwe ben. —— Ik schenk u eene volkome vergiffenis. —— De GOD des Hemels doe den voorspoed op u nederdaalen! —— Draag zorg voor uwe Vrouwe. —— Zy heeft het, hoop ik, by haare Ouders goedgemaakt, en u genomen op een onzeker uitzigt; zy liep 't gevaar van de gevolgen, en dit is een bewys, dat zy u bemint, en tevens een rede waarom gy haar moet beminnen en beschermen. Ik hoop uw eigen naarstigheid en kunde zal u hier toe in staat stellen. Tragt gelukkig te leeven, en, 't geen u in middelen ontbreekt, door deugd te vergoeden. Denk noit te rugge wat gy door deezen onvoorzigtigen stap verlooren hebt; maar overweeg wat gy bezit; en laat dezelfde liefde die u tot trouwen aanspoorde, in uwe harten brandend blyven, door de onderlinge genegenheid tot de deugd en tot elkander. Laat het begaan van eenen misslag geen oorzaak geeven tot het begaan van eenen tweeden, noch u aanzetten om uw pligt, als een goed Egtgenoot, een goed Burger, of een goed Christen, te overtreeden. —— Ondertusschen heb ik beslooten u dit —— te schenken. Myne gunst in het toekomende, zal geheel van Uw gedrag en dat uwer Vrouwe afhangen. Hou u verzekerd van myne toegenegenheid zo lang als gy de Deugd bemint en aankleeft".

Dusdanig een besluit was gegrond op Verstand, Menschenkennis, en Deugd. Middelerwyl was de diepe stilzwygenheid des Neefs, van meer nadruks dan de welspreekendste verontschuldiging zou hebben kunnen weezen, in zyne omstandigheden; en terwyl de Oom zyn gezag deedt gelden, pleitte hy voor de zaak zyns Neefs, beter dan die zelve zou hebben kunnen doen. —— Vervolgens bedankte hy zyn Oom, met de nadruklykste bewoordingen, en verzekerde hem, met een hart vol van waare dankerkentenisse, van zyne wederliefde en vast besluit om zodanig te handelen, dat hy geen rede zou hebben zich der betoonde vergiffenisse te beklaagen; daar by aanmerkende, dat, hoedanig zyn gedrag ook mogt voorkomen, hy grond hadt om te gelooven dat zyne Vrouw hem zou gelukkig maaken, en hier van reeds de duidlykste blyken ontvangen hadt. —— Ik kan my gemaklyk de vervoeringen van myns Vriends hart verbeelden, door 't bedenken van 't geen 'er in 't myne omging: en ik geloof, dat de vreugd, welke hy gevoelde, door niets kon overtroffen worden, dan door de smerten van hem uitgestaan geduurende het misnoegen van zyn Oom.

Wat misslagen van deezen aart ten aanziene der Vrouwlyke Kunne betreft, men veronderstelt dat deeze, zwakker vaten zynde, meer voor bedriegeryen bloot staan; maar bedroogen vinden zy zich ook zeker aan meer onheilen onderhevig; dus zou iemand ligt denken, dat der Ouderen teerhartigheid het sterkst voor de Dogters zou pleiten. Dan dit is als nog het geval niet; en wel, zo 't schynt, om dat

niet-

niettegenstaande onze eerzugt zich meest gekwetst voelt door 't onvoorzigtig gedrag eens Zoons, ons Ouderlyk gezag meer beledigd schynt te worden door de overtreeding eener Dogter, van welke men een onderwerpelyker gehoorzaamheid verwagt. ——— Hier voor is nog eene andere rede: naar maate onzer liefde tot eenig voorwerp, is ook onze verontwaardiging grooter, tot dat ze haare kragt gespild hebbe. De storm dan bedaarende, en de rede haar gezag weder krygende, zullen wy ontdekken wat zy behooren te doen en wat wy behooren te laaten, als over 't geheel best voor ons eigen geluk en het geluk der geenen, die wy beminnen.

Wanneer eene jonge Juffrouw haare eer opoffert, door, zonder regtmaatige voorwaarden, haar persoon ten beste te geeven, moet zulks aan eene verregaande verkeerdheid toegeschreeven of voor de uitwerking van eene geweldige minnedrift gehouden worden. Indien 'er verraad, verrasing, of huwelyksbelofte plaats hebbe, kan men alleen stellen dat zy dwaas of ligtgeloovig en de Man een bedrieger was. Doch als hy haar trouwt is de goede naam in zo verre bewaard: komt hy in rang met zyne Vrouwe overeen, gedraagt hy zich als een eerlyk Man en teder egtgenoot, dan vermindert in ons oog het kwaad, en wy zyn verre op den weg om de geheele misdaad te vergeeven. De Liefde is van zodanig een' aart, dat ze zich by allen niet schikke naar de uitwendige omstandigheden, en de sterkste drift zien wy doorgaans boven dryven. En 't gebeurt niet zelden, dat het grootste geluk voortkomt uit vereenigingen, waar in 't gebrek van middelen aan den eenen kant, een bewys strekte van de liefde aan den anderen. Waar 't geld alleen de ongelykheid in de omstandigheden maakt, is de uitslag veel al eendragt en vrede, terwyl gelykheid van staat zeer verre is van altoos die gezegende uitwerkzels voort te brengen. Eene groote oorzaak van 't verval der deugd is de gewoonte van enkel om geld te trouwen, en van het Huwelyk een koophandel te maaken.

Wy bevinden ons altoos in gevaar om te schielyk of te traag te werk te gaan. Elk wil redelyk handelen; maar wy zyn altoos niet genoeg bedagt hoe ras wy tot eenen onredelyken handel kunnen vervoerd worden. Wy moeten altoos de taal der rede spreeken; en schoon het zomtyds een zeer moeilyke zaak is alle de kromme wendingen des harten in 't maaken van uitvlugten te volgen, weeten wy, dat de Ouderliefde der Kinderen gehoorzaamheid voorgaat, en dat ze beide weezenlyk behooren tot het welzyn der Zamenleevinge. Maar, om rede dat de Ouders het hoogst in jaaren zyn, verwagt men van hun eene grootere maate van Wysheid; en, indien wy ons zelven willen bekwaam maaken om den gevaarlyken togt des leevens te doen, moeten wy ons, tegen alle voorvallen, wapenen, en voor af overweegen wat ons billyk te doen staat in zulke netelige omstandigheden.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *February* 1770.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	30. 1	30. 2½	30. 3½	44	45	40	N	N	N	Helder.
2	— 3½	— 3¾	— 4	40	43	42	W	W	W	—— Betr.
3	— 3¾	— 3¼	— 3½	43	46	46	Z W	Z W	Z W	Reg. ——
4	— 3¼	— 3	— 2	46	46	44	W	W	W	Betr. Held.
5	— 1½	— 1	29. 11	45	47	44	Z W	W t N	Z W	—— ——
6	29. 7	29. 9	— 9½	44	38	35	——	N W	N W	R. H. Buij.
7	— —	— 4½	— 7	35	40	35	N W	Z O	N O	Sneeuw R.
8	— 10½	30. 1½	30. 3½	33	38	34	N O	N O	——	Helder
9	30. 4½	— 5½	— 4½	36	42	31	N	N	N	—— ——
10	— 4	— 4	— 3	30	36	27	Z W	Z O	Z	Mist Helder
11	— 2½	— 2	— 1½	29	33	34	Z	Z	Z	Betr.
12	— 2	— 2½	— 3½	38	44	42	W	W t N	W t N	— Mist R.
13	— 4½	— 5	— 5½	44	47	44	Z W	Z W	Z W	Betr.
14	— 5	— 5½	— —	44	49	38	W	N W	N W	Wolk. Hel.
15	— 5½	— 4½	— 2½	38	43	41	Z O	Z O	Z O	Mist
16	29. 11½	29. 10½	29. 8½	38	40	38	Z W	Z W	Z W	Betr.
*17	— 4	28. 11½	28. 8	37	40	39	Z	Z	——	Storm Reg.
18	28. 9½	— 8	— 10	40	41	38	Z W	W	N W	—— ——
19	— 10	— 10½	29. 0½	40	42	38	W	——	W	— Buijig
20	29. 1½	29. 1½	— 2	39	42	38	——	Z W	Z	Regen Sn.
21	— 4	— 4¼	— 6½	37	42	38	N W	N	N	Buijig ——
22	— 7¼	— 7¾	— 7¾	36	36	35	N O	N O	N O	Betr. Held.
23	— 9¼	— 9½	— 11½	35	38	35	——	——	——	— Hagel
24	30. 1½	30. 2½	30. 4	34	38	34	N W	N W	N W	— Sneeuw
25	— 5	— 5	— 4	32	35	29	Z O	Z O	Z O	Wolk. Hel.
26	— 2½	— 1	29. 11½	29	37	33	Z W	Z W	Z W	—— ——
27	29. 10	29. 9½	— 7½	32	40	36	——	——	——	Helder
28	— 6½	— 7½	— 9	36	40	39	Z	Z	W	Sn. Regen

Hoogste Barometer d. 30. 5½ }
Laagste Barometer d. 28. 8 } middelb. d. 29. 6¾.

Hoogste Thermometer gr. 49 }
Laagste Thermometer gr. 29 } middelb. gr. 39.

* Den 17 February was de Barometer zeer laag daalende, en ik bevond dezelve des morgens ten 8 uuren 29. 4, 's namiddags ten 2 uuren 28. 11½, des avonds ten 8 uuren 28. 8. des avonds ten 10 uuren was dezelve gereezen tot 28. 9½ Engelsche Duimen. Den 18 Febr. was dezelve wederom 's namiddags ten 2 uuren gedaald tot 28. 8, en 's avonds ten 10 uuren gereezen tot 28. 10, Engelsche Duimen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE KEUZE VAN EEN BEROEP OF LEVENS-STAND.

(Vervolg en Slot van bladz. 50.)

IN 't voorige gedeelte deezer Verhandelinge getoond hebbende, hoe zeer wy gehouden zyn, op welberedeneerde en zedelyk goede beginselen te werk te gaan, in het verkiezen van een Beroep of Levens-stand, zoo zal het niet oneigen zyn, nu nog eenige algemeene regelen voor te draagen; door welker toepassing de zoodanigen, die de keuze van eenen Levens-stand voor zig zelven, of de beschikking daarvan voor anderen, te doen hebben, natuurlyk geleid kunnen worden, tot het doen eener Keuze, van welker gewenschten uitslag zy zig, op goede gronden, kunnen verzekerd houden.

I. Myn eerste regel is, dat wy ons geen byzonderen Levens-stand verkiezen, dan uit zoo veele bewerpen, als wy ons met mogelykheid kunnen voorstellen; dat wy die veele bewerpen, zoo veel doenlyk klaar en duidelyk voor ons open leggen, zoo veel mogelyk indringende in de byzonderheden, die 'er daadlyk aan vastgehecht, of mogelyk aan verbonden zyn; en dat wy alle de omstandigheden, die deze bewerpen vergezellen of volgen, zoo veel mogelyk ontwikkelen. Dit alles moet dienen om ons in staat te stellen, tot het kiezen van een bewerp, dat in de waarschynlyk voorgeziene en volgende omstandigheden onzes levens, het eenvormigst kan blyven, de minste veranderingen zal behoeven te ondergaan, en welks byzonderheden ons genoegzaam bekend zyn. Dat wy, na dit bedachtzaam onderzoek, ons zelven en ons eigen hart zorgvuldig trachten te beproeven, nauwkeurig te raade gaande met onze constitutie, temperament, vermogens, bekwaamheden, neigingen en natuurlyke strekkingen; op dat, na alle deze waarneemingen, het verlichte oordeel regtmatig kieze; en wy ons, in 't vervolg van

tyd, in onzen toestand, met de streelende overtuiging verheugen mogen, dat wy in dezen als redelyke Schepselen zyn te werk gegaan.

II. Een andere regel is, dat wy ons tot zoodanig een stand bepaalen, welke eenige overeenkomst heeft, met de omstandigheden, waar in wy ons, ten aanzien van de Waereld, op dien tyd bevinden. Het verwaarloozen van dezen regel zoude allerleie ongerymde gevolgen veroorzaaken. Dus zoude, by voorbeeld, een mensch, van middelen rykelyk voorzien om een aanzienlyk Handelaar te worden, zig zeer ongepast en ongevoegelyk tot eenig ambacht begeeven, en zig belachelyk maaken, door eenig gering handwerk aan te vangen: waar door van tyd tot tyd de orde en de onderscheidene rangen in de Waereld zouden verward en vernietigd worden.

En dezen regel wil ik ook uitgestrekt hebben, tot de manier der opvoedinge welke wy genoten, en de levenswyze die wy tot dien tyd geleid hebben. Zyn wy by voorbeeld gewoon geworden, aan het bezige leven, dan is het niet waarschynlyk, dat de verkiezing van een bespiegelend, zittend of afgezondert beroep, op den duur wenschelyk voor ons zal bevonden worden. Ongelykvormigheden van dien aart moeten toch groote schokken in onze gestellen te wege brengen.

III. Dat wy ons eenen Levens-stand verkiezen, die ons in zoo groote onafhangelykheid houd van anderen, als eenigzints mogelyk zy; op dat wy ons tegens veele verdrietelyke te leurstellingen beveiligen; te leurstellingen en afhangelykheden, die ons, door het gemis van een aanmerkelyk gedeelte onzer dierbaare vryheid, by natuurlyken gevolge van eene groote maate van genoegen en geluk berooven.

IV. Dat wy ons eenen Levens-stand verkiezen, welke niet meer van onzen tyd en vermogens vordert, dan wy in de tegenwoordige of in de waarschynlyk toekomende omstandigheden onzes levens, ontbeeren kunnen; zonder verzuim van dien tyd en gelegenheden, en zonder de krenking van de vermogens te weeg te brengen, welken wy behoeven, om de edeler eindens van ons bestaan volkomen en gelukkig te bereiken. Op dat wy toch nimmer, nimmermeer, het verband, het onbreekbaar verband, uit het oog verliezen, welk het tegenwoordig leven heeft met het toekomende.

V. Dat wy ons eenen Levens-stand verkiezen, welke niet

niet is aangekant, tegen het bewerp, 't welk wy weeten dat God zig heeft voorgesteld, in de Menschen tot een maatschappy en samenleeving te vormen. Hun namenlyk bekwaam te maaken en te verpligten, tot de betrachting van alle die gezellige en Godsdienstige deugden, welken, volgens hunne oorsprongelyke gesteldheid en de natuur der zaaken, het meeste geschikt zyn, om hun tydelyk heil als eene maatschappy, en hun eeuwig geluk als byzondere persoonen, op de beste wyze te bevorderen. Volgens dezen regel zyn de Keuze van afzondering, de geloften van vrywillige onthoudingen, de geloften van den ongehuwden staat en van armoede, onwettig en ongeoorlofd; als behoorende even min tot eene welgeregelde maatschappy, als tot het samenstel van den waaren en 't Opperwezen behaaglyken Godsdienst. Diergelyke handelwyzen begunstigen geenzints de betrachting der Zedelyke en Godsdienstige pligten, maar zyn ze veel meer in den weg, voor zoo verre de menschen, zig met die uiterlykheden dikwils vergenoegende, daar mede de verwaarloozing van gewigtiger en zedelyke pligten genoegzaam vergoed achten; weshalve deze *eigenwillige Godsdiensten* het volmaaktst zedelyk Wezen ten uitersten mishaaglyk moeten zyn. Dan dit is 't niet alleen, zy vormen ook daar en boven in de Menschelyke maatschappy een toestand van zaaken, die geenzints naar Gods schikking is, nadien ze een veel mindere bevolking te wege brengen; verscheidene zeer edele en ter deugd aanleidende betrekkingen vernietigen; de oeffening van verscheidene gezellige neigingen wederhouden; en eene algemeene werkzaamheid, zoo nuttig voor den welstand van 't Lichaam der maatschappy, als van elk byzonder Lid van 't zelve, opschorten. Dat wy dan deze uitersten zorgvuldig myden, en niet een andere Waereld naar onze zinnelykheid en grillige verkiezing vormen, gantschelyk verschillende van en strydig met die, welke de Schepper voor ons gemaakt heeft; op dat wy niet bevonden worden tegens God te stryden.

VI. Dat wy ons eenen Levens-stand verkiezen, die niet noodig heeft ondersteund te worden, door de verleidelykheid der Jeugd, de struikelingen der Jongelingschap en de misdaaden der Mannelyke jaaren; door hun, ten onzen voordeele, in dwaasheden, vergrypingen en buitenspoorigheden in te wikkelen; op dat wy nimmer redenen vinden mogen, om ons ten eenigen tyde te beklaagen, het onze te hebben toegebragt, tot de bedorvenheden der

ngen in de tegenwoordige, en tot de rampzalig- an Onstervelyke Zielen, in de toekomende Eeuwe; dus onvermydelyk onderhevig maaken, aan dat Wee, dat uitgesproken is over hun, door wien eenigen der minsten zouden geërgerd worden.

VII. Dat wy ons eenen Levensstand verkiezen, die de verfoeilyke steunsels van List, Konstenary, Knevelary, bedrog en Onderdrukking nimmer behoeft, om staande gehouden te worden, en onzen Welvaart te bevorderen. Steunzels, welken de Menschelykheid zelve onteeren; en waar van de gevolgen, de schrikkelyke gevolgen, naar den gewoonen loop der dingen in de Waereld, op onze eigene hoofden moeten nederdaalen; die althans zekerlyk gevolgd zullen worden van de uitwerkselen van Gods regtmaatig ongenoegen: Steunsels, die den welstand der Maatschappy gewisselyk zigtbaar en aanmerkelyk moeten doen afneemen en vervallen. Dat wy ons nimmer inlaaten in zulke zaaken, in welken onze belangens moeten bevordert worden, door daaden van onmenschelyke wreedheid; daaden, waar door verstandelyke vrywerkende Schepselen, ons in alles, behalven eenige toevallige omstandigheden, van Verschil, van Geboorteplaats, Aanzien en Vermogens gelyk, als redenlooze Wezens en werktuigen gebezigd, en alzo voor altoos versteken worden, van hunne oorsprongelyke, Natuurlyke en Heilige voorrechten; die hun tot eindens van een Eeuwig en Oneindig aanbelang geschonken waren. Zoodanig eene overweldiging is zekerlyk eene volstrekte Heiligschennis, en eene aanmaatiging van een grooter gezag, dan dat van God zelve; 't geen daarom ten hoogsten mishaaglyk moet zyn, in de oogen van den algemeenen Vader der Geesten; wiens Eeuwige Wil was, is, en zyn zal, dat alle redelyke schepselen zig met Hem vereenigen, om het geluk en waar genoegen te verspreiden, door de geheele redelyke Scheppinge.

VIII. Dat wy ons eenen Levensstand verkiezen, welke in haaren eigen aart en omstandigheden niet noodzaakelyk zy ingerigt, om, ter bevordering onzer eigene en byzondere belangens, de wenschen van ons hart daar heen te leiden, dat de algemeene voordeelen der Maatschappy, als Vrede, Veiligheid, Rust en Vergenoeging, of der byzondere Leden van dezelve, als Gezondheid, Welvaart en Voorspoed hun ontnomen worden. Op dat onze eigene harten zig zuiver mogen houden, van alle laage bekrompene en kruipende gevoelens, die onze verhevene Natuuren

ren anderzints zoo schandelyk ontluisteren: op dat ook in deze byzonderheid, door onze eigene schikking, edelaartige Gevoelens in ons mogen opgewekt worden, en dus ook in dezen die gelukkige overeenstemming van pligt en van belang heersche, welke de Algoede Wetgever des Heelals, *in* zyne gewoone bestiering over de *Zedelyke Waereld*, heeft gelieven vast te stellen.

IX. Dat wy ons eenen Levens stand verkiezen, die van zoo groote en algemeene nuttigheid is als mogelyk zy, door het bestaan, het genoegzaam bestaan, aan eene menigte van Menschen mede te deelen, op dat, door deze byzonderheid zelve, onze harten, door hebbelyke Goedgunstigheid en Menschenliefde, mogen worden geopend en uitgebreid, om nuttig te worden in ons Geslachte. Ten einde wy ook langs dezen weg eene bevooroordeelde en bedorvene Waereld overtuigen mogen, dat de staat der Zaaken geenzints zoodanig zy, als men die somtyds afschildert; als of het byzonder belang niet bevorderd kon worden, dan ten kosten van 't welzyn van 't Algemeen; terwyl integendeel algemeene en byzondere belangen hand aan hand kunnen gaan, en elkander ondersteunen.

X. Dat wy ons eindelyk eenen Levens-stand verkiezen, in welken ons beroep gegrond is, op de wezenlyke en natuurlyke behoeftens des Menschelyken Levens; op dat wy ten minsten zoo veel bestendigheid zoeken, als 'er in dit Ondermaansche te bejaagen is: op dat geen tyd of toeval ons in eene volstrekte afhangelykheid houde. Dat wy derhalven zorge draagen, geen zekere wyze van bestaan te zoeken, in die dingen, welker waarde, of gebruik, alleen van de invoering eener grillige Mode is ontleend. Dit is, zoo eenig ding het zy, volstrekt het onzekerste der onzekerheden. Dat wy dan toch zoo dwaas niet zyn, van ons geld uit te weegen, voor 't geene geen brood is; nog zoo laag van Ziel, om gelegenheid te geeven, dat onze redelyke Medeschepselen, zig afslooven en vergaapen, in en aan de ydelheden van dit afgaande Leven. Om te besluiten. Laaten wy altoos gedagtig zyn, dat alle onze verrigtingen, in het beste beroep der Waereld zelve, wanneer zy in vergelyking gebragt worden, met die betrachtingen, tot welker verrigting wy geworden zyn, het geen wy zyn, als Niets en Ydelheid geacht behooren te worden; en hoe pligtmatig het derhalven zy, onze keuze van beroep of Levens-stand daar heen te wenden, dat deszelfs waarneeming, zoo veel mogelyk samenstemme met, en bevorderlyk

zy ter getrouwe betrachting van de Voorschriften der gezonde redenen, der Goddelyke Openbaaring. Op dat deze tegenwoordige Staat der dingen, volgens deszelfs oorspronggelyke inrigting, eenmaal voor ons allen, moge bevonden worden, geweest te zyn, een staat van Voorbereiding tot dien van Heerlykheid en Gelukzaligheid.

Mogelyk zal men my na al dit gezegde te gemoete voeren. Dat 'er, indien alle deze regelen wierden opgevolgd, veele beroepen en standen des Menschelyken Levens, onvervuld zouden moeten blyven; en 'er dus onvermydelyk groote wanorders in de Maatschappy zouden ontstaan; waar op ik, door de volgende aanmerkingen, voldoende meen te konnen antwoorden.

Door het ontbreeken van voorwerpen in die Levensstanden en beroepen, welken in zig zelve daadlyk kwaad zyn, zoude de Maatschappy niets verliezen; dit zal door geen mensch ontkend worden, die niet tevens wil staande houden, dat deugd of ondeugd, in 't algemeen, geheel geen invloed heeft op het geluk of ongeluk der Maatschappy.

Wat nu die standen of beroepen aanbelangt, welken voor niet erger dan nutteloos kunnen gehouden worden: een ieder die het waare belang der Samenleeving in 't oog houd, zal niet kunnen twyfelen, of de Vacature dier standen of beroepen, (als ik my dus mag uitdrukken,) zal ook zeer weinig nadeel aanbrengen. Wat die menschen betreft, welken hun bestaan daar van zouden gehad hebben, het word als dan dezen hun byzonder belang, zoo wel, als dat van 't algemeen, nuttiger beroepen ter hand te neemen; en daar mede zyn zy geholpen, zonder tot last der Maatschappy te komen.

En wat eindelyk die Standen en beroepen aangaat, welken het meeste in getal, en nog kwaad nog nutteloos kunnen geacht worden, en waar van echter sommigen, min verkieslyk dan veel anderen, volgens de voorheen opgegeevene regelen, zyn, omtrent deze merk ik aan: dat 'er altoos een zeker getal persoonen, in elk dezer Standen of beroepen zal gevonden worden, deels daar toe geordend, door hunner Ouderen beschikkinge; de omstandigheden van hunnen staat; natuurlyke dofheid; averechtsen smaak; gebrek aan kieschheid; vooruitzigten van voordeel; genoegen en geluk. Van alle deze mogen wy, in elken Stand of beroep, wel eenige persoonen door onze onderstelling plaatsen. Maar verder, die Standen of beroepen zullen ook ten deele, uit verkiezing, volgens myn ontwerp vervuld

vuld worden. Want ſchoon 'er wel veele Standen of beroepen zyn, die in den rang der geoorlofde behooren, en my echter niet verkieslyk voorkomen; zoo neemt dit geenzints weg, dat 'er menſchen kunnen gevonden worden, die op beredeneerde beginſelen, voor hun eene Verkiezing doen kunnen, welke de myne niet zyn zoude. Dit is niet alleen mogelyk, niet alleen waarſchynlyk, maar zelfs zeer zeker; wanneer men in aanmerking neemt, de onderſcheidene wyze van denken, die onder de menſchen plaatſe heeft; welke zoo verre gaat, dat de een zig in gemoede vryheid toekent, tot bedryven, die een ander voor zig onwettig keurt. Uit hoofde van deze oneindige verſcheidenheid van de begrippen en geaartheden der menſchen, loopt het geenzints gevaar, dat het in agt neemen myner ter nedergeſtelde regelen ten gevolg zou hebben, dat alle menſchen één en denzelfden weg verkoozen en inſloegen; en dat 'er dus eenige Standen of Beroepen, om zoo te ſpreeken, als ontvolkt zouden worden. En zoo 'er al eenige Standen of Beroepen waren, daar als dan minder perſoonen in gevonden wierden dan tegenwoordig; zoo durve ik verzekeren, dat men door den tyd bevoegder en bekwaamer perſoonen in dezelve zou vinden; waar door die Standen of Beroepen zelve vry wat meerder aanzien en nuttigheid ſtonden te verkrygen. Op die wyze zoude 'er veel toegebragt worden, tot den welſtand der Maatſchappy; dewyl de grootere bekwaamheden der Perſoonen in zoodanig een Beroep als dan het minder getal ruim zouden kunnen opweegen; zoo dat de Zamenleeving daar niets by verliezen zoude.

Misſchien denkt men, dat ik my, gelyk veelmaalen gebeurt, door myn aangenomen en geliefkoosd Stelſel, te veel heb laaten voorinneemen; en te weinig gedagt heb, zoo op de ongelegenheden van het zelve, als op 't gewigt der aanmerkingen, die daar tegen kunnen worden ingebragt. Doch ik meen in gemoede, dat 'er niets wezenlyks tegens myne bedenkingen kan worden aangevoerd, 't welk in ſtaat zoude weezen de gegrondheid der gelegde beginſelen, waar uit zy zyn afgeleid, om ver te werpen. En in die bewustheid, meen ik, volle vryheid te hebben, om Lieden van Gezond Verſtand de overdenking der verhandelde ſtoffe ernſtig aan te beveelen, of ze ook te meerder opgewekt mogten worden, om hunne overtuiging, wegens de gegrondheid van het voorgeſtelde, door het nauwkeurig betrachten der opgegevene regelen, getrouwelyk te volgen.

G. V.

BESPIEGELING VAN DE PLIGTEN DEEZES LEEVENS,

(*Uit het Engelsch.*)

— — — — Then is the Time,
For those whom Wisdom and whom Nature charm,
To steal themselves from the degenerate Croud,
And soar above this little scene of Things.

THOMSON.

DE Liefde des naasten, blykbaar in onze zugt tot onze Land- en Tydgenooten, die zich niet verder dan deezen tegenwoordigen tyd kan uitstrekken; en de Liefde tot GOD, met betrekking tot onze eigene Zielen en die van anderen, die tot in eindelooze eeuwen volduurt, zyn ongetwyfeld de twee groote beginzels, welken den waaren Wysgeer en den Christen bezielen, en ter pligtsbetragting aanspooren. — Dan het blykt noodig te weezen eenige buitenstappen te doen van het gewoon betreeden spoor des leevens, en, zonder eenigen aanstoot te geeven, 'er meer agts op te slaan dan gemeenlyk gedaan wordt. In de daad, dit is noodig, willen wy onze inzigten uitbreiden om beide de werelden met vermaak te beschouwen, of, met een vrolyk weezen, die voorwerpen aanzien, welke in 't algemeen de Menschen ontrusten, en hunne gedagten verbysteren, wanneer zy hunne genietingen afmeeten met den maatstok der inbeelding en der heerschende begrippen.

Zyn tyd wel te raade te houden schynt de eerste stap tot het wel gebruiken van denzelven: en wy besteeden onze dagen, doorgebragt met oogmerk om anderen dienst te doen, onvergelyklyk beter, dan die wy slyten in de allerönschuldigste ledigheid, of doorbrengen in de alleruitgeleezenste vermaaken. 't Is bykans onmogelyk dat wy eenige rechtmaatige denkbeelden van onzen zedelyken pligt vormen, zonder ons, by wylen, tot bespiegeling over te geeven; en 't is gelukkig voor ons, wanneer wy de kunst geleerd hebben om onze uuren van afzondering zo nuttig te maaken, als die wy in 't gewoel der wereld doorbrengen. Door de verveelende herhaaling van 't geen men vermaak noemt af te breeken, en in ons zelven te keeren, om te onderzoeken wat 'er in ons hart omgaat, veranderen wy het tooneel.

Schoon de vorderingen in Wysheid en Deugd, met den

tyd

tyd gemaakt, zelden veel geagt worden in vergelyking der verkrygingen van Rykdom en Eere, zullen nogthans de zodanigen, die aan de laatstgemelde den voorrang gaven, belyden, dat zy door het najaagen van ydele vermaaken, boven hun waar en weezenlyk geluk, bedroogen en bedorven zyn. De algemeene loop der natuure is, dat wy, eenen aanmerkelyken ouderdom bereikende, onverschillig worden omtrent veele voorwerpen, die in den jeugdigen leeftyd onze zinnen en gedagten gevangen hielden: en dit dient tot eene voorbereiding van den staatswissel, die wy moeten ondergaan. En wat wy ook naagejaagd mogen hebben, indien de Wysheid zich niet met den ouderdom vereenige en hand aan hand gaa, zal de Grysaard met leedweezen en boezemsmerte te rugge zien op 't afgeloopen perk des tyds, en niets dan een allerdonkerst vooruitzigt hebben op de naderende eeuwigheid.

't Is waar, onze vermogens zyn bepaald, en eenigen mogen misschien te vergeefsch tot grooter hoogte in de Deugd tragten op te klimmen, dan de menschlyke natuur kan bereiken, en dus zich zelven moeite en kwelling aandoen; doch 't is veel doorgaander ons ongeluk, dat wy niet doen wat wy kunnen; de zuivere en onvermengde vermaaken van den Godsdienst verwerpen, op dat ze ons niet te zeer belemmeren in onze tydlyke bezigheden of uitspanningen; schoon het, by een bedaard overleg, blyke, dat deeze dikwyls onze Zielen ontrusten, en enkel tot den korten duur van dit leeven behooren, en geene flegts dienen om onze gedagten voor eenige oogenblikken af te trekken en te verwilderen. Tydlyke bezigheid, tydlyk vermaak zyn beide eenigermaate noodig, maar worden, tot uiterstens gebragt zynde, verderflyk.

Laaten wy hier een weinig ophouden met de Bespiegeling van de Pligten deezes leevens, en eenige oogenblikken stil staan om de trekken van de Zielsgesteltenisse eens braaven MAHOMETAANS te beschouwen: zy zullen ons doen zien wat wy aan ons zelven als redelyke en verantwoordlyke weezens verschuldigd zyn; en hoe veel grooter de voorwerpen der hoope, zelf in den verheevensten leevensstand, zyn dan die der daadlyke genieting.

MAHOMED AKBAR, Keizer van *Hindostan*, geeft ons in zyne Aanspraak aan den Koning van *Portugal*, in den jaare 1582, een afbeeldzel, in den Oosterschen style, van 's menschen gemoed, begeerig om zich te verheffen en de waarheid

heid te ontdekken. Hy begint met Hem, in wien alle dingen haar begin en einde hebben.

„ Eeuwigduurende lof zy den Koning der Koningen, wiens heerſchappy noit wankelt, en wiens Koningryk in eeuwigheid beſtaat! — De uitgeſtrektheid der hemelen en de einden der aarde maaken ſlegts kleine gedeeltens uit van zyne ſchepping; het ongemeeten ruim is maar een gering ſtuksken zyner voortbrengzelen. Hy heeft de orde des Heelals geregeld, en het beſtuur der Kinderen van ADAM, aan 't verſtand der Koningen, die geregtigheid oefenen, opgedraagen. Door zyne beſluiten zyn de koorden der liefde en de banden van toegenegenheid vastgehegt, en hy heeft in de onderſcheidene weezens, de maakzels zyner handen, een drift en neiging tot vereeniging ingeboezemd, met eene onderlinge zugt tot de zamenleeving. Eindloozen lof zyn wy verſchuldigd aan de Zielen zyner Propheeten en Afgezanten, die op de paden der regtvaardigheid wandelden, en ons den weg weezen om eene eeuwigduurende gelukzaligheid te verkrygen!

„ Zy, die hun verſtand aangekweekt, en de wetten der Natuure onderzogt hebben, weeten dat deeze aardſche wereld ſlegts een ſpiegel is van eene geestlyke; dat 'er niets dierbaarder dan de liefde en niets heiliger dan de Vriendſchap te agten zy: naardemaal de huishouding en de goede orde der wereld ontſtaat uit de onderlinge toegenegenheid en zamenſtemming der gemoederen. Wanneer de Zon der liefde in 't hart ſchynt, worden de duisternisſen der ſterflykheid uit de Ziel verdreeven. Hoe zeer behooren met alle naarſtigheid, deeze hoedanigheden gezogt te worden door de Vorſten, wier vriendlyke overeenſtemming oorzaak is van het geluk der aarde en derzelver bewoonderen. Te deezer oorzaake is het myn beſtendig en ernſtig poogen geweest om de banden van vriendſchap, en de ſnoeren van vereeniging te verſterken, tusſchen de ſchepzelen des Allerhoogſten, inzonderheid tusſchen de Koningen, die God in zyne gunſte zo hoog verheeven, en van de rest des Menschdoms onderſcheiden heeft.

„ Uwe Majeſteit weet, dat de Wysgeeren en Godgeleerden van alle Volken en van alle eeuwen, omtrent deeze zigtbaare en de onzienlyke wereld, overeenſtemmen, dat de eerſte met de laatſte niet in vergelyking komt. Nogthans zien wy, dat de Wyzen van deezen tyd en de grootſte Mannen van alle volken, wroeten en ſlaaven om de verganglyke goederen van dit vlugtig beſtaan te verkrygen; dat

zy

zy 't grootfte gedeelte huns leevens, hunne dierbaarfte uuren flyten in zinnelyke geneugten naa te jaagen, geheel gedompeld zynde in ydele vermaaken en eene rasvoorbygaande vreugde.

„ Niettegenftaande deeze hindernisfen, en de veelvuldige bezigheden myner Regeeringe heeft de Allerhoogfte God, door zyne eeuwigduurende gunfte en aanhoudende genade, myn hart altoos geneigd om hem te zoeken. En daar hy de heerfchappyen van verfcheide magtige Vorften aan my onderworpen heeft, tragt ik dezelve met wysheid te beftuuren. Alle myne onderdaanen zyn gelukkig: want Gods wil en myn pligt te henwaards te volbrengen, is het voorwerp van al myn wenfchen van al myn doen."

Deeze zelfde denk- en handelwyze moet van den hoogst verheevenen onder de Kinderen der Menfchen tot die van laager rangen afdaalen. —— En indien, om denzelfden Oosterfchen ftyl te houden, indien GOD zyne regten aan eenen Koning geeft, zal hy zyn volk in regtmaatigheid oordeelen, en den armen befchermen. De hoogverheevenen zullen vrede aanbrengen, en de laaggezetenen regtvaardigheid handhaaven. De zegen zal nederdaalen als de dauw en als de regen, die de aarde bevogtigt. De armen zullen zich beveiligd vinden tegen valschheid en ongelyk, en hunne verdrukkers zullen gewrooken worden. De gedagtenis van zodanige Mannen zal onder de naakomelingfchap gezegend zyn, en de naam des Allerhoogften zal, voor eeuwig, gepreezen worden?

't Geen wy gezegd hebben van eenen Koning, ten aanziene van zynen pligt, is toepasfelyk op elk Mensch. —— Voor eeuwig ongelukkig of voor eeuwig gelukkig te weezen is, in de daad, een allergrootst onderfcheid; de eer van een gekroond hoofd te zyn, 't welk onder millioenen van Menfchen maar één enkelden te beurt valt, is zo veel minder te fchatten dan de belooningen der Deugd, als de giften, die de menfchen kunnen fchenken, te kort fchieten by die, welke GOD verleent aan de zodanigen die hem gehoorzaamen. —— Als wy uit dit oogpunt het leeven befchouwen, en onderzoeken wat de Dichters, de Wysgeeren, de Godgeleerden, van alle taalen en volken onder de zonne, daar omtrent gezegd hebben, zullen wy bevinden, dat alles uitkomt op de losheid, wankelbaarheid en veranderlykheid van al het aardfche, dat in eene geduurige omwenteling, even als de elkander volgende Jaarfaifoenen, verwisfeling van tooneelen oplevert.

Niets

Niets anders te bedenken dan dat wy ſterven moeten, is het oogmerk deezes leevens niet. —— Wy behooren onze gedagten te vestigen op dit en het eeuwigduurend leeven. —— Maar, helaas! hoe weinigen zyn 'er, die geen beginzel van dwaaling en bedrog in hunnen boezem koesteren, of beheerscht worden door een zwak, ontſtaande uit eene overheerſchende drift! Nogthans is 'er, in ſpyt van dit alles, een beginzel, 't welk de ziel aanblaast, en haar doet haaken na een roem, verre de pragtigſte zegepraal der beroemdſte overwinnaaren, die de aarde met menſchenbloed verfden, overtreffende. —— Welke ook de lotgevallen deezes leevens mogen weezen, daar is ééne veilige ſchuilplaats werwaards wy ons kunnen begeeven, om bevryd te zyn van die onrust, vreeze en kwelling, welke tot het deel der Stervelingen ſchynen te behooren, en ons zo dikmaals verlegen doen ſtaan in deezen verwarden ſtaat der dingen. En indien het Geloof in een oneindig wys en regtvaardig Opperweezen ons kan troosten? wat mogen wy dan niet hoopen van de kennis en de betragting van zynen wil?

Laat ſtroomen van elend en druk,
Laat werelden van ongeluk,
Laat overvloed van leed en ſmarten,
Laat alle kwaad en rampen tarten;
God blyft der Vroomen troost en ſchut;
En elk, die, zuiver van geweet',
Door waarheids grondvest onderſtut,
Deugds paden zonder ſmet betreedt.
Myn ziele wenscht geen hooger lot
Dan dat ik u maar heb myn God!
Dan is al 't and're niets van waarde,
En 'k vraag naar hemel noch naar aarde.
In hoogſten lyf en zielen nood
Hebt gy myn hert, en hebt het heel!
Ja zelf, op 't puntje van den dood,
Zyt gy, ô God, en blyft myn deel.

't Zy de ſtormen van tegenſpoed raazen, en onweders van onheil nederſtorten, 't zy een aangenaame zonneſchyn van geluk en voorſpoed ons lieflyk ſtreele, wy bemerken, dat het tooneel geduurig verandert; gelyk de zeegolven elkander onmiddelyk volgen, zo komt het eene geſlacht terwyl het ander gaat. De leefryd is te kort om te beuzelen, en ik kan niet begrypen hoe de mensch zich ooit in de

nood-

noodzaaklykheid gebragt kan zien om zich zelven als te ontvlieden, en te vergeeten in dingen zyner natuure onwaardig, even als of onze eige harten onze vrienden niet waren, en wy geene vertroosting van dezelve konden ontvangen.

Arbeid en rust maaken 't menschlyk leeven, uit zo voor den armen als voor den ryken, en elke dag heeft zyne oogenblikken, die ons een onſchuldig vermaak kunnen verzorgen. De Arbeid zelve, wanneer die met onze zinnelykheid en aart overeenkomt, verſchaft de zoetſte en ſtreelendſte vermaaken. Hoe meer wy ons aan de ledigheid overgeeven, hoe werkloozer de ziel wordt, en, gelyk zy, die gewoon zyn ſterken drank te drinken, over 't gemis daar van kwynen, zo vinden de ledigen zich genoodzaakt in de ledigheid hun genoegen te zoeken, 't welk zy daar nimmer zullen aantreffen, en worden dus onvermydelyk elendig. Een onvatbaarheid voor geluk, ontſtaande uit onze geſteltenisſe, of eene kwaade hebbelykheid, is de verborgene oorzaak van 't grootſte gedeelte onzer jammeren; en, indien wy de kwaal onzer zielen weeten, zullen wy waarſchynlyk een geneesmiddel daar tegen vinden, ten minſten in zo verre dat wy ons leed draaglyk doen worden.

Vergeefsch is de vrees voor gebrek aan bezigheden, zy bieden zich alle oogenblikken aan; zonder bezig te zyn kunnen wy niets denken, niets doen, en eene zo gelukkige zamenſtemming is 'er tusſchen onzen pligt en vermaak, dat wy, in 't zoeken van ons tydlyk welvaaren, niets vinden, 't geen de maat onzer begeerten zo aangenaam opvult als dat wy anderen goed doen. Geene beweegreden kan kragtiger op de ziel eens Menſchen, door geene vooroordeelen verbasterd, werken dan dat hy zich zelven, in zynen ſtaat en omſtandigheden aanziet, als een werktuig in de hand des Hemels, om het welweezen zyner medeſchepzelen op aarde te bevorderen. Hier op oogende mogt de ſtraks aangehaalde Koning de Koningen te recht aanmerken als Onderregenten van den Almagtigen, die de Wereld door de banden der liefde vasthouden.

De Godsdienst is ongetwyfeld het groot geneesmiddel tegen alle kwaalen der ziele, en levert het kragtigst tegengift op tegen het venyn, 't geen wy inzuigen door de gemeenzaame verkeering met de Wereld, die voor 't gros des menschdoms onvermydelyk is; doch de heerſchende dwaalingen ten dien opzigte hebben onze zielen ge-

gewond, en dit middel zo verre van kragt beroofd, dat men de poogingen, om den Godsdienst in een behaaglyk licht te zetten, van bedrog verdenkt. Het schynt dikwyls of de Menschen de Deugd zelve verdagt hielden, als of ze haare beloften niet wil of niet kan vervullen. Van hier is het dat zy, die allersterkst haare zaak aankleeven, maar zelden zo bestendig van gedrag zyn, of die drangmiddelen zo kragtig by aanhoudenheid op hun gemoed laaten werken, dat zy alle de vermogens hunner zielen dermaate zamenspannen als men zou verwagten, dat een voorwerp van die eindelooze aangelegenheid zou te wege brengen.

Ik heb gezegd, dat het dikmaals schyne als of de menschen de Deugd verdagt hielden, als niet in staat om haare beloften te volbrengen; en in de daad, 't is voor ieder Mensch op zich zelven beschouwd niet mogelyk te weeten wat hy kan doen, voor dat hy het beproeve. De proef alleen kan hun in staat stellen om te verklaaren wat zy ondervinden, niet door bovennatuurlyke, maar door zedelyke uitwerkzels. Als dan zullen zy kunnen zeggen —— „ô, Deugd ik zag u voor iets weezenlyks aan, en vind het met de daad zo! Wat is eerzugt, rykdom, heerschappy, en al de luister, die de Wereld geeven kan? —— Wat is vrouwenliefde, wyn, snaarenspel, of alles wat myne zinnen my kunnen verschaffen, op de beste voorwaarden. — Wat is dit alles meer dan werktuigen van dat vermaak, dat genoegen, 't geen gy met eene zo ruime hand schenkt? Myne zintuigen zyn ondergeschikte dienaars: maar uwe wellusten raaken myn' Geest, myn onsterflyk deel; en de vervulling uwer toezeggingen wagt ik in de zalige gewesten der onsterflykheid! Gy zyt zo weezenlyk als het licht, zo beminnelyk als de Waarheid, en de waare vrede huisvest in uw boezem. Gy zyt myne getrouwe vriendinne, myne veilige leidsvrouw! Wanneer ik uwe gunst versmaadde, uwe vriendschap veragtte, of u uit myn hart poogde te verbannen, zyt gy my egter bygebleeven —— ô, vervul my met uwe liefde, op dat ik genoegen moge scheppen in uwe bekoorelykheden, en u in eeuwigheid aankleeve!"

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE VERSCHILLENDE BERIGTEN, WEGENS DE VRUGTBAARHEID DER VISSCHEN; OPGEGEEVEN MET NIEUWE WAARNEEMINGEN OVER DAT ONDERWERP, door MR. THOMAS HARMER; MEDEGEDEELD DOOR SAMUEL CLARCK *Esq.* F. R. S.

HEt bepaalen van de Vrugtbaarheid der onderſcheidene ſoorten van Viſch, ten minſten in zo verre als wy in ſtaat zyn om zulks te doen, is een ſtuk 't geen tot de volmaaking der Natuurlyke Hiſtorie behoort, en te gelyk dient om ons met eene verregaande verwondering te vervullen.

De *Karper*, in welke de Heer PETIT gezegd wordt 342, 144 eitjes gevonden te hebbben, en de *Kabbeljauw* van middelbaare grootte, waar in de Heer LEEUWENHOEK bevestigt dat 9, 384, 000 eitjes waren, heeft men bygebragt als zeer verbaazende voorbeelden van de Vrugtbaarheid der Visſchen, en naardemaal ze aangetoogen zyn door Schryvers ervaaren in de Natuurlyke Hiſtorie, houdt men ze gereedlyk voor de gedenkwaardigſte en zonderlingſte in dit ſtuk.

De berigten nogthans, welke opgegeeven zyn van de Vrugtbaarheid deezer twee ſoorten van Visſchen, verſchillen zeer wyd van elkander. Want de Heer BRADLEY, eenige jaaren geleden Hoogleeraar in de Kruidkunde op de Hoogeſchool te *Cambridge*, vermeldt ons in zyn *Philoſophical account of the Works of Nature* (*), een Boek geſchreeven volgens een beroemd, maar niet uitgevoerd, plan, dat

(*) Onder den Tytel van *Wysgeerige Verhandeling van de Werken der Natuure* in den Jaar 1744. te *Amſt.* gedrukt. —— Het plan van den *Engelſchen Spectator* opgegeeven, door den Schryver beoogd, is. „ Het ware te wenſchen, dat ons Koninglyk genoodſchap zich de moeite wilde getroosten, om een zamenſtel van de Natuurlyke Hiſtorie der Dieren te geeven, uit de beste Schryveren en waarneemingen. Indien ieder der Leden van dit genoodſchap een byzonder ſoort van Dieren tot zyn taak nam, en ons een naauwkeurig verhaal deedt van hunne voortteeling, opvoeding, grondregels, vyandlykheden en verbintenisſen, als mede van de geſtalte, het maakzel van derzelver in en uitwendige deelen, in 't byzon-

dat de aanwas van eenige Visschen verbaazend groot; ja zodanig is, dat dezelve den geenen, die niet gewoon zyn zich met het onderzoeken van dit slag van zaaken bezig te houden, ongeloofbaar voorkome. Hy verkleint nogthans het getal der Kuitkorrelen van de twee bovengemelde soorten zeer merkelyk, wanneer hy schryft, dat de Kuit van een *Kabbeljauw* omtrent een Millioen korrels moet bevatten, dat een Karper niet minder dan 20,000 eitjes schiet, en een *Zeelt* misschien half zo veel. Dit stelt den *Kabbeljauw* tienmaalen minder vrugtbaar dan het andere berigt, en den Karper meer dan zeventien maalen minder. Eenige andere Schryvers die zich ook toegelegd hebben om de wonderen der Natuure te vermelden, hebben eene nog laager rekening opgemaakt. Een hunner, dien ik my in 't byzonder herinner, heeft in een onzer Maandschriften, waar uit zeer veelen, die geene gelegenheid hebben om ergens elders vastgaander berigten te leezen, hunne denkbeelden moeten ontleenen, aangetekend, dat de *Karper* en de *Baars* negen of tien duizend eitjes hebben, dat de *Kabbeljauw* en *Haring* niet minder vrugtbaar zyn, en hy noemt dit verbaazende. De vermeerdering van den *Kabbeljauw* is zelfs, naar deeze opgaave, zeer groot, maar duizendmaalen minder dan ze door LEEUWENHOEK wordt opgegeeven.

Deeze groote verscheidenheid in de gemelde berigten vindende, oordeelde ik het raadzaam eenige snipperuurtjes te besteeden tot het nieuw onderzoek van deeze zaak, om te zien welke de weezenlyke Vrugtbaarheid was van deeze soorten van Visch, als mede van andere, die my, onder het doen deezer naspeuringen, in de handen mogten vallen. Inzonderheid door dien ik, eenigen tyd geleden, uit nieuwsgierigheid, zulks onderzoekende, bevonden had, dat een kleine *Snoek*, niet minder dan 25,800 eitjes uitleverde. Een Visch door geen der bovengemelde Schryveren aangehaald, en die, schoon klein, dus een grooter getal Kuitkorrels bevatte, dan BRADLEY toegeschree-

zonder van die, welke dezelve van alle andere Dieren onderscheiden, met de byzondere bekwaamheden voor dien staat van bestaan, waar in de Voorzienigheid hun gesteld heeft, het zou een der grootste diensten zyn, die ooit het Menschdom van hunne Letteroefeningen kan ontvangen, en niet min strekken tot eer van den Alwyzen Schepper. *Eng. Spect.* II D. XXIX *Vert.*

ſchreeven hadt aan den *Karper*, die men altoos heeft aangezien als byzonder uitmuntende door de ſterke voortteeling, om nu niet te ſpreeken van den onbekenden Schryver, die de Vrugtbaarheid der *Karpers* nog meer verkleint.

De geſteldheid myns gezigts, veel bekwaamer om kleine naby dan afgelegene groote voorwerpen te beſchouwen; myne woonplaats in een Land aan de Zee gelegen, ſchoon niet onmiddelyk aan de Kust, egter digt genoeg daar aan om den Visch, welken ik verlangde, te kunnen krygen, waren bykomende beweegredenen om my tot dit onderzoek aan te ſpooren: hoewel ik my, ten aanziene der laatstgemelde byzonderheid, niet weinig te leur geſteld gevonden heb.

Men moet zich niet verbeelden, dat ik om het getal der eitjes in ieder Visch, door my onderzogt, te bepaalen, die één voor één geteld heb, dit zou, indien niet volſtrekt ondoenlyk, ten minſten zeer bezwaarlyk, en een noodlooze arbeid geweest zyn. Ik woog de geheele Kuit zeer naauwkeurig; dan nam ik 'er een gedeelte af, twintig, dertig, veertig of meer Greinen zwaar, naar zulks best uitkwam; naa dit gedeelte naauwkeurig gewoogen te hebben, de ſchaal gelyk maakende aan de zyde van het gewigt, telde ik ze zorgvuldig na, dan verdeelde ik het getal der eitjes door de Greinen om te vinden hoe veel eitjes in ieder Grein gingen, of ten naasten by. Ik zeg ten naasten by: want daar moeten, volgens deeze handelwyze, 'er eerder meer dan minder geweest zyn: doch ik verkoos die handelwyze te houden om geen gevaar te loopen van de Vrugtbaarheid deezer Dieren boven de waarheid te brengen. Dikwyls kookte ik de gedeelten van de Kuit, die ik telde, en naa ze eenige uuren in 't water gelaaten te hebben, drukte ik ze zagtjes met een pennemesje, met welks punt ik ze vervolgens onderſcheiden telde, ze van elkander verwyderende, wanneer ze door die bewerking te geſchikter geworden waren om te tellen.

In verſcheide Visſchen vond ik de eitjes van eene zeer verſchillende grootte. In dit geval ſtelde ik my tot een regel die te tellen, welke ik met myn bloote oog kon onderſcheiden, en die alleen; ſchoon ik, door 't behulp van een vergrootglas dikmaals vond, dat ik, my dus bepaalende, eene groote menigte van eitjes, die ook met regt mogten gerekend worden, voorby ging: want hoewel ze van

eene zeer verschillende grootte waren, merkte ik ze alle egter aan geschikt op de eigen plaats om in dat saisoen 'er uit te voorschyn te komen, schoon dit juist niet op denzelfden dag geschiedde; dewyl, de Visch Kuit geschooten hebbende, 'er geen overblyfzel van Kuit in gevonden wordt. Ik neem met dit zeggen het niet op my om te bewyzen en staande te houden, dat alle Visschen, op deeze wyze, dat is by gedeelten, eenigen tyd na elkander, hun Kuit werpen; maar dat eenigen dus te werk gaan dunkt my volkomen zeker. Dit is, in 't byzonder, het geval van de *Stekelbaars*, in welken ik, wanneer dezelve zeer dik van Kuit was, veele eitjes gevonden heb van merkelyke grootte, maar eenige honderd by uitstek kleine, en daar onder zo kleine dat ze met het bloote oog niet te onderscheiden waren, deeze kleine konden, zo 't my voorkomt, de grootte van de grootste niet krygen of de grootste moesten eerst uitgeworpen weezen. Ik heb eenige dier Kuitkorreltjes zo groot gezien, dat 24 of 25 één Grein konden haalen: van deeze grootte, geloof ik, zyn ze als ze geworpen worden: dewyl 'er eenige van die grootte uit een Vischje voortkwamen, naa dat het uit het water genomen en op een papier gelegd was; doch over 't algemeen vind men ze, dit Vischje openende, zo groot niet, schoon eenige vry kloek in vergelyking met de overige. Ik telde in eene van deeze kleinste onder de Visschen, die, met Kuit en alles, een weinig meer dan 14 Grein woog, omtrent 936 eitjes, waar van de meesten te klein waren om met een ongewapend oog te kunnen gezien worden, behalven de groote menigte, die ik niet kon tellen. Deeze, die ik telde, waren van onderscheide grootte, en schoon 'er slegts 56 van de grootste soort in waren, was nogthans het Vischje zeer uitgezet. Nu schynt het my niet mogelyk, dat alle deeze 936 eitjes, tot de grootte van de grootste zouden kunnen groeijen, zonder den Visch te doen barsten: naardemaal 56 alleen, tot die grootte aangewassen dat ze omtrent één en een halven Grein haalden, het Vischje dermaate deeden uitpuilen, als ik nauwlyks oit in eenige andere soort van Visch gezien heb. In eenige vry groote *Stekelbaarsjes*, die van 45 tot 50 Greinen woogen, vond ik tusschen de twee en drie honderd van deeze grootste slag van eitjes met veelvuldige kleindere; zo dat het getal der groote eitjes geëvenredigd schynt aan de kloekheid der Visschen, waar door een meerder aantal van bekwaame Kuitkorreltjes van hun kan geschooten worden, dan de kleindere in dien zelfden tyd doen. Ik zal hier by al-

alleen nog aanmerken, dat, indien dit ook het geval is der andere Visschen, het getal hunner eitjes, te deezer oorzaake, zeer verschillende kan voorkomen aan onderscheidene Waarneemers. —— Doorgaans telde ik de eitjes in een aarden vat zeer zwart van kleur, dat my behulpzaam was om ze beter te onderscheiden dan ik anders zou hebben kunnen doen.

Het gewigt door my gebruikt is *Averdupois* gewigt, doch geen gewigtjes van deeze soort klein genoeg zynde, om aan alle de oogmerken te beantwoorden, vond ik my genoodzaakt ook gebruik te maaken van Greinen van welken, naar myne rekening, 437½ een Once *Averdupois* gewigt maaken. Op deeze wyze ging ik te werk in het doen der Waarneemingen, waar van ik nu een zo nauwkeurig berigt zal geeven als my mogelyk is.

Ik begin met den *Haring*, een Visch van zo veel aanbelangs voor de twee Landschappen *Norfolk* en *Suffolk*, als die een groot gedeelte van den handel uitmaaken, 't zy gezouten of gedroogd. Een der bovengenoemde Schryveren veronderstelt, dat ze 9 of 10,000 eitjes hebben. Onder veele door my bezogt, vond ik 'er geene die minder dan 20,000 hadt, in één klom het getal tot 360, 960.

De tweede soort, op welke ik myn onderzoek te werk stelde, was de *Spiering*. Deeze behoort, gelyk ieder weet, tot de kleinste soort van Visch, en wordt veel al gebruikt als aas om grooter te vangen. In een deezer, die nog geen twee oncen kon haalen, vond ik 38, 272 eitjes, in geene kwamen my 'er minder dan 20, 000 voor, uitgenomen in een, die zeer klein was en 289½ Greinen woog. In dit zeer kleine Vischje telde ik 14,411 Kuitkorreltjes. Welk eene verbaazende veelheid voor een zo klein Schepzeltje!

Doch ik stond nog meer verbaasd toen ik vervolgens de Vrugtbaarheid van den *Makreel* ontdekte. Hier van geeft geen Schryver, voor zo ver ik weet, eenig berigt, schoon de Visch zeer algemeen bekend is. In een grooten Visch van deeze soort, weegende iets meer dan 1 en ¼ Pond, ontdekte ik 454, 961 Kuitkorrels, in een tweede van dezelfde zwaarte 430, 846, en in een derde, die 1 Pond en 2 Oncen woog, telde ik 'er 546, 681.

Ik stond, dit verneemende, verwonderd, dat BRADLEY, de Vrugtbaarheid van den *Karper*, welke hy op omtrent 20, 000 stelt, zo verbaazend noemt; als mede dat in PETITS waarneeming, die aanmerkt dat in eenige Visschen van deeze soort het getal der eitjes tot 342, 144, opklimt,

de *Karper* voorkomt als een voorbeeld van zeldzaame vrugtbaarheid, den *Kabbeljauw* het naast komende, daar die in den *Makreel* (een Visch die niet min gemeen voorkomt,) zo veel grooter is, en in de laatste door my waargenomen, de evenredigheid niet veel minder staat dan 5 tot 3.

Wat den *Karper* betreft, schoon ik niet zeggen kan in de geenen die my voorkwamen, het getal der eitjes zo groot gevonden te hebben als PETIT het opgeeft, heb ik nogthans het getal veel grooter waargenomen dan BRADLEY 't zelve beschryft, en twyfel over zulks geenzins of PETIT heeft weezenlyk bevonden dat het tot 342,144 opliep. Ik voeg 'er by, wel te durven zeggen dat 'er onder de grootste van deeze soort van Visschen wel zullen zyn, die een nog grooter getal opleveren: aangemerkt ik, in een *Karper* door my onderzogt, welke maar 16 Oncen woog, 101, tot 200 Kuitkorreltjes vond; en in een ander die niet meer dan 25½ Oncen kon haalen, 203, 109. De *Karpers* nu worden veel kloeker dan deezen door my gebruikten; doch ik kon geen der grootste soort vol van Kuit vinden.

Gelukte het my niet om het getal van PETIT in de *Karpers* te ontdekken, het gelukte my dat der Kuitkorrelen in de *Zeelten* grooter aan te treffen. BRADLEY stelt het zelve op half zo veel als dat der *Karpers* of 10,000. In een *Zeelt* van 2½ Pond, waren ten minsten 383,252 eitjes, en in een anderen nog geen 1¼ Pond zwaar, 350,482.

Belangende den *Baars*, welker vrugtbaarheid een der meergemelde Schryveren met die van den *Karper* gelyk stelt, ik kon geene *Baarzen* van eenige aanmerkelyke grootte magtig worden. De grootste, die maar 8 Onc. en 9 Dr. woog, hadt 28,323 eitjes, een tweede van 5 Onc. en 10 Dr. 20,582. Zy scheenen nogthans min vrugtbaar dan de *Zeelt*, naar de grootte van het lichaam gerekend. In myn kloekften *Baars* telde ik 28,323 eitjes, terwyl een *Zeelt*, omtrent van dezelfde grootte, weegende 8 Onc. en 14¼ Dr., 'er 83,104 uitleverde.

BRADLEY schynt omzigtig geweest te zyn om het getal der Kuitkorrelen in den *Kabbeljauw* zo min te vergrooten als in de andere Visschen, hy stelt het op een Millioen. Daar LEEUWENHOEK beweert meer dan negen Millioen eitjes gevonden te hebben in een *Kabbeljauw* van middelbaare grootte. De Kuit van eenen door my onderzogt, die 18 of 20 Ponden haalde, behelsde tusschen de drie en vier Millioen, indien het gewigt van myn Vriend nauwkeurig was: want ik deed dit onderzoek van huis zynde; en door eene vol-

volgende waarneeming, aan myn eigen huis, heb ik reden om te denken dat 'er dit getal in was, schoon ik verhinderd wierd, door eenige byzondere ongelegenheden, myn tweede onderzoek, naar wensch voort te zetten. Diensvolgens is 'er niets ongelooflyks in LEEUWENHOEKS berigt. Zyn Visch was, veronderstel ik, zeer dik van Kuit, en trok daar door het oog van dien onderzoeklievenden Naspeurder van de wonderen der Natuure, als een voorwerp byzonder waardig om nauwkeurig nagegaan te worden.

Tot dus verre heb ik van geen Platvisch gesprooken, ook staat my niet voor, dat eenig Schryver ons eenig narigt van derzelver Vrugtbaarheid gegeeven hebbe. Ik verbeeldde my, uit het maakzel van deeze soort van Visschen, dat het getal der Kuitkorrelen buitengemeen groot zou weezen. Ik stond, nogtans, zeer verbaasd, wanneer ik, in den eersten *Both*, die my voorkwam en nog geen 3 Onc. woog, 133,407 eitjes ontdekte, en in een' tweeden, een weinig meer dan 3½ Onc. haalende, 225,568: myne verbaasdheid nam nog toe als ik in een grooten van 24¼ Onc. van die soort welke gevlekt is gelyk de Schol, hoedanige Bothen KAY schryft dat 'er zyn, 1,357,400 eitjes telde. Dit was, in de daad, ten hoogsten verbaazend!

Het getal der Eitjes 't welk een *Foal* voortbrengt, was groot, maar kon niet haalen by dat der *Bothen*: in eenen, die bykans een Pond woog, vond ik 'er meer dan 100,000, en in een ander, die slegts vyf Oncen zwaar was, 38,772.

Om myne naspeuringen nog verder voort te zetten, onderzogt ik twee of drie soorten van Schaalvisschen. Ik ontdekte in een Kreeft van 14½ Oncen met de schaal en 10½ Oncen zonder dezelve, 7,227 Eitjes; en in een ander van 2½ Pond met de schaal en zonder dezelve 1½ Pond, 21,699 Kuitkorrels.

Ik nam ook de moeite om alle de Kuitkorrels van eenige Garnaaten, één voor één, te tellen, en telde in eene van 17½ *Grein*, 3057; in een ander van 31 *Grein* 4090, en in een derde van 39 *Grein*, 6807.

Dit getal is, de kleinheid van het Schaalvischje in aanmerkinge genomen zynde, grooter dan dat van de Kreeft; doch geen deezer beiden komt in aanmerking by de Krabbe; want in een grooten, bykans 1½ Pond weegende, haalde de geheele Kuit 687 *Grein*; doch de Eitjes waren zo klein, en kleefden dermaate aan elkander, dat het my niet mogelyk was ze byzonder te tellen; het gewigt nogthans van de geheele Kuit, en de kleinheid der Kuitkorrelen,

toonen dat 'er eene groote menigte moet geweest zyn, en ik geloof, volgens een ruw overslag door my gemaakt, dat 'er meer dan een Millioen was.

Indien egter, naa dit alles, myn denkbeeld gegrond is, dat eenige soorten van Visch, een gedeelte hunner Eitjes ter volle grootte gekomen, uitwerpen, eer dat andere die ook in dat zelfde jaar geworpen worden, genoeg gezwollen zyn om te kunnen geteld worden, moeten de berigten wegens de Vrugtbaarheid dier Visschen zeer gebreklyk wezen. Dit nu ondervond ik, met de Visschen door my onderzogt, in den *Makreel*, den *Karper*, den *Zeelt*, en eenige andere: in den *Haring* enz. doet zich zodanig een verschil ten aanziene van de grootte der Eitjes niet op.

't Is my desgelyks gebleeken, dat de grootte der Kuitkorrelen bykans dezelfde is in groote en kleine Visschen van eene en dezelfde soort, op denzelfden tyd des jaars. —— Dat de hoeveelheid van Kuit doorgaans geëvenredigd is aan de grootte van den Visch, hier uit mogen wy de grootste Vrugtbaarheid van ieder soort gissen, indien wy weeten tot welk een gewigt zy groeijen, nog in staat zynde om voort te teelen. —— Wy kunnen ook een gemiddeld getal opmaaken, door te onderzoeken welke de kleinste zyn van ieder soort in den staat van Vrugtbaarheid. Nogthans zien wy, dat dit niet algemeen streek houdt noch gevolglyk nauwkeurig is; dewyl eenige Visschen veel Vrugtbaarder zyn dan andere van dezelfde grootte en soort.

Ten besluite wil ik hier nog aanmerken, dat de groote Vrugtbaarheid der Visschen niet alleen onze verwondering gaande maakt, wanneer wy ons tot naspeuringen van dezen aart verledigen; de in 't oog loopende onevenredigheid tusschen hunne grootte, wanneer zy eerst uit het Eitje in het water komen, en van hun volkomen wasdom, gelyk ook de weinige evenredigheid, welke zich opdoet tusschen de grootte van onderscheidene soorten van Visch en van hunne Eitjes, zyn dingen die een oplettend gemoed verbaazen. De Eitjes van een' *Spiering*, die, ter vollen wasdom gekomen, maar twee of drie Oncen weegt, waren grooter dan die van een *Kabbeljauw* van achttien of twintig Ponden, en welke nog veel zwaarder zou hebben kunnen groeijen. De Eitjes van een *Stekelbaars*, de kleinste van alle bekende Visschen, vond ik meer dan zesmaal dikker, dan de grootste immer door my in den *Spiering* waargenomen.

Wat 'er wordt van de verbaazende menigte jonge Visschen, en waarom eenige tot zo hoog een graad vrugtbaar

zyn,

, de *Both* en *Krab* inzonderheid onder de kleinste soor-
zyn, buiten twyfel, onderwerpen, die, behoorelyk
helderd, zeer opmerkenswaardige zaaken zouden be-
en; maar ik heb tot nog geen tyd gehad om 'er het
eischte onderzoek op te doen.

HAAL VAN EENE REIZE NAAR DEN VUURBRAAKENDEN BERG OP HET EILAND BOURBON DEN 27 EN 28 OCTOBER 1768. Door den Heer CREMONT, *Commissaris en bestierder van het Eiland.*

(*Uit het Fransch.*)

N het voorgaande Deel van onze *Letteroefeningen* (*) gaven wy een omstandig berigt *van de groote uitber- van den berg Vesuvius, den* 19 *October* 1767. Wy n 'er nu op laaten volgen een Verhaal van eene rei- aar en beschryving van den brandenden Berg op het d *Bourbon.*"

Heer *Cremont* is de eerste geweest die deeze hache- onderneeming heeft durven waagen: men hadt dee- Berg niet dan van verre gezien, en men kende denzel- niet dan door zyne verschriklyke uitwerkingen, de ge- ligheid van het vuur, en de menigte van uitgebrande n, welken hy byna gestadig uitbraakte. Geloofwaar- persoonen hadden, van de uitberstingen van deezen spreekende, den Heer *Cremont* gezegd, dat men des , by het ligt der vlammen leezen konde op eenen af- van twaalf mylen. Verwonderd over de veelvuldige ringen, verwoestingen en assche, welken hy ontmoette, hy den oorsprong te gaan zien. De Heer BELLE- , Commandant voor den Koning op het eiland, voegde hem. Den 20 Nov. gingen zy uit de wyk van *St. De-* sliepen in het kwartier van *St. Benoit*, bleeven hier zes en kwamen met een gevol[illegible] persoonen aan de er Caffers tusschen de ho[illegible]n van het eiland, uuren ge[illegible] hebben[illegible] zich op weg naar g. Zy t[illegible]oor ee[illegible] heesteragtig ge- , en o[illegible]k v[illegible]tze o[illegible]dere de; [illegible] oo[illegible]elen [illegible]en, [illegible] met

[illegible]

met brandend zand en uitgebrande steenen overdekt. Nog wat verder op een ongemaklyke wyze voort geraakt zynde, kwamen zy aan het hol van *Mauzagues*, naam van een berugten Moor-maron, die hier gedood was. Na hier het middagmaal gehouden te hebben gingen zy wederom voort, in een heeten zonneschyn, en midden door een zwart zand, geheel verbrand, of een weg geheel bedekt met hamerslag en scherpe snydende steenen. Zy gingen neder in een diepe en dorre vallei. Een gelyke ongemaklyke weg bragt hen aan een berg met uitsteekende rotzen, en de allermoeilykste om af te klimmen. Zy kwamen voorts waar de weg bedekt was met groote stukken van uitgebrande stoffen, van verscheiderleie gedaante; zy naderden de groote steilte, welke den brandenden Berg omringt; hy wierp nu slegts met tusschenpoozingen eene wolk van rook uit.

Verder, zeiden de Creolen, gingen de nieuwsgierigen, die kwamen om den brandenden Berg te zien, niet. De Heer *Cremont* niet te vreden dat hy zich, maar door eene steilte van 150 halve roeden hoog en een vierde van eene myl breed, van den zelven afgescheiden zag, wilde verder gaan, niettegenstaande men hem verzekerde dat niemant, behalven twee of drie oude Creolen, hadden durven onderstaan de steilte over te trekken, zelfs daar ze verst van den berg af is. De Heer *Cremont* beloofde eene vergelding aan een Zwarten van zyn gevolg, als hy een byweg kon vinden. De Moor gaat 'er op uit, en, na verloop van anderhalf uur, ziet men hem op den wal, zo noemt de Heer *Cremont* de steilte welke den Berg omringt. De kleine troep kwam tot aan het bypad welk de Zwarte gevonden hadt, die hun toeriep dat men gevaar liep. De Heer HUBERT, onder-Majoor, poogde af te klimmen, en het gelukte; hy klom weer op; en door het verhaal van de moeilykheden en berstingen welken hy ontmoet hadt, kreeg de Heer *Cremont* geene medegezellen van het gene hy wilde waagen dan den Heer HUBERT DE MONFLEURY, twee soldaaten *Dugain* en *Fontaine* en twee Zwarten. De Heer *Cremont* klom met hun naar beneden op het bypad; niet voort kunnende dan door geboomte, geraakte hy in het zelve verwerd, tot dat hy door de twee soldaaten los geholpen wierdt. Zy ontmoetten eenen hoop rood zand: op den top geklommen zagen zy eene diepte van 30 voeten. Dit was eene scheur door eene sterke uitberstinge gemaakt in 't jaar 1750. Zy vonden twee grotten, geformeerd door de stoffen van den Vuur-berg, welke zich hard gemaakt hadden

tot

tot zee, agt en tien duimen, als halzen van een vles op verscheiderlei wyze gevormd. Tot nog toe hadt niemant zo verre geweest. Zy klauterden den Vuurberg op, regt over den top van het fornuis, in acht neemende dat zy niet alle te gelyk op verscheide korsten der stoffe waren, trappende van tyd te tyd op die korsten, om 'er de dikte van te bemerken door het geluid welk ze gaven. Zy vonden veel kleine scheuren, toen zy de heuvelen, de een op den ander gehoopt, waar uit de Berg bestaat, overgingen. Op 150 schreeden van den top des Bergs hoorden zy een groot geruisch. Den mond van den Vuurberg ontdekten zy op een groote snaphaan-schoot van hun af. Het geluid welk zy hoorden geleek naar dat van 20 of 30 groote smitsen. Zy hoorden ook dat van de vloeibaare en kookende stoffe, welke met kragt over de randen scheen te zullen komen, als van een onstuimige zee. Op de minste vlaag van wind kwamen de vlammen, vonken en het vuur uit het fornuis stuiven, midden in een zwarten en dikken rook. Wy zullen hier de beschryving van den Berg, door den Heer *Crémont* zelve, laaten volgen.

De Vuurberg is, ten grooten deele, omringd van eene hoogte, welke een vierde van een myl breeder en omtrent 154 *toises* hoog is. De Berg brandt geduurig met een smalle vlam, net op den top van den zelven: deeze vlam is omringd van eene vlakte, ten minsten op zyde en tegen over de verhevenheid waar op wy stonden. Deeze vlakte is omtrent N. O. van de opgaande vlam gelegen; ik kan echter niet verzekeren dat zy op dezelfde wyze is op de zyde tegen ons over, en welke die is van den grootsten uitloop der stoffe naar de zee. Deeze bedding liep voort en draaide eenigzins naar het Zuiden. Op die van het Noorden, welke was naar de hoogte welke wy afgeklommen waren, bemerkten wy vier of vyf kleine vuurbergen, welken zich begonnen te formeeren, en van welken sommigen reeds begonnen rook uit te geeven; en ik twyfele niet of deezen zullen in 't gevolg, met den Berg vereenigd, maar een enkel fornuis maaken. De gedaante van deezen laatsten is kringswyzig, en mag een middellyn van byna 200 voeten hebben.

Ik zag een geheel groene stoffe op 8 of 10 schreeden van het bovenste van den mond. Ik geloofde in 't begin dat het eenige zeer drooge kruiden konden wezen, hoedanigen men somtyds op zeer dorre plaatsen vindt, en de Vuurberg dezelven nog niet verteerd hadt; doch men

deedt my opmerken dat de vlam somtyds aan die zyde uitkwam, en het bygevolg geene gewassen konden wezen; ik beschouwde de plaatse naauwkeurig met myn kleinen Verrekyker, en ik werd gewaar dat het in de daad de stoffe was van den Vuurberg, welke hier afliep; en geheel tot glas geworden was. Toen ik het fornuis en wat 'er rondom was dus een half uur beschouwd had, klom ik af op de vlakte, en naar maate ik voortging hoorde ik het geruisch merklyk toeneemen: ik was nu nog een steenworp van het fornuis, ik wilde 'er eenigen in gooijen; maar de Heer MONFLEURY, die my tot hier aan toe verzeld hadt, of ik, konden 'er geenen vinden welken zwaar genoeg waren; zy waren te ligt, of verbryzelden in onze handen. Ik zag met verwondering op deeze vlakte een grooten steen, als een gehouwen stuk marmer, en ook van zulk eene zwarte; hy was de eenige onder deezen hoop uitgebrande steenen, waar mede hy geene gelykheid hadt; hy was hier zekerlyk niet door eenig mensch gebragt, en het fornuis moet hem uitgeworpen hebben zodanig als hy was, en dit was de reden van myne verwondering. Ik bemerkte ook dat deeze vlakte genoegzaam vereenigd was, en niet gelyk de geheele Berg met groote korsten van stoffe bedekt, maar, om zo te spreeken, van kleine stukken en brokken, welken 'er alleen onder de uitberstingen op vielen; waar uit ik besloot dat deezen zeer geweldig moesten zyn; zo dat men, als die kwamen, eenigzins veiliger hier zou wezen, dan 150 schreeden 'er van daan, zo men geduurende de uitberstingen niet te vreezen hadt van door den rook en de hitte verstikt te zullen worden. Ik ging nog al verder op deeze vlakte, en over een kleine scheure, vry lang, door den afloop van den Vuurberg veroorzaakt. Ik werd geen gevoelige hette of zwaveligen reuk gewaar. Ik hoorde gestadig een groot geruisch als van een' onderaardschen wind en van de stoffe welke in dit onderaardsche hol kookte. Tot hier aan toe zonder eenig ongemak gekomen, wilde ik voortgaan tot aan den voet van den top; tot op 10 of 12 schreeden in den omtrek genaderd, bemerkte ik dat het geruisch op een verschriklyke wyze toenam, en dat de stoffe beweging maakte onder myne voeten; ik twyfelde niet van boven den haard te zyn, en dat hy bygevolg niet verder uitgestrekt was dan de opening. Ik had my zo verre begeeven (want myne twee Creolen waren op de kleine hoogte gebleeven) de Heer HUBERT alleen was op 20 schreeden agter my blyven staan. Ik riep hem, en zeide

waar

waar ik was; hy hoorde het zelfde geruisch als ik. Wy begreepen dat het niet veilig was op zulk een hachelyke plaatse lang te vertoeven; wy hielden het hier alleen 5 of 6 minuuten, keerden vervolgens met verhaasten tred te rug, God dankende dat wy zo verre zonder eenig ongemak geweest waren, en het allergunstigste weder hier toe genooten hadden; wy waren nog maar een kleine snaphaanschoot van het fornuis; en wy voelden reeds eenige hette en ligten reuk van verbrande stoffe. Tweemaal geraakte ik, op deezen afstand, in verzoeking om op den top zelve te klimmen, en tot aan den rand van den vuurmond te gaan, om met myn eige oogen te zien wat deeze kookende stoffe ware, of ze altyd vloeibaar en gesmolten, dan alleen een hoop steenen en stoffen van allerhande soort gekookt en herkookt, of 't een en ander tevens, gelyk waarschynlyk is. Want het is opmerklyk dat de stoffe van den Vuurberg uitkomt dan door uitvloeijing, dan door uitwerping, en dikwils op beide wyzen te gelyk; dan, vreezende dat het bovenste van het fornuis maar een oppervlakkige korst mogt hebben, niet in staat om de zwaarte van een mensch te draagen, zag ik af van deeze gevaarlyke onderneeming. Ik stelde alleen aan den Neger, die verre achter my gebleeven was, voor, om dit uittevoeren, hem tot vergeldinge zyne vryheid beloovende; doch deeze slaaf antwoordde my in goeden ernst, dat men somwylen om iet te winnen alles verliest, en bad my toe te staan zich te vreden te houden met de vergeldinge welke ik hem had beloofd.

Te elf uuren 's morgens keerden wy te rug, ik voor my zelve zeer voldaan, het oogmerk van myne reize volbragt te hebben. Nimmer hadt de stoutste Creool den Berg op een halve myl durven naderen, en ik had den zelven op een pistool-schoot gezien, dat was al wat ik wenschte. Van het fornuis afgescheiden zynde, deedt my het kleine gevolg, welk my verzelde, de eere van aan de grootste en hoogste van de zeven kleine verhevenheden, rondom den mond van den Vuurberg, den naam van *Piton Cremont* te geeven. Wy namen den zelfden weg te rug welken wy gekomen waren. Tot aan den wal gekomen zynde konden we niet zonder verwondering de menigte van zonderlinge en mislyke gedaanten van dien grooten hoop van stoffe beschouwen, door verscheide uitvloeijingen geformeerd, naar gelang de zelve hard geworden was. Deeze stoffe moet zeer vloeibaar zyn, want ik heb veel groote steenen gezien, welken op de oppervlakte zo menigvuldige rond-

ten

ten maakten, als of de ſtoffe door een gieter van een tuinier gegooten ware, die vermaak geſchept hadt de zelve vondten op deezen wal te maaken, als hy een bloemperk zou begieten.

Het is ongelooflyk hoe veel ſtoffe deeze Berg uitgebraakt heeft, niet alleen in zynen omtrek, maar tot op den oever van de zee, over de geheele uitgeſtrektheid van het land, welk men het groote en kleine verbrande land noemt. Doch men moet aanmerken dat de ſtoffe, welke over deeze laatſte plaatſe ſtroomt, voortkomt uit een Vuurberg welke voor langen tyd opgekomen was, eenige mylen van den brandenden Berg. Hy heeft maar eenigen tyd gebrand, en is nu niet meer in wezen. De groote verbrande ſtreek heeft ten minſten drie mylen breedte, van den voet des Bergs waar het fornuis brandt, tot aan zynen uitloop naar de zee, behoudende geſtadig dezelfde breedte. De Berg is gelegen byna in 't Z. O. ¼ O. van 't eiland, omtrent ten halven weg van de kwartieren St. Benoit en de Rivier, en met den eerſten opſlag omtrent vyf mylen. Zyn grootſte en geſtadigſte uitloop is bykans O. Z. O van het eiland, en loopt in de zee.

De ſoldaat Jean Dugain, onze wegwyzer, woonende in de wyk van St. Benoit, die dit eiland kende door de menigvuldige en gevaarlyke najaagingen van de Neger-marons, en een van de twee Creolen die my gevolgd waren tot aan den Berg, hadden in 't jaar 1753 een zo ongemeen als verſchriklyk ſchouwſpel gezien; de Berg hadt in verſcheide jaaren niet gebrand, en dit maakte de inwooners van deeze volkplantinge ten uiterſten ongerust: in dit jaar hadt hy de verſchriklykſte uitberſting, waar van men immer hadt hooren ſpreeken; zulks dat hy menigvuldige asch wierp tot aan het kwartier van St. Denis, allerverst van den Berg af. De Heer BOUET toen Gouverneur op dit Eiland voor de Compagnie, zond aanſtonds naar den Berg 15 Creolen, onder het bevel van onzen Jean Dugain. Hy kwam tydig genoeg om op veele plaatſen de ontvlamde ſtoffe te zien welke over de geheele uitgeſtrektheid van den wal vloeide, en verſcheide ſtroomen van vuur maakte, alle naar de zee loopende. By deeze uitberſting verzekerde hy my was de ſcheur van omtrent 30 voeten diepte gemaakt, waar van ik geſproken hebbe.

De Heer *Cremont* en zyn gevolg trokken voort: en gekomen zynde aan den voet van de ſteilte konden zy byna

niet

niet gelooven dat zy de zelve hadden konnen afklimmen, zo ruw en scherp kwam ze hun voor. Zy trokken 'er over: de val van de steenen, los geraakt door de voeten van dengenen die voorging, en ze uit hunne plaats stiet door 'er zich tegen te steunen, troffen den Heer *Cremont* niet. Eén steen waar op hy steunde, glipte uit onder zyne voeten, en zonder dat hem een Creool by den arm had gehouden, zou hy naar beneden in de diepte gevallen hebben. Eindelyk kwamen zy, zonder eenig ongemak, ter plaatse waar zy 's daags te voren gerust hadden, een vierde myle van den wal, en na een geringen maaltyd gedaan, en een uur geslaapen te hebben, vervolgden zy hunnen weg naar de *Piton de Vilers*, waar naar toe de medegezellen van hunne reize te rug gekeerd waren, en zeer ongerust begonnen te worden. De Heer *Cremont* rekent de reize van den 28 October op tien groote mylen, over een droog land en met brandend zand overdekt, zonder de minste schaduwe. Hy hadt verscheide steenen, op verschillende afstanden van den Berg opgeraapt, medegebragt; de fraaisten waren gebroken wegens de moeilykheid van dezelven mede te draagen op zulk een ongemaklyken weg. In een regenagtigen tyd gelooft hy zou zulk eene reize onmooglyk zyn; en dat dit de tyd is dat de Berg de meeste vlammen uitwerpt, om dat op zulke oogenblikken als de lugt eenigzins betrok, de vonken en het vuur uit het fornuis kwamen. Wyl dit de eerste togt is welken de Heer *Cremont* naar den Berg gedaan heeft, en voorneemt andermaal henen te gaan, en 'er 14 dagen te verblyven, heeft hy de aanmerkingen niet gemaakt welke dit verschynzel verdient. Sedert de bevestiging der volkplantinge heeft niemant werk gemaakt de uitberstingen en uitvloeijingen met oplettendheid na te gaan, of ze op zekere tyden weerom komen, gelyk die van den Vesuvius, de verscheide verplaatsingen, voortgang, rigting, en al wat zou konnen toebrengen tot het kennen van deezen. Het ongelukkig voorbeeld van PLINIUS verschrikt den Heer *Cremont* niet, hy zal in zyn algemeene omreize ook deeze hervatten, zich van bekwaame werktuigen voorzien, een uitvoerige beschryving van de uitberstingen en uitstroomingen geeven, en wanhoopt niet, zo hem de tyd gunstig is, op den top van het fornuis te klimmen en het van binnen te zien.

BERIGT VAN EENIGE MERKWAARDIGE OMSTANDIGHEDEN BETREFFENDE DE AFGEZONDERDE LEEVENSWYZE, EN DEN DOOD VAN KEIZER CAREL V.

(Overgenomen uit ROBERTSON's *History of the Reign of* CHARLES V.)

"LAatst hebben wy het Character van den wydberoemden Keizer CAREL V, gelyk als het door de meesterlyke penne van den Schryver zyner Geschiedenisse ROBERTSON, wordt afgeschetst, medegedeeld (*). Het berigt, 't geen wy in 't zelfde Werk aantreffen, wegens de afgezonderde leevenswyze en den dood diens Vorsten, zal, zo wy vertrouwen, onzen Leezeren in 't algemeen gevallen".

Wanneer CAREL de Vde het bestuur des Keizerryks hadt nedergelegd, en aan zynen Broeder FERDINAND, *Roomsch* Koning, al zyn regt en eischen op *Duitschland* hadt afgestaan, bleef 'er niets over 't geen hem kon te rugge houden van 't Afgezonderd leeven, na 't welke hy zo langen tyd hadt gereikhalsd. —— Reeds voor eenigen tyd, alles wat tot zyne reize noodig was, gereed gemaakt hebbende, vertrok hy na *Vlissingen* in *Zeeland*, waar de verzamelplaats der Vloote bestemd was. Op de reize derwaards trok hy door *Gent*, daar eenige dagen vertoevende om bot te vieren aan die tedere en behaaglyke zwaargeestigheid, welke ontstaat in 't gemoed van elk bejaard Mensch, als hy zyne geboorteplaats beziet, en zich die tooneelen en voorwerpen vertegenwoordigt, welke hem in zyne vroege jeugd vermaakten. Hy vervolgde zyne reis vergezelschapt van zynen Zoon PHILIP, zyne Dogter de Aartshertoginne, zyne Zusters de Koninginne Weduwen van *Frankryk* en *Hongaryen*, MAXIMILIAAN, zyn Schoonzoon, benevens een zeer groot aantal van den *Vlaamschen* Adel. Eer hy scheep ging liet hy ze vertrekken, met alle kenmerken van agting, en met de tederheid eens Vaders afscheid genomen hebbende van zynen Zoon PHILIP, dien hy voor de laatste keer omhelsde, ging hy den 17 September des Jaars 1556 onder zeil, begeleid door eene groote Vloot *Spaansche*, *Vlaamsche* en *Engelsche* Schepen. Hy sloeg eene met veel aanhoudenden-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* II. D. MENGELW. *bl.* 74.

denheid aangedrongene uitnoodiging der Koninginne van *Engeland*, om ergens in haare heerschappye, tot verversching, te landen, op dat zy dus gelegenheid mogt hebben om hem nog eens te zien, af, zeggende. „ Het kan zeker eene Koninginne niet aangenaam weezen bezoek te ontvangen van eenen Schoonvader, die nu maar een byzonder Heer is".

Zyne reis was zo aangenaam als voorspoedig; den elfden dag naadat hy uit *Zeeland* vertrokken was, kwam hy te *Laredo* in *Biscaje*. Zo ras hy aan land stapte viel hy op den grond neder, en zich nu der wereld afgestorven rekenende, kustte hy de aarde, dit bedryf met deeze woorden vergezellende. „ Naakt ben ik uit myns Moeders lyf gekomen, naakt zal ik in u, ô algemeene Moeder des Menschdoms, wederkeeren". Van *Laredo* vervolgde hy zyne reis na *Burgos*, nu eens door zyne dienaaren in een draagstoel, dan eens op een draagbedde gedraagen, lydende, op elken voetstap, de hevigste pynen, vorderde hy met groote moeite.

Eenigen van den *Spaanschen* Adel hadden zich na *Burgos* begeeven, om hem op te wagten en hun hof by hem te maaken; doch zy waren weinig in getal, en hunne opwagting ging zo koel toe, dat het CAREL in 't oog liep, en hy, voor de eerste reis, gevoelde dat hy niet langer een Monarch was. Van zyne vroegste jeugd aan gewoon ontmoet te worden met dat ontzag en die onderdanigheid, welke men bewyst aan Persoonadien met oppermagt bekleed, hadt hy dit alles ontvangen met de ligtgeloovigheid den Vorsten eigen, en hy hadt de zwakheid van kwelling te gevoelen, toen hy nu ontdekte, dat hy aan zyn staat en rang zo veel verschuldigd was van die hulde, welke hy voorheen dagt dat aan zyne verdiensten werd toegebragt. Maar schoon hy de ligtvaardigheid zyner onderdaanen schielyk leerde vergeeten, en hunne kleinagting versmaaden, voelde hy zich dieper getroffen door zyns Zoons ondankbaarheid, die, nu reeds vergeetende wat hy verschuldigd was aan zyns Vaders goedheid, hem noodzaakte eenige weeken te *Burgos* te blyven, eer hy hem de eerste bezending liet toekomen van het geringe jaargeld, 't welk alles was 't geen hy van zo veele Koningryken hadt overgehouden. Dewyl CAREL, zonder dit geld te hebben ontvangen, zyne bedienden niet kon wegzenden met zulk eene belooning als zy verdiend hadden, of zyne edelmoedigheid hun wilde schenken, kon hy niet nalaaten beide zyne verwondering en ongenoegen te laaten blyken. Eindelyk ontving hy 't lang

lang verwagte geld, en CAREL, een groot getal zyner Bedienden weggezonden hebbende, die hy dagt, dat hem in zyne Afgezonderde leevenswyze eer tot last dan van dienst zouden zyn, vertrok na *Valladolid.* Hier nam hy zyn laatst en hartroerend affcheid van zyne twee Zusters, aan welke hy niet wilde toeftaan hem in zyne Afzonderinge te vergezellen, fchoon zy hem met traanen fmeekten, niet alleen op dat hy eenigen troost mogt ontvangen uit haar oppassen en zorge om zyn leed te verzagten; maar tevens op dat zy onderwys en voordeel mogten ontvangen door zich met hem te vereenigen in de Godsdienstoefeningen, waar aan hy zyne overige dagen hadt toegewyd.

Van *Valladolid* zette hy zyne reis voort na *Placentia*, in *Eftremadure.* Veel jaaren geleden was hy door die ftad getoogen, en toen getroffen door de aangenaame gelegenheid van het Klooster van St. JUSTUS, behoorende aan de Orde van St. JERONIMUS, weinig mylen van daar gelegen, en hadt reeds gezegd tot eenigen van zyn byhebbend gezelfchap, dat dit eene plaats was werwaards DIOCLETIANUS zich met vermaak zou begeeven hebben om zyne dagen te flyten. Dit hadt eenen zo diepen indruk op zyn gemoed gemaakt, dat hy die plaats verkoos om 'er in afzondering van 't gewoel der wereld te leeven. Het Klooster was gelegen in eene kleine valei, bewaterd door een kleine beek, omringd met hooger opgaande gronden beplant met lommerryke boomen; de grondsgefteltenis en de gemaatigdheid der lugt beide maakten, dat men deeze plek gronds voor de gezondfte en aangenaamfte van geheel *Spanje* hieldt. —— Eenige maanden voor dat hy de Kroon aflei hadt hy derwaards een Bouwmeester gezonden, om by het Klooster een gebouw op te rigten tot zynen intrek gefchikt; maar hem wel ftrikt gelast, dat de fmaak van het gebouw eer met zynen tegenwoordigen toeftand dan met zyne voorgaande waardigheid moest overeenkomen. Het beftondt flegts uit zes vertrekken, vier derzelven waren als de cellen der Kloosterbroederen, met onbehangen muuren; de twee andere, ieder twintig voeten in 't vierkant, waren behangen met bruin laken, en op de eenvoudigfte wyze gemeubileerd. Alle deeze vertrekken waren gelyks gronds; aan den eenen kant was een deur, die uitkwam in den tuin, van welken CAREL zelve het plan hadt opgegeeven, en 'er planten in doen zetten, die hy voorneemens was met eigen hand te kweeken, aan den anderen kant hadt het gemeenfchap met de kapel van het Klooster, waar hy zyne Gods-

dienst-

dienstoefeningen zou volbrengen. In dit nederig verblyf; nauwlyks bekwaam om een Heer, van geene byzondere waardigheid, ter woonplaatse te strekken, ging CAREL alleen van twaalf bedienden vergezeld. Hier begroef hy, in eenzaamheid en stilte, zyne grootheid, zyne eerzugt, te gader met alle die uitgestrekte ontwerpen, die geduurende eene halve Eeuw *Europa* ontrust en in roere gesteld hadden; vervullende elk Koningryk van 't zelve, by beurten, met den schrik zyner wapenen, en de vrees van voor zyne magt te zullen moeten bukken.

Zich nu in deeze plaatze van Afzondering begeeven hebbende, vormde hy een leevensplan, dat niet grootscher was dan een Heer van maatige middelen zou gevoegd hebben. Hy hieldt een zuivere maar eenvoudige tafel, weinig gezelschap, en verkeerde 'er gemeenzaam mede, alle lastige pligtpleegingen waren geheel afgeschaft, als strydig met die rust en stilte, welke hy zogt, om 't overige zyner dagen met genoegen te slyten. Naardemaal de gunstigheid der Lugtstreeken, gepaard met de ontheffing van de lasten en zorgen des Ryksbestuurs, hem, in den beginne, zeer veel verligting gaven van die kwellende pynen, waar aan hy zo lang onderhevig geweest was, genoot hy, mogelyk, in deezen nederigen afgezonderden staat meer weezenlyk genoegen dan al zyne grootheid hem oit te vooren verschaft hadt. De eerzugtige denkbeelden en ontwerpen, die zo langen tyd hem vervuld en ontrust hadden, waren nu geheel en al uit zyne Ziel verbannen. Verre van eenig deel te neemen in de staatkundige verrigtingen der *Europische* Vorsten, bedwong hy zelf zyne nieuwsgierigheid om 'er na te verneemen; en hy scheen het woelig tooneel, door hem verlaaten, aan te zien met die veragting en onverschilligheid, welke zo wel het natuurlyk gevolg was van de langduurige ondervinding van deszelfs ydelheid, als van de streelende bedenking dat hy zich ontslaagen hadt van alle die zorgen.

Andere vermaaken, andere voorwerpen hielden hem nu onledig. Nu bezorgde en kweekte hy met eigen hand de planten in zyn hof; dan reedt hy na het digt by geleegen bosch op een klein paardje, 't eenige dat hy gehouden hadt, door een knegt te voet vergezeld. Wanneer zyne zwakheden hem zyne kamer deeden houden, en van deeze uitspanningen beroofden, 't geen niet zelden gebeurde, liet hy eenige Heeren, die niet verre van het Klooster woonden, by hem komen, en at gemeenzaam met hun, of hieldt

zich bezig in het beoefenen van de beginzelen der Werktuigkunde, en 't vervaardigen van een en ander aartig werkstuk: tot deeze weetenschap was hy altoos zeer genegen geweest, en bezat tot dezelve eene byzondere geestneiging. Om aan deeze genegenheid te voldoen, hadt hy TURRIANO, een der grootste Kunstenaaren van dien tyd, met zich genomen. Zy werkten zamen om modellen te maaken van de nutste werktuigen, als mede om proeven te doen wegens derzelver kragten, en 't gebeurde niet zelden, dat de denkbeelden van den geweezenen Vorst, de uitvindingen van den Kunstenaar ondersteunden, of volmaakten. Intusschen verlustigden zy zich met min zwaare en aartiger stukken der Werktuigkunde, het toestellen van poppen, die, door de schikking van verborgene veeren, de gesten en gebaaren der Menschen na-aapten, tot geene geringe verbaazing der Monniken, die, de beweegingen voor hun onbegryplyk beschouwende, zomtyds hun eigen oogen wantrouwden, en ook wel CAREL en TURRIANO verdagt hielden, als lieden, die met de onzigtbaare geesten gemeenschap hadden. Inzonderheid viel CAREL's liefhebbery op het vervaardigen van klokken en uurwerken, en, naa herhaalde proeven, bevonden hebbende, dat hy 'er geen twee kon maaken, die volmaakt gelyk liepen, zegt men, dat hy, met eene vermengde aandoening van verwondering en leedweezen over zyne eigene dwaasheid, zou aangemerkt hebben, hoe hy nog meer tyds en arbeids te koste gelegd hadt aan de nog ydeler onderneeming, naamlyk om het Menschdom tot eene nauwkeurige gelykheid van gevoelens omtrent de afgetrokkene en verborgene Leerstellingen van den Godsdienst, te brengen.

Maar op welk eene wyze CAREL ook het overige van zynen tyd doorbragt, hy besteedde altoos een groot gedeelte in Godsdienstige verrigtingen. Alle dagen woonde hy geregeld den Godsdienst in de Kloosterkappelle by, en schepte veel genoegen in 't leezen van Godsdienstige Boeken, boven al in de Werken van den H. AUGUSTINUS en den H. BERNARDUS: ook hieldt hy veelvuldige gesprekken, over Godsdienstige onderwerpen, met zynen Biegtvader en den *Prior* van het Klooster. Dus bragt CAREL het eerste jaar zyner Afzonderinge door, op eene wyze, zeer voegende aan een' Man, die zich van de woelingen deezer wereld ontslaagen hadt, en op 't punt stondt om na de andere te verhuizen; verdeelende zyn tyd in onschuldige vermaaken, tot verzagting zyner ongemakken, en verkwikking van een geest

geest, afgemat door diep denken en veelvuldige bezigheden, of in Godvrugtige bezigheden, die hy noodig oordeelde ter voorbereiding tot eenen anderen ſtaat.

Maar, omtrent zes maanden voor zyn' dood, kwam de Jicht, naa eene langer dan gewoone tusſchenpooze, weder met een verdubbeld geweld. Zyne geknakte geſteltenis hadt nauwlyks kragts genoeg om zulk een ſchok te wederſtaan. Zyn Ziel werd niet minder aangedaan dan zyn lichaam, en zints dit tydſtip vinden wy nauwlyks eenige voetſtappen van dat gezond en kloek verſtand, 't welk CAREL onder zyne tydgenooten deedt uitmunten. Eene grynige en vreesagtige bygeloovigheid drukte zynen geest. Hy vondt geen ſmaak in eenige uitſpanning. Hy poogde zyne leevenswyze alleszins te ſchikken naar de ſtrengſte regels van het harde Kloosterleeven. Geen ander gezelſchap dan dat van Monniken was hem aangenaam, en hy hieldt zich bykans onophoudelyk bezig om met hun de Pſalmen en Liederen van den Dienst te zingen. Tot boetedoening over zyne zonden, tugtigde hy zich in 't heimlyk met zulk eene geſtrengheid, dat de zweepkoord, welke hy tot een ſtraftuig bezigde, naa zyn dood nog rood van bloed gevonden wierd. Nog was hy niet voldaan met deeze kastydingen, die, hoe ſtreng ook, niet zonder voorbeeld zyn. De vreesverwekkende en kommervolle eenzaamheid, welke altoos het bygeloof vergezelt, hieldt hem in geſtaadige onrust, en porde hem aan, om, al 't geen hy gedaan hadt voor niets keurende, iets zeldzaams te beſtaan, eene nieuwe en zonderlinge daad van Godsvrugt te verrigten, die zyn yver aan den dag zou leggen, en by den Hemel verdienstlyk weezen. De daad, welke hy voornam, was zo buitenſpoorig en ongewoon, als het bygeloof immer een verwilderde en verzwakte verbeelding inboezemde. Hy beſloot zyn eigen uitvaard en lykſtatie, voor zynen dood, te vieren. Ten dien einde beval hy dat zyne graftombe in de Kerk van het Klooster zou opgerigt worden. Zyne huisgenooten gingen in de lykſtatie met zwarte toortſen in hunne handen. Hy volgde zelve in zyn doodkleed, en werd met veel plegtigheid in zyn kist gelegd. Men zong de gezangen by de begraafnisſen gebruiklyk, en CAREL badt mede als men de gebeden voor de rust zyner ziele uitſtortte; mengende zyne traanen met die der omſtanders, als of zy weezenlyk hem ten grave bragten. De plegtigheid werd beſlooten met wywater, volgens de gewoone wyze, over de kist te ſprengen, en men deedt, als alle de bywoonders deezer

begraafnisse vertrokken waren, de deuren der Kerke digt. Toen rees CAREL uit de kist, en ging na zyn vertrek, vervuld met de schriklyke denkbeelden, die dus eene droefgeestige plegtigheid natuurlyk moest voortbrengen. Maar, of de afmattende langduurigheid der lykstatie, of de indruk, welke het beeld des doods in zyne Ziel hadt overgelaaten, deedt hem dermaate aan, dat hy den volgenden dag eene koorts kreeg. Zyne zwakke gesteltenis kon het geweld daar van niet lang wederstaan, en hy gaf den geest, op den 21sten September des jaars 1558, naa dat hy achten-vyftig jaaren, zes maanden, en vyf-en-twintig dagen bereikt hadt.

DE DEUGDZAAME DORPELINGEN.

(Uit het Fransch.)

PERRIN was gebooren in Bretagne, in een dorp naby Vitré; armelyk was hy van de wiege af; hy verloor zyn' Vader en Moeder eer hy spreeken konde; zyn bestaan was hy verschuldigd aan openbaare liefdaadigheid; hy leerde leezen en schryven; verder strekte zyn opvoeding zich niet uit. Vyftien jaaren oud geworden zynde, geraakte hy in dienst op een kleine landhoeve, om de kudden te hoeden. LUCETTE, een jong boeren-meisje in de buurt, hadt de zorge over het vee van haaren vader; zy dreef ze in de weiden, waar zy Perrin dikwils zag, die haar alle geringe diensten deedt, welken hy konde naar zyne jaaren en omstandigheid. De gewoonte van elkanderen te zien, hunne gemeene bezigheden, onderlinge goedwilligheid en gedienstigheid verbonden hen aan malkander; zy waren gaarne te zamen; zy verlangden alle dagen, met ongeduld, naar den tyd van zich byeen te voegen in het weiland, en zy gingen 'er met tegenzin uit, om dat zy dan van elkanderen moesten scheiden. Hunne jeugdige harten waren gevoelig; zy waren de liefde reeds onderhevig zonder nog te weeten wat deeze drift ware. Vyf jaaren verliepen in deeze onschuldige geneugten; hunne aandoeningen werden heviger; zy naderden nu malkander niet zonder ontroering; hunne aangeboorene vriendelykheden strekten tot vermeerdering van dezelve; Lucette sloegze af, en zy hadt berouw als zy weigeragtig was geweest; Perrin, 'er over zugtende, volgde haare ingetogenheid. Zy zugtten beide om

ver-

vereeniging, zy verlangden naar dezelve en gaven elkander hunne begeerten te kennen; dit is het doelwit van alle verliefdheden van het Dorp; verleiding kent men 'er niet, men doet geene moeite om 'er zich voor te beveiligen. Perrin nam voor om Lucette van haaren vader te verzoeken, hy zeide dit aan zyne beminde, die hier op een blos kreeg, hem dankte, en hem dit openhartig toestemde; doch zy wilde daar by niet tegenwoordig zyn; zy moest 's anderen daags naar de stad gaan; zy badt haaren minnaar dien tyd waar te neemen, en haar 's avonds te gemoet te gaan om haar te zeggen hoe hy ontvangen ware.

De Jongeling vloog, op den bestemden tyd, naar den vader van zyne beminde. Hy sprak openhartig jegens hem, men weet op het dorp van geene behendigheid of omwegen; hy verklaart rondborstig dat hy Lucette beminde. Gy bemint myne dogter, viel de oude man hier schielyk op in; gy zoudt haar willen trouwen! Denkt gy dit, Perrin? Wat wilt gy doen? Hebt gy kleederen om aan haar te geeven, een huis om haar te ontvangen, en middelen om haar te onderhouden? Gy dient, gy hebt niets; Lucette is niet ryk genoeg om u en zig zelven een bestaan te verschaffen; Perrin, zo kan men geen huishouding beginnen! — Ik heb armen, ik ben sterk; men krygt ligt werk als men het zoekt; en wat zou ik niet doen om Lucette te verzorgen! Tot nu toe heb ik alle jaaren vyf fransche kroonen gewonnen; ik heb 'er twintig van overgegaard; deezen zullen de kosten van de bruiloft konnen uitmaaken; voorts zal ik werken; myne winsten zullen vermeerderen; ik zou een kleine boerdery konnen neemen; de rykste inwooners van het dorp hebben begonnen als ik, en waarom zou ik niet zo wel slaagen als zy? —— Het zy zo? gy zyt nog jong, gy kunt nog wel wat wagten; word ryk, en myn dogter zal voor u zyn, maar voor als nog moet gy 'er my niet van spreeken.

Perrin kon geen ander antwoord verwerven; hy liep om Lucette op te zoeken; hy ontmoette haar wel haast; hy was droevig, zy las uit zyn wezen het nieuws, welk hy haar kwam zeggen. —— Myn vader heeft u dan een weigerend antwoord gegeeven? —— Ach Lucette, wat ben ik ongelukkig zo arm gebooren te wezen! . . . . Ik heb evenwel niet alle hope verlooren; myne omstandigheid kan veranderen; uw man zou niets ontzien om u gemak te geeven; en zal u minnaar minder doen om uwen egtgenoot te worden? Wy zullen t'eenigen tyde vereenigd worden, hier mede vleije ik my; bewaar uw hart slegts altoos voor my;

gedenk dat gy 't my gegeeven hebt; als uw vader u eens een huwlyk mogt voorslaan ... Lucette ... niets vreeze ik meer dan zulk een ongeluk, ik zou 'er van sterven. . . . —— En zou ik, Perrin, voor eenen anderen leeven? Ik zal de uwe of de vrouw van niemant zyn.

Dus spreekende waren zy alaan op den weg van Vitré; de avond welke vast aankwam drong hen zich elk naar zyn huis te begeeven; het was reeds heel donker. Perrin struikelde en viel; weer opstaande voelde hy met zyne handen naar het gene hem hadt doen struikelen; en het was een vry zwaare zak; hy neemt hem op, nieuwsgierig zynde om te zien wat 'er in ware; hy ging met Lucette op een stuk lands waar de stoppels nog brandden, welken de werklieden op den dag hadden aangestoken; by het ligt hier van opende hy den zak, en vondt 'er goud in. Wat zie ik riep Lucette uit? ô! Perrin, gy zyt ryk geworden. —— Wat, ik zal u konnen bezitten! De Hemel is onze onderlinge liefde gunstig, zou ik hier gezonden wezen om uwen vader te voldoen, en ons gelukkig te doen worden? Dit verwekt blydschap in hun binnenste; zy beschouwen dit goud met greetigheid, en trekken 'er hun gezicht niet af dan om elkander met te meer tederheid aan te zien. Zy berekenden het gene zy gevonden hadden, en het was twaalf duizend guldens; zy staan als in betovering. O, Lucette, zeide Perrin, uw Vader zal my u niet langer onthouden. Lucette antwoordde hem niets: haar gezicht stondt vrolyk, zy vatte de hand van haaren minnaar en drukte dezelve met hartelykheid. Perrin twyfelde niet meer aan hunne aanstaande vereeniging; deeze gelukstaat vervulde hem geheelenal; verrukt door een schielyke beweeging, omhelst hy zyne beminde met zyne armen. —— Dierbaare Lucette, hoe aangenaam is my dit geluk, wy zullen het onder elkander deelen. Zy sluiten den zak wederom toe, en begeeven zich op weg om zich terstond aan den ouden man te vertoonen; zy waren reeds naby zyn huis, wanneer Perrin bleef staan. —— Wy verwagten ons geluk nu alleen van dit goud; maar is het 't onze? buiten twyfel behoort het eenen reiziger; de Jaarmarkt van Vitré loopt ten einde; een koopman naar huis keerende, heeft het waarschynlyk verlooren; terwyl wy ons aan de blydschap overgeeven, is het misschien op een roof, met de naarste nagedagten. —— Ach! Perrin, uw gezeg is ontroerend; de ongelukkige zugt 'er zekerlyk om; kunnen wy zyn goed houden? Het geval heeft het ons doen vinden, dan het te behouden is een roof.

—— Gy

—— Gy doet my beeven... Bragten wy het uwen Vader, hy zou ons gelukkig maaken, maar kan men dit zyn door het ongeluk van eenen anderen? Laaten wy gaan by den Recteur (deezen naam geeven de Bretagners aan hunne priesters); hy heeft my altyd veel goedheid betoond; hy heeft my gebragt op de landhoeve waar ik diene; ik moet niets doen zonder zynen raad in te neemen.

De Priester was te huis, Perrin gaf hem den zak, welken hy gevonden hadt, over, en voegde 'er by dat hy denzelven in 't eerst hadt aangemerkt als een geschenk van den hemel; hy verzweeg ook niet zyne liefde voor Lucette, en het beletzel van hunne vereeniging, zyne armoede. De Priester hoorde hem met genegenheid; hy overwoog het een en het ander; hun doen maakte hem week; hy zag de vuurigheid van hun wederzydsche drift, en verwonderde zich over hunne vroomheid welke dezelve nog te boven ging; hy prees hun bedryf. —— Perrin, behou deeze gevoelens altoos; de Hemel zal u zegenen, wy zullen den eigenaar van het goud wel ontdekken; hy zal uwe opregtheid vergelden; en ik zal 'er van myn bezuinigde wat byvoegen; gy zult Lucette hebben; ik zal zelf werken om de toestemming van haaren vader te verkrygen, gy zyt het een en ander waardig. Zo het geld, welk gy onder my laat, niet te rug geëischt wordt, is het iet welk den armen toekoomt; gy zyt zodanig, ik zal denken de beweging van den Hemel te volgen met het u weder te geeven; Hy heeft het dan ter uwer begunstiging beschikt.

De twee jonge luiden gingen henen, vergenoegd dat zy hunnen pligt betragt hadden, en vervuld met de aangenaame hope welke men hun hadt gegeeven. De Priester liet niet na, den verlooren zak in zyne parochie te laaten omroepen; hy deedt dit gevondene eindelyk in Vitré aanplakken, en in alle nabuurige dorpen. Verscheide gierige en schraapzugtige menschen kwamen op, maar niemant kon de som of de specie van het geld of de hoedanigheid van den zak aanwyzen.

Ondertusschen verzuimde de Priester niet het geluk van Perrin te bewerken gelyk hy had beloofd; hy maakte dat hy een kleine landhoeve kreeg, voorzag dezelve met beesten en nodig gereedschap tot den landbouw, en twee maanden hier na trouwde hy met Lucette. De twee getrouwden, hunnen wensch bereikt hebbende, dankten zonder ophouden den Hemel en den Priester. Perrin

werkte gretig. Lucette nam de huishouding waar; zy betaalden de huurpenningen van de hoeve op den tyd; zy leefden zuinig van het overſchot, en leefden gelukkig.

Het goud werdt gedurende het verloop van twee jaaren niet opgeeischt; de Priester oordeelde dat hy nu niet langer moest wagten, hy bragt het de twee deugdzaamen welken hy vereenigd hadt. Myne kinderen, zeide hy, gebruikt het geſchenk van de Voorzienigheid, en misbruikt het niet; deeze twaalf duizend guldens liggen nu wezenlyk vrugteloos, gy kunt 'er gebruik van maaken. Zo gy den eigenaar by gelegenheid mogt ontdekken, zult gy ze hem zekerlyk te rug geeven; legt ze zo aan, dat ze, alleen van natuure veranderende, in waarde niet verminderen. Perrin volgde deezen raad; hy zogt de hoeve welke hy in huur hadt in eigendom te bekoomen: zy was te koop; men hieldt ze wat meer dan twaalf duizend guldens waard; doch hoopte dezelve met gereed geld voor dien prys te zullen krygen; dit geld, welk hy maar aanmerkte als hem in pand aanbetrouwd, kon niet beter aangelegd worden, en zo de eigenaar t'eenigen tyde mogt opkoomen, hy kon geene reden van klaagen hebben.

De Priester keurde dit ontwerp goed; de koop werdt ten eerſten geſlooten; de landhoevenaar, eigenaar geworden zynde, verbeterde zyne boerdery; zyne landeryen beter onderhouden en gecultiveerd, werden vrugtbaarer; hy leefde in deezen aangenaamen ſtaat, waar in hy Lucette zo gaarne hadt willen ſtellen; twee kinderen zegenden vervolgens hunnen egt; zy hadden het vermaak zich te zien herleeven in deeze tedere panden hunner liefde. Van den akker t'huis koomende vondt Perrin zyne vrouw hem te gemoet met haare kinderen; hy omhelsde het een en het ander, en liet hen niet los dan om zyne egade in zyne armen te omvangen; de tedere ſpruiten van zyn huwlyk deeden hem al wat zy konden; de een droogde het zweet van zyn voorhoofd, de ander ontlastte hem van de ſpade welke hy droeg. Perrin lachtte hun aan in hunne zwakke poogingen, ſtreelde hen op nieuw, en dankte den Hemel, voor hem zulk een' liefhebbende vrouw en kinderen, welken naar hem geleeken, gegeeven te hebben.

Eenige jaaren hier na ſtorf de oude Priester; Perrin en Lucette beweenden hem; zy dagten met ernst wat hun te doen ſtondt; dit toeval deedt hen op zich zelfs zien. Wy

zullen ook sterven, zeiden zy; onze landhoeve zal overblyven voor onze kinderen; zy behoort ons niet toe; als hy, wien ze in eigendom behoort, eens weerom kwam, zou hy 'er voor altoos van versteeken zyn, wy zouden het goed van eenen anderen mede in 't graf neemen. Deeze gedagte was hun onverdraaglyk; hunne tederhartigheid deedt hun eene verklaaring opstellen welke zy den nieuwen Priester in handen gaven, en door de voornaamsten van het dorp lieten tekenen. Deeze voorzorge, welke zy noodzaaklyk oordeelden om eene herstelling, waar toe zy hunne kinderen verpligt achtten, te verzekeren, stelde hen gerust.

Tien jaaren waren zy reeds gezeeten geweest, wanneer Perrin, na een moeilyken arbeid, op zekeren dag naar huis gaande om met zyne vrouw te eeten, op den gemeenen weg twee menschen in een rytuig zag, 't welk, eenige schreeden van hem af, omviel; hy liep toe om te helpen; hy boodt de paarden van zyne kar aan om hunne goederen te vervoeren; hy verzogt de reizigers wat by hem te rusten; zy waren niet bezeerd: deeze plaats is ongelukkig voor my, zeide een van de reizigers; ik kan ze zonder ongeluk niet overkoomen; voor twaalf jaaren verloor ik hier iet van groote waarde; ik kwam weerom van de markt van Vitré; ik had twaalf duizend guldens aan goud by my, en ik verloor ze. Waarom, zeide Perrin, die dit met opmerking aanhoorde, hebt gy geene moeite gedaan om te zien of gy het konde weervinden? —— Dit was my niet mogelyk, ik trok naar Orient, waar ik te scheep moest gaan naar de Indiën; de tyd was kort; het schip gereed om uit te zeilen zou my niet gewagt hebben; ik kon geene nazoekingen, welken waarschynlyk vrugteloos zouden geweest zyn, doen; want myn vertrek verhinderende zouden ze my meer nadeel gedaan hebben dan het gene ik verlooren had.

Dit gezeg maakte veel aandoening op Perrin; hy houdt aan, en dringt den reiziger op nieuw zich te bedienen van zyne verschuiling welke hy hem aanboodt; zyn huis was het naaste, en het beste van de plaatse; men bewilligt in zyn verzoek; hy gaat voor om den weg te wyzen. Hy ontmoette wel haast zyne vrouw, die naar gewoonte hem te gemoet kwam; hy zeide haar schielyk eene maaltyd te bereiden voor zyne gasten; terwyl men naar het eeten wagtte gaf hy hun eenige verversching, en haalde

de het gesprek aangaande het verlies, waar over zich de een beklaagde, weder op. Hy was niet meer in twyfeling dat hy herstelling zou moeten doen; hy loopt den nieuwen Priester zoeken, zegt hem wat hy hoorde, noodt hem om met zyne gasten te eeten, en hun gezelschap te houden. Dees gaat met hem, en kon niet ophouden zich te verwonderen over de vergenoeging welke hy in deezen goeden huisman zag, wegens eene ontdekking welke hem moest ruineeren.

Men houdt maaltyd; de reizigers, zeer voldaan, weeten niet hoe het onthaal, welk Perrin hun deedt, te erkennen: zy verwonderen zich over zyn kleine huishouding, zyn goed harte, zyne gulheid, de onbedeestheid van Lucette, haare opregtheid en werkzaamheid. Zy streelen derzelver kinderen. De maaltyd gedaan zynde toont Perrin hun zyn huis, zyn moestuin, zyn stal, zyne beesten, en beschryft hun zyne landeryen en het gene 'er op voortkomt; al dit, zegt hy eindelyk jegens den eersten reiziger, behoort u toe; het goud welk gy verlooren hebt is in myne handen gevallen; toen ik zag dat het niemant te rug eischte, heb ik 'er deeze landhoeve voor gekoft, met voornemen om ze t'eenigen tyde weder over te geeven aan den genen die 'er wezenlyk regt op hadt. Zy is voor u; en ware ik gestorven voor dat ik u had aangetroffen, de Priester heeft een geschrift 't welk uw eigendom aanwyst.

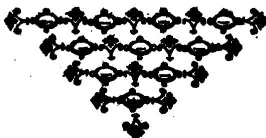
De vreemdeling leest het geschrift, verwondert zich; geeft het weer over; hy ziet op Perrin, Lucette en hunne kinderen; waar ben ik roept hy eindelyk uit? en wat verneem ik? Welk eene handeling, welk eene deugd, edelmoedigheid! en in welk eene omstandigheid vinde ik dit alles? Hebt gy eenigen anderen staat behalve deeze hoeve, voegde hy 'er by? —— Neen, maar, zo gy ze niet denkt te verkoopen, moet gy een huurder hebben, en dan hope ik de eerste te mogen zyn. —— Uwe vroomheid verdient een andere vergelding. Het zyn twaalf jaaren dat ik het geld verlooren hebbe welk gy gevonden hebt. Sedert dien tyd heeft God mynen handel gezegend; hy is uitgebreid; voordeelig geweest; en ik heb al langen tyd geene aandoening van myn verlies meer gehad. Deeze weeromgeeving zou my tegenwoordig niet ryker maaken; gy zyt deezen geringen staat waardig; de Voorzienigheid heeft hem u toegevoegd, u 'er van te berooven zou zyn dezelve te beledigen; behoud hem, hy behoort u toe, en als het zo zyn

moet,

moet, ik schenke hem u. Gy kunt alles houden; ik zal noit iet te rug eischen; wat mensch zou zo gedaan hebben als gy!

Hy scheurde hier op het geschrift, welk hy in handen nam, aan stukken; zulk een uitmuntende daad, voegde hy 'er by, moet niet onbekend blyven; een nieuw geschrift om mynen afstand, uw eigendom en van uwe kinderen te verzekeren, is wel niet nodig; ik zal het evenwel laaten beschryven, om de geheugenis van uwe gevoelens en uwe opregtheid te vereeuwigen.

Perrin en Lucette vielen neer voor de voeten van den reiziger; hy beurde hen op, en omhelsde hen; een Notaris werdt ontbooden om de acte te schryven, de fraaiste welke hy van zyn leven opgesteld hadt; Perrin schreide van gevoeligheid en blydschap; myne kinderen, riep hy, kust de handen van uwen weldoender. Lucette nu behoort dit goed ons, en wy kunnen het zonder onrust en zonder wroeging bezitting.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *Maart* 1770.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29.10½	29. 11	29.10½	38	44	42	N W	N W	N W	Held. Reg.
2	— 9½	— 10	— 11	44	46	43	W	W	—	Betr. Held.
3	— 10	— 9½	— 8	43	48	46	—	—	Z W	Mist Reg.
4	— 8	— 6½	— 5½	45	50	45	Z W	Z W	N W	Regen.
5	— 5	— 6	— 7½	44	49	41	N W	W	W	— Held.
6	— 8	— 8	— 8	39	42	39	N.	N O	N O	H. Sneeuw.
7	— —	— —	— —	36	40	32	N O	O	O	Sneeuw H.
8	— 7½	— 7	— 5½	31	38	31	Z O	Z O	Z O	Helder
9	— 4	— 3½	— 3	32	40	38	O t Z	O t Z	O t Z	— Betr.
10	— 2½	— 2½	— —	38	48	38	Z O	Z O	Z O	Reg. B. H.
11	— 4	— 5	— 6½	39	54	41	N O	N O	N O	Helder Reg.
12	— 6	— 6	— 6	42	46	45	Z t O	Z t O	Z t O	— —
*13	— —	— 6½	— 7	47	58	48	Z	Z	—	— Mist R.
14	— 7	— 7½	— 8	46	46	36	Z t O	N O	N O	Reg. Wind.
15	— 8	— —	— —	32	35	29	N	—	—	Sneeuw.
16	— 7½	— 7	— 5½	28	30	26	N O	—	—	—
17	— 4½	— 4	— 4	27	33	28	W	Z W	Z W	Held. Sn.
18	— —	— 5	— 6	29	36	27	N	N	N W	—
19	— 7	— 7½	— 8	30	38	33	Z W	Z W	N	Sn. Helder
20	— 10	— 10	— 10	31	34	31	N O	N O	N O	Held. Betr.
21	— 9	— 7½	— 8	30	35	30	—	—	—	Betr. Hel.
22	— 8	— 8	— 9	30	33	29	O N O	O N O	O N O	—
23	— 9½	— 9¾	— 10½	30	36	30	N O	N O	N O	— Hel. Sn.
24	— 11	— 11	— 11½	35	40	31	N	N W	N W	Sneeuw B.
25	— 10	— 9	— 7	34	41	37	Z	Z W	Z W	—
26	— 6½	— 6½	— 6½	37	43	37	Z O	Z O	O t N	Betr. Hel.
27	— 8	— 9	30. 0	32	36	30	N O	N O	N O	— Sn.
28	30. 1½	30. 2	— 1	30	41	32	W	Z W	Z W	Helder
29	29. 11½	29. 10	29. 8	32	42	33	Z W	—	—	—
30	— 6½	— 6½	— —	40	42	38	—	W	W	— Reg.
31	— 7½	— —	— 6½	41	45	43	—	Z W	—	Betr. — H.

Hoogste Barometer d. 30. 2 }
Laagste Barometer d. 29. 2½ } middelb. d. 29. 8½.
Hoogste Thermometer gr. 58 }
Laagste Thermometer gr. 26 } middelb. gr. 42.

* Te Koppenhagen in Denemarken stond de Thermometer van *Fahrenheit* den 13 's avonds 29 gr. den 14 's avonds 22 gr. den 15 's avonds 19 gr. en den 16 's morgens 17 graaden, zynde 15 graaden onder het punt van Vorst.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE EENVOUDIGHEID EN GEMEENZAAMHEID DER GODLYKE OPENBAARINGEN, EN HAARE GESCHIKTHEID, NAAR DE ONDERSCHEIDENE OMSTANDIGHEDEN VAN HET MENSCHDOM.

Door ROBBERT DICK M. A. V. D. M. *te Edinburgh.*

EEn onderzoek van de gesteltenis der Natuure, en van de wetten der Godlyke Bestuuringe, mag onder de naspeuringen geteld worden, die het menschlyk gemoed ten hoogsten waardig zyn: en, naar behooren ingerigt, zal het niet missen of zy zullen een groot en inwendig genoegen verschaffen. Doch om dien gelukkigen uitslag te erlangen, heeft men eenige regelen in agt te neemen. Het voorwerp van ons onderzoek moet binnen ons bereik weezen; het is noodig dat onze waardeering van ieder waarheid geëvenredigd zy aan de zekerheid en het belang, als mede, dat de kennis, welke wy verkrygen, van dien aart is, dat ze tot regeling des leevens strekke. Zonder deeze eigenschappen zullen onze naspeuringen, veelligt, ydel, en onze denkbeelden schadelyk weezen. Wy zullen willen inzien in de geheimenissen, die GOD voor zich zelven bewaard heeft, wy zullen stellig spreeken over stukken, die, op zyn best genomen, onzeker zyn, en mogelyk de gissingen der Menschen met het gezag van GOD doen stryden; of onzen tyd doorbrengen in vrugtlooze bespiegelingen, die op het hart, en ons gedrag, geen invloed altoos hebben. —— Om dus een misbegrip voor te komen, en de Menschen te wyzen tot een recht gebruik van de Talenten, welke de ALLERHOOGSTE hun gegeeven heeft, luidt de aanmerklyke taal van GODS knegt MOSES. *De verborgene dingen zyn voor den* HEERE *onzen* GOD; *maar de geopenbaarde zyn voor ons en voor onze kinderen, tot in eeuwigheid, om te doen alle de woorden deezer wet* (*). Woorden die ons van eene ydele nieuwsgierigheid kragtdaadig afmaanen, en aansporen tot de allernutste kennis, de kennis die ons bestuurt in ons zedelyk ge-

(*) *Deut.* XXIX. 29.

gedrag. *De Verborgene dingen zyn voor den* HEERE, *onzen* GOD. Eenige waarheden zullen altoos voor de Stervelingen onbegrypbaar en alle onderzoekingen naar dezelve vrugtloos weezen; zommige blyven, voor eenigen tyd, verborgen, om, met grooter voordeel, in een volgend tydperk, aan den dag gebragt te worden; maar andere zyn van zo veel aanbelangs voor het geluk, zo gefchikt naar de tegenwoordige omftandigheden des Menschdoms, dat ze reeds het licht aanfchouwen, of, indien voorheen eenigermaate bekend, nu bekragtigd zyn met Godlyk gezag om ten regel van geloof en leeven te dienen. *Dit zyn de geopenbaarde dingen, dingen gefchikt voor ons en voor onze kinderen, om alle de woorden der wet te doen.*

Ik zal, in de tegenwoordige Verhandeling, deeze drie zaaken tot myne hoofdvoorwerpen ftellen.

I. Wat het voornaame oogmerk is van de Godlyke Openbaaringen, op onderfcheidene tyden, aan het Menschdom gefchonken. Ten

II. In welke opzigten die Openbaaringen gefchikt zyn om dat oogmerk te bereiken, en ten

III. Zal ik eenige aanmerkingen maaken op die Duisternis, waar in wy nog leeven, en toonen, welk een invloed zulks op ons moet hebben.

I. Het eerfte ftuk, dat wy ons voorftelden, is te overweegen welk het Oogmerk ware van de Godlyke Openbaaringen, op onderfcheidene tyden, aan het Menschdom gegeeven.

Bepaalen wy ons tot de *Mofaifche* Bedeeling, en veronderftellen wy, gelyk wy vrylyk mogen doen, dat de ftraks aangehaalde woorden van MOSES daar op flaan, dan kan 'er geen twyfel vallen, of het voornaam einde van dezelve was de Zeden van *Israël* te regelen, en hun ter deugdsbetragting aan te fpooren. *De geopenbaarde dingen behoorden tot hun en hunne kinderen, om te doen alle de woorden deezer wet.* 't Was GODS oogmerk niet hun tot de verborgenheden der Natuure in te leiden, of de verhevener inzigten zyner huishoudinge met het Menschdom te ontvouwen. Deeze zouden weinigen van de Menfchen-kinderen hebben kunnen verftaan, en ze waren althans voor geen geheel Volk gefchikt. De ALLERHOOGSTE hadt een gansch ander voorneemen, in den eerften opflag wel van minder aanzien, doch weezenlyk verhevener en gunstryker; een voorneemen om een geheel Volk in hun pligt, omtrent GOD en Menfchen, te onderwyzen, daar door gelukkig te maaken, en tot een mid-

middel te doen dienen, om de grootste zegeningen over de rest des Menschdoms te verspreiden. Deeze ontdekkingen konden tevens strekken tot andere oogmerken, ondergeschikt aan dit voornaame einde; maar alles liep daar op uit om hun getrouwe dienstknegten te maaken van den HEER des Hemels en der Aarde, en gehoorzaame onderdaanen van den GOD van *Israël*.

Wanneer wy tot vroeger eeuwen van de Wereld opklimmen, blykt het dat de Godlyke Ontdekkingen het zelfde heilzaame en edele oogmerk hadden. Elke Ontdekking van GOD aan het Menschdom dient om den Regtvaardigen te bemoedigen en te onderfteunen, om den Godloozen af te schrikken en te straffen. Het heeft GODE niet goed gedagt om ons, wegens dit tydperk, een volkomen verhaal te laaten toekomen; dan wy zyn 'er niet geheel onkundig van, en 't geen ons aan het verhaal van de Godlyke Openbaaringen ontbreekt, wordt vergoed door de geschiedenis van de handelingen der Godlyke Voorzienigheid. De Gedenkstukken ons van die vroegste tyden overgebleeven, zyn genoegzaam om ons te toonen, welke Menschen 't diepst in de gunste van GOD deelden, welke daarentegen het drukkend gewigt van zyn misnoegen gevoelden. —— Wy weeten wie hy was, die op het treffelykst van alle andere Menschen onderscheiden en ontslaagen wierd van het algemeene lot der sterflykheid, hy ontving, voor zyne wegneeming, dit uitmuntend getuigenis, *dat hy* GODE *behaagde en voor zyn aangezigt*, op de paden van deugd en Godsvrugt, *wandelde*. —— Wy weeten wat de oorzaak was van het schriklykst oordeel oit van den Hemel op Aarde neder gezonden; *De Heere zag dat de boosheid des menschen menigvuldig was op aarde, en al het gedigtzel zyns harten ten allen dage alleenlyk boos was* (*). Wanneer, met het verloop des tyds, dit zwaare oordeel niet langer van invloed was op de Menschen, en hunne boosheid in de nieuwe Wereld weder ter zelfde hoogte steeg als in de oude, zien wy een ander blyk van de Godlyke wraake in de verdelging van de godlooze steden *Sodom* en *Gomorra*. Terwyl GOD, op deeze wyze, in den weg zyner Voorzienigheid, de einden van zyn Opperbestuur duidelyk toonde, kan men niet wel veronderstellen, dat hy zich zelven tegensprak in de Openbaaringen van zynen wil, tusschen deeze twee moet 'er altoos eene nauwkeurige overeenkomst weezen.

El-

(*) *Gen.* VI. 5.

Elke Godlyke Openbaaring diende tot het zelfde einde, schoon, om veelvuldige redenen, dit einde, ten allen tyde, niet even duidelyk aan de Menschen bleek. De Belofte aan ABRAHAM, de byzondere gunste zyner Naakomelingschappe beweezen, en de geheele *Mosaische* huishouding, daar mede ten nauwsten verknogt, zyn gedeelten van het zelfde groote plan. De onmiddelyke strekking van deeze Bedeeling was om een ruw Volk van snoodheid en bygeloof af te trekken, en zy diende verder om 't zelve voor te bereiden tot het ontvangen eener volmaakter Bedeeling, geschikt om Godsdienst en Deugd over de geheele Aarde te doen heerschen. Week GOD immer af van dit Stelzel? Maakte hy oit eenige verandering in het hoofdoogmerk van zyne Openbaaringen aan dat Volk? Dit zal iemand niet ligt in de gedagten komen. Het zelfde oogmerk werd steeds agtervolgd, alleen nieuwe middelen om 't zelve te bereiken, werden 'er te werk gesteld. Men hoorde de zedelyke pligten byzonderder aandringen, en eenige waarheden, slegts flauw in de *Mosaische* Bedeeling aangeduid, naderhand klaarder bekend maaken, om het Volk van GOD, tegen nieuwe verzoekingen tot ondeugd en afval, te wapenen. Dit was het werk der Propheeten, Predikers der Regtvaardigheid, van den Allerhoogsten gezonden, by gewigtige gelegenheden, met aanmoedigingen en bestraffingen voor zyn Volk.

Niet alleen in de Boeken van MOSES, die de grondslagen behelzen van der *Jooden* Godsdienst en Burgerwetten, en in de Redenvoeringen der Propheeten, welke ter opheldering en aandrang van de eerstgemelde dienen; maar ook in alle hunne heilige Schriften straalt het zelfde oogmerk door. Nimmer wordt hunne aandagt gevestigd op afgetrokkene en verborgene waarheden; doch alleen op de kennis en betragting van hunnen pligt. De bestendige en doorgaande Leer komt hier op uit, *dat God te vreezen en zyne geboden te bewaaren, de geheele pligt* en het geluk *des Menschen is* (*).

De Godsdienst van JESUS CHRISTUS maakte geene verandering in dit Stelzel; maar is het vervolg en de volmaaking van het zelve. Onze Zaligmaaker *kwam niet om de Wet en de Propheeten te verbreeken; maar om die te volmaaken* (†). Zyne Leerstellingen dienden geenzins om eene ydele nieuwsgierigheid te voldoen; maar om de Menschen ten toppunte van Deugd en Godsvrugt op te voeren. De Wy-

(*) *Pred.* XII. 13. (†) *Matth.* V. 17.

Wyzen en Geleerden zouden in zyn Koningryk geen voorrang hebben, de Eenvoudigen en Ongeleerden niet agter aan komen. Nederigheid van hart en braafheid van inborst waren de voornaamſte hoedanigheden zyner Leerlingen; deeze ſtelden hun in ſtaat om de verhevene Leeringen, welke hy aankondigde, te verſtaan en de zegeningen, die hy beloofde, te genieten. Overeenkomſtig met den aart van zynen Godsdienst waren ook de uitwerkzels daar door voortgebragt; zyne allervertroostlykſte leerſtellingen waren dikmaals *voor den Wyzen en Verſtandigen verborgen, doch den Kinderen openbaar* (*). Dit zouden onvoegzaame omſtandigheden geweest zyn in een Godsdienst, die voornaamlyk beſtondt in diepzinnige en afgetrokkene beſpiegelingen, die geſchikt was om de oorſpronglyke beginzels van Natuur-Staat- en Zedekundige kennis open te leggen; maar zy komen volmaakt overeen met den aart van dien Godsdienst, welke geen ander einde beoogde dan om de Godsvrugt omtrent GOD, de liefde omtrent den Naasten aan te kweeken, en een iegelyk te beweegen, *om, in deeze tegenwoordige Wereld, maatig, regtvaardig en Godzalig te leeven* (†).

II. In de tweede plaats ſtaat my nu te toonen, in welke opzigten de Godlyke Openbaaringen geſchikt zyn om dat einde te bereiken. —— Dit zal blyken wanneer wy het oog ſlaan op die hoedanigheden, welke natuurlyk ſtrekken om aan dezelve een heilzaamen invloed op, en een bevelend gezag over de gemoederen der Menſchen te geeven.

1. Deeze invloed ontſtaat uit derzelver oorſprong. De Openbaaringen worden ons in den naam van GOD, den Schepper en Beſtuurder der wereld, overgehandigd. In dit opzigt zyn ze onderſcheiden van de ontdekkingen, die wy zelve maaken, als mede van het onderwys, 't geen wy van onze medemenſchen ontvangen, en dit geregtigt dezelve om met een geheel ander oog beſchouwd te worden. In verſcheide gewigtige gevallen hebben wy geen anderen Leidsman dan menschlyke kennis en ondervinding, voor dit Licht behooren wy dankbaar te weezen, en een goed gebruik van 't zelve te maaken. Maar zeker zyn 'er onderwerpen omtrent welke een verſtandig Man eene volkomener verzekering verlangt, dan hy van eenig Sterveling kan ontvangen. De bewustheid van de menschlyke zwakheid, een wantrouwen wegens menschlyke kennis, moet ons,

(*) *Matth.* XI. 25. (†) *Tit.* II. 12.

ons, in veele gevallen, doen wenſchen om een hooger verlichting, en ons geſchikt maaken om iets, 't welk als zodanig voorkomt, te omhelzen. Welk eene hoogagting ik ook toedraage aan verſtandige en deugdzaame Mannen, welk een eerbied ik ook hebbe voor de Leerſtellingen door hun verkondigd, voor de wetten door hun gegeeven, en voor de voorſchriften des leevens door hun opgeſteld, nogthans kan ik noit aan hun die volkomene onderwerping toedraagen, welke ik gaarne aan het Godlyk gezag zou doen. Dewyl de menschlyke natuur altoos dezelfde blyft zal 'er altoos een groot onderſcheid gemaakt worden, tusſchen 't geen men weet enkel het Woord van een Mensch, en 't geen men gelooft het Woord van GOD te zyn.

Ten 2. Zal de invloed der veronderſtelde Openbaaringen grootlyks afhangen van de Stoffen daar in begreepen. Zyn deeze van weinig aanbelang, ſtrekken ze tot geen heilzaam einde, of zyn ze niet in ſtaat om de aandagt te trekken, en het hart te roeren, men kan 'er geene goede gevolgen van verwagten; doch zyn de waarheden, daar in voorgedraagen, groot en edel, dienen zy om onze hoogagting voor de deugd te vermeerderen, en ons een ſterker afkeer van het kwaade in te boezemen; zyn de drangmiddelen overeenkomſtig met onze menschlyke natuur, en van dien aart, als door alle tyden heen den meesten invloed op dezelve hadden, dan mogen wy op beter vrugten hoopen, dan mogen wy verwagten, dat de aandagt zich zal vestigen op deeze groote onderwerpen, dat het verſtand zal overtuigd, de driften gewonnen, en den geheelen Mensch tot de belangen der deugd overgehaald worden. Wy mogen hoopen dat deeze uitwerkzels zich, ten minſten in eenige maate, zullen vertoonen, onder hun die met zulke verklaaringen van den Godlyken wil begiftigd zyn. Of deeze opgegeevene characters overeenkomen met de Geſchiedenisſen, de Leerſtellingen en Wetten in de Heilige Schriften begreepen, zal best bepaald kunnen worden door hun, die dezelve met opregtheid en onbevooroordeeld onderzoeken. —— Menſchen, die met zulk eene geſteltenisſe de Gewyde Bladeren leezen, zullen 'er veele zaaken in ontmoeten, welke hunne hoogſte verwondering gaande maaken, zy zullen 'er zodanig een berigt aantreffen wegens den Oorſprong aller dingen, van GODS Beſtuur over deeze Wereld, van 's Menſchen tegenwoordigen ſtaat, en het einde waar toe hy in het toekomende geſchikt is, als overeenkomt

met

met de verhevenste denkbeelden, die zy van de Godlyke Natuur kunnen vormen.

Volgens de Leer der Schriftuure werd deeze wereld geschaapen door een Almagtigen, Wyzen en Goeden GOD. Deeze Aarde, met alles wat op dezelve gevonden wordt, is het werk van dezelfde hand. De Mensch, de voornaamste inwoonder, was boven alle andere Schepzelen bedeeld met de uitgeleezenste kenmerken van de Godlyke gunste, gevormd zynde naar den beelde van GOD zelve, en door den gunstryken Schepper beschonken met alles wat tot zyn onderhoud en geluk diende. Zo lang hy in een staat van gehoorzaamheid verbleef, en zyn leeven, volgens de wet der Natuure inrigtte, volgde de Godlyke gunste en liefde hem allerwegen; maar het gebod des Allerhoogsten overtreeden, en zyne onschuld verlooren hebbende, haalde hy zich de ongenade van zynen Maaker op den halze, nieuwe en deerlyke ongemakken troffen hem. Van binnen begon hy schaamte en knaaging te gevoelen, van buiten nam de natuur eene nieuwe en vyandlyke gedaante aan, het aardryk werd om zynen wil vervloekt, met arbeid en moeite moest hy zyn onderhoud zoeken, en de HEER besloot dat hy *tot het stof*, waar uit hy genomen was, *zou wederkeeren*. Dus hadt de ALLEROPPERSTE zyne Goedheid en Regtvaardigheid betoond, hy wilde ook zyn Genade aan den dag leggen, en het onheil des gevallen Schepzels verzagten, door de hoope van herstelling. Deeze hoop werd onzen eersten Ouderen terstond naa den val gegeeven, en vernieuwd by hunne naakomelingen, op onderscheide tyden, naar maate van het vereisch der omstandigheden, ten einde zulks mogt dienen om het lot des Menschdoms te verzagten, en den Mensch tot den dienst van GOD te bemoedigen. —— Eindelyk, wanneer deeze en alle andere takken van Godsdienstige kennis bykans verlooren geraakt waren, wanneer onkunde en afgodery den geheelen Aardbodem bedekt hadden, behaagde het GOD een nieuw en buitengewoon hulpmiddel tegen dit kwaad te beschikken. Hy verkoos uit alle geslachten één Volk tot de bewaarder van zyne Godspraaken. Hy rigtte onder 't zelve een Godsdienst en Staatkunde op, strekkende ter bevordering van dat groot oogmerk. Hy herriep in de gedagten het grondleerstuk van allen Godsdienst, het geloof in Hem den éénen waaren GOD en in de Godlyke Voorzienigheid. Hy openbaarde zich als de Schepper en Regeerder der wereld, in tegenstelling van de Afgoden der Volken. Deeze gewigtige

waarheid staafde Hy door de verbaazendste en heerlykste wonderen, en om voor te komen dat ze wederom in vergetenisse geraakte, maakte Hy het tot een gedeelte van de *Israëlitische* Bedeeling, dat alle Godsdienstige eere aan Hem den leevenden en waaren GOD alleen moest worden toegebragt. Andere zeer gewigtige waarheden werden ook aan dat Volk bekend gemaakt en geopenbaard, op een wyze dat zy dezelve konden bevatten. Natuurlyke en veel beduidende plegtigheden, verscheide zinnebeelden, toen zeer algemeen en wel verstaan, werden gebruikt om deeze kennis voort te planten, en den indruk van Godlyke dingen te vermeerderen. Het hoofdoogmerk van alle was om te doen zien dat de ALLERHOOGSTE verzoenbaar was, dat hy den Regtvaardigen wilde begunstigen en den Ongeregtigen Man straffen, dat de tyd te komen stondt, in welken de belangen van den Godsdienst op een beter grondslag zouden rusten, en over de geheele Aarde verspreid worden.

Wanneer dit gelukkig tydstip naderde, werden de middelen van herstel afgeschetst en byzondere voorzeggingen gedaan van den Godlyken Persoon, die 't zelve zou volvoeren. Eindelyk brak die heuchlyke dag aan, en de groote Verlosser verscheen, die groote Verlosser, die *Jooden* en *Heidenen* zou vereenigen in zyn geestlyk Koningryk, en dien volmaakten Godsdienst oprigten, welke voor altoos de Godsdienst des Menschdoms zou weezen. De voornaamste stukken, die deezen Godsdienst onderscheiden van den Natuurlyken, en van dien den *Jooden* eertyds geopenbaard was, bestaan, in volkomener verzekeringen van GODS genade aan boetvaardige Zondaars, uit hoofde van de Verzoening door CHRISTUS JESUS te wege gebragt; in het bemoedigen der beloften van de Godlyke hulpe onder alle de zwaarigheden en rampen deezes leevens; in de afschaffing van de plegtige instellingen, welke geschikt waren naar den ruwen en kindschen staat der Wereld; in bepaalder toezeggingen van tydlyke zegeningen en duidelyker ontdekkingen van eenen toekomenden staat, waar in de schynbaare ongelykheden in de bedeelingen der Voorzienigheid zullen verdwynen; waar in de Vroomen ten hoogsten gelukkig en de Boozen ten uitersten rampzalig zullen weezen.

Deeze Schets van de Godlyke Openbaaringen, schoon zeer kort en onvolmaakt, is in staat om ons te doen oordeelen, welke de voordeelen zyn der geenen, die dezelve genieten, of ze niet *zalig moeten gerekend worden die he Geklank kennen, die in het licht van* GODS *aanschyn wandelen*

len (*) of dat *Volk* niet ten toppunte van heil opklimt, *wiens Godt de Heere is* (†). Wy mogen nu aanmerken of, onder alle de poogingen oit in 't werk gesteld om de menschlyke natuur te verbeteren en te volmaaken, immer waarheden van dat aanbelang het Menschdom zyn voorgesteld. *Wy mogen vraagen na de dagen die voor ons geweest zyn, van dien dag af dat* GOD *de Menschen op de aarde geschaapen heeft, van het eene einde des Hemels tot het ander einde deszelfs, of 'er immer zulk een groot ding gehoord of geschied is, als dit* (§)?

3. Ten derden kan de uitmuntenheid eener Openbaaringe opgemaakt worden, uit de wyze op welke dezelve aan het Menschdom is medegedeeld. Was 'er geen agt geslaagen op de onderscheidene omstandigheden der Wereld in de Openbaarmaakingen die men veronderstelt dat GOD van zynen wil gedaan heeft, dit gebrek alleen zou derzelver invloed veel verminderd en eene blykbaare tegenwerping tegen den Godlyken oorsprong verschaft hebben. De toestand der Wereld in 't algemeen en van byzondere Volken, op onderscheide tyden, is zeer verschillende geweest. Te deezer oorzaake hebben de Menschen, te hunner bevordering, zeer onderscheidene Stelzels van Godsdienst noodig gehad. De groote en grond Leerstukken, in de daad, en ook het hoofdeinde, hebben altoos dezelfde geweest en zullen, door alle eeuwen, dezelfde blyven; deeze staan voor geene verandering bloot; doch de opheldering, de aandrang heeft noodwendig moeten verschillen. De maate in welke nutte waarheden geopenbaard, of met Godlyk gezag geschraagd wierden, de ontdekking van de oogmerken der Voorzienigheid, de uitwendige gedaante van den eerdienst, de drangmiddelen om de onderhouding der Godsdienstwetten te wege te brengen, en de deugd te bevorderen, moesten noodwendig, met den verschillenden toestand der wereld, veranderen; dewyl zy, zonder deeze welwyze schikking, het groot oogmerk niet zouden hebben kunnen bereiken.

De handelwyze van GOD omtrent het Menschdom, zo als dezelve ons in de Heilige Bladeren beschreeven wordt, strekt ten duidelyken blyke van deeze aanmerkingen.

In 's Werelds kindsheid, wanneer de gemoederen der Menschen nog niet ten vollen vatbaar, en weinig of niet gewoon waren aan geestlyke dingen en afgetrokkene beschou-

(*) *Psalm* LXXXIX. 16. (†) *Psalm* CXLIV. 15.
(§) *Deut.* IV. 32.

schouwingen, vinden wy de klaarste bewyzen van groote inschiklykheid, ten aanziene van de onvolkomenheden en zwakheden der Menschen. Dit straalt door in elk deel van de tusschenkomst der Godheid met het Menschdom; in den dienst welken Zy aannam, in de wetten die Zy gaf, en de staavingen van dezelve.

De dienst, welken GOD toen aannam, was geschikt naar den staat zyner Schepzelen, die, zonder de tusschenkomst van zinnelyke voorwerpen, zich niet wel konden bezig houden met het geestlyke en onzigtbaare. Voor Menschen in deezen staat was de opoffering van aardvrugten en vee, eene zeer natuurlyke bekentenis van onderwerping en afhanglykheid. Dusdanig een bedryf hadt, buiten twyfel, vroeg en algemeen plaats. Men heeft lang en hevig getwist of deeze Offeranden van Godlyke of menschlyke herkomst waren, strydige gevoelens deswegen zyn omhelst en door de Voorstanders en door de Tegenstreevers van ons allerheiligst Geloof. Van wederzyden is men, egter, overeengekomen om het strydig met 's Menschen reden te noemen, en elk verbeeldde zich, dat, indien dit werd toegestaan, hy veel gewonnen hadt om zyn byzonder gevoelen te onderschraagen. —— Dan wat 'er ook van dit duister geschilstuk moge weezen; 't zy deeze handelwyze uit eene Godlyke instelling volgde; 't zy dezelve eerst van enkel menschlyke vinding geweest zy, doch naderhand van Gods wege bekragtigd: op beide deeze veronderstellingen mag die dienst natuurlyk genaamd worden; terwyl een gedeelte van denzelven tevens eene zeer geschikte schets is van die groote offerande, die ten eenigen tyde voor de zonden der Menschen zou geofferd worden. —— Laaten wy eens zien, op welk eene wyze de Mensch, voor de opklaaring der Rede en des Godsdiensts, den grooten Regeerder der Wereld zal naderen? Zullen wy niet terstond bevroeden, dat deeze toenadering veel menschlyks in zich zal hebben? Kan een Mensch, in deeze omstandigheden, zyne erkentenis voor 's Hemels veelvuldige zegeningen natuurlyker uitdrukken, dan door een gedeelte van zyne goederen ten heiligen gebruike af te zonderen? Kan hy zyn zondigen staat eigenaartiger afbeelden dan door een offerdier en een in plaats komend lyden? Doet 'er zich wel eene gereeder en meer beduidende handelwyze op, om hem een diepgaand gevoel te doen hebben van zyne snoodheid en wanverdiensten, en om zyne hoope op de Godlyke Genade te voeden? —— Men moge zeggen, dit alles kan niemand eene rede-

ly-

lyke verzekering van vergiffenis schenken, het laat den Zondaar dezelfde die hy was. Dit is even zo gelegen met droefheid, afsmeeking van straffe en de kragtdaadigste voorneemens van gehoorzaamheid in het toekomende, 't geen nogthans de natuurlyke uitdrukkingen zyn van eene ongeveinsde bekeering. Alle verzekering van Genade moet uit eene andere oorzaak komen; en wel uit een verder strekkend inzigt van GODS Bestuur en de handelingen, dan tot nog eenig Mensch gehad heeft, of uit eene volkomene belofte van GODS zyde. Maar is het toebrengen van Offeranden eene natuurlyke dienst, waarom mag dan de Genade niet beloofd worden aan hem die denzelven met een opregt hart volbrengt? Waarom mag die Genade niet afhangen van redenen, welke den Handhaver van die verrigtingen weinig bekend zyn? Wanneer men de tegenwerpingen, tegen dit gedeelte van den Godsdienst behoorelyk in aanmerking neemt, zullen 'er dan niet veele hervoortkomen uit een Stelzel al te doorgedagt voor de eerste eeuwen der wereld, en mogelyk voor eenige eeuw tot nog verscheenen? Strekken eenige, in de gevolgen beschouwd, zelfs niet om de eigenaartigheid van de Zoenofferande door onzen Zaligmaaker voor de zonden der wereld opgeofferd, te betwisten? Dienen zodanige uitpluizingen niet veel eer om de zwakheid der menschlyke natuure te beschimpen, dan om tot regtmaatige tegenwerpingen te strekken tegen een' Dienst, welke geheel overeenkomt met dien onvolmaakten staat der wereld.

De zelfde inagtneeming van de menschlyke zwakheid, en van de omstandigheden des Menschdoms, blykt ten zigtbaarste in een ander bevel, 't geen strekt om de kennis van GOD te bewaaren, en de Menschen aan zynen dienst te verbinden, de Instelling naamlyk van den Sabbath.

Deeze Feestdag is vroegtyds ingesteld ter gedagtenis van de Schepping der Wereld door den eenigen leevenden en waaren GOD; maar, gelyk andere Instellingen, in onbruik vervallen, tot dat de ALLERHOOGSTE, in eene byzondere omstandigheid, met eene uitdruklyke wet, de onderhouding van dezelve zyn uitverkoozen Volk beval. Zynde deeze Feestdag een natuurlyk tegengift tegen het Veelgodendom en de Afgodery, houdende hun geduurig voor oogen die groote gebeurtenis, welke voor altoos de voornaamste grondslag van den waaren Godsdienst moest weezen. Wie in aanmerking neemt hoe weinig geschikt de Menschen doorgaans zyn, boven al wanneer zy in laage

en

en slaafsche omstandigheden leeven, om hunne gedagten eenigzins, boven de dingen van 't gemeen beloop des leevens, te verheffen, en om te stellen dat de wereld ten eenigen tyde in eenen geheel anderen staat was dan tegenwoordig, zal gewigtige reden vinden om de Godlyke Wysheid te erkennen, in de schikking om hun den eersten oorsprong aller dingen geduurig voor den geest te brengen. Door deezen plegtigen en heiligen Rustdag, door het streng verbod van allen niet volstrekt noodzaaklyk werk vonden Menschen van allerlei staat, Heeren en Vrouwen, Dienstknegten en Dienstmaagden, zich bykans in eene onvermydbaare noodzaaklykheid om te gedenken aan hunnen algemeenen HEER en Maaker, en Hem hulde te bewyzen. Een zo weezenlyk gedeelte van den Godsdienst kon nimmer te stipt gehouden worden; en dus hebben wy ons niet te verwonderen, dat de voorbeeldlykste gestrengheid tegen de overtreeders dier Inzetting gebruikt is.

De geheele plegtige Dienst der *Jooden* is blykbaar op hetzelfde plan ontworpen, en geschikt voor een Volk maar zeer luttel gevorderd in Godsdienstige kennisse, 't geen den bystand van uitwendige voorwerpen zeer noodig hadt om hun te verbinden aan den dienst des onzienlyken Albestuurders. En terwyl deeze tot dat einde strekte, schikte de Godlyke Wysheid het indiervoege, dat ze tevens tot schaduwen dienden van de geestlyker zegeningen, van de toekomende dingen, die, onder eene volmaakter bedeeling, zouden genooten worden.

Niet alleen de dienst door GOD voorgeschreeven, maar ook de Wetten, welke Hy zyn oude Volk gaf, draagen dezelfde kenmerken van GODS inschiklykheid. Klaar van meening, weinig in getal, en kragtig door de agtbaarheid des Wetgeevers, dienden zy, aan den eenen kant, om de driften te beteugelen, terwyl ze, aan den anderen kant, aan de hardigheid van een bedorven Volk iets toegaaven. Zonder deeze maatiging konden zy nimmer het bedoelde einde bereiken. De *Israeliten* moesten niet blyven onder de overheersching van Ondeugd en Bygeloof, en een volmaakte Wet konden zy niet draagen. Welk een' weg moest 'er dan worden ingeslaagen? welk een ander dan die een verstandig Vader houdt met een ongeschikt kind, en een wys Wetgeever met een ruw Volk?

Maar in geen opzigt is deeze handelwyze der Voorzienigheid zigtbaarder dan in de onderscheidene staavingen met

met welke GOD, in oudere en laatere tydperken van den *Joodschen* ſtaat, zyne Wetten bekragtigde.

Het einde der ſtaaving is de verzekering van het onderhouden der Wetten, de kragt daar van hangt af van den invloed op de perſoonen aan welke zy wordt voorgeſteld. Of nu lichaamlyke dan geestlyke, tegenwoordige dan toekomende, zegeningen den meesten invloed hebben op een vleeschgezind Volk zal niet in geſchil behoeven getrokken te worden. De eerstgemelde hebben altoos een kragtdaadigen indruk op het Menschdom, de laatstgemelde doen haare uitwerking alleen op gemoederen met Godsdienſtige en zedelyke leeringen onderleid. Zonder dusdanig eene voorbereiding zyn alle beloften van een geestlyk toekomſtig geluk onverſtaanbaar, en van geen vrugt. Het tragten om ze door figuurlyke beſchryvingen hun voor te ſtellen, zou alleen gediend hebben om geringer denkbeelden te geeven van een ſtaat, waar in vleesch en bloed, op geenerlei wyze, kan ingaan. —— Dat eenige Godvrugtige Mannen onder den ouden dag, hunne denkbeelden verder dan dit leeven uitſtrekten, kan redelyker wyze door geen *Christen* in twyfel getrokken worden; doch dat de *Israeliten*, by de eerſte oprigting van hun Gemeenebest, geestlyk genoeg geaart waren om de leer van eenen toekomenden ſtaat als eene ſtelling van hunnen Godsdienst aan te neemen, zouden wy voluit durven ontkennen, of ſchoon wy hier de beſlisſende uitſpraak der Schriftuure niet hadden.

De groote beweegreden tot gehoorzaamheid, onder dit Volk, was de hoop van aardsch geluk, indien zy luisterden naar de ſtemme des HEEREN hunnes GODS, en de vrees van groote rampſpoeden, wanneer zy zulks verzuimden. Dienden zy GOD, *zy zouden ieder onder zyn wynſtok en vygenboom zitten, en 'er zou niemand zyn, die hun verſchrikte; Verlieten* zy *den* HEERE, *Hy zou hun ook verlaaten*, en zy den vyanden ten prooije worden. —— In laateren tyde, wanneer dit Volk iets meer verlicht was, werden hun ook verder ſtrekkende uitzigten voorgeſteld, die ook hunne uitwerking deeden. Zy waren toen gevorderd in Godsdienſtige kundigheden, zy hadden regtmaatiger begrippen gekreegen van zedelyke en Godsdienſtige onderwerpen, en dus beter geſchikt om hunne verwagting te gronden op de toekomende belooningen door GOD voor zyne getrouwe Knegten weggelegd.

Op deeze wyze ſchikte GOD zyne Openbaaringen naar den ſtaat des Menschdoms, hun zo veel lichts geevende

als zy konden draagen, zo veel lichts als hun niet verbysterde; maar bestuurde. Hy sprak tot hun niet op de volmaaktste maar op de beste wyze om verstaan te worden. Hy behandelde hun als zwakke onkundige en zondige Schepzelen, en liet ze, voor eenigen tyd, behebt met zodanige vooroordeelen en dwaalingen, beide in 't verstand en in den wandel, als niet rechtdraads strydig waren met het hoofdeinde zyner Openbaaringen; dit bereikt zynde, leidde hy hun op tot de volmaaktheid. *Hy sprak op verschillende tyden, en op onderscheidene wyzen* tot zyn oude Volk, *door de Propheeten*, en heeft, *op 't laatst*, naa eene behoorelyke voorbereiding, tot de geheele wereld, *gesprooken door zynen Zoon* (*). Voor deeze Godlyke Persoonadie was het bewaard om de Menschen volkomener, schoon nog onvolmaakt, de raadslagen des Hemels te openbaaren, den geestlyken dienst, GODE het alleraangenaamst, bekend te maaken, een zuiverder en uitgebreider Wet te geeven, den weg van Verzoening, door eenen Middelaar, aan te wyzen, en de gelukzaligheid des toekomenden leevens te verkondigen. Uit deezen hoofde is onze Zaligmaaker het *Licht der Wereld*, en gezegend zy *die hem volgen, zy zullen niet in de duisternis wandelen; maar het Licht des leevens hebben.*

(*) Hebr. I. 1.

(Het Vervolg by de eerstkomende gelegenheid.)

AFSCHRIFT VAN EEN BRIEF VAN MR. JAMES FARLEY *Praktizyn in de Geneeskunde op het Eiland Antigua*, AAN ZYN MAKKER Mr. ARCH. GLOSTER, IN LONDEN; *Geteekend Antigua, 26 July 1767.*

MR. T--R is, sedert zyne aankomst, zeer ziek geweest aan een' koorts, welke veele uuren duurde; en alsze was afgegaan kon hy de Koorts-bast, op welk een' wyze ook gegeeven, niet inhouden. Men gebruikte veele dingen om het braaken te stuiten, en te maaken dat hy eenigen Koorts-bast kon behouden, doch vrugteloos. Eindelyk nam Ik een' proef van de Quassi-wortel, waar van Ik een' beschryving had geleezen in een van de *Magazins* van dit

jaar

jaar (*). Dit viel hem zagt in de maag, hy braakte niet meer na de eerste gift, en herstelde schielyk.

Ik heb denzelfden onlangs ook in drie of vier gevallen beproefd, waar een' helling naar rotting was, en de Bast niet in de maag kon gehouden worden; een vierendeel loots van deezen wortel bewerkte alles wat de Bast kon gedaan hebben. Hy heeft nog dit boven de Bast, dat hy den Lyder niet verhit.

Ik heb hem in koortsen gegeeven, vermengd met de *Radix Serpentariæ Virginianæ*, met goed gevolg. Ik had een pond of twee van Esquebo, en heb 'er u een weinig van gezonden.

Dr. WARNER heeft 'er een stuk van aan Dr. JACKSON gezonden; hy zag de goede uitwerking van dit middel in een Lyder, Kaptein B-n, hy paste hem op met my. Ik kon niet maaken dat hy de Bast inhieldt, want hy hadt gestadige braakingen, en kon geenerlei voedzel inhouden. Ik bereidde hem een afkookzel van anderhalve drachme Quassi-wortel en een drachme *Radix Serpent. Virgin.* Toen het gereed was, zond ik om Dr. WARNER op dat hy den Lyder zage eer Ik het hem liet gebruiken. Hy klaagde over eenige pyn op de aanraaking van de maag-kolk, hadt een traage en flaauwe pols, groote pyn boven zyn' oogen en in de oogbollen, met braakingen. Hy nam het afkookzel, 't welk de braaking terstond deedt ophouden, zonder zich wederom te verheffen, na de eerste gifte, en hy hieldt alles binnen. Het is waar wy gaven hem eenige Kamfer en *Sal Succini*, wegens de traagheid van de pols, doch Ik heb het met het afkookzel alleen beproefd, en de uitslag was ten hoogsten gelukkig.

(*) De Ridder LINNÆUS heeft een' beschryving van den Quassiboom gegeeven in een' Dissertatie onder zyn Ed. voorzitting verdedigd, en gedrukt in 't jaar 1763, onder den Titel van *Dissertatio Botanico-medica, sistens Lignum Quassiæ.*

EEN BRIEF VAN JOHN ELLIS, *Schildknaap*, *Lid van het Koninglyk Genootschap*, AAN DEN PRESIDENT, AANGAANDE HET GOED GEVOLG VAN ZYNE PROEVEN OM AKERS EEN GEHEEL JAAR TE BEWAAREN ZONDER DEZELVEN TE ZAAIJEN, ZO DAT ZE DEN STAAT VAN TE GROEIJEN BEHOUDEN; BENEVENS EENE SCHETS OM EENIGE KOSTBAARE ZAADEN UIT DE OOSTINDIËN OVER TE BRENGEN, TEN VOORDEELE VAN DE ENGELSCHE AMERIKAANSCHE COLONIËN.

NA de mislukking van het voorleden jaar, in het bewaaren van eenige altyd groene Akers en Kastanjen in wasch, wyl ik ontdekt had dat ze reeds onbekwaam tot de groeijing waren geweest toen ik ze in wasch besloot, nam Ik voor tot myn naaste Proeve alleen zodanigen te verkiezen welken Ik wist gezond en frisch te wezen.

Myn geleerde en zeer geachte Vriend THOMAS SEWELL bezorgde my eenige zeer goede Akers van den Engelschen eikenboom, waar van hy zelf op zyn eigen Plaats eenigen geplant hadt. Hy zondt ze my den 20 February 1767; een gedeelte van welken Ik aanstonds zaaide onder myne vensters in den keukenhof. Den 22 van dezelfde maand besloot Ik 'er 36 van in wasch. De meesten van die Ik in den tuin gezaaid had kwamen op in Juny van het zelfde jaar, en waren in 't midden van September 6 duimen hoog.

Dit gaf my eenige hope dat myne moeite niet te vergeefs zou zyn, gelyk ze te vore geweest was. Ik werd ook, schoon te laat, gewaar, dat de Spaansche kastanjes, welken niet opgekomen waren, op den oven waren gedroogd; een gewoone wyze van doen by de Spanjaards, om de uitspruiting door den damp en hette in het ruim van het schip te beletten.

Ik zou, Myn Heer, niet zo byzonder wezen in het verklaaren van de oorzaak myner mislukking, ware het niet om aan te wyzen welke zorgvuldigheid persoonen buiten lands moeten houden in het uitkiezen van de zaaden, zo wel als den staat waar in ze moeten zyn, als zy het groot einde, welk wy 'er mede beoogen, zullen beantwoorden.

Eer Ik spreeke van de wyze hoe Ik deeze akers behandeld hebbe, zal Ik zeggen, dat schoon Ik in voorgaanden

tyd zo gelukkig ben geweest van akers en kastanjen in wasch een jaar te bewaaren, waar van eenigen naderhand opgekoomen en nu tot boomen gegroeid zyn, Ik altyd bevond dat veelen verrot waren toen ze uit het wasch genomen werden, 't welk Ik oordeelde ontſtaan te wezen uit de al te groote hette van het geſmolten wasch, welke veelen vernield hadt. Dit deedt my denken op de volgende handelwyze om de zaaden voor de al te groote hette te behoeden, welke Ik nu het genoegen hebbe Uw. Ed. en de andere Heeren van het Koninglyk Genootſchap te verklaaren.

Na dat Ik de ſchoonſte akers had uitgezogt, en die welke vlekken hadden, uit verwonding door Inſecten ontſtaan, aan eén' zyde gelegd waren, veegde Ik ze wel af tot ze zeer glad waren, uit vreeze dat eenige verdikte ſtoffe der uitwaasſeming op de oppervlakte, indien ze mede ingeſlooten wierdt, beſchimmeling mogt veroorzaaken. Toen goot Ik eenig geſmolten wasch in een Chineesch bord omtrent een duim diep, en zo haast het wasch koud geworden en echter nog handelbaar ware gebleeven, nam Ik 'er met een pennemes zo veel van als genoeg was om éénen aker te omvangen; dit drukte Ik rondom denzelven en rolde hem tusſchen myne handen, tot dat de randen van het wasch wel vereenigd waren: op de zelfde maniere bedekte Ik 36 met alle mogelyke oplettendheid, zo dat, wanneer ze door het ſtaan hard geworden waren, Ik 'er geen de minſte ſcheure aan konde bemerken. Wanneer ze geheel koud en hard waren, maakte Ik een ſpaanen doos te hebben, zeven duimen lang, vier en een halven breed en drie en een halven diep. Hier in goot Ik geſmolten wasch tot de hoogte van 1½ duim; en zo dra Ik 'er mynen vinger in kon houden, leidde Ik de bedekte akers op den bodem in ryen zo na aan malkander als Ik konde; en vervolgens andere ryen op deezen, tot dat de doos vol ware; en toen het eerſte wasch begon koud te worden, goot Ik nog eenig wasch 't welk maar even vloeibaar was over de bovenſte akers, tot dat ze allen wel bedekt waren. Om zo ſchielyk als mogelyk was te verkoelen zette ik de doos by een venſter waar van het raam wat opgeſchoven was tot inlaating van eenige togt. Alles koud geworden zynde bemerkte Ik dat het wasch hier en daar wat ingekrompen was en eenige ſcheuren hadt gelaaten; deezen vulde Ik aanſtonds met heel week wasch, het zeer digt en glad drukkende. Na wel koud en hard geworden te zyn, deed Ik het dekzel op de doos, en zette dezelve op een plank in een vertrek tot het begin van Augus-

tus laatst, wanneer Ik ze zond aan Mr. *Dacosta*, Clerk van het Koninglyk Genootſchap, aan hun huis in *Crane Court*, om vertoond en onderzogt te worden door het Koninglyk Genootſchap in een van hunne eerſte byeenkomſten na den langen ſtilſtand. Myne gezondheid liet my niet toe zelf mede te gaan. My is berigt, dat wanneer ze waren opengeſneden in de tegenwoordigheid van U. W. E. en het Genootſchap, het aanzien een goed gevolg beloofde; en belast werdt dezelven door Dr. MORTON Secretaris van het Koninglyk Genootſchap, te bezorgen aan Mr. *William Aiton*, Kruidkundig Tuinier van haar Koninglyke Hoogheid de Princes Weduwe van Wales te Kew op myn verzoek, op dat het Koninglyk Genootſchap berigt gedaan zou konnen worden of zy voortkwamen.

Tegenwoordig heb ik het genoegen een' brief te ontvangen van Mr. *Aiton*, waar in hy my kennis geeft, dat hy aan Mr. *Robertſon*, huisbewaarder van het K. Genootſchap heeft gezonden twee potten met jonge eiken, voortgekomen van de akers in wasch bewaard, welken Dr. MORTON hem in December laatst van het K. Genootſchap hadt gezonden; en ben wel verzekerd dat hy zorgvuldig acht gegeeven hebbe op een' Proeve, waar van het gevolg, als ze behoorlyk nagedaan wordt, ons binnen weinige jaaren in 't bezit kan ſtellen van de zeldzaamſte en kostbaarſte zaaden in ſtaat van te konnen gezaaid worden, uit de afgelegenſte gewesten der wereld, 't welk door den tyd het groote einde van de bevordering en verbetering van onzen handel met de Amerikaanſche Coloniën zou konnen beantwoorden. Ik ben enz.

JOHN ELLIS.

Gray's Inn. Maart 9,
1768.

„ De Brief van Mr. *Aiton* is welke hier volgt. ”

Aan JOHN ELLIS, Schildknaap.

Myn Heer!

Den 5 December 1767 ontving Ik van Dr. MORTON van het *Britiſch Muſeum* eenige akers in wasch bewaard (ten getale van 34); zy zyn volgens uwe begeerte en aanwyzing, zo ras Ik dezelven ontvangen had, in een ligte zandige aarde gezaaid. Ik plaatſte de potten met de akers onder een raam tot den 28 January. Toen nam Ik de potten met de

akers

akers van onder het raam, en zette dezelven naby een venster in een van onze groote luchtige stooven, waar ze sedert gelaaten zyn; tot uw genoegen zullen ze morgen gezonden worden naar het huis van het Koninglyk Genootschap. Ik denk dat de Leden van dit geachte Genootschap met genoegen zullen zien dat de wyze van zaaden in wasch te bewaaren van zulk een goed gevolg zy; nademaal de aker een der zaaden is welke allerbezwaarlykst eenigen tyd buiten den grond kan bewaard worden zonder te bederven; en te gelyk den goeden uitslag van deeze weinigen, welken Ik van Dr. MORTON ontvangen hebbe. Ik ben hierom van gevoelen, dat, als eenige zaaden gezond en droog zyn, en zorgvuldiglyk onder wasch bedekt worden, dit de beste wyze is welke men nog gevonden heeft om zaaden uit afgelege gewesten te bewaaren. Ik ben enz.

Kew, Maart 8, 1768.

WILLIAM AITON.

NB. Zestien zyn 'er in de eene pot, en negen in de andere, die reeds zyn opgekomen, en de meesten van vier tot zes duimen hoog.

BESCHRYVING VAN SOLFATARA OF HET ZWAVELGEBERGTE, NABY NAPELS GELEEGEN; BENEVENS DE WAARNEEMINGEN VAN VERSCHEIDE BYZONDERHEDEN TE DIER PLAATZE. *Door den Heer* FOUGEROUX DE BONDAROY (*).

SOlfatara of *Solfa*, voortyds bekend onder den naam van *Forum Vulcani*, *Leucogæi Colles* & *Flegrei Campi*, is omtrent vier mylen van *Napels* en twee mylen van Zee geleegen. De *Vesuvius* ligt ten Oosten, en *Solfatara* ten Westen dier Stad. De hedendaagsche *Italiaanen* noemen deeze plaats *Solfa* of *Solfatara* ongetwyfeld uit oorzaake van de Zwaveldampen, die dezelve uitwaasemt, en de Zwavel welke daar verzameld wordt.

Deeze plaats is ingeslooten in Gebergten, haar van alle kanten omringende. Men moet omtrent eene halve myl opklimmen om 'er in te komen. De ruimte tusschen het Gebergte maakt eene Kom uit, ongevaar twaalf honderd voeten lang en acht honderd voeten breed. Ten opzigte van het

(*) *Mem. de l'Acad. Roy. des Scienc. a Paris*, Ao. 1765.

het Gebergte ligt *Solfatara* in eene diepte, schoon niet zo laag als de grond aan den anderen kant, waar over men heen moet. De Aarde, op den grond van deeze Kom, bestaat uit fyn, zagt en los zand. Daar groeijen geene Planten. De kleur van het zand is geelagtig, en het schynt, voor 't grootste gedeelte, herkomstig van vergruisde en tot stof vermaalene gedeelten der omliggende steenrotzen. De zwavel, daar in zo groot eene menigte met zand vermengd, schynt ongetwyfeld de oorzaak van de geelagtige kleur.

De rotzen, die het grootste gedeelte van de Kom omringen, vertoonen aan het oog niets anders dan bloote steen, zonder eenige aarde of planten. Zommige zyn gespleeten, verbrand en kalkagtig aan de kanten; zy hebben geen de minste geregelde orde in haare ligging. De steenen zyn fyn en zagt van korrel, oranje vervig, rooder, of donkerder geel van kleur, naar maate de deelen meer of min door het vuur geleeden hebben, of met eene grooter menigte van Zwavel, die in dit gedeelte van 't Gebergte, en dat van de Kom daar by gelegen uitdampt, bedekt zyn.

Pozzuoli ligt aan den anderen kant van de Kom, en men verkiest gemeenlyk van daar in *Solfatara* te gaan; dewyl de weg gemaklyker, beter van grond, en met Kastanje boomen, die 'er wel tieren, beplant is, ook worden aldaar zulke ovens niet gevonden als ik nu zal beschryven.

Op verscheide plaatzen by dat gedeelte, 't welk ik den grond van de Kom zal noemen, ziet men openingen, spleeten, gaten, of monden, waar uit rook opgaat, vergezeld met eene hette, die de handen zou branden, schoon ze niet in staat is papier in brand te steeken, of Zwavel, daar voor gehouden, te doen ontvlammen.

Men kan, zonder gevaar, deeze openingen genaaken. De omstreeks liggende deelen werpen eene hette op, die door de schoenen heen dringt, vergezeld van een' onaangenaamen zwavelstank. Wanneer men hier omstreeks met een scherpgepunten stok in den grond boort, komt 'er onmiddelyk, door de opening met den stok gemaakt, een damp uit, gelyk aan die, welke natuurlyk zich verheft uit de reeten in dat gedeelte van de Kom.

Een stuk Gouds boven deeze waassemende ovens gehouden, wordt niets in 't minste besmet; maar Zilver op 't eigen oogenblik zwart. Deeze Damp maakt de kleur der Planten rood. Eene kleine hoeveelheid van Zwavel wordt door deeze spleeten opgegeeven, als mede een Zout in dee-

deeze Landſtreeke, onder den naam van *Sal ammoniac* bekend, en dat ook de kenmerken van dit Zout heeft.

Om dit *Sal ammoniac* te krygen, zetten zy, zonder veel oplettenheid, boven de openingen eenige oude potſcherven, in dier voege dat ze, niet nauw op elkander ſluitende, den rook doorlaaten, die op deeze potſcherven het uitdampende Zout doet kleeven. Het Volk, aan dit werk bezig, heeft geene andere voorzorge te gebruiken, dan de potſcherven boven de openingen te plaatzen, en aan den anderen kant, dan daar de rook door den wind heen gedreeven wordt, te gaan ſtaan. Om de Zwavelagtige dampen te vermyden, moeten zy hun hoofd op zyde keeren, waar door zy ook het gevaar ontgaan van in 't aangezigt of de oogen beſchadigd te worden door de kleine ſteentjes, die met geweld, uit deeze openingen, gedreeven worden. Hunne handen loopen het zelfde gevaar niet, en ſchynen, door de gewoonte, gehard, niet veel letzel van de Hette te hebben.

Het Zout in *Solfatara*, op de gemelde wyze verzameld, is wit van kleur, iets na 't geele trekkende. Dan wy zullen zien dat deeze geele kleur alleen veroorzaakt wordt, door eene vreemde zelfſtandigheid benevens het Zout opgeheeven, en dat dezelve verandert naar maate deeze zelfſtandigheid meer of min daar mede vermengd is.

Boven de evengemelde natuurlyke ovens wordt dit Zout zomtyds gevonden als kleine naaldjes, doch dikmaaler aan kleine plekjes digt op elkander. Wanneer het nieuwlings uitgeworpen is, heeft het een' ſterken reuk van een vlug zwavelagtig zuur; deeze reuk is algemeen aan alle zelfſtandigheden van *Solfatara* en den *Veſuvius*, doch gaat 'er met den tyd af. Op de tong heeft het een ſcherp bytenden ſmaak. Deeze is van het nieuwe Zout het ſterkſte, en volkomen gelyk aan den ſmaak van gemeen *Sal ammoniac*, uitgenomen dat het zuur zich duidelyker doet proeven. Aan de Lugt blootgeſteld trekt het geene vogtigheid tot zich, en ſchynt ook niet toe te neemen in zwaarte. Het wordt in koud Water ontbonden, doch ſchielyker in warm, en geeft aan het Water eene ligt geele kleur. Dit Water gekleinsd zynde wordt helder, en daar blyft eenige geelagtige Aarde over die de kleur aan het water gaf. Het water met Zout vervuld, laat uitgedampt witte zout krystallen na van eene vry geregelde naaldswyze gedaante. 't Geen, naa het kleinzen, behalven de Aarde en eenige vreemde zelfſtandigheden, overblyft, is met veel Zwavel bezet. Om het

aan de steenen opgedampte te zuiveren, ontbindt men het in Regenwater, en laat het uitdampen.

Het *Sal ammoniac* van den *Vesuvius* geeft eene koude aan het water waar in het ontbonden is: dit zelfde verschynzel levert het gewoone *Sal ammoniac* mede op. Door het Water daar mede vervuld te doen uitdampen, worden aan de kanten van het vat krystallen gevormd, die de gedaante van pennevederen aanneemen. Dit Zout op een gloeienden schotel of gloeiende koolen geworpen verdwynt geheel en al in rook, zonder eerst te smelten, eene hoedanigheid het *Sal ammoniac* eigen, gelyk elk weet. Het kan opgeheeven worden, en 't geen men als dan ontvangt levert zuiver witte Zoutbloemen uit. De damp van dit Zout doet de kleur van Zilver noch van Planten veranderen. Het verwekt in den neus een reuk van vlug pisagtig Zout. Dit Zout maakt weinig gisting met *Vitriool* zuur, en nog minder met dat van *Nitrum*, en met dat van *Zeezout*.

Ik strooide op water, waar in veel van dit Zout ontbonden was, eenige *Souda*, dit veroorzaakte, dat 'er een blauw bezakzel zig opdeed, 't welk, gelyk bekend is, tot de *Souda* behoort; ondertusschen rees 'er een scherpe damp van vlug Zout uit op. Ik kleinsde het water, en, naa de uitwaasseming, verkreeg ik, 't is waar in eene kleine hoeveelheid, eenige vierhoekige krystallen, die op koolen knapten, en nergens in van Zeezout onderscheiden waren, en van een Zout, dat altoos draadswys krystalliseert, helder en wit is, en 't welk, schoon verschillende in 't krystalliseeren, een weezenlyk Zeezout is.

Het vlugge zuur en zout van Zeezout, wordt dus in dit Zout van *Solfatara* gevonden, en gevolglyk mogen wy met regt besluiten, dat het natuurlyk *Sal ammoniac* door de onderaardsche vuuren van *Solfatara* voortgebragt, naar dat van *Egypten* gelykt. Zo dat dit Zout geenzins, gelyk men gemeend heeft, een Zeezout is; maar volkomen gelyk aan het gewoon *Sal ammoniac*, voortgebragt door vlugtig zout en een Zee-zuur.

Boerhaave zegt, dat het gegraaven *Sal ammoniac*, dat van den Berg *Vesuvius* en elders, den oorsprong weezenlyk kan hebben uit den aanzettenden rook en uitwaasemende vuiligheid van de groeiende en dierlyke lichaamen, die in deeze onderaardsche stookplaatzen gevonden worden. Boccone en wallerius, hebben het mede voor een weezenlyk *Sal ammoniac* gehouden, nogthans schynt de laatstgemelde het verward te hebben met ander Delfzout. Car-

theu-

THEUSER, en met hem verscheide andere Schryvers, ontkent dat de natuur weezenlyk *Sal ammoniac* voortbrengt, niet begrypende hoe in die onderaardsche stookplaatzen, eene stoffe kan komen geschikt om het vlugge Zout, 't welk in deeze zamenstelling is, te veroorzaaken; doch een stuk, door de spreekende ervaarenis bekragtigd, moet toegestemd worden, schoon ons het vermogen, om 'er eene verklaaring van te geeven, ontbreeke.

Ik zal het daarom niet onderneemen hier de formeering van dit *Sal ammoniac* op te helderen, maar alleen aanmerken, dat eenige Koolen vlug zout in zich hebben, en 't zelve ook in verscheide Planten gevonden wordt; en ik geloof hier by te mogen voegen, dat de vlugge Zwaveldampen, die zeer veel in dit gedeelte van den brandenden berg voorkomen, Zouten met zich voeren, welke zonder dit behulp, niet zouden kunnen opgeheeven worden. Iemand kan in deeze nieuwe zamenstellingen dit zwavelagtig zuur wel niet bemerken, door dien het, zeer vlug zynde, eerst vervliegt. —— Ik hoop tot byzonderheden te zullen komen, welke ten bewyze zullen dienen, dat Zouten, aardagtige zelfstandigheden *enz.* die in 't algemeen zich niet laaten opheffen, te *Solfatara* vlugtig worden, en dat deeze opgeheevene zelfstandigheden vervolgens niet vatbaar zyn voor eene nieuwe opheffing. De ziedende hette van het onderaardsche vuur, de uitdamping, de vloeden van lugt, met één woord, de groote menigte van vlugge deelen, die in vuurkolken bestaan, kunnen andere zelfstandigheden, die op zich zelven vast zouden weezen, mede neemen en vlugtig doen worden. Deeze aanmerking, reeds gemaakt, door de Heeren DU HAMEL, HOFFMAN, POTT en MARGRAFF, kan stoffe tot keurige nasneuringen opleveren.

In de Dagregisters der Liefhebberen staat aangetekend, dat men door Fonteinwater over te haalen, en het zeven of agtmaalen met Zeezout te vervullen, en het elke reis op 't vuur te doen krystalliseeren, op 't laatst een vlug Zout krygt. Zou men niet kunnen naspeuren wat 'er in een vuurkolk of brandenden berg, omtrent het Zeezout gebeurt, en het vlugtig doet worden? Zou men hier na niet kunnen gissen, en de werkingen der Natuure nabootzen?

HOFFMAN zegt, dat, indien men eene zekere hoeveelheid Zout en Nitrum by *Sal ammoniac* doet, dit Zout, aan een groot vuur blootgesteld, daar mede uitdampt en geheel niets overlaat. Ik zal hier geene gissing in 't midden bren-

gen; doch dit geval verdient wel in opmerking genoomen te worden.

Ik verlangde eenige goede beſchryvingen te vinden van het *Sal ammoniac* der Ouden, en die te vergelyken met dit natuurlyk Zout; doch de Schryvers van dien tyd hebben ons maar zeer gebrekkige berigten nagelaaten. Ik kan enkel zeggen, dat, volgens de beſchryvingen, die wy aantreffen by DIOSCORIDES, SERAPION, AVICENNA, en PLINIUS, dit in geenerlei opzigt gelykt, naar 't natuurlyk *Sal ammoniac*, door hun beſchreeven. Ook kan het verward worden met het *Natrum* der Ouden, 't welk een natuurlyk vast Zout is, niet ongelyk aan de *Souda*.

De *Napelſche* Geneesheeren hebben dit *Sal ammoniac* nog niet in de Geneeskunde gebruikt, zo dat het meest dient tot zuivering der Metaalen. Eenigen egter maaken 'er een al te verheven denkbeeld van, agtende dat ze zelve het weezenlyk *Sal ammoniac* der Ouden is, alleen geſchikt tot dat groote einde. Ik heb, met eenen goeden uitſlag, dit Zout te *Parys* gebruikt om te vertinnen, en het beantwoordde volkomen aan dezelfde einden als het *Sal ammoniac* uit *Egypten*.

Ik gaa nu over om het maaken van Aluin, de ſtoffen tot welk voortbrengzel hier ook gevonden worden, te beſchryven.

Draaden van Aluin, in den oorſpronglyken ſtaat, vindt men op verſcheide ſteenen, die omſtreeks *Solfatara* liggen. Eenige van deeze ſteenen, in een gedeelte van 't Gebergte waar de Ovens zyn, en gevolglyk de Zoutdeelen, die zy in zich hebben, worden door den Regen afgewasſen, en het water, dat het Aluin ontbindt, valt in de kom, of in het laagſte gedeelte van *Solfatara*, en vervult met dit Aluinzout de aarde, die vervolgens de Aluin uitlevert.

Om 'er eene grootere menigte uit te haalen, neemen zy de aarde en ſteenen, die omſtreeks *Solfatara* liggen, en verſpreiden dezelve over de Kom, ten einde de onderaardſche hette ze geheel tot kalk maake, en op dat de uitwaasſemingen der lugt, door de deelen van elkander te ſcheiden, ze fyn doen worden. Deeze van elkander afgeſcheidene ſteenen moeten ſlegts afgewasſchen worden, de Zoutdeelen, in dat water ontbonden, verkrygt men gemaklyk door 't zelve te doen uitdampen.

Het ſpreekt van zelve, dat men deeze ſteenen op een zekeren bepaalden tyd moet opneemen, om 'er het meeste Zout uit te haalen; en dat een aanhoudende Regen, die

de

de fteenen heel klein zou vergruizen, ook het Aluin zou ontbinden, en den voorraad der inzamelinge verminderen. Elk ziet ondertusfchen dat de Natuur de eerfte werkingen verrigt: te *Civita Vecchia* komt men haar door kunst te gemoete, te deezer plaatze heeft men ovens om die fteenen tot kalk te branden.

De fteenen en de aarde, welke men gebruikt om 'er Aluin uit te haalen, worden, door ze in de lugt te laaten leggen, van elkander afgezonderd, vervolgens meer verdeeld, ja bykans tot de fynte van zand vermaalen. De aarde is graauwagtig, eenige fteenen laaten zich zo fyn niet verkalken. Die Aluin in zich hebben laaten op de tong een trekkenden fmaak naa, en het zuur verwekt een prikkelende aandoening.

Om de Aluin uit deeze aarde te trekken, wordt dezelve in een hut gebragt, in 't midden van welken een looden bak ftaat, vier voeten hoog en van negen tot vier voeten breed. In deeze bak doet men de Aluin-aarde, en 'er eenig water boven op. Dit ftaat dus vier en twintig uuren onder 't water, 't geen van tyd tot tyd geroerd wordt, om de ontbinding der Zoutdeelen te bevorderen. Wanneer men denkt, dat het water de Zoutdeelen ontbonden heeft, neemt men die aarde weg en gaat met nieuw ingeworpene aarde op dezelfde wyze te werk, indien men het water nog zouter wil maaken, en de werking verhaasten. Dit water wordt 'er uit geftort in pannen, rondsom de groote looden bak geplaatst, welke, gelyk ook de looden bak zelve, op den grond ftaan, ter plaatfe waar natuurlyke ovens zyn, zo als wy hier boven befchreeven, die eene hette opwerpen groot genoeg om het water te doen uitdampen. Ik heb gezien, dat de hette tot dertig graaden op den Thermometer van REAUMUR klom, doch men heeft my verhaald, dat deeze hette zeer verfchillende, en by wylen veel grooter is, dan ik ze bevond.

Nieuw water, met Aluinzout vervuld, wordt 'er geduurig in de pannen gedaan, tot dat de fmaak, of het enkel gezigt oordeelt, dat 'er genoeg is om te laaten uitdampen. Men kan gemaklyk weeten, wanneer het water genoegzaam met Zout vervuld is, als dan immers begint het krystallen te fchieten, en een vlies bedekt de oppervlakte: want het Zout vormt zich aan de oppervlakte des waters, en fchiet vervolgens na den bodem. Dan wordt het water afgetapt, in vaten gedaan, waar het krystallifeert. Het zelfde water gebruikt men verfcheide keeren om nieuwe

Zouten te ontbinden ten einde men niets van het reeds ontbondene verlieze; doch de aarde die haar Zout heeft uitgeleeverd, wordt, als nutloos, weggeworpen, en men bezigt weder nieuwe.

Het scheen my toe dat de Aluin geen aanmerkelyken tak des handels voor de Stad *Napels* uitmaakte, en ik geloof dat ze niet ver van *Solfatara* verzonden wordt, zynde min zuiver dan de Aluin van *Civita Vecchia*, en bygevolge zo geschikt niet tot verven en de andere gebruiken welke men daar van maakt. Ik agt dat ze meer bezet is met staalagtig Vitriool, en om ze daar van te zuiveren en beter krystallen te bekomen, zou, myns bedunkens, eene smelting en tweede krystalliseering kunnen dienen. Ik nam aarde en steenen van *Solfatara*, die, naa verkalkt en gewasschen te zyn, my Aluin-krystallen opleverden. Door 'er Vitriool-zuur op te gieten geschiedde 'er nauwlyks eenige opbruissing. Ik waschte deeze aarde zorgvuldig, en verkreeg, door Vitriool-zuur, op nieuw eene vry groote menigte Aluin-krystallen.

Plinius en verscheide andere oude Schryvers maaken gewag van de *Solfatarasche* Aluin.

Alle proeven, door my gedaan op de Steenen, die te *Solfatara* Aluin geeven, en op de steenen van *Tolfa* na by *Civita Vecchia*, waar uit men het zelfde Zout haalt, hebben my doen denken, dat de oorsprong van dit Zout, op deeze beide plaatsen, dezelfde is, en dat dezelfde steenen het voortbrengen, schoon ze aan het oog geheel onderscheiden voorkomen.

De steenen van *Solfatara* zyn zo fyn van korrel noch zo hard niet als die van *Civita Vecchia*, ook zyn ze gemengder en veelslachtiger. Zy hebben, naar gelange hunner grootte, meer Aluins in zich dan die van *Civita Vecchia*; nogthans schynt het my toe, dat de natuur deezer steenen bykans dezelfde is, en dat hier het onderaardsche vuur reeds het zelfde heeft uitgewerkt, 't welk de verkalkingen in daar toe gemaakte ovens, te wege brengen op de steenen van *Tolfa*.

By de bovengemelde hut, en boven de meergedagte openingen hebben zy eene soort van steenen schoorsteenen opgerigt, aan verscheide plaatzen met gaten, ten einde zy daar in de dampen doen omloopen en verzamelen. Hier door worden de digtbyleggende steenen vervuld, een Vitriool en Staalagtig Zout zet 'er zich aan vast. Dit neemt

men

men weg, als 'er een genoegzaamen voorraad verzameld is, ook vindt men daar de Aluin gekrystalliſeerd.

Solfatara, eindelyk, levert desgelyks Zwavel op, deeze wordt bereid in dat gedeelte van de Kom, 't welk tot een ingang dient, en waar, gelyk gezegd is, geene ovens zyn; doch de ſteenen worden opgegraaven en gevoerd na de plaatzen der ovens. Deeze ſteenen zyn niets anders dan een hoop drooge en vaste aarde, welke, eenigen tyd aan de lugt blootgeſteld, nog wat meerder ſteevigheids krygt. Derzelver kleur ziet uit den graauwen, hier en daar met ſchitterende deelen, welke de kenmerken zyn van de Zwavel tusſchen de ſteenen gekrystalliſeerd. Zy worden met weinig moeite verbrysſeld, en de reuk wyst uit dat 'er Zwavel in verborgen is. Op een gloeienden ſchop gelegd ontbranden zy, de Zwavel ſmelt, de ſteenen ſplyten, en ſpringen, kraakende en brandende, allerwegen heen, de vlam is als die van ontſtooke Zwavel en alles met een Zwavelreuk vervuld. Daar blyft dan eenige witte aarde, die geen' ſmaak heeft, en op de tong kleeft, over.

De ovens geſchikt om de Zwavel van de Aarde, met welke dezelve vermengd is, te ſcheiden, zyn gemaakt van groove aarde. Telkens als de Zwavel van de nieuwe aarde is opgeheeven, wordt 'er een oven, over de potten waar in dezelve is, opgerigt. De potten welken tot opheffen dienen, zyn van gebakke aarde en tegen het vuur beſtand. Men heeft 'er twee ſoorten van, naar dat zy geſchikt zyn om aarde te bevatten, of de opgeheevene Zwavel te ontvangen. De eerstgemelde hebben eene opening aan 't boveneinde, die met een prop van dezelfde aarde kan geſlooten worden: deeze vult men twee derde met aarde die de Zwavel zal uitleveren, waar op ze bedekt en digt geſlooten worden. Deeze pot heeft omtrent op een vierde van de hoogte een klein gat, geſchikt om een aarden pyp te bevatten. Aan drie potten, dus toegeſteld, wordt een andere tot een ontvanger toegevoegd. Ten dien einde wordt alleen vereischt, dat de pypen der twee potten, om met die welke in 't midden geplaatst is gemeenſchap te hebben, langer zyn dan de pypen van de laatſte. De Ontvanger geeft drie openingen om deeze drie pypen in te laaten, die van de pot in 't midden is wat hooger geplaatst dan de twee pypen van de twee naastbyſtaande potten, en zy ſteeken een weinig binnen den Ontvanger. Deeze pot verſchilt van de andere door geheel digt van boven te zyn; en heeft alleen aan den eenen kant de drie gaten, wel-

welker gebruik ik zo even heb opgegeeven: aan den tegenoverkant zyn 'er twee andere, een in het benedenste gedeelte, en een op drie vierde deelen van de hoogte na boven toe. Wy zullen straks vermelden waar toe zy dienen.

De drie potten, benevens den Ontvanger, dus nedergezet zynde, worden 'er nog drie andere potten met eenen Ontvanger nevens gevoegd, en men ziet dikwyls twaalf potten dus op eene ry gesteld. Twaalf andere worden aan den anderen kant van den oven geplaatst, die dan over deeze potten heen gemaakt wordt, indiervoege dat de muur de ontvangers bevat, en de eene helft van de potten buiten en de andere daar binnen komt, terwyl de potten met aarde gevuld geheel binnen den oven zyn.

Onderscheiden van langte zyn deeze ovens naar de menigte van potten, die men voor heeft daar in te plaatzen. Men ziet 'er van achttien voeten lang, vyf breed, van twee en een halven of drie voeten hoog; ook moeten zy hoog genoeg weezen om een dekzel boven de potten te laaten komen, en eene ruimte te laaten voor de vlammen, die dezelve omringen. Eene deur wordt 'er gemaakt op eene der zyden in de breedte van den oven. Deeze dient om 'er hout tot het stooken in te brengen. Aan het andere einde van den oven, op omtrent drie vierde van de langte van de deur, is het dak doorboord om daar in plaats te geeven aan een pot of pyp van aarde aan beide de einden open, die ter schoorsteen dient om den rook uit te laaten.

Wanneer de oven in deezer voege is toebereid, wordt het vuur aangestooken, dit brandt in den beginne maatig, alleen strekkende om den oven op te droogen, en de scheuren aan te wyzen, die 'er in gebleeven zyn, welke als dan terstond gestopt en met de groove aarde, van welke de oven is zamengesteld, digt gemaakt worden. Vervolgens stookt men een sterker vuur, de Zwavel scheidt zich van de aarde af, word opgeheeven, en klimt door de pypen, die het onder de gedaante van damp tot den Ontvanger brengen, die daar verdikken en nedervallen. Men houdt aan met het vuur te stooken, tot men bemerkt, dat 'er niet meer Zwavel opklimt.

Elke Ontvanger heeft, gelyk gezegd is, twee openingen aan dien kant, welke buiten den oven komt; de eene op omtrent een vierde van boven, deeze dient alleen om lugt

te

te geeven aan de dampen, welke uit de aarde opklimmen, en de potten zouden breeken wanneer ze alle 'er in opgehouden wierden; de andere opening, veel laager, ſtrekt om uit de Ontvangers de Zwavel, daar in vervat, te haalen.

De Zwavel wordt uit de Ontvangers genomen voor dat dezelve ſtevigheid verkreegen hebbe, en als de laagſte prop 'er uitgehaald is, loopt de Zwavel in eenige platte vaten. Deeze werking wordt doorgaans volvoerd in eene vry enge plaats, welke tevens dient om de noodige gereedſchappen tot dit werk te bergen. Een werkman doet de nog vloeibaare Zwavel in kleine vaatjes, waar uit dezelve niet genomen wordt voor ze de gedaante van die vorm hebbe aangenomen. De hoepels, welke die vaatjes ſluiten, worden 'er afgebrooken, de ſtaaven Zwavel, dus losgelaaten, vallen 'er uit, en zyn ſtukken gebrooken, gereed ter verzending en koopmans waar.

In 't algemeen zyn de Zwavelſteenen met Aluin bezwangerd, en ik twyfel niet of men zou, na het uitſtooken van de Zwavel, 'er Aluin uit kunnen haalen.

De damp, die in deeze Kom van *Solfatara* de ademhaaling ſterk aandoet, heeft veel Zwavelagtig zuur in zich, en wordt kragtig aangezet door het zuur van Zeezout; men kan dezelve kenbaar beſpeuren, wanneer de wind na *Napels* toe waait.

Om niets over te ſlaan, 't welk te deezer plaatze te zien is en opmerkelyk, zal ik hier nog by voegen, dat, in 't midden van de Kom, eenige voeten diep gegraaven zynde, 't welk de arbeidslieden voor een geringen ſteekpenning doen, de nieuwsgierige Liefhebbers eene aartige proeve zien, hier in beſtaande, dat op het laaten vallen van een vry grooten ſteen, de grond een klank geeft, gelyk aan den ſlag van een zwaar ſtuk kanon. Door alleen met den voet op den grond te ſtampen, kan men zich gereed overtuigen, dat het beneden hol is.

In het overtrekken van die zyde van 't gebergte, waar de meeste ovens zyn, vindt men allerlei uitwerkzels van vuurbraakende bergen. Met één woord alles vergeleeken zynde by 't geen nu ten tyde door den *Veſuvius* wordt uitgeworpen, dient om ons te overtuigen, dat *Solfatara* eertyds de mond was van een Vuurbraakenden Berg.

Ook zyn 'er omſtreeks het diepſte gedeelte wellen van het water zeer trekkende en Aluinagtig van ſmaak, deeze waren den Ouden bekend onder den naam van *Leucogæi Fontes*, en zy ſpraken, met veel ophefs, van der-

zel-

zèlver vermogen. Wyders heeft men 'er dergelyke kragtige zwavelagtige wateren, en de beroemde bron *Pisciarelli* geheeten, welke men tot heete baden gebruikt heeft, en ter geneezing van huidkwaalen dienstig geoordeeld werd.

Aan den zelfden kant is *Monte-Nuovo*, die, volgens het berigt der Geschiedschryveren, in den Jaare 1538 in éénen nagt, voor den dag kwam, en is de zelfde welke RAY *Monte-di-Cinere* noemt. De Lava's, die de beddingen uitmaaken, en, in 't binnenste van dat gebergte, meestal evenwydig met den gezigteinder liggen, de verbrandde steenen, en de Lava's te zien by den grond werwaards zy heen liepen; met één woord de wanorde, waar in de andere stoffen, die deezen berg uitmaaken, zich vertoonen, wyst genoegzaam aan hoe dezelve zynen oorsprong verschuldigd is aan de poogingen van een' Vuurberg voor dat die uitbrak. —— En wat *Solfatara* in 't byzonder betreft, door het geduurig delven in den grond te dier plaatze, is 'er een boog gemaakt die eene diepte overdekt, duidelyk te bemerken, door den wederklank, dien men hoort als men 'er over wandelt of 'er op staat. Indien deeze boog, welke nu het bovenste gedeelte van de Kom uitmaakt, inzonk, is het waarschynlyk, dat dezelve met water zou gevuld, en dus de plaats, die wy nu beschouwd en welker voortbrengzelen wy overwoogen hebben, een Meir worden.

BRIEF VAN DEN HEER D'ALEMBERT, OVER DE PROEFNEEMINGEN, WEGENS DEN LANGSTEN EN KORTSTEN MIDDELLYN DES AARDKLOOTS, *door den Heere* JEAN COULTAUD, OP 'T ALPISCHE GEBERGTE GENOMEN.

„ WAnneer wy onlangs (*), in ons *Mengelwerk*, de Proeven van den Heer COULTAUD, mede deelden, hebben dezelve, door haare vreemdigheid, het opmerkend oog getrokken van allen, die eenigermaate bedreeven zyn in dat gedeelte der Natuurkunde: de Omhelzers van tegen elkander overgestelde Stelzels zagen hunne geliefkoosde begrippen elk even zeer wedersprooken. Waarschynlyk geeven deeze Proeven gelegenheid tot andere soortgelyke, die wy verneemende niet zullen nalaaten onzen Leezeren te verschaffen. Ondertusschen geeven wy hun

(*) Zie *N. Vad. Letteroef.* IV. *D.* 2de St. *bl.* 56.

hun hier een korten brief, dit ſtuk betreffende, door den Heer D'ALEMBERT, den Schryveren der *Gazette Litteraire* toegezonden, en van hun in 't Stukje voor de maand September 1769, geplaatst."

Myne Heeren!

Ik heb in uw *Journal* de Proeven geleezen door eenen Natuurkundigen met den Slinger op de *Alpen* genomen, waar uit ſcheen te blyken, dat de zwaarte veel grooter is op den top dan aan den voet dier Bergen. Hoewel deeze Proeven met nauwkeurigheid ſchynen genomen te weezen, verdienen zy, nogthans, herhaald te worden, al was 't alleen, om dat ze zo rechtdraads aanloopen tegen genoegzaam algemeen omhelsde begrippen.

Ondertusſchen, de Proefneemingen van dien Heer al eens toegeſtaan en erkend zynde, ben ik nog verre van de te ſchielyk daar uit door hem getrokkene gevolgen, tegen de gedaante des Aardkloots en het Stelzel der Zwaartekragt, toe te ſtaan. —— Ik heb de *Academie des Sciences* een zeer kort Vertoog voorgeleezen, waar in ik getoond heb, dat, indien men een keten van Bergen veronderſtelt *van welk eene gedaante ook*, en welker uitgeſtrektheid veel grooter is dan haare hoogte, de zwaarte dezelfde zal zyn op den top en aan den voet dier Bergen, wanneer de gemiddelde digtheid ſlegts een derde grooter is dan de gemiddelde digtheid des Aardkloots. Ik verſtaa hier in 't algemeen door *de gemiddelde digtheid* eens Lichaams, die van eenen gelykſoortigen klomp, welke, dezelfde grootheid en dezelfde gedaante hebbende als de lichaamen, dezelfde Aantrekking zou oefenen.

Betreffende de byzondere Proefneemingen van den Schryver, volgens welke een Slinger, geplaatst op de *Alpen*, ter hoogte van duizend roeden, omtrent acht en twintig minuuten, in den tyd van twee Maanden, verſneld zou weezen, ik kan ze gemaklyk verklaaren, door te veronderſtellen, dat de gemiddelde digtheid dier Bergen tot de gemiddelde digtheid des Aardkloots ſtaa als acht tot drie, en naardemaal de inwendige geſteldheid van de beddingen der Aarde, veellicht, zodanig kan weezen, dat haare gemiddelde digtheid minder zy dan de digtheid aan de oppervlakte, ziet men gereed hoe 't zeer mogelyk is, dat de digtheid der *Alpen* tot de digtheid der Aarde aan den voet dier Bergen veel minder zy dan acht tot drie.

Ver-

Verder gaan de Waarneemingen van dien Schryver, derzelver juistheid aangenomen zynde, niet algemeen door tot alle Bergen. Want de Heer DE BOUGER heeft bevonden, dat, de zwaarte te *Picbincba* op de *Cordeliers* veel grooter was dan te *Quito*, en te *Quito* dan op den oever der Zee. *Picbincba* nu, is twee duizend vier honderd en vier en dertig roeden hooger dan de Zee, en *Quito* duizend vier honderd en zes en zestig.

Ik zou hier, myne Heeren, eenige andere bedenkingen nevens kunnen voegen, over weinig klemmende redenkavelingen, in dat zelfde Stukje voorkomende; maar ik heb geen tyd, en 't weinige, 't geen ik 'er, in deezen korten brief, van mededeelde, schynt my genoegzaam.

Ik ben

Myne Heeren!

D'ALEMBERT.

BRIEF VAN DEN HEER L'ADVOCAT AAN DEN HEER DE PINTO, OVER ZYNE VERDEEDIGING DER JOODEN.

Myn Heer!

HEt moeit my, dat ik my niet in de *Sorbonne* bevond, wanneer gy my de eer aandeedt om my daar te komen zien: men heeft my op 't Land de kleine *Verdeediging der Jooden* (*) tegen den Heer DE VOLTAIRE toegezonden. Ik heb ze geleezen en met vermaak goedgekeurd, 'er slegts eenige weinige veranderingen in maakende, die ik, als Keurmeester der Boeken, niet kon agterwege laaten. Maar deeze kleine veranderingen doen geen nadeel altoos aan de zaak, gelyk gy zult toestemmen. ——— Niets is onregtmaatiger dan de veragting tegen de *Jooden* opgevat; die veragting is zelfs

(*) Deeze voortreffelyke *Verdeediging* van den Heer de PINTO, benevens eene bondige wederlegging van verscheide Geschriften van den Heer de VOLTAIRE, in welken de Mosaische Godsdienst in een bespottelyk licht gesteld wordt, en die door gantsch Europa, en ook hier te Lande, maar al te veel invloed hebben op de gemoederen van zodanige Leezers, welke gaarn voor zogenaamde fraaije Vernuften willen doorgaan, en zig dus door valsch vernuft laat verleiden, is gedrukt, en wordt thans uitgegeeven by de Drukkers deezes *Tytema* en *Tieböel*, in gr. 8vo.

zelfs te veroordeelen in 't gemeene Volk, 't welk zich dikwyls tot haat en versmaading laat vervoeren, zonder te weeten waarom; maar nog te meer te laaken in elk eerlyk Mensch, die denkt: dewyl de Menschlykheid alleen ons verpligt om niemand onzer Medemenschen, van welk een Volk, van welk een Godsdienst, van welk eene Belydenisse hy ook zy, te haaten of te veragten. Indien de Heer DE VOLTAIRE 't zich tot eene eere rekende een *Christen* te weezen, ik zou hem zeggen, dat de *Christlyke Leer* hem onvermydelyk verpligt, om 't geen hy tegen de *Jooden* geschreeven heeft, te herroepen: naardemaal JESUS CHRISTUS ons beveelt alle Menschen, zonder onderscheid, als onze Broeders, aan te zien, en als ons zelven te beminnen, 't geen volstrekt onbestaanbaar is met de *Jooden* te haaten en te veragten. Maar die beroemde Dichter wil liever een *Philosoph* dan een *Christen* heeten, en 't is, met rede, dat gy hem van dien kant in uwe Verdeediging tegengaat: niets immers strydt rechtstreekscher met de waare *Philosophie* dan zich blindelings aan volksvooroordeelen en vooringenomenheden over te geeven. —— De onkunde en barbaarschheid, welke hy aan de oude en hedendaagsche *Jooden* ten laste legt, is het uitwerkzel van zyne onbedreevenheid in de taal en de schriften der *Hebreeuwen*. Men moet over de oorspronglyke Schriften niet oordeelen, volgens slegte en woordlyke overzettingen. Indien men, van woord tot woord, en in slegt *Latyn*, de Dichtstukken van den Heer DE VOLTAIRE vertaalde, zouden die vertaalingen dien Heer veel onkundiger veel onbeschaafder doen voorkomen dan hy denkt, en hy zou zich gedoscht zien in een *Wandaalisch* en *Ostrogotisch* gewaad. JOB, MOSES, DAVID, SALOMON, JESAÏAS en de meeste andere *Hebreeuwsche* Dichters behoeven geen stroobreedte te wyken voor de *Grieksche*, *Latynsche* en *Fransche* Dichters, zonder den Heer DE VOLTAIRE uit te zonderen. De edelheid en grootschheid der denkbeelden en der uitdrukkingen, de verhevenheid der gedagten, en alle de andere trekken, die het character van een Man van vernuft en een groot Dichter uitmaaken, vindt men veel luisterryker in de Dichtwerken der *Hebreeuwen* dan in die der Poëten van andere Volken: en de Heer DE VOLTAIRE zal dezelve niet meer verduisteren, dan PERRAULT die van HOMERUS en andere beroemde *Grieksche* Dichteren. De Spreuken van SALOMON overtreffen zeer verre de *Gnomai* der *Grieken*, en men vindt 'er ten minsten zo veel *Philosophie* en kennisse

van 's Menschen hart in, als in de Schriften van den Heer DE VOLTAIRE. Niet alleen MAIMONIDES, maar ABEN ESRA, ABARBANEL, KIMCHI, en verscheide andere *Hebreeuwsche* Schryvers kunnen zeer wel de Schryvers van hunnen tyd, onder andere Volken, opweegen; RASCHI of SALOMON JARCHI was de beste Verklaarder zyner Eeuwe, en wy kunnen hedendaagsche *Hebreeuwsche* Dichters bybrengen, waar uit de Heer DE VOLTAIRE zou kunnen leeren, en over welken hy zich zou verwonderen, indien hy ze kon verstaan.

't Geen hy zegt van de bedriegeryen der Marskraamers en kleine Handelaars, onder de *Jooden*, behelst niets dan 't geen zy gemeen hebben met soortgelyke lieden onder alle Volken; maar zeer zelden worden de *Jooden* gevangen wegens dieveryen. Ik kan getuigen, dat, in den tyd van meer dan dertig jaaren, die ik my in *Parys* onthouden heb, geen drie *Jooden* ter dood veroordeeld zyn, wegens diefstallen of andere misdaaden. Weshalven de *Jooden*, in 't algemeen, wat de Zeden betreft, wel kunnen opweegen tegen anderen van dezelfde hanteering.

Het Bygeloof, door den Heer DE VOLTAIRE den Jooden ten laste gelegd, bewyst niet, dat zy onkundig en onbeschaafd zyn of geweest zyn. De *Egyptenaars*, de *Grieken* en de *Romeinen*, waren nog onkundig nog onbeschaafd, en egter, overgegeeven aan gevaarlyker, belachlyker en ongerymder bygeloovigheden, dan men aan de Jooden toeschryft. DAVID deedt de *Syriers*, de *Ammoniten*, de *Moabiten*, de *Idumeen*, en zelf een gedeelte van het Land der *Philistynen*, te ondergebragt hebbende, niemand verbranden, niemand om hals brengen, ter oorzaake van den Godsdienst of 't Bygeloof; hy hieldt zich te vrede met alle die Volken cynsbaar te maaken, behandelde ze met menschlievenheid en als een Vader, zo ras zy zyne onderdaanen waren geworden.

Daarenboven zyn de Volken natuurlyk meer overhellende tot het Bygeloof dan tot het Ongeloof, en de Maatschappy trekt 'er voordeel uit. De bygeloovige gebruiken van een Volk zyn nooit zo schadelyk aan 't Menschdom, als de grondregels der *Atheisten* en *Ongeloovigen*. Dat onze gewaande *Philosophen*, in stede van de Godheid te lasteren, haar dankzeggen, dat de Volken zo verre van de Ongodistery afwyken: want indien zy *Atheisten* of *Ongeloovigen* waren, zouden zy goederen noch leeven in veiligheid bezitten. Het Bygeloof is gelyk aan de onkruiden, die wy uit onze velden en tuinen wieden, zonder de goede graanen en moeskruiden mede uit te rukken. Maar dit

slag

slag van Philosophen wil alles wegneemen. Dat dan de Heer DE VOLTAIRE niet zo zeer uitvaare tegen het Bygeloof in 't algemeen, of tegen dat der *Jooden* in 't byzonder. Dit Bygeloof kan wel opweegen tegen zyne vooroordeelen en grondregelen.

Zie daar, Myn Heer, wat ik denk over den onregtmaatigen haat en veragting den *Jooden* toegedraagen. 't Is eenige jaaren geleden, dat ik over dit stuk geraadpleegd wierd door den Staatsdienaar van *Polen*; ik regtvaardigde hun volkomen van alle de beschuldigingen tegen hun ingebragt. Myne Raadgeeving beschaamde hunne beschuldigers, hun aanvoerder werd gegreepen, en, op bevel des Konings van *Polen*, gestraft. Ik heb een afschrift van deeze Raadgeeving gehouden, en zal dezelve u met plaisier mededeelen.

Ik ben, opregtlyk,

L'ADVOCAT,

30 *Aug.* 1762. *Leeraar, Opzigter der Boekery en Hoogleeraar in de Sorbonne.*

DE VADERLIEFDE.

Eene waare Geschiedenis.

(Uit het Fransch.)

BElidor, zeer groote verliezen geleden hebbende, besloot dezelve, waar 't mogelyk, te vergoeden door eene reis na de Eilanden. Hy hadt een Zoon van zeven jaaren, dien hy aan zynen Broeder *Cernin* toevertrouwde, hy vertrok met *Robert*, een bedaagden knegt, die hem niet wilde verlaaten, en dus lang 't opzigt gehadt hadt over zyn Zoon *Nervan*. Deeze was, wegens 't vertrek van zyn Vader, en boven al wegens dat van zynen goeden Vriend *Robert*, zo zeer aangedaan als men van zulk een Kind kan verwagten: dan zy geraakten beiden welhaast in 't vergeetboek, door de afleidingen van eene leevendige en bezwaarlyk tembaare jeugd.

Cernin, de Oom van *Nervan*, hadt grooten lust in de opvoeding zyns Neefs. Geene raadgeevingen geene waarschuwingen konden beletten, dat deeze een Jonge Heer naar de mode wierd, zonder verstand, gantsch en al ingenomen met beuzelingen, en verslaafd aan snoode ongeregeldheden. Hy hadt wel eenigermaate blyk van vernuft gegeeven; doch welk een staat was 'er nog op te maaken? Allerleie zotheden bekoorden hem, en huisvestten in zyn

hoofd. Een belachlyke opschik; een rydtuig van den nieuwsten smaak, en de zonderlinge eer om, in een groot en luisterryk gezelschap, eenige honderd Pistoolen te verliezen, scheenen hem toe de rechtschaape eigenschappen van een Jong Heer, en het toppunt van volmaaktheid, te weezen, na 't welk hy moest streeven. Niemand was kragtiger, dan hy, overtuigd van de volslaagene nutloosheid om goede boeken te leezen: een Mensch, die redeneerde, was een Pedant, wiens gezelschap men moest schuwen: hy zag geen gevaar voor zyne zeden in de verkeering met Vrouwen, die men zo veel 's maands geeft; met één woord men hadt in *Parys* weinig Jonge Heeren, die *Nervan* konden evenaaren in fraayheid van beginzelen, en wier ontluikende bekwaamheden meer goeds voor een leeven naar de Mode scheenen te belooven.

Zyn Oom, een strenge Zedemeester, hadt vrugtloos hem tragten te bewyzen, dat hy zich omtrent alles jammerlyk bedroog. — *Nervan* sloeg geen agt op zyne uitgaven. Veel staat maakende op de ryke schatten, die zyn Vader was gaan haalen, nam hy overal geld op, en verspilde een goed tot nog in *Frankryk* niet aangeland.

Men mogt hem zeggen, dat 'er in twee jaaren tyds geen berigt van zyn Vader was geweest, en het dus te vreezen stond dat hem eenig groot onheil mogt zyn overgekomen. Niets kon hem in zynen dolzinnigen loop stuiten, en *Cernin*, die alle gewoone middelen vrugtloos hadt aangewend om zynen Neef bevreesd te maaken, en het gevaar te toonen van de verbintenissen door hem aangegaan, hadt in 't einde bezorgd, dat hy op eene verzekerde plaats zou gebragt, en dus buiten staat gesteld worden om meerder buitenspoorigheden te pleegen. —— Hy stondt op 't punt om dit ter uitvoer te brengen, wanneer *Nervan*, gerust in zyne brooddronkenheid, nogmaals zyn Oom kwam ontrusten en verbitteren, door vyf en twintig Louisen te vraagen; dan kort daar naa ziet *Cernin* iemand binnen treeden, dien hy, in den eersten opslag, niet voor zynen Broeder kende; doch wien hy welhaast met verrukking omhelsde, hem herkennende voor zynen Broeder.

De eerste aandoeningen van onderlinge vervoering tusschen *Belidor* en *Cernin* voorby zynde, vroeg de eerstgemelde terstond na *Nervan*, waar op 't volgende Gesprek tusschen de twee Broeders voorviel.

Belidor.

Gy twyfelt *Cernin?* Gy antwoordt my niet op de vraagen wegens myn Zoon? Hy leeft ongetwyfeld?

Cernin.

Ja, myn Broeder.

Belidor.

Ach! zie daar alles wat ik van den Hemel begeerde: waarom hebt gy my zonder oorzaake ontrust?

Cernin.

Ach, myn waarde *Belidor!* ik vreesde u hem af te maalen, gelyk hy waaryk is. *Beli-*

Belidor.

Hou niets agter, myn Broeder, ik verzoek u, dat ge hem my afmaalt gelyk hy is: ik bid u gaa openhartig te werk, verberg niet het geringste.

Cernin.

Voor eerst. Hy is een volslaagen Weetniet.

Belidor.

Hy is nog maar achttien jaaren oud.

Cernin.

Dan men zegt, myn Broeder, hy is een Jonge Losbol, zonder beginzels.

Belidor.

Zonder twyfel.

Cernin.

Hoe zonder twyfel?

Belidor.

Ik bemerk wel, gy staat over my versteld; maar voltrek de aangevange afbeelding.

Cernin.

Altoos omringd van 't gevaarlykste gezelschap, Speelders, Tafelschuimers, slegte, Vrouwen, Woekeraars; met één woord, een volslaagen Doorbrenger, die de grootste schatten kan verspillen. —— Ach! gy schynt dit alles met gerustheid aan te hooren.

Belidor.

Gy geeft my 't afbeeldzel van de geheele *Parysche Jongelingschap*, en ik heb niet verwagt dat myn Zoon, van eenen leevendigen en aandoenlyken aart, gemaklyk deeze algemeene besmetting zou ontgaan. Is dit alles?

Cernin.

's Is geen twee uuren geleden of hy is bykans raadloos van my afgegaan: dewyl ik hem vyf en twintig Louisen, die hy thans hoog noodig hadt, weigerde. Waarschynlyk is zyn credit ten einde; en ik verklaar u, dat ik my bediend heb van uw tweejaarig zwygen; om hem te ontrusten, en te maaken dat hy zo zeer op uwen schat niet rekende, en tevens de Woekeraars af te schrikken.

Belidor.

Wonder wel getroffen, myn Broeder, 't was myn oogmerk, met dit zwygen, u allen, en inzonderheid myn Zoon, te ontrusten, dien ik dagt zodanig te zullen vinden, als gy hem beschryft.

Cernin.

Uwe bedaardheid en onaangedaanheid is een zaak.....

Belidor.

Gy zult zeggen, eene zaak, die gy niet kunt begrypen? — Wagt op 't einde.

Cernin.

Het verschilt veel dat ik zyne ongeregeldheden met die bedaardheid heb kunnen zien. Verdrietig over de vrugtloosheid myner raad-

geevingen en bestraffingen, heb ik bestelling gemaakt om hem in *St. Lazarus* te laaten zetten; ik verwagt elk oogenblik het noodige om dit te volvoeren.

Belidor.

Dit zal nu niets betekenen, myn Broeder; gy kunt, naa myne wederkomst, die orde niet ter uitvoer brengen. Het zou my zeer spyten geen ander middel te hebben, om de beterschap myns Zoons te bewerken. Die zogenaamde verbeterhuizen, waar in Ligtmisfen van allerlei soort komen, zyn zeer geschikt om voor altoos een character te bederven, 't geen men, door min geweldige middelen, zou hebben kunnen te recht brengen. Voeg twee slegte knaapen by elkander, zy zullen vervolgens te slimmer zyn. Gy hebt dit stuk niet beschouwd met een vaderlyk oog, vergun my dit te mogen zeggen.

Cernin.

Maar wat zult gy dan doen om hem tot inkeer te brengen, en hem te beweegen tot schaamte over zyn gehouden gedrag?

Belidor.

Dit zal ik u nu zeggen, luister wel toe; op 't eerste inkomen hadt gy moeite om my te kennen; en dit is een bewys, dat myne weezenstrekken vry veel veranderd zyn.

Cernin.

Dit stem ik toe, gy zyt onkenbaar voor een ieder, behalven voor uwen Broeder.

Belidor.

En nog onkenlyker voor een Zoon, die my zints zyn zevende jaar niet zag.

Cernin.

Toegestaan; maar wat wil dit alles zeggen?

Belidor.

Luister verder. Gy kunt u mogelyk dien Knegt herinneren, dien ik by myn Zoon wilde laaten; doch die my verkoos te volgen.

Cernin.

De arme *Robert!* ja, ik kan hem my nog zeer wel voor den geest brengen.

Belidor.

Deezen heb ik verlooren. Hy is nu twee jaaren overleeden: juist op dien tyd toen ik ophield u berigt van my te laaten toekomen.

Cernin.

Ik begryp u niet.

Belidor.

Zints dien tyd heb ik het ontwerp gesmeed; 't geen ik nu zoek uit te voeren, en zeer noodig vind.

Cernin.

Maar welk een ontwerp, bid ik u?

Belidor.

't Is *Robert* niet, die gestorven is, 't is uw Broeder. Gy ziet hier

hier thans voor u myn oude knegt, dien gy, indien 't u belieft, als zodanig huisvesting zult verleenen, en op dien voet behandelen.

Cernin.

Myn waarde Broeder! . . . Is 't mogelyk! . .

Belidor.

Wat?

Cernin.

Dat de moeilykheden eener lange reize hebben konnen . . .

Belidor.

Ik begryp u, gy wilt zeggen, hebben konnen te wege brengen, dat uwe harsſens ongeſteld zyn. O, neen, onthou dit alles. Uw Broeder keerde weder na *Frankryk*, naa zyn fortuin zeer wel gemaakt hebben, (dit is de waarheid), een ſchriklyke ſtormwind deedt het Schip vergaan (zie hier 't verdichtzel). Ik, *Robert* heb het geluk gehad om 'er het leeven af te brengen, en kom u het droevig nieuws verhaalen, van de ſchipbreuk, den dood van *Belidor* en 't verlies van alle zyne goederen. Laat verder *Robert* begaan: betoon u ontroerd en trek den rouw aan over my; dit 's alles wat ik op u verzoek, voorts is 't myne zaak.

Hoe zeer *Cernin* zich hier tegen mogt verzetten, hy moest zynen Broeder belooven, in 't ſpeelen deezer rolle, de behulpzaame hand te zullen leenen; en wel haast was in 't geheele huis en in de ganſche omliggende ſtreek de droeve tyding, door *Robert* mede gebragt, bekend: hy moest meer dan twintig maalen vertellen de ſchriklykheid van 't onweer waar in *Belidor* omkwam, en hy ſpeelde deeze rol zo volmaakt, dat hy traanen perſte uit de oogen van alle de Vrouwen in de nabuurſchap, door welke hy zich omringd vondt, zonder gekend te worden.

Eene rede, die men niet weet, deedt *Nervan* eenige uuren daar naa ten huize zyns Ooms wederkeeren; de droeve geſchiedenis der Schipbreuk werd nog door de Dienstbooden verhandeld, en hy hoorde dezelve binnen kort. Getroffen door dit nieuws, loopt hy tot zynen Oom, die 't bevestigt. Hy vraagt na *Robert*, hy vliegt naa hem toe, omhelst hem, wil geene byzonderheden hooren, en zit geheel verſlaagen. —— Wy moeten *Nervan* hier regt doen, hy beſchreidde 't verlies zyns Vaders 't meest: en *Robert*, naauwlettende op alle de gemoedsbeweegingen des Jongelings, neemt dit op voor een gunſtig teken: want de Liefde voedt altoos hoop. Hy bragt het overige van den dag in zyne kamer door, niet willende dat *Robert* hem zou verlaaten, doch zonder tot hem te ſpreeken; alleenlyk ſloeg hy op den vermeenden knegt van tyd tot tyd zyn oog en elk aanzien werd gevolgd van een traanenvloed. *Robert* ſchreide desgelyks, en zyne traanen ſcheenen den Jongen Heer toe, de tekens eener regtmaatige droefheid te zyn van een Knegt, die den besten aller Heeren betreurde: dit denkbeeld vermurwde hem nog meer, zo dat *Robert* zich genoodzaakt vondt hem alleen te laaten, naa hem geſmeekt te hebben eenige rust te neemen.

Eene famenfpraak, die *Robert* den volgenden dag hadt met den Knegt van *Nervan*, deedt hem den oorfprong van 's Jongelings ongeregeldheden ontdekken. *Champagne*, dus was die knegt geheeten, bragt alles toe wat hy kon om zyn Heer te bederven; dewyl hy 'er zyn beurs mede maakte. Hy zeide, in vertrouwen, tegen *Robert*, dien hy als iemand hem gelyk aanzag, dat hy, welftaanshalven nog vier of vyf dagen by *Nervan* zou blyven; maar dan eenen anderen Heer gaan zoeken, wiens Vader geen fchipbreuk geleden hadt; en by wien hy zich niet in de noodzaaklykheid gebragt vondt om de gelukkige talenten, hem van de Natuur gefchonden, om een Jong Heer van aanzien de Wereld te leeren kennen, in de aarde te delven. —— Zo ras *Robert* by *Nervan* alleen was, gaf hy hem berigt van *Champagne's* voorneemen, en, na verkreegen te hebben dat deeze nog dien zelfden dag zou weggezonden worden, fmeekte hy *Nervan* zig te bedenken, hoe hy voorheen zyn Heer geweest was, en hem toe te laaten het overige zyner dagen aan zynen dienst op te offeren. —— Aan my, fprak *Nervan*, aan my, die zich thans zonder middelen bevindt? Ach, myn waarde *Robert*, ontwyk de gevolgen der rampen, die my, van dit uur af, omringen . . . Zal ik ooit in ftaat weezen om u te betaalen? —— Stel u antwoordde *Robert*, ten deezen opzichte gerust, myn Heer: ik heb, dank zy den Hemel, zo veel overgehouden, dat ik genoeg heb voor al myn leeven, ik zal u tot geen last weezen. Staa my toe u altoos te vergezellen, en ik zal my daar door genoegzaam beloond agten; deeze dankerkentenis ben ik aan mynen ongelukkigen Meester verfchuldigd.

Nervan, overgehaald, omhelst hem. *Champagne* werd weggejaagd, en *Robert* in zyne plaats aangenomen. Nooit werd de Zoon van *Belidor* met zo veel vlyts opgepast en gediend als nu door *Robert*. Deeze voorkwam zyne begeerten by aanhoudenheid, en hoe los en onbeftendig de jonge Heer voorheen ook ware, hy kon zich niet wederhouden voor zynen nieuwen Knegt eene hoogagting op te vatten, welke hy nimmer voor lieden van dien rang gevoeld hadt. Tot nog hadt hy niet kunnen befluiten om zyne kamer te verlaaten, hoe zeer *Robert* hem daar toe aanmaande: middelerwyl was hy in ftaat geworden om van zyn verlies te hooren fpreeken. Maar 't zy *Robert* zich zulks diets maakte, 't zy de natuur zich in deezen neteligen toeftand beter deedt hooren, zyn Vader was en bleef het voornaam voorwerp zyner droefenisfe. —— Ach, myn Heer, fprak *Robert*, indien gy wist hoe zeer hy u beminde, hoe fterk hy verlangde u gelukkig te maaken, aan welke zorgen en moeilykheden hy zich met dat oogmerk heeft blootgefteld, hoe dit denkbeeld alleen hem zoetigheden deedt vinden in den hardften arbeid, gy zoudt nimmer denken, dat gy hem genoeg betreurde. *Robert* zeide hy tegen my, in 't ongelukkig fchip waar in wy ons begeeven hadden om na *Frankryk* weder te keeren, *Robert*, ik ftel my niet voor myn Zoon zo verftandig te zullen vinden als hy zou kunnen weezen; het voor-

beeld,

beeld, het heilloos, het besmettend voorbeeld heeft hem kunnen af. trekken en van den weg der rede afbrengen. Maar ik herdenk, dat myn Zoon eene gevoelige eene aandoenlyke ziel bezit; door my te zien zal hy wenschen my gelukkig te maaken; hy zal 'er zich op toe leggen. en de ligtvaardigheid der jeugd zal wyken voor bedaarde opmerkingen. Door middel van dergelyke gesprekken poogde *Robert* ingang te krygen in 't gemoed van den Jongeling, die hem zomtyds met tederheid de hand gaf en zomtyds omhelsde? Zo ras *Robert* bemerkte dat *Nervan* hem beminde, zogt hy ook zyn vertrouwen te winnen, en uit hem eenig berigt te krygen van de wyze op welke hy zich in de eerste jaaren zyns leevens in de groote wereld gedraagen hadde. —— Wagt, wagt, zeide de Jonge Heer, de tyd en myn Oom zullen u meer leeren dan ik wenschte. Myn waarde *Robert*, ik gevoel zo veel ontzags voor u, als of gy myn Vader waart, verg my niet, dat ik u alle myne ongeregeldheden vertelle, en voor u de schriklykheid van myn toestand bloot legge.

Robert.

En waarom dat voor my verzweegen, myn Heer, misschien kan ik uwe bitterheden verzagten. Ik heb het geluk gehad om nog vry veel te behouden uit de schipbreuk; en ik wil het gaarne den Zoon van mynen Heer schenken, staa my toe u uit uwe verlegenheid te redden.

Nervan (met veel drift).

Ach, hoe? *Robert* zoudt gy kunnen.... Maar wat zeg ik? Ach, rampzalige die ik ben, zou ik u in myn ramp inwikkelen.... Gy dringt 'er op aan, dat ik uitgaa.... Doch gy weet niet dat een schuld van eer.... Myn wreede Oom, heeft my 't noodige geld geweigerd.... Misschien is deeze gansche straat vol menschen, die wagten op het oogenblik dat ik myne voeten buiten huis zet.

Robert.

Maar, myn Heer, gy hebt uwen Oom slegts om vyf en twintig Louisen gevraagd. Hy heeft my dit in vertrouwen gezegd, deeze som is eene kleinigheid....

Nervan.

Met dit te betaalen zou ik myn gegeeven woord gestand doen; wat het overige aanbelangt zou men geduld hebben. Ik heb myn woord niet kunnen houden. Ik ben raadeloos. Ik kan my niet blootstellen aan de schande om als een schuldenaar weggeleid te worden....

Dit verhaal ontroerde *Robert* kragtig: en na den naam en woonplaats van den Schuldeischer opgevraagd, en vernomen te hebben, ging hy, onder 't voorwendzel van eene boodschap te moeten doen, uit. —— Toen hy wederkeerde, zag hy by *Nervan* iemand van daan komen, die klein van gestalte was, en een klein hoedje diep in de oogen haalde: dit deedt hem vermoeden wat 'er onder die klederen stak. —— Schielyk weder binnen treedende gaf hy de getekende Quitantie over. —— Ach, *Robert*, riep *Nervan* uit, dit is tweemaal de beloofde som. —— Ja, myn Heer, antwoordde *Robert*, men laat u zo veel meer tyds om 't overige van deeze schuld te voldoen; en gy zyt dus in staat

om de tegenbezoeken af te leggen, die gy hier ontvangt. —— 't Is waar (hervatte *Nervan*,) dat die Jongman....

Robert.

Myn Heer, mag ik u bidden, zoek my niet te misleiden, die Jongman welken ik ontmoette is een verkleed Vrouwsperſoon.

Nervan.

Ach! Ik moet het bekennen; maar *Robert*, 't is een aanbiddenswaardig beeld; en zy bemint zo teder als iemand kan bemind worden.

Robert.

Staa my toe u te zeggen, myn Heer, dat wy reizigers niet ligt geloof ſlaan aan dergelyke liefdebetuigingen.

Nervan.

Ach, myn Vriend! indien, naa alle de onheilen, die my tegenwoordig bejegenen, myn Oom my verzaakt, gelyk ik rede heb om te vreezen, is het deeze liefde alleen, die uw Heer kan behouden... Geef my een oogenblik gehoor... Staa my toe myn ganſche hart omtrent dit ſtuk voor u bloot te leggen... Ik heb haar een ſchriftlyke Belofte gegeeven... Gy ſchrikt *Robert*...!

Robert.

Eene ſchriftlyke Belofte, myn Heer, van welk eenen inhoud?

Nervan.

Om nooit eene andere Vrouw dan haar te beminnen... Ach, *Robert*, hoe onregtmaatig hoe vooringenomen is uw ſchrik. Gy kent *Roſette* niet: gy weet niet welke bekoorelykheden, welk een hart zy bezit. Haare zeden, 't is waar, zyn voorheen zo zuiver niet geweest als uwe vooroordeelen wel zouden wenſchen.

Robert.

Myne Vooroordeelen, myn Heer, zeg liever myne Rede, of de gedagtenis van uwen Vader my bygebleeven: zulk eene verbintenis hadt hem in wanhoop doen ſtorten.

Nervan.

Zy zal door haar volgend gedrag de ſmetten haars voorgaanden leevens uitwisſchen. Zy is ryk, *Robert*, en de ongelukkige *Nervan* kan door haar de dreigende armoede ontkomen.

Robert.

Ach, myn Heer, gy zyt door dergelyk eenen handel in de grootſte gevaaren ingewikkeld: gy vernedert uwe Ziel tot die laagte, dat ze draaglyk vindt, 't geen haar van ſchaamte moest doen bezwyken. Deeze laatſte woorden uitende, vertrok *Robert* met een misnoegd gelaat op 't onverwagtſte, en verſcheen niet weder in de kamer van *Nervan*, noch in 't huis van *Cernin*.

De ſmert die de Jonge Heer gevoelde wanneer hy 's anderen daags zich verlaaten zag van den getrouwſten aller Knegten, trof hem tot het diepſte van zyn hart: maar was nogthans niet in ſtaat om hem over zyne zwakheid jegens *Roſette* te doen ſchaamen; in tegendeel oordeelde hy haar het geſchiktſte voorwerp om troost by te haalen. —— Hoe groot was zyne ontroerenis, wanneer men weigerde hem by haar in te laaten, en hy berigt kreeg dat hy vrugtloos zich voortaan tot haar

haar zou zoeken te vervoegen. Hy keert weder na zyn kamer, hy schryft aan *Rosette*, die, door 't onbeschaamdste antwoord, hem geene hoop altoos overliet. Nauwlyks durfde hy zyne oogen gelooven, hy las en herlas den brief; elk woord dunkt hem langs hoe meer eene misvatting. De verbysterde Jongeling is raadloos, en agt zich ongelukkiger dan toen hy den dood zyns Vaders en 't verlies zyner goederen vernomen hadt. Hy wil *Rosette* zien, gereed om zich in haar gezigt te doorsteeken. Hy klopt aan, hy treed binnen, men houdt hem te rugge, hy wordt omringd door lieden in een hem onbekend levery gedost, die door hun gelaat en gebaaren hem doen bemerken, hoe groot gevaar hy liep met verder te willen doordringen. De schrik hier door veroorzaakt doet hem tot zich zelven komen: hy keert te rug, en tragt zich, door een anderen brief, te wreeken, waar in de vervoeringen van eene liefde, in haat en verontwaardiging veranderd, op 't sterkst doorstraalen.

Wat raakte dit alles *Rosette*? Eenige dagen geleden hadt een Vreemdeling, die zeer ryk scheen, haar verzogt in zyne herberg te komen, gelegen naast haare wooning; en haar verklaaring gedaan van de allersterkste en zuiverste liefde. Dit laatste smaakte niet zeer aan *Rosette*; maar 't was de zaak haars nieuwen Minnaars daar op aan te dringen. *Belidor*, (want het is de Vader van *Nervan*, die hier de rol van den ryken *Spanjaard* speelt,) hadt voorgewend, door zekere ongesteldheid, zyne kamer te moeten houden; doch ook tevens van *Rosette* verkreegen, dat ze zich ten haaren huize door zyne bedienden zou laaten oppassen; de hoop van groot geld hadt haar bewoogen dien voorslag aan te neemen van een jaloerschen Minnaar, die zich van 't gedrag zyner Beminde wilde verzekeren.

Zy hadt beloofd aan zyne liefde te zullen opofferen, een jong Heer, die haar zeer beminde, en deeze jonge Heer was *Nervan*. Men hadt hem, *Belidor*, niet onkundig gelaaten van 't gegeeven bevel om hem den toegang tot het huis te weigeren, noch ook van het antwoord op den brief: en hier op hadt hy aan zyne Knegts, die *Rosette* oppastten, bevolen, den jongen Minnaar, wanneer hy weder kwam, zo veel mogelyk te verschrikken.

De baatzoekende ontrouw van *Rosette* gaf *Belidor* genoegzaamen grond om zyne ongerustheid over dien Medeminnaar te betuigen, en zy poogde hem allen vermoeden dit betreffende te ontneemen. — In het bezoek, 't geen zy, in mannengewaad, by *Nervan* hadt afgelegd, was haar een knegt tegen gekomen, die haar onderrigt hadt van den slegten staat der zaaken zyns Heers. De Vreemde Heer hadt dus maar eenige weinige dagen iets van 't ongenoegen des voorgaanden Minnaars te vreezen, die voortaan niets betekende: dewyl hy arm geworden was. Zy boodt, uit dien hoofde, *Belidor* eene Huwelyksbelofte aan, die *Nervan* haar gegeeven hadt: deeze aanbieding deedt zy zo veel gelden als haar mogelyk was, door die veel hooger te schatten, dan zy dezelve weezenlyk hieldt. De Vreemdeling, die altoos den wel vuurigen, doch eerlyken Minnaar, by haar speelde, ontving deeze Huwelyksbelofte, met de grootste dankbaarheid,

heid, en gaf bevel, dat haar vier duizend Ryksdaalders zouden gegeeven worden, die zy van zynen Banquier zou ontvangen.

De dankbetuigingen van *Rosette* zouden ongetwyfeld gevaarlyk geweest zyn voor de deugd van *Belidor*, indien zyne voorgewende ongesteldheid hem niet ware by gebleeven, en boven al indien zy zelve de geveinsde niet hadt begonnen te speelen omtrent dien Vreemdeling, dien zy wel vast aan haar meende te verbinden, door eene agterhoudenheid zeer vreemd aan haaren gewoonen handel.

Nauwlyks was zy vertrokken om 't vermaak te genieten van een zo ryken schat te zien, of *Belidor*, verheugd dat hy uit de handen van een zo snood Vrouwmensch de schadelyke huwelyksbelofte zyns Zoons, hadt weeten te krygen, betaalde alle de kosten in zyn tegenwoordig verblyf gemaakt, en vertrok om in eenen anderen hoek van de Stad, zyn intrek onder eenen anderen naam en character te neemen, dan hy in de nabuurschap van *Rosette* gevoerd hadt.

De verwondering en spyt deezer Dame was, toen zy 's anderen daags vernam, dat haar *Spanjaard* vertrokken was, vry groot; maar de vyf honderd Louisen, door dit toevalletje gekreegen, gaven haar genoegzaamen troost; en zy dagt, gelyk alle haare soortgelyken, vervolgens niet meer om hem, noch om *Nervan*, en was blyde van dien armen hals ontslaagen te weezen; ook kreeg zy welhaast een anderen jongen Losbol aan haar snoer, wiens goederen zy, in korten tyd, verslondt, en wien zy volstrekt ten bederve bragt. —— Maar laaten wy tot *Belidor* wederkeeren.

Hy was zeer blyde deeze hachlyke onderhandeling dus afgebrooken te hebben. *Rosette* hadt, door zich zelven aan te bieden, hem van allen wroegend nadenken, over de geringe valschheden, die hy voorzien hadt te moeten begaan om zyn oogmerk te bereiken, ontheeven. Zy hadt ook eerst gesprooken van de Huwelyksbelofte, en aangebooden, die aan zyne liefde op te willen offeren: daarenboven was die overvloedig betaald door de aanmerkelyke somme haar gegeeven.

Het kwam 'er voor *Belidor* nu maar op aan om zyn Zoon weder te vinden. *Cernin*, met wien hy, geduurende deezen geheelen handel, eene geheime briefwisseling onderhouden hadt, liet hem weeten de drie laatste dagen niets van *Nervan* vernomen te hebben. Dit weggaan was ontrustend: maar iemand, om hem op te speuren, uitgezonden hebbende, ontdekte hy, dat *Nervan* zich vervoegd hadt by eenen Speelder, van wiens afkomst, en verdere omstandigheden, men niets wist, en die hem met den naam van Vriend vereerde.

Belidor schikte zich terstond om eene andere rol te speelen, en verkleed, gelyk overeenkwam met zyn oogmerk, ging hy na de herberg waar de Knegt van dien Speelder kwam. Hy maakte kennis met hem, en betaalde voor dien knegt en zyn makker; bescheidt hun op eene andere plaats, laat 'er zich vinden en betaalt weder het gelag. Hy zoekt uit hem iets te weeten te komen van 't gedrag van den Vriend zyns Zoons. En bemerkt, dat de volgende nagt geschikt was om twee jonge Engelsche Heeren geheel de beurs te leegen: dat de

Speel-

Speelder reeds twee dagen bezig geweest was om allès toe te rusten, de kaarten te merken, en dobbelsteenen te vervaardigen tot die gewigtige zamenkomst.

Belidor was begeerig om van zyn' Zoon te hooren, en vroeg, of *Delpont* (dus was de Speeler geheeten) niet eenige Vrienden hadt, die hem de behulpzaame hand booden in zulke nutte onderneemingen: men gaf hem te verstaan, dat eene geheele Maatschappy van braave lieden in *Parys* onder *Delpont*, als hun opperhoofd, stondt. Dat hy, eenige dagen geleeden, by zich gekreegen hadt een armen berooiden Duivel; maar, die, hoe ongelukkig ook, nog eene valsche schaamte bezat, welke hem verhinderde meer dan een enkel toekyker te zyn van 't geen 'er omging by zynen Vriend *Delpont*.

Naa dat *Belidor* deeze kundschap, min schriklyk dan hy ze verwagtte, ontvangen hadt, ging hy heen, liet de Bedienden van *Delpont* verwonderd over zyne milddaadigheid, en vervoegde zich terstond na een der Schouten, wien hy alles verhaalt, en 't uitgevorscht geheim ontdekt. Deeze belooft hem op zyn verzoek te dienen; en begeeft zich wel bemand na *Delpont*, op 't oogenblik, dat de twee Engelsche Slagtoffers, verblind door den yver van 't speelen, niet bemerkten hoe grof zy bedroogen wierden. De valschheid der kaarten en der dobbelsteenen volkomen beweezen, en het geld, 't geen op tafel lag, gegeeven zynde aan die 't verzogten, maakten zy zich meester van *Delpont* en zyn Vriend *Nervan*, die na de gevangenis gebragt wierden.

Hier begon de Zoon van *Belidor* met eene bedroefde ziel te rugge te zien op zyn gedrag, dus lang gehouden: maar met hoe veel verwondering, met welk een diepgaande schaamte zag hy den volgenden dag zynen waarden *Robert* by hem komen! Hy wierp zich in zyne armen, zonder de oogen te durven opslaan, en bevogtigde die met zyne traanen. —— Ach, myn waarde *Robert!* riep hy uit, gy aanschouwt de diepe laagheid waar in ik vervallen ben door een ongebonden gedrag! Niet kiesch genoeg in de keuze myner Vrienden, heb ik my begeeven by deezen, die daar droevig zit te mymeren. Hy kan dit lot verdiend hebben: maar, geloof my, ik ben onschuldig en nimmer zyn medegenoot geweest; gy moet den ongelukkigen Zoon uws ouden Meesters niet gansch en al veragten. Och, *Robert*, bewerk by myn Oom, dat hy my uit deeze plaats verlosse, en my na de Eilanden schikke, ik zal die gewesten gaan opzoeken, waar in myn ongelukkige Vader zich zo langen tyd voor eenen ondankbaaren onthieldt, wat is uw medelyden mywaards dierbaar, ô *Robert*! Ach, gy hebt geen reden om traanen te storten.

Alles kan nog wel te recht komen (hervatte *Robert* zich eenigzins herstellende); maar wilt gy myn raad volgen, zo schei u te deezer plaatze zelve af van deezen mensch, dien gy den naam van Vriend geeft. Hebt gy nog geen deel genomen in zyne laagheden, verzoek dan om een vertrekje, waar gy in uwe eenzaamheid de genade kunt verwagten, die gy noodig hebt in uwe verkeerdheid... Ik weet wel wat gy hier op zult zeggen; maar ik zal de kosten daar van draagen.

Ner-

Nervan volgde *Robert* met blydſchap, wanneer *Delpont* na hem toe liep, zeggende. Ach! gy verlaat my dan myn Vriend? —— Al te laat voor myne eer, antwoordde de Zoon van *Belidor*. Laat my ongelukkige gaan, gy hebt my in uwe ſchande doen deelen, en gy weet dat ik geen deel altoos gehad heb in uwen ſnooden handel. Ik zal de eerſte weezen die uw bedryf by den Regter ontdekt.

Bezwaar dien Mensch niet in den ſtaat waar in hy zich thans bevindt, ſprak *Robert*, kom, ik zal u eene plaats bezorgen waar gy niet vermengd zyt onder de misdaadigen, die deeze gemeene plaats vervullen. Ik heb uw berouw gezien, mogt dit nog vermeerderen en u de vryheid, welke ik u gaa bezorgen, waardig maaken.

Zo ras de gewaande *Robert* den berouwhebbenden *Nervan* een beter verblyf bezorgd hadt, vervoegt hy zich tot de Overheid, verhaalt het ganſche ſtuk zo van zyn kant als van dien zyns Zoons, en verkreeg weldra de verzogte gunſte. Wat *Delpont* betreft, hy kreeg ten dien zelfden dage zyne vryheid: maar dewyl hy reeds een geruimen tyd bekend geſtaan hadt als een valsch Speeler, luidde zyn vonnis, dat hy, naa 't verloop van zes dagen, zich zestig mylen ver van *Parys* moest begeeven en houden.

De blydſchap, met welke *Nervan* zyne vryheid ontving, is onbeſchryflyk. Duizendmaal omhelsde hy zynen Verloſſer, dien hy badt en ſmeekte hem nooit weder te willen verlaaten. ô *Robert*! riep hy uit, ik gaa my zelven voor de voeten van myn' Oom nederwerpen, hem om vergiffenis ſmeeken, en verzoeken dat hy voor my eene leevenswyze uitkieze; naar welke ik my zal ſchikken. Maar denk niet *Robert*, dat ik langer uw Heer zal weezen, neen, gy zult met my gelyk ſtaan, gy zult meer, gy zult myn Vriend, myn Leids-en Raadsman zyn. Ik beſpeur in u heerlyke beginzels. Ik ontdek in u eene ziel verre verheven boven uwen ſtaat, en ik wil geen deel neemen in 't ongelyk 't geen u de natuur gedaan heeft.

Robert was meer dan eens in bekooring om *Nervan* te omhelzen en zyn Zoon te noemen; doch oordeelde het raadzaamst nog eenige dagen te wagten, om des te volkomener verzekerd te zyn van de waarheid zyner bekeeringe. Hy vreesde dat de ſchandelykheid der gevangenisſe oorzaak was van deeze vervoering ter deugd, en dat met den tyd de oude verkeerde neigingen zouden boven komen. Hy wederſtondt, overzulks, de begeerte om zich te ontdekken, en wilde zyn Zoon vernederd zien voor de voeten zyns Ooms; om hulpmiddelen tegen de dreigende elende verzoekende. Hy oordeelde, deeze vernedering noodig om den hoogmoed nog meer te fnuiken, en *Cernin* eenige vergoeding te geeven voor de moeite aan de opvoeding beſteed.

Overeenkomſtig hier mede bragt hy *Nervan* na 't huis zyns Ooms, die, by toeval, voor een etmaal na 't Land gegaan was. *Nervan*, zeide hy, ik hoop, dat de gelukkige geſteltenis, waar in gy u tegenwoordig bevindt, om met uwen Oom te verzoenen, niet zal vervloogen weezen als hy te rug komt. — Neen, neen, *Robert*, antwoordde *Nervan*, ik wil uwe agting verdienen, ik herinner my hoe veel 't my kostte die verlooren te hebben: gy hebt my eens verlaaten, gy zoudt

zoudt u weder van my af begeeven: denk niet dat ik my aan dit gevaar zal bloot ſtellen. — Indien 't dus met u geſteld is, ſprak *Robert*, geloof ik dat wy middelerwyl moeten uitgaan; men heeft uwe gevangenneeming kunnen hooren, 't is noodig voor u, dat gy u in 't openbaar vertoont.

Zy gingen zamen uit, en gereed zynde om, by 't vallen van den avond, weder te keeren, ſtelde *Robert* zich tusſchen beide, wanneer iemand *Nervan* eenen doodlyken ſlag zogt toe te brengen, de ſlag trof hem, en hy viel neder, uitroepende. „Ach! heillooze *Delpont!*... Ik ſterf, ô myn Zoon... myn waarde Zoon... ik zie myne liefde bekroond, ik heb uw leeven behouden. — *Nervan* op wien *Robert* gevallen was kon zich nauwlyks oprigten, en zag den moordenaar niet, die terſtond was weggevlugt; maar 't woord van Zoon, tot twee keeren herhaald, ontroerde hem dermaate, dat hy geene hulp kon toebrengen aan den ongelukkigen, die op hem leunde. Hy ſchreeuwt en roept om hulp; men brengt ze beiden in een digt by gelegen huis. ——— Welk eene zieltreffende vertooning voor *Nervan*, hy ziet *Robert* met de doodverf op de kaaken, zieltoogende, en zwemmende in zyn bloed. Hy ſtort de bitterſte jammerklagten uit, omhelst den gewonden, beſproeit hem met zyne traanen; maar *Robert* opent nauwlyks zyne oogen en kan geen woord uiten. De noodige hulp wordt toegebragt; de wonde is gevaarlyk; maar men ſpreekt egter het vonnis van doodlyk, waar onder *Nervan* zou bezweeken hebben, niet uit.

Nervan houdt de oogen onwrikbaar op die zyns Vriends geſlaagen, en verlangt dat deeze zich openen. Eene allerſterkſte en tederſte aandoening ſtelde *Belidor* in ſtaat om te ſpreeken. Hy wilde *Nervan* nadere verzekering geeven van 't geen hy ten halven gezegd hadt. Hy opent de oogen, hy ziet zyn Zoon, en zegt — Ja, voorzeker, ik ben uw Vader. —— *Nervan* werpt zich dit hoorende voor hem neder, uitroepende, ach! ik moet van ſchaamte ſterven, dat ik u niet gekend heb, daar gy zo veel voor my gedaan hebt. Niets dan de Natuur was in ſtaat om u de liefde my toegedraagen in te boezemen. Ach! beste aller Vaderen, leef, leef, op dat gy van myne oprегte bekeering getuige zyn moogt.

Men wilde Vader en Zoon van elkander afzonderen: dewyl *Belidor* de rust hoogstnoodig hadt; maar *Nervan* beloofde, op 't plegtigst, geen woord meer te zullen ſpreeken; mogt hy ſlegts by zynen Vader blyven, dien nagt en dag oppasſen. ——— Gelukkig voor beide was de toegebragte wonde geringer dan men gevreesd, en in 't eerst geoordeeld hadt. Zy was niet diep en zette zich wel haast tot geneezing, zo dat Vader en Zoon vrylyk bot mogten vieren aan hunne onderlinge tederhartigheid.

Nervan werd de verſtandigſte en gehoorzaamſte aller Zoonen. Hy was zyn deugd en geluk aan den besten der Vaderen verſchuldigd! Welk eene liefde? welke moeite en zorg om een Zoon weder te recht te brengen! Mogt deeze Geſchiedenis den Vaderen ten voorbeelde ſtrekken: onverſchoonlyk zeker zo zy 'er niet uit leeren!

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *April* 1770.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	29. 7	29. 7	29. 7	45	49	46	W	W	N W	Hel. Betr.
2	— 7½	— 6½	— 3½	44	56	47	——	——	Z W	— Reg.W.
3	— 5½	— 5½	— 5½	47	46	42	Z W	Z W	——	Wolk.Reg.
* 4	— 4	— 2	— 0	42	45	39	——	——	——	R. Sneeuw
5	28. 10½	28. 10	28. 10	40	42	38	W	W	N W	——
6	— 10	— 11	— 11½	40	44	39	N W	N W	——	Buijig
7	— 11½	29. 0	29. 0	41	45	38	W	——	Z W	——
8	— 11	28. 11½	— 1½	40	42	42	Z W	W	W	— Storm.
9	29. 3½	29. 4½	— 5½	44	47	42	N W	NW	N O	—— Held.
10	— 5	— 5½	— 7	45	52	42	N O	N O	——	Held. Wind
11	— 8	— 8½	— 8½	44	59	42	——	——	N W	——
12	— 8½	— 9	— 10½	43	50	44	N	——	N O	Sneeuw H.
13	— 11½	30. 0	30. 0½	44	50	44	N O	——	——	Betr. ——
14	30. 1	— 1	— —	43	52	42	——	——	——	Ryp. H. N.L.
15	— 0	29. 11½	29. 11	43	50	44	——	——	——	——
16	29. 10½	— 10	— 9	45	52	48	——	W	W	—— Reg.
17	— 8½	— 8½	— 8½	48	52	46	W	——	——	Buijig
18	— —	— 9	— —	48	52	46	——	——	——	Helder
19	— 7½	— 7½	— 9	49	51	43	Z t O	Z W	N W	Bet. R. N. L.
20	— 10	— 10	— 7	46	52	47	N W	N W	Z W	Held. Reg.
21	— 2	28. 11	— 2	46	46	44	W	Z W	——	—— Storm.
22	— 4	29. 5½	— 8	45	44	42	W t N	N W	N W	Buijig Hagel
23	— 8	— 9	— 10	45	48	42	N W	——	——	— Helder
24	— 10	— 10½	— 11	43	50	42	W	——	——	Helder
25	30. 0	30. 0½	30. 1	47	54	47	N O	O t N	O t N	——
26	— —	29. 11	29. 10½	51	63	53	Z O	Z O	Z O	—— Reg.
27	29. 10	— 10	— 11¾	53	59	51	O Z O	O Z O	O Z O	—— ——
28	30. 1½	30. 2	30. 3½	54	61	51	N O	N O	N O	Betr. Held.
29	— 4	— 4½	— 4½	54	59	48	——	——	——	Held. Betr.
30	— —	— 3½	— 2	48	56	48	——	——	——	Betr. Held.

Hoogste Barometer d. 30. 4½ }
Laagste Barometer d. 28. 10 } middelb. d. 29. 7½.
Hoogste Thermometer gr. 63 }
Laagste Thermometer gr. 38 } middelb. gr. 50½.

* Den 4, 5 en 6 deezer, heeft de Barometer, te Weenen en te Warschau, zoo laag gestaan, als men zedert den 31 Maart 1762. niet bespeurd heeft. Alhier te Amsteldam was de Barometer den 5 en 6 deezer meede zeer laag; dog nog zoo laag niet als den 17 en 18 February deezes Jaars, zynde toen ter tyd op 28 Duim. en 8 Linien.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE EENVOUDIGHEID EN GEMEENZAAMHEID DER GODLYKE OPENBAARINGEN, EN HAARE GESCHIKTHEID, NAAR DE ONDERSCHEIDENE OMSTANDIGHEDEN VAN HET MENSCHDOM.

Door ROBBERT DICK M. A. V. D. M. *te Edinburgh.*

(*Vervolg en Slot van bladz.* 142.)

Laaten wy, na gezien te hebben, wat het voornaame oogmerk is van de Godlyke Openbaaringen; en in welke opzigten zy geschikt zyn om dit oogmerk te bereiken, nu, in de derde plaats, onze aandagt vestigen op die duisternis waar in wy tot nog verbleeven zyn, en toonen welk een invloed zulks op ons behoort te hebben; want schoon 'er veele dingen, ten dienste des Menschdoms, geopenbaard zyn, blyven 'er nog *Verborgene dingen voor den* HEERE onzen GOD. —— Deeze zyn van tweederlei aart; of die nog geheel in 't duister, of die slegts gedeeltlyk geopenbaard zyn. De eerstgenoemde kunnen wy niet aanzien als voorwerpen onzer naspeuringe, de laatstgemelde trekken natuurlyk onze opmerking. Met betrekking tot deeze is het van groot aanbelang te weeten, hoe verre het Licht, ons vergund, ons brengt, en van welk eene natuure dat licht is; in welke gevallen wy het gezag van GOD zelve tot onzen Leidsman hebben, en in welke wy alleen op redenkavelingen af moeten. Vormden wy een regtmaatig oordeel van deeze byzonderheden, het zou ons wederhouden van veele vrugtlooze naspeuringen, en beveiligen tegen ongelukkige denkbeelden omtrent verscheide gewigtige Leerstellingen der Heilige Schriftuure.

Het eerste voorwerp 't geen in de Gewyde Bladeren als een stuk des Geloofs voorkomt, is de Schepping der Wereld door GOD. Het verhaal van deeze gebeurtenis is eenvoudig en gemeenzaam, geschikt tot het bedoelde einde. Veelgodery en Afgodendienst hadden, voor 't meerendeel, de Wereld overstroomd, wanneer de *Mosaische* Bedeeling werd ingesteld, en het voornaamste oogmerk van dezelve

was, deeze vooroordeelen tegen te gaan. Niets kon tot dien einde beter dienen dan de Menschen tot den oorsprong aller dingen op te leiden en te toonen, dat de voorwerpen, aan welke zy hunne Godsdienstige hulde beweezen, niet meer dan Schepzels van GOD waren, die al hun vermogen van Hem ontleenden; dat niet alleen de Mensch, en alles wat op de aarde was, maar ook de Zon, de Maan, en het geheele heir des Hemels van GOD gevormd was, en van Hem afhing. Het verhaal van de Schepping doet dit af. Daar in wordt de GOD van *Israël* de Schepper aller dingen genaamd, en als zodanig onderscheiden van de Afgoden der Volken, en den *Israëliten* voorgesteld als het eenig voorwerp van allen Godsdienstig eerbewys. Wie veronderstelt, dat dit het oogmerk is van den Heiligen Geschiedschryver, zal niet twyfelen, of hy heeft het bereikt. —— Maar sommigen zyn hier tot gansch andere gedagten vervallen. Niet vergenoegd met hier de grondslagen van Godsdienst te vinden, hebben zy zich verbeeld hier de diepten der Wysbegeerte aan te treffen, en, door gedrongene verklaaringen, van deeze Geschiedenis en ingebeelde toepassingen van andere plaatzen der Schriftuure, een Stelzel gesmeed, 't geen in hun oog het waare Stelzel der Natuure was. Dus ver gaat alles wel, 't is hun eigen zaak, traden zy niet verder, en hadden zy, te vrede met deeze gedagten voor zich zelven, meer liefde getoond omtrent hunne Broederen, die 'er anders over dagten en gelukkiger geslaagd waren in het onderzoeken van GODS werken. Dan zodanige verschynzels hebben hunne nuttigheid. *Zy dienen* om te toonen, dat Godsvrugt en yver geene veilige waarborgen zyn tegen dwaalingen, en dat dwaalingen, schoon onschadelyk in zich zelve, niet langer onschadelyk blyven, wanneer de Menschen voorgeeven dezelven op GODS Woord te gronden. Zy wyzen uit, dat, behalven deugd en opregtheid, eenige kunde in menschlyke weetenschappen ten hoogsten nuttig is om de eer der Godlyke Openbaaring te verdeedigen, de Menschen te bewaaren om zo min in de strikken van Geestdryvery, als in die des Ongeloofs verward te raaken.

Aanmerkingen van denzelfden aart mogen wy maaken ten opzigte van het grondleerstuk des Nieuwen Testaments; de Verzoening der Zonde te wege gebragt door JESUS CHRISTUS. Dit stuk wordt te recht als een stuk, byzonder tot onzen Godsdienst behoorende, en als de grondslag op welken een *Christen* zyne hoop bouwt, aangemerkt. De

Leer

leer der Schriftuur daar omtrent is eenvoudig en eenſtemmig deeze. „ De geheele wereld voor GOD ſtrafſchuldig zynde, heeft Hy goed gedagt zyne Genade te betoonen, door zynen Zoon als Middelaar. Deeze Godlyke Perſoonadie, bekleed zynde met de menschlyke natuur, en zich volkomen gehoorzaam aan de wet van GOD gedraagen hebbende, offert zich zelven op voor de zonden der Wereld, voldoet de Godlyke Regtvaardigheid, en ſtelt den Mensch in een ſtaat van gunſte en bevrediging; uit aanmerking van de verdienſten deezer gehoorzaamheid en offerande, wordt aan elk berouwhebbend-geloovige, eene volkomene verzekering van vergiffenis verleend, en hy het voorwerp van de uitgeleezenſte zegeningen".

Dat de dood van CHRISTUS aangemerkt moet worden als eene offerande blykt duidelyk uit de ſpreekwyzen ten opzigte van dit onderwerp gebezigd. Het *lichaam* van onzen Zaligmaaker wordt gezegd *voor onze zonden gebroken*, en *zyn bloed*, te dier zelfde oorzaake, *uitgeſtort te zyn* (*). Wy leezen, *dat hy, die geen zonde gekend heeft*, *zonde voor ons gemaakt is* (†); *dat hy onze zonden gedraagen heeft op het hout* (‡) en *weggenomen door zyn zelfs offerande* (§). — Na zulke verklaaringen in het Woord van GOD geleezen te hebben, zou men ligt denken, dat 'er voor een *Christen* niets overbleef, dan de Genade des Hemelſchen Vaders, met nederige dank-erkentenisſe, te ontvangen, op die wyze als het Hem behaagd heeft dezelve te verleenen, dan zich te verblyden over den herſtelden vrede met GOD, en Hem, zonder *vreeze*, *in heiligheid en regtvaardigheid*, *alle de dagen des levens*, te dienen (§§). Dit nogthans is altoos het geval niet geweest. Veelen ſchynen meer begaan om de redenen der Godlyke handelwyze uit te vorſchen, dan om de regels van hun eigen gedrag te weeten. Zy gedraagen zich in dier voege als of zy de grootſte aller weldaaden wilden afſlaan, zo zy niet tevens de redenen kunnen ontdekken, waarom dezelve hun op die wyze toekomt. Deeze averechtſche geſteldheid heeft gelegenheid gegeeven tot veele nieuwsgierige en verregaande ondervraagingen, ten opzigte van dit gedeelte der Godlyke huishouding. Allen ſtaan zy toe dat GOD verzoenbaar is, dat hy den berouwhebbenden Zondaar de zonden wil vergeeven; maar op welk eene wyze de tusſchenkomst van CHRISTUS tot bevor-

de

(*) 1 *Kor.* XI. 24. *Matth.* XXVI. 28. (†) 2 *Cor.* V. 21. (‡) 1 *Pet.* II. 24. (§) *Hebr.* IX. 26. (§§) *Luk.* I. 74, 75.

dering daar van strekte, heeft den *Christenen* ryke verschilstoffe opgeleverd. Dan hy, die berust in het Schriftuurlyk berigt, zo als het eenvoudig voorkomt, trekt zich dit geschil weinig aan. En gelukkig is dit het geval van het grootste gedeelte der Christenheid. Zy weeten dat hun Schepper regtmaatige reden hadt tot gramschap en misnoegen, zy zien de noodzaaklykheid om met hem bevredigd te worden, en verheugen zich over de tusschenkomst van CHRISTUS, welke daar toe strekte. Hunne eenvoudige denkbeelden zyn zo verre niet verbysterd, dat zy het oneigen vinden hoe iemand in eens anderen plaats lydt, of andere ongerymdheden zien, welke veelen in de Leer der Verzoening door eenen Middelaar hebben meenen te ontdekken. ——— Doch anderen zyn zo gereed niet te voldoen. Zy denken dieper te mogen indringen in de beginzelen van de Godlyke handelingen. Het schynt by hun eene aangenomene stelling dat GOD geene Leeringen openbaart, geene Wetten voorschryft, zonder tevens ten vollen de redenen daar van te ontdekken, en dat deeze ook in het Woord van GOD voorkomen. Een onpartydig inzien van de Heilige Bladeren zou hun tot een tegenovergesteld besluit moeten brengen, en hun leeren, dat men dergelyke ontdekkingen daar in niet moet verwagten. De troostrykste Leerstellingen om ons Geloof te onderschraagen, de uitmuntendste Wetten om ons gedrag te regelen, zyn, in de daad, klaar en duidelyk geopenbaard. Maar de redenen, waarom, niet dan zelden daar by gevoegd. Wanneer wy, derhalven, in onze naspeuringen hooger opklimmen, en uit de beginzelen in de Schriftuur gelegd, algemeener gevolgen trekken dan daar in uitdruklyk gevonden worden, moeten wy altoos gedagtig weezen by welk een licht wy wandelen, en dat de redenkavelingen der Menschen niet ten laste van de Godlyke Openbaaringen komen. Wy zullen dan overtuigd weezen, dat, welk een bespiegelend Stelzel ook aangenomen worde, wegens de Verzoening door JESUS CHRISTUS, het Nieuwe Testament ons niet verder brengt, dan tot de duidelyke meening van deeze klaare woorden, *dat* CHRISTUS *geleden heeft voor de zonden, by regtvaardig voor ons onregtvaardigen, op dat hy ons tot* GOD *zou brengen* (*).

Eene andere gewigtige Leerstelling van onzen Godsdienst heeft een dergelyk lot moeten ondergaan, te weeten, de Leer van de noodzaaklykheid der Godlyke ondersteuning

(*) 1 *Pet.* III. 18.

ning om de Menschen geschikt te maaken tot GODS Koningryk. Indien eenige Leer zonder tegenwerping, zonder onnoodigeziftery, ingang mogt vinden, men zou dit hebben mogen verwagten van eene Leer, die zo minzaam de erkende zwakheid onzer menschlyke natuure te gemoete komt. Dan in deeze verwagting vindt men zich wederom te leur gesteld, en veelen schynen zich min te laaten gelegen liggen aan deeze gunstryke belofte, en de vertroostingen daar in begreepen dan aan de wyze op welke zy aan ons vervuld wordt. De groote vraag is als nog, *hoe kunnen deeze dingen geschieden* (*)? Waren Zedigheid en Bescheidenheid onze Leidsvrouwen in dit onderzoek; waren onze redenkavelingen, hoe juist en waarschynlyk, noit verward met de verklaaringen der Schriftuure, zy zouden zomtyds nuttig, en nimmer schadelyk weezen. Maar wanneer men dit onderscheid verwaarloost, wanneer de uitspraaken van GOD moeten dienen om iets te betekenen 't geen zy noit beoogden, wanneer byzondere gevoelens, als met Godlyk gezag gewapend, voor den dag komen, dan kan men ligt begrypen van waar de ongelukkige twisten, die menigmaal de Christen Kerk van een scheurden, hervoortkwamen. Wy moeten dan wenschen en bidden, dat de *Christenen* het onderscheid tusschen menschlyk en Godlyk gezag beter in opmerking neemen, en meer zorg draagen om van een te schiften hoe veel van eene Leere geopenbaard, hoe veel 'er nog in het duister gelaaten is. Wy moeten hartlyk wenschen, dat zy volkomener overtuigd wierden, dat, schoon GOD geopenbaard heeft wat noodig is ter behoudenisse onzer Zielen, Hy het niet goed gedagt heeft onze nieuwsgierigheid te voldoen, door een volkomen berigt van de natuurlyke of zedelyke wereld. Wy behooren te wenschen dat de Stervelingen het oor eerbiediger leenden aan de woorden van GOD. *De wind blaast waar heenen hy wil, en gy hoort zyn geluid; maar gy weet niet van waar hy komt, en waar hy heenen gaat, alzo is een iegelyk, die uit den geest gebooren is* (†). *Gelyk gy niet weet welke de weg des winds zy, of hoedanig de beenderen zyn in den buik van eene zwangere Vrouwe, alzo weet gy het werk* GODS *niet, die het alles maakt* (§).

Uit deeze aanmerkingen mogen wy twee gevolgen trekken, welker eene ons te stade komt, als wy de Geschilstuk-

(*) *Joh.* III. 19. (†) *Joh.* III. 8.
(§) *Pred.* XV. 5.

ſtukken, onder de *Christenen* ontſtaan, overweegen. —— En welker andere van dienst is, wanneer wy de Tegenwerpingen, tegen onzen Godsdienst ingebragt, beſchouwen.

Wat het eerſte betreft. In alle Geſchilſtukken van deeze ſoort is de groote vraag doorgaans geweest, wie der ſtrydende partyen het gezag der Heilige Schriftuure op zyne zyde hadt? Niets is ook van grooter aanbelang; naardemaal dit gezag, wanneer het duidelyk ſpreekt, beſliſſend moet weezen by elk *Christen*. 'Er is nogthans eene andere bedenking van veel gewigts, waar op men ten allen tyde niet naar behooren agt geſlaagen heeft, naamlyk of de ſtukken, waar over de *Christenen* twisten, in het Woord van GOD, bepaald zyn? Dit vast te ſtellen is misſchien, by *Christenen* van allerlei benaamingen, dikmaals te gereed aangenomen. Het valt zeer ligt in de Menſchen te denken, dat GOD is gelyk zy, dat het geen hun in hunne oogen gewigtig voorkomt, niet anders dan gewigtig by GOD kan weezen. In ſtede van te onderzoeken, welke ontdekkingen GOD aan het Menschdom gedaan heeft, en dan het aanbelang daar van te overweegen, ſlaat men menigvoud eenen geheel ſtrydigen weg in. De Menſchen verzinnen eerst wat zy denken dat moest geopenbaard worden, en beſluiten dan dat het geopenbaard is. Wat zy oordeelen noodzaaklyk te weezen, moet ergens in de Schriftuure voorkomen, en op deeze wyze zyn de denkbeelden van 's Menſchen ydele nieuwsgierigheid de maate naar welke GOD zyne Openbaaringen zou hebben moeten afmeeten. Hadden de *Christenen* altoos, met behoorelyke aandagt en opregtheid, het duidelyk algemeen oogmerk van de Heilige Bladeren in aanmerking genomen; hadden zy bedagt, dat deeze niet dienden om beſpiegelende geleerdheid te bevorderen; maar om de belangen van Godsvrugt en Deugd voor te ſtaan; dat ze niet alleen geſchikt waren voor Menſchen van kunde en geleerdheid; maar voor een geheel Volk of voor het gantſche Menschdom. Hadden zy gelet op de eenvoudigheid en gemeenzaamheid, waar in ze worden voorgedraagen, veele netelige geſchilſtukken, die de Kerk van GOD beroerden, hadden noit ontſtaan.

Ten anderen, kunnen de te vooren bygebragte aanmerkingen haare nutheid hebben, wanneer wy de Tegenwerpingen, tegen onzen Godsdienst ter baane gebragt, onderzoeken. Eene groote menigte derzelver ſteunt alleen op de verſcheidene wyzen van Openbaaring, op de verſchillende gelegenheden waar by ze gegeeven zyn, en de blykbaare inſchik-

ſchiklykheid daar in gebruikt omtrent de heerſchende denkbeelden en gewoonten der Wereld. Indien 'er nu eenig gewigt ſteeke in de aanmerkingen ten aanziene van dit onderwerp door my in 't midden gebragt, zullen deeze zwaarigheden van luttel belangs weezen. De Kinderen der Menſchen moeten, volgens hunnen toeſtand, behandeld worden. God blyft onveranderlyk dezelfde; maar de Menſchen zyn de veranderlykheid zelve, en ter hunner hervorming is 'er eene zekere maate van inſchiklykheid, ten opzigte van hunnen ſtaat, noodig. Dit beginzel wordt in de menschlyke Staatkunde altoos toegeſtaan, en het wel regelen dier toegeeflykheid agt men de uitmuntendſte verdienſte in een Wetgeever hier op aarde. Waarom zal men dan, 't geen wysheid in den Mensch is geene wysheid in God noemen, elk onbevooroordeelde ziet gereedlyk dat het zelfde einde door dezelfde natuurlyke middelen bereikt wordt. —— Eene der voortreflyke eigenſchappen van den Godsdienst beſtaat, in deszelfs vermogen over dat gedeelte van het Menschdom, aan 't welke dezelve geſchonken wordt. Toetst men de *Joodſche* en de *Christlyke* Openbaaring aan deezen toetsſteen, men hebbe niet te vreezen dat zy dien toets niet zullen kunnen doorſtaan, geene Stelzels van Godsdienst hadden immer zo veel vermogen op de gemoederen der Menſchen; andere Godsdienſten zyn opgeſtaan en gevallen met de Volken tot welken zy behoorden. Was onze Godsdienst niet van een hooger herkomst, dezelve hadt waarſchynlyk langen tyd geleeden 't zelfde lot ondergaan, en zou geteld worden onder die Leeringen van Godsdienst, welke maar voor een tyd zyn, en op een enkelen plaats ſtand grypen, doch vervolgens in de vergetenis geraaken.

Maar, wanneer wy het oog vestigen op de wyze, op welke de Christlyke Leer, in den aanvange, is gegrondvest, zonder het behulp van wereldlyke magt of Staatkunde, in weerwil en met tegenkanting van de heerſchende vooroordeelen, bygeloovigheden en ondeugden: wanneer wy bedenken welk een opgang dezelve gemaakt, welk eene verbaazende verandering in de begrippen en zeden van het Menschdom dezelve te wege gebragt heeft, moeten wy dan niet beſluiten, dat 'er een oorzaak, geëvenredigd aan een zo groot en zonderling uitwerkzel, plaats heeft? —— Waar nu zullen wy die oorzaak vinden? Waar in anders dan in de Wonderwerken, die deezen Godsdienst ſtaafden, in de verhevenheid der Leerſtellingen, in de

wonderbaare overeenkomst met de gesteltenisse der menschlyke natuure en de omstandigheden der wereld, of, eindelyk, in die Godlyke magt, welke ten allen tyde de Kerk van GOD beschermd heeft en uitgebreid. Aan welke deezer oorzaaken wy ook den voortgang van het Euangelie toeschryven, of, indien wy, om reden van die gebeurtenis te geeven, ze alle zamenvoegen, wy zullen tot dit besluit komen, dat onze Godsdienst geen uitwerkzel is van Geestdryvery of Bygeloof, noch de vond van listige en doorsleepene Mannen, noch dat dezelve hervoort komt uit een zamenloop van toevallige omstandigheden, maar de Godlyke Wysheid en Magt tot oorzaaken heeft.

BEDENKINGEN TOT ANTWOORD OP DE VRAAGE:

of

DE KENNIS BEVORDERLYK IS TOT GELUK.

(*Uit het Engelsch*)

Offschoon de Kennis de Menschlyke natuur veredelt, en dezelve boven de Dieren des velds verheffe, toont hy gebrek aan ondervinding en waarneeming van de onderscheide characters der Menschen, en de verschillende leevensstaaten, die niet weet dat de aandoenlykste zinnelyke vermaaklykheden vermeerderd worden door 't gemis van Kennis en Opmerking, die strekken om alle zinnelyke genietingen, ten minsten eeniger maate, laf en smaakloos te doen worden. De Hartstogten zyn de bronnen van ontelbaare vermaaken; door de tusschenkomst van verstandige bekwaamheden niet zelden opgestopt. 't Is waar, de vermeerdering van kundigheden is een Feest voor de ziel, de aandagt en werkzaamheid eens redelyken weezens waardig, en de rede vindt hier eene volkomene vergoeding voor 't verlies der lichaamsvermaaken; dan met de daad strekt zulks om ons andere geneugten te ontzeggen, of dezelve met een donker floers te overdekken.

Dat Kennis geen volstrekt noodzaaklyk vereischte is tot geluk, kunnen wy op eene voorbeeldelyke en allerovertuigendste wyze zien in de Kinderen en in de Beesten des velds, en daar uit een kragtig bewys voor deeze stelling ontleenen. Ongetwyfeld zal een ieder gereed toestemmen, dat een Lam, 't geen in 't land springt, huppelt en speelt, geen smerte kent; en 't is zeker voor zyn geluk maar wei-

weinig, zo iets, aan de kennis verschuldigd. Onbedugt en onbezorgd geniet het die vermaaken, welke de Natuur aan 't zelve mildlyk aanbiedt, en vindt zich niet ontrust door angstige twyfelingen over de Onsterflykheid der ziele, de Eeuwigheid der Stoffe, de Noodzaaklykheid van 't Zedelyk kwaad, of de Vryheid van den Wil.

Wy weeten allen dat wy, in jaaren vorderende, in kennis toeneemen, maar wy bevinden niet dat ons Geluk op dezelfde wyze aangroeie. In tegendeel leert ons de ervaarenis, dat de onkundige Kindsheid den gelukkigsten staat des Menschlyken leevens is; iet 't geen voornaamlyk aan de onkunde en onnoozelheid moet worden toegeschreeven. De onheilen vermenigvuldigen sterker dan de zegeningen. Kennis baart zo wel zorg als vermaak; en hy die vuurig de Kennis omhelst, moet het zich getroosten ook zyn deel te hebben in de zorge, die dikwyls haare lastige gezellinne is. —— Vermaak en Pyn verdeelen, als twee Oppervorsten, de beheersching der wereld onder elkanderen, en bekleeden den zelfden zetel. Elk een, zo wel de geleerde *Griek*, als de onkundige *Barbaar*, die onder 't bewind des eerstgemelden wil leeven, moet, by wylen, ook het juk van des laatstgenoemden overheersching verdraagen. Men staat, egter, toe, dat met de jaaren de vermogens om lichaamsvermaaken te genieten verzwakken; en hier op moet men iets afschryven.

De Fraaye Letteren verschaffen aan hun, wier smaak daar toe overhelt, een vermaak, 't welk geene smerte agterlaat. Doch 'er zyn Weetenschappen, die, hoe genoeglyk ook voor sommige geestgesteldheden, dof- en droefgeestigheid hervoort brengen. De verstandige Leezer begrypt gereedlyk, dat ik hier 't oog heb op diepzinnige zedekundige en bovennatuurkundige bespiegelingen, zeer geschikt om de genegenheden afwendig te maaken van 't geen doorgaans gezogt wordt. Ik bedoel dien byzonderen tak van kennis, welke de Godheid, het einde van 's Menschen schepping, en andere dergelyke gewigtige stukken betreft; naardemaal eene kundigheid van deeze stoffen, zo verre de fakkel der Rede ons voorlicht, edel en voortreflyk moet gehouden worden; en dewyl dit gedeelte boven al ons eenen tegenzin doet opvatten tegen 't gewoel der wereld.

Proeven en ondervindingen zyn zwaar gewigt in de weegschaal van Geschil. Wy zullen, omtrent het tegenwoordig vraagstuk eenig licht ontvangen, wanneer wy de Characters van veelen, die zich op deeze Onderwerpen,

met ernst, toeleggen, naagaan en onderzoeken hoe hun gedrag met de bovenbygebragte ftellingen zamenftemt. — Welk eene droeve wolk omringt deeze volyverige Naafpeurders van diepzinnige Weetenfchappen! De lustige de vrolyke vermaaken fchynen hun, voor altoos, vaarwel gezegd te hebben! —— Een ernsthaftig gelaat, ftilzwygen, droefgeestigheid en afzondering, bekleeden de plaats der geneugten!

Volernftige bevlytiging neemt den leergreetigen Oefenaar zo zeer in, dat hy de gemeenzaame verkeering, waar in min geleerden genoegen zouden fcheppen, laf en fmaakloos vindt: de geringheid veeler waarneemingen de langwyligheid en de weinig beduidende omftandigheden van een verhaal, merkt hy aan als zo veele dieveryen van zynen tyd en tergingen aan zyn geduld; met verdriet zit hy te luisteren naa een gefprek 't geen, voor hem, niets leerzaams, niets vermaaklyks, bevat. Over de oorzaaken redenkavelende komt hy tot de uitwerkzelen. Doordringende tot den grond des harten der geenen in wier gezelfchap hy zich bevindt, ziet hy alle de roerzels en zwakheden, en kan niet nalaaten de aanmerkingen, door hun in 't midden gebragt, voor de uitwerkzels hunner vooroordeelen te houden. Hy fterft, om zo te fpreeken, in 't gezelfchap met de Leevenden, en keert niet tot het leeven weder, voor dat hy zich in 't gezelfchap der Dooden bevindt, in zyne Boeken-kamer, als in een grafkelder opgeflooten.

Vordering in Kennis, en vordering in Jaaren hebben, in de daad, eenige gelykheid op elkander. Beide brengen ze, tot uiterften gekomen zynde, onvergenoegdheid en knorrigheid te wege; weshalven men overmaatige Letteroefening eenen vroegtydigen Ouderdom der Ziele als mede des Lichaams mag noemen, en geenzins het middelpunt des vermaaks. De Waarheid moge zomtyds onaangenaam weezen, zy blyft altoos heilig. Wy buigen ons neder voor den Afgod, fchoon de gedaante, waar in hy zich vertoont, ons mishaage.

Hoewel Kennis de plaats van zinnelyke Vermaaken bekleede en vervulle, zyn 'er tyden waar op dezelve fmaakloos worde voor de Ziel, gelyk de zinnelyke geneugten voor het Lichaam. Een volmaakt geluk moeten wy niet verwagten te zullen vinden in 't geen de Ziels- of Lichaamsvermaaken ons kunnen toebrengen. Misfchien is een beftendig genot van 't uitgezogtst geluk eene tegenzeglykheid; naardemaal elke aandoening uit vergelyking beftaat; of

of ten minsten daar door grootlyks vermeerderd wordt. In hoe verre deeze omstandigheid eene noodzaaklyke voorwaarde der Natuure zy, kan 't menschlyk verstand niet uitvinden. Wy hebben zo veel rede om den Schepper te danken voor de zegeningen, welke wy genieten in de dingen die wy weeten, dat wy gereed moeten weezen om te besluiten, dat de rampen deezes leevens, hoe veelvuldig zy ook zyn mogen, de uitwerkzels zyn van eenig algemeen goed, of uit eene onveranderlyke noodzaaklykheid ontstaan; wy kunnen met geene rede altoos de Goedheid bedillen van een Weezen, 't geen ons eene grootere maate van heil dan onheil heeft geschonken.

De Zon schynt niet altoos helder door, en vervrolykt het gelaat des aardryks niet bestendig met haar aangenaam schynzel; maar bedekt zomtyds haaren glans, om met des te grooter luister door te breeken. Dag en nagt volgen elkander beurtlings op, en schenken, door die wisseling, vermaak. De verscheidenheid raakt en treft onze zintuigen en doet dus de sleepende uuren voorby glippen, die anderzins ons droevig zouden verveelen.

Hy die den veiligsten weg tot het genieten van vermaak, in de hoogste maate, zoekt in te slaan, moet zyne vermaaken zo veel mogelyk veranderen; en zich aan geen een bovenmaatig overgeeven. De zinnelyke vermaaken behoort hy door verstandige af te wisselen, en eene aangenaame verscheidenheid zal daar uit gebooren worden, even gelyk in de Zang en Speelkunst de zoetluidendste overeenstemming zomtyds voortkomt uit tegenovergestelde toonen. Iemand moet van diep denken zich tot zingen begeeven, en de dofgewerkte geest opwekken door een streelend speeltuig. Dusdanig eene zamenvoeging, geschikt naar elks zinlykheid, gepaard met onschuld en een onbezwaard geweeten, zal, uitgezonderd in zeer zwaare toevallen van pyn, elende en kommer, ons zulk eene maate van geluk schenken, dat de bezitter van 't zelve het bestaan althans voor geen last zal aanzien: en boven dit peil van geluk zal de diepdenkendste Wysgeer, de losbandigste ligtmis, en de minstgestoorde Landman het niet brengen.

Daar is eene zekere maate van geluk ons allen toegemeeten; het komt 'er alleen op de wyze aan hoe wy 't zullen verkrygen; en hier volgen wy onze verkiezing of byzondere neiging. Men verbeeldt zich doorgaans, dat deeze keuze van groote aangelegenheid is tot ons geluk; doch de tyd, en de gemeenzaamheid, uit een lang genot voort-

[illegible], [illegible], [illegible] en onderzoeken hoe [illegible] gedrag met de bovenbygebragte stellingen zamenstemt. — [illegible] Welk eene droevig werk omringt deeze volyverige Naaspeur[illegible] ders van diepzinnige Weetenschappen! De lustige de vrolyk[illegible] vermaaken [illegible], voor altoos, vaarwel gezegd [illegible] hebben! —— Een ernsthaftig gelaat, stilzwygen, dro[illegible] [illegible] en [illegible], bekleeden de plaats der [illegible] [illegible]!

[illegible] neemt den leergreetigen Oefe[illegible] [illegible] de gemeenzaame verkeering, wa[illegible] [illegible] scheppen, laf en smaal[illegible] [illegible] de geringheid veeler waarneemingen de lang[illegible] [illegible] bemerkende omstandigheden van ee[illegible] [illegible] zo veele dieveryen van zyn[illegible] [illegible]; met verdriet zit hy te[illegible] [illegible] geen, voor hem, niets leerzaam[illegible] [illegible]. Over de oorzaaken redenka[illegible] [illegible] Doordringende tot de[illegible] [illegible] in wier gezelschap hy zich b[illegible] [illegible] en zwakheden, en kan ni[illegible] [illegible], door hen in 't midden gebra[illegible] [illegible] voorvoordeelen te houden. H[illegible] [illegible] in 't gezelschap met de Leev[illegible] [illegible] weder, voor dat hy zich[illegible] [illegible], in zyne Boeken-[illegible] [illegible].

[illegible] in Kennis, en vordering in Jaar[illegible] [illegible] gelykheid op elkander. [illegible] [illegible] zynde, overg[illegible] [illegible] weshalven men over[illegible] [illegible] Onderdom der [illegible] [illegible], en geenzins be[illegible] [illegible] moge zomtyds [illegible] [illegible]. Wy buigen o[illegible] [illegible] de gedaante, waar in hy [illegible] [illegible].

[illegible] Kennis de plaats van zinnelyke-[illegible] [illegible], zyn 'er tyden waar [illegible] [illegible] voor de Ziel, gelyk de [illegible] [illegible] Een [illegible] [illegible]

[illegible]

of ten minſten daar door ...
hoe verre deeze omſtandigheid ...
aarde der Nature zy, ...
nden. Wy hebben zo veel ...
n voor de zegeningen, welke ...
wy weeten, dat wy ...
en, dat de rampen deezes ...
zyn mogen, de uitwerkzels ...
of uit eene onveranderlyke ...
wy kunnen met geene ...
van een Weezen, 't geen ...
il dan onheil heeft geſchonken.
on ſchynt niet altoos beide ...
s aardryks niet beſtendig ...
bedekt zomtyds ...
r door te breeken. ...
op, en ſchenken, ...
eidenheid raakt en ...
oende ... uuren voorby ...
den verveelen.
n veiligſten weg tot ...
e maate, zoekt in te ...
nogelyk veranderen: ...
ergeeven. De zinne ...
ndige af te wiſſelen, ...
d zal daar uit geboren worden.
eelkunst de zoetluidend ...
omt uit tegenovergeſtelde ...
lenken zich tot zingen ...
pwekken door een ...
voeging, geſchikt ...
uld en een ...
er zwaare ...
k eene maate ...
elve het beſtuur ...
en dit peil ...
e losbandigſte ...
niet brengen.
e maate van ...
alleen op de wyze ...
volgen wy onze ...
verbeeldt zich door ...

l-
lk
als.

een
eeze
.. De
evoe-
vaten
oetige
e Ont-
ſchyn-
te vin-
ogelen te
te ſchry-
kleur van
ieren wor-
e opgevuld
is; daar de
is als de va-
het darmſcheil
y zo lang aan-
ven.
vel als in de vier-
akken, namelyk,
ver ſtam, of borſt-
de vogelen, in den
men, en voeren, ge-
zichtige *lympha*. En
'er twee, van welken
Hier in ſchynen de vo-
etige dieren, ten minſten
zo

komende, maaken dit verschil, tusschen de verkiezingen, zeer klein en gering. Het geluk is grootendeels enkel denkbeeldig. Denken wy gelukkig te zyn zulks is genoeg: maar weinigen denken in dier voege. Veelen meenen het geluk op eenigen afstand te zien; doch derwaards loopende en grypende, verdwynt het als een dwaallichtje.

Toeval, of eene beuzelachtige omstandigheid, bepaalt dikwyls iemands leevenskeuze, en doet hem die leevenswyze als 't aanleidelykst tot geluk aanmerken. En wanneer hy, deeze keuze gedaan hebbende, ('t zy dezelve gevallen zy op verstandige of zinnelyke genietingen,) denkt dat hy gelukkig is, moet niemand het onderneemen hem zulks te betwisten. De verstandelooze zelf, die zo verre van alle redelyke Kennis beroofd is, dat hy, alles door elkander mengt, en de gekste gesprekken voert, kan nochtans gelukkig weezen: en misschien gelukkiger dan de hoogmoedige Wysgeer by HORATIUS, die dagt de *Wyste aller Stervelingen, en de Koning der Koningen te weezen.*

Het verschaft stoffe om te lachen, wanneer wy hooren, hoe veele oude en eenige hedendaagsche Wysgeeren, met den grootsten ophef, spreeken van het verbeteren en aankweeken der vermogens des verstands, even of zulks de eenige bezigheid deezes leevens ware, om welke alles ter zyde moest gesteld worden, en dit beschryven als den eenigen weg tot Geluk. Zy neemen niet in aanmerking, dat zo veel tyds te koste te leggen aan bespiegeling, dat 'er geen tyd overblyve om te werken, baarblyklyk strekt om veele vermogens, ons, behalven de zielsvermogens, door de gunstige Natuur verleend, geheel te laaten rusten, roesten en nutloos te maaken.

Het zou eenen Schryver kwalyk voegen de waardy der Kennis te verminderen en van dezelve veragtlyk te spreeken; ook moet men het gezegde geenzins in dier voege opvatten. Maar 't geluk is niet altoos aan 't waardigste onafscheidelyk vastgehegt, en 't is de pligt eens Schryvers anderen te waarschouwen tegen de gevaarlyke gevolgen van onze zwakke menschlyke natuur te veel te vergen; om dus voor te komen, dat zy die in 't letterperk opstreeven, de betreeden paden niet roekloos verlaaten, en zich een ryken oogst van geluk belooven, door rond te zwerven in de wyduitgestrekte velden der verbeelding.

BESCHRYVING VAN HET ZAMENSTELZEL DER WATERVATEN IN VOGELEN; *door* Mr. WILLIAM HEWSON, *Voorleezer in de Ontleedkunde*: IN EEN BRIEF AAN WILLIAM HUNTER, M. D. L. V. H. K. G. EN DOOR DEEZEN AAN HET GENOOTSCHAP MEDEGEDEELD.

NAdemaal het my gelukt is door een' menigte van proeven het famenftelzel der watervaten in vogelen te ontdekken, heb ik niet gefchroomd het volgende berigt hier van aan u te zenden, om, zo gy het mogt goedvinden, het Koninglyk Genootfchap aan te bieden; en Ik vleye my dat deeze ontdekking zal aangezien worden als een byvoegzel voor de *Phyfiologie*.

Men heeft tot nog toe onderfteld dat de vogelen geen ftelzel van watervaten hadden; en de influrping in deeze foort van dieren gefchiedde door de gemeene aderen. De Schryvers van het natuurlyk geftel werden tot dit gevoelen gebragt door op te merken, dat daar de melkvaten en klieren van het darmfcheil in de kleinfte viervoetige dieren gemaklyk gezien worden, de naauwkeurigfte Ontleedkundigen niet in ftaat zyn geweest het minfte fchynzel van deeze vaten of klieren in eenigen vogel te vinden. De moeilykheid van de melkvaten in vogelen te ontdekken was, buiten twyfel, voornamelyk toe te fchryven aan de doorzichtigheid, of ontbeering van kleur van het vogt welk zy inhouden. In viervoetige dieren worden de melkvaten gemaklyk gevonden, als ze opgevuld zyn met chyl, welke ondoorzichtig en wit is; daar de chyl in vogelen zo helder en zonder kleur is als de vaten zelfs. De ontbreeking der klieren van het darmfcheil is een andere oorzaak geweest waarom wy zo lang aangaande deeze vaten onkundig zyn gebleeven.

Dit zamenftel kan in de vogelen, zo wel als in de viervoetige Dieren, verdeeld worden, in takken, namelyk, de melkvaten en watervaten, en derzelver ftam, of borstbuis. De melkvaten zyn indedaad in de vogelen, in den ftrengften zin, de watervaten der darmen, en voeren, gelyk de andere watervaten, een doorzichtige *lympha*. En in plaats van ééne borst-buis zyn 'er twee, van welken 'er een naar elke hals-ader gaat. Hier in fchynen de vogelen te verfchillen van de viervoetige dieren, ten minften

zo verre Ik kan oordeelen uit de ontleeding van een gans; welke ik den bekwaamsten vogel oordeelde tot dit onderzoek.

Zo veel vooraf hebbende laaten gaan, zal ik nu een' beschryving geeven van het geene Ik aangaande de gemelde vaten in deezen vogel gezien hebbe.

De melkvaten loopen van de darmen over de vaten van het darmscheil. Die van den twaalfvingerigen darm gaan op zyde van het *Pancreas*, en ontvangen waarschynlyk deszelfs watervaten: hier na koomen zy op de maagslagader, waar van de bovenste darmscheils slagader een tak is. Terwyl zy deeze slagader overloopen, worden ze vereenigd met de watervaten van de lever: hier maaken zy een vlegt, welke de maag-slagader omvangt; op deeze plaatse krygen zy een watervat van den krop, en wat verder een ander van het klierige gedeelte van de slokbuis. Tot den wortel van de maag-slagader gekoomen zynde, worden ze vereenigd met de watervaten van de *capsula renales*; en byna ter zelfde plaatse met de melkvaten van de andere dunne darmen, welke vaten met de onderste darmscheil-slagader voortloopen. Deeze laatstgenoemde melkvaten, eer ze zich met die van het twaalfvingerig gedarmte vereenigen, ontvangen een watervat van den regten darm, 't welk met de bloedvaten van dat gedarmte voortloopt. In dit watervat schynen zich eenige kleine takken van de nieren in te voegen, welken koomende van de klieren op het darmscheil van den regten darm, zich eindelyk in deszelfs watervaten openen. By den oorsprong van de maag-slagader vereenigen zich waarschynlyk de watervaten van de onderste leden met die van de darmen. De eerstgemelden heb Ik niet tot hun uiteinde nagegaan, schoon Ik ze duidlyk gezien hebbe op de bloedvaten van de dye; en in een voorwerp, welk Ik opgespooten had, waren sommige vaten gevuld, tegen den loop van de *lympha*, van het netwerk naby den wortel van de *arteria coeliaca*; deeze vaten liepen achter de holle ader, en naar beneden op de *aorta*, naby den oorsprong van de dye-slagaderen, en Ik verbeeldde my dat zy de stammen waren van die takken welken Ik in de dye gezien had. By den wortel van de maagslagader en op het aanliggende deel van de groote slagader wordt een netwerk gemaakt, door de melk- en watervaten boven beschreeven. Dit netwerk bestaat uit drie of vier dwerse takken, welken eene vereeniging maaken met

de

de zydelyke. In het voorwerp deezer befchryving waren 'er vier. Uit dit netwerk koomen de twee borst-buizen op; van welken een aan elk zyde van de ruggraat gelegen is, en over de longen fchuin opwaards loopt naar de hals-ader, in welke zy zich invoegt; wel niet in den hoek tusfchen de hals- en onderfleutelbeen-ader, als in een menfchelyk voorwerp, maar aan de binnenzyde van de hals-ader, byna tegen over dien hoek. De borst-buis van de linker zyde wordt vereenigd met een groot watervat, 't welk over den flok-buis loopt, en kan nagefpeurd worden tot aan het benedenfte of klieragtig gedeelte van deeze buis; waar van of van den krop het fchynt voort te koomen. De borst-buizen zyn vereenigd met de watervaten van den hals (en waarfchynlyk ook die van de vlerken) net waar zy zich in de hals-aders inmonden.

De watervaten van den hals beftaan in 't algemeen uit twee zeer groote takken; aan elke zyde van den hals, loopende nevens de bloedvaten. Deeze twee takken vereenigen zich omtrent het benedenfte gedeelte van den hals; en de ftam is, doorgaans, zo klein of kleiner dan ieder van de twee takken. Deeze ftam loopt digt aan de hals-ader, gaat voort aan derzelver binnen zyde, en opent zich dan in een waterklier. Uit de tegenoverzyde van deeze klier komt een watervat, 't welk de *lympha* ftort in de hals-ader. Aan de linker zyde voegt zich dit geheel watervat aan de borst-buis van dezelfde zyde; maar aan de regter zyde gaat een gedeelte van het zelve naar de binnen zyde van de hals-ader een weinig boven den hoek, terwyl een ander zich voegt by de borst-buis, en met deeze buis een gemeenen ftam maakt, welke zich opent in de binnenzyde van de hals-ader, een weinig beneden den hoek, welke deeze met de onderfleutelbeens-ader maakt.

By deeze befchryving moet aangemerkt worden, dat fchoon ze naar één voorwerp is opgemaakt, Ik echter in drie anderen van dezelfde foort, welken Ik naauwkeurig onderzogt hebbe, niets, 't welk hier mede verfchilde, gezien hebbe. Ik ben inzonderheid oplettend geweest op het getal van de borst-buizen, denkende dat de twee, welken Ik in dit voorwerp gezien had, misfchien alleen eene verfcheidenheid waren, welke men zegt in een menfchelyk lichaam ook wel eens gevonden te zyn. Doch in de drie anderen

van

van deeze soort, welken Ik insgelyks met goed gevolg had opgespooten, zag Ik ook twee buizen; en hierom geloove Ik dat dit het gewoon getal zy. Ik gaf ook zorgvuldig acht op de vaten welken kwamen van de klier aan de regter zyde, en in de twee voorwerpen waar in de watervaten van den hals wel opgevuld waren, zag Ik, dat het één gedeelte zich onmiddelyk opent in de ader, en het ander zich voegt by de borst-buis van die zyde; terwyl aan de linker zyde het vat welk van de klier voortkomt zich geheel voegt by de borst-buis. In alle de vier voorwerpen, zag Ik baarblyklyk dat de borst-buis zich opent aan de binnenzyde van de hals-aderen.

Dit zamenstelzel in de vogelen verschilt van dat der viervoetige dieren voornaamlyk in de volgende byzonderheden. 1, In de chyl welke doorzichtig is en geene kleur heeft. 2, In de ontbeering van zichtbaare waterklieren, in het beloop der melkvaten, of van de watervaten van den buik, of omtrent de borst-buizen. 3, In de meerdere grootte van verscheide deelen van dit zamenstel, aderspatswyze, dan in viervoetige dieren. Dit schynt in 't byzonder plaats te hebben in de vaten welken het netwerk zamenstellen aan den wortel van de *arteria cœliaca*, in het voorwerp van deeze beschryving. De melkvaten zyn dikwils op eenige plaatsen verwyd; zo ook de borst-buizen; en de watervaten aan elke zyde van den hals zyn gemeenlyk, te zamen genomen, wyder dan hunne stam welke zich in de waterklier opent. In een voorwerp, waar in Ik in plaats van twee watervaten aan de linker zyde maar één vond, was dit vat zo wyd als de schaft van een Kraai; daar het benedenste gedeelte, welk in de klier ingaat, veel kleiner was.

Tot dus verre wat Ik gezien hebbe: Ik zal nu de vryheid neemen aan te merken, dat, wyl de onderstelde ontbreeking van dit zamenstelzel in de vogelen gehouden is geworden voor een kragtig bewys dat de inslurping geschiedt door de gemeene aderen, deeze stelling, nu wy vinden dat het zelve niet ontbreekt, zeer twyfelagtig gemaakt wordt. En Ik mag 'er wel byvoegen, dat de inslurping op gelyke wyze als in viervoetige dieren, door dit zamenstelzel verrigt wordt, ten minsten voornaamlyk, ja Ik kan niet wel anders gelooven dan volkomelyk; want alle bewyzen welken men bybrengt voor de inslurping door de gemeene aderen, schynen my toe niet te konnen ophaalen, boven

die

die welken 'er tegen ingebragt worden. Het tegengestelde gevoelen is indedaad beweerd door een' van de geleerdste en schranderste physiologisten van den tegenwoordigen tyd, die, van dit onderwerp handelende, zich op de volgende wyze uitdrukt. „ Het is een kragtig bewys voor de inslurping door de gemeene aderen, dat noch vogelen, noch tweeslachtige dieren, noch visschen met koud bloed, een zamenstel van melk- of water-vaten hebben. De Natuur houdt doorgaans een naauwkeurige overeenstemming in haare werken, en bedient zich van gelyke werktuigen tot gelyke bewerkingen. In alle dieren nu, de viervoetigen en den walvisch uitgezonderd, moeten we toestaan dat de inslurping geschiedt door de aderen van het darmscheil, zo 'er in deeze dieren geen andere weg is voor de chyl om in het bloed te koomen. En als deeze vaten in de vogelen en tweeslachtige dieren de chyl inslurpen, is het zeer waarschynlyk dat zy dit ook doen in de viervoetige dieren, waar in zy op gelyke wyze bestaan". Dan de wezenlykheid van dit zamenstel in vogelen is niet het eenige welk ingebragt kan worden om dit gevoelen te ontzenuwen; want Ik heb 'er ook een gedeelte van duidlyk gezien in één van de tweeslagtige dieren, namelyk de Zee-schildpad (*). Of het in de visschen gevonden wordt kan Ik voor als nog niet bepaalen. Naa dat Ik het in de vogelen en de Zeeschildpad gezien had, heb Ik ook eenig onderzoek gedaan op visschen, doch tot heden zonder goed gevolg. Het komt my echter waarschynlyk voor, dat zy zodanige vaten niet ontbeeren; uit aanmerking dat de watervaten zo algemeen zyn, datze in viervoetige dieren, vogelen en tweeslach-

(*) Het gene Ik van dit zamenstelzel zag in de Zee-schildpad, waren de melkvaten. Ik spoot dezelven op met Kwikzilver tot aan den wortel van het darmscheil, waar zy een aanmerklyk netwerk maakten; waar in een watervat van de milt inging. Ik had geene gelegenheid dezelven verder na te speuren, hebbende het darmscheil reeds uit het dier genomen, eer Ik dagt naar deeze vaten onderzoek te doen, om dat dit op dien tyd myn oogmerk niet was. De melkvaten in dit dier kwamen over een met die van den vogel boven beschreeven, in geene darmscheils klieren te hebben. Hier uit en om nog een andere opmerking welke Ik maakte, helle Ik te gelooven dat het geheel zamenstel in dit dier zal bevonden worden volmaakt gelyk te wezen met dat der vogelen. Deeze vaten heb Ik reeds opgemerkt in den winter 1763—64.

flachtigen gevonden worden. En de bedenking van de uitgeftrektheid van dit zamenftel, door zo veele rangen van dieren, doet my gelooven dat het gevoelen waarfchynlykst is, welk Gy voor eenigen tyd hebt voorgefteld, als Gy uwe ontdekking gemeen maakte aangaande het gebruik deezer vaten, naamlyk; „ Dat de watervaten alleen influrpende vaten zyn (†)".

Voor de genen die genegen zyn dit onderzoek verder na te gaan, zal Ik nu de wyze toonen hoe ze kunnen opgefpeurd worden. Een jongen en mageren gans uitgekoozen, en op een tafel vast gemaakt hebbende, moet de buik geopend worden, terwyl hy nog leeft, men moet een band leggen om de vaten van het darmfcheil, zo naby deszelfs wortel als mogelyk is. De Melkvaten zullen zich by den band beginnen te vertoonen, weinige minuuten na de binding, voornaamlyk als men den vogel ryklyk voeder heeft gegeeven, drie of vier uuren voor de proeve. De watervaten aan den hals kunnen op gelyke wyze voor 't gezicht gebragt worden; dat is, door een band te leggen om de hals-ader, aan het onderfte van den hals; en om 'er de watervaten te gewisfer in te befluiten, welken hier digt aan zyn, moet men de naald niet al te na aan dat vat doorbrengen. Alsze opgefpooten zullen worden, moet men 'er een behoorlyke opening in maaken, en 'er een bekwaame pyp in bevestigen.

Mr. HEWSON verzoekt hier by te voegen, dat hy, na dat dit gefchrift aan den Secretaris van het Koninglyk Genootfchap was overgegeeven, het zelfde zamenftel in visfchen heeft ontdekt; en zo gelukkig is geweest een Zee-fchildpad te krygen, welks geftel van watervaten hy heeft nagefpeurd en uitgeteekend.

Een berigt van deeze ontleedingen en afbeeldingen denkt hy in 't kort het Genootfchap voor te leggen.

(†) HUNTER's *Commentaries*, ch. V.

WAAR-

WAARNEEMINGEN OVER DE BEENDEREN, DIE MEN GEMEENLYK VERONDERSTELT OLYPHANTS-BEENDEREN TE ZYN, GEVONDEN BY DE RIVIER OHIO IN AMERICA. *Door den Heer* WILLIAM HUNTER. M. D. F. R. S.

ZEer verschillende gedagten hebben de Natuurkundigen, zelf van onzen tyd, opgevat over het gegraaven Yvoor, en de groote Tanden en Beenderen, op verscheide plaatzen, in eene verbaazende menigte, opgedolven.

In 't eerst hebben eenigen ze voor Dierlyke Zelfstandigheden, en anderen ze voor eene Delfstoffe aangezien. Wanneer men nog slegts eenige weinige waarneemingen gedaan hadt, hieldt men ze als tot het Ryk der Delfstoffen behoorende; doch een nauwkeuriger onderzoek deedt ze met ontwyfelbaare zekerheid voor Dierlyke Zelfstandigheden kennen.

Naa dat dit stuk beslist was, ontstondt 'er een geschil tot welk een Dier zy behoorden. In 't algemeen hieldt men ze voor *Olyphants Beenderen*, en de groote gelykvormigheid van de opgedolven Tanden, met de weezenlyke *Olyphants-Tanden*, zette aan dit gevoelen zeer veel gewigts by.

Men bragt 'er niettemin zwaare tegenwerpingen op in 't midden. Men merkte aan, dat de Beenderen grooter waren dan de *Olyphants-Beenderen*, en men oordeelde het vreemd, dat de *Olyphanten* voortyds zo talryk zouden geweest zyn in de *Westlyke Landen*, waar zy niet langer Inboorelingen zyn, en in de koude Landen, boven al in *Siberie*, waar zy nu niet kunnen leeven.

Wy kreegen berigt van *Moskovie*, dat de Inwoonders van *Siberie* ze hielden voor de Beenderen van den *Mammouth*, een Dier van 't welke zy allervreemdste dingen geloofden en vertelden. Maar de hedendaagsche Natuur-onderzoekers hebben den *Mammouth*, even als den *Centaurus* onder de Dieren der Inbeelding geteld.

In de laatste jaaren heeft men dezelfde soort van *slagtanden*, met eenige andere groote *Beenderen*, in grooten getale, gevonden, op de oevers van de Rivier *Ohio* in *Noord America*. De *Fransche Acakemisten* hebben 'er eenige van gehadt, en dezelve vergeleeken hebbende met weezenlyke *Olyphants-Beenderen*, en met die welke uit *Siberie* in *Frankryk* gebragt waren, als mede met verschei-

de

de Beenderen op andere plaatzen gevonden, beſlooten zy, met vry groote waarſchynlykheid, dat het *Olypbants-Beenderen* waren.

De Heer BUFFON geeft het volgende berigt van dit oordeel, over die Beenderen, geſtreeken.

„ Dit alles t'zamengenomen laat ons geen twyfel meer over, dat deeze ſlagtanden (*Deſenſes*) en deeze groote Beenderen (*Osſemens*), met de daad de voortanden en Beenderen van de *Olypbanten* zyn. De Heer SLOANE hadt dit gezegd; doch niet beweezen. De Heer GMELIN heeft het desgelyks met meer verzekering getuigd en ons eenige weinige bewysſtukken hier omtrent opgeleverd. —— Maar de Heer DAUBENTON dunkt ons de eerſte te weezen, die dit ſtuk buiten twyfel geſteld heeft, door nette afmeetingen, nauwkeurige vergelykingen, en redenen gegrond op zyne vergevorderde kennis in de vergelykende Ontleedkunde."

Zo ras ik kennis kreeg van deeze byzonderheid der Natuurlyke Historie, kwam ze my voor zeer zonderling en van groote aangelegenheid te zyn: in zo verre zy ſcheen zamen te loopen met verſcheide andere verſchynzelen, om te bewyzen, dat 'er, in voorgaanden tyde, op deezen Aard- en Waterbol eene verbaazende verandering moet voorgevallen weezen; dat de hoogſte Bergen, in de meeste nu bekende Landen, voor veele eeuwen in de diepte der Zee moeten gelegen hebben, als mede dat deeze Aarde ten aanzien der Lugtsgeſteldheden derwyze veranderd zy, dat Landen, nu ten hoogſten koud, voorheen bewoond geweest zyn, door Dieren nu alleen aan warme lugtſtreeken bepaald.

In 't laatstvoorleden voorjaar berigt gekreegen hebbende, dat 'er eene groote party *Olypbants-Tanden* uit *America* in den *Tower* gebragt was, en begeerig om 'er eenig nader berigt van te krygen, ging ik den Heer BODINGTON opwagten, om eenige byzonderheden van hem te mogen weeten en verlof te krygen om ze te bezien. Hy gaf my zeer verpligtend een Schriftlyk berigt, dat ze gebragt waren van de oevers der Riviere *Obio*, en zondt my den volgenden dag een Slagtand en een Kies om myne onderzoekingen op te doen. De Slagtand ſcheen my zo gelykvormig aan een *Olypbants-Tand*, dat 'er geen twyfel by my overbleef. Ik toonde dezelve aan myn' Broeder, die 'er even eens over dagt. Maar zeer bedreeven zynde in de vergelykende Ontleedkunde, verklaarde hy op 't eerſte gezigt,

zigt, dat de Kies zeker van geen *Olyphant* was. Want uit de gedaante der knobbels op de Kies, en de fchikking van het Emailjeerfel, 't welk een korst maakt alleen op de buitenzyde van den Tand, hieldt hy zich verzekerd, dat dezelve kwam van een Vleeschvreetend Dier, of van een dat vrugt-en vleesch-eetend teffens was. Dit deedt my denken, dat de Slagtand zelve geen weezenlyke *Olyphants-Tand* was: want de Heer BODINGTON hadt my verhaald, dat de menigte van Slagtanden en Kiezen, alle gelyk waren aan die hy my tot ftaaltjes gezonden hadt. Wanneer ik, eenigen tyd daar naa, in de *Tower* ging, en de geheele verzameling, die van de Rivier *Obio* herwaards was overgezonden, onderzogt, zag ik dat alle de Kiezen van dezelfde foort waren. Ik bekeek twee *Olyphants - Kaakbeenen* in myns Broeders verzameling, de Slagtanden en Kiezen van de twee *Olyphanten* der Koninginne, als mede een groot getal *Africaanfche Olyphants Tanden* in een pakhuis.

Alle deeze waarneemingen overtuigden my, dat de Kies van de *Obio* medegebragt, niet van een *Olyphant* was; maar van eenig ander vleescheetend Dier, grooter dan een gewoone *Olyphant*; en ik kon niet twyfelen, of de Slagtand behoorde tot het zelfde Dier. Het eenig verfchil, dat ik tusfchen deezen en een' weezenlyken *Olyphants-Tand* kon ontdekken, beftondt hier in, dat dezelve krommer was dan eenige *Olyphants-Tand* immer van my gezien.

Eenigen tyd daar naa ontving Dr. FRANKLIN eene groote menigte van dezelfde foort van Beenderen van de Rivier de *Obio* over *Philadelphia*. Hy gaf my hier berigt van, en meldde my, dat 'er ook dergelyke Beenderen gezonden waren aan Lord SHELBURNE, toen een van 's Konings Secretarisfen van Staat. Ik ging Dr. FRANKLIN, met eenige andere Vrienden, bezoeken, en vondt de Beenderen volkomen gelyk als die ik gezien had, 't geen my in myn voorgaande denkbeeld bevestigde.

Vervolgens bezogt ik Lord SHELBURNE, en kreeg van hem verlof om de Beenderen, die hy ontvangen hadt, te bezien. Behalven de Slagtanden en Kiezen, welke alle gelyk waren aan die ik voorheen gezien had, en myn gevoelen nog meer bekragtigden, was 'er de helft van de Onderkaak van het Dier, waar in nog een groote Kies zat. Dit Kaakbeen verfchilde dermaate van dat eens *Olyphants*, zo in gedaante als in grootte, en kwam zo nauwkeurig overeen met de andere Beenderen en myne veronderftelling, dat ik nu volkomen overtuigd was, dat de vermeende *Ameri-*

caansche Olyphant, een Dier van eene andere soort, of een onbekend Dier was, waar van de Dierbeschryvers niets weeten. Ik dagt daar benevens, dat dit onbekende Dier de vermeende *Olyphant* van *Siberie* en andere deelen van *Europa* zou zyn; en dat de weezenlyke *Olyphant*, door alle Eeuwen, alleen een bewoonder geweest is van *Asia* en *Africa*.

De Graaf van SHELBURNE, aangedreeven door zyne zugt tot de Natuurlyke Historie, toonde zyne begeerte, dat hier op een nader onderzoek zou in 't werk gesteld worden, en deedt my de eere van my zynen bystand aan te bieden, om na *America* bevelen af te vaardigen tot het nader kennis neemen omtrent dit stuk. In gevolge van deeze edelmoedige aanbieding, stelde ik zyn Lordschap de volgende Vraagen ter hand, om ze te zenden aan eenig Persoon in *America*, die hy 't best in staat oordeelde om deeze zaak uit te voeren.

Vraagen en orders wegens de Beenderen, *Olyphants-Beenderen* genaamd, die gevonden worden in het Moeras *Salt-Lick* geheeten, naby de Rivier *Ohio*.

I. Heeft men deeze Beenderen in 't eerst op de oppervlakte der aarde vinden liggen? Of,

II. Schynen zy oorspronglyk tot eenige diepte in den grond gelegen te hebben, en vervolgens bloot gekomen te weezen, door het afneemen der aarde, of het wegspoelen derzelve *enz.*

III. Hoe verre is dat gedeelte van 't Moeras van de Rivier? Hoe hoog boven de gewoone hoogte van het water in dezelve? Is het niet waarschynlyk uit het Moeras, dat voortyds de Rivier geloopen hebbe, waar de Beenderen nu voorkomen.

IV. Hoe veele Geraamten van *Olyphanten* heeft men gevonden, voor zo verre men het kan opmaaken uit het getal der Slagtanden of andere merktekens? — En op welk een' afstand van elkanderen?

V. Indien het mogelyk is een geheelen Kop over te zenden of de inwendigste deelen daar van, inzonderheid van de Bovenkaak; en een poot, of de kleine Beenderen van denzelven; by aldien men ze kan onderscheiden; en eenige Beenderen, welke de deelen, die eertyds een gewrigt uitmaakten, vry geheelhebben.

VI. Nauwkeurige aftekeningen te maaken van eenige der Beenderen, die redelyk gaaf zyn, indien ze, uit hoofde

hunner grootte of broosheid, niet na *Engeland* kunnen worden overgevoerd.

VII. Wanneer de Beenderen niet in hoopen by een liggen; maar die van een enkeld Dier op zich zelve, en weinig van elkander af, zou het dienstig kunnen weezen, om de soort deezer Dieren te leeren kennen, een geheel gestel van Beenderen te ontblooten, zonder een derzelven van zyn plaats te verschuiven, en eene algemeene tekening van 't geheel te vervaardigen, zo als het zich in dien staat vertoont, en zo veele daar van als tamelyk geheel waren, benevens die aftekening, na *Engeland* over te zenden.

Lord SHELBURNE nam het op zich om dit stuk te bezorgen, verwagtende ten behoorlyken tyde een voldoend berigt op alles te krygen.

Ik oordeelde het raadzaam middelerwyl alles wat ik kon in 't werk te stellen om, ten aanziene van dit stuk, meerder narigten te ontvangen: op dat zy, die beter gelegenheid dan ik mogten hebben, zouden uitgelokt worden om zich hier op toe te leggen, en een zo aangeleegen deel der Natuurlyke Historie niet langer in 't onzekere te laaten.

Ten dien einde onderzogt ik alle de Uitgegraave Tanden, zo als zy genoemd worden, in het *Museum* van de *Koningkyke Maatschappy*, als mede den Kop en de Tanden van den *Hippopotamus*. Vervolgens ging ik zien, eerst met Dr. KNIGHT, en ter tweedemaale met Dr. SOLANDER, al de Uitgegraave Tanden, alle de Kaakbeenen, *Olyphants* en *Hippopotamus Tanden*, als mede die van andere groote Dieren in het *Britsch Museum*, en in eenige Verzamelingen van byzondere Persoonen. In het doen van dit onderzoek vond ik Kiezen van het onbekende Dier in *Brazil*, *Lima*, en in verscheide deelen van *Europa* gevonden.

Op deezen tyd gaf Lord SHELBURNE de grootste der *Americaansche* Slagtanden, het Kaakbeen, en eenige Kiezen, aan het *Britsch Museum* ten geschenk, en zyne Lordschap deedt my de eere van my de kleinder Slagtand en twee Kiezen te vereeren.

Ik vervoegde my tot vier der voornaamste Yvoorwerkers en Handelaars, met welken ik verscheide honderden van *Olyphants-Tanden* bezag. Schoon zy alle my verzekerden, dat de weezenlyke *Olyphants-Tanden* dikwyls een bogt hadden, gelyk een Koehoorn, konden zy my geen één dergelyk een Gekromden Tand toonen onder alle de Tanden, die ik by hun zag. Drie hunner kwamen my bezoeken, en zy hielden myne twee *Americaansche Tanden* voor

weezenlyke *Olypbants-Tanden.* Een ander Yvoordraaijer zaagde den Tand, my door Lord SHELBURNE geschonken, door; dezelve was gaaf van binnen. Hy verzekerde my, dat het opregt *Olypbants-Yvoor* was, en dat Menschen in 't bewerken van Yvoor bedreeven, terstond het waare Yvoor van alle andere Beenagtige zelfstandigheden konden onderscheiden. Hy polystte 't zelve; wy vergeleeken het met egt Yvoor, en, in de daad, het kwam 'er volmaakt mede overeen. Zyn gevoelen werd naderhand bevestigd door een ander ervaaren Yvoordraaijer. Hun denkbeeld, nogthans, en 't geen ik met myn eigen oogen zag, deedt my alleen vast stellen, dat het waare en egte Yvoor voortkomt van twee onderscheide Dieren, en niet van den *Olypbant* alleen.

In deezer voege alles bezien en bezogt hebbende wat in myn vermogen was, las ik, met de uiterste aandagt, alles wat de *Franscbe Academisten*, de Heeren BUFFON en DAUBENTON, over dit stuk, in hun Werk over de *Natuurlyke Historie* geschreeven hebben, Tom. XI. p. 86, &c. & p. 147 *enz.* Tom. XII. p. 63. als mede *Memoires de l'Acad. Roy. des Sc.* An. 1762 p. 206 *enz.* Maar in stede van stukken te ontmoeten, tegen myn gevoelen strydig, en strekkende om het aftekeuren, dienden zy veel eer om 'er my in te bevestigen. Een zeer aanmerkelyk stuk door den Heer DAUBENTON opgegeeven, onderschraagt myne veronderstelling niet weinig; de vergelyking, naamlyk, van een *Americaanscb* Dyebeen met dat van een weezenlyken *Olypbant*, welker aftekeningen my zeer nauwkeurig voorkomen. Het schynt my zeer duidelyk toe, dat het de Beenderen zyn van twee onderscheide soorten van Dieren. De groote ongelykheid der dikte van het *Americaanscbe* Been, vergeleeken met dat van den *Olypbant*, is zekerlyk meer dan toegeschreeven kan worden aan het verschil der Beenderen in Dieren van dezelfde soort, dat voortkomt uit het onderscheid van jaaren, sexe of lugtstreek. Doch de Heer DAUBENTON is genoodzaakt, ter beweeringe van zyne veronderstelling, dat het *Americaanscb* Dyebeen van eene *Olypbant* kome, tot de bovengemelde oorzaaken zyne toevlugt te neemen, om rede te geeven van de onderscheide dikte, en hy beweert, dat ze, in alle andere opzigten, volkomen gelyk zyn. Voor my is niets blykbaarder, dan dat ze in zeer veele opzigten verschillen, en niet weinig merktekens vertoonen, die uitwyzen, dat ze tot Dieren van eene onderscheide soort behoord hebben.

Om tot voldoening der Koninglyke Maatschappye te bewyzen, dat het *Onbekende Americaansche* Dier van den Olyphant in soort verschille, heb ik drie aftekeningen laaten vervaardigen van het Kaakbeen deezes Diers; 't welk de Opzigters van het *Britsch Museum* my vergunden, en door den Heer RYMSDYK zeer nauwkeurig werd uitgevoerd. En op dat men te gemaklyker de vergelyking konne maaken, heb ik drie dergelyke aftekeningen 'er by gevoegd, gemaakt naar de twee grootste volwasse *Olyphants-Kaakbeenen* uit myns Broeders Verzameling, met dezelfde oplettenheid, door denzelfden Kunstenaar gedaan. —— Wie de moeite wil doen om deeze afbeeldingen met elkander te vergelyken, zal zien, dat ze niet alleen in grootte, maar ook in 't algemeen voorkomen, en in byzonderheden verschillen; zo dat hy niet langer konne twyfelen, of het zyn de Kaakbeenen van twee zeer onderscheide Dieren.

Hier uit mogen wy vry vast opmaaken, dat de *Americaansche Beenderen* geen *Olyphants Beenderen* zyn; en wie dit nevens my denkt, zal tevens natuurlyk tot de gedagten komen, dat de *Syberische Beenderen* tot dezelfde soort behooren. Ik verbeeld my, dat, op een strikt onderzoek, het stuk zo zal bevonden worden. Doch, naardemaal ik het nodige tot het afdoen van dit geschil niet heb, zal ik alleen eenige weinige bewysstukken opnoemen, om te toonen, dat 'er eenige grond is voor dit gevoelen.

1. Alle de berigten, en inzonderheid die van de Heeren GMELIN, BUFFON en DAUBENTON, vermelden, dat de Beenderen in *Siberie* gevonden grooter zyn dan die der gewoone *Olyphanten*. Dit zou ons doen vermoeden, dat het geene *Olyphants-Beenderen* zyn, maar Beenderen van het onbekende Dier.

2. Het *Siberische* Dyebeen, zo als 't zelve door den Heer DAUBENTON wordt afgebeeld, is zeer gelyk aan het *Americaansche* Dyebeen in grootte, gedaante en evenredigheden. —— Deeze omstandigheid levert bykans een volkomen bewys op; naardemaal wy hier boven getoond hebben, dat het *Americaansche* Dyebeen niet van een *Olyphant* is. En hier aan zet de gedagten van den Heer DAUBENTON gewigt by. Want, (op bladz. 211.) het voor toegestaan aanneemende, dat het *Siberische* Dyebeen ongetwyfeld van een *Olyphant* was, besluit hy uit de gelykheid van grootte, gedaante en evenredigheid, dat het *Americaansche* desgelyks van een *Olyphant* is. Dewyl wy nu getoond hebben, dat het *Americaansche* Dyebeen van geen *Olyphant* komt, moet

zyn bewys, uit de gedaante, grootte en evenredigheden der Beenderen ontleend, dienen om ons te overtuigen, dat het *Siberische* Dyebeen niet van een *Olyphant* is maar van het onbekende Dier.

3. De Heer DAUBENTON vondt eenig verschil tusschen de beenderen van den slaap des hoofds uit *Siberie* gebragt, en die van een *Olyphant*. Dit is desgelyks een bewys ten voordeele van myn gevoelen.

4. De veronderstelde *Olyphants-Tand*, door den Heer BELL uit *Siberie* gebragt, en den Heer HANS SLOANE geschonken, waar van men de beschryving en de afbeelding kan vinden in de *Memoires de l'Acad. des Sc. a Paris*, An. 1727 p. 309. is duidelyk gekromd, gelyk de Tand van het onbekende Dier, en gelykt geheel niet naar eenigen *Olyphants-Tand*, immer door my gezien. Dit bewys zal zeer klemmen by allen, die de moeite willen neemen, om dien Tand in het *Britsch Museum* te gaan zien.

5. Eindelyk, mogen wy aanmerken, dat daar wy beweezen hebben, dat het onbekende Dier van *America* van den *Olyphant* verschilt, en waarschynlyk 't zelfde is met den *Mammouth* van *Siberie*; en daar men Kiezen gelyk aan de *Americaansche*, in verscheide andere Gewesten, heeft opgedolven, zou hier uit schynen te volgen, dat het onbekende Dier, in vroegeren tyde vry algemeen op de aarde geweest is. En naardemaal dit Dier, in de daad, vleeschvreetend was, 't geen, myns bedunkens, niemand kan ontkennen, mogen wy, als Menschen, den Hemel danken, dat dit geslacht waarschynlyk geheel is uitgestorven, schoon wy, als Philosoophen, zulks beklaagen.

AANMERKINGEN OVER DE DOMHEID DER AMERICAANEN.

(Getrokken uit de *Recherches Philosophiques sur les Americains.*)

„ DAar wy in ons voorige Deel, onzen Leezeren twee
„ Stukjes over de *Voor- en Nadeelen der Beschaafdheid*,
„ van verschillenden Inhoud, hebben medegedeeld (*); zo
„ hebben wy niet getwyfeld om 'er dit Stukje nog by te
„ voegen, dat den Voorstanderen der Beschaafdheid niet
„ dan aangenaam kan zyn ".

Eene verbaazende ongevoeligheid maakt den grond uit van

(*) Zie *N. Vad. Letter-Oef.* III D. 2de St. bladz. 327 en 548.

van het character aller *Americaanen*; geene drift is in staat om hunne denkbeelden te verheffen; onverstandig en niet geschikt om volmaakt te worden, volgen zy alleen de aandrift der natuure op. Zints drie jaaren heeft men zyn best gedaan om die, welke men na *Europa* heeft overgevoerd, te beschaaven: geen hunner is zo verre gekomen, dat hy eenige aanmerkelyke vorderingen maakte in Kunsten, Weetenschappen, of Handwerken. GARCILASSO DE LA VEGA was van een' *Spaanschen* vader en eene *Peruviaansche* moeder gebooren, en nogthans is zyn werk zo armhartig, dat het niet leesbaar zou geweest zyn, hadt men het niet geheel en al in eenen anderen vorm gegooten. De *Americaansche* Volken bezitten bykans geen geheugen, of eenige maate van opmerking. Men heeft zyn best gedaan om hunne verstandige vermogens in hun eigen Land aan te kweeken, zonder eenen gelukkigen uitslag: zommigen gaven, in den beginne, eenige flikkeringen van vernuft; doch met den ouderdom van twintig jaaren kwam de oorspronglyke en als aangeërfde Domheid weder boven. 't Is waar, dat de jaaren van huwbaarheid een hachlyk tydperk zyn voor veelen onzer Jongelingen in *Europa*; maar by de *Americaanen* heeft dit in 't algemeen plaats, en de geestigheid, by hun eens vervloogen zynde, is onherroepelyk weg. Tot dit lot zyn ze verweezen door de oorzaaken, die hunne geaartheid bederven: Voorts is die ras voorbygaande flikkering van verstand, welke men in hunne kindsheid bespeurt, van geen langer duur dan de rasse omloop huns bloeds, en verdwynt geheel, wanneer dezelve op den tyd der huwbaarheid vertraagt.

De *Americaanen* moeten, in weerwil van hunne verwaandheid, die altoos het deel is der onkundigen, heimlyk de uitmuntenheid der *Europeanen* boven hun erkennen, en zy vreezen voor allen die een baard hebben. De eersten, die in *Frankryk* kwamen, ten tyde der minderjaarigheid van CAREL den IX, maakten maar weinig werks van den Persoon des Konings, dien zy voor iemand hun gelyk aanzagen; maar zy beefden voor de schriklyke knevels der *Zwitzersche* Garde.

Men heeft, in de Kerkvergadering, te *Lima* gehouden, zeer getwyfeld, of men den inboorelingen van *America* de Kerkgeregten zou toedienen. Heden ten dage is het getal der *Peruvianen*, die tot de Kerklyke gemeenschap worden toegelaaten, zeer klein, in vergelyking der geenen, die

daar van worden uitgeslooten: om dat zy geen verstand of geheugen genoeg bezitten om hunne belydenis te doen. De vrouwen en kinderen gaan stipt te Kerke, dewyl zy op 't zingen gesteld zyn: de mannen scheppen alleen behaagen in het luijen der klokken; indien men hun dit wilde weigeren, zou het bezwaarlyk vallen hun ter Misse te doen komen. Ook is de Inquisitie geduurig bezig om hun daar toe te noodzaaken; zo lang de Dienst, of de Kerkreden duurt, wordt de Kerkdeur door Krygswagten bewaakt. De *Jesuiten* in *Paraguai* hebben zich van een zeer veel zagter middel bediend, en den openbaaren Dienst in een Schouwspel veranderd: in hunne ommegangen neemen zy eene zo groote menigte kleine Beeldjes mede, die door koordtjes in beweeging gebragt worden, dat de Wilden van zeer verafgelegene plaatzen komen om ze te zien.

De taalen deezer Volken zyn zo weinig geschikt om een afgetrokken denkbeeld uit te drukken, dat 'er geen een gevonden wordt, waar in men boven de drie kan tellen. By de *Yamers* betekend het woord *Poettarraroincouroac*, Drie; gelukkig voor allen, die met hun te doen hebben, dat hunne rekenkunde niet hooger gaat. Men zou in die taalen geen onzer Boeken kunnen overzetten, ter oorzaake van gebrek aan woorden, 't welk ten blyk strekt van 't mangel aan denkbeelden, en van volken die nog als in hunne kindsheid zyn.

Naardemaal de Schryver deezer Aanmerkingen de Domheid der *Americaanen* aan de Lugtsgesteltenisse toeschryft, zou men mogen vraagen, of die invloed ook bespeurd wordt op de *Europeanen* in *America*, uit *Europische* Ouderen voortgesprooten. Om dit te wagten heeft men grond, dewyl alle de soorten van Dieren, naar de Nieuwe Wereld overgebragt, daar verbasterd zyn. Die verbastering moet veel traager stand grypen onder de Menschen; vermits zy zich beter voor de onmiddelyke werkingen der Lugtsgesteltenisse kunnen dekken. Ondertusschen heeft men die verbastering waargenomen onder de *Creoles* van het vierde of vyfde geslacht. De *Akademie van St. Marcus* te *Lima*, de beroemdste van *America*, heeft nimmer iemand tot een' maar middelbaaren trap van kundigheden opgevoerd, en wanneer de Heer GODIN tot Hoogleeraar in de Wis- en Sterrekunde te *Peru* was gekooren, kon hy zich aan geen zyner Leerlingen doen verstaan. De *Metifs*, uit een *Europeaan* en *Americaan* gesprooken, en die minder zyn dan *Creoles*,

les, gaan de oorfpronglyke *Americaanen* nog verre te boven: waar uit men kan befluiten, dat de laatften naauwlyks den naam van redelyke Schepzelen verdienen.

'tGeen de *Spaanfche* Schryvers verhaalen van de Staatsgefteltenis van *Peru*, voor dat PIRARRO daar kwam, van den Landbouw, het getal der Steden, de Bouwkunde, het Beftuur en 't Geluk des Volks onder de regeering der *Incas*, is een zamenvoegzel van valschheden. —— Onze Schryver bewyst dat zy geen Gedenkftukken in 't geheel hadden, om te raadplegen over de gefchiedenis van dit Volk; dat de *Quipos* geen aaneengefchakelde reden kunnen voeren, en flegts in ftaat zyn zich enkele gevallen te herinneren; en dat men dus geheel niet kan betrouwen op 't geen zy verhaalen van den oorfprong der *Peruvianen*, van het oude Staatsbeftuur, van MANCO-CAPAC, of de Keizers, die hen zyn opgevolgd tot op ATABALIBA.

Volgens ZURATE, wiens getuigenis verre te ftellen is boven dat van GARCILASSO, vonden de *Spanjaarden* in gansch *Peru* niets anders dan het Vlek *Cusco*; indien men in vroegeren tyde daar zo veele Steden gehad hadt, onder de *Incas* gebouwd, wat is dan de oorzaak, dat men 'er nimmer de overblyfzels van ontdekt heeft? Is het te begrypen, dat, wanneer zy zo veele heerlyke Sterkten bezaten, de overwinning met zo veel fpoeds zou voortgezet weezen? *Cusco* zelf, was niet anders dan eene verzameling van elendige hutten zonder venfters, welke de *Europeaanen* omver gefmeeten hebben: dewyl zy 'er niet in konden woonen. De overblyfzels van den Tempel der Zonne, in het Vlek *Cayambe*, van het Paleis der *Incas*, naby dat van ATUN-CANNAR en INCA-PIRCA DE CALLA, ten noorden van het Dorp *Latacugna*, zyn gebouwen van denzelfden fmaak, van ruwen fteen, met potaarde opgehaald, of onbearbeide fteenen, boven op elkander geftapeld. Van binnen waren die gebouwen geheel duister, en men kon 'er op den vollen dag niet in zien, zonder 't behulp van flambouwen, of men moet ftellen dat ze onoverdekt geweest zyn, 't welk men bykans zou mogen opmaaken uit het Paleis van ATUN-CANNAR.

De *Peruviaanen* kenden de kunst niet van Yzer te fmeeden: men heeft in hun gansche Land geen enkel werktuig van dat metaal gevonden, 't geen om zo te fpreeken de ziel uitmaakt van Kunften en Handwerken; doch men moet bekennen, dat zy, in vergoeding daar van, 't geheim bezaten, 't welk by ons verlooren geraakt is, om aan het Koper die hardheid by te zetten, welke wy aan 't Staal geeven:

hunne Kopere Byken strekken hier van ten bewyze. Ook was het gebruik van Geld hun onbekend. Dus moesten zy, geen gesmeed yzer, geen geld, hebbende, noch de kunst van vensters in hunne hutten, of van scheepen te maaken, of van schryven bezittende, voor de onbeschaafdste Volken van ons Land verre wyken.

Wat zal men, na dit alles, denken van de Hoogeschool te *Cusco*, waar men, volgens het verhaal van GARCILASSO, de Wysbegeerte en de Zedekunde leeraarde? Men wist 'er van Leezen nog Schryven, en de *Peruviaansche* taal heeft geene woorden om afgetrokkene en algemeene denkbeelden uit te drukken. Men zou dan de Weetenschappen hebben uitgevonden voor dat men 't minste begrip hadt van de eenvoudigste Kunsten en Handwerken, die de natuurlyke behoeften altoos 't eerst hervoortbrengen. Wat zal men houden van de Waarneemplaatzen te *Cusco* en de Starrekundige Weetenschap der Hoogleeraaren van *Peru*? Van waar komt het, dat die bekwaame Mannen geen woord hebben uitgevonden, om de vaste Starren van de Dwaalstarren te onderscheiden? en geen Planeet een naam hebben weeten te geeven, uitgenomen aan *Venus*? dat zy onkundig zyn van de oorzaaken der Zons- en Maans-verduisteringen? en de vlekken der Maane toeschryven aan de tedere omhelzingen van een Vos, die op haar verliefd was geworden?

De *Mexicaanen* waren in geenerlei opzigt verder gevorderd dan de *Peruviaanen*; men vindt by hun geen dieper Staatkunde, geen hooger opgevoerde Kunsten, geen betere Werktuigen. Zy vertoonden de voorwerpen door ze zeer ruw te tekenen; en de Geschiedschryvers hebben zeer verkeerd gedaan met den naam van beeldspraakige tekenen te geeven aan brodderyen, waar onder geen zedelyke zin verborgen is. Wanneer men om een' Boom aan te duiden een Boom schildert, maakt men geen beeldspraakige figuur. Zy bedienden zich van beestenhuiden en bast van boomen om op te tekenen; men heeft by hun een groot aantal van die tafereelen gevonden, die SUMAXIA, eerste Bisschop van *Mexico*, alle deedt verbranden, op één na, 't geen den brand ontsnapt en gekoomen is in handen van RALEIGH, met eene *Spaansche* verklaaring, welke geheel willekeurig en althans van geen gezag is. — Onze Schryver velt dergelyk een oordeel over hunne Tydwyzers, welk hy denkt dat niets meer geweest zyn dan Almanachen, gelyk

aan

aan de *Gothische*, die nog, ten dienste der zodanigen die niet kunnen leezen, gedrukt, en waar in de Werkdagen met zwarte en de Feestdagen met roode Stippen aangeduid, worden.

Het zogenaamde Kasteel der Koningen van *Mexico*, was niet meer dan een Schuur, en men ontdekt in 't gansche Koningryk geene overblyfzels van oude Steden, uitgenomen de Hoofdstad. Het gebrek aan yzer en werktuiglyke Kunsten, de armheid der Spraake, en boven al de hardheid, die ze voor eenen *Europeaan* onmogelyk maakt om uit te spreeken, de verwardheid der Regeeringsvorm, de wreedheid van den Godsdienst, het mangel aan Wetten, en, eindelyk, de gemaklyke wyze, waar op men *Mexico* te onder gebragt heeft, zyn zo veele omstandigheden, die de inwoonders in eenen rang van Domheid stellen met de *Peruviaanen*. En deeze twee zyn ondertusschen de eenigste Volken van *America*, die men als beschaafd heeft aangemerkt.

OVER DEN ONGELUKKIGEN STAAT VAN ZOMMIGE GELEERDE MANNEN.

(*Lettr. Mor. & Critiq. pag.* 55. *Suiv.*)

HEt gebeurt my zomtyds myne opmerking te laaten gaan over den Staat en omstandigheden der Geleerden. Op myne boekkamer gezeeten en op een of ander boek myne oogen slaande, en denkende hoe veel verpligting het menschdom aan den Schryver van hetzelve heeft, en de elende in dewelke hy leefde, kan ik niet nalaaten de grilligheden van het menschdom te beschreijen, die een groot getal menschen, die geene de minste agting waardig waren, met eer-ampten en goederen hebben overlaaden, terwyl zy die geenen in armoede gelaaten hebben, die zy altaaren hadden behooren op te regten.

Alle beroepen, de allergeringste en veragtelykste zelfs, verschaffen levensonderhoud aan die dezelve oeffenen, en de Letteroeffeningen brengen dikwyls de alleryslykste armoede mede. Een Geleerde brengt zyn leven by zyne boeken door, om eenige oude handschriften te ontcyfferen. Een kundige Landmeeter ontdekt veele nuttige

waar-

waarheden, door eene zo juiste als verbaazende reke-ning; wat baat hen alle die moeite? waar op loopen alle hunne zorgen en nagtbraaken uit? Een onkundige Klerk van een gemeenen Pagter zal niet zelden in twee jaar tyds meer geld winnen, dan hun gantsche Capitaal op het einde van hun leven bedraagen zal; en nog gelukkig, zo zy iets kunnen verzamelen, om niet genoodzaakt te zyn van in het Gasthuis te sterven.

Men zoude zig bedriegen, wanneer men geloofde, dat deze elende, waar van ik spreeke, niet dan by slegte Schryvers te vinden zy; men kan in tegendeel verzekeren dat die geene, die waarlyk de meeste verdiensten gehad hebben, de ongelukkigste geweest zyn.

De geheele Wereld weet de droevige omstandigheden, waar in zig PATRU, eenige jaaren voor zynen dood, bevondt: hy was verpligt het weinige goed, dat hy nog hadt, om te bestaan, te verkoopen, dewyl zyne inkomsten hem niet tot de helft van 't jaar strekten; en gelyk wanneer men zyn Capitaal verkoopt, het zelve altoos vermindert, zo wierdt hy eindelyk ook genoodzaakt zyne Bibliotheek te verkoopen. DESPREAUX, onderrigt van de elende van dezen grooten Man, kogt zyne boeken, en na dezelve betaald te hebben, nam hy, door edelmoedigheid, waardig van de nakomelingschap onthouden te worden, om PATRU zyne boeken te doen houden, het voorwendzel, dat hy voor dezelven in zyn huis geen plaats hadt; zo dat hy PATRU verzogt zyne boeken nog eenigen tyd in zyne Bibliotheek te houden, en hy liet daar dezelve, geduurende zeven jaaren, tot den dood van dien doorlugtigen Advocaat. Alle menschen kenden eertyds zyne verdiensten. Hof en Stad, het Parlement, beschouden hem als een' Franschen Cicero; maar niemand ondersteunde hem in zyne armoede, en zo hy niet ware geholpen geworden door een Digter, die liefdadiger was dan gemeenlyk de Digters jegens elkanderen zyn, zoude hy misschien van honger hebben moeten sterven, daar hy, zo hy in zyne eerste jeugd Commis, Koopman of zelfs Lyfknegt was geworden, zig van trap tot trap tot hoogeren rang verheft en misschien de eerste familien, door zyne schatten, verbluft zoude hebben. Vyf of zes jaaren in eenige andere levenswyze te volharden, zoude hem veel nuttiger zyn geweest, dan veertig- of vyftig jaaren roem.

Voorbeelden, zo verwonderlyk als dat van PATRU, zyn niet zeldzaam; men zoude gemaklyk van het lyden der

Ge-

Geleerden en van de kwaalen, die de elende hen heeft veroorzaakt, een martelaars boek kunnen maaken, zo dik als dat, het welk de ſtraffen der eerſte Christenen behelst. Zo men 'er weinigen vondt, die volſtrektelyk met honger worſtelden, daar zouden 'er ten minſten veelen zyn, welken men de Lydens-kroon niet zou kunnen betwisten, en welker wysgeerte harde proeven te verduuren heeft gehad. Men moet in dien rang CREBILLON ſtellen, opvolger van de verdienſten van CORNEILLE en RACINE, begaafd met een eerlyken en opregten inborst. Hoe lang heeft hy niet met de elende geſtreeden? *Ik heb gelduurende eenigen tyd* (*), zegt een doorlugtig Schryver, *de auteur van Radamistus en Zenobia, te Parys byna van honger zien ſterven. Zoude het niet veel minder ſchandelyk zyn voor Vrankryk, dat 'er in het geheel geen ſchryvers waren? Ik heb meer dan honderd guiten in koetſen zien ryden, voortgetrokken door paarden, gekogt voor het bloed van weduwen en weezen.* Zo men de ondeugd met wederzin gelukkig ziet, met nog grooter wederzin egter ziet men de deugd ongelukkig.

Ik zoude de menſchen hunne laage believing, voor lieden die geen andere deugd hebben dan open tafel, en pragtig Rytuig te houden, vergeeven; zo de oplettenheid, die zy voor *Midasſen* hebben, die oplettenheid niet vernietigde, die zy voor *Homerusſen* en *Sophoclesſen* moesten hebben; zelfs zyn zy zo verre gekomen, dat zy een Geleerden voor zeer gelukkig aanzien, zo dra hy genoeg heeft om niet van honger te ſterven. De minſte voorſpoed die een geleerd Man krygt, ſchynt wonderlyk groot; en zo een Schryver na dertig jaaren arbeids en letterblokken, een jaarlyks inkomen krygt van vyf of zes honderd *livres*, wordt hy hier meede, als of hy niets meer te wenſchen hadt, van alle zyne bekenden geluk gewenscht; en men zoude zeggen dat al het goud van Peru tot hem ware overgevloeid. Zoo een Man, waar van de eerſte bediening was lyfknegt te zyn, en die niet dan nog maar een jaar of twee in de Pagten geweest is, een Landgoed van honderd duizend *livres* koopt, verwondert men zig byna nog, dat deeze geen grooter fortuin gemaakt heeft; de een beſchouwt hem als een Man die al te naauw gezet is, en de ander als een die zyn belang niet kent.

Het lot van zekere Schryvers, die om zig uit de elende te redden, zig aan een Grooten verbinden, is nog beklaagens-

(*) De Heer DE VOLTAIRE in zyne Brieven over de Engelſchen.

genswaardiger, dan dat van die geenen, die hun ongeluk geduldig draagen. Men kan van hun zeggen, dat zy van de eene klip op de andere ftranden, en dat zy op *Scylla* vergaan, daar zy *Charybdis* willen vermyden. Zo dra een geleerd Man de kostganger van een Hoveling of groot Heer wordt, moet hy denken dat dit de laatfte dag van zyne vryheid is. Welk eene ftraf is het niet voor een denkend Weezen, dat gebruik maakt van zyne reden, verpligt te zyn, om aan de belachlykfte en buitenfpoorigfte dingen zyne toejuiching te moeten geeven? Egter moet hy dit volftrekt doen, dewyl hy hier voor betaald wordt. Zo de domme Weldoener eene gekheid zegt, moet hy glimlachen en eene zo aangenaame verwondering toonen, als of hy eenen zeer geestigen trek gehoord hadt. Zo hy ergens van fpreekt, daar hy zelfs het minfte oppervlakkig denkbeeld niet van heeft, moet deeze egter zig over zyne diepe geleerdheid verwonderen. Te vergeefsch fchynen zig de overblyfzels van fchaamte en liefde tot de waarheid, tegen deeze kwalyk geplaatfte loftuitingen te verzetten; men moet befluiten mild met dezelve te zyn, of gevaar loopen van zyne Jaarwedde te verliezen, en tot zyn eerften ftaat weder te keeren.

De loftuitingen, die men uitdeelt aan een Geleerden, die voor zyne lofredenen betaald wordt, zyn de eenigfte dingen niet die hem tegenftaan, hy heeft nog wel andere te lyden Alle dagen is hy blootgefteld voor de grillige verkiezingen, de hoogmoed, en verwaandheid van een Losbol, of van een Gek, die hem niet aanmerkt dan als een zeldzaam dier, dat hy uit grootsheid onderhoudt. Daar zyn verfcheidene Grooten, die denken dat zy drie of vier Geleerden moeten onderhouden, fchoon zy hen van geen nut altoos zyn, gelyk zy dertig hand-paarden op ftal hebben, waar van zy geen het minfte gebruik maaken. Zy ontzien dikwyls de eerften niet meer dan de laatften, en zy behandelen hen beide met een gelyke veragting. Hoe veel Geleerde Mannen, die zig aan Grooten verbonden hadden, hebben het verdriet niet gehad van te zien, dat men een flegte lyfknegt boven hun gefteld heeft in het uitdeelen van een gunst, die zy beide gelykelyk verzogten? Maar de knegt had begaaftheden, die zynen Heer veel beter te pasfe kwamen dan die van den Geleerden: hy kon namentlyk een Meisje van pleizier op eene handige wyze langs een verborgen trap op zyn Heers kamer geleiden, een Minne-

brief-

briefje aan de Vrouw van een jaloers Man behandigen; of in Parys een Meisje oploopen, die aan tafel beminnelyk, maar des avonds voor al bekoorlyk was.

Welk een verdrietelykheid is het niet voor een Man, die zyne verdiensten kent, en weet hoe veel meer hy de giften der fortuin waard is, dan die geene aan den welken hy verbonden is, in zulk een harde dwang te leeven? Daar is niemand, die den zwaaren last hier van niet gevoelt; maar dit valt eenen Geleerden nog zwaarder, wanneer hy aanmerkingen maakt over zyn staat. Hy begrypt dat hy zig een Slaaf heeft gemaakt, en neergestort is uit dien staat van vryheid, die zyne wysgeerte zo hoog schattede; hy staat op het punt om zyne boejens te verbreeken; maar de vrees van zyne Jaarwedde te verliezen, wederhoudt hem; en hy brengt zyn leeven door met te denken, welk van de twee partyen hy kiezen moet, of een Slaaf te blyven, of zyn Inkomen te verliezen.

BRIEF VAN DEN KEIZER AAN DEN GRAAVE NICOLAS PAPINI.

(*Uit het Fransch*)

MEn heeft veele Souvereinen van hunne troonen zien klimmen, om zo te spreeken, en naar vreemde landen zien gaan om te leeren regeeren: men heeft hen gezien zich van den luister van Majesteit ontdoen, en als byzondere persoonen reizen: deeze eeuw heeft 'er veele voorbeelden van opgeleverd. Dan men heeft tot nog toe misschien niet gezien het uitstaan der vermoeidheden van eene lastige reize, dikwils te voet te gaan, by geluk verschuil te vinden in slegte herbergen, geheele nagten over te brengen zonder zich te konnen nederleggen, by gebrek van een bed, en tot den anderen dag te praaten met lieden van gering oordeel, over de zeden, gebruiklykheden, wetten, gewoonten, schattingen en het geluk der volken, welken hun onderworpen waren; met één woord, zich te mengen in alle byzonderheden, waar van de Vorsten onkundig zyn (en welken men ook zorgvuldig voor hun verbergt, buiten twyfel om hunne gevoeligheid te ontzien) en zich gemeenzaam te maaken met al wat de menschlykheid aangaat. Al deeze vernederende ontmoetingen heeft de Keizer, op zyne reize naar Italië,

on-

ondergaan. Te Forli zynde, by den Graave *Nicolas Papini*, die het geluk niet hadt deezen geduchten Monarch te kennen, liepen de gesprekken over alle deeze dingen: de Graaf sprak met den Souverein als met een vreemdeling, die uit nieuwsgierigheid in deeze stad was gekoomen, en antwoordde op de allermoeilykste vraagen met zulk eene juistheid en doorzicht welke men weet dat hy bezit. De Keizer vondt goed van Forli te vertrekken, en den Graave onkundig te laaten wie hy ware: en deeze Heer het ook niet gewaar zynde geworden, dan na verloop van eenige maanden, hadt de eere van hier over aan Z. M. te schryven, en zie hier het antwoord waar mede de Keizer hem verwaardigd heeft; het strekt zo wel tot eere der menschlykheid als van den troon, en is waardig om t' eenigen dage de geschiedkundige gedenkschriften te versieren.

„ Ik herinnere my dikwils, waarde *Papini*, het gesprek welk ik met u had te Forli, en de goede raadgeevingen, welken gy my by die gelegenheid wel hebt willen voorhouden. De opregtheid, waar mede gy jegens my sprak, laat my geen den minsten twyfel aangaande uwe gevoelens, welken gy in uwen brief van den 1sten December uitdrukt, en van alle de gelukkige voorbeduidzels, welke gy my aankondigt. Deeze gevoelens zyn my te aangenaamer, om dat gyze my hebt toegeëigend toen gy my nog niet kende, en my hieldt voor een byzonder persoon, zonder vermoeden op die hooge waardigheid, waar toe het de Godlyke Voorzienigheid behaagd heeft my te verheffen. De lofspraaken waar mede men ons overlaadt, en al wat men ons zegt, richt zich ongelukkiglyk meer tot onzen rang dan tot onzen persoon. Behoud deeze geneigdheid voor my, myn waarde *Papini*, en wees verzekerd dat het my zeer leed zou doen, indien gy in my niet achtte den mensch, (een hooger eernaam dan allen welken men my kan geeven) en dat Joseph verkiest bemind te worden boven alle uitwendige betuigingen en allen eerbied, waar mede men den Keizer onophoudelyk bewierookt. Geloof derhalve dat ik altyd van dezelfde gevoelens zal bezield zyn. Ik bidde God u te houden onder zyne heilige en hooge hoede. Weenen den 1sten January 1770.

Geteekend

JOSEPH.

EEN OUD ONBEKEND STUKJE.

(Uit het Fransch.)

ONder het leezen der historie van oude Volken staat men dikwils verbaasd over de wreede behandelingen, welken de onweetendheid, somtyds de eenvoudigheid, en meermaalen het bygeloof hebben uitgewerkt in gevallen, waar in men zou denken, dat alle vooroordeelen zouden moeten zwigten voor de regten der natuure. Wy willen somtyds dezelven liever op rekening zetten van een verdagten Schryver, dan van eene eeuw zonder zeden, zonder te denken, dat men ook dergelyke gevallen vindt in tyden, welken ons nader zyn, en onder menschen, welker denkbeelden en gevoelens door het Christendom hadden moeten gezuiverd worden. Zie hier een onbekend Stukje, getrokken uit de *historie van het Hertogdom Lunenburg*, 't welk bewyst, dat 's menschen geest lang kan worstelen tegen de baarblyklykheid van de eenvoudigste beginzelen van goede zeden. Men ziet een volmaakte tweestryd tusschen de woeste onmenschelykheid en de Christelyke liefde.

In het jaar 1322, hadt de dogter van den Graave van Luchow, getrouwd aan den Graave van Mansfeld, zich op reize begeeven om haare nabestaanden, die verre van haar woonden, een bezoek te geeven. Lunenburg doortrekkende, hoort zy, aan het einde van een bosch komende, een gekerm als van iemant die eenen anderen om ontferminge bidt. Verwonderd over zulk een naar geluid, beveelt zy een' van haare bedienden 'er naar toe te gaan, om te weeten wat de oorzaak ware van dat geheim. Dan, haar natuurlyke gevoeligheid haar niet toelaatende te wagten tot dat hy weerom kwame, gebiedt zy haaren koetsier derwaards aan te ryden, van waar men dat geschreeuw hoorde. Hoe verbaasd stondt zy, hier omtrent komende, een ouden afgeleefden Man te zien, wiens handen op zyn rug gebonden waren, en met een luide stemme om genade badt voor zyn eigen leven, aan iemant, die twee schreeden hier van daan een graf groef. De Gravin bewogen door zulk eene vertooning, vraagde den graaver wat hy voorhadt te doen, met een ouden zwakken man zo geweldaadig te behandelen. De graaver scheen niet het minste vetzet of verlegen door het zien van deeze Mevrouw en haar gevolg; men zou gezegd hebben dat het gene hy deedt een zeer pryswaardige daad were. Hy antwoordde, zonder zich te bedenken, dat dees oude man zyn Vader was, die niet meer kunnende werken niet in staat was zyn kost te winnen; en hy hem hierom aan de aarde, waar uit hy was gekomen, wilde weder over geeven als een schaadelyken last. De Mevrouw verstoord door zulk een antwoord, bestrafte zyne godloosheid met veel ernst, toonde hem hoe zeer zyne daad streedt tegen de wet van

God, welke menſchen-moord verbiedt, en nog meer Vader-moord. De boer zag haar aan met veel aandagt: *Wat zal ik doen*, zeide hy, *myn goede Mevrouw? Ik heb een huis vol kinderen, naauwlyks kan ik met mynen arbeid de kost 'er voor winnen: zoudt gy willen dat ik hun het brood uit den mond hield, en hen van honger liet ſterven, om eenen ouden man te onderhouden, wiens leven tot niets nut, en die zich zelve niet minder dan myn huisgezin tot last is?* De Gravin een diepe zugt geevende, keerde zich naar haar gevolg: *Ziet*, zeide zy, *den elendigen ſtaat van deeze arme boeren! Wat is ongelukkiger! wat beklaaglyker, een van beiden te moeten verkiezen, of zynen Vader te dooden, of zyn eige kinderen te laaten ſterven? Ondertusſchen zien dit de Grooten en Ryken, doch het beweegt hen niet. Niet te vrede met hun geene verligting toe te brengen, verzwaaren zy nog van tyd te tyd hun jammerlyken ſtaat door onderdrukking en dwingelandy.* Dit zeggende haalde de goede Mevrouw haar beurs uit, gaf een aanmerklyke ſomme aan den boer, en badt hem den armen ouden man te laaten leeven. Hy bedankte, beloovende zorge voor hem te zullen draagen, zo lang het geld ſtrekte. De Gravin beloofde dat zy ook verder onderhoud voor zynen Vader zou bezorgen, zo lang zyne dagen nog zouden duuren.

BERIGT VAN DE HOLL. MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

IN de Vergaderinge van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, opgericht te HAARLEM, aldaar gehouden den 21 May 1770, is geoordeeld, dat de Vraag, *Wat word 'er vereischt tot de konst van Waarneemen, en hoe veel kan dezelve toebrengen tot volmaakinge van het Verſtand*? door haar in het jaar 1768 opgegeeven, om ze voor den 1 January 1770 te beantwoorden, best beantwoord is door den Schryver, die tot zinſpreuke heeft gebruikt, *Vita brevis, ars vero longa, & occaſio magni momenti.* APHORIS. HIP.

Dewelke by het openen van zyn Billet gebleeken is te zyn BENJAMIN CARRARD, *Ministre du St. Ev. à Orbe Cantons de Berne & Fribourg en Suisſe.*

Waarom ook denzelven de prys van de Gouden Medaille is toegeweezen.

En, alhoewel 'er behalven dit nog verſcheide Antwoorden zyn ingekomen, dewelken zekeren lof verdienen, kan zy dezelven niet allen onder haare Werken plaatſen. Nogtans heeft zy geoordeeld, dat daartoe boven allen in aanmerking kwam, het Antwoord, het welke tot zinſpreuke heeft, *Artem experientia fecit, exemplo monſtrante viam.* Manilius Aſtronom.

En

En vervolgens naa het laatstgenoemde, een Antwoord onder de Zinspreuke: *De Natura Naturam ipsam consule.*

Ten einde dit stuk zoo volledig te maaken, als haar mogelyk is, zal zy deeze Antwoorden insgelyks beiden onder haare Verhandelingen doen drukken, en is bereid om aan elk der Schryveren van de gemelde twee Stukken eene Zilvere Medaille tot een bewys van haare hoogachtinge te geeven, indien dezelve goedvinden hunnen Naam aan de Maatschappye te melden, en te veroorlooven, dat dezelve by het drukken voor hun Antwoord geplaatst worden.

Zy stelt vervolgens voor tot eene Vraage, om ze te beantwoorden voor het begin van het Jaar 1772; *Welken zyn de Ziekten onder de menschen die uit de natuurlyke Gesteldheid van ons Vaderland voortvloeijen? Hoe kan men zich tegen dezelven behoeden, en door welke Middelen kunnen zy geneezen worden?*

De Vraag, in het Jaar 1769. door haar opgegeeven, om ze te beantwoorden voor het Jaar 1771, is: *Welken zyn de beste Middelen om Vaarwaters te verdiepen, het zy de ondiepten gekomen zyn door Verzandingen, Kleijen, Slikken, ofte anderzints?*

De prys, gesteld op ieder van de twee bovengenoemde Vraagen voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord heeft, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatschappye geslaagen, met den naam van den Schryver, en het jaartal op den rand.

De Antwoorden op de Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, nogte met meldinge van hunne Woonplaatse, maar met eene Zinspreuke, getekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinspreuk tot opschrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatschappye, zeer leesbaar geschreeven, in het *Nederduitsch*, *Fransch* ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

De Maatschappy vreest, dat zy door het juist bepaalen van de grootte der Antwoorden, die zy verwagt, ligtlyk den Schryveren de gelegenheid beneemen zoude van het noodige te melden. Nochtans moet zy verklaaren, dat het haar zeer aangenaam zal zyn, wanneer de Schryvers hunne Antwoorden, zoo veel mogelyk is bekorten, door alles daar van af te laaten, 't geen niet volstrekt tot de hoofdzaake, die zy vraagt, behoort.

Ieder eenen, wie hy ook weezen mag, staat vry, na den prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzicht Leden van deeze Maatschappye zyn. Ook zal het den geenen, dewelke den prys behaalen zal, niet vry staan zyne Verhandeling, waarop hem de prys is toegeweezen, het zy in het geheel ofte ten deele; het zy apart ofte by eenig ander werk, te doen drukken, zonder de uitdrukkelyke toestemming van deeze Maatschappye daar toe verkreegen te hebben.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *May* 1770.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 11½	29. 10	29. 10½	48	49	43	Z W	N W	N W	Betr. Reg.
2	— 9½	— 8½	— 6	40	46	49	N W	—	—	Hag. D. Sn.
3	— 6	— 6½	— 8	41	47	41	—	—	N	Buijig
4	— 8	— 7½	— 7	44	50	45	—	W	W	Ryp Buijig
5	— 6½	— 6½	— 6½	47	56	53	W t Z	Z	Z	Betr. Reg.
6	— 7	— 7½	— 8	53	64	55	Z	—	O	Held. —
7	— 8	— 9½	— 10	56	60	51	Z O	N W	N W	—
8	— 10	— 10½	— 10½	53	58	47	Z W	—	—	Betr. Held.
9	— 10½	— —	— 11½	52	60	50	—	W t N	—	Helder
10	— 11½	— 11½	— 11	52	67	56	Z	Z	O	—
11	— 9½	— 8½	— 7½	60	77	64	—	—	Z O	— Wolk.
12	— 7	— 7½	— —	65	76	60	Z O	Z O	—	— Reg.
13	— 8½	— 9½	— 10	62	69	63	Z	Z	N	— Wolk.
14	— 10	— 10	— —	63	73	63	O	O	O	Helder
15	— —	— —	— —	62	68	62	N O	N O	N O	Betr. Hel.
16	— 11½	30. 0½	30. 0½	59	66	58	O	O	—	Helder.
17	30. 0½	— —	29. 11½	55	60	60	N O	N O	—	Betr.
18	29. 11	29. 10	— 9¾	57	56	60	—	—	—	Reg.
19	— 10½	— 11	— 11	52	62	58	W	W	Z O	Betr. Held.
20	— 11	— —	— 10½	62	64	60	O	O	—	— Reg.
21	— 10½	— 9½	— 8	60	73	62	Z W	Z W	Z W	Donder —
22	— 8	— 8½	— 8¼	58	62	58	—	W	N	Held. Betr.
23	— 9½	— 10	— 10	56	66	55	N	N W	W	Betr. Held.
24	— 10½	— 10½	30. 0	60	65	54	Z W	Z W	N	Helder
25	30. 0½	30. 1	— 0½	55	60	54	N	N	—	Betr.
26	29. 11½	29. 11	29. 10¼	56	64	54	N O	N O	N O	— Held.
27	— 10	— 10	— 9½	58	62	51	—	—	—	— —
28	— 9	— 9	— 9	57	59	52	—	—	—	—
29	— 9½	— 10	— 10	52	56	51	N	N	N	— Reg.
30	— 10½	— 10½	— 10½	55	57	51	N O	Z O	N O	— — W.
31	— 10	— 9½	— 9	52	56	48	N W	N W	N W	Buijig.

Hoogste Barometer d. 30. 1 }
Laagste Barometer d. 29. 6 } middelb. d. 29. 9½.
Hoogste Thermometer gr. 77 }
Laagste Thermometer gr. 40 } middelb. gr. 58½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER HET HAATLYKE, DE OORZAAKEN EN GEVOLGEN DER ONVERGENOEGDHEID.

Cui pauca non sufficiunt, ei nihil satis est.

VOor een redelyk Wezen is 'er geene gepaster Deugd, dan de *Vergenoegdheid.* Deze Deugd mag met regt de grootste Rykdom genoemd worden, dewyl ze den mensch den hoogsten trap van Gelukzaligheid in dit leven doet bereiken; buiten welke alle tydelyke bezittingen voorwaar niets te rekenen zyn; buiten welke men de uitstekenste aardsche goederen veragtelyk, en de Rykdommen, de Schatten dezer weereld, zonder vermogen hebbe te houden: „ Hy alleen is gelukkig, zei DEMOKRITUS, die met weinig te vreden, maar hy is ongelukkig, die met groote schatten onvergenoegd leeft". — De Onvergenoegdheid is in tegendeel eene Bron van alle kwaad, de oorsprong van alle verderf; want ze maakt, ten aanziene van hare uitwerkinge, den mensch arm, in het midden van de grootste Schatten; ze doet gebrek lyden, schoon men uitgebreide Rykdommen bezitte; ja ze doet den armen Sterveling van behoeftigheid vergaan, in den grootsten overvloed. De onvergenoegde Man zit by zyne opgehoopte schatten, in het midden zyner Geldstapels, van gebrek te sterven. Hy vergaat by zynen overvloed, overmits de begeerte naar grooter geldhoopen, naar uitgebreider goederen, in hem enen onverzadelyken honger wekt, die hy met alle zyne bezittingen niet stillen kan. Arm is en blyft hy, schoon alles by hem overvloeie. Hy verteerd zich zelven door begeerlykheden, opwellende uit de onleegbare Bron van te onvredenheid. Deze ondeugd mag men inderdaad aanmerken als een knagenden worm, die rusteloos in het hart zit te wroeten, en den boezem ontledigd van die zagte en streelende Weltevredenheid, waar uit 's menschen rust en kalmte der Ziele, het grootste geluk, dat men genieten kan, geboren word. Zy verteerd mag men zeggen alle 's menschen Levenszappen, die anders ene verkwikkelyke Vergenoegdheid gestadig in den Boezem stort. Zy doorknaagd

knaagd den dunnen en broozen Levensdraad, en ftort den ongelukkigen Sterveling fchielyk, gewis, en zeer onverwagt, in de ysfelyke, in de verfchrikkelyke kaken des Doods; (inderdaad de Dood is voor een onvergenoegd Mensch een gedrogt, een alleraffchuwelykst Monfter.) De reden hier van is ligt na te gaan; dewyl men als dan het einde bereikt, de uiterfte meetpaal van alle zyne uitzigten; want hier nemen ze eensklaps een einde, hier worden zy alle verydeld, en verdwynen, even gelyk men enen dunnen nevel ziet vergaan, wanneer de al verkwikkende Zon hare vermogende ftralen onverhinderd op het aardryk uitfchiet. Moet de dood denzulken niet als het ysfelykfte gedrogt toefchynen? Daar de tegenovergeftelde deugd den Mensch, in het midden der Armoede, nog ryk maakt; hem zich zelven, en al wat hy bezit, aan ene wyze beftiering gewillig doet onderwerpen; hem neigt om alle onvoorziene gevallen gemoedigd te dragen, dat hem gefchikt maakt om gelukkig en lang te leven; ook kan de dood zelf hem niet ontzetten noch verfchrikken; dewyl zyne uitzigten zich niet flegts bepalen binnen dezen engen Levenskring, maar eerst na den dood, voornamentlyk hare vervulling verkrygen.

Het is niet te min te beklagen, dat deze Deugd, de Deugd van vergenoegdheid, welke redelyken Wezens zo zeer past, al te veel, en te fchandelyk word verwaarloosd. Weinige oogenblikken tog hebben vele menfchen in hun ganfchen leeftyd, in welke zy deze aangename en verkwikkelyke Gemoedsgefteldheid zuiver genieten; ene Gemoedsgefteldheid, die de Ziel ftil, en den Boezem in ene zagte kalmte houd. Onze gemoederen zyn veelal gelyk de ligte Golven, welke door allerleie winden in beweging en oproer geraken. De geringfte omftandigheden brengen dezelven in wanorde; en de minfte veranderingen kunnen enen verbazenden invloed op ons zedelyk beftaan maken. Het zyn tog flegts enige weinige verheven Geesten, die derzelver fterken indruk kloekmoedig weerftand bieden; en dezen zyn het nogtans, die het ware geluk bezitten; waarom ik het zeggen van enen zekeren Wysgeer hier zeer gepast oordeel: „ Hy is, zegt hy, alleen gelukkig, in wiens Boezem ene geftadige kalmte heerscht". En wie kan beter zich deze Gelukzaligheid toeëigenen, dan de Man, die vergenoegd leeft?

Dan het is noodzaakelyk, dat men, een kwaad beftrydende, allereerst deszelfs Bron en oorfporng opfpeurd;

de-

dewyl men zonder dit bezwarelyk het ongemak zal uitroeijen. Men heeft ondertusschen niet ver te zoeken om de bron dezer ondeugd, de Onvergenoedheid namentlyk, te vinden. Wanneer men de meeste menschen in hunnen regten aart beschouwt, zal men bevinden, dat ze veel al van ene ongestadige gesteldheid, en wispelturige geaartheid zyn. De menschen bezitten over 't algemeen ene geringe hoeveelheid van standvastigheid, en in tegendeel enen overvloed van ongestadigheid. Zelden kan hun een voorwerp lang genoegen geven: de bezitting van het een doet hen terstond naar het ander reikhalzen, en van het geen ze bezitten inderdaad ene walg en afkeer krygen. Dit is ene ryke Bronader van vele verderfelyke Ondeugden, en wel voornamentlyk de eerste oorsprong van de Onvergenoegdheid. Het is volstrekt onmogelyk, dat een ongestadig Man een vergenoegd mensch kan zyn. Naar mate nu een mensch ene grootere of kleindere hoeveelheid van ongestadigheid bezit, is hy altoos meer of minder onvergenoegd; dewyl het genoegen den ongestadigsten het verste ontvlugt. Beschouw het bestaan enes ongestadigen Mans, gy zult zien dat hy rusteloos geslingerd, rusteloos bewogen en voortgedreven word; zelfs is hy buiten vermogen, een enig voorwerp van naby in deszelfs innige waarde te overwegen. Al wat hy ziet beschouwt hy vlugtig; al wat hy hoort maakt maar enen flauwen invloed op zyne Ziele; en al wat hy bezit zyn smakeloze, zyn laffe vrugten van ene vlugtige begeerte. Maar welke hulpmiddels tegens dit kwaad aangewend? Men mag byna, wanneer het ongemak zwaar is, het zelve onder de ongenezelyke kwalen stellen, onder de zulke, die alle aangewende hulpmiddels belaggen. Het enigste middel nogtans, waar van ene gewenschte uitwerking zou kunnen verwagt worden, is, dat de zodanigen langzamerhand gewennen, zich by één voorwerp ene wyle tyds op te houden.

Dog laat ons den Mensch in zyne handelingen nog nader, van ene andere zyde, beschouwen, en dan zullen wy ongetwyfeld nog meerder Bronnen ontdekken, die dit verderfelyk kwaad, het ongenoegen doen opwellen. Wy zyn redelyke Schepzels, op zulk een edel voorregt durven wy ons beroemen. Wy stellen ons door deze voortreffelykheid ver in waarde boven al het geschapene op dezen Aardkloot. En inderdaad, de Mensch bezit uitmuntende gaven, hem door den Bestierder aller dingen mildelyk medegedeeld, in zo ver, dat ze ons, als wy dezelven wel aanleiden, ver

in voortreffelykheid, in redelykheid en andere gaven boven alle overige ondermaansche Schepzelen zouden verheffen. Dan hoe schandelyk misbruiken wy deze voorregten! Laat ons eens overwegen hoe vele schadelyke ondeugden uit het misbruiken onzer vermogens, waar door wy ons boven al het overig Schepzel verheffen, voortvloeien; en hoe vele schandelyke bedryven, die voorwaar ver beneden de Menschelykheid zyn, hier uit hervoort komen.

Alle de vermogens, welke wy bezitten, alle de hartstogten, die dezelven opwekken, die als tot dryfveren, en roerzels dienen, om dezelven in beweging te brengen, of levendig te houden, beschouwd in dat licht, zo als wy ze uit de milde en gunstryke handen van onzen Algoeden Schepper ontvangen hebben, zyn niet slegts onzondig; maar volmaakt goed, en noodzakelyk goed, om dat ze onmiddelyk van den Algoeden God afdalen, van wien niets dan het geen volmaakt goed is, komen kan: noodzakelyk; aangemerkt de Mensch buiten deze in een gevoelloos kunsttuig veranderen zou. Dan het is de Mensch, die ze schandelyk misbruikt, die deze voorregten onverantwoordelyk besteed, en te koste legt om voorwerpen te bejagen, die zyne moeite en arbeid onwaardig zyn; voorwerpen, die geen wezen hebben, en slegts alleen in schyn bestaan. Dus doende worden onze hartstogten zondig, om dat ze dienen, of dat wy ze zelve gebruiken en doen dienen, om onze vermogens gaande te maken, om die aan te zetten, en kragtig in beweging te brengen, ten einde wy ons door dezelve meester maken, of ons bepalen ter najaginge van voorwerpen, die we behoorden te vlieden. Deze zondige hartstogten beginnen wy van tyd tot tyd al meer te vieren, in zo ver, dat we, van redelyke Wezens, de alleronredelykste schepzels onder al het geschapene beginnen te worden. De driften raken aan het woeden, en vallen den zwakken Mensch, die geenen of slegts enen geringen tegenstand bied, van rontsomme aan, overweldigen hem, ketenen hem vast in onverbrekelyke kluisters, en maken hem tot den allerveragtelyksten slaaf der Zonde; terwyl de ene begeerlykheid de andere opwekt, de boezem van alle genoegen ontledigd, de Vergenoegdheid, de ware Weltevredenheid geheel uit het hart verbannen word, en de Mensch warelyk ter neder stort in ene peillooze diepte van kwelling en ongenoegen.

Zie daar den Mensch overgegeven aan de zonde; zie daar dat Pronkstuk der Natuur, waar in de Wysheid en het

het vermogen van den Almagtigen Schepper zo zigtbaar afschittert, vervallen uit enen staat van Vryheid, tot ene onvermydelyke, tot de smartelykste, tot de allerjammerlykste slaverny. Maar zie daar te gelyk de Bron, waar uit zulk ene verkeerde handelwyze voortvloeit. Wy zyn met een vermogen door onzen grooten Maker beschonken, dat, als wy het wel weten aan te leggen, van ene byzondere waarde is, namentlyk, dat wy vryë Schepzels zyn, dat we vry werken; dan dit vermogen misbruikende word het ene ryke ader van verderfelyke ondeugden. Wy behooren onze Vryheid paal en perk te stellen, en niet alles te werken wat wy zouden kunnen doen: want deze is de wenschbare Vryheid, die bestaat in alles te kunnen werken wat betamelyk en billyk is. Zodanig ene Vryheid is ons geschonken en inderdaad geschonken, om ze op die wyze te gebruiken, en nooit anders: dog wy menschen integendeel handelen doorgaans op ene geheel tegenstrydige manier. Wy zyn vrye Schepzels, voorzien met de uitmuntenste Zielsvermogens, zo voortreffelyk uit de handen van onzen Schepper voortgekomen, als toonbeelden der Godlyke Wysheid: maar zyn wy vrye Schepzels, wy kunnen ons niet beroemen dat voorregt van Vryheid wel te gebruiken; maar moeten in tegendeel, ons gedrag van naby en onzydig beschouwende, belyden, dat wy dat geschenk schandelyk verwaarloozen, en gebruiken tot geheele andere eindens en oogmerken, dan wy 'er mede beschonken zyn. Wy laten ons veel al bestieren door bedorven, door ziedende hartstogten, die ons afleiden van onzen pligt, en ons aandryven tot de tegenoverstaande ondeugd. Wy geven ons, wanneer we onzen bedorven hartstogten den teugel vieren, en onze vermogens misbruiken, doorgaans met al dien ernst, met al die drift, met al dien onvermoeiden yver, met al die moeite, met al dien arbeid aan de Zonde, en alle verderfelyke Ondeugden over, als we behoorden aan te wenden om onzen Pligt en alle Zedelyke Deugden te betragten. Wy begeven 'er ons doorgaans toe, met alle die pogingen, die we behoorden aan te wenden om zulks te ontvlieden. Wy beschouwen dan met lust dat geen, waar van wy, als redelyke als verstandige Wezens, enen walg, een afgryzen, en daadelyken afkeer behoorden te hebben. Zie daar, op welk ene wyze men veelal gewoon is te handelen, en dus een verkeerd een onbetamelyk gebruik te maken, van byzondere voorregten, ons geschonken met de allerwysste uitzigten en oogmerken, zo onontbeerlyk voor den Mensch

dat hy dezelven nimmer misſen kan. Dan zie daar in tevens aangewezen, hoe uit het misbruiken der Vryheid zeer vele ondeugden voortvloeijen, en dat zulks dierhalven met regt mag aangemerkt worden, als ene verderfelyke bron van Zonden en Ongeregtigheden. Maar hoe weinig vergenoegen uit zulk ene handelwyze voortvloeije, zal aanſtonds blyken, wanneer we ons zelven beſchouwen, in dien ſtaat, dat we aan onze driften vrylyk den teugel vieren; als wy onze vermogens misbruiken; als wy die zonderlinge gaven, waar mede wy mildelyk zyn beſchonken, verwaarloozen; en, met één woord, zo wy ons overgeven, als ſlaven der Zonde, aan de dienstbaarheid der Ongeregtigheden. O verdwaasde, uitzinnige Sterveling, wat zyn uwe pogingen veelal voor U doodelyk, voor U verderfelyk, voor U jammerlyk, uwer onwaardig en ten eenemaal onbetamelyk! Dat wy bedenken welk een beklagelyk lot ons te wagten ſtaat, wanneer wy niet ontzien onze vermogens te misbruiken, en onze aangezigten wenden, werwaards wy onzen rug gekeerd moesten hebben.

Dan laat ons voortgaan om te toonen, hoe wy inderdaad ons geluk verwoesten, wanneer wy onze driften bot geeven, en ſlaven onzer verkeerde begeerlykheden worden; hoe wy nimmer ene ware en zuivere Vergenoegdheid genieten kunnen, zo lang wy der Zonden dienstbaar zyn.

Wanneer wy den aart van ons geluk regt nagaan, dan zullen noch kunnen wy voorwaar niet anders ontwaar worden, dan dat het zyn grond, zynen oorſprong in ons genoegen hebbe, in het vergenoegen, in die ſtille, die bedaarde rust der Ziele, die eenparige Weltevredenheid, die ons de waarde der dingen en niet derzelver ſchyn doet ſmaken. Dan hoe jammerlyk word dat geluk verwoest, zo dra wy ons den teugel onzer driften uit de handen laten wringen. Wat gebreekt den Mensch, wat heeft hy meer noodig, wanneer zyne Ziele vrede, zyn boezem ene bedaarde kalmte geniet? Maar zie daar den verdwaasden Mensch ſpoorloos weggeſleept, door zyne doldriftige hartstogten, die hem, als dol en verwoed, van de ene Onvolmaaktheid tot de andere, van ene mindere Misdaad tot ene grootere brengt, die hem even daar door ſtort in ene geduurige Onvergenoegdheid, en zyne Ziel met de angstvalligſte ongerustheden kwelt en jammerlyk pynigt. Deze tog zyn de rampzalige gevolgen ener misbruikte Vryheid; deze zyn de beklagelyke gevolgen van de Dienstbaarheid der Zonde, onrust, kwelling, nare pranging in het geweeten;

ten; een verliezen van die ftille bedaardheid der Ziele, van die vreedzame kalmte des Gemoeds, waar door de Mensch, uit enen gelukkigen, uit enen voordeeligen Stand, geftort word, in enen ftaat van jammeren, in enen ftaat van de uiterfte Rampzaligheid.

Hoe noodzakelyk dierhalven behoort de Mensch altoos den teugel zyner driften in de hand te houden! Dien immers verliezende, moet hy terftond alle genoegen verliezen; ene geftadige, ene kwellende, ene lastige Onvergenoegdheid, vervangt de plaats van ene ftreelende, van ene bedaarde, en geruste Weltevredenheid. Men verliest by dit alles nog zyne Vryheid, en word een flaaf der ondeugden; als dan verwandelt dat redelyk Schepzel, de Mensch, in het allerredeloosfte, in het allerwoestfte, in een alverfcheurendst Dier; leggende, te gelyk met zyne Redelykheid, alle Menschlievenheid op eenmaal af. Te rade gaande met zyne ziedende met zyne verhitte driften, en kwalyk aangelegde hartstogten, verliest men alle de natuurlyke vermogens van zyn Verftand, verfmadende, veragtende te gelyk alle bedaard overleg met de Rede. Men word een Dienstknegt der Zonde, natuurlyk vyandig en afkeerig van de Rechtvaardigheid; men verzet zich halftarrig, voorbedagtelyk, met opzet, met overleg, en met rypen rade tegens alle Billykheid; verbannende de fchoonfte aller Deugden, de Liefde, uit zyne verwilderde Ziele. Men maakt een overleg met Toorn, Wraakzugt, Gramfchap, Onregtvaardigheid, Haat, Nyd, en alle baldadige ongebondenheden, die dan alle onze gangen leiden, onze fchreden beftieren, ons ganfche gedrag en onze geheele Levenswyze regelen. De tegen overftaande Deugden worden uit het hart verbannen; en nimmer worden zy ongedwongen geoefend, maar alleen in zo ver, als dient om zich te veiligen tegens de ftraf, welke op de overtreding der Wet gefteld is. Indien men daar door veeltyds niet weerhouden wierd, in het plegen van Ongeregtigheid, voorwaar het woeste Libien, het Vaderland der verfcheurendfte der wreedfte Dieren, zou geene voorbeelden van wreedaartigheid opleveren, dat onder het geflagt der Menfchen niet geëvenaart, zo niet nog verre overtroffen wierd. De doldriftige Mensch zou veelmalen in het zieden zyner onbeteugelde hartstogten de wraakzugt, en alle ongebondenheid, zo zeer den ruimen teugel vieren, dat hy in deze ongetemde woede en doldriftigheid geen Schepzel verfchoonen zou; daar het allerroofzugtigfte Dier ten minften

nog enige blyken van Edelmoedigheid zal betoonen, zou de Mensch, aan de wellusten, aan de ondeugden geheel overgegeven, dikwils de allergeringste vonk van Edelmoedigheid nog zoeken uit te blusschen, wierd hy niet door Wetten gedwongen tegens wil en dank dezelve te moeten oefenen. Men schrikt doorgaans voor een Roofdier, voor een verscheurend wild Beest, men heeft 'er enen natuurlyken afkeer van; maar derzelver gedrag, bedaard overwogen, is minder onverschonelyk, dan dat van zommigen onder het geslagt der menschen. Doorgaans woed dit gedierte slegts op een byzonder zoort van Schepzelen, en wel meestentyds op dezulken, die hun tot nooddruft, tot onderhoud des levens volstrekt onontbeerlyk zyn; terwyl zy anderen verschoonen, of 'er niet op aanvallen, dan in den dringensten nood, en zommigen zelfs beschermen. Maar tot welk enen trap van hoogte ziet men de woede zommiger doldriftige menschen steigeren, wanneer zy hunne onbeteugelde hartstogten zonder schroom mogen vieren en opvolgen. Hoe veele voorbeelden levert de dagelyksche ondervinding hier van op, treurige voorbeelden, ten uitersten onteerend voor het Menschdom. Hoe dikwils ziet men den enen Mensch, uit verderfelyken heblust aangedreven, in woede aanvallen op den anderen, of anders bedekt, uit vreeze voor de gedreigde straf tegens de misdaad gesteld, zynen Evenmensch verderfelyke lagen leggen, waar van men de beklagelyke uitwerkzels helaas te dikwils ziet en ontwaar word. Hoe ver zou de Baldadigheid zommiger menschen niet gaan, wierden zy niet door de gestrengheid der Wetten weerhouden. Nu bedenkt men dikwils duizend middels, om zyne snoodheden bedektelyk te kunnen uitvoeren; dan waren 'er geene Wetten, wat zou dezulken weerhouden, om het geen ze nu heimelyk doen, opentlyk uit te voeren; dewyl ze door geen grondbeginsel van Deugd bewogen, maar alleen uit vrees voor de straf weerhouden worden, om de snoodste misdaden niet te bedryven. Hoe vele woedende en doldriftige menschen zou men in de Zamenleving niet vinden, wierden ze niet belet door den band van gestrenge Wetten, welke hen nu beteugelen. Ieder, wie zyne driften, en verdorven begeerlykheden vrylyk opvolgt, strekte gaarne zyne Heerschappye over al het Menschdom uit. Nu kan men de geringste belediging bezwarelyk van enen anderen verdragen; dan, nergens door verpligt of aangehouden zynde, zou elke belediging ene doodstraf verdienen; alhoewel

wel de wraaklust veeltyds geenen anderen grond zou hebben, dan alleen ene onbeteugelde Baldadigheid. Men behoeft niet eens voorbeelden by te halen, getrokken uit de al vernielende Oorlogen, waar in men de menschen onderling, door ene zugt van Onvergenoegdheid gedreven, ongehoorde wreedheden jegens elkander ziet bedryven. Waar in men deze redelyke wezens, door onderlinge te onvredenheid, verhit op Menschen bloed, en aangedreven om het bezit van anderen te roven, op de alleronredelykste, op de allerontmenschte, op de allerwreedste wyze, tegens elkanderen ziet woeden. Uit welk een grond anders, dan uit de Onvergenoegdheid, komt zulk een onwaardig gedrag veler Menschen voort? Dan waar loopt zulk ene handelwys op uit? ô Mensch! Gy handelt voorwaar tegens alle wetten van Redelykheid, gy vertreed en vertrapt alle billykheid, gy handelt lynrecht aan tegens alle de oogmerken, welk uw Groote Formeerder, in U het bestaan te geven, gehad heeft.

Deze treurige gevolgen heeft ene onbeteugelde involging zyner Driften en verdorve Hartstogten; zulke treurige gevolgen, en nog meer, heeft de Onvergenoegdheid. Wat beweegt U dan ô Mensch, om U zo schielyk toe te geven aan een gebrek, dat zulke gevreesde gevolgen heeft! Niets is 'er natuurlyker, en dat meer door de bevinding bevestigd word, dan dat de ene misdaad de andere volgt, de ene ondeugd de andere voortbrengt, en de Mensch aldus van de ene zonde zeer gemakkelyk tot de andere verleid word. Zo gaat men over, van de ene Ongeregtigheid tot de andere, en dikwils is de toegevenheid, in ene geringe misdaad te durven plegen, de Bronader, waar uit ene gansche reeks van verderfelyker Ondeugden voortvloeijen.

Dan 'er is nog ene zeer schadelyke Bron, die ene onbedenkelyke menigte van schandelyke wanbedryven opgeeft; dat is de Ondankbaarheid; welke niet minder als ene eerste en voorname grond der Onvergenoegdheid, mag gehouden en aangemerkt worden.

Onverdiend geniet men tallooze voorrechten, die men wegens een verkeerd gedrag allen, tot de minste toe, verbeurd heeft; Hemelsche weldaden worden ons geschonken, die wy ten eenemale onwaardig zyn. Maar hoe verkeert 'er de Mensch omtrent? Zo als hem betaamt? ô neen! De ondankbare, de onvergenoegde Sterveling, is nog te onvreden! Met de snoodste ondankbaarheid beantwoord hy deze groote weldaden; Hy mort gestadig tegens zynen

goedertieren Weldoener; hy bedilt gedúurig zyne wyze, zyne aanbiddelyke wyze schikking en Voorzienigheid, even als ware Hy waardig, dat om zynen wille de gansche Orde in de Natuur wierde omgekeerd. O! wat is de mensch dikwils verdwaasd met te murmureren tegens den Almagtigen! Wat verheft hy zich zottelyk tegens zynen gedugten, tegens zynen gevreesden Maker; berispende zyne onnaspeurelyke wegen van onbegrensde Wysheid. Helaas! wat onderneemt gy, ô dwaze kinderen des Stofs, nietige en ras vergankelyke Stervelingen, bedenkt eens, hoe zwaar het U zal vallen, uw gedrag in het aangezigte der hoogste Geregtigheid te verdedigen. Duizende wegen en middelen heeft Hy, om U uwe roekelooze dwaasheid te doen beklagen; duizend en duizend middelen heeft Hy om U te vernederen. Hy neemt 'er een uit allen en hy mist niet; want niets kan hem in zyne oogmerken verhinderen; Hy neemt uwen adem weg en gy sterft! Zie daar dan dat zamenweefzel van Onvergenoegdheid, van Ondankbaarheid, van Ongeregtigheid, dat de gansche Geschapenheid alleen om zynen wil in enen anderen vorm wil gegoten hebben. Zie daar dat zamenweefzel van snoode ondeugden ligt, op de geringste aanraking van een Almagtigen Vinger, roer- en levenloos op den grond! Verbazende verandering! al zyn woelen, al zyn draaijen, wenden en keeren, alle zyne groote voornemens zyn te gelyk met al zyn murmureren op eenmaal opgehouden.

Verstaat eens; ô Menschen! gy verdwaasde Zoonen des stofs, tot welke schandelyke misdaden de ondankbaarheid u aandryft; zy is de Bron waar uit uwe gestadige Onvergenoegdheid opwelt; wordt opmerkzaam en wys; en kan U geene kragt van reden overtuigen, laat U dan ten minsten door voorbeelden leeren! Morgen! morgen zult gy sterven, is ene waarheid, die u verbaast, maar welker mogelykheid nogtans de dagelyksche bevinding onwedersprekelyk maakt! Blyft gy dan onzinnig voortwandelen op den breeden weg des verderfs, in het midden der ydelheden.... Nog zeer weinige schreden voorwaards, zie daar, alles verdwynt voor uw gezigt; in één enkel ogenblik word de gordyn des doods geschoven voor al het zienelyke, en de mensch stapt over in ene onherroepelyke Eeuwigheid! Deze waarheid, hoe nadrukkelyk, is nogtans buiten staat om velen opmerkzaam op zich zelven te maken. Zy blyven ondankbaar tegens hunnen Schepper en Weldoener, zyn onvergenoegd, nimmer te vreden, en, hoe zeer met weldaden over-

overladen, zyn ze trotsch, hovaardig, hoogmoedig en verwaand, verbeeldende zeer groote dingen van zich zelven. Nergens kunnen zy gebrek aan lyden, of zy gieten hun ongenoegen uit tegens den Hemel, hunne enige toeleg schynt te zyn altoos de handelwys hunnes Makers te berispen; zich allerwegen tegens dat ontzaggelyk Wezen ondankbaar, onvergenoegd, te onvreden te betoonen, en zyne genadige en gunstige zorge te veragten. Niets mag hun tegen loopen, geene tegenheden hen kwellen, of zy beschuldigen de wyze Voorzienigheid, en verzetten zich tegens derzelver algemeene schikking. Terwyl men, aan den anderen kant, vele menschen, in het midden van den overvloed zelven, onvergenoegd, ten enemale te onvreden vind. Dan al uw woelen, ô Mensch, is enkele ydelheid! Eerlang word het stof uwe woonplaatze, en uwe vuile en ondankbare, uwe onvergenoegde Ziel zal den verdienden loon harer ongeregtigheden ontvangen! Waarom dan langer zo dwaas gehandeld, ô menschen! Daar gy uwe Zielen gestadig kwelt in dit leven, en het zelve geeindigd zynde gevaar loopt van nog oneindig ongelukkiger te zullen worden! Gy hebt geen enkel oogenblik in dit leven, dat gy zeggen kunt zuiver geluk te smaken, om dat gy altoos te onvreden, onvergenoegd zyt; dan uw ongeluk zal nog duizend en duizendmaal verzwaren, na dit leven. Hoe zeer waart gy niet verpligt ene vergenoegde, ene bedaarde Ziel, een stil gemoed en ene geruste Weltevredenheid te bezitten: maar gy zyt onvergenoegd, gy zyt onrustig, gy zyt woelagtig, gy zyt over alles te onvreden: gy zyt regt het tegendeel van 't geen gy behoorde te zyn. Daar gy ene altoosduurende dankbaarheid moest betoonen, enen verschuldigden eerbied, ene hoogagting voor uwen Weldoener; daar zyt gy ondankbaar, daar veragt gy uwen God, en versmaad uwen Maker. Meent gy dat ge uwen pligt straffeloos zult kunnen verwareloozen? Gewisselyk ô Mensch! de verantwoording zal u hard vallen, uwe Baldadigheid zal éénmaal voor het licht komen. Gy zult van alle uwe bedryven rekenschap moeten geven, en niets hebben ter uwer verantwoordinge. Word éénmaal wys! word éénmaal oplettend! geef nauwkeurig agt op u zelven, en op alle uwe daden! schik u naar de uitkomsten der zaken, murmureer niet tegens den Hemel: maar betoon u, zonder ongevoelig te zyn, altoos gelaten tegens uwen God!

C. V. D. G.

DE VERSCHEIDENHEID DER SCHEPZELEN, ENE PROEVE VAN DE WYSHEID DES SCHEPPERS.

Hoc totum Universum est Spectaculum Gloriæ Divinæ.

WAnneer wy het gefchapene aandagtig genoeg gade flaan, en in overweging nemen, alles wat ons geftadig omringt, alle die voorwerpen namentlyk, welke wy by ieder opflag van het gezigt ontwaar worden; als dan zullen wy bevinden, dat 'er in het Gefchapen Al ene verwonderingswaardige verfcheidenheid gevonden wordt, ene verfcheidenheid, welke men te vooren, door onvergeefelyke onagtzaamheid, mogelyk niet eens opgemerkt heeft. En zulk ene onopmerkzaamheid mag men zeer gereedelyk in de meeste menfchen vermoeden, ja vooronderftellen; als hier uit voortfpruitende, dat ene dagelykfche gewoonte omtrent alle zaken ons onoplettend, koel en onverfchillig maakt. Dan, wat hier van zy, zo dra wy maar enige onderwerpen, in ene nauwkeuriger overweging genomen hebben, zullen ze ons ene verfcheidenheid vertoonen, waar over wy verfteld moeten ftaan; en indien wy ze ééns met opmerking onderzogt hebben, zullen wy nauwlyks begrypen kunnen, hoe het mogelyk zy, dat ze niet ieder een aanfpoort tot ene meerdere opmerkzaamheid, omtrent uiterlyke voorwerpen; terwyl wy, aan den anderen kant, bevinden zullen, dat zodanige waarnemingen ons een diep ontzag en eerbied inboezemen, voor den grooten Schepper aller dingen; die, met zo vele wysheid, met zo veel beleid, met zulke gepaste oogmerken, in al het gefchapene zulk ene wonderbare verfcheidenheid gelegt heeft, ter betooging zyner ontzaggelyke Almagt, zyner volftrekte Onafhankelykheid, en tevens van zyne aanbiddelyke Godheid. Ene bedaarde overweging dezer waarheid moet een hart, niet ten eenemaal ongevoelig, ontwyfelbaar geweldig treffen, en de Ziel van verbaasdheid opgetogen houden; aanbiddende de oneindige Mogendheid van onzen grooten Formeerder. Zaken van zo ene edele natuur, dat ze dubbel onze nadere overweging verdiënen.

Laten wy dan, om by trappen op te klimmen, allereerst onze aandagt bepalen by alle de Voorwerpen, welke ons in het Gefchapen Al voorkomen, van de grootfte tot de kleinfte, van de heerlykfte en voortreffelykfte, tot dezulken, die we gewoonelyk van mindere waarde rekenen, en

uit

uit ene verkeerde minagting veel al onzer opmerkinge niet eens waardig schatten. Dit doende zullen wy al aanstonds overtuigd worden van deze waarheid, dat 'er ene onnaspoorlyke verscheidenheid van voorwerpen zy; die zo groot is, dat iemant, niet gewoon zyn verstand ooit by dit onderzoek te bepalen, dit als ten eenemaal onbegrypelyk zal aanmerken. Hy zou het voorwaar niet gelooven kunnen, schoon het hem nog zo verzekerd wierd van dezulken, op wier trouw men zich veilig verlaten mag; hy zou het niet gelooven, voor dat men hem door onwedersprekelyke bewyzen van derzelver zekerheid overtuigd had. Het is toch den zodanigen niet alleen wonderbarelyk, maar ik mag wel zeggen, byna ten eenemaal ongeloofelyk, dat 'er, onder zo vele millioenen van geschapen Wezens, geen twee gevonden worden, die elkanderen in allen deele volmaakt gelyk zyn. 't Gaat voorwaar, ik beken het, bykans het geloof te boven, voor dezulken, die deze zaken nimmer in opmerking genomen hebben. Dan welk enen diepen indruk behoorde deze overweging op een ieders hart niet te maken, van de verbazende magt, en de ondoorgrondelyke diepte van de Wysheid des Almagtigen Scheppers! en met welk enen diepen Eerbied, moesten wy gevolglyk niet altoos vervuld zyn, jegens een Wezen zo volmaakt als den Oneindigen God? kunnen wy wel immer ons gezigt ten Hemel wenden, zonder aangedaan te zyn met verwondering, over het onbepaald vermogen, 't geen weerelden van zo ene verbazende grootte, waar onder onze Aardkloot een der allerkleinste gerekend wordt, heeft voortgebragt, en zich in ene juiste orde doet bewegen. Maar alle die ontzaggelyke, die verbazende groote Lighamen, welke zich, ieder in hunne kringen, boven onze hoofden geregeld omdraajen, alle die groote weerelden, zyn van elkanderen onderscheiden; elk heeft zynen byzonderen kring waar in 't zich vry kan bewegen; ieder heeft zyne byzondere werking; en wie weet, door hoe vele millioenen van byzonderheden ze nog meer onderscheiden zyn. Deze overweging, verder voortgezet, zou ons, met een weinig nadenkens, nog in veel aanmerkelyker verwondering brengen, indien wy enigen tyd met onze aandagt by deze voorwerpen vertoeven wilden. Maar laten wy ons liever bepalen tot voorwerpen, die nader onder ons gezigt zyn.

De aarde, die wy bewonen is genoeg in staat om ons

zo

zo vele verscheidenheden te vertoonen, dat onze vermogens oneindig te kort schieten, om dezelve geregeld na te gaan. Deze, die voor onze nafpeuring gemakkelyker zyn, kunnen ons een ruimen overvloed van stoffen opleveren, om onze zielen met ene diepe verwondering over de grootheid en wysheid des Makers te vervullen.

Wanneer wy de zogenaamde vier Ryken der Natuure, en de daar in onderscheiden Rangen en Klassen van alle de geschapene Voorwerpen, die op dezen Aardkloot gevonden worden, ieder afzonderlyk, onder onze nafpeuring brengen wilden, dan zouden wy niet alleen te breed uitweiden, maar tevens genoodzaakt worden om te moeten bekennen, dat ons Verstand en Kundigheden veel te bekrompen zyn, om zulk ene verbazende verscheidenheid geregeld, en behoorlyk te kunnen nagaan; ook zouden zy ons veel eer het hoofd doen draajen, en onze begrippen verwarren. Geen enkel één tog van de zelfzoortigen, die men gewoon is onder één geslagt te brengen, zal met een ander van het zelfde zoort vergeleken, daar mede juist over een komen, maar in tegendeel duizend verscheidenheden bezitten, die in het ander niet gevonden worden; en deze verscheidenheit gaat voort tot in het oneindige.

Om nu te toonen dat zulk ene verscheidenheid in al het geschapene niet harzenschimmig, maar op de onloochenbaarste bevindingen gegrond zy, durf ik my in volle ruimte beroepen op de nauwkeurigste Waarnemingen van naarstige Natuuronderzoekers, die dit overvloedig genoeg bevestigen; waarom ik 'er enige ten bewyze dezer waarheit zal aan halen. Zou men 't wel kunnen gelooven, indien het niet op onwedersprekelyke proeven steunde, dat onder die Millioenen van Zandkorrels, wier getal nooit enige kunst geleerd heeft uit te spreken? Zou men wel gelooven, dat onder de allerfynste, en schier voor het bloote oog onzigtbare Stofdeeltjes, zulk een aanmerkelyk verschil gevonden word, dat men geen endel één aan een ander volkomen ziet gelyken? Zou men 't wel ooit geloofd hebben, hadden de Vergrootglazen deze waarheid niet ontegenzeggelyk gemaakt? Het gebruik der Microscopen heeft de zeldzaamste wonderen, en verborgenheden in de Natuur ontdekt, die, zonder derzelver behulp, nimmer na te gaan waren geweest. De Heer Baker merkt, in zyn *Gebruik der Microscopen*, aan, dat 'er niet alleen zeer veele verschillende zoorten van Zand zyn; maar ook dat elk korreltje in ieder zoort, zo als we reeds heb-

hebben opgemerkt, zulk ene zigtbare verfcheidenheid bezit, dat het merkelyk van alle anderen te onderfcheiden zy, hoe talryk, hoe onnoemelyk ook de korreltjes van dat zoort zyn mogen. Sprekende van derzelver fchoonheden zegt Hy: „ Het is zeer vermakelyk enige zandkorrels met de Microscoop te onderzoeken, wegens derzelver verbazende verfcheidenheden. Zommigen vertoonen zich blinkende, hebbende allerlei zoorten van zyden, van hoeken, en zyn zo fray gepolyst, dat zy voor den heerlykften en fchoonften Diamant niet behoeven te wyken. Op andere weer zyn koddige Figuren, verbeeldingen van Landfchappen, Gebouwen, Planten en Dieren, die tevens voorwerpen van verwondering en vermaak zyn. ” De nauwkeurige Baker meld ons insgelyks, in 't opgenoemde Werk, dat 'er ene ongeloofelyke verfcheidenheid in de voor het bloote oog fchier onzigtbare Stofdeeltjes gevonden word. Merkwaardig is 't, onder anderen, zegt Hy, het fynfte Dons en Stuifzel der Bloemen met de Microscoop te befchouwen; de verfcheidenheid en kleinheid van zommigen gaat boven alle bevatting. „ Eenigen (getuigt Hy), vertoonen zich effen en glad, wanneer men ze door de Vergrootglazen ziet; anderen zyn ruig en doornagtig. Zommigen hebben kleine haakjes of klauwtjes, waar mede zy zich overal aan vast maken. ” Verbazende is de verfcheidenheid, die men vint in het ftof op de wieken der Uilen en Kappellen, volgens het getuigenis van dien zelfden Natuuronderzoeker; en echter kan, naar de aanmerking van dezen Heer, nog niets haalen by de befchouwing van de Deeltjes, waar uit de veragtelyke Schimmel beftaat. „ De Schimmel, die op allerlei zoorten van Vrugten en Eetwaren komt (zegt Hy); beftaat inderdaad uit Planten, die Bladeren, Bloemen en Zaden dragen. Het onderfcheid, dat men in derzelver maakzel vint, is niet na te gaan. Zy verfchillen alle in grootte, in gedaante, en in duizend andere omftandigheden meer. Zommigen zyn een zoort van Paddeftoelen, anderen zwemen naar Biezen, en anderen hebben wederom ene verbazende verfcheidenheid van Vrugten. ” In de Eiertjes der Infecten is mede ene onnagaanbare verfcheidenheid te vinden volgens het éénpaarig getuigenis der Natuuronderzoekers; ene verfcheidenheid zo onbegrypelyk, dat het alle onze verwondering en verbazing moet gaande maken; „ waar van nochtans, zegt Baker, elk gereedelyk overtuigd kan worden, die in de Lente zich maar die moeite wil geven, om dezelve

op

op verſcheide Waterplanten en op allerlei andere zoorten van kruiden, te willen naſpeuren. De verſcheidenheid die men vint in allerhande zoorten van Vederen der Vogels, is zo wonderbarelyk, dat 'er nauwlyks enige beſchryving van te geven is. Baker zegt: „ De Vederen der Vogelen verſchaffen zulk ene verſcheidenheid van fraaiheden, dat men zich in dezelve te beſchouwen, en na te gaan, nimmer genoegzaam verzadigen kan; terwyl ieder derzelven zo aanmerkelyk, zo grootelyks van alle andere verſchilt, dat het alle begrip overtreft; en deze wordt niet ſlegts in hare algemeene koleuren en gedaantens gevonden, maar in het maakzel van elk afzonderlyk Deeltje." Wie zou kunnen gelooven dat 'er zulk een aanmerkelyk verſchil is tuſſchen de Sneeuwvlokken, niet alleen in hare uitwendige grootheid, waar in de een de andere verre overtreft, niet ſlegts in haar zigtbaar onderſcheiden maakzel, het geen elk wie maar de geringſte opmerkzaamheid gebruikt, in den Winter genoegzaam met zyne oogen kan nagaan, des hy geen ander bewys nodig hebbe, om van derzelver waarheid ten allerzekerſten overtuigd te worden; maar, dat verder gaat, een verſchil, dat voor al gevonden word, in derzelver onderſcheiden Deeltjes, uit welke iedere Sneeuvlok is zamengeſteld. Welk ene verbazende verſcheidenheid voorwaar, nogtans gegrond op de naauwkeurigſte proeven in de open lugt genomen, en bevestigd met onwraakbare bewyzen. De Heer Stokke heeft dienaangaande, aan de Koninglyke Maatſchappy, enige nieuwe gedaantens derzelven, te voren nimmer opgemerkt, medegedeeld.

Zie daar, met zulke groote Wonderen is de gantſche Natuur aan alle plaatzen vervuld; Wonderen, die aller opmerking verdienen, en onze aandachtige beſpiegelingen overwaardig zyn; Wonderen echter, die men veelal, door ene onvergeefelyke onagtzaamheid, ene ten eenemalen onverſchoonelyke onopmerkzaamheid, over het hoofd ziet. Indien wy meêr agtgaven op de Natuur en derzelver veelvuldige ſchoonheden op het verbazend verſchil, dat 'er plaats vind tusſchen alle de geſchapen Wezens, wy zouden in ieder voorwerp, 't geen ons ontmoet, ene peillooze diepte van aanbiddelyke wysheid vinden; wy zouden in het allergeringst, in het allerkleinst, in het veragtelykst voorwerp den Almagtigen Vinger ener Alvermogende Godheid ontdekken. Hier door zouden wy, uit aanmerking der on-

oneindige Grootheid van onzen Schepper, van onzen Formeerder, vergeleken by onze bekrompen vermogens, met een hart vervuld van lofwaardige nedrigheid, met het diepste ontzag, en den verschuldigsten eerbied, dat oneindig Opperwezen, dienen, vreezen en grootmaken!

Zie daar een gering staal van de onnagaanbare en bykans ongeloovelyke verscheidenheid, welke men in ieder voorwerp van het Geschapen-Al vinden kan. Ik heb, voor tegenwoordig, slegts enige weinige Waarnemingen der Natuurkundigen aangetrokken, ten einde de waarheid dezer stellinge voor een ieder des te overtuigelyker te maken. In ene volgende Verhandelinge zal ik dit onderwerp nader staven, en 'er nog meer Proeven van opgeven, die onze opmerking niet minder zullen verdienen.

C. V. D. G.

KORT BERIGT WEGENS EENE KONST-MANIER OM FORELLEN EN ZALMEN TE BEVRUGTEN; GEGROND OP ZEKERE EN ONTWYFELBAARE PROEVEN.

Door den Heer M. GLEDITSCH.

„ De REVIEWERS hebben in de Appendix van Augustus
„ in 't voorleden jaar een zonderlinge ontdekking ge-
„ plaatst, uit de *Histoire de l'Acad. des Sciences* &c. te
„ *Berlyn*, welke ik U met hunne eigen woorden en be-
„ oordeeling zal mededeelen".

Aan de Heren Schryveren der Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen.

Myn Heeren!

DE zonderlinge manier van doen, in deze opmerkelyke Memorie medegedeeld, is zo overeenkomstig met de wyze, die door ARISTOTELES beschreeven, en in het Oosten in gebruik is, om namelyk de wyfjes Palmboom te bevrugten, door deszelfs bloeisems met het *farina fœcundans*, het bevrugtend stuifmeel, van de mannetjes boom te bestrooijen, dat wy dit niet oneigenlyk een soort van dierlyke bevrugting kunnen noemen. Het berigt van deze zonderlinge nieuwigheid met het verslag van alle de Proeven en Waarneemingen, daar toe betreklyk, is door den Schryver van deze Memorie aan den Baron de *Weltheim de Harbke* medegedeeld, maar de Proeven zelve schynen genoomen te

zyn door den Heer JACOBI, een verstandig en bedreven Natuurkenner. Wy zullen een kort verslag van het een en ander, namelyk van den toestel en de Proeven, en van derzelver uitslag mededeelen.

Men vervaardigt een houten bak, die eene tamelyke hoeveelheid zuiver Pomp-water bevat, boven welke de Werker een wyfjes Zalm by den kop houdt. Wanneer het wyfjes Vrugt-zaad, of de kuit tot genoegzaame rypheid is gekoomen, drupt zy gemeenlyk in het water, of zo zy dat niet doet, bevordert de Proefneemer het uitloopen daar van door zyne vlakke hand zagtjes over den buik van de Visch te stryken. Wanneer hy dus eene genoegzaame hoeveelheid eitjes van eene of meer wyfjes Visschen heeft verzameld, vervolgt hy die zelfde manier van doen met een mannetjes Visch, tot dat hy zo veel zaad-vogt uit een of meer derzelver heeft doen te voorschyn koomen, dat het water zig daar witagtig van vertoont. Na dat het werk der bevrugting dus volbragt is, wordt dit vogt, met de twee noodige ingredienten belaaden, zagtelyk overgestort in een grooten houten bak of kist, geplaatst in den zagten stroom eener kleiner beek, die in eene kom of stilstaand water dood loopt. Deze stroom moet een vryen doortogt hebben door de kist, door middel van openingen aan de beide zyden verzorgd met digt lat- of draadwerk, welks openingen slegts een derde van een duim middellyn moeten hebben, en waar door dus de Rotten en ander ongedierte, dat de bevrugte eitjes zou kunnen verdelgen, geweerd worden. Die eitjes zinken op den bodem van de kist, en zyn daar voor stoornis beveiligd, door zig te schikken in de tusschenruimten, tusschen zekere kleine steentjes en grof zand, waar mede de bodem van de kist bedekt is. Ten einde van omtrent vyf weeken, laaten zig de jonge Zalmpjes, volmaaktelyk gevormd, door het doorschynend vliesje, daar zy nog mede bedekt zyn, duidelyk genoeg zien, en in een week daar na zyn zy volkoomen van de Eitjes afgescheiden. Naar voedzel zoekende, gaan zy door de kleine openingen in het Riviertje, en vervolgens met den stroom af naar de kom, daar het zelve dood loopt, waar in zy juist op dien tyd aankoomen, als zy byna in staat zyn om andere wateren te bevolken, en waar uit zy derhalven, gelyk ook uit de kist, als men goedvindt dezelve toe te maaken, om ze daar zo lang in te houden, na verloop van tien weeken kunnen genoomen, en naar eenigen anderen oord gezonden worden. Die zelfde

ma-

manier is ook met goed gevolg op de Forellen te werk gesteld, welker eitjes het den Schryver gelukt is te bevrugten, na dat de Visch reeds eenigen tyd dood geweest was.

Men zou hier kunnen tegenwerpen, dat de Schryver zig te onregt verbeeldt, eenig deel te hebben in de bevrugting van de Zalmen enz. om dat de Mannetjes Zalmen hem waarschynlyk reeds zyn voorgekoomen in die werking, die hy zig zelven toeschryft, en dat de Wyfjes eitjes of de kuit van de Visch, voor dat hy ze uitdrukt, reeds bevrugt, en bekwaam waren om jonge Vischjes voort te brengen, gelyk de eijeren van eene Hen, die door den Haan getreeden is. Maar hy lost deze tegenwerping op, door voor eerst in het algemeen te verzekeren, dat de eitjes der Visschen nooit door de Mannetjes bevrugt worden, dan na dat de Wyfjes dezelve hebben uitgeworpen of geschooten. En ten anderen, op eene moogelyk nog voldoenender wyze, door het bybrengen van een Proef, die hy, voor omtrent zes jaaren, met de grootste omzigtigheid op een Wyfjes Forel genoomen heeft, welker eitjes, schoon onder de allergunstigste omstandigheden uitgebragt, egter geene jonge Vischjes te voorschyn deeden koomen, om dat 'er geen Mannetjes zaad mede vermengd was geworden; deze eitjes bleeven zonder leeven, en sloegen in korten tyd aan 't rotten (*).

Wy moeten hier by aanmerken, dat de Heer *Jacobi* deze ontdekking hoopt uit te breiden, tot het voortbrengen van nieuwe soorten van Visch, en dat hy byzonderlyk met een woord te kennen geeft, dat de eitjes van die Forellen, die haar kuit in het Najaar werpt, door deze Konst-behandeling bevrugt kunnen worden door de hom van Mannetjes-Baars, die dezelve vroeger schiet; maar hy schynt die Proef nog niet genoomen te hebben, welke ons, als wy uit de Analogie redeneeren mogen, een nieuw soort van

(*) Wy twyffelen niet aan de nauwkeurigheid of getrouwheid van dezen vernuftigen Natuur-Beschouwer, ten opzigt van die Proefneeming, noch aan de wettigheid der gevolgen, die hy 'er uit afleidt; maar gelyk de gemaakte tegenwerping, indien dezelve gegrond ware, den Heer *Jacobi* ten minsten de helft van het deel, dat hy in dit stuk heeft, beneemen zoude, koomt het ons voor, dat dezelve van genoegzaam belang was, om meer dan eene enkele Proef tot derzelver wederlegging te doen.

Noot van de REVIEWERS.

van Muil-Ezels in dit gedeelte van het Dierlyk Ryk schynt te belooven.

Het schynt egter, na alle poogingen, en met alle behendigheid en goeden uitslag van onzen Schryver in deze nieuwe konst, dat de Zalm hunne zaak beter verrigt, als men ze aan hun zelven overlaat; want de zonderlinge behandeling, die de Heer *Jacobi* daar mede hieldt, bragt eene groote menigte Monsters te voorschyn; zommigen met twee hoofden, anderen kruisgewyze over malkanderen gegroeid, enz. Dog het is niet te verwonderen, dat onze Schryver in den beginne een weinig hapere in zulk een nieuw Stuk, als de konst van Zalmen voort te brengen, door eene Scheikundige vermenging van twee zelfstandigheden in een bak met water. Daar is, zegt men, een konst, om schoone kinderen te teelen; het verwaarloozen van zommigen der noodige vereischten, zal dus ook misschien Monsters van leelykheid te voorschyn brengen? Dog wy laaten die bedenkingen voor den Autheur over.

Ik ben,

Myn Heeren, &c.

KIKVORSCHEN HEBBEN OP ZEKEREN TYD VAN HET JAAR GEEN' MOND.

(*Uit het Engelsch.*)

NAdemaal de schepzelen gemaakt zyn tot beschouwing, zo wel als tot gebruik, om in dezelven de wysheid, goedheid en magt van den Schepper op te merken, is geene byzonderheid, hoe gering ook, het onderzoek van een redelyk en verstandig Natuur-beschouwer onwaardig. Gehoord hebbende, dat Kikvorschen op deezen tyd van 't jaar geen' mond hebben, liet Ik den 6 September eenen grooten vangen, en bevond dat de bek, of ten minste de twee vliezen, welken den zelven als lippen dekken, zo vast geslooten waren, dat ze niet gemaklyk met een' vinger, ook zelfs niet met den kop van een speld, konden geopend worden. Dit is een' bevinding, en TOPSELL, zie Ik, heeft dezelve voor veele jaaren aangemerkt: want hy schryft, *Lib.* II. „ In de maand Augustus openen zy [de Kikvorschen] nimmer hunnen mond, om te eeten of te drinken, of eenig geluid te maaken, en hunne lippen zyn zo vast ver-

vereenigd of geflooten, dat men dezelven bezwaarlyk met den vinger of met een ftokje kan openen.

Dit dan een ontwyfelbaare waarheid zynde, zou het aangenaam zyn te weeten, waar toe deeze fluiting voor zekeren tyd eigenlyk diene, waar door dezelve wordt uitgewerkt, en op welken tyd de mond jaarlyks begint geflooten en naderhand wederom geopend te worden. TOPSELL zegt in Augustus, en Ik heb dergelyke geflootenheid den 6 September gevonden.

EEN GEMAKLYKE MANIER OM EEN Phosphorus TE MAAKEN, WELKE LICHT ZAL AANNEEMEN EN AFGEEVEN GELYK DE STEEN VAN BOLONJE, MET NEVENSGAANDE PROEVEN EN WAARNEEMINGEN. *Door* JOHN CANTON, M. A. en L. v. h. K. G.

BRand eenige gemeene oester-fchulpen, door dezelven een half uur in een goed koolen-vuur te houden; laat het zuiverfte van deeze kalk tot een fyn poeder gemaakt en gezift worden; meng dan met drie deelen van dit poeder één deel bloem van zwavel; ftamp dit mengzel in een fmeltkroes van anderhalve duim diepte, tot dat dezelve byna vol zy; zet het in 't midden van het vuur, laat het hier in gloeijend heet, ten minfte, een uur ftaan, en dan koud worden: koud geworden zynde neem het uit de fmeltkroes, fnyd of breek het in ftukken, fchraap 'er de helderfte deelen af tot de proeve; welken, alsze een goeden *Phosphorus* zyn, een wit poeder zullen wezen, en in een drooge fles met een gefleepen ftop bewaard kunnen worden.

Een weinig van deezen *Phosphorus*, eenige feconden aan de buitenzyde van een venfter aan het gewoone licht van den dag blootgefteld zynde geweest, en dan in een donker vertrek gebragt, zal lichts genoeg geeven, om op een zakuurwerk te zien hoe laat het zy, als men de oogen voor af geflooten of twee of drie minuuten in het donker is geweest.

Met deezen *Phosphorus* kunnen hemelfche voorwerpen op een fraaije wyze vertoond worden; als Saturnus met zynen ring, de verfchynzelen van de Maan, enz. als de gedaanten derzelven van hout gemaakt, met het wit van een ei bevogtigd, en dan met deezen *Phosphorus* bedekt worden. En deeze beelden vertoonen zich by nagt zo fterk verlicht, door de fchittering van een nabykoomende afgee-

ving van een geëlectrizeerde fles, als door het licht van den dag.

I. *Proeve.* Een gedeelte van deezen *Phosphorus* in twee glazen bollen gedaan, en dezelven hermetisch geslooten hebbende, plaatste Ik den eenen aan de buitenzyde van een venster tegen het zuiden, om regtstreeks voor de straalen der zonne bloot te staan, en liet hem daar van den 25 December 1764 tot den 25 December 1765. De ander werdt al deezen tyd in het donker gehouden. Hier na werden ze beide aan het licht blootgesteld, en in een donker vertrek gebragt, waar de *Phosphorus* van ieder even helder lichtte.

II. *Proeve.* Eenige *Phosphorus*, fyn gepoederd, in een glazen bol gedaan, met zo veel water als nodig was om aan het glas aan te hangen, en de binnenzyde van den bol te bedekken, en hermetisch toegemaakt zynde, werdt bevonden zyne eigenschap van licht aan te neemen en af te geeven allengs te verliezen, doch schielyker in den zomer dan in den winter; zo dat men 'er op het einde van het eerste jaar naauwlyks eenig schynzel van kon bemerken, wanneer het uit het sterkste dag-licht in een donker vertrek gebragt werdt. Ook verloor hy allengs zyne witheid en werdt donker van kleur, voornaamlyk naast aan het glas. Een gedeelte van den *Phosphorus* vermengd, om aan het glas te kleeven, welk hermetisch geslooten werdt, met gemeenen brandewyn, werdt na verloop van een jaar wat verzwakt gevonden; maar een ander gedeelte met ætherischen geest om aan het glas te kleeven gemengd, was geheel niet verzwakt.

Volgens Doctor N. LEMERY (in zyn *Cours de Chymie*, elfde Druk) verliest de Steen van Bolonje, door hem aan de zon bloot te stellen, zyne kragt. Dan uit de eerste proeve blykt, dat een *Phosphorus* van het zelfde soort in geen' twaalf maanden door de zon beschadigd werdt. Water werdt in de tweede proeve bevonden hem te bederven. Hierom is het gelooflyk, dat het gene de Doctor aan het licht van de zonne toeschryft, door de vogtigheid van de lugt zal veroorzaakt wezen.

III. *Proeve.* Ik mengde een klein gedeelte van den PHOSPHORUS met een groote maate brandewyn in een glazen bol, en in een' anderen met æther, en sloot ze hermetisch. Als de bollen geschud werden, vertoonden zich de vogten als melk; doch de *Phosphorus* zakte schielyk als de bollen neergezet waren, en liet den brandewyn en de æther geheel hel-

helder. Na eenige maanden werdt de brandewyn geel, maar de æther bleef tot dezen tyd toe onveranderd. Door de bollen te ſchudden, terwyl ze aan het licht blootgeſteld waren, zag al het vogt verlicht als het in een donkere kamer gebragt werdt. De æther geeft nog zo veel licht als in 't eerst; maar de brandewyn wat minder.

IV. *Proeve.* Ik ſtelde den droogen *Phosphorus* in een van de glazen bollen, in de eerſte Proeve gemeld, voor het licht van den dag, door hem te houden aan de buitenzyde van een noordelyk venſter, omtrent een half minuut, waar na hy twee en een halven dag in 't donker gelaaten werdt; toen gaf hy licht, als de glazen bol, die hem bevatte, in een kom met kookend water geſtoken werdt. Den volgenden morgen werdt hy wederom aan het licht blootgeſteld; en hier na vier en een halven dag in het donker gelaaten zynde, gaf hy licht in het kookend water geſtoken zynde, doch niet zo veel als te voren. In den zomer bevind Ik, dat hy geen licht geeft door de hette van kookend water, na vyftien dagen gehouden te zyn; maar in den winter, geeft hy een weinig, na hem een' maand gehouden te hebben.

V. *Proeve.* De *Phosphorus* in elk van de twee glazen bollen, in de eerſte proeve gemeld, werdt op denzelfden tyd en tot denzelfden trap verlicht, en in een donker vertrek gebragt. Een van de bollen werdt ſchielyk in een kom met kookend water geſtoken, en hier op lichtte de *Phosphorus* in denzelven helderer dan in den anderen, en dit duurde een korten tyd, doch verloor het licht zo ſchielyk, dat hy in minder dan tien minuuten geheel duister ware. De andere *Phosphorus* gaf alään een ſterk licht, en bleef meer dan twee uuren hier na zichtbaar, wanneer de hette van de hand zelfs het licht baarblykelyk vermeerderde.

De Steen van Bolonje, zeggen LEMERY en MUSSCHENBROEK, neemt minder licht aan wanneer hy heet dan wanneer hy koud is, wyl hy minder helder ſchynt als hy in een donkere plaatſe gebragt wordt. Doch dit kan veroorzaakt wezen door het verliezen van het licht, welk hy ſchielyker hadt ontvangen in den eerſten ſtaat, dan in den laatſten, volgens de laatſte proeve; nademaal hy meer moest verliezen terwyl hy heet dan terwyl hy koud was, geduurende den tyd, in welken hy gebragt werdt van de plaatſe waar hy het licht aannam, tot een andere, welke donker genoeg was om het zelve te zien. En dit

ſchynt ook de reden te wezen, waarom de Steen van Bolonje nimmer zo helder ſchittert, na dat hy door regtſtreekſche ſtraalen van de zon verlicht, en gevolglyk eenigermaate verhit is, dan na dat hy alleen in de ſchaduwe aan de open lugt en het gemeene licht van den dag is blootgeſteld geweest.

VI. *Proeve.* De bollen in de laatſte proeve gebruikt, werden twee dagen hier na in het duister gehouden, en toen beide op denzelfden tyd in een kom met kookend water geſtoken in een donker vertrek: die zyn licht in het heete water te vore verlooren hadt, was niet zichtbaar; doch de ander lichtte een merklyken tyd.

Wanneer de *Phosphorus* eenmaal zo veel van zyn licht, welk hy ontvangen hadt, heeft verlooren, als de hette van kookend water hem deed verliezen, geeft hy, in 't duister gehouden, nooit eenig meerder licht door dien trap van hette. Doch als hy wederom aan het licht van den dag blootgeſteld wordt, kunnen de proeven met denzelfden uitſlag als te vore hervat worden. Dit is dikwils gedaan met eenige drooge *Phosphorus* in glazen bollen, hermetisch geſlooten, vier jaaren lang, zonder eenige verzwakking van den *Phosphorus*, zynde dezelve nu zo goed als in 't begin.

VII. *Proeve.* Laat het een end van een yzere roede van een duim vierkant, of een vuurwroeter gloeijend heet gemaakt, en in een donker vertrek vlak neergelegd worden, tot dat het door bekoeling niet meer ſchyne, of maar even zichtbaar zy. Breng dan een weinig drooge *Phosphorus*, welke aan het licht blootgeſteld is geweest in een glazen bol, hermetisch geſlooten, zo naby het heete yzer als mogelyk is, door den bol het zelve eenigzins te doen aanraaken; en de *Phosphorus* zal, ſchoon te vore onzichtbaar, in weinige ſeconden beginnen te ſchynen, en zyn licht zo ſchielyk verſpreiden, dat hy in minder dan een minuut alles zal verlooren hebben; en zal door dezelfde behandeling niet meer ſchynen, voor hy op nieuw aan het licht is blootgeſteld geweest. Door deeze hette kan het licht van een kaars, of zelfs van de maan ontvangen, veele dagen achtereen gezien worden. En de *Phosphorus*, welke geen ſchynzel meer wil geeven door de hette van kookend water, zal door de hette van het yzer wederom lichten. Door deeze hette werdt ook *Phosphorus*, welke meer dan zes maanden in het duister was bewaard, bevonden een aanmerklyk licht te geeven.

Het gevoelen van den grooten IZAAK NEWTON was, dat

dat de lichtstraalen zeer kleine lichaamtjes zyn, welken van lichtende lichaamen afkoomen, en niet eene beweeging door een vloeibaare middenstoffe voortgedreeven; om veele redenen welken hy in zyn *Optica* heeft gegeeven. Nogtans heeft men na zynen tyd beweerd, dat licht niets anders zy dan een terugdryvende vloeistoffe in geweldige zwenkingen gebragt. Het schynt, althans voor my, onmogelyk de verschynzelen van de vyfde, zesde en zevende proeven te verklaaren, als het licht niets anders is dan een' beweeging door een vloeibaare middenstoffe voortgedreeven, en niet deeltjes van een lichtend lichaam afgekomen. Dat eene zelfstandigheid licht geeft of niet, wanneer haare deelen door een zelfden trap van hette bewogen worden, naar dat ze al of niet aan het licht is bloot gesteld geweest twee seconden tyds meer dan zes maanden te voren, schynt baarblyklyk aan te wyzen, dat 'er een sterke aantrekking zy tusschen zulk eene zelfstandigheid en de licht-deeltjes, door welke het veele derzelven, in de gewoone hette van de lugt, langen tyd, indien niet altyd, behoudt: want het licht, welk de *Phosphorus* geeft, als hy tot een zekeren trap heet gemaakt is, schynt veroorzaakt te worden door afwerping van vreemde deeltjes en niet zyn' eigene; want zyn licht vermindert en hy verliest het geheelenal, eer de *Phosphorus* heet genoeg is om van zelf te schynen, of licht-deeltjes uit zyn eigen lichaam af te geeven.

Een Schryver tegen de leere van *Newton* aangaande het licht, vindt groote zwaarigheid, en vraagt, hoe het mogelyk zy dat een deeltje zo ver als van de zon tot de aarde kan bewogen worden zonder onophoudlyk te stuiten tegen andere deeltjes, wyl, zegt hy, elk deel der ruimte duizenden derzelven moet bevatten? Doch deeze zwaarigheid zal genoegzaam verdwynen, als men een gering gedeelte tyds toestaat, tusschen de afgeeving van ieder deeltje en het naastvolgende in dezelfde rigting. Stel, by voorbeeld, dat een lichtende stip van de oppervlakte der zonne 150 deeltjes afgeeft in één' seconde, welken meer dan genoeg zyn om het oog een gestadig licht, zonder de minste blyk van tusschenpoozing, te geeven, dan zullen de deeltjes, wegens derzelver groote snelheid, meer dan 1000 mylen achter malkander wezen, en plaats genoeg tot doorgang van anderen, in allerhande rigtingen, overlaaten.

UITTREKZEL VAN EEN BRIEF UIT ROME, AAN M. MATY, M. D. L. V. H. K. G. WEGENS DE BUITENGEWOONE HETTE, IN DEN LAATSTEN ZOMER ALDAAR WAARGENOMEN.

Rome, *August*. 27, 1768.

De Heer M —— hier zynde, was begeerig de graden van hette en koude te kunnen bepaalen. Ik zal eenige melding doen aangaande de ongemeene hette van deezen zomer, welke grooter is geweest dan men in veele jaaren te Rome heeft opgemerkt. Op vrydag den 19 ſtondt de kwik in een wel geregelde Thermometer, naar de ſchaal van *Fahrenheit*, by een venſter naar het Noorden, waar geen' zonneſchyn en geringe weeromkaatzing was, van tien uuren 's morgens, tot vyf uuren in den avond, op negen en negentig. Omtrent een half uur na den ondergang der zonne daalde hy op negentig, en te midnagt was hy gevallen op vyf en tagtig, waar op hy den geheelen nagt bleef. Dit was de heetſte dag, welken wy gehad hebben; doch deeze drie voorbygegaane weeken is de kwik op den middag altyd geweest boven vier en negentig, en te midnagt zelden beneden drie en tagtig, 't welk zo veel te byzonderer is, om dat het my niet heugt, dezelve in eenigen zomer boven negen en tagtig op den middag, of boven vyf en zeventig te midnagt gezien te hebben. Niet tegenſtaande deeze groote hette was 'er nooit een gezonder zomer te Rome; alle de hospitaalen zyn byna ledig.

JAMES BYRES.

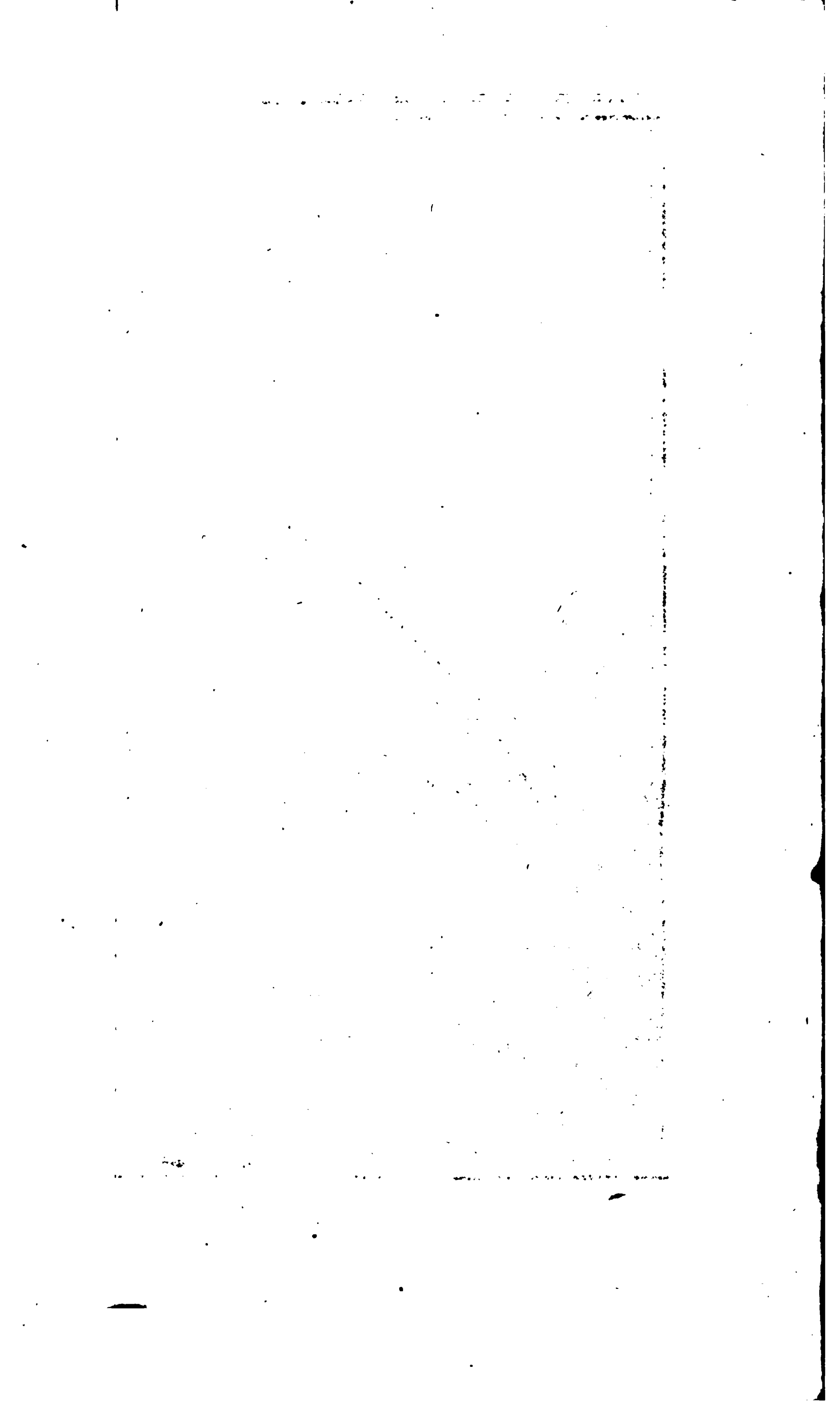
ZONDERLING GEVAL VAN DEN EERWAARDIGEN HEER WINDER, DOOR DEN BLIXEM VAN EENE BEROERTE GENEEZEN; BENEVENS EENIGE WAARNEEMINGEN DES BETREFFENDE. (*)

De Eerwaardige Heer WINDER, wiens geval wy hier zullen mededeelen, woont te —— in *Kent*. Hy is ſterk

(*) *The Universal Magazine*. For. Jan. 1770.

y-York.

ſterk van geſteltenisſe, lang van geſtalte, eenigzins gezet, bloozend van weezen, vriendelyk van aart, doorgaans vrolyk, tot het boertige overhellende.

Den ouderdom van vier en vyftig jaaren bereikt hebbende, wist hy niet, door eigen ondervinding, wat ziekte was, en hadt ook nimmer eenigen pyn van aanbelang gevoeld. Maar deeze gelukkige toeſtand werd eensſlags omgekeerd.

Want als hy, op den 3 Juny, in den Jaare 1761, bezig was met zynen dienst waar te neemen, bemerkten veelen van de vergadering, ſchoon hy zelve 'er geen weet van hadt, dat zyn ſtem vry veel veranderde, en hy zyne woorden niet uitſprak met de vlugheid hem gewoonlyk eigen. De volgende week, hoe wel het nog al zyne opmerking ontglipte, ontdekten zyne Vrienden en Kennisſen eene groote verandering en ſtottering in zyn ſpreeken. Wanneer zy hem daar over aanſpraken, hieldt hy het voor iets dat geen opmerking verdiende. Maar 't gevolg wees het tegendeel uit. Want wanneer hy, den 1 July, 's avonds, met eenigen zyner Buuren, volgens gewoonte, vrolyk zat te praaten, viel hy, op 't onverwagtst, van zyn ſtoel op den grond neder, door een overval getroffen. Een weinig tot bedaaren gekomen zynde, vondt hy zich bykans geheel buiten ſtaat om te ſpreeken, en alle zyne zintuigen gebreklyk. Hy werd den volgenden dag naar een voornaam Doctor in *Londen* gebragt, die hem voorſchreef een Theekop vol van 't volgend mengzel te gebruiken. R. *Tinct. Cort. Peruv. Canel. alb. Sp. Lavend. ana twee Drachm.* Spaanſche vliegen aan 't agterhoofd te leggen, en de maatige leevenswyze, die hy, doorgaans, gewoon was, te volgen. Door dit naauwkeurig waar te neemen, werd hy veel beter, en binnen weinig weeken in ſtaat, om met een ſtok zyne waggelende ſchreeden te onderſchraagen, en kon dus, met moeite en in gevaar van vallen, eenigzins voortkomen. Zyne tong bleef nog ſtamerende, en zyn ſpraak was naauwlyks verſtaanbaar; zyne handen beefden; zyn hoofd was ligt; zyne verſtandige vermogens waren zo zeer verzwakt, dat zyne ziel van kort voorbygaande verbysteringen tot buitenſpoorige revelaryen overſloeg, en dus in de ongemakken des Lichaams ſcheen te deelen.

In deezen jammerlyken toeſtand hadt hy nu, zints de Beroerte hem trof, een droevig jaar vol pyn en moedloosheid geſleeten, wanneer een uitmuntend Doctor, op den 8ſten Juny des Jaars 1762, hem raadde, de Staalwateren te *Tunbridge* in *Kent* te gebruiken. Hy volgde dien

raad

raad, en hieldt den tyd van zes weeken daar mede geregeld en nauwkeurig aan. t'Huis gekomen zynde vondt hy zich dermaate gebeterd, dat hy, met behulp van een ſtok, omtrent eene halve myl kon wandelen; ook werd zyne hand vast genoeg om zyn naam weder leesbaar te ſchryven, 't geen hy, zints den eerſten aanval zyns ongemaks, niet gedaan hadt; desgelyk was hy, ſchoon 't met moeite geſchiedde, in ſtaat om zyn arm op zyn hoofd te brengen, en zyne vingers te beweegen. Doch hy ontdekte eene algemeene verzwakking in alle de ſpieren zyns geſtels, ongeſchikt om zynen wil ten dienſte te ſtaan. By wylen voelde hy ſterke hartklopping, beeving der leden, en, daarenboven, was hy dikwyls geplaagd met duizeligheid. Maar deeze nu en dan afwisſelende uitwerkzels zyner kwaalé waren ſlegts geringe ongemakken, in vergelyking van de groote elende, die hy moest uitſtaan, van een geduurig aanhoudende, drukkende pyn, diep in de borst, zich tot de buitenſte deelen uitſtrekkende; deeze ging ſteeds vergezeld van die neerſlagtigheid, welke doorgaans den Lyder bekruipt, als 'er geene hoope van herſtelling zich meer opdoet. In deezen beklaaglyken toeſtand bleef hy drie weeken, naa *Tunbridge* verlaaten te hebben, wanhoopende oit verder te zullen herſtellen; dewyl de Staalwateren niet langer eenig heilzaam uitwerkzel ſcheenen te hebben.

Doch op den 24ſten Augustus in dat zelfde Jaar, 's nagts ten één uur, betrok de lugt, 't werd zeer donker, 'er viel weinig of geen regen, en nauwlyks kon men eenigen wind bemerken; het begon vervaarlyk te donderen, en elke ſlag ging van hevige blixems vergezeld. De Eerw. WINDER werd daar door ſchielyk uit den ſlaap gewekt: en op 't oogenblik van zyn ontwaaken ſtondt hy verſteld, op het voelen van eenen ſterken ſchok, die hem geheel aandeedt als of hy door den Donder getroffen was; doch deeze was zo ſchielyk over, dat hy bykans geen tyd hadt om 'er op te denken, en hy behieldt 'er, zo veel hy zich kon herinneren, het zelfde denkbeeld van als van een ſchok der Electriciteit, die men zich beter verbeelden kan dan beſchryven. Op 't eigen oogenblik ſcheen de kamer, waar in hy lag, vervuld van den Blixem, die terſtond verdween, en een ſterken reuk agter zich liet. —— Van dit tydſtip af bevoelde hy zich vlugger en dermaate ten goede veranderd, dat hy zich verbeeldde geheel geneezen te zyn. Deeze gunſtige gedagten kwam in hem op, door een ſchielyk treffend gevoel, 't welk hy beſchreef als of 'er eene

be-

bezetting in zyn borst was weggenoomen, en deeze de voorheen gewoone ruimte weder gekreegen hadt: dit zwaarste en drukkendste zyner ongemakken scheen geheel verdweenen. Dus genoot hy, ten minsten in zyne verbeelding, de opbeurende en streelende gedagten van eene volkomen herstelling tot de voorige gezondheid. —— Maar hoe veel grooter was zyne blydschap, wanneer hy 's morgens opstondt, ging waar 't hem lustte, en de verbeelding, die hy in den nagt bot gevierd hadt, geheel bewaarheid vondt, door eene volkome herstelling. Hy voelde geen last in 't hoofd; geen pyn of ongemak in de borst; hy kon alle zyne leden reppen en roeren als voor het toeval van beroerte; de beevingen en trillingen, de geheele sleep van droeve jammeren, die hem korts te vooren zo zeer drukten, was geweeken, en de vreugde zyner gezondheid was als de verfrissende morgendauw; daar alle tekenen van beroerte, benevens zyne wanhoop van oit te zullen herstellen, weg geweeken waren als de voorbygegaane nagt. —— Hy getuigt, dat hy den morgen, naa het ontvangen van dien schok, met gemak, tien of twaalf mylen zou hebben kunnen wandelen, schoon hy den voorgaanden dag niet dan met veel moeite en pyn, slegts een halve myl kon gaan. Zo groot, zo verbaazend was die geneezing!

Op den 20 Sept. 1762 genoot hy nog eene volmaakte gezondheid, en, ik geloof dat hy tot nog in dat geluk deelt. Om zyne herstelling nog meer te verzekeren, en dien zegen, zo wonderbaar verkreegen, zo veel menschlyke middelen vermogen, duurzaam te maaken, ging hy nogmaal de wateren te *Tunbridge* gebruiken; waar hy dit verhaal van zyne kwaal en geneezing medegedeeld heeft.

De vreemdheid van 't geval maakt het noodzaaklyk, hier aan te merken, dat daar de Eerwaarde Heer WINDER bekend staat voor een verstandig en allergeloofwaardigst Man, 'er geene rede altoos zich opdoet om eenige verdenking op te vatten, aangaande de waarheid der gebeurtenisse, waar van hy my 't verhaal zelve medegedeeld heeft, en 't geen ik zo omstandig my mogelyk was opschreef, om het voldoender onder 't oog te brengen der zodanigen, die smaak vinden in verschynzels van deezen aart te leezen, en dezelve met hunne aandagt willen verwaardigen. —— Ik zal 'er nog eenige Aanmerkingen nevens voegen.

De Uitwerkzels van den Blixem zyn zeer zonderling. Zomtyds worden de kleederen der getroffenen verbrand, zonder het Lichaam te beschadigen: op eenen anderen tyd bly-

blyven de kleederen ongeschonden, en het vleesch geheel, daar de Beenderen verbryzeld zyn. Desgelyks weet men, dat een Zwaard gebrooken of gesmolten gevonden is, daar de scheede nog heel was. Men heeft vlesfen geledigd gezien, zonder dat dezelven geopend waren of eenig teken lieten waar het vogt was uitgegaan. Goud, Zilver en Koper is 'er door gesmolten, terwyl de plaatzen waar in 't bewaard was, ongeschonden bleeven, ja zelf een zegel van wasch niets leedt. MARCIA, Koningin van *Rome*, werd door 't Onweer getroffen, wanneer zy reeds verre in haare zwangerheid gevorderd was, het kind stierf en zy bleef onbeschadigd. De Visschen in de Vyvers heeft men dikmaals door den Blixem zien dooden.

Na de rede deezer vreemde en strydige uitwerkzelen van den Blixem kunnen de Wysgeeren slegts gisfen: dezelve toeschryvende aan de verschillende gedaante en hoedanigheid der deelen van den Blixem, of aan de meerdere fynheid of grofheid van het vuur, 't geen fyn zynde vaardiger dan anderzins doordringt. Dan schoon dezelve veelvuldige en wonderbaare uitwerkzels te wege brengen, trekken de Inwoonders der aarde 'er zo veel voordeels uit, dat ze nauwlyks zonder den Blixem zouden kunnen bestaan. De lugt wordt daar door gezuiverd, en van anderzins zeer schadelyke dampen ontlast, de wolken breeken en storten den verfrisfenden regen op 't aardryk neder.

De Electriciteit versnelt den omloop des bloeds, doet de pols rasfer gaan, door dien het bloed dunner wordt, en dus grooter plaats beslaat. Dus heeft de ondervinding geleeraard, dat dezelve dikmaals verstoppingen heeft weggenomen, en een hulp, ja zomtyds een volkomen geneesmiddel geweest is tegen veele ongemakken, die uit verstopping ontstaan, gelyk de meeste doen; met veel vrugts heeft men ze te werk gesteld in eenige vrouwlyke ongemakken, uit die algemeene oorzaak oorspronglyk. —— In tegendeel door dit vuur uit een gezond lichaam te trekken, of uit dat van iemand, die de koorts heeft, wordt de omloop des bloeds vertraagd en de pols flauwer. —— Men heeft wyders in Dieren, door den schok der Electriciteit gedood, dergelyke verschynzels opgemerkt, als zich voordoen in die door den Blixem getroffen zyn. Dieren door de Electriciteit gedood, hellen terstond tot de verrotting over, 't geen men ook waarneemt in die het leeven door den Blixem verlooren. Te deezer oorzaake zyn Vogels of ander Gedierte, door den Blixem of de Electriciteit gedood, en daar

op

op terstond gegeeten, zo malsch en kort als of ze reeds twee of drie dagen gehangen hadden.

De Geleerde Dr. FRANKLIN, die zich, door veele nieuwe en zeldzaame ontdekkingen, in de Electriciteit bekend en beroemd gemaakt heeft, verhaalde my, als ik hem het thans gemelde geval voorstelde, dat wanneer, voor eenigen tyd, in *America* een huis door 't Onweer werd getroffen, twee Persoonen in 't zelve dood geslaagen werden, en een derde eene beroerdheid kreeg, die hem, tot het einde zyns leevens, bybleef.

Een zeer geloofwaardige Juffrouw heeft my gezegd, uit den mond van een Kerkvoogd in *Ierland* gehoord te hebben, dat hy, in dat Koningryk, zekere Dame van aanzien kende, die door een Blixemstraal, op haare kankeragtige Borst vallende, geneezen was van een' deerlyken Kanker, zo dat wanneer de Kunst haar als ongeneeslyk hadt opgegeeven, haare geneezing, door dit toeval, als wonderdaadig, volbragt wierd.

Uit geloofwaardige getuigen heb ik verstaan, dat eene Juffrouw van geboorte, in de *Great Russel-street*, door den Blixem getroffen, eene Beroertheid kreeg, die, eenigen tyd daar naa, door den Blixem weder over ging.

De Apothecar van St. *Thomas Hospital*, verhaalde my een Persoon met Beroerte bezogt, door de Electrische schok geneezen te hebben; doch dat deeze naderhand herhaald zynde, de Beroerte weder kwam en ongeneeslyk bleef.

DE TEMPEL DER FORTUIN.

(*Uit het Fransch.*)

VOor geene Godheid heeft men zo veel Altaaren opgeregt als voor de *Fortuin*. Haare eerdienst is bykans zo oud als de wereld, en zal ongetwyfeld duuren zo lang dezelve bestaat. Zy hadt oudtyds te *Preneste* (*) eenen beroemden Tempel, dien zy dikwyls bezogt. Pragt en geregeldheid vereenigden zich in dit gestigt. Allerwegen blonk het van kostbaar marmer, goud en edel gesteenten; het scheen of men alle de schatten van *Ophir* en de andere *Gelukkige Eilanden* in dit Heiligdom hadt overgebragt De Mees-

(*) Eene oude Stad in *Italie*.

Meesterstukken van Schilder-en Beeldhouwkunde dienden om aan alles nog grooter luister by te zetten. Zy vertoonden alle die Stervelingen, die door de *Fortuin* ten toppunte van geluk opgeheeven, of door haar in den diepsten poel van ongeluk gedompeld waren. Men zag 'er CYRUS op eenen throon, en CRESUS op eene houtmyt; PYRRHUS Overwinnaar in den eenen en overwonnen in eenen anderen stryd; HANNIBAL zegepraalende in *Italie* en in *Griekenland*, genoodzaakt om zich door vergift van kant te helpen; CESAR, daar hem het hoofd van POMPEJUS wordt aangeboden, en denzelfden CESAR, doorstooken nederstortende voor het standbeeld van dien vyand. Men aanschouwde 'er SEMIRAMIS uit de laagte van slaavernye tot de vorstlyke waardigheid opklimmende, en andere Vorsten ontthroond de ketens van dienstbaarheid sleepende. Met één woord, alles strekte om van de magt der *Fortuine* blyk te geeven, alles kondigde aan, hoe 't haar geen meer moeite kost, iemand te vernederen dan te verhoogen.

In deezen Tempel verscheenen de aanbidders om haare gunst te verzoeken: ook kwamen 'er niet weinigen om haar te bidden, dat ze haare gunstbewyzen weder tot zich wilde neemen. Men zegt zelf, dat die geenen, aan welke zy dit laatste toestondt, niet minder waren dan de andere. Niemand kon, wanneer hy wilde, deezen Tempel intreeden. Men moest het oogenblik waarneemen, wanneer het vry stondt, en geen teken duidde zulks te vooren aan. De *Fortuin* is even als eene besluitelooze minnaares, die altoos hoop koestert zonder oit iets te belooven. Zy wil dat men wagte en de gelegenheid aangrype. Ongelukkigen die niets vooruit kunnen zien!

Op zekeren dag, wanneer de Godin haare Godspraaken stondt mede te deelen, openden zich de deuren des Tempels met een groot geraas. Eene aandringende menigte drong in; maar, om in 't binnenste heiligdom te komen, moest iemand alleen zyn, of nevens een' ander dezelfde goederen begeeren. —— Elk maakte plaats voor een Man met vorstlyk purper omhangen, en die met eene agtbaare houding te voorschyn tradt. 't Was TRAJANUS. Hy naderde het altaar en stortte het volgende gebed voor de Godin uit. „ ô *Fortuin*! gy hebt my tot Beheerscher van het grootste Ryk verheeven, ik kom niet om u te bidden, dat gy de grenzen van 't zelve nog wyder uitbreidt. Ik heb gestreeden en overwonnen! Eenige tegenheden hebben my naderhand doen bemerken, hoe broos en nietig de roem

der

der Overwinnaaren is! Ik doe afstand van een eerzugt altoos schadelyk voor de menschlykheid. Dit Ryk is reeds te uitgestrekt, indien het niet bevolkt is met gelukkige Inwoonderen; en ik zelve kan niet gelukkig zyn, zo lang zy 't geluk derven. Maar een Vorst is slegts een Mensch; hy kan zich bedriegen, hy kan bedroogen worden. De klagten zyn tot myne ooren gekomen; en hebben uit myn hart den vrede verdreeven, dien ik in myne uitgebreide staaten wilde doen heerschen. De éene wonde genezen zynde breeken 'er duizend andere openen. ô *Fortuin!* neem uwe giften terug of schenk my de gerustheid des gemoeds. Wat betekent het eenen Throon te bekleeden, indien het geluk 'er zich niet nevens ons op nederzette, en indien onze begeerte om anderen gelukkig te maaken belet, dat wy zelve gelukkig zyn kunnen"?

Trajanus zweeg, en een stem uit het diepst des Heiligdoms voortkomende, deedt dit orakel hooren. *Ik heb u grootheid gegeeven; ik heb uwen voeten onderworpen een Volk, 't welk met de zynen op schepters en kroonen treedt. Draag zorg voor 't zelve en behartig het welweezen uwer onderdaanen. Hunne klagten moeten u niet ontrusten, dan in zo verre ze wettig zyn. Verwaarloos niets, 't geen kan strekken om hunne onheilen te verzagten: en wees gedagtig, dat myne gunstbewyzen, bykans altoos met eenige onaangenaamheden vermengd zyn. Gy zyt een Mensch, en gy zoudt in 't lot der Goden willen deelen.*

De Keizer vertrok om dit antwoord te overweegen. Een zyner eerste Staatsdienaaren volgde hem, smeekende. „ ô, Godin! aan wie ik alles verschuldigd ben, ik bid u verwaardig my nog éene gunst by uwe gunsten te voegen. Ik stond na de aanzienlyke plaats, die ik nu bekleed, ik zou nu wel wenschen, dezelve te verlaaten, indien myne vrywillige afstand, niet aangezien kon worden als of ik in ongunst vervallen was. Men vleit my tot walgens toe, of berispt myne daaden ten strengste. Ik heb zomtyds misslagen kunnen begaan; ik heb meermaalen nút kunnen doen. Laaten myne verdiensten niet min erkend dan myne wanverdiensten my vergeeven worden. Het staat aan u, ô *Fortuin!* my dit heil te verschaffen; alles is op aarde u onderworpen, eer, agting, roem, alles hangt van u af. Voltooi de gunste, die gy my begonnen hebt te bewyzen; maak dat ik by de goedkeuring van den Vorst ook de algemeene goedkeuring der Onderdaanen verwerf. . . . . . .

Uw verzoek gaat myne magt te boven, viel hier de Godin

hem in de reden; *Verwagt niet anders dan met nydige oogen begrimd te zullen worden van de zodanigen, die u boven hun verheeven zien. 't Is de eenige troost voor de zodanigen, die myne weldaaden niet ontvangen, dat ze het gedrag myner gunstelingen berispen.*

Een derde naderde het Altaar. Deeze was een Hoveling. Hy tradt toe met dezelfde drift als of hy zyne opwagting ging maaken by zynen Vorst, en uitte in deezer voege zyne begeerte. „ ô, *Fortuin!* gy ziet in my den yverigsten uwer Aanbidderen; alle myne verzugtingen zend ik tot u op, ik slaa alle wegen in, die gy my schynt voor te schryven. Elken dag ziet TRAJANUS my by zyn ontwaaken; dikwyls staat hy my toe by hem het avondmaal te eeten. Ik vlei zyne Staatsdienaars, ja ook derzelver afhangelingen. Ik omhels mynen mededinger; Ik maak de Vrouwen wat wys. Alle deeze middelen, die zo dikmaals eene goede uitwerking hadden by anderen, zyn nog niet magtig geweest om my tot eenige waardigheid te verheffen. Twintig Landsbestuuringen zyn begeeven, naa dat ik 'er om een verzogt had. ô *Fortuin!* hunne verheffing is eene belediging my aangedaan. Ik ben de Man geschikt om uwe magt te doen uitschitteren. Myn gedrag zal blyk geeven, dat ik my te eenemaal op u verlaat".

De Godspraak antwoordde. *Heb geduld. Ik wil een Landschap, 't geen alles aan vlyt en naarstigheid verschuldigd is, arm maaken: en gy zult 'er Bestuurder over weezen. Ik wil den hoogmoed der* Romeinen *vernederen, en gy zult over een hunner Legermagten het bevel voeren.*

JULIA kwam te voorschyn. Zy schitterde door de bekoorlykheden haarer schoonheid, en den luister der edelgesteenten. „ Ik heb, dus begon zy haar verzoek by de Godin, ik heb ook myn eerzugt. Men vindt my schoon. Een kring van Aanbidders omringt my dagelyks. Misschien dat zy die my aanbidden, my maar flauw beminnen. Doch wat raakt het my? Ik wensch dat de Liefde meer flikkere dan brandde. Ik kan gemaklyk verdraagen, dat men my verlaate en ik schep vermaak in anderen te verlaaten. Ik ben alleen gesteld op eere en aanzien. Myn Egtgenoot, die na niets dong, die zelf geen werks wilde maaken om my te behaagen, is gestorven geheel vergeeten van allen, die hy vergat. Ik bezit al de eerzugt die hy derfde. Ik wilde wel den eersten rang naast de Keizerin bekleeden; alle de oogmerken van TRAJANUS bepaalen; zyne Staatsdienaars regeeren; beschikkingen over de ampten maaken,

en,

en, haar myn welgevallen, de grooten vernederen, en de geringen verhoogen. In 't kort, ik wenschte alle Mannen van my afhanglyk te maaken, en alle Vrouwen te bedroeven....."

Verwagt niets meer van my, was de taal der FORTUIN; *Ik heb u schoonheid, eene aanzienlyke geboorte, geslepenheid en eerzugt geschonken: en met die hulpmiddelen voorzien, hebt gy geene verdere ondersteuningen van my noodig.*

JULIA ging heen om eene proeve te neemen van haar vermogen. Hier op vervoegde zich een log en lomp Schepzel tot het altaar. Hy was een der geenen, die de inkomsten van den Staat voor den Keizer en voor zich zelven ontvangen. Ik dagt, dat hy de Godin kwam smeeken om hem alleen dat voorregt te schenken, zonder iemand anders daar in te doen deelen. Doch hy kwam, in tegendeel, om haar te bidden, dat zy de vrugten zyns rykdoms hem wilde ontneemen. Hy deedt ten dien einde deeze aanspraak; „ ô *Fortuin*! wat heb ik uwe geschenken duur betaald! Ik bestond en bestaa nu niet langer. Geboorren in een boeren stulp, hield ik my met boerschen arbeid bezig. Het land, 't geen ik met myne handen bearbeidde, verschafte my genoegzaam onderhoud. Niets ontrukte my aan my zelven. Ik had behoeften, wier voldoening aangenaam valt, en ik voldeed ze. De honger deedt my smaak in de onkunstig toegemaakte geregten vinden. LYCORIS was het voorwerp myner zorge, en zy beantwoordde daar aan. Ik beminde LYCORIS en nimmer is 'er zuiverder liefde gesmaakt. Met één woord, ik was gelukkig: maar ik begreep myn geluk niet. Een pragtig rytuig viel op eenigen afstand van myn boersch verblyf om ver. Ik bood myne hulp aan, en ze werd niet van de hand geweezen. Zy, die ze ontving, was gewoon diensten te beloonen, de Egtgenoote naamlyk des Gunstelings van Keizer NERVA. Zy vernederde zich om in myne hut uit te rusten, en dagt dat ik beter lot verdiende dan zo armlyk op 't land te leeven. Zy drong my ten Hove te komen. Zy was schoon, haar rytuig pragtig, en een talryk gevolg vergezelde haar. Ik liet my verblinden door 't geen myne oogen aanschouwden, en 't geen men my voorstelde. Ik vergat LYCORIS en volgde HORTENSIA. Ik dagt, dat haare gunstrykheid mywaards niet zou verminderen: en heb in gevolge van tyd rede gehad om 'er nog minder aan te twyfelen. Naa twee jaaren vlytig dienens, vondt ik my onder de Tollenaars geplaatst. Uit *Asie*, *Europa* en *Africa* vloeide het goud als van zelve in myne

schatkisten: Myn rykdom verwarde myne rekeningen, of liever het dagt my overtollig meer eenige rekening te maaken. Maar wat heb ik niet al verlooren by deezen winst! Myne schatten zyn opgehoopt; en ik heb geen rust meer. Ik heb den besten Kok van gansch *Rome*, doch mis den honger. Twintig Maitresfen, die ik betaal, en geen één die my bemint; overvloed van Vleiers en geen enkel Vriend: eene verzaadheid, die my alles walglyk doet worden, het ongeluk van alles beproefd, uitgeput, en niets genooten te hebben. Laat ik, derhalven ô Godin! van u de gunst verwerven, dat ge my myn arbeid, myn gezondheid, myn graagte, myn sterkte, myne liefde en myne LYCORIS weder geeft: ik zal 'er u twee honderd vleiers, vyf honderd tonnen *Falernschen* Wyn, eenige Dansters, eenige millioenen schats, en nog loopende huurjaaren voor in plaats geeven".

Wees gerust, luidde het Orakel, *deezen avond zal* TRAJANUS *u uit de lyst dier schyngelukkigen schrabben; uwe schatten zullen in zyne schatkist komen: uwe vleiers verdwynen, uwe Maitresfen uwen Opvolger in haare strikken vangen, gy zult na uwe butte wederkeeren met minder vermogens, en uwe* LYCORIS *eenige jaaren ouder wedervinden.*

Op den loggen CHIFRONIUS volgde de vlugge AGLAÉ. Nauwlyks hadt zy haar vyftiende Jaar bereikt; haare losse en tengere gestalte; haar zoetlonkend en doordringend oog; haare leevendige en hartveroverende trekken; haare bevallige en welbesneede mond, zekere ongedwonge houding, gepaard met welbedagte ten toonspreiding van bevalligheden, weezen duidelyk uit, hoe zy 't vermogen bezat om harten te vermeesteren, en gaven tevens niet duister te kennen, hoe zy verlangde meer en meer overwinningen te behaalen. Zy kwam om de FORTUIN te haarer gunste te beweegen: en stelde dit verzoek voor. „ Ik heb myne uitzigten, ô Godin! doch zonder u kan ik niets doen. Aanschouw deeze hairen, ze zyn zonder cieraaden; bezie myn kleed, 't is bykans zo eenvoudig als dat eener *Vestaalsche* Nonne; ik weet nog niet of de *Ganges* Paarlen en Diamanten voortbrengt; het rydtuig, dat my Tempelwaards gevoerd heeft, is geleend. Hoe lang, ô FORTUIN! zullen zo veele goederen my ontbreeken? Verleen my de gunste, dat gy myne gangen bestuurt; baaken den weg af dien ik volgen moet; ik zweer van denzelven geen voetstap te zullen afwyken. Men heeft my gezegd, dat de Liefde dikwyls met u strydig is. Hier voor zal ik zorg draagen: ik zal dezelve behandelen als een kind, 't geen men, in 't

eerst,

eerst, niet gemaklyk kan nalaaten te ſtreelen; maar dat men vervolgens ongemerkt laat heen loopen. Ik zal gedoogen dat men haare Altaaren bezoeke; maar myne brandoffers zullen altoos op de uwe branden.

AGLAÉ ontving 't volgende antwoord. *De Natuur heeft zo veel voor u gedaan, dat 'er voor de* FORTUIN *maar weinig overſchiet. Leer dansſen en tree op het tooneel te voorſchyn. Gy zult my helpen om eenige gunſtelingen, die myne gaven misbruiken, daar van te berooven.*

„ O tyden! ô zeden! ô ondankbaare Eeuw!" riep iemand uit: wiens ziel zo verbysterd ſcheen als zyne houding verwilderd, „ ô FORTUIN! aan wien verkwist gy uwe gaven? Welk een nieuwe MEVIUS heeft by u den voorrang boven VIRGILIUS? Ik heb alles voor den roem gedaan, en deeze niets voor my. Elke dag ziet my myne offeranden vernieuwen. Ik weet niets van vermaaken, en de ſlaap bevangt myne oogen niet. De dagtoorts is uitgebluscht! de lichten des nagts hebben reeds een gedeelte van hunnen loop volbragt; de Huurling heeft zyn arbeid geſtaakt, de ſlaaf ſlaapt gerust tot den volgenden morgen..... en Ik, Ik ſchryf! AURORA heeft de armen van den ouden TITAN verlaaten, haare gloeiende verven doen den hemel bloozen, en ſpreiden eenen glans op de toppen der bergen: de waakzaame Haan wordt wakker en kraait: 't Gevogelte beantwoordt hem met eenen wildzang vol verſcheidenheid; LYCAS geeft een zoeten kus aan TYMANETTE.... en Ik, Ik ſchryf! JULIA heeft reeds lang voor 't Toilet gezeten, CASCA geeft bevel hoe haar hair moet opgemaakt worden. LYSIS krygt een zagt klapje, en kuscht de hand, die hem ſlaat. Van het Toilet gaat men aan tafel, van tafel na den Schouwburg, waar men laakt of pryst; men verlaat dien om nieuwe vermaaken op te ſpooren... en Ik, Ik ſchryf! Gelyk een lamp verteert om een gezelſchap te verlichten, 't welk lacht zonder zich des lamps te bekreunen, even zo verlicht ik het ondankbaar Gemeen, 't welk ſchynt vergeeten te hebben, dat een lamp uitgaat indien 'er geen olie in gedaan wordt. —— Ik ſchryf op eene diepzinnige wyze, doch myne Leezers zyn oppervlakkige lieden; ik plaats, met toeleg, fyne en kunſtige ſtreeken in myne Werken; maar weinigen kunnen ze bemerken, of willen zich daar toe verwaardigen. Ik kryg wel eenige ſtemmen; maar die 'er geene verzameld hebben, uwe gunstbewyzen. Verleen my uw antwoord, ô Godin! ſchenkt gy uwe gaven niet dan aan de zodanigen die den roem verzaaken?

Op dit voorſtel en deeze vraage antwoordde de FORTUIN. *De gunſtelingen des Roems zyn zeldzaam de myne. Schryf minder, ſchryf gek, zo gy wilt; maar bezoek myn Tempel veelvuldiger. Ik vergun zomtyds op 't aanhouden, 't geen ik aan verdienſten weiger.*

Eene Vrouw, die geene rede altoos ſcheen te hebben om te klaagen, riep uit; „ ô, FORTUIN! gy hebt my met weldaaden overhoopt. Ik heb de eer gehad van tien ryke Edelen en drie uit het Gemeen, tienmaal ryker dan de Edelen, in den grond te helpen. Ik heb den roem van de pragtigſte onzer *Romeinſche* Jufferſchap, in weelde en verſpilling te overtreffen. Ik ontneem haar het dubbel voorregt van te behaagen en te verblinden; zy vergeeven my het eerſte veel gereeder dan het tweede. Myn ſmaak beheerscht de geheele Hoofdſtad. In allerlei opzigten aapt men my na; en ik heb zo veel Navolgſters, dat ik vrees wel haast Mededingſters te zullen krygen. Vergun my, ô Godin! dat ik den voorrang mag behouden. Geef my de middelen aan de hand om altoos onnavolglyk te zyn".

Wees, in alle opzigten, het tegen overgeſtelde van 't geen gy zyt: antwoordde de Godſpraak.

Een Man, die een geſlaagen vyand van verkwisting ſcheen, nadert, en verzoekt. „ ô, Godin! zie hier voor u een Liefhebber, wiens ſmaak tot eere ſtrekt aan de Hoofdſtad der wereld. Ik heb ſlegts zugt voor één ding, 't verzamelen van Schulpen. Al het goud door my in *Spanje* verzameld, wanneer ik voorheen daar Landvoogd was, heb ik in Schulpen veranderd, welk een heerlyk ſtuk is de Natuurlyke Historie! Ik verruil gaarne een Esmaraud voor een verſteenden Oester. Ik laat, met groote kosten, op de oevers der verstafgeleegene Rivieren, nauwkeurig zoeken. 't Is waar, de begeerte om alle de geraamten der Visſchen te verzamelen, heeft my in de noodzaaklykheid gebragt om by moeskruiden het leeven te houden. Dit bezwaart my niet: maar myn ſchatkist is ledig en myn kabinet nog niet vol; ik moet nog zeer veel hebben om alle myne verzamelplaatzen, naar eisch, te vercieren. Ik bid u, derhalven, ô FORTUIN! den Keizer TRAJANUS te beweegen, dat hy my nogmaal tot Landvoogd aanſtelle. Ik zal alles, wat ik daar kryg ſchikken om de Rivieren van *Indie* te berooven. Myn geluk zal volmaakt weezen, indien ik eens myne Verzameling volkomen zie",

Hou moed, ſprak de Godin, *het kan geſchieden, gy ſtelt uwe Schulpen boven uwe Vrouw, en een ander Liefhebber*

agt

agt uwe Vrouw meer dan alle de zeldzaamheden, die hy bezit. Hy is gereed om u eene ruiling voor te ſtellen, die u alle drie zal voldoen (*).

De Liefhebber vertrok, om de les van het Orakel te volgen. 'Er ontſtondt eenige verwarring onder den hoop Volks, elk naderde, zonder veel agt te geeven op de goede orde. —— Een Leerling van HERMES badt de FORTUIN, hem te willen begunſtigen in 't zoeken van den Steen der Philoſophen. Zy beloofde hem alle zyne ſtookwerktuigen te zullen vernielen, als 't eenig middel om hem zyn vaderlyk erfgoed te doen behouden. —— Een Ontwerpmaaker ſtelde alle zyne harsſenſchimmen voor. Zy koos het allerbuitenſpoorigſte en nutloosſte uit. —— Een ryke Vrek kwam haar om rust bidden. „ *Gy zult ze genieten*, ſprak de FORTUIN, *men zal u den ſchat, die u zo veel onrusts baart, ontneemen*". —— Een Speelder ſmeekte, dat hem het verlooren geld mogt wedergegeeven worden. *Gaarne*, antwoordde de Godin, CRASSUS zal u *ſchadeloos ſtellen, indien gy uwe voorwaarden aanneemelyk maakt.* —— Een *Narbonnisch Gallier* badt de FORTUIN, hem niet te willen dienen, maar hem te laaten begaan. Zy ſtemde het toe en hy ſcheen zeer te vrede met zyn lot. Een Priester van JUPITER dong na 't Opperpriesterſchap; hy bragt als beweegreden by, en zyne door veel Letteroefenings verzwakte gezondheid, en zyne onverſchilligheid voor de Vrouwelyke Sexe. Hy werd geraaden zich met de laatstgemelde te verzoenen, en zyne gezondheid te herſtellen. —— Andere Perſoonen van zeer verſchillende omſtandigheden, ſtelden zeer onderſcheide verzoeken voor. Zy werden of ingewilligd of verworpen, en de vreemdſte werden niet altoos 't ſlegtſte ontvangen. Onder allen was 'er een Slaaf, aan wien de FORTUIN, de ſchatten, het paleis, en de Vrouw zyns Meesters beloofde. Men zag een Redenaar tot een Potſemaaker vernederd, en de Potſemaaker kreeg de toezegging, dat hy de plaats des Redenaars zou bekleeden. Een Vleeschhouwer werd omhangen met den rok van ESCULAPIUS; een zwak Jongeling kreeg de knots van HERCULES, en een dapper krygsheld den mantel der *Corybantſche* Priesteren.

Een jong Paar hieldt zich ter zyde af, en ſcheen te wagten met het altaar te naderen, tot dat de groote hoop was heen gegaan. 't Was ZELIDE en LEUXIS; alles wat om en aan

(*) By de *Romeinen* waren deeze ſoort van ruilingen door de Wetten geregtigd. Ze zyn het nu alleen door 't gebruik.

aan hun was ontdekte, dat het twee Gelieven of twee Getrouwden waren, die elkander nog beminden. Zy naderden te zamen, daar zy dezelfde wenfchen hadden voor te ftellen. LEUXIS deedt het woord, en zyne reden fcheen geheel nieuw, zelf voor de Godin. — „ Wy fmeeken u niet, dus fprak hy, om uwe gaven; fchenk die aan de zodanigen, die de Liefde alleen niet kan gelukkig maaken. Ach! hoe kunnen zy 't oit zyn? Ik ben het door ZELIDE en ZELIDE is het door my. Ik heb haar gekreegen ondanks eene menigte uwer Gunftelingen. Zy booden fchatten aan. Ik niets dan Liefde. De Liefde alleen verdient de goedkeuring der Schoonheid. Wy verlieten het hoogmoedig *Rome*. Het geluk woont niet by 't gewoel en de pragt der Steden. Wy fmaaken 't zelve van de nydigen verwyderd, in eene verblyfplaatze, die 't geluk zelve tot haar wyk fchynt verkoozen te hebben. Dezelve is vermaaklyk en van pragt vervreemd. Onze vermaaken worden door eenige bezigheden afgewisfeld. Ik heb 't opzigt over het bouwen van een land, 't geen my voorraads genoeg oplevert, ik fnoei de boomen, door myn' Vader geplant. ZELIDE doet weldaadigheid aan die elendigen, welke tot den arbeid verweezen zyn, waar van zy zelve geene vrugt genieten. Teedere harten zyn altoos weldaadig, de hardvogtige bykans altoos wreed. De onze bepaalen hunne wenfchen om noit van begeerten of grondregelen te veranderen. Elke opgaande Zon kondigt ons eenen gelukkigen dag aan. ô, Godin! genieten de Stervelingen, door u met weldaaden overhoopt, zo groot een geluk? Laat ons; 't geen wy genieten, behouden". Voeg 'er niets toe, neem 'er niets af. Genoeg anderen komen tot u om uwe goede gunfte te fmeeken: wy, in tegendeel, bidden u onzer niet te gedenken.

Dit was, misfchien, de eenige redelyke begeerte immer aan de FORTUIN voorgefteld. Zy willigde dezelve in, en gaf de verzaamelde menigte tot affcheid deezen grondregel. *O Stervelingen, die Geluk zoekt, houd in gedagten, dat het in myn Ryk niet woont. De* FORTUIN *kan de Kinderen der Menfchen Magtig en Groot; maar de* Maatiging der Begeerlykheden, *kan alleen Gelukkig maaken.*

BRIEF AAN DE HEEREN SCHRYVERS DER N. VADERL. LETTEROEFEN.

Myn Heeren!

IK weet geen beter plaats voor de geringe waarneming, die ik de vryheid gebruik U Ed. hier nevens toe te zenden, dan U Ed. by

my

my geägt Werk. Ik zou my ten uiterften vereerd achten, zo U Ed. dezelve waardig keurde een ledig plaatsje in het zelve te vullen; en het vermaak, 't welk dezelve my al rede veroorzaakt heeft, zou daar door meer dan verdubbeld worden.

Ik heb de eer my in die verwachting te noemen

Myn Heeren!

U Ed. Aanhoudende Leezer

L. D. W.

Op 't Land, myne aangenaamfte verblyfplaats, is myne geliefde uitfpanning het onderzoek der onzichtbaare wonderen, die het Zonne-Microscoop ons ontdekt. Wanneer ik in 't laatst van dit Voorjaar my met het zelve vermaakte, viel myn oog, terwyl ik eene menigte aartige voorwerpen van onder de groente van een ftilftaand watertje gehaald had, op een weinig Kikvorfchen fchot, dat by geval in 't zelfde zuikerglas was. Ik nam eenige Korreltjes van 't zelve, dog, dewyl het getal te groot was, kon ik 'er niets van zien; ik deed dezelven weêr weg en vermaakte my met andere voorwerpen; wanneer ik in 't einde byna uit zou fcheiden, befloot ik nog eens eenige Korrels te neemen, in minder getal: ik deed 'er dan 4 of 5 in een klein glazen pypje met water, en bragt dezelven dus voor 't Microscoop. Hoe groot was myne verwondering en myn genoegen tevens, wanneer ik de fraaifte vertoning zag, die immer gezien kan worden! Een Ei vertoonde zich voor my, 't welk tot den omtrek van een dubbeld tafelbord vergroot was, en in 't midden byna van 't zelve zwom een doir, 't welk de grootte fcheen te hebben van een boterfchoteltje. Van alle kanten was in 't zelve eene groote menigte van allerleie Vaatjes, waar door reeds, met eene groote fnelheid, een bleek vogt omliep, zo duidelyk zichtbaar, dat zulks tot de grootfte verbaasdheid en vermaak ftrekte aan myn geheele gezelfchap.

Ik weet niet dat tot nog, in eitjes, dit wonderlyk beginzel van leven, gelyk men 't zo noemen mag, van iemand meer is waargenomen; maar ik kan verklaaren dat niets verrukkelyker weezen kan dan dit gezicht. Met welk een vermaak zou, naar alle gedagten, de voortgang en groei van het kleine Schepfeltje, van tyd tot tyd, op dezelfde wyze te zien geweest zyn? Doch dit heeft my niet mogen gebeuren. Wanneer ik 14 dagen daarna wêer buiten kwam, was 'er niet meer Zon, dan dat ik even een klein beestje als eèn wormpje zag, dog zo kort, dat ik 'er geen denkbeeld van vormen of met eenige zekerheid bericht van geeven kan; en voor nu ruim acht dagen buiten zynde, vond ik, tot myn zeer groote fpyt, het zuikerglas, door de onvoorzigtigheid van onzen Koetfier, gebroken. Gaarne had ik myne onderzoeking verder voortgezet, en ook kuit van Visch &c. onderzogt; doch ik heb vruchteloos alle moeite aangewend, om dezelve te krygen; men heeft ze my, in ons kwartier, alwaar weinig vis is, niet weeten te bezorgen. De zeelt, meen ik, rydt in deeze maand; zo dra die de kuit zal gefchooten hebben, zal ik op nieuw myn best doen.

On-

Ondertusschen heb ik dit kort bericht U Ed. willen mededeelen, of 't ook mogte dienen om de liefhebbery van naauwkeuriger Onderzoekers gaande te maaken, om ook eenige moeite te doen, ten einde iets op te helderen, waar aan men tot nog niet schynt gedagt te hebben.

De vervulling der verdere belofte, in dezen Brief nog gedaen, zullen wy by gelegenheid met vermaek te gemoet zien.

HET VERMAAK EN DE KWYNING.

Eene waaragtige Gebeurtenis.

HEt *Vermaak* en de *Kwyning* werden ter zelfder tyd door *Jupiter* uitgezonden, om beiden, zo zy best konden, hun fortuin te zoeken; „ Bedient u, sprak de Donder-God, van de Talenten, die elk uwer zyn geschonken, en het geval zal de rest vervullen". Het *Vermaak* scheen een groot voorregt boven de *Kwyning* te hebben; Het *vloog*, daar de *Kwyning* integendeel niet dan *kruipende* voort kon; daar by was het *Eerste* levendig en lustig, en hadt een behaagelyk voorkoomen, maar bezat geene bekwaamheid om die behaagelykheid te vermeerderen, of zig fraeijer te vertoonen dan het was, de *Andere* was traag, loom, en onbehaagelyk, maar kon haare gebreken met eene wondere konst verbergen, en kreeg hier toe nog daar te boven eene fraaije Sak van Jupiter mede. Met dit alles begreep zy haare nadeelen voor haar aanstaande Geluk zeer wel, en zoude 'er zig over beklaagd hebben, zo zy niet geweeten hadt, dat de schikkingen van Jupiter onherroepelyk waren.

Beiden begaven zy zig dan op Reis naar de Aarde; het *Vermaak*, gerust van zyn lot, kliefde met vrolykheid de lugt, en, verscheide Steden ter loops bezogt hebbende, vondt eindelyk goed zig op 't platte Land te gaan ophouden. In het eerste Dorp derhalven nederdaalende, vroeg het aan de *eenvoudige* en *arbeidzaame* bewooners; „ Of zy hem huisvesting vergunnen wilden ? Zeer gaarne, myn Vriend! sprak elk derzelver, daal neder, onze geringe tafel is voor u gedekt. Wel aan, antwoordde het *Vermaak*, laaten wy ons te saam verheugen; Ik verlaat de Stad, ik denk myn voornaamste verblyf op 't Land te houden. Dit Dorp behaagt my, ik kenne U lieder hart, en durf betrouwen op 't geen Gylieden zegt; Ik zal u myne genegenheid ook welhaast doen ondervinden; Gylieden zult my kennen en gelukkig zyn; Ik zal dan eens by den een, dan by den anderen logeeren; Het is myn aart, dat ik niet lang op een plaats kan blyven, maar weest gerust ik zal, in vergoeding, ook dikwils in alle huizen wederkeeren, ik zal u niet verlaaten. Heden verkieze ik myn intrek by *Damon* te neemen".

Het was juist feest by *Damon*, want zyn Vrouw, die hy zeer bemin-

minde, hadt hem voor de zesdemaal Vader gemaakt van een frisfchen Jongen, die een lang leven beloofde, en de Ouders hadden by deszelfs Doop, als naar gewoonte, de geheele Buurt genoodigd, om hunne vreugd met hen te deelen. Het *Vermaak* was als Peet by den Doop, en hadt de aanzienlykfte plaats op het Feest; Het hadt zin in deze boerfche maaltyd, en alle de Gasten waren opgetoogen, met deszelfs gezelfchap.

De andere Reiziger ondertusfchen, de *Kwyning*, hadt gedagt niet beter te kunnen doen, dan het *Vermaak* op de hielen te volgen; maar trager voort gaande, en zig in de Steden langer opgehouden hebbende, kwam zy laat in 't Dorp. Zy vervoegde zig ook tot de Ingezetenen, om huisvesting te verzoeken; „ Ik heb daar geen zin in, antwoordde de eerfte, wien zy dit vroeg; Ik werk te veel, en leef te fober, om de *Kwyning* te huisvesten". Dit zelfde antwoord kreeg zy van een tweeden, van een derden, en van al de rest; „ Gy zyt Lieden zonder fatzoen, hernam zy grauwende, uw onwelleevend antwoord toont het, en de tyd van uwe rust zelve zou het buiten dat bewyzen. Ik meende op de maaltyd aan te koomen, de Nagt begint pas, en uw feest is reeds geëindigd; Ik wil my na menfchen van hooger ftaat begeeven; wie woont in dat gindsch kasteel"? Men antwoordde Haar niet, maar Zy, haare gedaante en houding in een fatzoenlyken plooi gebragt en haare beste Sak aangetrokken hebbende, vervoegde zig derwaards, en hadt rede van voldaan te zyn, dat de Dorpelingen haar huisvesting geweigerd hadden; Zy raakte onder begunftiging van haar modisch gewaad, van een nieuwen naam, van eenige vreemde woorden, en eén deftig voorkoomen in het Slot, 't welk door den Heer van het Dorp bewoond werdt; Het was de gewoonte daar te middernagt te eeten, het was daarenboven Feest wegens de geboorte van een buitenlandsch Prins; zy kon nooit tydiger koomen, zy zettede zig mede aan tafel, en bevondt 'er zig zo wel, dat alle de Gasten zig na dien tyd met malkanderen verbonden, om zig van het *Vermaak*, wegens deszelfs onhoflykheid, te wreeken, door het zelve te befchimpen over deszelfs laagen fmaak van zyn verblyf onder Boeren en Arbeiders te gaan neemen, en voor het overige de *Kwyning* altoos zo te kleeden, dat zy ten minften de vertooning maaken konde van 't *Vermaak*.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM;
in *Juny* 1770.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 7	29. 6½	29. 7	54	54	52	Z t O	Z t O	N O	Betr. Reg.
2	— 9	— 9	— 10	57	60	54	W t Z	W	W t N	Wolk. Held.
3	— 10½	— 10½	— 9½	58	59	61	Z W	Z W	Z W	Reg.
4	— 10	— 10	— 8	62	67	61	W	—	—	—
5	— 8½	— 16	— 10½	58	64	56	Z W	W	W	— Held.
6	30. 0	30. 1	30. 1	56	63	55	WNW	WNW	WNW	Helder
7	— 0½	— 0½	— 0½	58	63	56	Z W	W	W	— Reg.
8	— 1½	— 1½	— —	56	63	58	N W	W t N	Z W	— Wolk.
†9	29. 11	29. 10½	29. 10½	64	70	62	Z	Z W	W	— —
10	30. 0	30. 0	— 11½	61	64	60	W	W	Z	—
11	29. 9½	29. 8½	— 8½	67	68	68	Z t O	W	W	— D.R.W.
12	— 8½	— 8¼	— —	60	62	58	Z W	—	—	— Stormig.
13	— —	— 7½	30. 0½	60	64	54	W	Z W	W	Betr. R.W.
14	30. 1½	30. 2	— 1½	58	63	59	N W	W	W	Helder
15	— 1	— 1	— 0½	60	67	59	Z W	Z W	Z W	Reg. Wolk.
16	29. 11½	29. 11½	29. 11½	59	62	58	—	W	W	— Held.
17	— —	— —	30. 0	57	60	54	N W	N W	N W	Hel. Wolk.
18	— —	— 10½	29. 9	58	67	59	Z W	Z W	O	— —
19	— 7½	— 6½	— 6	63	68	63	O	Z O	Z O	— —
20	— 5½	— 7½	— 7½	60	67	58½	Z O	—	—	Reg. Betr.
21	— 7½	— 8½	— 10	60	62	53½	O	N	N	Betr. Buijig
22	— 11½	30. 0½	30. 0½	56	61	55	N t W	N t W	N t W	— Held.
23	30. 0¼	— 0¼	29. 11½	58	66	62	W	W	Z t O	Hel. Wolk.
24	29. 10½	29. 10	— 10	62	70	58	Z t O	Z t O	W	— D.Reg.
25	— 10	30. 0	30. 0	59	66	60	W	WNW	W t N	Helder.
26	30. 0	— —	29. 10	65	*77	67	Z	Z	Z	Wolk. Hel.
27	29. 8½	29. 8½	— 8	[illegible]	67	62	—	Z W	Z	— Reg.
28	— 7½	— 7½	— 7½	59	65	58	—	Z	Z W	Buijig.
29	— 5½	— 6	— 6½	60	64	58	ZO-NO	W	W	Reg. Held.
30	— 6½	— 7½	— 8½	62	70	59	Z W	Z	—	— —

Hoogste Barometer d. 30. 2 }
Laagste Barometer d. 29. 5½ } middelb. d. 29. 9¾
Hoogste Thermometer gr. 79 }
Laagste Thermometer gr. 52 } middelb. gr. 65½

(*) Den 26 's namiddags ten 3 uuren 79 Graden.

(†) Den 9 had men te *Keulen* eene Aardbeeving, die 14 à 16 Seconden geduurd heeft, 's morgens ten 10 uuren 58 minuten en 45 Seconden (waare tyd). De Barometers hebben zig op dezelfde hoogte gehouden, maar de Thermometer van *Reaumur*, stond 's morgens ten 9 uuren 14 gr. boven 't Vriespunt, ten 10 uuren 17. en ten 3 uuren 's middags 21 gr. zynde omtrent 79 gr. volgens *Fahrenheit*.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE AANGELEGENHEID VAN EEN RECHT GESCHIKT GEDRAG IN DIT LEEVEN.

(*Uit het Engelsch.*)

A good Man's Steps are all with Caution trod,
At once the Charge and Fav'rite of his God;
And if he slips (as sure the best may err)
He's still supported by Almighty Care.

God ziet met vreugd en heeft zyn lust in 't leeven
Des vroomen Mans, en sterkt, met vaste kragt,
Zyn voeten, om langs 't pad der deugd te streeven.
Geraakt hy dan zomwylen onverdagt
Aan 't struikelen, God zal hem onderschraagen;
Dies wordt hy noit ten ganschen val gebragt.

Aan te wyzen wat waarlyk groot, welvoeglyk en nuttig is in dit leeven; de aandagt der Menschen te bepaalen op voorwerpen, die hunne oplettenheid als redelyke en onsterflyke Weezens verdienen; zekere en welgegronde regels voor te schryven, om in gevolge van dezelven het weezenlyk einde van ons bestaan te bereiken, moet men voor een edelaartig werk agten en voor eene pryslyke onderneeming houden.

De rol des leevens is eene ernstige en geene boertende rol. —— Geen rang van Weezens, inzonderheid van redelyke Weezens, kreeg 't bestaan enkel vermaaks halven; maar om eene nutte plaats te bekleeden, en aan eenig gewigtig oogmerk, in 't uitgestrekt Stelzel van den goeddaadigen SCHEPPER, te beantwoorden. Het is, over zulks, baarblyklyk 't belang, de wysheid, en de volmaaking van elk redemagtig Schepzel, oplettend te zyn in de pligten van den staat, waar toe hy geschikt is, te volbrengen, en 't is hier in, dat hy zyn roem moet stellen, en dat, in 't einde, op zyne gelukzaligheid zal uitloopen.

Naardemaal Jonge lieden het vooruitzigt hebben, schoon het zeer twyfelagtig en onzeker is, om eenen aanmerkelyken trap van jaaren te bereiken, moeten zy het voor een

ſtuk van veel gewigts houden, vroegtyds zodanig eenen leefkoers in te ſlaan, als eigenaartig ſtrekt om hun het leeven, 't zy kort of lang van duur, aangenaam en troostlyk te maaken. Wanneer iemand, op eene behoorelyke wyze, en voeglyk aan zynen ſtaat, op het tooneel der wereld verſchynt, vordert hy eene groote ſchreede tot zyn volgend geluk; terwyl, integendeel, één verkeerde ſtap, in den eerſten aanvange, onherdoenlyk is en zeer ongelukkig kan uitloopen. De Menſchen vestigen een nauwmerkend oog op 't gedrag van iemand, die zyn leevensrol begint te ſpeelen, en naarmaate hy zich in de eerſte tooneelen wel kwyt, of dezelve ſlegt uitvoert, oordeelen zy over zyn geheele volgende gedrag. Bovenal moeten Menſchen, in openbaare bedieningen geſteld, overweegen, dat zy, in den beginne, met de kwaadaartigheid en nyd veeler mededingeren en tegenſtanderen zullen te worſtelen hebben, en tevens bedenken, hoe 'er eene groote maate van ſchranderheid en doorzigt vereischt wordt, om de ontwerpen der zodanigen, die 't van hun belang rekenen zich te bedienen van hunne misſlagen, te verydelen.

Ter bereikinge van dit einde is het ten hoogſten noodig, zich hebbelyk eigen te maaken om vooruit te zien, en rechtmaatig te oordeelen over de gevolgen zyner daaden, om daar door de ongelukken te vermyden, waar toe veelen door voorbaarigheid vervallen, en het doel te treffen, 't welk een verſtandig en deugdzaam Man zich behoort voor te ſtellen.

'tIs blykbaar voor elk, hoe gering ook van verſtand, dat 'er eene geſchiktheid of ongeſchiktheid, eene voeglykheid of onvoeglykheid tusſchen de dingen ten opzigte van elkander plaats hebbe, welke niet verandert, of men moet ſtellen, dat de dingen zelve of de omſtandigheden veranderen. Een bedagtzaam vooruitzigt beſtaat in het kennen en waarneemen van deeze voeglykheid des gedrags, overeenkomende met de tyden en omſtandigheden, en waarſchynlyke gevolgen, naar de onderſcheidene uitwerkingen daar uit voortvloeiende; en, gelyk alle andere bekwaamheden der ziele, is dit eene gave der Natuure, in ongelyke maate aan onderſcheidene Perſoonen geſchonken. Eenigen geeven, bykans van hunne vroegſte kindsheid af, blyken van ſchranderheid en bedaarde opmerking; terwyl anderen nimmer tot rypheid van vooruitzigt komen, en, in weerwil van de ondervinding veeler jaaren, tot het einde huns leevens toe, kinders blyven. Nogthans kan deeze bekwaam-

kwaamheid by de minst bedeelde zeer aangekweekt en vermeerdeerd worden, indien men ze flegts konne overhaalen om eenige opmerking en aandagt toe te brengen, of om meer naar Rede dan naar Drift te luisteren.

Indien wy dit leeven hier op aarde aanmerken als een ftaat van beproeving, is alles gefchikt gelyk 't behoort. Wy treeden dit leeven in met Zielen geheel zonder denkbeelden, neigingen, of hebbelykheden. Binnen kort beginnen zekere Neigingen zeer fterk in ons te werken, en deeze zyn noodig om ons te rugge te houden van 't geen ons zou kunnen fchaaden, en aan te zetten om te zoeken, 't geen kan dienen om onze lichaamen in ftand te houden; deeze Neigingen gaan de Rede voor, die zich zo fchielyk niet openbaart. ——— In verder gevorderden leeftyd worden wy bekwaam om over onze daaden te redekavelen, en derzelver gevolgen te bezeffen; en, in gevolge hier van, redekavelen wy, doorgaans, vry regtmaatig omtrent goed en kwaad, wanneer de drift ons niet verblindt of misleidt. ——— Als wy de bloeiendfte en fterkfte dagen onzes leevens bereiken, vertoonen wy ons op zeer onderfcheidene tooneelen: en dit is de tyd waar in wy de Deugd moeten betragten, en dezelve ons hebbelyker wyze eigen maaken, tegen ontelbaare aanvallen, die ons van alle kanten omringen, en ons bewaaren om niet verrascht en in verzoeking gebragt te worden: of, zo wy, daar in gebragt, bezwyken, door de nadeelige gevolgen onzer onoplettenheid en verkeerdheid, ons laaten beweegen om te bedagtzaamer op onzen pligt te letten, de Deugd trouwhartiger aan te kleeven, en fterker afkeer op te vatten van de misdryven, waar door wy die ongemakken ons op den halze haalden.

Vermaak en Smerte, Gezondheid en Ziekte, Voorfpoed en Tegenfpoed, Belooning en Straffe, zyn, dikwyls, naa eenen geruimen tyd der bedryven, de natuurlyke, of ten minften, de doorgaande gevolgen van ons gedrag: een fchikking, ftrekkende om ons te doen befluiten, dat 'er eene wyd uitgeftrekte eenpaarigheid heerscht in 't ganfche zedelyke Beftuur des ALLERHOOGSTEN, en dat het geen wy hier flegts in eene flauwe fchetze befchouwen, in eenen toekomenden ftaat, ons volmaakt zal ontdekt worden; en dat het niet alleen zo zal, maar zo moet en niet anders kan weezen.

Wanneer wy de natuurlyke tegen elkander overgeftelde ftrekkingen en uitwerkzels van Deugd en Ondeugd be-

ſchouwen, wy zullen voldoende reden vinden om vast te ſtellen, dat de eerstgemelde aangenaam en welgevallig is aan den goedgunſtigen Maaker onzer natuure, en dat de laatstgemelde, in tegendeel, hem mishaagt. De natuurlyke gevolgen van Maatigheid zyn Gezondheid, Langheid van dagen, en een volkomener genot van de onſchuldige vermaaken deezes leevens. De Dronkenſchap, Braſſery en Ontugt, hebben Ziekten, Pyn, Walging, Teleurſtelling, en een ontydigen Dood tot rampzalige gezellinnen. Algemeene Goedwilligheid, Regtvaardigheid en Liefde, doen ons de genegenheid van anderen verwerven, maaken ons leeven voorſpoedig, en vervullen onze Ziel met de ſtreelende aandoeningen van rust, vrede en vergenoeging. Kwaadaartigheid, Onregt en Eigenbaat verwekken, in tegendeel, de veragting en den haat onzer Medemenſchen tegen ons, en wapenen de ſtraffende hand der Regtvaardigheid onder beſchaafde Volken. Wanneer wy zeggen, dat zodanig een uitwerkzel natuurlyk uit dus eene oorzaak hervoortkomt, verſtaan wy daar door, dat het geſchiedt, door eene Godlyke beſchikking. Want wat natuurlyk is, is alleen zo, om dat de Regtheid zulks vordert.

Byaldien nu onze Lichaamsgeſteltenisſe derwyze gevormd is, dat Maatigheid den welſtand daar van bevordert, en dat eene onmaatige opvolging der lusten ſtrekt om dezelve in wanorde te brengen en te verzwakken; byaldien onze Zielsgeſteltenisſe, en onze ſchikking tot den ſtaat der Zamenleevinge van dien aart zyn, dat de Zamenleevingsdeugden dienen, om algemeen geluk te doen gebooren worden, en dit alles volgens de geſteltenisſe en den loop der Natuure; byaldien, zeg ik, deeze dingen zodanig zyn, wie is dan dermaate verblind, dat hy, in dit alles, GODS Zedelyk beſtuur, in deeze wereld reeds vast geſteld, niet beſchouwe, en hoe 't zelve ter volmaaktheid nadere? —— Op dat wy, nogthans, door eenen aanhoudenden voorſpoed, gemak en aardsch geluk, niet zouden vervoerd worden tot de verwaatene trotsheid om ons zelven als Heeren en Meesters der Natuure aan te merken, of ons zelven geheel en al te hegten aan deezen verganglyken ſtaat der dingen, zyn wy geplaatst in eene ſchool van beproeving, om tot gehoorzaamheid en onderwerping bewoogen te worden. Een al te gereed verkreegen geluk, eene onafgebrookene aaneenſchakeling van heil en voorſpoed, is voor ons, in geenen deele, geſchikt, gelyk te over blykt uit het geen wy dikmaal zien gebeuren, wanneer de overvloed aanhou-

den-

dende den Mensch omringt, en met zegeningen overlaadt; de beenen van maar weinigen zyn ſterk genoeg om de weelde te kunnen draagen. De dwaasheden door ſtaatzugtige Vorſten begaan; de buitenſpoorigheden waar aan de Edelen en voorſpoedige Bewooners van Gemeenebesten zich, van tyd tot tyd, ſchuldig maaken; en de noodlottige ommekeering van geheele Volken, wanneer zy ten toppunte van grootheid en welvaard waren opgeſteegen, toonen ons de volſtrekte noodzaaklykheid des tegenſpoeds om ons tot opmerkzaamheid te beweegen, ons de broosheid onzer natuure en de onvastheid van onzen ſtand te binnen te brengen, en ons te doen bedenken, dat wy onder het beſtuur ſtaan van eenen OPPERHEER; die verheffen kan of vernederen, ſlaan of geneezen, beloonen of ſtraffen, gelyk hy 't dienſtigst keurt.

En, ten einde wy 't gezigt van onzen pligt nimmer uit ons oog zouden verliezen, en 't buiten onze magt zou weezen, onkunde voor te wenden, en ook de armhartige verontſchuldiging van onbedagtzaamheid te doen zwygen, is het Geweeten, die altoos wakkere en getrouwe Pligtsvermaander, ons geſchonken, en huisvest in de Ziel om ſteeds gereed, en by de hand te weezen tot het beoordeelen van onze eigene hoedanigheden en bedryven, en om ons te ontrusten door verwyten en knaagingen, wanneer wy kwaad doen.

Geene Ziel zo bot en ongevoelig, of zy gevoelt zomwylen eenige ongerustheden en kwellingen. —— Niet alleen maant de Ziel van binnen ons tot onzen Pligt aan; maar elk voorwerp in de Natuur buiten ons geeft ons zedeleeringen. Stormwinden, Donder en Blixem van boven; Overſtroomingen en Aardbeevingen van beneden; het Zwaard, de Honger, de Pest in onze Steden; Ziekten en Pynen in onze eigene lichaamen, of in die onzer naastbeſtaanden en bloedverwanten; de Dood, die 'er duizenden aan onze regte en ſlinke hand doet vallen; wat zyn deeze alle anders dan wel ontzaglyke, doch tevens minzaame waarſchuwingen van eenen tederen en medelydenden Vader des Menschdoms, die zich genegen en gereed betoont om aan zyne agtlooze en kortzigtige Schepzelen alle mogelyke voordeelen te ſchenken, om hun tot Deugd en Geluk op te voeren, in zo verre het beſtaan kan met hunne natuure als vrywerkende weezens, met hunne geſteltenisſe in een ſtaat van beproeving, en met het groot algemeen ſtelzel, 't welk billyk, onveranderlyk en eenpaarig moet weezen?

Dus blykt het middagklaar, dat het tegenwoordig leeven tot een ſtaat van Beproeving verordend, en zeer bekwaam is ter bereiking van dat oogmerk. En de daadlyke verdorvenheid van veele zedelyk werkende weezens bewyst niet meer, dat deeze Staat niet oorſpronglyk beſtemd is om de Menſchen ter deugd op te leiden, en daar toe welgeſchikt is, dan het groot getal van misdragten in de Natuurlyke Wereld aan toont, dat de zaaden niet in 't algemeen geſchikt zyn om Dieren en Planten hervoort te brengen. De Natuurkundigen toonen ons, dat 'er, in zommige gevallen, millioenen van zaaden verlooren gaan tegen één dat tot rypheid komt. En even gelyk wy vastſtellen, dat elk zaadje van een plant, of elk dierlyk eitje tot het voortbrengen van eene eigenaartige vrugt bekwaam was, zo mogen wy ook beſluiten, dat elk zedelyk werkend Weezen in ſtaat geſteld is om de gelukzaligheid te bereiken. Het groot verſchil beſtaat hier in, dat in de natuurlyke wereld ontelbaare misdragten voortkomen volgens den algemeenen loop der Natuure; daar zy in de zedelyke wereld herkomſtig zyn uit eene heillooze verkeerdheid, en het doen eener kwaade keuze.

En, waarlyk, welk een Proefſtaat voor vrywerkende Weezens kan men begrypen zonder de veronderſtelling, dat zy 'er zich kwaalyk in kunnen gedraagen? Niets anders dan eene volſtrekte bepaaling van de Vryheid des Schepzels, welke gansch onbeſtaanbaar is met de natuur van vrye werkzaamheid en van een ſtaat der Beproeving, kon beletten dat zy, in veele gevallen, verkeerd handelen; maar de Algoede Schepper heeft het buiten de magt geſteld van den ſtoutſten en vermeetelſten zyner Schepzelen om zyne Regtvaardigheid te kunnen bedillen. Want, indien hy elk verantwoordlyk Weezen de gelegenheid geſchonken hebbe om gelukzalig te kunnen worden; indien hy hem op den weg derwaards geplaatst heeft, en gereed is om hem in zyne poogingen tot gelukzaligheid te onderſteunen, heeft hy 't zelfde gedaan, wat zyne oogmerken aanbelangt, als of hy elk op zich zelven dezelve geſchonken hadt. Immers hy, die my den weg aanwyst om eene bezitting te verkrygen, of eenig geluksgoed deezes leevens te genieten; en my byſtaat in myne poogingen om het magtig te worden, hy is 't, wien ik verpligt ben voor alles wat ik, ingevolge van zyn raad, en door middel van zyne beſcherming en byſtand, verkreeg.

Elk weet, dat, ten opzigte van den tegenwoordigen ſtaat des

des leevens, het toekomend leeven niet in aanmerking genomen zynde, het zeer bezwaarlyk valle, de leevensrol te volſpeelen, zonder eenigen noodlottigen misſlag, die 't zelve kan verbitteren en ongelukkig maaken. —— Het is twyfelagtig, of een eerstgebooren kind den gevaarlyken tyd der jeugdige jaaren zal doorkomen, zonder door onvoorzigtigheid en onbedagtzaamheid, of de verleiding van kwaad gezelſchap, tot zulk een' dwaazen ſtap vervoerd te worden, als hem, met de daad, belet om immer een waardig en nuttig lid der Maatſchappye te zyn. Nogthans zien wy altoos de geboorte eens Kinds aan als een voorwerp van vreugde en blydſchap, niet van droefheid of jammer; en de ontydige dood van een Jongeling, als een ſtoffe van klagten; dewyl wy bedenken, dat het in elks magt ſtaat zich behoorelyk te gedraagen, en wy hoopen, dat zulks zal geſchieden. De Krygsman is genoeg bewust van het gevaar des ſtryds, een gevaar, 't geen hy niet kan ontwyken, egter reikhalst hy na het gevegt, en treedt met vrolykheid den roem te gemoete. Waarom zou de Mensch dan denken hard behandeld te weezen, door op eene post geplaatst te zyn, waar hem zomtyds gevaaren ontmoeten; doch waar op hy tevens zeer weinig agt op zich zelven moet geeven, indien hy geheel mislukke? Maar indien ik geen geluk verkoos, alleen verkryglyk langs den weg van gevaar en onrust; maar liever, door vadzige luiheid, op die voorwaarde niet wilde beſtaan, zou daar uit volgen, dat de oneindige Oorzaak des beſtaans my niet zou mogen noodzaaken, in ſpyt van myne tegenſtreeving en domheid, een leeven te doen leiden, 't geen hy voor my geſchikt en noodzaaklyk oordeelt ter bereiking van zyne groote oogmerken?

Men heeft gevraagd, waarom de weldaadige Oorſprong van ons Weezen, zulk een kragtdaadig werkend Stelzel in de Zedelyke Wereld niet gevolgd hebbe als in de Natuurlyke, door onze Zielen zulk eene ſterke en onwederſtaanbaare neiging ter Deugd in te drukken, als daadlyk diende om 't algemeen geluk van 't geheele Menschlyk geſlacht te bevorderen? —— Het antwoord is gereed, dat hy de gehoorzaamheid van vrywerkende Weezens eischte, die uit eigen beweeging, uit eigen verkiezing, handelden. Zich voor te ſtellen, door inwendige trekkingen, werktuiglyk, vrywerkende Weezens tot het beminnen en betragten der Deugd over te haalen, loopt aan tegen de natuur van GODS oogmerk; dewyl 'er niet vereischt wordt, dat de Menſchen in zeker perk als werktuigen zich laaten omvoeren; maar dat

zy, op eene redelyke wyze, eene vuurige liefde tot, en eene hebbelyke najaaging van het goede zich eigen maaken. Dit wyst uit, dat werktuiglyke middelen alleen tot dat einde ongeschikt zyn: zy kunnen, gelyk de ondervinding uitwyst, nuttige hulpmiddels weezen; redelyke middelen worden 'er noodwendig vereischt, om op redelyke natuuren te werken. En wy moeten altoos wel in 't oog houden, dat, gelyk de onbezielde Wereld gemaakt is, om, op eene werktuiglyke wyze, aan de Godlyke oogmerken te beantwoorden, zo ook de zedelyke Weezens, zullen zy voldoen aan de einden, die GOD zich voorstelde, zulks moeten doen op eene wyze, overeenkomstig met hunne natuure, dat is, op eene redelyke, vrye en gewillige wyze.

De vereischte medewerking van zedelyk werkende Weezens, van welk een staat of rang ook, of hunne overeenkomst met het groot oogmerk van den algemeenen Opperbestuurder, welke de grondslag uitmaakt van algemeene overeenstemming, volmaaktheid en geluk door de geheele Schepping, bestaat in overeenkomstig te handelen met de waarheid, regtheid, en voeglykheid van hunnen byzonderen staat, ('t zy ze een hoogen of laagen trap onder de Weezens bekleeden, 't zy ze in een staat van beproeving of belooning zich bevinden,) in alle gevallen of omstandigheden, die hun zelven, hun medeschepzelen, of hunnen Schepper betreffen. —— Welk zedelyk werkend Weezen in 't algemeen en nauwkeurig deezen regel waarneemt, bezit dat Character, 't welk alle redelyke Weezens goed noemen, en is welgevallig in de oogen van den Opperften Regter over regt en goedheid des harten; en 't is zo noodzaaklyk, dat elk zodanig Weezen in 't einde gelukkig moet zyn, als dat de dingen zyn 't geen ze zyn, en dat volmaakte Wysheid en Goedheid regtmaatig moeten handelen in 't bestuur der Wereld.

To suppliant virtue nothing is denied,
For blessings ever wait on virtuous deeds;
And, though a late, a sure reward succeeds.

Slaa 't oog op hun, die zuiver van gebreken,
En deugdzaam zyn, gewis, of traag, of snel,
Zal hun geluk met vreugde 't hoofd opsteeken,
En vesten hun in 't lang verhoopte wel.

DE

DE VERSCHEIDENHEID DER SCHEPZELEN, ENE PROEVE VAN DE WYSHEID DES SCHEPPERS.

(Vervolg van bladz. 233.)

IN myn voorgaand Vertoog heb ik niet flegts in het algemeen aangewezen, de *onnagaanbare Verscheidenheid*, met welke de gansche Natuur vervuld is, maar tevens in het byzonder aangetoond, dat 'er zelfs geen enkel Deeltje zyns gelyken in ene volmaakte overeenstemming in het gansche Geschapen-Al vinden kan. Ik heb dit aanvanglyk met onderscheiden Proeven, en nauwkeurige Waarnemingen, bevestigd; thans zal ik ter nadere stavinge voortgaan, met nog meer anderen op te geven, die deze Waarheid verder buiten allen twyfel stellen, en de Onafmetelyke Wysheid van den Grooten Schepper in het helderste Licht doen uitschitteren.

De Vermaarde Nieuwentyd, handelende, in zyne *Wereldbeschouwing*, over de onnoemelyke veelheid, en de onverbeeldelyke kleinheid der Deeltjes, zegt onder anderen in zyne zeven-en-twintigste Beschouwing: „ Maar gelyk onze verbeelding onmagtig is, om ons de verbazende Grootheid der Hemelsche Lighamen voor te stellen, zo bevind men ook, dat, om aan ons te vertoonen de kleinheid der Deelen, waar uit alles, wat zigtbaar is, zamengesteld zy, dezelve daar toe zeer verre te kort schiet; waarom dan, gelyk het eerste, alzo ook het laatste, by velen ongeloofelyk gesteld word; inzonderheid by die genen, die, wanneer zy de zaken naar waarheid begrypen, in dezelven vreezen eenen grooten en magtigen God te zullen moeten vinden". Dus spreekt die vermaarde Man van de onnagaanbare kleinheid en veelheid der Deeltjes in het algemeen; dog dit afzonderlyk op de Vloeistoffen toepassende zegt hy: „ Dat zo menigmaalen men de punt ener naalde of spelde in het water dope, het daar aan blyvende hangen, in zich bevat dertien duizend Water-Deeltjes. Ene verwonderbare menigte voorwaar! Dan 't geen onze verwondering nog merkelyk moet doen toenemen is, dat ieder Deeltje, aangemerkt als ene Bestanelykheid op zich zelve, onderscheiden van alle anderen, met der daad ene Verscheidenheid bezitte, waar door het zich, van alle zyne gelykzoortigen, waarlyk onderscheid. Deze Noodzakelykheid rust in de Natuur aller dingen, 't zy ze magtig groot,

't zy ze onbedenkelyk klein zyn; dewyl ieder Voorwerp zyne byzonderheden hebben moet, die het wezentlyk een ander doen zyn, dan alle die genen, met welken het kan vergeleken worden. Want alzo 'er om een ander te zyn, of iets anders, het geen in den aard der zaken wel te onderscheiden is, vereischt word ene natuurlyke Eigenschap, dat is iets, 't geen alleen zo een Wezen, dusdanig een Voorwerp, zulk een Deeltje eigen is, en geen ander; waar door het dan ook met 'er daad zulk een Wezen, Voorwerp of Deeltje, hoe klein of hoedanig men 't ook begrype, dat gene make, dat het is, en geen ander; zo volgt van zelve, dat 'er in ieder dier dertien Duizend Deeltjes, die den kleinen druppel uitmaken, door den grooten Nieuwentyd voorgesteld, zulke byzonderheden moeten plaats hebben, waar door het onderscheiden is van alle de overigen.

H. van Leuwenhoek heeft in eenen enkelen druppel waters, getrokken op Peperkorrels, door behulp van een Vergrootglas, Duizendmaal duizend Millioenen van Diertjes ontdekt, die zich alles hands bewegen, hebbende alle zulke Deeltjes of Ledetjes, juist voor ene zeer vlugge beweging geschikt. Wat dunkt U Lezer? moet het Verstand, het doorslepenste menschelyk Vernuft niet stil staan, voor Kunststukken van zulk ene natuur als deze zyn? De allerbedrevenste hand kan hier niet by halen; en de kleinste Werken, door de grootste Kunstenaars immer voortgebragt, gelyk 'er van die natuur zyn, waar over men zich billyk verwonderen mag, zyn nochtans niet te vergelyken by deze kunstige Werken, die ons in de Natuur voorkomen.

Dan alle deze Diertjes hoe klein ook, hoe onzigtbaar voor het oog, bezitten, volgens de bovenstaande bedenking, allen iets byzonders, waar door zy zich van elkanderen onderscheiden. Aan zo vele millioenen Deeltjes nu geeft de groote Schepper niet alleen het vermogen om zich vry en onbedwongen te bewegen; maar Hy geeft ook aan elk zonderlinge Eigenschappen, en kenmerken, waar door zy in verscheiden opzigten verschillen, en zich waarlyk betoonen elk afgezonderde en onderscheiden Wezens uit te maken. Zie zulke groote, zulke onbegrypelyke Wonderen levert ons de Natuur op, en wel in zodanige Wezens, die wegens hunne onnavolgbare kleinheid veelal het gezigt ontsnappen! Zulk ene Verscheidenheid heeft de groote Werkmeester der Natuur door al het geschapene verspreid; een verschil, 't geen niet slegts onzer opmerkinge meer dan dubbel waardig is, maar te gelyk onze harten

met

met verwondering vervult, over de Onafmetelyke Wysheid van den Almagtigen Formeerder aller dingen!

Ondertusschen moet men hier in aanmerking nemen, dat, het geen de Vermaarde Nieuwentyd met opzigt tot het water gezegd heeft, insgelyks toepasselyk is, op alle de Vloeistoffen; en zo ook ten aanzien der Waarnemingen van den zeer oplettenden Natuur-Onderzoeker Leeuwenhoek; het geen die Heer van de kleinste Diertjes heeft waargenomen, moet mede toepasselyk gemaakt worden op de Stofdeeltjes, waar uit alle aardsche Lighamen zyn zamengesteld, op allerlei zoorten van Voorwerpen, die eenige uitgebreidheid hebben.

Dan laat ik by alle deze Proeven nog ene Ontleedkundinge Waarneming voegen van den Vermaarden Haller. „ 'Er zyn, zegt die beroemde Ontleedkundige, nooit twee menschen gezien geworden, in welken niet alle Zenuwen en Slagaderen, alle te rug voerende Aderen, ja zelfs de Spieren en Beenderen, oneindig van elkanderen onderscheiden zyn. Na dat ik vyftigmalen de Slagader van den Arm, van het hoofd en van het hart beschreven heb, zo zyn die vyftig beschryvingen allen aan elkanderen ongelyk, en het kost my de verdrietelykste moeite van de Weereld, om maar slegts de grootste deelen in ene algemeene overeenstemming te brengen. Het verschil inzonderheid in de Zenuwen, en de te rug voerende Aderen, is zo oneindig, dat men bykans niet in staat is ene beschryving van dezelven te geven. —— Niet alleen de grootheid der Takken, hunne hoeken en liggingen, hunne verdeelingen, de plaatzen der Klapvliezen, en de uitgang der Takken zyn ten eenemaal van elkanderen verschillende: Maar zelfs het getal der Deelen is nooit eenerlei. De grootste Takken zyn veeltyds maar middelmatigen, en de kleinere, zelfs op beide de kanten van één en het zelfde Lighaam, bestendig aan elkanderen ongelyk".

Zal nu iemand, dit bezeffende, nog langer dwaas genoeg zyn, om dusdanige uitwerkzels, zulke vermogende Werken, waar toe zo ene diepte van Wysheid, zulk ene onbepaalde Uitgestrektheid van vermogen, zulk ene onverbeeldelyke Kunst en Wetenschap gevorderd word, enkel aan de Natuur, die zonder kennis of wetenschap is, niet begaafd met eenig vermogen om uit en van zich zelve te kunnen werken; of aan iets nog veel erger, dat zelfs gansch geen bestaan heeft, veel minder met een ondoorgrondelyk Verstand begaafd, een vereischte tot zulk een onderscheiden

den

den werk zo noodzakelyk, te willen toeschryven? Zal hy dwaas genoeg zyn kunnen, om iets eindigs als ene oorzaak aan te merken van gewrogten, die ene oneindige oorzaak, om voortgebragt te worden, vereischen. Zal hy die onverschoonelyke Dwaasheid hebben, om zo iets aan te merken als ene oorzaak, dat om zelf een bestaan te ontvangen, om zelf voortgebragt te worden, ene andere oorzaak buiten zich, en by gevolge ook een grooter en vermogender, benoodigd heeft? Welk ene onvergeefelyke Dwaasheid, welk ene onverschoonelyke Boosheid, willens blind te willen zyn; met opzet zyne ogen te sluiten, om niet te willen zien; tegen het overtuigendste Licht der Rede aan, zich met ene opzettelyke kwaadaartigheid te verzetten tegens zulke blinkende, tegens zulke heldere uitschitterende waarheden, dat zy zelfs uit het allerkleinste, uit het allergeringste Deeltje, uit het veragtelykste Stofje in de Natuur overtuigende gekend kunnen worden? Kan iemand dan nog langer dwaas genoeg zyn, om dit aan een blind, aan een onwetend geval, of om dit aan enige andere oorzaak toe te schryven, dan aan enen Wyzen, Magtigen en Goeddoenden God?

Kom aan, kom aan dan, gy verdwaasde Twyfelaar; kom, aanschouw, aanschouw met aandagt ieder opgeslagen blad der Natuure! Lees, lees met opmerkzaamheid de groote Daaden, de wonder gewrogten van den Oneindigen God, den grooten Werkmeester aller dingen! Open uw gezigt en zie. Zo gy niet willens blind zyn wilt, zult gy schoone, allervoortreffelykste zaken aantreffen; gy zult overkragtige bewyzen vinden, in de nauwkeurige beschouwinge der Natuure, daar gy gewis te voren uwe aandagt nimmer bepaald genoeg op gevestigd had. Hier zullen u de overtuigendste bewyzen voorkomen, van die groote Waarheid, dat God in den Hemel, de Oneindig Wyze, Almagtige en Onafhankelyke God, de eerste en eenigste oorzaak aller dingen is. Gy zult 'er zulke onwrikbaare bewyzen voor deze waarheid in aantreffen, dat ze alle de wolken, de donkere nevels van twyfelingen, uit uw gemoed zullen doen verdwynen; daar door zal uw hart gezuiverd worden van die kwaadaartige boosheid, om zich te verzetten tegens de baarblykelykste waarheden, en uw boezem ontledigd worden van onverschoonelyke Dwaasheden!

Kom aan nu, gy verwaten Godverzaker! Kom aan nu gy dwaas Mensch, die de Natuur, of het onkundig het blind geval tot uwen God maakt! Kom aan, overweeg deze ge-

wig-

wigtige zaken bedaardelyk, ze zyn ene bedaarde overweging dubbel waardig. En meent gy dan, de zelven met alle naukeurigheid overwogen hebbende, meent gy dan nog langer te zullen kunnen blyven ontkennen, dat 'er ene Alwyze, ene Almagtige, ene Onafhankelyke, ene Noodzakelyke, ene eerste Oorzaak aller dingen is! —— Zoudt gy nogtans, de Natuur in ene bedaarde Overweging beschouwende, langer het Bestaan ener Godheid kunnen blyven ontkennen? —— Dan beken ik gaarn, dat gy met even zo veele schynbare reden op den klaarsten middag kunt ontkennen dat het dag is; en hoe belaggelyk zoudt gy u niet aanstellen met zulks opentlyk te durven staande houden!

Wie is 'er dan langer dwaas genoeg, om te kunnen twyfelen, of, dat nog veel onverschoonelyker is, vol uit het Bestaan van U, ô oneindige Godheid! van U, ô gedugt Opperwezen! tegens de onweersprekelykste bewyzen, tegens de sterkste overtuigingen aan, te ontkennen! —— Bedenkt, bedenkt ô dwaze menschen! dat het ene zaak van zo veel gewigt, een stuk van zo veel aanbelang is. De Godheid te loochenen, alle eer en dienst te weigeren aan een Opperwezen! —— hoe verschrikkelyk zal het U vallen, zo 'er een God in den Hemel zy, 't geen niet minder zeker is, als dat wy dag aan dag de Zon voor onze oogen zien op- en ondergaan; hoe verschrikkelyk zal het U vallen, uw snood gedrag voor Hem te moeten verantwoorden! —— 'Er zal u niets te stade komen, waar mede gy uwe dwaasheden zoudt kunnen verschoonen; geene waarschynelyke reden zult gy zelfs, ter verdediginge, kunnen inbrengen, want waar vint gy ene waerelsche Wysheid, waar een eindig verstand, bekwaam om gewrogten van die natuur als wy beschouwd hebben, en als die waar uit al het geschapene bestaat, voort te brengen! —— Waar tog is zulk ene wetenschap, buiten die van een Almagtig Wezen; waar tog is zulk ene diepte van verstand, buiten het oneindig Verstand van den onbegrypelyken God, dat vermogende zou zyn, om aan zo veele millioenen wezens, aan zo onnoemelyk veele millioenen deeltjes, onderscheiden kenmerken, en eigenschappen uit te deelen, waar door zy allen verschillende voorwerpen, en verscheiden van elkanderen zyn? —— Het geval heeft ze voortgebragt, de natuur ontrolt zich van zelve, en heeft geenen verstandigen Bestierder noodig. —— ô Dwaas mensch! behoort 'er dan tot

tot de uitvoering van zulke groote werken niets meer dan het nietig vermogen van het enkel geval? belaggelyke dwaasheid! —— Ziet gy niet, ô mensch, dat 'er in de ganfche gefchapenheid ene juiste orde doorftraalt, dat 'er wel beleide oogmerken in zyn, dat 'er ene onafmetelyke wysheid in uitfchittert en allerwege gevonden word? —— En eindelyk, dat men deze eigenfchappen, en vermogens om de zelven uit te werken, te vergeefs ergens elders zoeken zou, dan by ene Alwyze oorzaak, by een Wezen van oneindige vermogens? —— Zou ik niet met het zelfde regt kunnen ontkennen, wanneer gy my een kunftig gewrogt werkftuk vertoonde, dat het zelve door de hand enes Werkmeesters gemaakt was; ik zou gewislyk met het zelfde regt de uitvoering daar van kunnen toekennen aan het blinde geval, of aan de ontrolling van de Natuur. —— Wat zoudt gy zeggen als ik dorst ftaande houden, dat het een gewrogt van de Natuur of het geval en niet van enigen Kunftenaar was? —— Gy zoudt my ongetwyfeld belaggen, wegens myne dwaasheid, en ik was het ook waardig. Maar zult gy my dan kwalyk kunnen nemen, dat ik op myne beurt ook uwe dwaasheden belag? want wie moet zich niet verwonderen en ten uitterften verbaasd ftaan, dat 'er menfchen gevonden worden, die zich tegens zulke overtuigende bewyzen, als 'er voor het aanwezen Gods zyn, verzetten kunnen?

Dan aan den anderen kant, wie moet niet, deze overtuigende waarheid gulhartig erkennende, wie moet niet, met de grootfte eerbiedigheid, en het diepfte ontzag zyn aangedaan, omtrent den grooten Vormer aller dingen, en uitroepen? ô Onbegrypelyke kunst! ô onnafpeurelyke Wysheid! —— ô aanbiddelyk Verftand! —— ô almagtige Godheid, die zo veele Verfcheidenheden heeft weten uit te vinden, die de zelven werkelyk gelegd heeft in ieder onderwerp, waar door het zich onderfcheid van zo vele millioenen anderen! Voor U, almagtige Schepper! Voor U kniel ik neder in het ftof, en roem met myne zwakke kragten, met myne bekrompe vermogens, uwe groote Daden, uwe vermogende Werken! Ik kniel voor U neder, Opper Majefteit! ik aanbid U, en eerbiedige met diep ontzag uwe onbepaalde vermogens? —— Wie is 'er nog langer dwaas genoeg, om te blyven twyfelen aan het beftaan van U, ô gedugt Opperwezen!

In

In een volgend Vertoog zal ik ten befluite dezer Verhandelingen aantoonen; *Hoe al het gefchapene moet beantwoorden aan de Wyze oogmerken van den Schepper; en wy uit dien hoofde niet alles voor ene Onvolmaaktheid in de Weereld moeten houden, wat ons als zodanig toefchynt.*

C. V. D. G.

WAARNEEMINGEN AANGAANDE HET GEBRUIK VAN DE CASTOR-OLIE.

(*Uit het Engelsch.*)

ONlangs verfcheide gelegenheden hebbende gehad menige Roodeloop en andere hardnekkige kwaalen der ingewanden te behandelen, waar in de gewoone geneesmiddelen fomtyds kragteloos bevonden werden, zal Ik eenige aanmerkingen opgeeven, welken Ik by deezen tyd niet geheel nutteloos achte, voornaamlyk, wyl het buitenlandsch geneesmiddel, welk Ik de Praktizyns wil aanpryzen, niet zeer algemeen bekend is in ons Land, en zelden wordt voorgefchreeven: Ik meene het *Oleum Ricini*, *Oleum Palmæ Christi* of de *Castor-Olie.*

In de zwaarfte omftandigheden van Buikloop en Roodeloop, waar in de afgang bloedig is, menigvuldig en zeer pynlyk; de Lyder zwak en koortzig, met groote pyn in de ingewanden, heb Ik de heilzaamfte uitwerkingen gezien van het gebruik van deeze Olie.

Een zwaare en niet min pynlyke ziekte heeft zich, niet lang geleeden, in deeze ftad vertoond, waar in dit middel ook dezelfde uitwerking heeft gedaan, zynde eene Perfing of geftadige doch vrugtelooze neiging tot afgang. Ik heb ze zien ontftaan zonder voorafgaande Roodeloop, doch werdt doorgaans fchielyk geftuit door het gebruik van de Castor-Olie.

In koortzen, waar in een afgangverwekkend middel vereischt wordt, het welk geene ontfteltenis verwekt, kan men op de Castor-Olie ftaat maaken, en 'er is geen gevaar van ontfteeking in de darmen door het gebruik hier van te vreezen.

Door deeze eigenfchap van niet prikkelende te zyn, wordt ze een voortreflyk geneesmiddel in opftopping van af-

afgang, en toevallen van Kramp in het gedarmte, *Dry belly ach*, Kolyk en andere kwaalen van gelyke natuur.

Ik zal deeze Olie niet voordraagen als een algemeen geneesmiddel; schoon het in veele kwaalen dienstig is bevonden.. Ik meene echter dat de byzondere eigenschappen, waar van de uitwerking der geneezingen voornaamlyk afhangen, tot eenige weinige algemeene verdeelingen kunnen gebragt worden, welken Ik zal melden, wyl de aanwyzingen om haar voor te schryven hier door te duidelyker zullen blyken, en ze van alle andere drogen in de *Materia Medica* te beter onderscheiden zal kunnen worden.

1. Zy is olieagtig.

2. Buikopenend, of slegts eenigen harden afgangmaakend, naar gelang van de gifte.

3. Zy prikkelt of ontsteekt niet.

Een middel van zulke hoedanigheden is lang een *desideratum* geweest in de *Materia Medica*, voor zo veel men onder de voorgemelde omstandigheden een laxatief kan geeven in alle tyden van koorts, of heftige ontsteekingen.

Het ontlast niet alleen de darmen zonder ontsteltenisse, maar maakt ook de deelen glad en glibberig door welken het gaat, verstompt de scherpheden, of voert ze af, en maakt een soort van konstige slym, voor de gevoelige wanden der darmen, waar van de natuurlyke slym afgeschaafd of weggespoeld is; hierom is het een zo voldoend middel in Buikloop, Roodeloop, Ontsteekingen en krampagtige kwaalen der darmen, enz.

De gift van deeze geneeskragtige Olie is van een halve unce tot één unce voor bejaarden. Zy kan met water vermengd worden door 'er eenige druppen van de *Spiritus volatilis* by te doen. Het volgende heb Ik dikwils bevonden zagt in de maag te liggen.

Recipe, *Ol. Ricini expressione præpar. unc. sem. vel* I. *Spirit. Lavend. comp. vel cujusvis Aq. comp. arom. Drachm* I *vel.* II. *Syrup. Simpl. Drachm.* I. *Aq. Fontan. Unc.* I *vel.* II. *Spir. Volat. arom. gtt.* x. *vel.* xx. *M.*

Als de Lyder zwak is, is een mindere maate genoeg. Ik werd in de West Indiën eens geroepen by een persoon met een gesloten kaak; na een Roodeloop welke te schielyk was gestopt. Met behulp van een veder bragt men iet van

deeze

deeze Olie in zynen mond, zo veel genoeg was om eenige werking naar beneden te maaken, waar na de Lyder by trappen, doch in korten tyd, hersteld werdt.

Dikwils isze met groot voordeel gebruikt in klisteeren voor de bovengemelde kwaalen.

In heftige pynen der ingewanden, met Roodeloop, Kolyk en Krampagtige gebreken der ingewanden in 't algemeen, verschaft deeze Olie een goede smeering met *Opium* en *Kamfer*; om met een warme hand over de pynlyke plaatsen te stryken. Een dergelyke zamenstelling kan ook gebruikt worden voor zamentrekking der gewrigten, kaaken, nek en rugge, de klem in den mond, enz. Men moet naauw toezien op de hoedanigheid deezer Olie. Zy wordt op tweederleie wyze bereid, door kooking en door uitpersing. De eerste is van een bruine of vossen kleur, en van een onaangenaamen garstigen smaak en reuk. Deeze is niet goed voor een geneeskundig gebruik, schoonze veel ingebragt wordt. Die door uitpersinge bereid wordt is helderer, en eenigzins groen van kleur, byna zonder smaak, en volmaakt zagt in haare werking.

De zaaden worden nu hier gebragt, en de Olie door eenige Chymisten 'er uitgeperst; deeze is de beste voor het gebruik in de Geneeskonst, wyl de Olie, in de West-Indiën bereid, door de hette van het gewest, ligt eenige garstigheid kan krygen.

HUMANUS.

DE KRAGT VAN KOUD WATER, UITWENDIG AANGELEGD, IN STUIPTREKKINGEN. *Door den Heer* DUPONT, *gewoon Raadgeevend Geneesheer van den Koning, te Tartas.*

(Uit het Fransch.)

ZEkere *Dupony*, uit de parochie van Villeneuve, drie mylen van Tartas, vyf en twintig jaaren oud, van een galagtige en bloedryke gesteltenisse, hadt van jongs af zwelling en hardheid van de milt gehad, welke op zekere tyden twee of driemaal grooter was dan ze natuurlyk moest zyn. Tegen het einde van Oktober laatst hadt zyn Chirurgyn hem een braakdrank gegeeven, voor zekere Ik weet niet welke ongesteldheid. Den 2 November hadt hy uit voorzorge, zo 't heette, een purgeerdrank genomen, welke zeer wel gewerkt hadt. De Lyder stondt op, na den middag,

dag; en vergenoegd over zynen ſtaat, bleef hy tot 's avonds by het vuur.

Deeze Man verloor 's nagts ſchielyk zyne kennis, gevoel, het gezicht, en kreeg zulke heftige ſtuiptrekkingen, dat vyf of zes perſoonen hem bezwaarlyk in 't bed konden houden. Men riep my om deezen ellendigen te hulpe te koomen. By hem gegaan zynde 's morgens te negen uuren, zag Ik dit jammerlyk ſchouſpel. De kragtige beweegingen, en de geweldige ſtuiptrekkingen van alle de deelen van het lichaam beletteden my eenigen tyd de puls te ondertasten. De ademhaaling was ſterk, ſnel en bezwaarlyk; de beweeging van het hart geweldig, en ongeregeld; het aangezicht rood en ontſtoken; de huid warm en vogtig; de oogen ſchitterende, wild en ongeſtadig. Hier op geraakte hy in een overval van vallende ziekte, welke vier of vyf minuuten duurde. Dit overval bedaarende, bediende Ik my van de oogenbliklyke ſtilte om de puls te voelen. Deeze was ſterk, vol, hard en ongeſtadig. Naauwlyks was de aanval van vallende ziekte geweeken of de algemeene ſtuipen kwamen op de reeds gemelde wyze weerom. Zy duurden drie kwartiers of een uur, en werden gevolgd van nieuwe overvallen van vallende ziekte. Deeze beurtwisſeling duurde vier en twintig uuren; zo dat de Lyder over dag ten minſten veertig aanvallen van vallende ziekte hadt.

Ik beken dat Ik zo aangedaan was door de wreede toevallen welken Ik zag, dat Ik niet wist wat te doen om 'er tegen te werken. Niets deedt zich op voor mynen geest, om met grond de waare oorzaak van deeze ziekte te bepaalen. Noit hadt de Lyder zulke toevallen gehad. Het purgeermiddel, 's daags te vore gebruikt, ſcheen my zulk een groote wanorde niet te hebben konnen bewerken, ook was het niet te denken dat de zwelling van de milt hier van oorzaak ware: dit ingewand was, gelyk Ik reeds gezegd hebbe, van zyne kindsheid af groot geweest, en gaf op deezen tyd geen teeken van gevoeligheid meer dan de andere deelen.

In deeze verlegenheid beſloot Ik een' aderlaating op den voet te doen, 't welk Ik voor iet anders nodig oordeelde, en men begrypt 'er ligt de reden van: het bloed ſprong met drift. Te vergeefs wilde Ik een drankje tegen de ſtuipen geeven, de Chirurgyn hadt de geneesmiddelen niet welken Ik eischte. Te vier uuren na den middag kwam Ik wederom by den Lyder: men berigtte my dat de aderlaating niets goeds uitgewerkt hadt, dat de ſtuiptrekkingen en

en de vallende ziekte gestadig op elkander volgden. Ik ried tot nog een' aderlaating op den voet., deeze was gelyk de eerste van vyftien of zestien uncen. De toevallen hier op nog even heftig blyvende, ried ik een vier dubbeld servet in koud water nat gemaakt op het hoofd van den zieken te leggen, en alle kwartier uuren te vernieuwen. Hier nevens gaf ik hem een drank te gebruiken, zamengesteld uit gedistilleerd water van Porcelein, Oranje-bloesem, Pynstillende druppen, het temperend Poeder van STAHL en stroop van Violen. Kort na de aanlegging van het koude water verminderden de stuiptrekkingen, en hielden 's nagts geheel op: en de aanvallen der vallende ziekte kwamen ook niet meer.

Met veel blydschap bemerkte ik 's anderen daags dat de Lyder wederom tot kennisse was gekomen. Hy antwoordde op al wat hem gevraagd werdt zeer wel. Hy zeide my dat hy geen voorwerp onderscheidde of zag, en dat hy, behalven een groote verzwakking en een doove pyn in 't hoofd, geweldige smert leedt aan de milt, zo dat hy de minste aanraaking van deeze plaatse niet kon verdraagen. Twee aderlaatingen op den arm, op dien dag gedaan, een verzagtende, olieagtige en pynstillende drank, benevens vernieuwde aanlegging op den linker bovenbuik van een flenellen lap in een verzagtend afkookzel doorvogtigd, bevrydden den Lyder van het gevaar der ontsteeking, en deeden de pynen in minder dan een dag ophouden.

Na verloop van eenige dagen werdt *Dupony* eens gepurgeerd, en hy kreeg schielyk zyn gezicht weder en zyn vorige gezondheid; doch het oud en lang gedraagen gebrek bleef als voren.

Is het niet baarblyklyk, dat deeze geneezing voornaamelyk moet toegeschreeven worden aan het koude water. De ruime laatingen op den voet, benevens de drank welken ik had voorgeschreeven, hebben geholpen: maar nog eens, de laatingen waren gedaan, en de stuiptrekkingen bleeven duuren. Het was het koud water welk deeze schielyke en gelukkige verandering uitwerkte, tot groote verwondering van den aanschouwer, die mynen raad hadt bespot. Het koud water stuitte, als door betoovering, de verschriklyke toevallen welken alle hope van geneezing benamen, en niets anders dan een aannaderenden dood deeden te gemoet zien.

WAARNEEMINGEN OVER DE HOEDANIGHEID DER LICHAAMEN, DIE WY DERZELVER REUK NOEMEN.

(*Uit het Engelsch.*)

De Reuk wordt, door de hedendaagsche Wysgeeren, aangemerkt als eene Gewaarwording, een Gevoel, of Indruk der ziele: en in dien zin kan dezelve alleen in de Ziel, of in een gewaarwordend weezen, plaats hebben. Doch 't is blykbaar dat de Menschen in 't algemeen den naam van Reuk doorgaans geeven aan iets, 't welk zy als uitwendig en als eene Hoedanigheid der Lichaamen aanmerken. Zy verstaan 'er iets door, 't geen tot de Ziel altoos geene betrekking heeft; en vinden geene de minste zwaarigheid in te begrypen, dat riekende Planten haaren reuk verspreiden in de woeste wildernissen van *Arabie*, of op een onbewoond Eiland, waar nimmer Mensch voet zette. De geringste Dagwerker, die niet geheel van zinnen beroofd is, heeft 'er een klaar denkbeeld van, en is van de mogelykheid dier zaake zo volkomen overtuigd, als hy met mogelykheid weezen kan van zyn eigen bestaan: en twyfelt aan 't een zo min als aan 't ander.

Veronderstel eens dat zulk een Man een hedendaagsch Wysgeer ontmoet, en verlangt onderregt te worden, wat de Reuk in de Planten is? De Wysgeer zegt hem, daar is geen Reuk in de Planten, noch in eenig ander ding; maar in de Ziel; dat 'er onmogelyk elders, dan daar alleen Reuk konne plaats hebben; dat dit eene uitgemaakte zaak is in de hedendaagsche Wysbegeerte. —— De eenvoudige Man zal eerst denken, dat hy 'er mede boert: doch bemerkende dat de Wysgeer in goeden ernst spreekt, zal het naaste besluit weezen, dat hy krankzinnig is, of dat de Wysbegeerte, even als de Toverkunde, de Menschen in eene nieuwe Wereld overvoert, en hun bekwaamheden schenkt, onderscheiden van die der Menschen in 't algemeen.

Op deeze wyze staat de Wysbegeerte, en 't Gemeen gezond Verstand, tegen elkander over. Wie is hier te beschuldigen? Myns bedunkens de Wysgeer: want verstaat hy door Reuk, dat geen, 't welk de Menschen doorgaans onder dat woord begrypen, is hy zeker gek. Maar geeft hy eenen andere zin aan dat woord, zonder zelve dit in

agt

agt te neemen, of anderen te waarschouwen, dan misbruikt hy de taal, en onteert de Wysbegeerte; zonder aan de waarheid eenigen dienst te doen: 't is even of iemand de meening der woorden Dogter en Koe veranderde, en dan zyn best deedt om zynen eenvoudigen buurman te bewyzen, dat zyne Koe zyne Dogter en zyne Dogter zyne Koe is.

Ik geloof dat 'er niet veel meer Wysheid plaats heeft in veele deezer wonderspreuken van denkbeeldige Wysbegeerte: die voor eenvoudige, maar verstandige Menschen, handtastelyke tegenzeglykheden zyn, schoon ze by de Ingewyden tot die verborgenheden der weetenschap, voor zeer diepzinnige ontdekkingen doorgaan. Ik heb, wat my betreft, besllooten altoos zeer groote hoogagting toe te draagen, aan de voorschriften des gemeenen Begrips; en daar van niet af te stappen, dan in de dringendste noodzaaklykheid. En daarom denk ik, dat 'er weezenlyk iets in een Roos en Lelie is, 't welk het Gemeen Reuk noemt, en bestaat ook op dien tyd als het niet gerooken wordt.

Laaten wy iemand veronderstellen, die zyn zintuig des Reuks begint te oefenen. Eene korte ondervinding zal hem ontdekken, dat de Neus het werktuig is van die aandoening, en dat hy de lugt, of iets in de lugt zweevende, als de middelstoffe hebbe aan te merken. Verder by ervaarenisse bevindende, dat hy, na by een Roos zynde, zekere aandoening heeft, die weggaat op het wegneemen van de Roos, vindt hy in de natuur een verband tusschen de Roos en deeze Aandoening. De Roos komt in als de oorzaak, of iets dat de Aandoening voorgaat; de Aandoening als een uitwerkzel of gevolg van de tegenwoordigheid der Rooze, zy zyn in de ziel vereenigd en voegen zich in de verbeelding altoos zamen. —— Om verder op te helderen, hoe wy eene Hoedanigheid in de Roos ontwaarworden, die wy Reuk noemen, en wat die Reuk is, moeten wy aanmerken, dat de ziel zeer vroeg verlangt na beginzels, die haar bestuuren in haare werkzaamheden. De Reuk van eene Roos is eene zekere Aandoening of Gevoel der Ziele: en daar dezelve niet bestendig duurt, maar komt en gaat, verlangen wy te weeten waar en wanneer wy die mogen verwagten, en zyn niet voldaan voor dat wy iets, vinden, 't geen tegenwoordig zynde, deeze Aandoening met zich brengt en weggenomen zynde, doet verdryven. Wanneer wy dit vinden noemen wy het de oorzaak daar

van; niet in eenen ſtrikten en Philoſophiſchen zin, als of dit Gevoel weezenlyk ware voortgebragt door die oorzaak; maar volgens eene gebruiklyke wyze van ſpreeken: want de Ziel is te vrede, indien 'er eene beſtendige vereeniging tusſchen dezelve plaats hebbe; en zodanige oorzaaken zyn in de daad niets anders dan wetten der Natuure. Bevonden hebbende dat die Reuk dus beſtendig gepaart gaat met de Roos, is de Ziel gerust, zonder te onderzoeken, of deeze vereeniging toegeſchreeven moet werden aan een weezenlyk uitwerkzel der Roos, dan niet: dit is een Wysgeerig onderzoek, van geen nut in 't menschlyk leeven. Maar elke ontdekking van zulk eene beſtendige vereeniging is van een wezenlyke aangelegenheid in 't leeven, en maakt eenen ſterken indruk op het gemoed.

Wy verlangen zo ſterk elk ding, dat onder onze opmerking valt, dus met iets anders vereenigd te zien, als de oorzaak of gelegenheid, dat wy gereed zyn om ons, op de zwakſte gronden, zulke verbintenisſen te verbeelden: en deeze zwakheid ontdekt zich duidelykst in de onkundigſten, die 't minst weeten van de weezenlyke verbintenisſen in de Natuur vastgeſteld. Iemand komt, op zekeren dag van 't jaar, eenig onheils over, en geen andere oorzaak van zyn ongeval weetende, vervalt hy ligt tot de gedagten, dat 'er iets ongelukkigs is in dien dag van den Almanak; en ontmoet hy ten tweede maale, op dien zelfden dag, eenigen ramp, dan wordt hy kragtig in zyne bygeloovigheid bevestigd. Ik herinner my, te deezer gelegenheid, dat 'er, eenige jaaren geleeden, een witten Os in 't land gebragt wierd, van zo ongemeene grootte, dat het Volk van veele mylen in den omtrek toevloeide, om dit Beest te zien. Eenige maanden daar na waren de Kraamvrouwen in die Landſtreek zeer ongelukkig, veelen ſtierven. Twee zulke ongemeene gebeurtenisſen elkander volgende, deeden een vermoeden ontſtaan, of 'er niet wel eenigen zamenhang tusſchen beiden ware; en bragt onder het Landvolk het algemeen denkbeeld te wege, dat de witte Os de oorzaak ware van dit ongeluk der Kraamvrouwen.

Hoe beuzelagtig, hoe belachlyk dat begrip ook ware, het ſproot voort uit denzelfden wortel in de menſchelyke natuure, uit welken alle Natuurlyke Wysbegeerte opgroeit: eene ſterke begeerte, naamlyk, om den zamenhang der dingen uit te vinden; en eene natuurlyke oorſpronglyke genegenheid, waar van wy geen rede weeten te geeven,

om

om te gelooven, dat de verbintenisſen door ons in voorgaanden tyd waargenomen, ook in volgende tyden zullen plaats hebben. Voortekens, voorſpooken, goedergelukzegging, hand- en ſtarrekykery, en de ontelbaare kunstjes van voorſpelling, en uitleggen van droomen, zo wel de valſche veronderſtellingen en ſtelzels, als ware beginzels in de Natuurlyke Wysbegeerte, ſteunen alle op denzelfden grondſlag in de geſteltenisſe der menſchen, en verſchillen alleen daar in, dat deeze ſchielyk uit eenige weinige verſchynzelen opgemaakt, daar geene niet dan voorzigtig en na genoegzaame ondervinding omhelsd worden.

Naar de maal het de ondervinding alleen is, die ons deeze verbintenisſen tusſchen de natuurlyke oorzaaken en gewrogten aanwyst, hegten wy, zonder verder te onderzoeken, aan de oorzaak eenig onbepaald en niet genoegzaam onderſcheiden denkbeeld van vermogen, om het uitwerkzel hervoort te brengen. En in veele gevallen is het, voor 't gebruik deezes leevens niet noodig onderſcheide naamen aan de oorzaak en het uitwerkzel te geeven. Waar uit voortkomt, dat deeze, in onze verbeelding zeer naauw vereenigd zynde, ééne benaaming ze beide aanduidt, ſchoon ze zeer van elkander verſchillen: en, in den algemeenen ſpreektrant, werd de naam doorgaans gegeeven aan dat geen, 't welk van die beiden meest onze aandagt trekt. Dit veroorzaakt eene dubbelzinnigheid in veele woorden, die gemeen is in alle taalen, en uit dezelfde oorſprongen ontſtaat, eene dubbelzinnigheid, die de Wysgeeren zelve zomtyds over 't hoofd zien. —— Eenige voorbeelden zullen dienen om dit gezegde op te helderen en te ſtaaven.

Zeilſteenkragt betekent beide de neigingen van Yzer, tot den Zeilſteen en de kragt van den Zeilſteen, om die neiging te verwekken. Indien iemand vraagt of die hoedanigheid in het Yzer dan in de Zeilſteen huisveste? zal men waarſchynlyk, in den eerſten opſlage, eenigzins verlegen ſtaan om te antwoorden; maar een weinig aandagt zal ons ontdekken, dat wy gereed zyn om de kragt in den Zeilſteen, als de oorzaak en de beweeging in het Yzer, als het uitwerkzel aan te zien: ſchoon deeze twee dingen wyd van elkander verſchillen, zyn ze in onze verbeelding derwyze vereenigd, dat wy den naam van Zeilſteenkragt aan beiden geeven. —— Het zelfde mogen wy zeggen van de zwaartekragt, welke zomtyds aanduidt de helling der lichaamen na 't middelpunt der Aarde, zomtyds de aantrekkende kragt der Aarde; die wy aanmerken als de oorzaak van die helling.

Hitte geeft een aandoening te kennen, en koude eene tegenovergeſtelde gewaarwording: maar Hitte betekent ook eene hoedanigheid of ontſteltenis der lichaamen, waar tegen geen Koude overſtaat; doch die alleen onderſcheiden is in trappen. Wanneer iemand hetzelfde water heet in de eene en koud in de andere hand voelt, heeft hy die tweederleie aandoening, en tevens de hitte van het Lichaam; en, ſchoon hy bemerke dat die aandoeningen tegen elkander overſtaan, verbeeldt hy zich niet, dat een en het zelfde lichaam, op den zelfden tyd, ſtrydige hoedanigheden hebbe. —— Even zo is iemand, die in ziekte en in gezondheid een onderſcheiden ſmaak in dezelfde ſpyzen proeft, wel verzekerd dat de hoedanigheid, in de ſpyzen ſmaak genoemd, dezelfde is als voorheen, ſchoon zyne aandoeningen misſchien rechtdraads ſtrydig zyn.

De Wysgeeren beſchuldigen het Gemeen van ongerymde denkbeelden te koesteren, wanneer het zich verbeeldt, dat 'er in eene Roos iets is, 't welk naar de aandoening van Reuk gelykt. Maar zy hebben hier in, myns bedunkens, ongelyk: want zy geeven dezelfde benaamingen niet aan beiden, noch redenkavelen 'er op dezelfde wyze over. —— Wat is de Reuk in een Roos? 't Is een hoedanigheid of kragt van de Roos, of iets daar uit voortkomende, 't geen wy bemerken door het zintuig des Reuks, en dit is alles wat wy 'er van weeten. —— Maar wat is de Reuk? 't Is eene werkzaamheid der Ziele; en niemand houdt dien voor eene hoedanigheid derzelve. Wederom de gewaarwording van den Reuk veronderſtelt noodwendig de ziel van een gevoelig weezen: doch de Reuk in de Roos brengt niets zodanigs mede. Wy zeggen, deeze Bloem riekt aangenaam, die ſtinkt leelyk: maar wy zeggen nooit, die Ziel riekt zoet, die ſtinkt walchlyk. De Reuk in de Roos, en de Aandoening daar door veroorzaakt, worden derhalven, zelfs van 't Gemeen, niet aangemerkt als dezelfde dingen, ſchoon zy denzelfden naam draagen.

Onze gewaarwordingen hebben zeer ongelyke trappen van ſterkte. Eenige zyn 'er vlug en leevendig, dat ze ons veel vermaaks of onaangenaamheids verſchaffen: in dit geval worden wy gedrongen op de Aandoening zelve te letden, hier denken wy op, hier ſpreeken wy over: wy geeven het een naam, die niets anders dan de Gewaarwording betekent, en als dan bekennen wy terſtond en ge-

reed-

zeedlyk, dat het ding, door dien naam betekend, in de Ziel alleen, en niet in eenig uiterlyk voorwerp huisvest. Van deezen aart is pyn, ziekte, honger, dorst en andere neigingen. —— Maar wanneer de gewaarwording van zo veel aanbelang niet is, dat dezelve onze gedagten geheel inneemt, worden wy opgeleid om die aan te zien als berustende in iets uitwendigs, 't geen 'er eene bestendige gemeenschap mede heeft, en gevonden hebbende wat die Aandoening veroorzaakt, noemen wy de Aandoening zelve naar dat voorwerp. De Aandoening geen eigen naam hebbende, komt in als iets toevoeglyks, en wordt onder dien zelfden naam verward. Weshalven de naam, in de daad, aan de Gewaarwording mag toegevoegd worden; maar eigenlykst en algemeenst gegeeven wordt aan de zaak door die Gewaarwording aangeduid.

NATUURLYKE HISTORIE DER KONYNEN.

Volgens BUFFON.

HEt *Konyn* draagt in 't Grieksch den naam van *Λαγώος*, in 't Latyn heet het *Cuniculus*, in 't Fransch *Lapin*, in 't oud Fransch *Connin* of *Conil*, in 't Spaansch *Conejo*, in 't Portugeesch *Coelbo*, in 't Hoogduitsch *Kaninichen*, en in 't Zweedsch *Kanin*.

Schoon het *Konyn* en de *Haas*, uit en inwendig, zeer naar elkander gelyken, maaken zy, nogthans, twee onderscheiden geslachten uit; dewyl zy niet met elkander voortteelen. De Jaagers verzekeren, egter, dat de *Mannetjes Haazen*, als zy ritzig zyn, de *Wyfjes Konynen* naaloopen en dekken. Ik heb de proeve genomen om den uitslag van dusdanig eene paaring te zien, en deedt, ten dien einde, *Rammelaars* met *Wyfjes Haazen*, en *Mannetjes Haazen* met Konynen op; doch zag 'er niets van voortkomen: ik ontdekte alleen, dat deeze Dieren, in gedaante elkander zo gelyk, des niettegenstaande zo zeer van aart verschilden, dat 'er geene soort van Tweeslachtige Dieren, als de *Muilezels*, uit voortkwam. Een *Jonge Mannetjes Haas*, en een jong *Konyn*, leefden omtrent een vierendeel jaars zamen, zo ras zy eenige kragten kreegen, vogten zy geduurig met elkander, en de *Haas* kreeg de nederlaag zo verre dat hy 'er het leeven by inschoot. Van twee ouder *Haazen*, die ik elk by een *Konyn* gezet hadt, moest 'er een het zelfde lot on-

ondergaan; terwyl de ander die zeer ritzig en ſterk was, onophoudelyk het *Konyn* plaagde, door haar te willen dekken, en haar of door wonden of door te vuurig omhelzen deedt ſneuvelen. Drie of vier *Rammelaars*, die ik by *Wyfjes Haazen* deedt, doodden ook elkander, in langer of korter tyd; maar zy bragten niets voort. Ik denk, nogthans, te mogen ſtellen, dat zy zomwylen gepaard hebben, ten minſten 't bleek duidelyk dat het *Mannetje*, niettegenſtaande de tegenſpartelingen van het *Wyfje*, dikmaals zyn' lust geboet hadt; en 'er was veel meer reden om eenig voortbrengzel van dit paaren te wagten, dan van den minnehandel van een *Rammelaar* met een *Hen:* waar van, gelyk de Heer REAUMUR ſchryft, in zyn Werkje getyteld: *L'Art de faire eclore les Poilets*, *dat Kuikens met hair of Konynen met vederen voortkwamen;* iets 't geen alleen daar uit ontſtondt, dat een overritzige *Rammelaar* zich vermengd hadt met de *Hen* van den huize. Buiten zulks is het geheel onwaarſchynlyk eenig voortbrengzel te verwagten van Dieren zo zeer in geſlacht en ſoort verſchillende; daar men niets dergelyks vernomen heeft van het paaren van een *Haas* met een *Rammelaar*, welker ſoort elkander zo na komt.

De vrugtbaarheid der *Konynen* is veel grooter dan die der *Haazen:* want ſchoon men geen geloof behoeft te ſlaan aan 't geen WOTTON zegt, dat 'er naamlyk van één enkeld paar op een Eiland gelaaten, in één jaar tyds zes duizend waren voortgekomen, is het zeker, dat deeze Dieren zo verbaazend vermenigvuldigen, in landſtreeken waar zy kunnen aarten, dat zy, ongeſtoord gelaaten zynde, binnen kort geen voedzel genoeg zouden vinden. Zy vernielen het gras met wortel en al, graanen, vrugten, moeskruiden, heesters en boomen; was het niet, dat men, met *Fretten* en *Honden*, dit geſlacht wist te belaagen en te vangen, zy zouden het Land, waar ze zich onthouden, onbewoonbaar maaken. Het *Konyn* paart niet alleen vroeger dan de *Haas*, het werpt niet alleen meer reizen en talryker dan dit Dier; maar heeft ook meer middelen om zyne vyanden te ontſnappen; vaardig en gereed ontduikt het 's Menſchen oog; de diep gegraaven hoolen, waar hy zich des daags verſchuilt, en zyne Jongen verbergt, beveiligen hem tegen *Wolven*, *Vosſen*, en het *Roofgevogelte:* hier onthoudt hy zich met zyn geſlacht, in volkomene gerustheid, en voedt het teder kroost tot het omtrent twee maanden oud is, dit verlaat die veilige verblyfplaats niet, voor dat de zwakſte leeftyd, aan veelvuldige onheilen bloot geſteld, en waar in de *Haazen*

zyn veelvuldiger, dan in eenig ander tydperk huns leevens, omkomen, voorby is.

Dit alleen wyst genoegzaam uit, dat het *Konyn* den *Haas* in kloekzinnigheid overtreft. Hun maakzel is eenerlei, en zy kunnen beiden holen voor zich delven; beiden zyn ze ten hoogsten vreesagtig van aart; doch de zwaksten vergenoegen zich met een leger boven op den grond te vervaardigen, waar zy zich geduurig aan veele onheilen vinden blootgesteld, terwyl de sterksten, door een verstandiger aandrift genoopt, de moeite neemt om diepe holen te graaven, en zich een schuilplaats te bereiden: dat zy met bezef werken blykt daar uit, dat het tamme *Konyn* noit iets dergelyks aanvangt, 't is haar genoeg voor zich een hol te maaken, even gelyk de *tamme Vogels* een nest bereiden; vermids zy zich beveiligd vinden voor de ongemakken, waar aan de *Konynen* en *Vogels* in 't wild zich bloot gesteld zien. Men heeft dikwyls opgemerkt, dat, wanneer men een *Konynen-woud* wilde bevolken met tamme *Konynen*, zy en de eerstvolgende geslachten, even als de *Haazen*, boven op den grond bleeven; en 't was niet, dan naa het ondergaan van veelvuldige rampen, en de opeenvolging van verscheide geslachten, dat zy, tot meerder veiligheid, holen in den grond dolven.

Even als andere Huisdieren, veranderen de tamme *Konynen* van kleur; doch men vindt 'er slegts zwarte, witte en grauwe. Grauw noem ik dat mengzel van geel, zwart en aschkleur, die de doorgaande kleur is van *Haazen* en *Konynen*. Zwarte *Konynen* zyn zeldzaamst; veele zyn 'er geheel wit, veele gansch grauw, en veele bont of gemengd van kleur. Alle wilde of duin *Konynen* zyn grauw, en onder de tamme is dit ook de heerschende kleur: want in de meeste nesten vindt men 't grootste getal grauw, schoon de *Rammelaar* en de *Voedster* beiden wit of beiden zwart, of de een zwart en de ander wit zyn. Het gebeurt zelden, dat zy 'er meer dan twee of drie, die naar hun gelyken, voortbrengen; terwyl de grauwe *Konynen*, schoon tam, meest altoos Jongen van die zelfde kleur werpen; 't is maar zeldzaam en als by geval, dat zy witte, zwarte, of bonte baaren.

Op den ouderdom van vyf of zes maanden, zyn deeze Dieren in staat om te bevrugten en bevrugt te worden. Men verzekert, dat zy standvastig in hunne liefde zyn, en zich doorgaans aan één Wyfje houden, 't geen zy nimmer verlaaten. De Voedster is bykans altoos ritzig of ten minsten

sten

ften in ftaat om den *Rammelaar* te ontvangen. Zy draagt dertig of één en dertig dagen, en brengt, vier, vyf, somtyds ook zes, zeven en agt Jongen te eener dragt voort; zy heeft, even als een *Wyfjes Haas* eene dubbelde Lyfmoeder, en kan gevolglyk op twee onderfcheiden tyden werpen; het blykt, nogthans, dat de overbevrugtingen, onder de *Konynen*, zo veelvuldig niet zyn als onder de *Haazen*; misfchien ontftaat dit daar uit, dat de Wyfjes minder van Mannetje veranderen, dat ze zich min aan toevallen vinden blootgefteld, en zeldzaamer op onvoeglyke tyden paaren.

Eenige dagen voor dat zy werpen delven zy een nieuw hol, niet in een rechte lyn, maar met verfcheide bogten, en aan 't einde vervaardigen zy het nest, vervolgens plukken zy veel hairs onder van 't lyf tot eene zagte legerftede voor het teder kroost. De twee eerfte dagen pasfen zy ze zeer zorgvuldig op, en gaan niet uit dan in de hoogfte noodzaaklykheid om voedzel te zoeken, en keeren terftond weder. Op deezen tyd eeten zy fterk en zeer fchielyk, en zoogen de Jongen zes weeken. Tot dien tyd toe heeft de *Rammelaar* met haar geen gemeenfchap, hy komt ook niet in het afzonderlyk hol door de *Voedfter* gemaakt, ook ftopt zy dikwyls, als zy uitgaat, en haare Jongen in 't hol laat blyven, den ingang met aarde, natgemaakt met pis; doch, wanneer de Jongen aan den ingang van het hol beginnen te komen, kruiden en gras te eeten, 't geen de *Voedfter* hun aanbiedt, fchynt de *Rammelaar* ze voor zyne kinders te erkennen, hy neemt ze tusfchen de pooten, ftrykt het hair glad en likt de oogen; en zy deelen alle, de een na den ander, in deeze vaderlyke omhelzingen; ook worden ze als dan door de Voedfter zeer geliefkoosd, en zy is doorgaans weinig dagen daar naa weder bevrugt.

Een Heer van myne kennis, die eenige jaaren zich vermaakt hadt met *Konynen* te houden; heeft my de volgende byzonderheden medegedeeld. —— „ Ik begon met één *Rammelaar* en ééne *Voedfter*, het Mannetje was geheel wit, het Wyfje gansch grauw: onder hunne zeer talryke naakomelingfchap was het grootfte getal grauw, veele waren wit en bont, eenige zwart. Wanneer het Wyfje ritzig is verlaat het Mannetje haar bykans niet, ik heb ze, in één uur tyds, vyf of zesmaal zien paaren. —— Het Vaderlyk gezag fchynt onder deeze Dieren zeer groot te weezen. Ik heb dit opgemaakt uit het ontzag, 't geen alle myne *Konynen* voor hunnen Stamvader betoonden, dien ik zeer gemaklyk, door zyne witheid, van andere kon onderkennen; dewyl dee-

deeze het eenig Mannetje was van die kleur. Niettegenstaande de sterke aanhoudende voortteeling van het gezin, waren zy, die op hunne beurt Vaders werden, aan hem onderworpen. Wanneer zy vogten of om de Wyfjes, of om het Voedzel, kwam de Grootvader en Oppervoogd terstond, op het gerugt toeschieten, en zo ras zy hem bemerkten, was alles in orde en stilte; maar bleef 'er een wederhoorig, hy strafte hem, anderen ten voorbeelde. —— Een ander bewys zyns gezag over dit geheele naakroost bestondt hier in; ik had ze gewend, op het blaazen van een fluitje, in hunne hokken te komen, als ik dit teken gaf, zag ik, dat, op hoe ver een afstand zy ook mogten weezen, de oude Opperheerscher zich vooraan vervoegde, en, schoon dus eerst aangekomen, ze alle liet voorbygaan, en zelve de laatste binnen tradt. Ik voed ze met zemelen, hooi en den Jeneverboom; zy hebben in één week meer dan een wagenvragt noodig; zy eeten alle de besfen en bladen niet alleen; maar ook den bast, en laaten niets dan het dikke hout overblyven. Dit voedzel maakt ze vet, en geeft zulk een smaak aan 't vleesch, dat ze voor de wilde *Konynen* niet behoeven te wyken.

Deeze Dieren leeven acht of negen jaaren. En vermids zy een groot gedeelte huns leevens in hunne holen doorbrengen, daar zy gerust en gemaklyk liggen, worden zy vleesziger dan de *Haazen*, ook verschilt hun vleesch zeer veel van dat der Haazen in kleur en smaak: dat der jonge *Konynen* of *Lampreelen* is zeer malsch; maar dat der oude *Konynen* altoos droog en hard.

Men wil dat de *Konynen* uit warme Landstreeken herkomstig zyn. Zy waren by de *Grieken* bekend, en het schynt, dat ze in *Europa* oudtyds zich alleen in *Griekenland* en *Spanje* onthielden. Van daar heeft men ze in gematigder Lugtstreeken overgebragt, als *Italie*, *Frankryk*, *Duitschland*, *Engeland enz.*, waar zy reeds, veele jaaren geleden, genaturaliseerd zyn; maar in kouder Landen, als *Zweeden* en andere *Noordsche Gewesten*, kan men ze alleen in hokken houden; op zich zelven in 't land gelaaten, komen zy om. Zy zyn, daarentegen, zeer op groote hitte gesteld, dus vindt men ze in de Zuidelykste deelen van *Asie* en *Africa*, als aan de *Persiaansche Golf*, in *Lybie*, *Senegal* en *Guineé*: ook zyn ze door de *Europeaanen* overgebragt op de *Amerikaansche Eilanden*, waar zy wonderwel tieren, en sterk vermenigvuldigen.

De *Konynen* van *Angora* verschillen van de tamme *Konynen*

nynen alleen, door de hoedanigheid van 't hair, dat even als de wol der *Geiten* van *Angora* veel langer is dan dat der gemeene *Geiten*. Het hair hangt aan lokken, en is gefriseerd als wol; in den Ruityd loopt dit hair tot één, en doet de huid gansch oneffen worden, hier met diepe holen, daar met kluwens hair, 't welk veroorzaakt dat de *Konynen* van *Angora* alsdan eene gemeene Figuur maaken. Deeze kluwens hair hangen zomtyds tot op den grond neder, als of het een vyfde Poot ware, ze zyn even als vilt door elkander gewerkt, en op een gepakt. Ik heb op 't Gat van dus een *Konyn*, 't geen ik ontleedde, een laag gezien van dit vilt, meer dan één duim dik. Het hair deezes Diers was twee of drie duimen lang, aan de tippen rosagtig van kleur, en voor 't overige wit of leikleurig. Dit *Konyn* hadt zwartagtige ooren, en ros hair aan de pooten. De kleuren der *Konynen* van *Angora* veranderen gelyk die der tamme *Konynen*.

ZAMAN.

Eene Oostersche Geschiedenis.

IK weet niets van myne afkomst, en de Leezer myner Geschiedenissen zal wel doen met zich des zo weinig te bekreunen, als ik 'er my over bekommerd heb. Een Slaaf verdient, gelyk de Dichter zegt, dikwyls meer agting dan zyn Heer, die niets meer heeft dan den naam. Misschien was myne geboorte ook verborgen voor TACHEL, die my in de vlakten van *Diarbet* opbragt. Aan den oever van den *Tiger* nedergelegd, was ik het leeven aan de goedheid van dien Man verschuldigd, en hy, met wien ik myne eerste jeugd in eenzaamheid versleet, heeft my niets meer geopenbaard.

TACHEL zogt my steeds te overtuigen, dat eene verregaande Godsdienstigheid alleen hem hadt aangespoord tot die afgezonderde leevenswyze; doch zyne dikwerf herhaalde gesprekken over de Leugen en de Laster, waar van hy een slagtoffer verklaarde te zyn, deeden my vermoeden, dat verdriet niet weinig hadt toegebragt, om hem de Eenzaamheid te doen zoeken: voorts was hy een Menschen-haater, en onderhieldt de Vasten van *Ramazan* niet, schoon hy 't geheele Heilige Boek van buiten kende.

Onder alle byzonderheden, welke ik in hem ontdekte, was die, welke my in de gevangenis, waar in ik nu kwyn, gebragt heeft, de voornaamste, en langen tyd van my in groote agting gehouden. —— Het woord WAARHEID las men overal, met groote letteren op de wan-

wanden van zyn verblyf. Dit woord hadt hy steeds in den mond, en was het eerst, 't geen hy my leerde uitspreeken. Zyne onderwyzingen liepen 'er bykans alle op uit, om my den sterksten afkeer van de Leugen in te boezemen, en myne blaakende liefde tot de daar tegenovergestelde Deugd op te wekken. Dikwerf betuigde hy „Geen geval van hoedanig eene natuure ook, geen belang hoe zwaar het weege, moet u doen veinzen; men moet de Waarheid spreeken, myn dierbeminde ZAMAN, schoon dit ons op 't leeven te staan kwam." Weinig dagt ik, dat deeze Leeraar en Voorstander der Waarheid zwak genoeg zou weezen, om onaangenaame Waarheden, door hem gesprooken, te ontveinzen!

Menigmaal bragt hy my op de hoogste bergen, om de ryzende Zonne te aanschouwen, die heldere hemelkloot, welke in *Syrie* doorgaans zich zuiver en onbeneveld vertoont. „ Myn Zoon, riep hy dan uit, hef uwe schemerende oogen opwaards, verwonder u, en verbeeld u de ziel van een sterveling wien de waarheid dierbaar is. Indien de uwe een afkeer heeft van bedrog, zal zy in de oogen des Eeuwig Levenden zyn, als het middelpunt van dit hemellicht, welks beweegingen en loop hy regelt, en dat hy met zynen schitterenden luister bekleed heeft."

Op eenen anderen tyd diende de helderheid van eenen klaaren waterstroom, tot een zinnebeeld zyner lessen. De zagte Dauw, die op de vrugten ligt in den Herfst, en door 't minste aanraaken verdwynt, en de brooze schoonheid eener Rooze, schetsten de tederheid der Waarheid af. —— Van den anderen kant schilderde hy de Leugen onder de gedaante van de venynige toug der Slange, en het doodlyk geblaas der heete rukwinden; en welhaast kreeg ik, door dit alles, zo sterk een afkeer van die ondeugd, dat myn Leermeester zich alles goeds van my beloofde. „ Dus, sprak hy, zal het zaad der geurige kruiden van *Aden* (*a*), in eenen vrugtbaaren en welbereiden grond gestrooid, dezelve nog lieflyker van geur doen worden." —— Droeve begogeling! hy heeft van dit zaad niet anders dan den dood ingeoogst, en ik het onheil dat my thans drukt!

Ik had naauwlyks de jaaren myner eerste Jongelingschap bereikt, wanneer wy in zekeren hof vrugten inzamelden, en spraken over eenige op nieuw gepleegde onregtvaardigheden van den Pacha des Lands. De volyverige TACHEL, vergeetende, dat men in het Land eens Dwingelands nooit alleen is, hief zyne handen ten Hemel, en badt de grimmigheid des Allerhoogsten af, over den Tyran. Zyne vervoerdheid stak de myne aan, en ik nam deel in de vervloekingen, die wy uitspraken over ALBUSSAR; dus was de Landvoogd geheeten.

's Anderendaags zat ik voor het stil verblyf van TACHEL takjes te vlegten, wanneer de wreede ALBUSSAR doldriftig toetradt, en

(*a*) Eene zeer groote Stad in *gelukkig Arabie*.

en met dreigende oogen en opgeheeven zabel, mynen Meester naderende, zeide hy: „ Wat hebt gy gisteren, op die plaats, in dat uur, gezegd? Staat het u vry my te vervloeken: een Herder heeft u deeze woorden hooren uitboezemen; *Heere, verander zyn kleur, dat zyne Stam verwelke, dat zyn bloed als een rivier uitgestort worde!*"

TACHEL, bevreesd voor 't dreigend gelaat van ALBUSSAR, vergat eensllags alle de lessen over 't spreeken der Waarheid, my zo menigmaal gegeeven: en, voor zyn leeven bevreesd, antwoordde hy, met zo veel laaghartigheid als behendigheid, dat de Overbrenger dier woorden hem kwalyk begreepen hadt, dat hy, rustende onder een Wyngaard, en met my de Druiven beschouwende, die nog niet ingezameld konden worden, gewenscht hadt, dat ze haast ryp, gesneeden en geperst mogten worden, en men, ongetwyfeld, deeze zinnebeeldige uitdrukkingen zeer verkeerd op zyne Doorlugtigheid hadt toegepast. —— ALBUSSAR, verwonderd over dit antwoord, zag my glimlachen: hy vat my by de hand, en vraagt of hy TACHEL mogt gelooven? „ Neen, sprak ik met drift, neen TACHEL bedriegt u, ik ben getuige geweest van de vervloekingen, waar mede gy hem beschuldigt; gy zyt 'er het voorwerp van, op u wilde hy de onheilen des Hemels doen nederdaalen."

Naauwlyks had ik deeze woorden geuit, of de wreede hand van ALBUSSAR deed het hoofd van TACHEL voor myne voeten rollen. Min verschrikt dan met verontwaardiging vervuld over dit schouwspel, bood ik my ook aan, om het slagtoffer van de woede des Dwingelands te weezen. —— „ *Jongeling*, sprak hy, *waarom veragt gy den Dood?* " —— Ik antwoordde, „ om dat ik de Leugen nog meer veragt, ik kan u niet misleiden; TACHEL heeft my geleerd, niets zo zeer te haaten als het bedrog; ik ben zo strafwaardig als hy, ik heb my met hem in de vervloekingen vereenigd, toen uw verspieder ons gisteren in den hof hoorde. —— *En waarom haat gy my?* —— „ *Om dat uw Hofgezin een hoop booswigten is, en Gy zelve een Dwingland zyt*". —— Het gevolg van den Pacha wilde op my aanvallen. ALBUSSAR belette zulks, zeggende: *Spaart zyn leeven. De onverzaagdheid met welke hy de waarheid bekent maakt my deezen Jongeling dierbaar. Dat hy my ten Hove volge, ik wil my van hem doen beminnen. Hoe is uw naam?* —— „ Myn naam is ZAMAN". —— *Kom* ZAMAN, vervolgde hy, ALBUSSAR *zal uw Beschermheer zyn; doch spreek altoos de Waarheid, indien gy haar verraadt, zal u het zelfde lot als* TACHEL *wedervaaren?*

Ziet my hier onder lieden op verre na my niet gelykende in 't haaten der Leugen; onder de Hovelingen en vleiers van ALBUSSAR, die zelve de Waarheid niet beminde, schoon ze hem bewoog om my te spaaren. Ingenomen met deezen gelukkigen uitslag, sprak ik by my zelven: het is zeer goed de Waarheid rondborstig te spreeken. De Leugen heeft TACHEL het leeven gekost, myn moed heeft my het

het myne doet behouden. Deezerwyze bevestigde ik my zelven in de grondbeginzelen my ingeboezemd door mynen Leermeester, die ze in zyn eigen perfoon zo flegt hadt opgevolgd.

De Pacha, die altoos wreed en onregtvaardig handelde, vermaakte zich met myne openhartigheid en opregtheid, die hy, ten zynen koste, onwankelbaar vondt. De zeldzaamheid van myn Character maakte myne eenige verdienste by hem uit: en hy hieldt my aan zyn Hof even gelyk Vorsten, die, alleen om de zeldzaamheid, in hunne Diergaarden vreemde en verschriklyke Beesten met zorg doen oppasfen.

Op zekeren dag, wanneer ik, met myne gewoone vrymoedigheid, myne aanmerkingen gemaakt hadt over de rekening van een zyner Gunstelingen, en getoond, dat deeze alleen zyn eigen belang in alles bedoelde, ging ik in 't vallen des avonds alleen wandelen. De duisternis bedekte dit halfrond niet, of twee Gesneedenen kwamen met stokken op my aanvallen, en sloegen my ongenadig op last van den Gunsteling, wiens Character ik 's morgens naar waarheid geschilderd had.

Met veel moeite kwam ik weder in 't Paleis van ALBASSER, wien ik de verontwaardigende belediging my aangedaan verhaalde. Hy zwoer zulks te willen wreeken; en, in de daad, de noodlottige koorde eindigde de dagen van SATRAPE? Myn Beschermheer gaf my zyne ampten, en verdeelde met my de verbeurtverklaarde goederen. —— Eenige dagen gevoelde ik groot hartenleed; maar myne verheffing en myne rykdommen deeden my alles ras vergeeten, en 't kwam niet meer in myne gedagten op, dat ik, in korten tyd, reeds oorzaak was van den dood van twee Perfoonen; dat myn leeven twee keeren groot gevaar geloopen hadt; en dat ik, in het laatste geval zeer gelukkig geweest was, door de zwakheid der twee flaaven op my afgezonden; weshalven ik, onder de bescherming van ALBUSSAR, voortging met de Waarheid in de vryplaatze der Leugen te verspreiden.

De trotsche nutloosheid der Dichteren, de gevaarlyke kwakzalvery der Geneesheeren, verschafte my overvloedige stoffe tot het maaken van aanmerkingen. ALBUSSAR lachte 'er om, doch trok 'er geen nut van. Onder alle vyanden, die ik dagelyks verwekte vielen my de Poëeten 't lastigst. Myn laage en onbekende afkomst, myne gestalte, die maar gemeen was, myn scheeve neus, en, boven al de vervloekte stokslagen, my aan den oever des *Tigers* gegeeven, verleenden onuitputlyke stoffe tot kwaadaartige lasterschriften, die my overal volgden. De op vastgestelde tyden uitkomende *Gazels* (*) strekten my tot ondraaglyken last. Een reiziger in de *Lybische* zandwoestynen, vreest minder eenen verscheurenden Leeuw te zullen ontmoeten, of in de handen van Roovers te zullen vervallen, dan hy die zich geduurig ontrust vindt door het steeken der snorrende Insecten, die hem steeds vergezellen. Tegenwoordig nu de rampspoed my met meer bedaardheids

(*) *Gazel*, eene soort van *Arabische* Verzen.

heids doet letten op de rol, die ik aan 't Hof van *Albussar* speelde, komt het my zeer vreemd voor, dat ik my het regt aanmaatigde, om elk de waarheid op 't stoutst te zeggen, en het ondertusschen niet kon dulden, dat anderen aanmerkten hoe myn neus scheef stondt, 't geen elk in 't oog liep.

Ik werd met den tyd kregeler van aart, en dit deedt myne Waarheden wat scherper en steekender worden. Ik had ook geen genade over voor de Schoonheid, wanneer ze voor myne regtbank moest verschynen.

SELINA hadt my bekoord, en myne verrukking was onuitspreekelyk, toen ze de sluier die haare bekoorlykheden dekte, liet vallen. De met goud en paarlen doorvlogte hairvlegten speelden om haaren elpenbeenen hals, en het roozerood haarer wangen stak af by haaren sneeuwwitten boezem; maar SELINA ging wat kreupel in weerwil van al de moeite, welke zy aanwendde om zulks te verbergen. Ik aanbad haar, en wenschte dikwyls, dat zy, om volmaakt te weezen, het rechter been zo lang als de slinker mogt hebben; en dan dagt my de bekoorelyke SELINA waardig, om aan 't hoofd der Engelinnen te praalen. Tot myn ongeluk meende zy, dat niemand haare kreupelheid bemerkte, en zy was zo verre van dit te vermoeden, dat zy zich zeer geneegen toonde tot dansen. Ik waagde het, op zekeren dag, haar te zeggen, dat het dansen diende om een natuurlyk gebrek, 't geen zy niet kon helpen, meer aan den dag te leggen: haar haat was de belooning voor een raad, dien ik haar ten haaren beste gaf. Ik beminde haar, en zou haar bemind hebben, schoon ze nog veel kreupelder geweest waar; zy haatte my; wat ik deed om vergiffenis voor myn misdaad te verwerven, zy bleef onverbiddelyk, en veragtte my op het smaadlykst. „ *Laage Slegthoofd:* schreef zy my, zweerende dat de minste myner Slaaven haar beter behaagde dan ik, *een oogenblik van gunste heeft u verbysterd. Beef, ziet op het einde. Weet gy niet dat* ALBUSSAR *u aan zyn Hof houdt als een Nar om zich mede te vermaaken? en dat hy u in een oogenblik den algemeenen haat kon ten prooije geeven?* —— „ Ach, ach", zeide ik op het leezen van deezen Brief; „ de Vrouwen mogen ook de waarheid niet hooren, by haar moet men ze niet spreeken. TACHEL hadt my des behooren te onderrigten ".

Ik leed min van deeze smaadheden van SELINA, dan door het verlies van haar hart. ——— Langen tyd werd myn hart van een gereeten. Gelukkig, indien de aanmerking door my gemaakt, dat de Vrouwen zo weinig smaak in de openhartigheid vinden, my behoedt hadt voor het struikelen op een nieuwen steen des aanstoots, waar over het nadeelig character, door TACHEL my ingeboezemd, my deedt vallen.

ALBUSSAR hadt onder zyne begunstigde Slavinnen twee Vrouwen, die elkander de schoonheid des lichaams niet betwistten, maar in vernuft boven elkander zogten uit te munten: naardemaal de Landvoogd, hoe wreed hy ook was, eene Slavin, die niets anders dan schoonheid bezat, grootmoedig versmaadde. Zyne besluiteloosheid over 't geeven

van

van den voorrang aan een deezer Slavinnen, was een blyk dat hy niet veel wist van het onderwerp huns verschils, en hy wilde, dat myn oordeel dit stuk zou beslissen. Ik zag, derhalven, een en anderwerf ZEDINE en FAKERIE, dus waren die twee Slaavinnen geheeten.

De laatstgemelde bezat, met zo weinig verstand, als de meeste Dichters van *Diarbek*, de ongemaklyke vaardigheid om op alle uitgangen rymwoorden te vinden. Zy hadt, even als die Poëeten, zeer veel op met die beuzelagtige bekwaamheid, en kwam my zo ondraaglyk voor als die Rymers, wanneer zy steeds van zich zelven sprak, of van de vyfderlei wyzen om eene gedagten van *Merlan Giami* (*) of *Samly* (†), in rym te brengen.

Wat ZEDINE aanbelangt, zy hadt verhevener bespiegelingen; maar maakte zich niet min belachlyk. Zy geloofde met *Iben Abbas* (‡), dat de Zes dagen der Scheppinge elk Duizend Jaaren uitmaakten. Zy wist de langte en de breedte van de zeven Paradyzen des Propheets; en verzekerde my, dat ze 4383000 mylen met elkander uitmaakten. Zy tekende voor my de gedaante van den *Jebmout*, een vervaarlyke Visch, het steunzel van den Kever, die een Os van vier duizend voeten draagt, op welken de Saphier rust, die ten grondsteun dient van den Engel, die Hemel en Aarde draagt. *Hassan El Basry* (§) wist niet beter dan zy den naam des Geests, die de wolken en den regen bestuurt. Hy bewoont, (verklaarde zy my in vertrouwen,) den eersten hemel des rooks: want van rook heeft de Eeuwigleevende de zeven verdiepingen der zeven Hemelen zamen gesteld (§§). Ik had veel werks om my te bedwingen, toen zy my de leer der *Hirts* of Armbanden, welker geheimenissen haar bekend waren, uitleidde. Met één woord, ZEDINE scheen my toe den ganschen kring van de grillige harssenschimmen des menschdoms doorloopen, en daar van een veel vertoonend stelzel van geleerdheid genaakt te hebben, 't geen eer diende om haare bevalligheden te ontluisteren dan op te cieren.

ALBUSSAR, nieuwsgierig om te weeten aan wie deezer twee Vrouwen ik den voorrang gaf, vroeg welhaast myn onpartydig en opregt oordeel; en ik stond niet in twyfel om hem te verklaaren, dat zo wel de een als de ander geschaapen was om hem te behaagen door de schoonheid haarer gedaante en gestalte; maar dat ik in al het onderhoud van beiden geen geest, geen vernuft ontdekt had, en hy haar moest aanmaanen om beminnenswaardige Vrouwen te worden, in stede dat de

(*) Een *Persiaansch* Dichter, de Schryver van *Baharistan*.

(†) Een beroemd *Arabisch* Poët.

(‡) Een vermaard Uitlegger van den *Alcoran*, in het 69 jaar der *Hegira* gestorven.

(§) HASSAN EL' BASRY, een der eerste Scholastiken onder de Muzelmannen, by 't afweezen zyner Moeder, door een der Vrouwen des Propheets gezoogd.

(§§) Alle deeze beuzelingen vindt men in verscheiden Werken der Arabieren.

de een zich op laffe Rymen, en de ander op geleerde Beuzelingen toelei.

De boosaartige Pacha hieldt myn beslissende uitspraak niet verborgen voor deeze twee Mededingsters, die zich tot het bewerken van mynen ondergang vereenigden, en op deeze wyze wreekten.

Ik werd aangevat door sterke Mannen, die my den mond slooten en op den rug van een Kameel vast bonden, waar ik niet af kwam dan naa twee dagen gereeden te hebben, op voorwaarde, dat ik, zonder tegenspraak, de Caravaan zou volgen, by welke zy my zouden voegen, die na *Basra* aan den *Persischen* Golf ging. —— Ik beloofde dit alles, en hoe veel harteleeds ik ook had over 't verlaaten der aanzienlyke en voordeelige bediening, waar mede ALBUSSAR my bekleed hadt, kon ik my eenigzins troosten met de bedenking, dat ik uit een Land trok, in 't welke ik met Gezangen bespot, geslaagen, door SELINA verlaaten, algemeen gehaat en altoos in leevens gevaar was, afhangende van de grillige willekeur des onmenschlykstem Landvoogds, die, ongetwyfeld, my reeds moede aan de wraak zyner twee vergramde Vrouwen overliet.

Ongelukkig waren myne Geleiders niet betaald om my tot *Basra* te brengen: want, op een nagt, my in diepen slaap ziende, bedienden zy zich van die gelegenheid, om zonder my hunnen weg te vervorderen: zo dat ik, ontwaakende, my in een schriklyk en naar bosch bevond, met een zeer geringen voorraad van leevensmiddelen aan myne zyde, dien ik nog meer te danken had aan de menschlievenheid van een myner Reisgenooten, dan aan de bevelen van FAKERIE en ZEDINE; zo gevaarlyk is het te ontkennen dat de Vrouwen geest en verstand bezitten. Ik zogt eerst de voetstappen der Kameelen te volgen: maar eene rivier, welke ik niet kon doorwaaden, deed my de hoop, om de Caravaan weder te vinden, verliezen.

Naa verloop van eenige dagen, wanneer myn leeftogt meest op was, en ik den dood alle oogenblikken te gemoet zag, deedt het gerugt van voorby trekkende Kameelen my de oogen, reeds droevig op den grond gevestigd, opslaan. Ik vond my niet bedroogen: de Hemel hadt nog meer rampen voor my geschikt, ik zag een hoop Menschen, waar by ik my vervoegde, om lyfsgenade smeekende. Zy namen my gunstryk aan, en daar 't my volstrekt onverschillig was, werwaards ik heen toog, gaf ik gewillig myne toestemming om mede na de hoofdstad van *Syrie* te gaan.

Myne nieuwe Reisgenooten waren Bedevaardgangers, die van *Mekka* kwamen en te *Damas* met alle eere zouden ontvangen worden. Ik oordeelde my zeer gelukkig dat ik niets bezat, 't geen hunne heilige gierigheid kon doen ontvlammen: want ik bemerkte onder 't reizen, uit de vrees die eenige Kooplieden toonden op 't zien onzer Pelgrimsstokken, niet veel betrouwen te moeten stellen op de eerlykheid van myne Reisgezelschap. En de wyze waar op wy, eenige dagen daar na, in den naam des Propheets, eenige lieden overvie en en uitschudden, bevestigde my volkomen in dit denkbeeld. En de nood-

noodzaaklykheid, dat de Reizigers, die het heilig graf bezogt hadden, leevens onderhoud moesten hebben, scheen my niet genoegzaam om het berooven van anderen te regtvaardigen. Nauwlyks had ik hier over myn gevoelen te kennen gegeeven, of 'er ontstond een algemeen geschreeuw tegen my. Ik was een schelm en godloos Mensch; de Caravaan hieldt stil om over my het vonnis uit te spreeken. Myn heftig beweeren, en staande houden van 't geen ik eens gezegd had, verbitterde hun nog meer: men nam de stemmen op, en ik werd eenstemmig veroordeeld, om leevend begraaven te worden.

Men was reeds aan den kuil te delven, wanneer een der *Arabieren*, die, naa het graf van den Propheet gezien te hebben, zich van 't gezigt beroofd hadt, om niet meer de dingen deezer wereld te aanschouwen, tot my kwam, zyne vingers over myn aangezigt streek, my de hand boodt en om genade voor my verzogt. —— De agtbaarheid van dit slagtoffer des Propheets stilde terstond den algemeenen haat, en ik mogt mynen Bevryder na *Damas* volgen, zonder iets te vreeezen. Ik lei my zelven de volstrektste stilzwygenheid op, tot dat wy in die groote Stad gekomen waren: want dit laatste geval hadt my geleeraard, hoe 't duizendmaal gevaarlyker was de waarheid by dit slag van lieden te zeggen, dan by de Dichters en de schoone Jufferschap te *Darbet*.

De Caravaan hadt Afgezanten gezonden aan den Bestuurder van *Damas*, op dat hy de behoorelyke pligtpleegingen, in dergelyke gevallen gebruiklyk, zou verrigten; en waarlyk onze intreede geleek meer naar een Zegepraal dan naar de aankomst eeniger Bedevaardgangeren. Allen werden ze met eerbied bejegend, doch boven al boogen zich voor de Blinden, die twintig in getal waren, en aan welker hoofd myn Verlosser was, alle de Grooten, benevens alle de schoonheden der Stad, ook de Pacha zelve, om hunnen zegen af te bidden.

Naa alle deeze ydele plegtigheden der Intreede, volgde ik myn Blinden Verlosser, en zyne Metgezellen in het huis door de Overheid voor hun gereed gemaakt. 't Luidt vreemd eenen Blinden te volgen, dit ondertusschen was thans myn geval. Waar is een oprecht geloovige, die twyfelt of de schreeden der geenen, die zich willens beroofd hebben van de nuttigste der zintuigen, worden, naa dat zy zevenmaalen de *Kaaba* omgegaan hebben, door eene heimlyke en Godlyke kragt bestuurd?

Op den volgenden dag werd COBAR (dus was het hoofd der Blinden geheeten), tot Opperverklaarder van de Wet uitgeroepen; en hier op was de Pacha KOUTKOU, anderzins een eenvoudig en goed Man, onder het geestlyk bestuur van dit Opperhoofd. Men rekende my zeer gelukkig dat ik zo nauw aan hem verbonden was, en het verschilde weinig of ik kreeg een grooter gevoelen van my zelven, wegens de eere die ik genoot van den heiligen Uitlegger der Wet te dienen: doch deeze gewaande eere was kort van duur; want ik verloor den eerbied voor myn Meester. Ik had reeds eenig vermoeden

opgevat, dat hy zo blind niet was als hy wel wilde dat men zou denken en verscheide proeven, met denzelfden uitslag herhaald, hadden my volkomen verzekerd, van COBARS godvrugtig bedrog, en dat van eenigen zyner Leerlingen. Daarenboven was ik niet lang by hem geweest, of hy hadt my doen dugten voor de rampen, die ik hier naa zal beschryven; ik nam de vlugt, en zogt eene vryplaats by den Pacha, dien ik met leetweezen zag, dat dus bedroogen wierd. Ik oordeelde my gehouden de bedriegery van COBAR voor hem open te leggen, maar wel verre van hem des te overtuigen, behandelde de Landvoogd my als een onbedagtzaamen en dwaazen: de gewaande Blinde Uitlegger der Wet my weder geëischt hebbende, stelde KOUTKOU my in zyne handen.

Het minzaam onthaal 't geen my bejegende by myne wederkomst in 't huis der Blinden deedt my niet dugten voor zulk een lot als my kort daar naa wedervoer. COBAR was zelve aan de poort gekomen, om my te ontvangen met alle tekenen van vriendschap en goedertierenheid; doch nauwlyks was het nagt of de vloer van de nieuwe kamer, waar in ik geplaatst was, spleet schielyk van een, en ik viel meer dan vyftig voeten diep neder op een uitgespreid net, 't geen voorkwam dat ik niet op den grond te pletter viel. De zoldering sloot zich boven my toe, en ik bragt den nagt in dat net door, ademende den schriklykſten stank, en dorst my nauwlyks beweegen uit vreeze van in eene andere diepte te zullen vallen. De wederkomst der Zonne was alleen te zien door een flauw licht, 't welk door de tralien van een rioel heen scheen, omtrent vyftien voeten onder my. Eenige uuren daar naa zag ik vier Mannen in myn jammerlyk verblyf komen; wanneer myn net met vier windasfen, na beneden wierd gelaaten, en ik aan hunne wreedheid overgegeeven. Zy kleedden my uit, gaven my eene menigte van geesfelslagen; en lieten my half zieltoogende liggen op half verrotte planken, die my voor nog erger vogtigheid moesten beschutten. Deeze straf duurde vyftien dagen agter een; om dat ik lafhartig genoeg geweest was, op den tweeden dag, eenig ryst en water, dat men by my gelaaten hadt, te gebruiken. Vervolgens zag ik myne beulen niet meer, en van tyd tot tyd kreeg ik eeten, dat van boven door die heilloozе opening nederdaalde.

Eindelyk verscheen 'er een oud Man by my, zeggende. „ Schrik niet ZAMAN, uw lot heeft myn medelyden gaande gemaakt; ik kom om de bitterheid daar van, is 't mogelyk, weg te neemen. — Ongelukkige welk een booze Geest heeft u ingeblaazen by den Pacha te gaan zeggen, dat COBAR niet blinder was dan Gy! — Hier op gaf ik hem te verstaan, hoe sterk eene neiging om altoos de Waarheid te spreeken, ik door de Opvoeding ontvangen had. „ Vroeg men u dan, (viel hy my in de reden) vroeg men u dan na de waarheid? Dwaashartige! Heeft het gevaar, dat gy voor uwe aankomst te *Demas* geloopen hebt, u niet voorzigtiger doen worden? Weet dat 'er onverzoenbaare Stervelingen zyn, die men nooit moet ontdekken, hoe

ze weezenlyk bestaan, zodanig is COBAR, zodanig is uw vyand. Vaarwel, ik zal u weder komen zien, zeker voorval kan u op vrye voeten stellen, hou u verzekerd, dat uwe belangen my ter harte gaan. ——— Hy vertrok, by my laatende eenige welriekende kruiden, die den stank myns verblyfs eenigzins wegnaamen, en een kruik met geestryk vogt, dat myne geesten vervrolykte, en myn elendig leeven rekte.

Korten tyd daar na ontving ik van dien medelydenden en onderstennenden Grysaart een Lamp en eenige Papieren. „ Neem dit aan, sprak hy, en gy zult kunnen leeren, hoe de waarheid zich aan haare vyanden kan vertoonen; lees en overdenk, gy zult my, binnen weinig dagen, wederzien. ——— Dit was het werk van den wyzen LOKMAN, 't geen my leerde de waarheid te bedekken, om ze aan 't oog der Menschen bloot te stellen. Ja, sprak ik, na de woorden van den deugdzaamen *Arabier*, wiens onsterflyke naam op den tytel van het XXXI. Hoofdstuk des *Alcorans* praalt, *ja voortaan zal* LOKMAN *myn Leidsman, myn voorbeeld weezen.*

Ik deed deeze gelofte, wanneer myn Oudeman weder verscheen, zeggende: „ Hou moed ZAMAN, eene tweede ziekte heeft COBAR aangegreepen en dreigt hem met het einde zyner dagen; hy zal sterven zonder u vergiffenis verleend te hebben; doch, na zyn dood, zal ik uwe gevangenis openen, vergeet nimmer de lessen van LOKMAN. Schryf ondertusschen uwe Leevensgevallen, hier in is 't alleen, dat gy de waarheid niet moet verbergen".

Op zyn bevel heb ik dit geschreeven, en de schildery myner rampen is voor my een leerzaam tafereel. Ik wagt op het oogenblik om 'er nut uit te konnen trekken. Ja, stervelingen! indien ik het zonnelicht weder aanschouw, indien ik ooit weder onder de Kinderen der Menschen verkeer, zal ik altoos der waarheid eerbied en hoogagting toedraagen, maar zal voor uwe zwakke oogen haare vervaardmaakende gedaante eenigzins bedekken.

GEDAGTEN OVER DE KWAADSPREEKENDHEID.

(*Uit het Fransch.*)

WAt verstaat men door Kwaadspreekendheid? want dit woord is tegenwoordig dubbelzinnig, en nieuwe vermengingen van ondeugden eischen nieuwe omschryvingen. De Kwaadspreekendheid is een gebrek 't welk elk een kent, en waar voor weinige menschen zich weeten te hoeden, waar van men het gevolg niet in aanmerking neemt, en 't welk ligt in iemands karakter indringt. Zy is eene ongemaatigdheid der tonge, welke maakt dat men altyd gaarne spreekt van eenen anderen, en zyne fauten, bekend of onbekend, weder ophaalt: eene gewoonte van zich te pas en te onpas op te houden met afwezenden, door hun gedrag, karakter of oordeel door te stryken. Want de Kwaadspreekendheid, eigenlyk zo genoemd, gaat niet dan over afwezenden; zy wordt beschimping en een wezenlyke belediging, zelfs door de waarheid te zeggen, wanneer ze regtstreeks

geuit

geult wordt tegen persoonen welken 'er het voorwerp van zyn. De Kwaadspreekendheid heeft verscheide oorzaaken. De gemeenste en naaste, door de Moralisten opgegeeven, zyn, trotsheid en boosaartigheid; doch deeze oorzaaken voegen zich te zamen. De boosaartigheid zit zo wel in het hart als in den geest. Men vermaakt zich in de vernedering van iemant, zonder dat men eenige reden hebbe om hem te haaten, men tragt hem belachlyk of veragtelyk te maaken. Somtyds doen een geheim belang, een laage jaloersheid, een verborgen nyd, een ontveinsde haat deeze gesteldheid gebooren worden. Doorgaans mengt 'er zich de hoogmoed onder, want men spreekt niet kwaalyk van eenen anderen, zonder eenig opzicht op zich zelve te hebben, en zich te verheffen door de vergelyking, welke men maakt van den persoon welken men vernedert, met zich zelven. Ledigheid, zugt om eenige menschen te vermaaken ten koste van eenen anderen, verlegenheid van niet te weeten waar over te spreeken, gebrek van inkeer tot zich zelve, en de volstrekte ontbeering van denkbeelden, dikwils zo kenbaar in de grootste gezelschappen, brengen ook de Kwaadspreekendheid voort. Men is kwaadspreekend uit losheid, onbescheidenheid, en onverstand, zelfs zonder eenige boosaartigheid. Groote praaters zyn kwaadspreekende, byna zonder het te weeten. De meeste gesprekken loopen over menschen welken men kent of gelooft te kennen, ook welken men minst kent, en de Kwaadspreekendheid is 'er het zout van. Waar zou men zich mede ophouden? Men moet wel van iemant spreeken: ongelukkig hy die het gezelschap vermaakt zonder het te weeten. Alle man is genoeg verlicht aangaande de gebreken en belachlykheden welken men rondom zich bemerkt: dit noemt men de kennisse der wereld, en dit groot woord vervangt het denkbeeld van doorzigt, kennisse der menschen enz. Doch tot deeze kennisse is weinige oefening en arbeid nodig, men vindt al wat 'er toe vereischt wordt in zich zelve. Ondertusschen geeft men 'er geen genoegzaame agt op: de Kwaadspreekendheid is in 't algemeen bezwaarlyker te herstellen dan valsche beschuldiging, of wel geheel zonder herstelling.

BERIGT VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE TE ROTTERDAM.

Op kosten van een Edelmoedig Liefhebber van Konsten en Wetenschappen, en waar Beminnaar des Vaderlands, is alhier, met OCTROI van *de Edele Groot Mogende Heeren Staten van Holland en Westvriesland*, onder de *Protectie* van zyne *Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prinse Erfstadhouder*, enz. en onder het *Patrocinium* van de *Wel Edele Groot Achtbaare Regeering dezer Stad*, opgerigt een Genootschap, 't welk den naam draagt van *Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam*, en tot zinspreuk heeft: CERTOS FERET EXPERIENTIA FRUCTUS, *de Ondervinding zal zekere Vrugten geeven.*

Dit Genootschap zal, ingevolge deszelfs naam en zinspreuk, zig

zig alleen bepaalen tot de Ondervindelyke Kundigheden; voornaamelyk tot de werktuigelyke Konsten en Fabryken, en wel byzonder in zoo verre de verbetering en uitbreiding derzelven nuttig kunnen zyn voor ons Vaderland, en strekken ten voordeele van den Landbouw en Zeevaart; ter in standhoudinge en verbeteringe van *Rivieren*, *Dyken*, *Wegen* en *Landeryen*; of ten nutte van eenige andere voornaame takken der Nationaale Huishoudinge. Niettemin zal het zig ook toeleggen op het ontdekken van nieuwe, en het nader bevestigen door ontwyffelbaare proeven van reeds gekende Waarheden en Kundigheden in de *Natuurkunde*, *Scheikunde*, *Natuurlyke Historie*, *Kruidkunde*, *Ontleedkunde*, *Natuurkunde van 's Menschen ligbaam*, *Praktikaale Genees-* en *Heelkunde*, en het uitvinden van nieuwe *Genees-* en *Heelmiddelen*. Met de *Sterrekunde* zal het zig niet verder ophouden, dan voor zoo verre deze wetenschap nuttig kan zyn aan de Zeevaart; met de *Oorlogskunde* niet verder, dan voor zoo verre de Werktuigen en Middelen, in dezelve gebruikelyk, door de *Proefondervindelyke Natuur-* of *Scheikunde* verbeterd, of 'er nieuwe in uitgevonden zullen worden. Weshalven het zig niet bemoeijen zal met eenige beschouwelyke Wetenschap, nog met eenig enkel beschouwelyk deel der gemelde Wetenschappen.

Dan nadien ons Land in een dringende nood verkeerd, ter oorzaake van den flegten staat van deszelfs Rivieren, zoo heeft het Genootschap, ingevolge de begeerte van deszelfs STIGTER, besloten zig 't eerst te bepaalen tot het uitdenken van bekwaame Hulpmiddelen om, ware het mogelyk, het gevaar, dat ons uit dien hoofde naakende is, en ons dierbaar Vaderland met een onherstelbaaren ondergang dreigt, nog in tyds af te keeren en te voorkomen. Ter bereikinge van dit heilsaam oogmerk geeft het Genootschap op de volgende vraag, om voor den 1 Mey 1771. te beantwoorden:

Welk is het bekwaamste Middel om door het afleiden van het overtollige Bovenwater, by eene opene Rivier, de Dyken langs de Lek en Waal, en vooral de Noorder Lek-Dyk boven Dams, voor Doorbraaken te bevryden, en het Water langs de nieuwe Maas voorby den Briel naar Zee af te brengen; zoodanig dat de Eerstgemelde Rivieren voor Schepen, die 4 of 5 voeten diep gaan, bevaarbaar blyven?

De volgende, om voor den 1 Mey 1772. te beantwoorden:

Is 'er eenig Middel om onze Landen, die door Regen of Opperwater overstroomd zyn, en het water uit zig zelven niet loozen kunnen, op een spoediger en gereeder wyze, en met geen meerder kosten, dan tot hier toe door Wind- en Moolenwerk geschied is, van het zelve te ontlasten? zoo ja; welk?

Nog, voor den 1 Mey 1773. te beantwoorden, de volgende:

Dewyl de Rivieren de Merwe van Loeveftein af, Oude en Nieuwe Maas voorby den Briel, sedert een reeks van jaaren, zoo zeer

vernaauwd en ondiep geworden zyn, dat de vrye uit- en invaart der Zee-schepen, door het zeegat van de nieuwe Maas, 'er merkelyk door belemmerd worden; welk is het beste Middel om dezelven te verbeteren, en vooral de ondiepte der Krab by de Lint weg te neemen, of ten minsten haar die wydte en diepte, welke zy nu heeft, te doen behouden?

De Prys voor de beste beantwoordinge van ieder dezer *Vraagen*, is een gouden *Medaille*, ter zwaarte van 30 Ducaaten.

Ook zal het Genootschap, om de één of twee jaaren, naar goedvinden, een dergelyken Prys uitdeelen aan hem, die volgens deszelfs oordeel, gedunrende dien tyd, de nuttigste *Ontdekking* of *Uitvinding* in een van de gemelde Takken der Proefondervindelyke Wysbegeerte gedaan heeft, mits dezelve van belang zy en de Auteur dezelve aan het Genootschap, om ze door het zelve gemeen te maaken, medegedeeld hebbe.

Ingevalle hy, die zoodanige Ontdekking of Uitvinding zal gedaan en aan het Genootschap medegedeeld hebben, wegens gebrek aan geld of tyd, buiten staat ware om de Proeven, die ter bevestiginge van dezelven vereischt worden, in 't werk te stellen, zal het Genootschap, zulks goedvindende, zelve de noodwendigheden daartoe vervaardigen en de onkosten 'er van op zig neemen; voor zoo verre naamelyk deszelfs Fondsen in dezen toereikende zyn zullen.

De *Vraagen* zullen ook mogen beantwoord worden door de Leden, die over dezelven niet *geadviseerd* zyn; dog de Prys zal alleen toegewezen worden aan het beste Antwoord van die geenen, welke geen Leden van het Genootschap zyn.

De *Antwoorden* op de *Vraagen*, en de medegedeelde *Ontdekkingen* moeten niet met den eigen naam des Schryvers, maar met een *zinspreuk* getekend, en met een verzegeld Billet, 't welk dezelfde zinspreuk tot Opschrift heeft, en waar in des Schryvers naam en Adres gemeld zyn, zeer leesbaar, in 't *Nederduitsch*, *Fransch*, *Engelsch*, *Hoogduitsch* of *Latyn* geschreven, verzegeld en *franco*, voor den bepaalden tyd, gezonden worden aan den *Secretaris* van het Genootschap, den Heere L. BICKER *Medicinæ Doctor*, *Lid van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen te Haarlem*, *en van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekers*.

De Auteuren zullen de *Verhandelingen*, op welken zy een Prys behaald hebben, niet mogen laaten drukken, dan met goedvinden van het Genootschap, en 'er geen gebruik van maaken voor dat het Genootschap dezelven zal hebben uitgegeeven; welk laatste mede zal plaats hebben omtrent alle andere *Verhandelingen*, *Ontdekkingen*, *Proeven* en *Waarneemingen*, die men het zelve heeft ter hand gesteld, en welken het zelve, van wien zy ook aangeboden worden, altoos met genoegen zal aanneemen, om, wanneer zy goedgekeurd zyn, onder deszelfs *Verhandelingen* uit te geeven, mits zy met de eigen naamen der Schryveren onderteekend zyn; zullende het Genoot-

schap

ſchap geen ontfangen Schriften te rug geeven, en aan zig de vryheid behouden, om dezelven geheel of ten deele, of in 't geheel niet te doen drukken.

Verder is het Genootſchap voorneemens eerſtdaags te doen drukken en uitgeeven eenige *Rivierkundige Stellingen*; met oogmerk om een Prys te ſtellen op de beste beoordeelinge, betooginge en uitbreidinge, die men over dezelven aan het Genootſchap toezenden zal.

WAARNEEMINGEN RAAKENDE DE VERSCHYNING VAN DE LAATSTE COMEET, DOOR A. W. S.

DEn 29 Juny deezes Jaars heeft men alhier eene hairige Ster, *Stella Crinita*, ofte Comeet zonder Staart, ontdekt; ter zelver plaatſe, daar de laatſte Staart-Sterre in het voorgaande jaar, voor ons gezigt is verdweenen. Ze vertoonde zig aanvanglyk in de eigenſte ſtreek, en liep, met eene byna ongeloovelyke ſnelheid, van het Zuiden naar de Noordpool, voort. Derzelver kern in het midden was als eene Ster van de tweede grootte, omringd van een dampkring; waar door ze zig voor het bloote oog ter grootte van de Volle Maan vertoonde. —— Men ontdekte dezelve dienstyds 't avonds ten 11 Uuren, ten Westen de Ster I, volgens de kaart van *Doppelmeyer* in Aquila.

Den 30 dito 's avonds ten 11 Uuren in de Lier, by de Ster F; zynde in den tyd van 24 Uuren meer dan 20 Graden van het Zuiden naar het Noorden voortgeloopen.

Den 1 July 's avonds ten 11 Uuren ſtond dezelve in Cepheus, ten Noordoosten van het Sterretje I, niet verre van de Noordſter; derzelver *Adſcenſio recta* was omtrent 237 Graden, en haare *Noorder declinatie* 79 Graden.

Deeze Comeet heeft, in 25½ Uur, omtrent een boog van byna 48 Graden, aan den Hemel doorgeloopen; en men heeft dezelve, haaren loop dus voortzettende, vervolgens, zoo door de betrokkene Lugt, als door haare groote nadering tot de Zon, niet verder kunnen waarneemen.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in July 1779.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 9½	29. 10	29. 10	63	69	64	Z O	Z O	Z O	Hel. Dond.
2	— 10½	— 11	— 11½	65	69	62	O	O	O	Betr. Held.
3	— 11½	30. 0	30. 0	60	63	59	N W	N W	N W	—— Reg.
4	— —	29. 11½	29. 11	60	62	60	——	——	——	Held. Wolk.
5	— 10½	— 10½	29. 10½	58	62	58	——	——	——	Betr. Reg.
6	— 9½	— 10	— 9½	58	62	58	W	——	——	— —
7	— —	— 9½	— 9	60	62	58	WNW	WNW	WNW	— —
8	— 8¼	— 8	— 8½	62	63	58	N	N	N	Wolk. Reg.
9	— 9	— 10½	— 11½	60	63	54	N W	N W	N W	— Held.
10	— 11	— 11½	— —	58	67	58	Z W	W	W	Dond. Reg.
11	— —	30. 0	30. 0½	57	63	56	W	——	——	Hel. Wolk.
12	30. 1	— 1½	— 3	58	63	56	N O	N O	N	Reg. Held.
13	— 3½	— 3½	— 3½	59	67	64	W t N	W t N	W t N	Helder
†14	— 3	— 2½	— 1¼	66	75	66	W t Z	Z W	Z O	Betr. Held.
15	29. 11½	29. 10	29. 9½	68	77	69	O	Z O	——	Dond. Reg.
16	— 9½	— 9½	— 10	68	70	62	Z W	W	W	Hel. Wind.
17	— —	— —	— —	63	68	63	——	Z W	Z W	Reg. —
*18	— 9¾	— 9	— 8	63	76	66	Z t O	——	Z O	— Held.
19	— 8	— 8½	— 10	63	69	63	W	——	Z W	Dond. Buij.
20	— 11	— 11½	30. 0½	62	67	58	Z W	W	N W	Buijig.
21	30. 1	30. 2	— 3	62	69	59	W	——	W	Helder
22	— 3½	— 3½	— —	63	68	65	N W	N W	W	——
23	— 2½	— 1½	— 0¼	67	71	67	N O	N O	N O	Reg. Buij.
24	29. 11½	29. 11½	29. 11½	66	70	65	Z W	Z W	Z W	R. Bui. W. l.
25	— 11	— 10¾	— 10½	69	76	65	N O	N O	Z O	— Held.
a26	— 10	— 10¼	— —	69	79	73	N	——	N O	H. D. W. l.
b27	30. 0	30. 0	30. 1	72	78	72	O	O	O	Helder.
28	— 1½	— 1½	— 1½	72	82	68	O	N	N	——
29	— 1	— 1	— 0½	70	70	66	W	W	N W	Betr. Reg.
30	— 0	29. 11½	30. 0	67	66	60	N W	N W	N	— Wolk.
31	— 0½	30. 1	— —	63	67	64	N	N	Z W	Held. Reg.

Hoogste Barometer d. 30. 3½ }
Laagste Barometer d. 29. 8 } middelb. d. 29. 11¼

Hoogste Thermometer gr. 86 }
Laagste Thermometer gr. 54 } middelb. gr. 70

† Den 14 's namidd. ten 3 uuren 78½ gr., en ten 5 uuren 81 gr.
* Den 18 's namidd. ten 5½ uuren 82 gr.
a Den 26 's namidd. ten 3 uuren 80 gr.
b Den 27 's namidd. ten 3 uuren 83 gr., en ten 4 uuren 86 gr.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DE VERVULLING DER VOORZEGGINGEN IN 'T OUDE EN NIEUWE VERBOND, VOORKOMENDE, TEN BEWYZE VAN DE WAARHEID DES GEOPENBAARDEN GODSDIENSTS.

(*Uit het Engelsch.*)

Niet ten onrechte mogen wy de Voorzegging eene Wonderdaadige Geschiedenis heeten, of een Verhaal van Gebeurtenissen eer ze zyn voorgevallen: deeze, buiten twyfel, boven het bereik van 's Menschen vatbaarheid zynde, verschaft eene overtuigende baarblyklykheid, dat de Openbaaring, waar in ze voorkomt, geen werk is van Menschen vinding. Een duidelyk berigt te geeven van de Voorweetenschap der bedryven van vrywerkende Weezens moge ons, in deezen onvolmaakten staat der kennisse, niet doenlyk zyn; doch wy kunnen ons eenig denkbeeld van de mogelykheid vormen.

Wy zien dagelyks dat verstandige Mannen zeer rechtmaatig oordeelen, over het toekomend gedrag van anderen. Mogen wy dan niet verwagten, met rede verwagten, dat Hy die ons gemaakt heeft, op de volmaaktste wyze, dit oordeel zal stryken? Hy kent onze gesteltenis volkomen; Hy bemerkt, op 't eigen oogenblik, de heimlykste roerzels onzer harten en wat 'er in omgaat; hy voorziet, met de uiterste nauwkeurigheid, en zonder misleid te kunnen worden, alle de voorgaande en zamenloopende omstandigheden, waar in een zyner Schepzelen in den toekomenden tyd zich kan bevinden, en zal Hy dan over het toekomend gedrag zyner Schepzelen geen oordeel vellen, overeenkomstig met zyne Wysheid? —— 't Is waar, alle dingen zyn de uitwerkzels zyner bestuurende Voorzienigheid, uitgenomen de daaden van vrywerkende Weezens, aan welken hy de vryheid en het vermogen geschonken heeft, om in zekeren kring te kunnen werken. Dit gaat vast, dit moet elk redelyk en bedagtzaam Mensch toestemmen. —— Doch zich te verbeelden, dat dit Oordeel of die Voorweetenschap eenigen invloed hebbe op het toekomend gedrag

des vrywerkenden Weezens ſchynt zo ongegrond als te ſtellen, dat het Oordeel van den eenen Mensch over eens anderen aanſtaand gedrag geſtreeken, met de daad iets tot deeze daaden doe, en heerſchappye voert over die toekomende bedryven. Het Oordeel ſteunt, volgens de gemaakte veronderſtelling, op het character van den Perſoon van wien iets voorzegt wordt; maar het Oordeel of de Voorweetenſchap heeft geen invloed op het character.

Niettegenſtaande de menigvoud opgehaalde duisterheid der Voorzeggingen zyn 'er genoeg, die ongetwyfeld en duidelyk haare vervulling bekomen hebben, om ons te toonen, dat de Voorzeggingen in de gewyde Bladeren te boek geſlaagen, niet by geval, of ſtoute gisſing, zyn ter neder geſteld; maar afdaalen van EENEN, die tot het toekomende doorziet, en de afgelegenſte tydperken gade ſlaat. —— De volgende voorbeelden mogen hier van tot Proeven dienen.

De wyze Wetgeever der *Jooden* ſchikte een zeer gewigtig gedeelte dier Staatsgeſteltenisſe, volgens een zeer dwaas en onvoorzigtig plan, indien wy veronderſtellen, dat hy het niet gedaan hebbe op Godlyk gezag. Ik heb hier het oog daar op, dat hy het Priesterdom, 't geen hy eeuwig noemt, bepaalde tot het Huisgezin van AARON alleen. Hadt hy dit niet op Godlyk gezag dus ingerigt, de Godsdienſtige Staatkunde, welke hy beraamde, liep oogſchynlyk gevaar om geheel te vervallen, als in 't Geſlacht van AARON, die ſlegts twee Zoons hadt, ELEAZAR en ITHAMAR, voorts geene Manlyke ſpruiten kwamen. —— Dit gedeelte der *Mozaiſche* Inſtelling mag, derhalven, aangemerkt worden als eene Voorzegging, dat 'er, in 't verloop van eenige duizend Jaaren, geen manlyk Oir zou ontbreeken aan een Huisgezin, waar in op dien tyd ſlegts twee Zoons waren. Was deeze Voorzegging niet bewaarheid, waren deeze twee Kinders van AARON of hunne Naakomelingen, door den dood natuurlyker wyze weggerukt, of door 's Vyands hand geſneuveld, de geheele *Joodſche* Huishouding zou, door mangel aan Priesters, te gronde gegaan, en alle de Voorzeggingen zouden valsch geweest hebben, of nimmer gedaan zyn.

In het I. Hoofdſtuk der Voorzeggingen van JEREMIA, en vervolgens, wordt voorſpeld, dat *Babel*, de grootſte Stad en de Zetel des magtigſten Ryks ten dien dage, niet alleen zou verwoest, maar ook nimmer weder bewoond worden. Aan deeze laatstgemelde byzonderheid zou geen verſtandig

dig en voorzigtig Man zyne agting als Propheet gewaagd hebben; wanneer hy kon vermyden zodanig eene voorſpelling te doen, of hy moest, door Godlyke Openbaaring, verzekerd weezen van de waarheid der zaake door hem aangekondigd. Want niets was onwaarſchynlyker dan dat de Zetel van dat Ryk zou omver geworpen, en boven al dat dezelve noit zou herbouwd worden. —— Doch de uitkomst toont de waarheid dier Voorſpellinge; en deeze voorſpelling behoort tevens onder de zodanige, die niemand kan voorwenden, naa de vervulling, geſchreeven te zyn.

EZECHIEL XXX, 13. wordt uitdrukkelyk voorſpeld, *daar zal geen Vorst meer zyn uit Egyptenland.* Geen Mensch, die eenigzins by zyn verſtand was, zou, zonder genoegzaam gezag, zyne geloofwaardigheid gewaagd hebben, door iets zodanigs vast te ſtellen, als hy des geheel had kunnen zwygen. Want wie kon, zonder Godlyke inlichting, weeten, dat 'er geen Vorst, uit *Egypten* afkomſtig, oit meer op den throon van dat Ryk zou zitten? —— De ondervinding heeft nogthans dit woord des Propheets bewaarheid: want korten tyd daar naa is *Egypten* een Wingewest des *Perſiſchen* Ryks geworden, en beheerscht door Vreemden; daar het, ſedert den val der *Perſiſche* Monarchy, onderhoorig geweest is aan de *Macedoniers*, de *Saraceenen*, de *Mammeluken* en de *Turken*, die thans dit Land bezitten. Deeze voorſpelling is desgelyks onwederſpreeklyk onder die te tellen, welke zeker voor de gebeurde zaak te boek geſteld was.

In het XXVIſte Hoofdſtuk des Voorzegboeks van dien zelfden Propheet leezen wy, dat de groote en magtige Stad *Tyrus*, ten dien dage de Koopmarkt der wereld, wier Kooplieden Vorſten waren, *geheel verwoest*, *tot eene gladde Steenrotſe gemaakt*, *eene plaats ter uitſpreidinge der netten en niet meer gebouwd zou worden.* — Deeze voorſpelling, hoe onwaarſchynlyk ook ten tyde dat EZECHIEL op 'S HEEREN last dezelve deedt, is letterlyk vervuld, gelyk gezien kan worden in de Reis van MAUNDREL; en Dr. POCOKE verhaalt in zyne Reize door het Oosten, dat hy, zeilende op de plaats waar *Tyrus* voorheen ſtondt, de ruïnen dier Stad bedekt zag met vischnetten.

De Schriften, zo des Ouden als des Nieuwen Verbonds, zyn vervuld met voorzeggingen wegens de verſtrooijing der *Jooden* voor eenen langen tyd, ter ſtraffe hunner ondeugden; voorzeggingen, die desgelyks inhouden hoe zy eindelyk met groote zegepraal, en gelukkig in hun eigen

Land zouden hersteld worden. —— Reeds van de dagen van MOSES af, welk Tydperk de Ongewyde Geschiedenis omtrent even eens rekent als wy; te weeten reeds meer dan drie duizend Jaaren geleden, hebben wy voorzeggingen van de verwoesting, die dit volk zou treffen, indien het ongehoorzaam was, Voorzeggingen welke zo klaar en volkomen haare vervulling bekomen hebben, dat geen Schryver heden ten dage, met het behulp der Geschiedenisse, en byzonder het verhaal door JOSEPHUS van *Jerusalems* verwoesting gegeeven, en het voordeel van den ongelukkigen staat van dat Volks in meest alle Landen, in eenen Prophetischen style hun lot nauwkeuriger zou kunnen beschryven.

In het XXVIIIste Hoofdstuk van *Deuteronomium*, bedreigt MOSES hunne ongehoorzaamheid met allerlei soort van oordeelen en plaagen, in 't byzonder, *dat zy tot een Schrik, tot een Spreekwoord, en tot eene Spotreden, zouden worden onder alle de Volken.* —— *Dat een Volk zich tegen hun zou verheffen van verre, van het einde der aarde, gelyk als een Arend vliegt*, waarschynlyk slaande op de nederlaage en verwoesting, die de *Romeinen* hun zouden aanbrengen. —— *Dat zy*, in de benauwdheid der Belegeringen zich tot het verregaande uiterste zouden gebragt zien, *om hunne eigene Kinderen te eeten*, —— dat zy *door alle Landen der Aarde zouden verstrooid en gedwongen worden om andere Goden te dienen*; —— dat zy by de Volken, waar onder zy in de verstrooijing leefden, *geen rust. geen vrede, maar een beevend hart, bezwykinge der oogen en mattigheid der ziele zoude hebben*; en 's Morgens zeggen, *och dat het Avond ware! en 's Avonds, och dat het Morgen ware*, en dus in geduurige onrust en vreeze hunne dagen slyten; benevens verscheide andere bedreigingen van denzelfden aart.

Andere Propheeten des *Joodschen* Volks hebben, zo wel als MOSES, voorspeld, dat, niettegenstaande deeze gadelooze verstrooijing der *Jooden* onder alle Volken, zy nogthans een byzonder volk zouden uitmaaken, dat GOD *hun niet geheel zou* verdelgen; maar dat *Hy*, *wanneer zy hunnen weg bedagten, en wederkeerden tot den* HEERE, *hunne gevangenissen zou wenden, en wederbrengen van onder de Volken, ook van de afgelegenste deelen der Aarde, en wel in de* LAATSTE *dagen.* —— Dat, *schoon Hy een volkomen einde maakte van alle andere Volken*, door Staatsomwentelingen, en de vermenging van 't eene Volk onder 't andere, 't welk het onmogelyk maakt de waare Afstammelingen van andere te on-

onderkennen, *hy nogthans hun niet zou voleindigen*; doch *dat 'er een Overblyfzel van hun onvermengd onder andere Volken zou overblyven en wederkeeren uit alle Landen, werwaards* GOD *hun verstrooid hadt.* — Dat *Hy hun zou stellen tot een Teken der Volken, en de verdreevenen Israëls verzamelen, en de verstrooiden van Juda zamen brengen*, (de Naakomelingschap der Tien Stammen, tegenwoordig, volgens de voorspelling der Schriftuure, niet onderscheiden,) *van de vier einden der Aarde.* 't Welk duidelyk aanwyst dat hier niet gesprooken wordt van de wederkeering uit de *Babylonische* Gevangenisse; dit blykt mede uit de byvoeging van het *laatste der dagen* of in de *laatste dagen*, als ook daar uit dat dit gesprooken is door een der Profeeten, die naa de wederkeering uit de zeventigjaarige Gevangenisse in *Babel* leefde, en door EZECHIEL, die ten dage dier Gevangenisse schreef.

In het Nieuwe Verbond wordt door JESUS CHRISTUS, klaar voorzegd, dat *Jerusalem* zou verwoest worden met eene *verwoesting hoedanige 'er niet geweest was van den beginne der Wereld aan, en ook vervolgens niet weder zyn zou.* Aanmerkelyk is het dat hy spreekt van *Arenden*, naar allen schyn oogende op de *Romeinen*, die *Arenden* op hunne Standaarden hadden, welk Volk de Godlyke wraak over het hardnekkig en onbekeerelyk *Joodendom* zou volvoeren. — Het verhaal 't geen de Geschiedschryver JOSEPHUS geeft van die allerdroevigste belegering, beantwoordt volkomen aan de voorzegging van CHRISTUS.

Die zelfde mond der Waarheid voorspelt, dat de *Jooden onder alle Volken gevanglyk zouden weggevoerd en Jerusalem door de Heidenen vertreeden worden, tot dat de tyden der Heidenen zouden vervuld zyn.* In de Brieven der Apostelen vindt men verscheide Voorzeggingen van denzelfden aart. — En overeenkomstig hier mede zien wy dat volk, tot op deezen dag toe, onderscheiden van alle andere Volken der Wereld, zonder Koning, zonder vast Land hunner wooningen, zonder Staatsbestuur om de onderhouding hunner Byplegtige Wet te handhaaven, welke zy, nogthans, wanneer zy kunnen, zeer nauwkeurig waarneemen.

Dat nu, te midden van alle veranderingen, andere Koningryken der aarde overgekomen, sedert den tyd der eerstgemelde voorzeggingen tot den tegenwoordigen, een Tydperk van meer dan Drieduizend Jaaren, dit Volk de Lotgevallen ondergaan hebbe door MOSES voorspeld; dat zy nu, op eene zo wonderbaare wyze, die geen voorbeeld of gelyk heeft in de geschiedenissen der wereld, onvermengd,

en gemaklyk onderscheidbaar blyven van de Volken, waar onder zy verstrooid zyn; en dit alles in weerwil van de wreede behandelingen, welke zy in veele Landen hebben moeten uitstaan, wreede behandelingen die men ligt denken zou, dat hun zouden bewoogen hebben om afstand van hunnen Vaderlyken Godsdienst te doen, en zich te vermengen met de Volken waar onder zy woonen; en dat 'er, in een zo lang verloop van Jaaren, niets gebeurd is om de voorspelling van de wederkeering des Overblyfzels na hun eigen Land, onmogelyk te maaken; maar het veel waarschynlyker is dat deeze, zo wel als de andere Voorzeggingen, haare vervulling zal bekomen. —— Dit alles, in de daad, wel beschouwd, en met aandagt overwoogen zynde, levert een vertoon van zaaken op, waar by geene gebeurtenis kan vergeleeken worden; 't is een allerverbaazendst verschynzel, en toont; dat de Voorzegging gegeeven is op last van Hem, die de Wereld regeert; naardemaal niemand dan Hy alleen, of die hy aanstelt om zulks te openbaaren, dus het beloop en 't einde der dingen, van den beginne af, kan weeten en aankondigen.

DE VERSCHEIDENHEID DER SCHEPZELEN, ENE PROEVE VAN DE WYSHEID DES SCHEPPERS.

Hoc totum Universum est Spectaculum Gloriæ Divinæ.

(*Vervolg van Bladz.* 275.)

Uit het reeds beredeneerde in myne twee voorgaande Verhandelingen, is het allerbaarblykelykst, dat 'er in die verbazende Verscheidenheid van zaken, welke in het Geschapen - Al ontdekt word, een allerovertuigendst bewys ligt opgesloten, dat dusdanige Gewrogten ene onafmetelyke Wysheid tot hunne oorzaak hebben moeten. Veilig dierhalven mag men daar uit tot dezen algemeenen grondregel besluiten: *Dat zo men uit het verstandig beleid van al het geschapene natuurlyk gebragt worde, tot een eerst verstandig noodzakelyk Wezen, het geen zyn bestaan van Eeuwigheid uit zich zelven heeft, en van niets kan afhangen; men even veilig mag besluiten, dat al het Schepzel uit dien hoofde ook aan de wyze Doeleindens van dit zelfde Wezen moet beantwoorden; om dat zulk eene oorzaak nimmer in haare oogmerken missen kan; als verkiezende ten dien einde altyd het beste en gepastste.*

Dan

Dan is deze grondregel waaragtig, gelyk zy ontegenzeggelyk zeker is, zo vloeit 'er niet minder natuurlyk uit voort. *Dat wy niet terstond alles, wat ons in de wereld voorkomt, voor eene Onvolmaaktheid moeten houden, om dat ons zulks zo toeschynt; en 't geen al eene byzondere onvolmaaktheid genoemd mogt worden, dat wy dat niet tot eene algemeene onvolmaaktheid moeten maken.*

Deze twee Grondregels staan ons nu nog een weinig nader te onderzoeken; om tevens het verkeerd gedrag der zulken aan te toonen, die wanen, dat God, dewyl zy veel zedelyk, veel natuurlyk kwaad, oneindig veel ongeregeldheden, wanbedryven, en verkeerdheden in de Weereld ontmoeten, in zyne Alwyze oogmerken zou missen. —— De reden daar van is, dat zy niet kunnen begrypen, waarom God, wien het aan geen Magt, Wysheid noch Beleid ontbreekt, zo vele verkeerdheden zou kunnen gedogen, daar Hy 't in zyne hand heeft dezelve te beletten.

Dan is het geene dwaaze Vermetelheid, met een eindig vernuft iets Oneindigs te willen bevatten? Of, het geen het zelve is, een oneindig verstand binnen de enge perken van een eindig Vernuft te willen bepalen? Is het ook niet ene allerongeschiktste wyze van redeneren, uit een gedeelte tot een geheel te besluiten? En zal men, om dat 'er veel kwaads in de Weereld is, al het goed over het hoofd ziende, eindelyk daar uit het volgend algemeen besluit trekken? *De Weereld had beter kunnen zyn; het kwaad kan onmogelyk tot volmaaktheid van het zelve dienen; men ontmoet het nogtans op elken voetstap, dien men voortzet; wat is dit nu anders, dan dat de Weereld onmogelyk kan beantwoorden aan de oogmerken van God, die altoos het volmaakte moet willen.*

Dan, *zullen onze Gedagten des Heeren Gedagten zyn?* Hoe vele heerlyke eindens worden op deze wyze niet zeer dikwils bereikt, die zich ontdekken, wanneer wy de zaken met ons verstand een weinig verder, dan alleen op de uitwendige schors kunnen doorzien? Op hoe goeden grond mogen wy ons hier van verzekerd houden, schoon wy 't niet zien, als wy weeten, dat God, die de Volmaaktheid zelve is, uit kragt zyner natuur altoos wel het volmaaktste wil: dog dat hy echter niets verkiest, niets werkt, dan 't geen aan zyne wyze oogmerken beantwoord; dat is, God verkiest altoos volgens zyne Oneindige Wysheid het beste.

Ik zal deze stellingen een weinig klaarder maken. Stel eens, by voorbeeld, dat alle menschen denzelfden aart, dezelfde goedheid, denzelfden trap van Volmaaktheid,

 met

met één woord, in alles dezelfde gaven hadden. Stel dat ze alle even Verſtandig waren, even Wys, tot een en het zelfde geneigd, van dezelfde Hoogheid en Gezag; dat zy geene de minſte verſchillende Neigingen altoos hadden; dat 'er niet de geringſte trap van onderſcheid, 't geringſte verſchil, tusſchen den enen Mensch en den anderen, gevonden wierdt. Stel dat al hun zedelyk beſtaan één en het zelfde was; dat zy alle één en dezelfde oogmerken en doeleindens hadden. Zou dan de Weereld volmaakter en beter zyn dan nu? zou zy meêr overeenkomst hebben met de oogmerken van haren Maker? of zou men veel liever mogen zeggen, dat zy in het allergeringſte niet zou beantwoorden, aan eindens die men Wys, aan oogmerken die men voor Verſtandig beleid mag aanzien? —— Want hoe zou op eenige mogelyke wyze het geluk van redelyke Wezens kunnen uitgewerkt worden, by mangel van onderſcheid in het Geſchapene? Zou iemand gezegd kunnen worden gelukkig te zyn, als alles in aard, zeden, verſtand, wyze van denken; met één woord, als alles in beſtaan, één en het zelfde was? Zou men niet in 't algemeen jammerlyk, elendig, droevig, ongelukkig worden, als de trap van onderſcheid uit het geſchapene weg was, of wierd weggenomen? wie zou zulk een gevoelen durven omhelzen, en zich nogtans kunnen beloven voor een man aangezien te zullen worden, die meester van zyn Verſtand is.

Dog laat ons dit ſtuk nog meêr over het algemeen beſchouwen. Zo iets het beste niet kan zyn, nog beantwoorden aan de oogmerken Gods, zonder dat daar toe altoos volſtrekt het volmaaktſte vereischt worde; of zo God nimmer tot het beste kan beſluiten, dat niet te gelyk het volmaaktſte is; maar uit kragte zyner eigen Natuur volſtrekt niets anders wil, dan het volmaaktſte; welk een groot deel uit de Schepzelen zou 'er dan niet uitgemonſterd moeten worden; dewyl 'er op onzen Aardkloot geene andere dan Redelyke Wezens zouden geduld kunnen worden; om dat dit zoort ontegenzeggelyk het volmaaktſte is, dat 'er op onzen Aardbol gevonden word. —— Zou nu de Weereld volmaakter zyn, wanneer al het geſchapene maar eenzoortig was, en wel van het volmaaktſte zoort? —— En dit al eens toegeſtaan zynde, zouden wy Menſchen dan, met betrekking op het Geheelal, nog wel in aanmerking kunnen komen; om dat de Engelen nog voortreffelyker Wezens zyn, dan wy Menſchen? —— Zou dit nu die volmaakte, die gewenschte Weereld zyn, welke men begeert,

geert, in welke alle Schepzelen, Engelen of Menschen, of Engelen en Menschen zamen waren? — En, om alles toe te geven, stel maar, dat de Menschen zonder andere Schepzelen tot onderhoud van hun bestaan noodig te hebben, bleven voortduuren; (dewyl hier toe geen meêr vermogen zou vereischt worden, dan om het Heelal uit niet te vormen;) wanneer men nu zulk ene Weereld begreep, zou men dan gevonden hebben, 't geen men begeerde, en niets meêr te bedillen weten op den Schepper van zulk een volmaakt werk? Zou men dan eindelyk ene Weereld hebben, zulk ene Weereld namentlyk, als men wilde, dat God moest gevormd hebben; uit welke hy alle onderscheiden rang en zoorten had weggenomen; latende alleenelyk tot een bewys van meerdere heerlykheid de voortreffelykste Wezens over blyven! Welk een antwoord moet ik op deze vraag verwagten? Zou men dezelve wel op ene bevestigende wyze kunnen beantwoorden? Ik voor my antwoorde, zonder den geringsten schroom, by ontkenning, en verwagt geen ander van iemand, die van een gezond oordeel meester is, hoe wel 'er een tegengesteld antwoord op zoude moeten volgen, indien men naar den grondregel, dat God altoos het volmaaktste moet verkiezen, antwoorden wilden.

Dan dit verschilstuk nog in een ander oogpunt geplaatst, zal mogelyk hier door nog klaarder ten onzen voordeele beslist worden. —— Het is een uitschitterend, een uitmuntend bewys van Heerlykheid, van Wysheid, van Almagt; een treffelyk bewys van kennisse, zulk ene schoone, zulk ene verbazende verscheidenheid van Wezens te kunnen voortbrengen. Van elk tog ziet men afstralen den Luister en Heerlyke Glans des Makers, en ieder is geschikt om in zyn zoort iets toe te brengen tot volmaking van het Geheelal; om dus op de geschiktste wyze te kunnen beantwoorden aan de voortreffelykste eindens en oogmerken van zynen grooten Stigter. —— Zo heerlyk als deze verscheidenheid van alle de zoorten der geschapen Wezens is, even zo schoon en voortreffelyk, even zo noodzakelyk is de verscheidenheid, en onderscheiding van elk Wezen in zyn eigen zoort. — Het zal genoeg zyn alleen den Mensch in aanmerking te nemen, om de gehouden orde in het geschapene, tegens ene ongegronde bedilzugt, te verdedigen.

Men kan tog niet ontkennen, dat het noodzakelyk is,

 dat

dat 'er onderſcheiden zoorten van Wezens zyn, om het Heelal uit te maken. Dat 'er daarenboven in elk zoort meêr en mindere trappen van volmaaktheid plaats hebben; in zo ver, dat de Wyze Schepper in het vormen der Wezens, als by zekere trappen, opklimt en neêrdaald, zo dat de voortreffelykſte van een minder zoort bykans gelyk zyn aan de geringſte onder een voortreffelyker, en de laagſte van deze wederom in enen rang beneden zich onder de eerſte van dat zoort plaats zouden verdienen. Gelyk zo zommige menſchen in verſtand den Engelen als naby komen, terwyl de minſten onder hen wederom met de vernuftigſte onder de Redelooze dieren bykans in enen gelyken rang ſtaan. Even noodzakelyk nu als dit is, even zo noodzakelyk is ook het verſchil tusſchen deze Redelykſte Wezens in hun zoort.

In ene welgeregelde zamenleving van Menſchen dient 'er, tot behoud van zulk ene Maatſchappy, in de eerſte plaats zekerlyk een onderſcheide trap van Hoogheid gevonden te worden, om dat de laagheid van geen minder nut en noodzakelykheid voor dezelve zy, dan de Hoogheid; want was 'er gebrek aan de eerſte, men had by mangel van dezen weldra gebrek aan alles; en miste men de laatſte, weldra liep alle geregeldheid in wanorde; men leefde eerlang naar wet noch regel, en een geſchikt Gemeenebest veranderde ras in enen Bajert, in een chaos van verwarring. — Deze onderſcheiden rang van Hoog- en Laagheid is ondertusſchen alleen nochtans niet genoeg; het is boven dien nog eene noodzakelyke vereischte, dat 'er ook verſchillende Begrippen zyn, en tevens onderſcheiden Trappen van Bekwaamheid. Want wat zou 'er van het Menschdom worden, indien zy alle denzelfden weg heên wilden, indien zy niet beſtierd wierden door verſchillende Neigingen; maar integendeel alle één en denzelfden zaak begeerden? Met veel wysheid dierhalven heeft de Beſtierder aller dingen deze beſchikking aldus gemaakt; want hoe vele nuttige zaken bleven 'er by gebrek van zulks niet agter? Hoe veele voortreffelyke kunſten en Wetenſchappen zouden niet voor altoos in het duister blyven moeten; indien men alle van dezelfde begrippen was; daar nu deze verſcheidenheid den yver der Menſchen opwekt, hen werkzaam maakt, en geduurig tot nieuwe ondernemingen aanſpoord, zouden in tegendeel, by mangel van dezelve, aller Handen ſlap hangen, alle Vernuften verſtompen, en alle Menſchen genoodzaakt

zaakt worden, om een vadzig, een kwynend Leven te leiden. —— Het zelfde gebrek zag men ook wel dra in de zamenleving heerfchen, waren alle Menfchen even Wys en Verftandig. Men zou dra van gebrek vergaan; welhaast was een Gemeenebest in enen allerkwynendften ftaat, zo men geene Trappen in het verftand der Menfchen vond. —— Dit ongeval zou der Maatfchappye onvermydelyk moeten overkomen, om dat, by mangel van zulken, die tot geringere beroepen gefchikt zyn, de laagfte bedieningen en handwerken zouden ftilftaan; niemand zou ze langer waarneemen; onze behoeftigheden zouden niet vervuld worden; en een oneindig nadeel, 't geen een algemeen verderf ten gevolg moet hebben, zou 'er uit hervoort komen.

Men mag de Dwaasheden veler Menfchen voor gebreken houden: dog ik meen, dat ene zekere hoeveelheid van Dwaasheid voor een Gemeenebest zeer nuttig is, en dat het voor het zelve ten uiterften nadeelig zyn zou, indien alle Menfchen even Wys even Verftandig waren. Het is genoeg dat de Verftandigen de Balans houden tegens die van minderen rang, en tegens vele Menfchen die den naam van Dwazen verdienen; want deze evenredigheid regelt alle zaken, en maakt de beste gefteldheid in een Gemeenebest uit. —— 'Er moeten Menfchen zyn, die een onderzoekend Vernuft hebben; Menfchen die uitvinden; en ook wederom zulken, die het uitgevonden bewerken. 'Er moeten fchrandere Vernuften en lage Geesten zyn; Menfchen die denken, en Menfchen wederom, die gefchikt zyn tot den arbeid. 'Er moeten Beftierders en Regeerders zyn; dog ook zulken, die, voor de Regering ongefchikt, zelven beftierd moeten worden.

De verftandige Man weegt alles in de fchaal der Rede; hy toetst alles aan een gezond oordeel; verwerpt, dat 'er niet meê ftrookt, en verkiest, dat 'er meê inftemt: Hy overlegt, hy overweegt, trekt gevolgen, leid het ene denkbeeld van het andere af; ziet ene zaak in haare eigen natuur en aard in; met één woord hy befchouwt dezelve van alle kanten. —— Byaldien nu alle Menfchen eens op zulk ene verheven wyze handelden, hoe vele nuttige zaken zouden 'er dan niet wel moeten agter blyven, die nu zeer gemakkelyk volgen, en uitgevoerd worden; die nu als zonder moeite gefchieden? —— Men vind ene menigte van kleinigheden, beuzelingen, herfenfchimmen, verbeeldingen, loutere ydelheden, welke voor enen tyd de gedaante

te van Wezens aannemen; die enen glimp van schoonheden, van luister, van aanzien; ja, zo ver gaat het zomtyds, die de gedaante van een zonderling geluk verkrygen. — Byziende Stervelingen raken hier door bekoord; zulken, die de voorwerpen op enen verderen afstand met hun gezigt niet bereiken kunnen, worden door deze speelpoppen in de natuur misleid; een aangename glans schittert hun in het gezigt, en brengt alle hunne driften aan het zieden. Dezulken reikhalzen naar die schoonschynende voorwerpen, grypen en tasten naar dezelven; ziende allerwegen rondom zich, hoe dezelven aan te vatten; naardien hunne begeertens kragtig door die verleidende gedaantens worden opgewekt, welke onder hen nayver, drift, en ene kittelende streeling, om ze te bejagen, uitwerkt; terwyl hun geen arbeid, geene moeite, hier toe te zwaar of te lastig valt. — Dit nu is het groote, het voorname Beweegrad, van alle de bedryven der meeste Stervelingen; dit Rad alleen is in staat om alle de overige aan den gang te helpen, en het gansche kunststuk in beweging te brengen. Dit moet intusschen ene menigte van kringen doorloopen, eer het zyn bedoeld oogmerk bereikt heeft, waar door dan ongevoelig een groot aantal nuttige en heilzame gewrogten worden uitgewerkt. — Van deze zo schoone gelegenheid bediend zich de Man van Verstand, en weet de driften der Menschen geduurig aan te zetten: daar toe gebruikende Beloften, Titels, Eer, Aanzien en enen grooten, enen onsterfelyken Naam; hoedanige dingen tog de kragtigste middels zyn, om de meesten der Stervelingen werkzaam te houden. Hierom alleen immers slaaft, vroet en arbeid men het meest in de weereld; en deze zyn de Roerzels, de eerste springveren, welke alle pogingen der Menschen gaande maken. —— Een Held tog zal, om enen onsterfelyken naam te verwerven, zyn Vaderland onbetaalbare diensten doen; Eer, Titels en Aanzien werken allen mede, om hem hier toe te bewegen; en zulks heeft in alle Rangen en Staten der Menschen min of meer geen geringen invloed.

Dus werkt dan de gantsche menigte, de verstandige Man met den Dwaas, even als of zy één werktuig waren, geschikt om een oneindig aantal oogmerken geregeld te bereiken; en op die wyze brengt het ene lid, zo wel als het ander, het minder, even als het meêrder, het zyne toe, om ene geregelde orde in het gestel van het geheele geschapene te bewaren.

Het is met een Gemeenebest, en zelfs met het Geheel-

al,

al, even eens gelegen als met een kunstig uurwerk, het geen uit onderscheiden Raderen is zamengesteld; die allen aan elkanderen ondergeschikt, en verordend zyn, om ieder onderscheiden werkingen te verrigten. Echter is het een *Rad voortreffelyker*, dan het ander. 'Er zyn *hoofdraderen*, en zulken van een *minder zoort*. Maar kunnen nu de voornaamste de minderen wel missen, en nogtans hunne werkingen blyven verrigten? kan een Groot Rad zich bewegen zonder medehulp der kleinderen, zonder dat de minderen daar toe medewerken? Het tegendeel leert immers de ondervinding; want hoe ras zyn de eerste Raderen niet van alle beweeging beroofd, staan stil, en werken in 't geheel niet, by de onsteltenis, by de werkeloosheid van het allerkleinste, van het geringste Radertje. En wat is 'er het verder gevolg van? Het gansche kunststuk geraakt ten eenenmaal buiten alle beweging, en heeft geene nuttigheid altoos meêr. —— Even op die zelfde wyze draagt het zich toe in ieder Gemeenebest; en dit, een gedeelte van het geheel zynde, zo kan het zich gevoegelyk ook op geene andere wyze toedragen, door het gansche geschapen-Al. De voornaamste en eerste Raders worden werkeloos, wanneer zy niet aan den gang gehouden worden, door de poogingen, door de werkzaamheden der minderen.

De Gelykenis, door den vernuftigen Holberg, genomen van onze inwendige gesteldheid, en vergeleken met die van een welgeregeld Gemeenebest, is zo aartig als natuurlyk: „ Zonder ene geduurige onderhouding, merkt hy aan, houd het bestaan onzer lighaamen weldra op, de deelen ontbinden zich, gaan los, scheiden van één, en keeren te rug tot dat beginzel, waar uit ze genomen zyn. Dan al ons onderhoud, al ons voedzel is ten éénemaal onnut, byaldien de verkoking, de gestadige spysverteeringen niet behoorlyk geschieden; het geen wy nuttigen moet ontbonden, gescheiden, en ten eenemaal opgelost worden, waar toe de onderscheiden vogten als voegzame oplossers dienen; en op deze wyze word onze maag het kunstigste scheikundig werktuig, dat de Natuur opleverd. —— Dog wanneer dit werktuig zyn behoorlyk scheivogt ontbreekt, dan word het dra werkeloos, het verslapt, en het gantsche zamenstel geraakt in wanorde. —— We hebben in onze magen een *zeker zuur*, dat tot de vertering zeer heilzaam is, hoewel het door vogten van enen zagteren aard moet getemperd worden. —— Dit zuur alleen zou, door zyne scherp-

scherpheid, door zyne bytende kragt, zeer nadeelig zyn; dan, gematigd, bevorderd het de vertering, en is zeer heilzaam. —— In een' welgeregelden staat zyn alle leden van een minder Verstand, te gelyk met de Dwaazen, dat *nuttige zuur*, 't geen, gematigd door lieden van oordeel, door Redelyke Menschen, het behoud is van een Gemeenebest. —— Dit *heilzaam zuur* kan een staat even zo min missen, als wy het Zuur in onze magen; om dat het, even gelyk het laatste, eene geregelde orde bewaart, alles in ene behoorlyke werkzaamheid helpt, en het gemeen belang met luiden van Verstand gezamentlyk helpt bevorderen."

In alle Gemeenebesten, waar elk een Wyshoofd, waar elk een Cato was, zou men welhaast ene verkwyning ontwaar worden, gevolgd van enen geheelen ondergang, naardemaal niemand zich met den schyn zou laten paajen; maar elk de kern begeren; daar nu een aantal van Menschen veeltyds met de doppen zeer wel in hun schik is.

Dus is het in dit geval ten hoogsten baarblykelyk, (en men kan dit denkbeeld gemaklyk tot alle andere overbrengen,) dat men veelal ten onregte klaagt over de ongeschiktheid der weereld; om dat ons vele zaken toeschynen veel beter te kunnen zyn; om dat men veel kwaads vele ongeregeldheden in de weereld vind; om dat 'er vele dwazen en alle Menschen niet even Wys, niet even Redelyk, niet even Goed zyn. Wy moeten een ieder in zyn zedelyk karakter tragten te verbeteren, hem voor ene welgestelde zamenleving geschikter, en deugdzamer in zyn bestaan poogen te maken, ten einde alzo de beste orde in een Gemeenebest ongestoord bewaard blyve. Wy moeten daaren boven alle onze poogingen in het werk stellen, om het geluk van onzen evenmensch te bevorderen, dit is een der grootste, een onzer voornaamste pligten. —— Maar het zouden ydele, nutteloze poogingen zyn, alle menschen even verstandig, even vatbaar voor de Rede, en dus alle Menschen Wyshoofden of Redekunstenaars te willen maken; en men zou zelfs, met dit uit te werken, zo 't mogelyk ware, het Algemeen ongelyk en meêr nadeel, dan voordeel toebrengen.

Maar dat meer is, de minsten hebben bevatting, de meesten zyn voor alle redeneringen doof. —— Al wat men van Kennis, al wat men van Wetenschappen en Wysheid als aangenaam bevallig afschildert, dat vertoont zich alleen als aangenaam en bevallig aan Menschen van oordeel,

deel, welke ene genoegzame Balans tegens het geringer zoort houden. Voor de zulken alleen kan men met vrugt ſchryven, dezen verder aan te ſporen moet ons voorname doelwit zyn; want lieden, die lust hebben tot kennis, zyn tog alleen de regtgepaste Voorwerpen ener opwekkinge tot Kennis en Wetenſchappen: en hier in kunnen zelfs mindere Verſtanden zomtyds de meerderen dienst doen; des derzulker poogingen niet altoos aan een geest van trotsheid toegeſchreven mogen worden. —— Dit in agt nemende, en zo het zyne toebrengende ter bevorderinge van het algemeen nut, heeft men voorts te vrede te zyn, met de ſchikking van het geſchapen Zamenſtel, en in die wyze orde des Albeſtierders te berusten, waar in men alles vind.

C. V. D. G.

VERHANDELING, DIENENDE TOT ANTWOORD OP DE VRAAGE, OF DE MENSCH, IN DEN STAAT DER NATUURE, ZICH BEPAALDE TOT HET EETEN VAN KRUIDEN, GRAANEN EN VRUGTEN? DAN OF HY, TEN ALLEN TYDE, VLEESCH ALS ZYNE SPYZE, GEBRUIKT HEBBE?

(*Uit het Engelsch.*)

De *Pythagoriſche Eetregels*, dien veelen, zo der oude als der hedendaagſche Wysgeeren, met grooten roem verbreid, en eenige Geneesheeren, als hoogst heilzaam, aangepreezen hebben, ſchreef de Natuur nimmer voor. In de eerſte Wereld, wanneer men wil dat de gulden Eeuw beſtondt, voedde de Mensch onnozel als een Duif, zich met Eikels en 't water diende hem ten Drank. Overal zyn leevensonderhoud vindende, was hy gerust; onafhanglyk, in vrede met zich zelven en andere Dieren; maar zo ras hy, zyner edele afkomst vergeetende, zyne vryheid aan de Zamenleeving opofferde, nam de yzeren Eeuw des Oorlogs, de plaats in van de gulden Eeuw des Vredes. Wreedheid, en een heftig begeerende trek tot Vleesch en Bloed, waren de eerſte vrugten van eene bedorvene Natuur; de beſchaafdheid, de Kunſten en Weetenſchappen, maakten de beſmetting volkomen. — Dit is de taal ten allen

len tyde gevoerd door zeker slag van strenge Wysgeeren, en ingerigt om den Mensch in den beschaafden staat der Zamenleevinge te lasteren. Zich in hunnen hoogmoed verheffende, door de vernedering des geheelen Menschdoms, hebben zy daar van een Tafereel gemaald, dat alleen door de strydigheid eenigen schyn van waarheid heeft, en om dat het, misschien goed is zomtyds den Mensch eene schaduw van geluk voor oogen te stellen.

Was 'er oit zulk een denkbeeldige staat van onnozelheid, van strikte maatigheid, van volkomen onthouding van Vleesch, van volmaakte gerustheid, en stille vrede? Is dit niet veel eer een verdichtzel, in 't welke de Mensch wordt ingevoerd als een Dier om ons lessen of voorbeelden te geeven? Kan men immer veronderstellen, dat 'er Deugden waren voor de Maatschappy bestondt? Kan men, in opregten gemoede, zeggen, dat het gemis van dien wilden Staat verdient van ons bejammerd te worden; en dat de Mensch, het woeste en wilde Dier, onze agting waardiger is dan de beschaafde Mensch, de wel opgevoede Burger? —— Ja, dit hadt plaats voor dat alle de onheilen der Zamenleeving op ons aanvielen; en wat betekent het, of 'er Deugden waren in den Staat der Natuure dan niet, wanneer 'er geluk was, en de Mensch zich in dien staat min ongelukkig bevondt dan tegenwoordig? Is vryheid, gezondheid, sterkte, niet hooger te schatten dan vadzigheid, wellust, dartelheid, met slaaverny gepaard! 't Gemis van Smerte kan 't genot des Vermaaks ruim en breed opweegen; en wat wordt 'er meer vereischt om gelukkig te weezen, dan dat wy ons in eene omstandigheid bevinden, dat wy niets behoeven? —— Indien het dus met de zaak gelegen zy, laaten wy dan daar by voegen, dat het veel troostlyker staat is te groeijen dan te leeven; niets te begeeren, dan zyne begeerten te voldoen; den slaap der ongevoeligheid eeuw in eeuw uit te slaapen, dan de oogen te openen en te gevoelen; onze zedelyke vermogens te laaten rusten en roesten, en onze verstandige bekwaamheden te verwaarloozen, nimmer gebruik van beide te maaken, en ons zelven beneden de Dieren des velds te stellen; en, in 't einde, niets anders te zyn dan loutere stofklompjes, aan de Aarde gehegt.

Doch laaten wy, in stede van langer te twistredenen, spreekende bewysstukken bybrengen, ter beantwoording van de Vraage; *Of de Mensch, in den Staat der Natuure,*

zich

zich bepaalde tot het eeten van Kruiden; Graanen en Vrugten? dan of hy, ten allen tyde, vleesch als zyne spyze gebruikt hebbe? Wanneer wy 't oog vestigen op de begeerten der Wilden, zullen wy ontwaar worden, dat geen hunner geheel en al van Kruiden, Graanen en Vrugten leeve; dat zy allen vleesch en visch boven ander voedzel stellen; dat enkel water hun mishaagt; en zy alle middelen aanwenden om een min smaakloozen drank of zelve te maaken of van anderen te krygen. De Wilden in 't Zuiden drinken het sap van den *Palmboom*, die in het Noorden zwelgen gansche teugen *Walvisch-traan*; anderen bereiden zich gegist hebbende Dranken, en zy zyn allen, over 't algemeen gesprooken, zeer gesteld op sterken Drank. — Hun naarstigheid, opgewekt door de behoeften van 't geen zy eerst en meest noodig hadden, en aangedreeven door hunne natuurlyke neigingen, is bewoogen geworden, om werktuigen tot jaagen en visschen te vervaardigen: Hun kunst verheft zich tot het maaken van Boogen, Knotsen, Pylen, Netten en Canoes; als middels waar mede zy beoogen om leevensonderhoud, met hun smaak overeenkomstig, te zoeken.

En wat met hunnen smaak overeenkomt, komt ook overeen met de Natuur; want de Mensch kan uit de Veldgewassen alleen geen genoegzaam leevensonderhoud haalen: hy zou door flauwheid bezwyken, indien hy geen kragtiger voedzel nuttigde. Maar ééne Maag en korte Ingewanden hebbende, kan hy niet als de *Os* die vier Maagen en lange Darmen heeft, op eenmaal eene groote menigte van dat schraale voedzel neemen, 't geen egter volstrekt noodig zou zyn, om het gebrek der hoedanigheid door de veelvuldigheid te vergoeden. 't Zelfde mag men bykans zeggen van de vrugten en graanen: zy kunnen hem niet verzadigen; hy moet eene te groote menigte hebben om genoegzaam voedende deelen uit te leveren; en, schoon het Brood gebakken worde van het zuiverst en beste graan, en ons ander graan en de vrugten des velds, door kunst volmaakter geworden, voedzaamer zy dan het Graan, zo als 't in 't wilde wast, zal de Mensch, alleen Brood en Vrugten gebruikende, op zyn best genomen, een zwak en kwynend lichaam omdraagen.

Aanschouwt de Godvrugtige Woestyniers, die zich strikt onthouden van alles wat leeven ontvangen heeft, die, door gewaande beginzels van heiligheid gedreeven, de gaven van den goeden Schepper en milddaadigen Alverzorger versmaaden, zich het vermogen der Spraake ten onbruike maaken,

't gezellig leeven vlieden, en zich opsluiten in plaatzen die de Natuur als ontoegangIyk gemaakt, en waar zy 't akeligst voorkomen heeft. In deeze vryplaatzen, of liever in deeze graven der leevenden opgeslooten, waar zy niets anders dan de lugt des doods inademen, ziet gy hunne doodsche aangezigten, en de oogen zo levenloos in 't hoofd staan, dat ze nauwlyks eenigen glans geeven. Hun leeven schynt ten allen tyde met den dood te worstelen; zy neemen voedzel; en de prikkelingen des hongers houden niet op. Schoon onderschraagd door hunnen Godsdienst-yver, (want deeze werkt op het lichaam,) kunnen zy maar weinig jaaren die strenge onthouding uitharden; zy mogen gezegd worden min te leeven dan dagelyks te sterven door eenen vervroegden dood, en eindigen het leeven niet door den loop van 't zelve af te leggen; maar te verhaasten.

In deezer voege strekt de onthouding van vleesch wel verre van met onze Natuur overeen te komen, om onzen ondergang te verhaasten. Indien de Mensch daar toe genoodzaakt was, zou hy, ten minsten in deeze lugtstreeke, niet bestaan kunnen of vermenigvuldigen. Zodanig een eetregel zou misschien gelukken in de zuidelyker Gewesten, waar de sappen der Vrugten verhevener van smaak, de Planten kragtiger, de Wortels sappiger en de Graanen voedzaamer zyn; de *Bracbmannen* maaken, nogthans, veel eer een Aanhang dan een Volk uit, en hun Godsdienst, schoon zeer oud, heeft zich nauwlyks buiten hunne Schoolen, en noit verder dan hun Land zich uitgebreid.

Deeze Godsdienst op Bovennatuurkundige bespiegelingen gegrond, is een treffend voorbeeld van het lot der menschlyke begrippen. Men kan niet twyfelen, wanneer men de overgebleevene stukken beschouwt, of de Weetenschappen zyn oudtyds beoefend, en misschien tot een hooger toppunt van volmaaktheid opgevoerd geweest dan tegenwoordig. Het was voor onzen tyd bekend, dat alle bezielde weezens onverdelgbaare deeltjes bezaten, altoos leevende, en die van 't eene lichaam in 't andere overgingen. Deeze waarheid door de Wysgeeren en naderhand door eene groote menigte van Menschen aangenomen, behieldt haare zuiverheid in eene verlichte Eeuwe; maar met de verwisseling der tyden, duistere Eeuwen opkomende, dagt men niet langer om deeze oorspronglyk leevende deeltjes, en de verbeelding, dat het geen leevend in een Dier was moest aangemerkt worden als een onverdelgbaar geheel, 't welk afgescheiden van het lichaam naa den dood be-

bestondt, greep stand. Dit ingebeelde geheel kreeg den naam van Ziel, en werd wel haast aangezien als weezenlyk bestaande in alle Dieren; en met dit ingebeelde weezen het weezenlyk, doch misvormd, denkbeeld van de overgaande en leevende deeltjes paarende, beweerde men, dat de Ziel, naa den dood, van het eene in 't andere lichaam overging. De Mensch bleef hier van niet uitgezonderd; men riep de Zedekunde ras om de Bovennatuurkunde te helpen, en twyfelde geenzins of dit overblyvende weezen behieldt, in die overgangen en verhuizingen, zyne denkbeelden, aandoeningen en begeerten. Dit was genoeg om elk zwak hoofd te doen draaijen. Welk eene schriklyke Staatsverwisseling moest het niet weezen voor eene Ziel, dat aangenaam verblyf te verlaaten, en in het stinkend lichaam van een onrein Dier te verhuizen? Andere beschroomdheden bekroopen hun, en elke vrees baarde nieuwe bygeloovigheden. Zy dagten, dat zy een Dier doodende, hunne geliefde Minnares of Vader konden slachten; hier uit ontstondt hun ontzag voor alle Dieren; zy merkten ze aan als hunne Naasten, en stemden eindelyk overeen, dat zy, pligts- en liefdeshalven, gehouden waren, niets te gebruiken wat leeven ontvangen hadt. — Dusdanig was de oorsprong en voortgang van dien Godsdienst, welken men voor den oudsten op 't vaste Land in *Indie* mag houden; 't welk genoegzaam uitwyst, dat de waarheid, aan de menigte overgeleverd, wel draa misvormd wordt; dat een wysgeerig denkbeeld niet als een Volks denkbeeld stand grypt, voor dat het zelve veel van zyne weezenlyke betekenis verlooren heeft; maar dat het, middelende deeze voorbereiding, een gevestigder Godsdienst wordt naar de vooroordeelen algemeener stand grypen: ook zal het meer ontzags verwekken, door dien het, gegrond zynde op kwaalyk begreepene waarheden, noodwendig met duisterheden zal omzet worden, en daar door het voorkomen van eene schroom verwekkende verborgenheid aanneemen; wanneer daar op de vrees zich met het ontzag vermengt, zal deeze Godsdienst in Bygeloovigheid veraarten, en belachlyke gewoonten medebrengen, die, desniettegenstaande, plaats zullen grypen, en gebruiken veroorzaaken, welke, in 't eerst, met schroom gevolgd worden, maar allengskens toeneemende, met der tyd dermaate veranderen, dat het oorspronglyk denkbeeld, waar uit ze voortkwamen, alleen te vinden is in valsche overleveringen, en eindelyk uitloopt op ongerymdheden en kinderagtige vertellingen. Hier uit,

mogen wy dit gevolg trekken, dat alle Godsdienst, op menschlyke begrippen gegrondvest, valsch is, en veranderlyk, en het GODE alleen toekomt den waaren Godtsdienst te openbaaren; den waaren Godsdienst, niet afhanglyk van onze twyfelende begrippen, maar die onveranderlyk, bestendig, en altoos dezelfde is en blyft.

Doch om tot ons onderwerp, naa deezen buitenstap, weder te keeren. Eene volstrekte onthouding van vleesch moet noodwendig onze Natuur verzwakken. De Mensch heeft, om gezond te leeven, niet alleen dat sterker voedzel noodig; maar hy moet 'er ook verandering van spys byvoegen. Om in bloeienden welstand zyne dagen door te brengen, heeft hy te kiezen wat hem best gevalt; en daar hy niet werkzaam konne blyven, zonder nieuwe aandoeningen op te wekken, is het noodig, dat hy aan zyne zintuiglyke genietingen eenigzins bot viere, en zich zo wel de verscheidenheid van Spyzen als van andere voorwerpen veroorloove, om den wederzin, die ontstaan zou uit de éénzelvigheid der Spyzen, voortekomen; doch 't is tevens even noodzaaklyk, dat hy buitenspoorigheden vermyde, die hem nog schadelyker zouden weezen dan de onthouding.

De Dieren, die slegts ééne Maag en korte Darmen hebben, zyn, zo wel als de Mensch, genoodzaakt Vleesch te eeten. Hier van kunnen wy ons verzekeren, door het vergelyken van de Ingewanden der vleeschvreetende Dieren, en der zodanigen die alleen Veldgewasfen nuttigen. Wy zullen altoos bevinden, dat dit verschil, in hunne leevenswyze van hunne Lichaamsgesteltenisse afhangt, en dat zy min of meer vast voedzel gebruiken, naar maate van de kleindere of grootere ruimte in de verzamelplaatzen der Spyzen.

Hier uit hebbe men, egter, niet af te leiden, dat de Dieren, die alleen van Kruiden leeven, door eene natuurlyke noodzaaklykheid tot deeze soort van voedzel bepaald zyn, gelyk de Vleeschvreetende Dieren zich gedrongen vinden om Vleesch te nuttigen. Wy beweeren enkel, dat de Beesten, die verscheide Maagen of ruime Ingewanden hebben, het kunnen stellen zonder dat vaster voedzel zo noodzaaklyk voor de andere; maar wy zeggen geenzins, dat zy het niet kunnen gebruiken; en, indien de Natuur hun wapens gegeeven heeft, niet alleen ter hunner verdeediging, maar ook om aan te vallen en te vatten, zullen zy zich schielyk gewennen tot het eeten van vleesch en bloed: dus zien wy, dat *Schaapen*, *Geiten*, *Paarden enz.* greetig Melk en Eijeren

slob-

slobberen, die tot het dierlyk voedzel behooren, en, zonder het behulp der natuur veranderende Gewoonte, weigeren zy geenzins gehakt vleesch met zout te gebruiken. Men mag, overzulks zeggen, dat de smaak in vleesch en ander vast voedzel, de algemeene trek is van alle Dieren, een trek die zy in meerdere of mindere maate opvolgen, naar elks byzonder maakzel: naardemaal, de geheele Natuur beschouwd zynde, die zelfde trek niet alleen in den Mensch, en in het viervoetig gedierte gevonden wordt, maar ook in de Vogels, in de Visschen, de Insecten en de Wormen, voor welken in 't byzonder alle vleesch ten laatsten geschikt schynt.

De voeding wordt in alle Dieren volbragt, door deeltjes, die van de grovere deelen des voedzels door de spysverteering afgescheiden, zich met het bloed vermengen, en gelyksoortig worden met alle de deelen des lichaams. Maar onafhanglyk van deeze hoofduitwerking, die duidelyk blykt door de Natuur voornaamlyk beoogd te worden, en geëvenredigd is aan de hoedanigheid des Voedzels, brengt de spys eene andere voort die afhangt van de hoeveelheid. De Maag en de Ingewanden zyn slappe deelen, die eene vry groote plaats in 't lichaam beslaan; deeze ledemaaten moeten, om zich in een staat van gespannenheid en evenwigt met andere nabygelegene deelen te houden, altoos gedeeltlyk gevuld zyn. Indien, door gebrek aan voedzel, deeze wyde ruimte geheel ledig is, zullen die deelen, niet langer ondersteund wordende, krimpen, invallen, op elkander kleeven; dit veroorzaakt zwakheid en flauwte, de eerste verschynzels van verregaanden honger. De spyzen dienen, eer zy ter voeding strekken, tot ballast des lichaams, als ik zo mag spreeken; zy zyn noodig om het evenwigt te houden, tusschen de inwendige deelen die onderling op elkander werken. — Wanneer iemand van Honger sterft, ontstaat dit niet zo zeer uit oorzaake, dat het Lichaam niet langer gevoed, als wel om dat het niet langer geballast is: hier om zoeken de Dieren, de verslindende Dieren inzonderheid, als zy door honger geprangd of door flauwte overvallen worden, zulks op te vullen zo zy best kunnen, zelf door aarde en steenen in te zwelgen. Klei heeft men gevonden in de Maag van een *Wolf*; de *Zwynen* eeten aarde; de meeste Vogels pikken steentjes op, *enz.* Dit geschiedt geenzins uit trek of begeerte, maar uit nood: het meeste eeten dient niet om ons voedzel te verschaffen; maar om het evenwigt te houden, tusschen de deelen van het werktuig onzes lichaams.

EEN OPERATIE VAN EEN LIESCH-BREUK MET WEGNEEMING VAN DEN EENEN TESTIKEL, GEVOLGD VAN EEN WORM-KOORTS. Door den Heer BANDAMANT, de Zoon, *Meester Chirurgyn te Verdun.*

(*Uit het Fransch.*)

J. B. *Poinsignon*, een jongeling van by de twintig jaaren, woonende in het dorp Nixcéville by Verdun, hadt sedert vier jaaren een Lieschbreuk gedraagen aan de linker zyde, welke hy zelfs met gemak inbragt, en waar van hy nooit eenig kwaad toeval hadt ondervonden: behalve deeze zwakheid was zyn zaadstreng van dezelfde zyde zo kort, dat ze den bal belette in den balzak te daalen.

Den 18 Maart 1768 in de kerk op zyne kniën liggende onder de Misse, voelde hy een doove pyn in dat deel, verzeld van knyping in den buik: hy poogde de herstelling te doen door zagte drukkingen, welken hem altyd gelukt waren, doch te vergeefs. Zich verbeeldende dat de moeilykheid der inbrenging afhing van dat de bal te ruggetrokken werdt door den zaadstreng tegen den onderbuik, dagt hy dat het beste middel, om de breuk terug te brengen, zou wezen de streng te verlengen, door aan den bal te trekken, gelyk hy geduurende de geheele Mis deedt. Door deeze behandeling kneusde hy deeze deelen dermaate, dat ze ontstaken; hier by kwam koorts, en, na twee dagen zo geleeden te hebben, werdt hy genoodzaakt hulpe te verzoeken.

Ik werd geroepen. Ik vond een groote Lieschbreuk, en zeer ontstoken, den geheelen onderbuik gespannen en zeer pynlyk; de Lyder hadt heftige kolyk-pynen, onverdraaglyke persingen en knypingen van den bovenbuik, gestadige braakingen, hik en een gestadige koorts.

Ik nam terstond toevlugt tot eene aderlaating, stoovingen en verzagtende pappen, om de toevallen te doen bedaaren, en, zo het mogelyk ware, de herstelling der uitgezakte deelen gemaklyk te maaken, welke ik tot nog toe vrugteloos beproefd had. De bezwaarlyke staat van den Lyder deed my een spoedige versterving vreezen: waarom ik my tot de Operatie bepaalde, welke ik deed in het byzyn van myn' Vader, Plaatshouder van den eersten Chirurgyn des Konings te Verdun. Schoon

Schoon de toevallen boven gemeld de gewoone teekenen zyn van verstropping van het gedarmte, was 'er echter in den breukzak niets anders dan een aanmerklyk gedeelte van het Net, paars en rottig, om welke ik terstond een band leidde, en met den breukzak wegsneed.

Ik onderzogt vervolgens den testikel, welke niet meer dan een dwerse vingerbreedte beneden den ring geplaatst was; ik vond denzelven zeer groot, zeer ontstoken, paars en zwart, zo wel als de zaadvaten, welken aderspattig waren en verkropt met bloed: myn Vader en ik oordeelden het onmooglyk dat deeze deelen behouden konden worden: ik deed ook terstond de binding, en nam ze weg.

Na deeze bewerking stilden alle de toevallen: ik verbond de wonde eenvoudig, en ze schikte zich wel. Dan, ik was verwonderd na eene bedaardheid van twee dagen weerom te zien komen de braakingen, de hik, kolyk-pynen, spanning van den onderbuik en verheffing van koorts. Ik kon de weerkeering van deeze toevallen niet afleiden van de wonde, om dat dezelve in zulk een goeden staat was als men kon wenschen. Om ze te doen bedaaren deed ik drie aderlaatingen op den arm in den tyd van vierentwintig uuren: ik leidde verzagtende stoovingen aan, en deed den Lyder verscheide pynstillende klisteeren zetten.

Deeze middelen deeden geen nut: de koorts zelve scheen te verzwaaren; het hoofd begon door te loopen, en hy ylde gestadig; dit bewoog my een' aderlaating te doen op den voet, waar na hy stil werdt, en klaagde over een' toeknyping van de keel, en moeilykheid in 't zwelgen, 't welk my deed vermoeden dat wormen de oorzaak van deeze toevallen waren. Ik gaf hem een glas van een wormverdryvend afkookzel, waar op hy door braaking agttien wormen in een' bondel by malkander loosde. Hier door aangemoedigd deed ik hem meer middelen tegen de wormen, met eenige buikopenende dingen vermengd, gebruiken, welken hem nog negenendertig in drie reizen deeden uitbraaken, en nog een grooter getal door den afgang loozen. Naar maate hy wormen loosde, bedaarden alle de toevallen: de draaden vielen af, en de wond welke wat ontsteld was geweest door de koorts, stondt schoon en rood, liep schielyk toe, en de Lyder geniet sedert dien tyd eene goede gezondheid.

TWEE INENTINGEN VAN KINDERPOKJES, WAAR VAN DE EENE NA DE GEDAANE INENTING VOORAFGEGAAN, EN DE ANDERE ONMIDLYK GEVOLGD WERDT VAN DE MAZELEN. Door den Heer DE BAUX, *Geneesheer te Marseille*.

OP het einde van Augustus 1768, kreeg ik aan myn huis twee kinderen van den Marquis *de Grasse Briançon*, verzeld van haare moeder, Mevrouwe de Marquisinne *de Grasse Castellanne*, welke zich niet van hun afzonderde van de voorbereiding af tot aan het einde der Inenting. De jonge Heer de Grasse was zestien jaaren oud, bruin, en van een sterke en goede gesteltenisse; de jonge Juffrouw zyn' zuster, tien jaaren oud, schoon, en van eene tedere gesteldheid, was voorts gezond. De een en de andere zich by my vervoegd hebbende, werden onder de voorbereiding gebragt, en aan eene behoorlyke levensregel verbonden, tot de operatie, welke wy zouden doen by de eerste koelte van den herfst. Geduurende deezen tyd gingen zy alle dagen, en verscheide maalen op een dag, uit: zy gingen in verscheide kerken van de stad, en wandelden op openbaare plaatsen, als andere personen die gezond zyn. De Mazelen gingen nu in zwang te Marseille, en waren algemeen door alle hoeken van de stad verspreid. Den 20 September waren de jonge lieden genoeg voorbereid, en het weder koel geworden zynde, werden zy beide ingeënt door eene Insnyding, met draaden voorzien met stoffe van natuurlyke Pokjes, gehaald tien mylen van Marseille, en zes maanden bewaard in een welgeslooten doos.

Den anderen dag na de inenting (den 21 September) begon de jonge Heer de Grasse te klaagen over ongesteldheid, en hadt eenige pyn in 't hoofd. Den 22 vermeerderde de pyn in 't hoofd. Den 23 was de pyn heftig, met bedorven eetlust, ongemaklykheid en walgingen; hy hadt drie dagen achtereen een zwaare koorts, by het afneemen van welke hy een uitslag kreeg van zeer zamenloopende Mazelen, met een zeere keel, oogtraaning, loslyvigheid en een heftige en gestadige hoest. De insnydingen voor de Pokjes stonden dor op den dag toen de koorts der Mazelen begon; en den 26 scheenenze geheel geslooten en droog. Den 28 hieldt de buikloop op; en

en hy was zeer schor. Den 29 bedaarden alle de toevallen van de Mazelen ten eenenmaal; en de opperhuid begon af te schilferen. Des daags hier aan, den 30 begon de insnyding op den regter arm zich wederom te verlevendigen, en deedt ons zien het beginzel van een roove op twee plaatsen, drie of vier lynen van malkander, gescheiden. Den 1 Oktober werdt de roove grooter. Den 2 was 'er eenige roodheid rondom de roove; en de insnyding van den linker arm begon zich ook wederom levendiger te vertoonen. Den 3 en 4 vermeerderde alles merkelyk; en den 5 hadt de jonge Grasse een' koorts, welke zestig uuren duurde, en met het afgaan van deeze kwam een uitbotting van goedaartige Pokjes. Hy hadt omtrent zes honderd puisten, waar van honderd in 't aangezicht. Den 15, de puisten in het aangezicht nu droog zynde, werdt de Lyder gepurgeerd, en stond op; en nu kwamen de hoest en de buikloop, welken hy staande de Mazelen hadt gehad, weerom, en hielden vyf dagen aan, waar na hy geen ongemak meer heeft gehad.

De jonge Juffrouw de Grasse was, gelyk gezegd is, op denzelfden dag, den 20 September ingeënt, en met dezelfde stoffe als haar broeder. Den 28 kreeg zy de koorts, welke byna even lang duurde als die van haar' broeder. Den 30 kwamen de Pokjes uit: zy hadt niet boven dertig puisten. De rooven der insnydingen vielen af den 5 Oktober; en de wonden begonnen toen te draagen. Den 8 waren de puisten gedroogd. Op den avond van denzelfden dag begon de Mazel-koorts, verzeld van haar gewoone toevallen. Deeze duurde drie dagen, en hier na kwam de uitzetting der Mazelen ryklyk voor den dag. Inmiddels werdt de uitloop uit de wondjes der inenting byna opgedroogd; hy herstelde zich echter en duurde nog eenige dagen na de verdrooging der Mazelen. Den 19 waren alle toevallen verdweenen, haar werdt een buikzuivering gegeeven, en zy was wel.

Zie daar twee gevallen welken baarblyklyk bewyzen, dat twee vergiften, welken een aanmerklyke overeenkomst schynen te hebben, zich niet zamenvoegen of vermengen, of weerkeerig veranderen. Het vergift der Mazelen by den jongen de Grasse door de natuur zynde aangebragt, in een tyd waar in deeze ziekte algemeen was, en tot uitbersting gekomen zynde, eer het ve-

venyn van de Pokjes kon werken, bragt zyne uitwerking voort alleen en afzonderlyk, zonder zich te vermengen met het venyn der Pokjes, zonder te veranderen of te verzwakken. By de jonge Juffrouw de Grasſe gebeurde het tegendeel: de Pokjes deeden haare uitwerking op den gewoonen tyd; doorliepen haaren tyd, en verdroogden eindelyk; en nu maakte het Mazel-gift, welke zich niet hadt konnen vereenigen met, of veranderd worden door het voorgaande, welk de natuur eerst in beweeging hadt gebragt, zich openbaar door zyn gewoone teekenen, en hadt zyn volkomen beloop, zonder verwerring en vermenging van werking: waar uit men genoodzaakt wordt te beſluiten, dat twee vergiften hoe zeer zy naar malkander mogen ſchynen te gelyken, zich niet kunnen vereenigen of vermengen.

Uit deeze dubbele waarneeming volgt derhalve, dat, wanneer de natuur werkzaam is om eenig venyn, hoedanig ook, uit het lichaam te dryven: gelyk de Pokjes, Mazelen, Schurft enz. zy alleen zodanig eene ſtoffe naar buiten jaagt, welke zy nu aangrypt, laatende andere ſchaadelyke vogten, welken te gelyk in het lichaam kunnen zyn, in den ſtaat waar in zy zich bevinden. By voorbeeld; de natuur in de kinderpokjes bezig zynde met het groote werk der uitjaaging, dryft niets anders naar de huid dan alleen die ſtoffe welke de Pok-puisten moet maaken, zonder vermenging van eenige andere kwaade vogten, welken in het lichaam kunnen zyn van iemant die de Pokjes heeft. Dit baarblyklyk getoond zynde door de werking der natuure in deeze dubbele waarneeming, heeft men niet te vreezen dat zich eenig ander venyn met het Pokgift zal vermengen, al ware het onderwerp, waar van men de Pok-ſtoffe genomen heeft, door eenige andere beſmetlyke ziekte aangedaan.

KEU-

KEURIGE AANMERKINGEN OVER DE INDRUKZELS EN AFBEELDINGEN VAN PLANTEN EN VISSCHEN OP STEENEN.

Getrokken uit eene Verhandeling van den Heer GUETTARD, over dit Onderwerp. (*)

OVer 't algemeen zyn de Indrukzels en Afbeeldingen van Planten, die men op de Steenen aantreft, van twee soorten: men vindtze, naamlyk, op zandige Steenen, die dagelyks gevormd worden, of in de beddingen der Rotzen van eene veel ouder herkomste.

De zandige Steenen worden allengskens gevormd door het zetzel of bezakzel der stroomen of rivieren, die eene steenagtige stoffe met zich voeren, en dezelve laaten hangen aan de gedeelten der Planten, die zy langs de oevers aantreffen: of deeze omkorsting werdt verrigt door het water van Bronnen, gemeenlyk versteenende Bronnen geheeten: dewyl dezelve met dusdanige deeltjes vervuld zyn.

De Planten, wier indrukzels men waarneemt in de Rotzen, zyn meest van het geslacht der Vaaren: en deeze Rotzen hebben altoos van het Leiagtige. De kalkagtige Steenen vertoonen meestal bladeren van Boomen en zomtyds de harde vrugten aan die Boomen gegroeid. In alle deeze Steenen ziet men, egter, niets dan de Indrukzels van eene steenagtige kern over deeze vrugten gevormd, of van de vrugten zelve, die doordrongen geweest zyn van de versteenende stoffe: doch geheele Planten en Boomen met vrugten belaaden heeft men nooit gevonden.

Gemeenlyk zyn de Indrukzels der Vaaren slegts een gedeelte van de Bladeren of van de Takken; zelden haalen zy één voet in de langte: deeze Indrukzels loopen dwars over elkander heen, en leveren niets dan een verward vertoon op, zonder eenige orde of schikking. Ongetwyfeld zyn de Planten van het geslacht der Vaaren: dewyl zulks onbetwistbaar blykt uit de gedaante der bladeren, derzelver schikking en de orde der vezelen; deeze vezels zyn getakt, even als de vezels van de Vaaren en

(*) *Mem. de l'Academ des Scienc. Paris* 1759.

en andere Planten van dat geslacht, die tegenwoordig groeien; wanneer de Bladeren deezer Planten breed zyn, is elke vezel in tweën verdeeld; wanneer smal, bespeurt men geene verdeeling; beide eindigende aan den omtrek der Bladeren. De Indrukzels zyn of hol of verheven, en zelfs, dikmaals, van beide naast elkander op het zelfde van den Steen.

Onder de Indrukzels van deeze Planten vindt men dikwyls in de zelfde brokken Steen, of in afgeslaagen stukken, andere Indrukzels, die gelyken naar de Bladeren van Palmboomen of van Riet. In deeze Indrukzels bespeurt men ook die van langwerpige Vezels van Planten en Boomen; doch daar de zamenstelling hunner Bladeren zeer naar elkander gelykt, valt het menigwerf zeer bezwaarlyk te bepaalen van welke soort van Planten eenige deezer Indrukzelen zyn: verscheide, nogthans, schynen veel eer de Bladeren van Palmboomen dan Rietgewassen te zyn.

Wat de groeiende Indrukzels betreft, indien men zo mag spreeken, die men op zommige kalkagtige Steenen vindt, deeze zyn doorgaans van de Bladeren van verschillende Boomen van de takken afgescheiden. Scheuchzer, en verscheide andere Schryvers hebben hier van aftekeningen gemaakt. Eene van die heeft men onlangs gezien in het Kabinet van den Hertog van *Orleans*, deeze was gevonden te *Doetlicken*, in *Zwitzerland*: men zou het aanzien voor 't Indrukzel van Bladeren van een Populier. Niet verre van dit Indrukzel is 'er een van een Waterinsect, 't welk veel gelykheids heeft met de Nymph van de Vlieg, onder den naam van *Demoiselle* bekend. De Steenen van de groeve, waar uit deeze Indrukzels gehaald waren, leverden 'er verscheide andere op, en daar valt geen twyfel over de egtheid: de Steen zelve is graauw, redelyk fyn, en ontbindt schielyk met opbruisfing, in sterk water geworpen zynde.

Het blykt uit de waarneemingen door ons op deeze soorten van Indrukzels gedaan, dat men veel gemeenzamer die met Bladeren dan met vrugten ontmoet. Aldrovandus nogthans en Besler hebben de afbeelding gegeeven van de vrugt des Pynbooms en een Paddestoel, die, in de daad, de Indrukzels van deeze vrugten niet zyn; maar veel eer de vrugten zelve, versteend zynde. Aldrovandus noemt de door hem afgetekende. *Strobilites fungiformis*. Of *Lapis qui Pineum fructum & etiam Fun-*

Fungum imitatur. LOCHNER heet 't geen men in zyn werk verbeeld vindt *Conus picea lapidea.* Het schynt uit de verklaaring van LOCHNER op BESLERS werk, dat deeze twee versteende vrugten elkander zeer gelyk waren; ja zo gelyk als 't eene ey het ander: maar niettegenstaande de betrekking tusschen deeze twee lichaamen, en derzelver gelykvormigheid met de vrugten by welke ze door ALDROVANDUS en LOCHNER vergeleeken zyn, duurde het langen tyd, eer de Heer GUETTARD zich kon overtuigen, dat deeze lichaamen weezenlyk versteende vrugten waren. Hy dagt wel, dat, daar hunne zelfstandigheid houtagtig was, ze even goed als het hout zelfs met eene steenagtige stoffe konden doordrongen worden: nogthans vermoedde hy, dat de twee gemelde Schryvers misschien eenige Steenen, als Pynappelen van gedaante voor weezenlyke versteeningen van die Vrugten hadden aangezien: doch, na dat hy in het Kabinet van den Heer DAVILA eene soort van Cypressevrugt gezien hadt, die vry lang, breed, en zeer verschillend was van de gewoone Cypressevrugten, geloofde hy, dat de Versteeningen door ALDROVANDUS en LOCHNER vermeld, aangemerkt kunnen worden als eene weezenlyke Versteening van dergelyke vrugten.

De Versteende Cypressevrugt, onder de liefhebbery van den Heer DAVILA, zat nog in het stuk steen waar in dezelve werd gevonden; in eene Steengroeve van *Piemont.* —— Daar blyft, derhalven, geen twyfel over of deeze Houtagtige Vrugten kunnen versteenen: 't geen tot een nieuw bewys voor de versteening van het Hout strekt: doch geen deezer Vrugten was aan eenig takje vast.'

Tot dus lang zyn 'er zeer zeldzaam zodanige versteeningen gevonden, waar uit men op goeden grond iets kan ontleenen, ter begunstiging van het gevoelen der zodanigen, die eene gelykheid stellen tusschen de Delfstoffen in de ingewanden der aarde en de groeiende voortbrengzels, op des aardryks oppervlakte voorkomende: ook kan men daar uit niet besluiten, dat dit iets tot de schoonheid of het cieraad der aarde toebrengt: naardemaal niet alleen deeze Vrugten; maar ook de Indrukzels der Bladeren niets opleveren dan gebrooke overblyfzels van Planten, hier en daar verspreid.

Het zelfde mag men zeggen van de Visschen uit den grond gedolven: de indrukzels van deeze Visschen, of lie-

liever van derzelver Geraamten, zyn, 't is waar, dikwyls vry volkomen en geregeld: nogthans kunnen ze, alleen Geraamten zynde, niet aangemerkt worden als veel toebrengende tot het verfraaijen van 't inwendige gedeelte des aardryks.

Men vindt verfcheide Schaalvisfchen, wier fchaalen heel gebleeven en bewaard zyn. 't Eenige, dat wy 'er uit kunnen befluiten, is, dat ze voorheen behoord hebben tot leevende Dieren: en hier van vinden wy beftendige en elkander verfterkende proeven in deeze Delfdieren. Een der pooten is menigwerf langer dan de andere; 't geen daar uit voortkomt, dat de kleinfte de wedervoortbrenging is van een Poot door eenig toeval, of den beet van eenig ander Dier, verlooren. Elk weet dat zulks plaats hebbe by deeze foort van Dieren, die nu leeven: eene waarneeming, welke tot bewys dient, dat de Dieren, nu onder de aarde in eenen Verfteenenden ftaat gevonden, eertyds leevende geweest zyn: en, gevolglyk, dat de Visfchen, dat de Planten, welker afdrukzels men op fteenen ziet, dat de Schulpen, die in zo groote hoopen gevonden worden, met één woord, alle andere opgedolven lichaamen van Zeedieren, op hunne wyze voorheen geleefd hebben.

BERICHT, RAAKENDE DE MAANDLYKSCHE WAARNEEMINGEN DER LUGTSGESTELDHEID; AAN 'T EINDE VAN ONS *MENGELWERK* GEPLAATST.

ONder het uitgeeven myner Waarneemingen, wegens de Lugtsgefteldheid, voorheen in de Uitgezogte Verhandelingen by *Houttuyn*, en tegenwoordig in de Nieuwe Vaderlandfche Letter-Oefeningen maandlyks medegedeeld; ben ik menigmaalen aangezogt, om, ter nadere opheldering van dezelven, eenig bericht te geeven, raakende de foort van Weerglazen, en de Schaal, of Voetmaat, volgens welke ik myne dagelykfche Waarneemingen aanteekene; het welk my eindelyk heeft doen befluiten, om dit beknopt verflag des aangaande mede te deelen, 't geen ik hoope dat voldoende geacht zal worden.

Ik maak namelyk gebruik van verfcheiden met malkanderen gelykwyzende Barometers en Thermometers; om dus, zoo veel als doenlyk is, naauwkeurig in myne Waarneemingen te zyn; die ik dagelyks des Morgens ten Agt, 's Mid-

's Middags ten twee, en 's Avonds ten tien Uuren herhaale. Ik bediene my in deezen van zoo juist gemaakte Weerglazen, als ik magtig kan worden; want een ieder, die hier omtrent eenige ondervinding heeft, weet, dat een aantal van Weerglazen, die hedendaags zeer gemeen en overvloedig zyn, door de Werklieden, het zy uit onkunde, of om de goedkoop, niet naauwkeurig gemaakt worden; en dat ze dus altemaal op verre na niet bekwaam zyn tot zoo voldoende Waarneemingen, dat men 'er ſtaat op konne maaken.

Deeze Werktuigen, om dit nog met een woord te melden, zyn reeds meer dan eene Eeuw bekend geweest, en de daar mede uitgevonden Grondbeginzelen hebben niet weinig toegebragt, om aan onze kundigheden raakende de Lucht meerder licht by te zetten; met ons eene duidelyke gewaarwording te verleenen van den verſchillenden ſtaat en werking eener vloeibaare doorſchynende ſtoffe, die onzen Aardkloot omringt; welke men *Athmosphæra*, Dampkring of Lucht noemt; die volſtrekt noodzaakelyk is voor 't leeven van Menſchen, Dieren en Plantgewasſen, en zich alomme, zelfs tusſchen de deelen van de allervastſte Lichaamen, onthoudt. —— Het was in de voorgaande Eeuw, in den jaare 1643, dat TORRICELLIUS, een Opvolger van GALILEUS, den Barometer of Baroscopium, betekenende zwaarteweeger of zwaartekyker, uitvond. Deeze nam eene enkelde glaazen pyp, ter lengte van vier voeten, die aan 't eene einde open; en aan 't andere wel dicht toegemaakt was. Hy vulde dezelve met kwikzilver, ſtopte het open einde met den vinger, en ſtak ze omgekeerd in een Vat met kwikzilver. Toen hy den vinger vervolgens weg nam, zag hy, dat het kwikzilver in de buis ſtaan bleef, op de hoogte van omtrent 29 Rhynlandſche duimen; te rekenen van de oppervlakte van het kwikzilver, in het onderſtaande vat: welke 29 duimen kwikzilver in gewigt gelyk zyn aan 32 a 33 voeten waters in eene langere en gelykwydige Buis (*); nademaal het kwikzilver in gewigt tot het water ſtaat, als 1 tot 14. —— 'Er bleef dus, in het bovenſte gedeelte van de glazen pyp, indiervoege met kwikzilver opgevuld, boven het kwikzilver, eene zogenaamde luchtledige ruimte, die men het *Vacuum Torricellianum* noemde, en waar omtrent men opgemerkt heeft, dat 'er zich, in die ydele ruimte, een helder flikkerend licht vertoont, als de Ba-

(*) 's GRAVESANDE, *Elem. Physic.* p. 575, 576.

rometer gefchud, of op en neder bewoogen word. De Hr. MUSSCHENBROEK en anderen waren eertyds van gedagten, dat men, wanneer de Barometer-pyp met kwikzilver, luchtledig en wel gevuld, gefchud of op en neder bewoogen werd, in eene donkere plaats, geen licht boven de oppervlakte van de kwik in de pyp gewaar wierd; en dat dus het zelve, alzoo men weinig Barometers ziet, of ze geeven, gefchud zynde, licht, hunne onvolmaaktheid aanduidt; nademaal de kwik zonder lucht geen licht, en met lucht licht van zig geeft. Doch tegen deeze Waarneeming van den Heer MUSSCHENBROEK werd door den Heer DESAGULIERS (*) bygebragt, hoe men, ten bewyze van de zuiverheid des kwikzilvers, en de Luchtledigheid van de glazen pyp, opgemerkt had, dat zy, in eene donkere plaats gefchud werdende, flikkert. Ook heeft ons de ondervinding, hier mede overeenftemmende, hedendaags meer dan eens klaar doen zien, hoe eene glazen pyp, het zy recht, of in de gedaante van eene Slang krom geboogen, met kookend kwikzilver opgevuld, en naderhand door de Lugtpomp van Lucht en kwikzilver ontledigt, (zoo als ik dezelve dus gemaakt bekomen heb van den Heer JACOB VAN BIANCHY,) een weinig geëlectrizeerd zynde, zich vol Electricaal Blixem-vuur vertoont. Daar benevens dient nog, ten bewyze hier van, de proefneeming met eene glazen Buis, MARTEAU D'EAU, genaamd. Wanneer men die Buis tot op twee derden met fchoon regenwater vult, door konst van lucht ontleedigt, en electrizeert, dringt 'er aanftonds door de porien van het glas, een lichtend en kraakend Blixem-vuur in. Deeze vuurige Vloeiftoffe, wier werking niet volkomen bekend is, heeft hier dit byzondere, dat, daar anderzins alles wat men vuur noemt, in eene lugtledige plaats vergaat, en uitdooft, de buis in tegendeel in dit geval, hoe lugtlediger dezelve zy, ook met des te meerder kragt met Electricaal vuur opgevuld worde; terwyl buiten dit geen pyp vol lugt, met of zonder vogt, eenig licht van zig geeft, gelyk ik menigmaalen ondervonden hebbe. Als ik in tegendeel Proeven genomen hebbe met eene Lugtledige glazen Buis van twee of drie voeten lang, gevuld met een weinig zuiver kwikzilver, zynde de ftraal der glazen Buize op verfcheiden plaatzen vernaauwd, op dat het kwikzilver door zyne zwaarte het glas niet breeke, heb ik duidelyk gezien, dat 'er zich, als dus

(*) DESAGULIERS Natuurkunde, p. 321.

dusdanig eene glazen buis in eene donkere plaats omgekeerd wordt, by het nedervallen van het kwikzilver, een verwonderlyk Electricaal helder vuur binnen door de geheele Buis vertoont, even als of dezelve geëlectrizeerd licht van zig gave.

'Er verliep, naa de ontdekking des Barometers door TORRICELLI, niet veel tyds, of daar wierden door verscheiden Geleerden, zoo in Vrankryk, als elders, zeer veele naauwkeurige Proefneemingen op verschillende plaatzen gedaan, om de zwaarte en hoogte des Dampkrings, die onzen Aardkloot omringt, naa te speuren: en men bevond eenpaarig, dat eene Kwikcolom, van omtrent 29 duimen, met de Lugt gelyklyk opwoog. Nademaal nu het Kwikzilver omtrent 14 maal zwaarder is dan het water, zoo zyn ook 29 duimen Kwikzilver evenredig aan de hoogte van 32 à 33 voeten waters boven de oppervlakte der aarde; en dewyl de zwaarte van een Teerling voet waters 63¼ ponden is, zoo moet de zwaarte van den geheelen Dampkring, op ieder vierkanten voet, een gewigt van 2024 tot 2087 ponden uitleveren; welke lugtcolom zich, volgens HALLEI, uitstrekt, tot op de hoogte van omtrent 45 Engelsche mylen, ieder van 406½ Rhynlandsche roeden (*). — In dien tyd begonden ook Natuurkundige Liefhebbers, zoo hier als in andere Landen, verscheiden soortgelyke konstwerktuigen te bedenken; om, ware het mogelyk, deeze nieuwe uitvinding tot meerdere volmaaktheid te brengen. In Engeland bedagt de Ridder MORELAND een Barometer, met eene schuins liggende pyp, maakende door die Helling, eene veel grootere afdeeling van Voetmaat. Dog dezelve was niet voldoende tot Waarneemingen; alzoo het Kwikzilver, in het ryzen, of daalen, te traag, of agterlyk is, en van de glazen buis te veel aangetrokken wordt. ROBBERT HOOKE maakte 'er een met een rad, en verdeelde dien in 360 gelyke Afdeelingen; hebbende een wyzer van walvischbeen, stroo, of perkement. Dit werktuig is fraai op het aanzien, dog te ongelyk van werking, in het ryzen of daalen des Kwikzilvers. De Barometer van HUYGENS, in 't jaar 1672 uitgevonden (†); als mede die van LA HIRE; gelyk ook alle de Controlleurs, hebben mede hunne gebreken; ze verlooren door den tyd; het Kwikzilver blyft te veel aan het glas hangen, en ze zyn dus niet geschikt tot

(*) BOSMA *Gronden der Natuurkunde.*
(†) *Journal des Sçavans* 1672.

tot naauwkeurige Waarneemingen. De Barometer van AMONTONS, van den jaare 1695, heeft eene regte pyp, welker ſtraal van onderen wyder dan boven is; dat in het ryzen en daalen des Kwikzilvers geene evenredige verdeeling van voetmaat maakt. Niet beter voldoet die van CASSINI, wiens Barometerpyp, in de gedaante van een winkelhaak, aan het ondereinde, horizontaal lang uitgeſtrekt, groote afdeelingen heeft; maar aan het zelfde gebrek als die van MORELAND onderworpen is.

Ik heb de meesten van alle deeze ſoorten van uitgevonden Barometers, die wydloopig by MUSSCHENBROEK (a) en DESAGULIERS (b) beſchreeven zyn, zelf naagemaakt, of door anderen voor my laaten vervaardigen; maar hebbe tot nog toe geene tot myn gebruik meer voldoende gevonden, dan de enkelde, gemeene, en regt opſtaande Barometer, naar de wyze van die van FAHRENHEIT, PRINS, MUSSCHENBROEK, en PAULUS WAST en ZOON; naar welke manier ik myne Barometers op de volgende wyze inrigte.

Aangaande de glazen pypen, die ik tot myne Barometers gebruike, verkies ik pypen van zuiver Engelsch Glas; alzoo in Duitſche Glaazen pypen, zeer veel in gebruik, het Quikzilver, door den tyd, als ſmeerig wordende, aan den binnenwand van de Buis aanhangt; terwyl ook het glas zelfs vuil en ondoorſchynend word. De langte van de glaazen pyp, zynde zuiver, en doorgaans even dik, neem ik tot ruim drie en dertig Rhynlandſche duimen; hebbende eene gelykwydige Straal van omtrent $\frac{1}{3}$ duim middellyns, alzoo in naauwere buizen het Quikzilver, in de pyp te veel aangetrokken wordende, blyft hangen.

De pyp, aan het boven einde toe, en van onderen open, en een weinig vernaauwd, gevuld met zuiver Quikzilver, van alle lucht, zoo veel mogelyk is, ontledigd, zet ik lootrecht overeind ſtaande, met het openeind, van onderen, in eene palmhouten doos, of anders in een glazen bakje, wyd $2\frac{1}{4}$ duim middellyns, en hoog $2\frac{1}{2}$ duim, ruim half opgevuld met Quikzilver. Voorts plaats ik de Schaal agter de pyp, in gelyke verdeelingen, volgens de naauwkeurigſte voetmaaten, afgedeeld, ter zyde door een klein rad op en neder beweegbaar, op dat men de Schaal, tot op de oppervlakte van het Quikzilver in het glazen bakje, moge ſtellen, waar in ze beter beſchouwd kan worden, dan

(a) MUSSCHENBROEK, *Tab. XXII. fig.* 4, 6, 7, 9, 11.
(b) DESAGULIERS, *Pl. XXXII. fig.* 2, 5, 6, 8, 9.

dan in de palmhouten doos. Dus kan men altoos de waare hoogte des Quikzilvers, van deszelfs oppervlakte in het glazen bakje, tot de hoogte boven in de pyp, naauwkeurig afmeeten.

De Schaal der Voetmaaten, die ik hier nevens afgeteekend hebbe, is, volgens myne Voetmaat, die ik gebruike, welke ik met andere Voetmaaten heb laaten maaken, naar die, welke, in het koper gesneeden, als een Slaaper op het Raadhuis deezer Stede word bewaard. Dezelve is van den Hr. VAN STAADEN, en vervaardigd door Mr. ADAM STEITZ; de Hr. VAN STAADEN heeft eertyds daar over met den Prof. LULOFS en den Hr. BEERENDREGT gehandeld; ik heb dezelve daar en boven overeenstemmende bevonden met eene van Mr. KOOPS; en vergeleeken met eene andere van den Hr. Vice-Admiraal SCHRYVER, die zeer oplettende geweest is, om de alleruitgezogtste Voetmaaten te bekomen. —— Ook heb ik, dewyl 'er tweederleie Fransche Voetmaaten zyn, te weeten de Fransche Konings of Astronomische Voet van den Hr. BOUGUER, en de Parysche Voet of Fransche palm, het geen een zeer merkelyk verschil maakt, die beiden, nevens de Amsteldamsche, Rhynlandsche en Engelsche Voetmaaten, hier afgetekend. De berekening, volgens de *Connoissance des Temps*, den Prof. LULOFS, BOUGUER &c. van de Rhynlandsche, Engelsche en Amsteldamsche tot de Parysche of Fransche palm, en de Koninglyke Astronomische Voetmaaten, is:

K. Astr.	Parysch. F. palm.	Rhynland.	Engelsch.	Amst.
1464.	1440.	$1391\frac{835}{1000}$	$1351\frac{58}{100}$	1253.

En volgens onze nevensstaande berekening, staan alle deeze Voetmaaten tot de Amsteldamsche Voet, inhoudende 11 duimen, de duimen, in 10 en 100 deelen naauwkeurig verdeeld, welke evenredigheid na genoeg met de voorgemelde overeenkomt, en geen merkelyk verschil maakt, aldus:

K. Astr.	Parysch. F. palm.	Rhynl.	Engelsch.	Amst.
1286.	1262.	1220.	1185.	1100.

De hier afgetekende Voetmaaten, zyn de naauwkeurigste die ik tot nog toe heb kunnen bekomen; welken ik, volgens de Amsteldamsche Voetmaat, alleen van 26 tot 32 duimen, hier op de Schaal afgetekend, berekend, en met de andere Voetmaaten vergeleken hebbe, als dienende dit bestek alleen tot het gebruik en de afmeeting des Barometers. Voorts bediene ik my in myne Waarneemingen, die ik dagelyks aantekene, van de Londensche Voetmaat;

 om

om dat dezelve, de duim in 12 gelyke deelen afgedeeld zynde, de kleinste Voetmaat is; waar door ze tot naauwkeurige Waarneemingen best geschikt, en ook zeer veel in gebruik is; kunnende, volgens de nevensgaande *Aftekening*, zeer gemakkelyk met de andere Voetmaaten vergeleeken worden.

HET SCHOONE EN SCHILDERAGTIGE DER LUSTHOVEN.

HEt Schoone en Schilderagtige der Lusthoven bestaat in het streelen der Verbeelding door de Grootsheid, Schoonheid of Verscheidenheid der Tooneelen. De Welgepastheid heeft hier niet meer deels in, dan voor zo verre zy aan de Verbeelding behaagt.

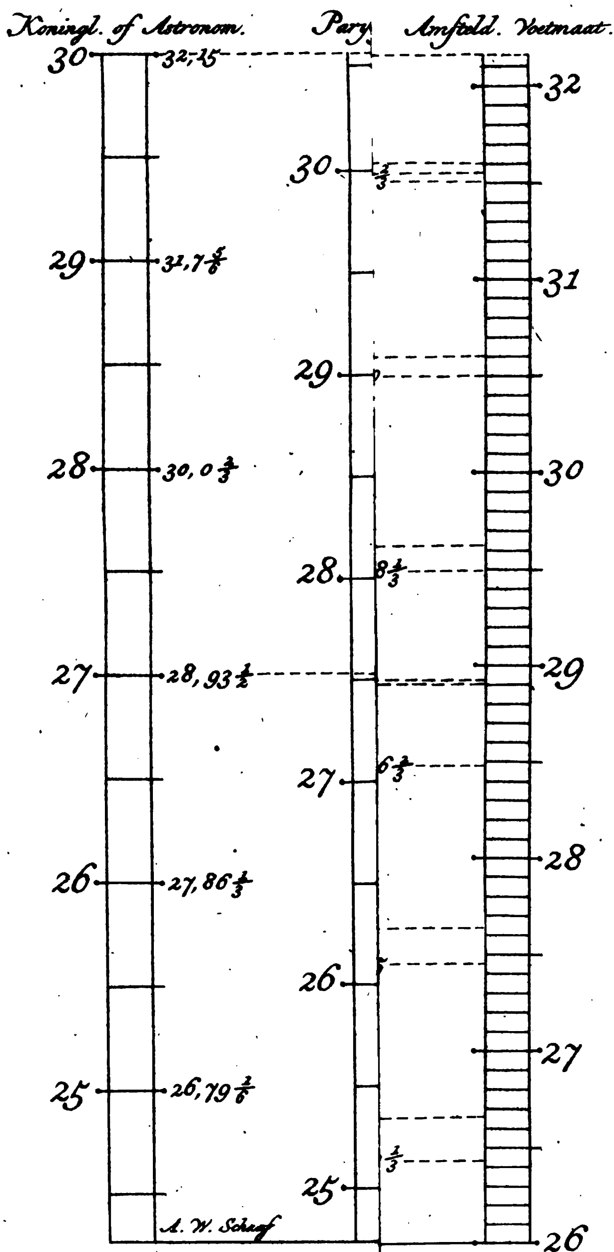
Schoon de verdeeling der vermaaken van de Verbeelding, in zo verre zy getroffen wordt door het Grootsche, het Schoone en de Verscheidenheid, misschien genoegzaam zy, schynen 'er egter eenige voorwerpen te zyn, die een vermaak veroorzaaken, onder geen van de drie gemelde hoofden te brengen. Eene Ruïne, by voorbeeld, kan noch nieuw voor ons, noch grootsch, noch schoon weezen, en nogthans die streelende somberheid verwekken, welke voortkomt uit het denkbeeld van vervallen aanzienlykheid.

De voorwerpen moeten min geschikt zyn, om het oog terstond te trekken dan om het Oordeel, of de welgeregelde Verbeelding kragtig aan te doen, even als in de Schilderkunst. 't Is geen tegenwerping tegen het vermaak der Nieuwigheid, dat deeze een leelyk voorwerp nog mishaaglyker doet voorkomen. 't Is genoeg dat dezelve eene overtreffenheid te wege brengen tusschen dingen, die, in andere opzigten, gelyk staan. Het schynt, by zommige gelegenheden, zelf verder te gaan. Zyn 'er geen afgebrooke Rotzen, en onbebouwde Gronden, aan welke wy noch Schoonheid, noch Grootsheid kunnen toeschryven, die, naa dat wy een aangenaame dreef of perk gezien hebben, ons een vermaak schenken, dat gelyk is aan 't genoegen, 't welk wy uit welgevormder voorwerpen trekken? Zo zal eene aaneenschakeling van laanen en perken, hoe schoon ook, walging en zatheid verwekken, wanneer het oog van daar niet in wilder perken gaat weiden; en dan krygen zy 't bevallige der Nieuwigheid.

De Verscheidenheid is veel van haare uitwerking aan de Nieuwigheid verschuldigd: naardemaal het oog van de eene gedaante of kleur, zich afwendende en op eene andere gedaante of kleur vestigende, zekere maate van Nieuwigheid vindt in het voorwerp, die terstond genoegen geeft. De Verscheidenheid, nogthans, kan, in zommige gevallen, tot zulk een uiterste gebragt worden, dat zy alle uitwerking verliest. Dus heeft men voortyds de gestukadoorde gewelven met zo veele cieraaden opgevuld, dat dezelve, hoe verscheiden ook van gedaante eene eenzelvigheid veroorzaakten. Eene genoegzaame ruim-

Van de Konin en

Rhynlan

ruimte van ongecierde plaats is 'er noodig om de cieraaden te doen affteeken.

Men heeft den grond eerst aan te merken in deszelfs byzondere hoedanigheid, 't zy dezelve grootsch, wild, vrolyk, droevig, akelig of schoon zy; wanneer een deezer hoedanigheden de overhand hebbe, kan men zomtyds dit versterken, door 'er eenen byzonderen, maar daar op slaanden naam, aan te geeven, en daar aan beantwoordende cieraaden 'er by te voegen. Dus zal men, by voorbeeld, de wandeldreef eens verliefden opschikken met rustbanken, verliefde spreuken, beelden van getrouwe minnaars, mintriomphen en dergelyke.

Welk een voorregt hebben eenige Lusthoven in *Italie* niet, door dien ze den grond beslaan, zo hoog geroemd by 't puik der Romeinsche Schryveren? Ook kan iemand in *Holland* en elders, wanneer zyne Lustplaats ligt waar eenig voornaam geval gebeurd is, zich van die omstandigheid bedienen, om de verbeelding meer te kittelen. Laaten 'er spreuken op staan; laaten kolommen tot gedenktekens worden opgeregt; en dus de Weetgierigheid haar deel van 't Vermaak ontvangen.

In het aanleggen van Lusthuizen en Lustplaatzen is het gelukkig, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt om de deelen aan elkander te onderschikken, en het Gebouw zo te zetten, dat het geheele plan uit het zelve konne gezien worden. Men kan ook eenigermaate hier in het Heldendicht of Treurspel volgen; en 't is meer wenschlyk dan noodig, dat de treffendste gezigten de mindere volgen.

De smaak hangt grooten deels van iemands geaartheid af, en dit veroorzaakt de verschillende voorkeuren aan onderscheide gelegenheden. Een Lusthof doet ons meest aan, wanneer het Grootsche en Vermaaklyke elkander volgen, en zich niet met elkander verwarren. Het Grootsche maakt, egter, doorgaans een dieper indruk dan het louter Schoone.

Een Landschap kan ons nabygelege gezigten en wykende verschieten verschaffen. ——— De Vergezigten moet men neemen na de blauwende bergen of duinen; doch noit op zulk een afstand, dat dezelve niet van de wolken zyn te onderscheiden. ——— Een Landgezigt behoort genoegzaame verscheidenheid van gezigten op te leveren om eene goede schildery te vullen; deeze regel kan proef houden, en een Landschapschilder is best in staat om 't plan tot een Lusthof te ontwerpen. Het oog wil hier in eene soort van evenwigt gehouden worden; doch zo juist niet dat het tegen de waarschynlykheid of de natuur aanloope. Een bosch of heuvel mag tegen een huis of pyramide over staan: volstrekte gelykheid zou mishaagen. Wy vormen onze denkbeelden van 't geen wy gezien hebben, en schoon wy, zo wy 't Heelal konden overzien, 't zelve geregeld en eenpaarig zouden vinden, hebben, nogthans, de gedeelten, die wy zien, onze Verbeelding aan het tegenovergestelde gewoon gemaakt.

Het oog moet altoos op 't water neder zien; de gewoonte, eene tweede natuur, vereischt dit.

Het valt niet gemaklyk rede te geeven van den fmaak, dien men oudtyds hadt, en op zommige plaatzen nog heeft, om langs één rechte Laan op 't Huis aan te loopen, of rechte wegen door 't geboomte te maaken; met één woord, om het zo te fchikken, dat de voet betreedt wat het oog eerst heeft afgemeeten. Geduurig te beweegen, en geen verandering van voorwerpen te vinden, met het veranderen van plaats, moet verdrietig weezen voor iemand van fmaak.

Ruïnen en vervalle Geftigten ontleenen 't vermogen om vermaak te verfchaffen van de ongelykheid der oppervlakten; deeze geeft Verfcheidenheid: ook verfchaffen zy der Verbeelding werk, als die deeze Gebouwen weder ophaalt, of zich eenige gebeurtenisfen en omftandigheden, tot de voorgaande grootheid behoorende, herinnert. De breuken en fcheuren daar in moeten zo groot en gaapend zyn als mogelyk is. ——— Indien men op fraaiheid gefteld is, ('t geen, egter, hier de hoofdvoortreflykheid niet uitmaakt,) zal een golvende Dreef van dienst weezen. Gebeurtenisfen, daar toe behoorende, kan men door ontelbaare kunftige fchikkingen aanduiden. ——— Men moet altoos gedagtig weezen, dat hooge heuveltoppen en fteile valeien 't best by Kasteelen voegen; terwyl vrugtbaare vlakten, met bofchadie en water, meest overeenkomen met de gefteldheid van Abdyen en Godsdienftige Geftigten. Groote en zwaare Eiken zyn aan de laatstgemelde byzonder eigen; waarom de Dichter zingt.

De hooggetopte Eik, met uitgebreide takken,
Geeft flaauw Godsdienftig licht.

Een boeren ftulp is een behaaglyk voorwerp, deels wegens de verfcheidenheid daar door veroorzaakt; deels van wegen de gerustheid, die daar fchynt te huisvesten, en mogelyk doet 'er de hoogmoed der menfchelyke natuure ook het haare toe.

Schynbaare kunst, ter rechte plaatze gebruikt, is bykans van zo veel aanbelangs als fchynbaare Natuur. Zy maaken beide eene bevallige mengeling uit; doch elk moet byzonder en binnen behoorelyke perken gehouden worden; wanneer eenige fchoonheden der kunfte zo behendig gefchikt zyn, dat ze als natuurlyk voorkomen, en eenige fchoonheden der Natuure zo gelukkig inkomen, dat iemand zou zweeren, dat ze de uitwerkzels der kunfte zyn. Maar de vertooningen zyn te beter naar maate zy zonderlinger voorkomen, mits zy eene goede fchildery uitleveren en niets in zich hebben, 't geen men voor een voorbrengzel der Natuure wil doen doorgaan, en 't niet is. De gefteldheid van den grond, der boomen, de val des waters, behoort tot de Natuur; wanneer de kunst hier dwarsboomt is het haar onregt aandoen. De kunst mag in 't gebied der Natuure niet treeden dan heimelyk en by nagt.

Wanneer men toelaat dat zy het openlyk doe, en op dit verfchil geen behoorlyk agtgeeve, zal de *Gothifche fmaak*, en een ver-

warde Chaos zich wel haast weder vertoonen. Hoe zal 'er een perk uitzien in kreupelboschjes afgedeeld? hoe een Berg met een bed van roozen zich vertoonen? Dit zyn tastelyke onwelvoeglykheden, men mag 'er met HORATIUS, volgens de vertaaling van PELS, van zeggen,

Indien een Schilder aan een menschenhoofd wou hegten
Een Paardshals, en door een verscheide leden vlechten,
Verscheidelyk gepluimd; zo dat het schynen zou
Om laag een' lompe visch, om hoog een' schoone Vrouw:
Zoud gy niet lachen, als hy u zyn stuk liet kyken?

Het water moet zich altoos vertoonen als een ongeregeld Meir, of als een kronkelende stroom. Eilanden geeven 'er schoonheid aan, indien het water uitgestrektheid genoeg heeft; doch zy verminderen anderzins de grootschheid te zeer door de verscheidenheid.

Dus wordt de kunst menigvoud vereischt om de schoonheden der Natuure te verzamelen, en in een klein begrip te brengen; doch haar moet nimmer toegestaan worden haar merk daar op te zetten, bovenal in die stukken die van regtswege der Natuure toekomen.

De mensch is niet in staat, om, met eenen opslag van het oog, het Heel-al over te zien. Strekte zyne bekwaamheid zich zo verre uit, hy zou mogen berispt worden over eenige kleine schikkingen in zyne eigene ontwerpen. Wy zyn op eene plaats des aardkloots gesteld van waar wy, met onze zintuigen, geen gezigt hebben over alles, of de verscheidenheden en evenmaatige afdeelingen des geheelen stelzels, kunnen opmerken. Wy ontdekken in 't gedeelte veele gaapingen, vlekken en plaatzen, die ons ongeschikt toeschynen, die door ons, konden wy 't geheel zien, niet zouden bemerkt worden, of zelf schoon voorkomen.

Maar, schoon de kunst nodig is om de schoonheden der Natuure by een te voegen, heeft niemend haar regt gegeeven om dezelve te wederstreeven en te dwarsboomen. Waarom zullen wy menschen maaken van de groeiende gewassen, die de Natuur tot boomen verordend heeft? Waarom geven wy vleugels aan een van groente geschooren Vogel, daar de Natuur die plant schikt om op den grond te blyven? Met geen genoegen kunnen wy de overtollige kunstwerken en cieraaden der *Gotthische* Bouworde zien, wy beschouwen, met veel grooter genoegen, een eenvoudiger Werkstuk in den *Griekschen* smaak, waaraan de kunst, schoon min zigtbaar, yverig werkzaam geweest is. In Gebouwen, tot cieraad geschikt, staat het der kunste vry zich kennelyk te laaten doorsteeken; en, hoewel de Natuur dubbel schoon schyne door de tegenoverstelling, welke ontstaat uit de gewrogten der kunste, kan zy naauwlyks eenig voorregt bezorgen, 't welk de Natuur, van haar kant, niet ryklyk vergoedt.

EENIGE BYZONDERHEDEN WEGENS HET KONINGRYK TUNQUIN.

(*Getrokken uit de* Encyclopedie *Tom. XV.*)

TUNQUIN, of TONQUIN is een Koningryk van Asie, waar aan men drie honderd mylen langte en honderd vyftig breedte geeft. Het grootste gedeelte van het zelve bestaat in ruime vlakten, omringd van Bergen, die eene menigte van Meiren, Poelen en Rivieren voortbrengen.

De Tunquiners zyn doorgaans van eene middelbaare gestalte, zy hebben de gewoone kleur der Indiaanen, dat is te zeggen Taan-kleur; maar desniettegenstaande zyn zy zo fraai en glad van vel, dat men de minste verandering, die op hun wezen voorvalt, kan ontdekken, en de inwendige beweegingen huns gemoeds door hun rood- of bleek-worden, straks opmerken, het welk by de andere Indiaanen niet even eens plaats heeft.

Het Volk gaat, het grootste gedeelte van het Jaar, byna geheel naakt; de Ryken draagen, in plaats van een Hembd, een zyden Kleedje over het naakte lighaam, 't welk hen tot aan de knien koomt, en daar over eene lange, maar zeer ligte rok, die hen laag nederhangt. De Bonzes draagen, uit staatigheid of pragt, een soort van Wambes, dat netsgewyze, of met ruiten gemaakt is, en hunne Vrouwen hebben, in plaats van een Muts, een halve Myter op 't hoofd, rondom versierd met een ry glaazen-of krystallen Kraalen van verschillende kleuren, met eenige order of symmetrie gereegen.

De Tunquiners zyn zeer onverschillig in hun eeten, en in de keur hunner Spyzen. Paardenvleesch is hen niet onaangenaam, gelyk ook dat niet van den Tyger, den Hond, de Kat, de Mol, de Hagedisch, de Civet en verscheide andere Dieren, daar de meeste andere Volkeren een afkeer van hebben. Zy eeten onverschillig de eyeren van Eenden, Ganzen en Hoenderen, zonder zig te bekreunen of zy gebroeid of versch zyn. Ook zyn zy zeer morsig in hunne maaltyden, en wasschen nooit hunne handen nog voor nog na den eeten, om dat alles wat men hen op tafel voordient in stukjes gesneeden is, en zy, om die stukjes aan te vatten, twee stokjes gebruiken van yvoor, of eenig soort van vast hout, ter lengte van een halve voet, welke stokjes hen voor lepel en vork verstrekken, en bevryden van de spyzen onmiddelyk met hunne handen aan te raaken. —— Men ziet, om die zelfde reden nog tafellaken nog servetten op hunne tafels, en 't is hen genoeg, dat hunne ronde tafels beschilderd zyn met dat fraaije roode en zwarte verlakzel, 't welk men vrugtloos poogt elders na te maaken. Zy drinken veel, en schoon hunne wyn gemeenlyk alleen van Ryst gemaakt word, is hy zo sterk als Brandewyn.

Al-

Alles is by de Tunquiners geregeld en bepaald gelyk als by de Chineesen; dit ſtrekt zig zelfs tot de burgerlyke beleefdheden uit, die zy aan malkanderen ſchuldig zyn, en die niet enkel door het gebruik, maar ook door de wetten zyn vastgeſteld; het ſtaat niemand vry zig geſchoeid voor den Koning te vertoonen; men moet barrevoets by hem gaan, zonder ſchoenen of muilen; hy zelf alleen heeft muilen aan; en zyn zoon, wanneer de Koning hem een bezoek koomt geeven, ontſchoeit zig aan de deur, alwaar hy een Bedienden vindt, die hem de voeten wascht. Eveneens is het aan een yder, wie hy wezen moge, verboden, zig van zyn waeijer te bedienen, in tegenwoordigheid des Konings, en ſchoon de hitte ten uiterſten ſterk is, ſteekt egter elk, zo lang hy zig by den Koning bevindt, zyn Waaijer in eene der mouwen van zyn kleed, houdende zyne handen tevens in die mouwen, en daar onder bedekt, voor zyn borst, in rust.

Wanneer de groote Mandarins, na dat zy gehoor gehad hebben, afſcheid neemen van den Vorst, gaan zy met een grooten vaart ter kamer uit, en ſpoeden zig al loopende naar huis; byaldien zy dit niet deeden zouden zy geoordeeld worden een groote onhoflykheid te begaan, welke naauwelyks, of geheel niet, verſchoonbaar zoude wezen.

In Tunquin zyn alle de Mandarins geſnedenen; dit hadt voormaals in China insgelyks plaats ten opzigte van die, welken de beſtiering der Steden werdt aanbevolen.

Men bedient zig in Tunquin voor de dagelykſche verkeering van geen Stoelen, men vergenoegt 'er zig met een Mat, die men op den grond ſpreidt. De Perſoonen van rang ſpreeken met malkander op eene verhevenheid, die een voet boven den grond, en met eene fraaije Mat, in plaats van Tapyt bedekt is. Wanneer iemand die van gelyken rang is, met de hunne hen een bezoek koomt geeven, doen zy denzelven by zig op die verheven plaats koomen; byaldien deze perſoon laager van ſtaat is, doen zy hem voor deze verhevenheid zitten op eene dubbele Mat, voor de verhevenheid geſpreid; is hy van nog laageren rang, geeven zy hem aldaar een enkelen, en zy laaten den grond niet bloot dan voor de allergemeenſte lieden.

Nooit handelen zy, onder 't wandelen, van ſtaatszaaken, als zy daar over ſpreeken ſtaan of zitten zy ſtokſtil by malkanderen, zonder zelfs de handen te beweegen.

Wanneer een Tunquiner een anderen ontmoet, die hem gelyk is, groet hy hem met deze woorden: *Ik verbeug my met u;* en zo hy hem beſchouwt als van een hoogeren rang, geeft hy hem de linkerhand om hem eer te bewyzen, dewyl hy hem hier mede te kennen geeft, dat hy zyn regterhand en arm vry wil houden, om hem te kunnen verdedigen tegen allen, die hem zouden willen verongelyken.

De Pleitgedingen worden hier, gelyk in China, in verſcheidene Ge-

Geregtshoven van Mandarins onderzogt; maar de geleerde Mandarins, hebben den rang boven die van dan Degen. Uit dezelven worden de Staatsraaden, de Gouverneurs der Provintiën, en de Ambassadeurs gekooren.

De huizen der Mandarins strekken tevens tot openbaare gevangenissen in de Provintiën, en vervullen 'er het gebrek van: men vindt in die huizen ketens, yzere banden en andere yzeren Gereedschappen, voor de Gevangenen.

Alle de Halsstraffen in Tunquin, worden met eene alleruiterste wreedheid te werk gesteld, behalven voor de Edelen die men zig vergenoegd te worgen, om dat dit de minst schandelyke soort van dood is in dit land. Men maakt de Princen van den bloede af met den slag van een knods, uit Santal-hout gemaakt, daar men hen met geweld mede op het hoofd slaat en nedervelt.

In de ziekten, waarin de kwaal de gebruikelyke geneesmiddelen te loor stelt, neemt men zyn toevlugt tot een Tovenaar, die de hulp van den Duivel of liever van een Demon of Geest aanroept, verpligtende den Lyder om denzelven Offerhanden te doen, daar hy, Tovenaar, het beste gedeelte van heeft. Als deze denzelven opgeeft, keert men zig tot eenigen minder Bezweerder, die denzelven blyft oppassen.

Wanneer de Lyder gestorven is, naderen de naaste bloedverwanten tot zyn bed, met een tafel van verscheiden soorten van vleesch, meer of min rykelyk, naar hunne vermogens, en noodigen hem om met hen te eeten. Vervolgens koomen de Priesters der Afgoden hunne gebeden opzeggen op zulk een kwynenden en naaren, maar tevens zulk een ruwen, toon, dat men meenen zoude huilende honden te hooren. Waarop de vorensgedagte Waarzeggers of Tovenaars eindelyk het uur en de plaats der begraafenis bepaalen.

BERIGT VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

AAn de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, opgerecht te Haarlem, is gebleeken, dat de Heer JEAN SENEBIER *Ministre du saint Evangile, Citoyen de Geneve, demeurant a Geneve*, de Aucteur is van het Antwoord, *artem Experientia fecit Exemplo Monstrante viam. Manilius Astronom.* Het welk op den 21 May laatstleeden voor het *eerste* accessit; en dat de Wel Eerw. Heer WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden te Amsterdam*, de Schryver is van het Antwoord *De Natura Naturam ipsam Consule*, het welk op dien zelfden dag voor het *tweede* accessit is verklaard.

Voorts zyn by haar gecreëerd tot *Directeuren* zyne Hoog Edelheid de Heer ALBERTUS VAN DE PARRA *Gouverneur Generaal van Nederlands Indien &c. &c.*

Als

Als meede de Hoog Edel Geb. Heer ROUWENOORT, *Heer van den Ulenpas, Ridder van de Duitsche Orde &c.*

Tot haar *Leden* heeft zy meede aangenomen.

De Wel Edele Hooggeleerde Heeren A. BRUGMANS, *Philos. Mathes. Prof. Ordin. &c. &c.* en F. A. WIDDER, *Philos. Prof. &c. &c.* beide op de hooge Schoole te *Groningen.*

ROGERUS JOZEPHUS BOSCOVISCH, *Optic & Astron. Professor* te *Milaan.*

PAULUS FRISI, *Prof. in de Mathes. &c. &c.* te *Milaan.*

De Wel Eerw. en zeer Geleerde Heer ALLARDUS HULSHOFF, *Phil. Doctor en Predikant in de Doopsgezinde Gemeente* te *Amsterdam.*

De Wel Edele Heeren

AARNOUT VOSMAAR, *Directeur der Natuur- en Kunst-Kabinetten en Diergaarden van* Z. D. H. *den Heere Prince van* Oranje *en Nassau &c. &c. &c. Lid van verscheide Genootschappen.*

MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor* te *Groningen.*

BOUDEWYN TIEBOEL, *Apotheeker* te *Groningen.*

DAVID VAN GESSCHER, *Chirurgyn* te *Amsterdam, Lid van het Zeeusche Genootschap der Weetenschappen &c. &c.*

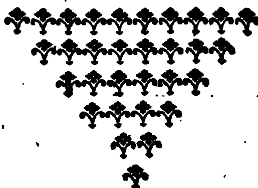
B E R I G T.

DE Leden van het Genoodschap, onder de Zinspreuk *Floreant Liberales Artes*, met genoegen ontvangen hebbende, de brief van den Schryver eener Verhandeling, welke ten Zinspreuk voert, *Ten beste van het Vaderlandt*, hebben by het openen van het billet bevonden, dat dezelve is, de Heer PIETER HARTMAN Mr. *Chirurgyn te Barsingerhorn*; weshalven deszelfs Verhandeling, der Drukpersche waardig geoordeelt zynde, nevens die van den Heere DAVID MEESE, zo dra mogelyk onze Geleerdheid minnende Vaderlanderen zal worden aangeboden.

De Leden van het zelfde Genoodschap op de Vriendelykste wyze door den Heere SCIENTIARUM AMICUS omtrent de Aanmerkingen, welke door het algemeen op hunne onderneeming gemaakt worden, onderricht zynde, betuigen by dezen openlyk hunne dankbaarheid voor het deel, 't welk die Heer in hunne pogingen wel heeft willen neemen, en verklaaren voorneemens te zyn, zich tot zo lange onbekend te houden, tot dat de Schriften, welke zy van tyd tot tyd, ten nutte van het algemeen, hoopen in het licht te geeven, hen voor de bedilzucht, welke niet dan al te dikwyls haare verscheurende klaauwen slaat in de nieuwe, schoon heilzaame onderneemingen, zullen be-

beveiligt hebben: en dan de gestelde pryzen van 30 en 10 Ducaten, tegen Goude en Zilvere Medailles, met hun gewoonlyk merk, Zinspreuk en 's Schryvers naam bestempelt, te verwisselen.

Voorts verzoekt dit Genootschap eenen iegelyk, die genegen is iets tot bevordering van deszelfs loffelyk oogmerk toe te brengen, of de voorgestelde vraagen te beantwoorden, de Vertoogen in het Latyn, Fransch of Nederduitsch, getekendt met eene Zinspreuk, met byvoeging van een billet, waar in der Schryveren naamen en woonplaatsen zyn uitgedrukt, dezelve zinspreuk ten opschrift hebbende, te zenden aan den Boekverkooper *Kornelis van Tongerlo* te Amsterdam; belovende het Genoodschap in alle opregtheid, dat de Billetten van min goedgekeurde Vertoogen, ongeopend, verbrand zullen worden; dat de Beoordeelers en Leden, onder welke mannen zyn, welke de eer hebben Leden te zyn van meer dan een Genootschap, hunne Vertoogen over de opgegeevene vraagen zullen mogen voorstellen, zonder nochtans naar den prys te mogen dingen, en dat in het beoordeelen der inkoomende Verhandelingen, zo veel naukeurigheidt en onzydigheidt zal gebruikt worden, als men met eenig recht van eerlyke lieden vorderen kan.

M E N G E L W E R K,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER HET STILSTAAN DER ZONNE EN DER MAANE, TEN TYDE VAN JOZUA, OF OPHELDERING VAN JOZUA X: 12, enz.

(*Uit het Engelsch.*)

„ DE volgende Aanmerkingen, welke wy hier onzen Leezeren mededeelen, zyn geschreeven in antwoord op eenen Brief van deezen inhoud".

Stondt de Zon en de Maan stil in de dagen van JOZUA? Hoe kon dit geschieden? Of moeten wy, het geheel verhaal behoorelyk overwoogen hebbende, en het *stil staan* onmogelyk voorkomende, dit aanmerken als eene cierlyke dichtkundige beschryving? Daar 'er, volgens het *Hebreeuwsch*, eigenlyk staat *Zon! zwyg stil.* —— Ik herinner my hier de twee regels van CALLIMACHUS;

Ἦλθε παρ' Ἥλιος καλὸν χρόνον, ἀλλὰ θεῖται
Δίφρον ἐπιστήσας, τὰ δὲ φάεα μηκύνονται.

die dus kunnen vertaald worden.

Toen stondt het Zonnelicht verwonderd, opgetoogen,
Vergat zich zelv', en rekte deezen dag.

Dus schynt het my toe met de zaak gelegen te zyn. De Zon en Maan staan verbaasd! (*figuurlyk* en schoon uitgedrukt,) verbaasd over de Goedheid van GOD, die den Kinderen van *Israël* in den morgenstond de overwinning gaf; (wanneer JOZUA de Zon en Maan aansprak, toen de stryd reeds gestreeden was,) zo dat hy den geheelen dag voor handen hadt om de behaalde overwinning voort te zetten. Is het vreemder te zeggen, dat de *Zon verbaasd stondt* —— dan *Pryst hem alle gy Starren* &c. —— De Starren, de Zon, en de Wateren kunnen vrolyk weezen noch zingen: maar 't is eene verheeve wyze van spreeken om den Lof die GODE toekomt uit te drukken. Dus leezen wy in den Lofzang van DEBORA *van den Hemel streeden zy: de Starren uit* *baa-*

baare loopplaatzen ſtreeden tegen SISERA. (*Richt.* V. 20.) Betekent dit niet, dat, daar de ſtryd tot in den nagt duurden, de helderheid der Starren tot de overwinning mede wrogt?

Denkt gy dat men het geval van JOZUA op die wyze niet hebbe te verſtaan, zo zult gy my zeer groot vermaak doen met de mogelykheid van het ſtilſtaan der Zonne en Maane aan te toonen; aangemerkt zynde dat de ſtryd in den morgenſtond reeds geſtreeden was; gelyk uit alle omſtandigheden is af te neemen.

ANTWOORD.

Op uwe vraag, hoe het zyn kon, dat de Zon en de Maan ſtil ſtondt? dient ten antwoord, dat ik my ſlegts twee wyzen kan verbeelden, op welke zulks mogelyk is.

Voor eerst: door het ophouden van de dagelykſche Omwenteling der Aarde. —— Maar deeze veronderſtelling, zult gy zeggen, maakt dit Wonderwerk, indien niet het grootſte, althans het uitgeſtrektſte dat immer voorviel: dewyl het eene buitengewoone werking van de Godlyke Magt insluit, op elk deel der ſtoffe waar uit onze Aard-en Waterbol en de Dampkring beſtaat; en dus weinig beſtaanbaar ſchynt met die wel verordende handelwyze zo duidelyk doorſtraalende in alle andere werkingen der Godlyke Magt zo bovennatuurlyke als natuurlyke.

Ten tweeden: door eene verandering der Straalbreekende kragt van dat gedeelte des Dampkrings; welke te wege bragt, dat, ſchoon de dagelykſche Omwenteling der Aarde, naar gewoonte, voortging, nogthans de ſtraalen van die hemelſche Lichaamen zo verre buiten den gewoonen loop gingen, dat ze de oogen der Aanſchouweren in dat Land troffen in die zelfde rigting als zy zouden gedaan hebben, indien deeze Lichaamen eenen geruimen tyd op dezelfde plaats gebleeven waren.

Ik denk dat de Geleerden nu meest al overeenſtemmen, *dat* op deeze wyze de HEERE *de ſchaduwe tien graaden agterwaards deedt keeren in de graaden, in welke zy nederwaards gegaan was in de graaden van* ACHAZ *zonnewyzer* ten tyde van HIZKIA (II *Kon.* XX: 9, 10. *Jez.* XXXVIII: 8.) 't Is waar JEZAIA zegt, *dat de Zon tien graaden te rugge keerde, in de graaden, die zy nederwaards gegaan was*; doch hy meent met dit zeggen, buiten twyfel, het zelfde als 't geen hy in 't begin van dat vers betuigd hadt. *Ziet, ik zal de ſcha-*

fchaduwe der graaden, die met de Zonne in de graaden van ACHAZ *zonnewyzer nederwaards gegaan is, tien graaden agterwaards doen keeren.* Nu is het blykbaar dat dezelfde verandering in de Straalbreeking diens Dampkrings, waar door de Schaduw te rug ging, ook voor de aanfchouwers, die na de Zon zagen, een vertoon zou maaken, als of dezelve even zo verre te rugge gekeerd was; en de *Jooden* hadden, ten dien dage, geene genoegzaame kennis van de Hemelloop- of Natuurkunde, om, over zulke verfchynzelen, behoorelyk te kunnen oordeelen.

Wy weeten dat 'er een zeer groot verfchil tusfchen de fchynbaare en weezenlyke plaats der Zonne en andere Hemellichten te wege gebragt wordt door de natuurlyke en gewoone buiging der Lichtftraalen, als zy, by 't opkomen en ondergaan, door den Dampkring loopen. Zou dan de Godlyke beftuuring deeze ftraalbreekende kragt niet zodanig hebben kunnen vermeerderen en befchikken, dat het een vertoon maakte van de zonderlinge gebeurtenis, door JOZUA vermeld, eens veronderfteld zynde, dat 'er waarlyk dus een verfchynzel was voorgevallen? —— Wy weeten desgelyks, dat een Dampkring van ongelyke dikte, met onderfcheide dampen vervuld, niet zelden Byzonnen veroorzaakt; en dat deeze verfchynzels meest al gehouden worden, als voorbooden van Storm en Onweer. Nu zal iemand door de vervaarlyke hagelbui, welke ten dien dage op de *Amoriten* viel, en zo veelen hunner verdelgde, veelligt geleid worden om vast te ftellen, dat de Dampkring aldaar toen meer dan gewoonlyk overlaaden geweest hebbe.

Ik vermeld deeze dingen alleen kortlyk, om te voldoen op uwe vraage, hoe het mogelyk zy? Doch ik zal 'er niet breeder over uitweiden, noch op aandringen. —— Uwe oplosfing dunkt my de rechte te weezen.

De Gefchiedfchryver haalt uitdrukkelyk een veel ouder Boek aan, of ten minften wyst hy ons daar heenen, het *Boek* naamlyk van JAZER, of, gelyk wy in onze Vertaalinge leezen, het *Boek des Opregten*; 't welk misfchien een Heldendicht of een Berymde Gefchiedenis geweest is van JOZUA's Overwinning: of, 't geen nog waarfchynlyker voorkomt, eene Verzameling van oude Dichtftukken, by welke men, van tyd tot tyd, zodanige Dichtftukken voegde, als waardig gekeurd wierden der Naakomelingfchappe overgeleverd te worden. Onder anderen fchynt DAVIDS heerlyk Dichtftuk, over den dood van SAUL en JONATHAN, daar in vermeld geweest te zyn; want de Schryver van het

Tweede Boek van SAMUEL (Hoofdst. I. vs. 18.) beroept zich duidelyk op dit Werk, en schynt dat Dichtstuk daar uit, als uit eene geloofwaardige verzameling, ontleend en overgeschreeven te hebben. —— Vraagt men wat rede 'er is om te besluiten, dat het Boek van JAZER een Dichtwerk was? Men weet dat LE CLERC, door de verschikking van weinig woorden in de uitdrukkingen door JOZUA aangehaald, daar van een *Hebreeuwsch* vers gemaakt hebbe. Geeft dit geen sterk vermoeden, dat wy in de woorden van JOZUA, zo als wy ze nu leezen, de *Disjecti membra Poëtæ*, of *de verstrooide brokken eens Dichters*, hebben? De Geschiedschryver mogt het voeglyk oordeelen, door de verschikking der woorden, het vers daar uit te werken, ten einde hy dus die aanhaling gelykvormiger maakte met zyn eigen styl van het verhaal eener gebeurtenisse. —— Doch om voort te gaan.

De Geschiedschryver stelt, door of uitdrukkelyk het *Boek* van JAZER aan te haalen, of ten minsten daar op den Leezer te wyzen, het geen hy hier vermeld, niet op zyn eigen gezag, maar op 't gezag van dat Werk, voor: en zoekt in geenen anderen zin verstaan te worden, dan de Dichter beoogde. Maar om dit onderwerp alle mogelyke duidelykheid by te zetten, is het noodig de Geschiedenis zelve in te zien, en nauwkeurig te overweegen.

Wanneer wy in aanmerking neemen, dat de *Israëliten* het Pascha hielden naa het overtrekken der *Jordaane* in de vlakten van *Jericho*, *op den veertienden dag der Maand* Abib (H. V. 10.) dat is omtrent het einde van Maart of het begin van April, en dan behoorelyken tyd stellen voor de belegeringen van *Jericho* en *Ai*, de verrigtingen te *Ebal*, en het verbond met de *Gibeoniten*, mogen wy vrylyk besluiten, dat de slag by *Gibeon* omtrent den tyd van den Zomerzonnestand is voorgevallen.

Als wy verder overweegen dat JOZUA's optogt van *Gilgal* na *Gibeon* meest *by nagt* geschiedde, (H. X. 9.) blykt het dat de stryd vroeg in den morgenstond eenen aanvang nam; en daar hy meest al westwaards aantoog, moeten de Kinders van *Israël* de Zon van agteren gehad hebben, terwyl dezelve den vyand vlak in de oogen scheen: eene omstandigheid, die den eerstgemelden een aanmerkelyk voordeel gaf, en niet weinig tot de overwinning kon toebrengen. Ook leezen wy, dat JOZUA *snellyk tot hun kwam*, of hun overrompelde, by verrassing aantastte: waarschynlyk duurde de veldslag niet lang.

De

De weg dien zy den vyand vervolgden van *Beth-horon* tot *Azeka* en *Makkeda* liep Westwaards aan, een weinig ten Zuiden afwykende: wanneer JOZUA derhalven in het nazetten der vyanden een weinig ten Westen *Gibeon* gekomen was en omzag, scheen de Zon boven die Stad te staan. Geen wonder, dat hy overtuigd van den dienst door de Zonne hem reeds gedaan, op dat heuchlyk en gewigtig oogenblik, vervoerd door heldendrift en Godvrugtige dankbaarheid, zich *eerst* tot den HEERE vervoegde, hem smeekende om de overwinning, op de *Amoriten* behaald, te voltooien; en daar op, met eene luide stemme, deeze stoute spraakwending maakte tot de gunstryke Zon. *Zon zwyg stil te Gibeon! en gy Maan in het dal Ajalons!* dat is. Weest getuigen van de Magt en Goedheid die GOD zyn Volk betoont.

Men schynt zich nauwlyks te kunnen verbeelden, hoe JOZUA, wel weetende, dat hy nog een langen Zomerschen dag voor handen hadt, zo buitenspoorig een wensch zou gedaan hebben, dat de Loop der Zonne mogt vertraagd, opgehouden en daar door die dag boven de natuurlyke langte gerekt worden. Daar hy, egter, gelyk wy leezen, *deeze woorden voor de oogen der Israëliten sprak*, en het woord דום gebruikte, 't welk schoon het doorgaans *Zwygen* of *Stil zyn* betekent, ook *wagten* of *vertoeven* aanduidt, kan het Volk, met gelyke drift als hun Veld-overste bezield, (gelyk het natuurlyk valt in Menschen wier driften gaande zyn, om de woorden in den sterksten zin te gebruiken en op te vatten,) hem verstaan hebben, als biddende, dat de loop der Zonne mogt vertraagd worden. En, indien, gelyk zy, die de menschlyke natuur 't nauwkeurigst waargenomen hebben, eenpaarig verzekeren, dat een gegeeven tyd den Menschen langer of korter schyne, naar maate van de sneller of traager opvolging der denkbeelden, is het, in aanmerking genomen zynde de groote verscheidenheid van voorvallen en gevolglyk de spoedige verwisseling van treffende denkbeelden, die opkwamen in de gemoederen der geheele legermagt van *Israel*, geduurende de hitte dier Vervolging, en de deerlyke verwoesting der *Amoriten* door de hagelsteenen, geenzins te verwonderen, dat wanneer zy te *Makkeda* omtrent den middag kwamen, (en de afstand tusschen *Gibeon* en *Makkeda*, schynt my niet grooter toe of een nazettend leger kan dien in zes of zeven uuren afleggen,) en bevonden dat de *Zon nog stondt in 't midden des hemels* (vers 13,) en zich herinnerden wat zy hunnen Veld-

heer, met zo veel drifts en aandoenings, in den morgenstond, by het aanvangen der najaaging, omstreeks *Gibeon*, hadden hooren zeggen, daar uit besloote, dat de loop der Zonne waarlyk vertraagd geweest was. Op dit heerschend denkbeeld des legers mogt de Dichter zyne sterke en schoone verciering gronden. Ja, my dunkt een Oostersch Dichter kon niet nalaaten zich daar van te bedienen, daar het aan zyn stuk zo groot een cieraad byzette.

In het slot van het 13 vers leezen wy, *en zy haastede niet onder te gaan omtrent een geheelen dag*, (volgens de *Engelsche vertaaling*). In 't oorspronglyke staat letterlyk, *en zy haastte niet te gaan, als een volkomen dag*, (omtrent gelyk onze *Nederduitsche Overzetting* heeft.) Men zou hier mogen vraagen of de Schryver daar door niet wilde aanduiden, dat het de eigen dag des Zomerzonnestands was? Want welk een dag van 't Jaar kan zo eigenlyk een *geheele* of *volkome* dag genaamd worden, als de langste?

Vers 14 wordt vermeld, *en daar was geen dag deezen gelyk, voor hem noch naa hem*, te weeten tot den tyd toe dat dit Boek geschreeven wierd, *dat de* HEERE *de stemme eens Mans verhoorde*, op eene zo zigtbaare en buitengewoone wyze. Doch wat bedoelt de Schryver hier? Het stilstaan der Zonne en der Maane? Neen: hy verklaart het in de onmiddelyk volgende woorden, zeggende: *want de* HEERE *streedt voor Israël*, blykbaar doelende op 't geen wy in 't 11 vers leezen, *en het geschiedde toen zy voor het aangezigte van Israël vlugten, zynde in den afgang van Beth-horon*, zo wierp de HEERE groote steenen *op hun van den hemel, tot Azeka toe, dat zy storven; daar waren 'er meer die van de hagelsteenen storven, dan die de Kinderen Israëls met den zwaarde doodden.* Dit was geschied op de bede door JOZUA, in den morgenstond uitgestort, wanneer *hy tot den* HEERE *sprak*, vers 12.

Gy ziet, myn Heer, dat ik voortgaa op de veronderstelling, dat de woorden van JOZUA tot de Zon en de Maan, gesprooken wierden in den morgenstond, terwyl hy nog naby *Gibeon* was: dewyl dit my het natuurlykst voorkomt, en best strookt met de woorden zelve. Ik veronderstel desgelyks, dat, wanneer het Leger der Kinderen *Israëls* den vyand tot *Makkeda* hadt nagezet, de Krygsverrigtingen voor dien dag een einde namen: en, in de daad, het was toen tyd om te rusten: want naa den ganschen nagt opgetrokken; in den morgenstond gestreeden, en den vyand zes of zeven uuren nagejaagd te hebben, is het zeer redelyk

lyk te denken, dat het volk afgemat, en ten einde kragten geweest hebbe; en, schoon de Zon nog aan den middagtrans blonk, of 'er weinig over was, en 'er dus een groot gedeelte des naamiddags overbleef, schynt het nogthans zeer eigen te stellen, dat het Leger op dien tyd in eene geschikte plaats gebragt wierd om uit te rusten, en zich te verfrisſen. Maar, byaldien, naa hunne komst te *Makkeda*, het Wonderwerk van het stilstaan der Zonne plaats greep, en de dag daar door een volkomen dag langer gemaakt wierd, en men dien ganschen tyd in Krygsverrigtingen besteedde, moeten de Krygslieden meer dan menschen geweest of een ander wonderwerk te hunner ondersteuninge gehad hebben.

Ik weet zeer wel, dat, dewyl het verhaal van JOZUA's woorden, en het stilstaan der Zonne eerst komt, naa dat de Geschiedschryver het Leger te *Makkeda* gebragt hadt, verscheide hooggeleerde Mannen willen, dat JOZUA daar den HEERE badt, en deeze spraakwending tot de Zon inrigtte, als mede dat de Wonderdaadige stuiting van haaren loop toen een aanvang nam, om tyd te geeven tot de verdere Krygsverrigtingen, die tot het einde van het 28 vers verhaald worden.

Maar, behalven dat de Geschiedschryver zich van zeer algemeene bewoordingen bedient. *Toen sprak* JOZUA *tot den* HEERE *ten dage als de* HEERE *de Amoriten voor het aangezigte der Kinderen Israëls overgaf enz.* (vers 12), en wy dus vryheid hebben om dat gedeelte van den dag te neemen, 't geen best schynt te strooken met alle de omstandigheden, en de Schryver met voordagt het vermelden van deeze byzonderheid konne overgeslaagen hebben, tot dat hy het verhaal van den stryd en het nazetten voleindigd hadt, behalven dit, zeg ik, zal het, myns bedunkens, indien wy de gesteltenis en de omstandigheden nauwkeurig overweegen, blyken, dat de laatstgemelde veronderstelling volstrekt niet kan aangenomen worden. Want, indien JOZUA tot de Zon sprak, wanneer hy te *Makkeda* was, moet hy verre uit het gezigt van *Gibeon* geweest zyn. Als hy dan de Zon zag in dat gedeelte des hemels, onder 't welke *Gibeon* lag, dat is, Oostwaards een weinig ten Noorden, zo moest dezelve maar weinig hooger dan by 't opkomen geweest, en dus verscheide uuren stil gestaan hebben, voor dat JOZUA om dit stilstaan badt. Maar wy leezen uitdrukkelyk dat *dezelve stondt in* 't midden des hemels, en de Geleerden, die deeze veronderstelling maaken, begrypen dat dezelve

reeds na 't Westen daalde. Hoe kon JOZUA dan zeggen: *Zonne ſtaa ſtille te Gibeon*, wanneer hy, op 't eigen oogenblik, de Zon in een andere, ja bykans in een daar tegen overgeſtelde ſtreek des Hemels zag, tegen *Gibeon* over.

Wat de veronderſtelling aanbelangt, dat alle de Krygsverrigtingen in de volgende Verzen tot het 29ſte toe werden uitgevoerd, geduurende die wonderdaadige verlanging van den dag, dit dunkt my eene onmogelyke veronderſtelling, en geheel onbeſtaanbaar te weezen met het verhaal des Geſchiedſchryvers: want wanneer hy den draad van 't vermelden der Krygsverrigtingen weder opvat met het 15 vers, zegt hy eerst, *toen keerde* JOZUA *weder, en gansch Israël met hem, na het leger te Gilgal.* —— Laaten wy nu eens den afſtand van *Makkeda* tot *Gilgal* in overweeging neemen. Ik heb ſtraks veronderſteld, dat het nazetten van *Gibeon* tot *Makkeda* zes of zeven uuren aanhieldt. Het blykt ook uit het 9 vers, dat JOZUA, ten minſten, een ganſchen nagt werk hadt om van *Gilgal* tot *Gibeon* te komen. Maar op het inzien van eenige der beste Kaarten deezes Lands, boven al in de Verzameling van den Heere LE CLERC, blykt het my duidelyk, dat de afſtand van *Makkeda* tot *Gilgal* in een rechte lyn niet minder is dan veertig mylen; maar indien JOZUA over *Beth-horon* en *Gibeon* na *Gilgal* weder keerde, is die afſtand nog veel grooter geweest. —— Kunnen wy nu veronderſtellen, dat JOZUA, naa den vyand tot *Makkeda* vervolgd te hebben, na *Gilgal* wederkeerde, daar berigt ontving van het ontdekken der vyf Koningen in eene ſpelonke te *Makkeda*, met het Leger na *Makkeda* te rug kwam, de vlugtende overblyfzels van 's vyands krygsmagt vervolgde en verſloeg, tot dat de weinige ontkomenen in andere vaste Steden gekomen waren; daar op na de Legerplaatze te *Makkeda* wederkeerde, bevel gaf dat de vyf Koningen uit de ſpelonke gebragt wierden, hun verſloeg, en hunne lichaamen aan de boomen ophing tot den avond, wanneer zy, by 't ondergaan der Zonne, afgenomen en begraaven wierden, en dat hy, behalven dit alles, *Makkeda* nog innam, en met de ſcherpte des zwaards verſloeg; kunnen wy veronderſtellen, zeg ik, dat alle deeze verrigtingen voorvielen op het overgebleeven gedeelte van den dag, op welken de ſlag te *Gibeon* gebeurde, ſchoon men beweere dat dezelve bovennatuurlyk tot de verdubbelde langte ware uitgerekt geweest? Neen: dit was nauwlyks mogelyk, al voegen wy 'er nog twee of drie dagen nevens.

Het

Het bygebragte maakt het, myns inziens, uit; dat de Krygsverrigtingen voor den dag des ſtryds te *Gibeon*, met het nazetten tot *Makkeda* toe, een einde namen; en dit geeft genoegzaamen grond om te beſluiten, dat het gevegt in den vroegen morgen voorviel, en dus de *Israeliten* den geheelen dag voor zich hadden om den vyand tot *Makkeda* te vervolgen, waar op zy, gevolglyk niets meer uitvoerden, dan gemaklyk kon gedaan worden op eenen natuurlyken dag, van welken dag nog een groot gedeelte des namiddags overſchoot. Dit, voorwaar, geeft een ſterk vermoeden, dat wy deeze omſtandigheid, omtrent welke de Schryver ons wyst tot het *Boek des Opregten*, niet als ſtrikt geſchiedkundig hebben op te vatten; maar veel eer als een ſtaaltje van het oude Oosterſche verheevene in de Dichtkunſte, voor welke verheevene uitdrukking genoegzaamen grond was in 't geen JOZUA op dien roemryken dag gezegd en het Volk zich verbeeld hadt.

'tIs vry duidelyk, dat zy die alle de verrigtingen van het 16 vers tot het 28 brengen, tot het geen gedaan is op den dag des gevegts, of het wederkeeren na *Gilgal*, (vers 15) over 't hoofd gezien, of niet behoorelyk gelet hebben op de gelegenheid en afſtand der gemelde plaatzen.

Het verband van het voorgevallene van het 15 tot het 28 vers vermeld, komt my dus voor.

Naa de Krygsverrigtingen op den dag des veldſlags te *Gibeon* voleindigd te hebben, leidde JOZUA zyne Krygsbenden te rug na *Gilgal* (vers 15), deels om zyne afgematte legermagt te verfriſſen; deels om de noodige toebereidzels te maaken tot het aantasten der vaste Steden, van welker Krygslieden reeds eene zo groote menigte was omgekomen.

Hier mede bezig zynde kreeg hy kondſchap, dat de vyf Koningen ontdekt waren in eene ſpelonke by *Makkeda* (vers 17). Waarſchynlyk was het ontdekt door dien zy hunne hier en daar verſtrooide Vrienden en Krygsknegten by een verzamelden, met oogmerk om een nieuwen ſlag te waagen, of de bevelen te geeven omtrent het geen hun in het tegenwoordig tydsgewrigt te doen ſtondt: want dat zy eenig volk tot zich verzameld hadden blykt uit het vervolg.

Op dit berigt toog JOZUA met zyn Leger weder na *Makkeda*. Hoewel deeze optogt in den Text niet vermeld wordt, is dezelve nogthans ongetwyfeld voorgevallen: dewyl wy hem te *Makkeda* vinden (vers 18). Het ſchynt, dat hy wederom vroeg in den morgenſtond op weg toog, om andermaal het voordeel des daags te hebben, en zich daar

van te bedienen. Op het aankomen der *Israëliten* namen de verzwakte en verstrooide *Amoriten* terstond de vlugt. JOZUA, door zyne Verspieders gebragt zynde by de Spelonk in welke de Koningen verborgen zaten, beval eenigen van zyn Volk den mond der Spelonke te bezetten, en voor tegenwoordig te bewaaken; terwyl de overigen de vlugtende *Amoriten* vervolgden, en 'er zo veele der vyanden nedervelden als zy konden, voor dat zy de vaste Steden bereikten (vers 18,19.) De rede van dit bevel was duidelyk geene andere, dan om, door het ombrengen der Verdeedigeren, het inneemen der Steden gemaklyker te maaken, en zich daar van te beter te verzekeren.

Het Volk volvoerde deeze bevelen met veel moeds en eenen gelukkigen uitslag, weinigen kwamen binnen de vaste Steden (vers 20.); waar op deeze vervolgers weder keerden in de Legerplaatze by *Makkeda* tot JOZUA (vers 21.) die, met een ander gedeelte des Legers, intusschen *Makkeda* schynt aangevallen, ingenomen en verwoest te hebben.

Naa het weder byeen verzamelen van het geheele Leger schynt het nog hoog dag geweest te zyn. JOZUA beval, derhalven, dat men de Spelonk zou openen, en de vyf Koningen daar uit te voorschyn brengen (vers 22, 23.) Voorts liet hy ze dooden, en hunne doode lichaamen aan zo veele houten of boomen ophangen, tegen den avond afneemen en begraaven in de Spelonke, waar in zy verschoolen gezeten hadden (vers 24—28.)

Hoe veel tyds 'er verloopen is tusschen den dag, waar op de Stryd te *Gibeon* voorviel en den dood dier Koningen, is niet wel mogelyk te bepaalen; doch waarschynlyk verliepen 'er verscheide dagen.

Misschien zal men hier tegenwerpen, hoe het zeer onwaarschynlyk is: dat de vyf Koningen verscheide dagen in de spelonke verbleeven, naa dat de krygsmagt der Kinderen *Israëls* tot op zo grooten afstand was afgetrokken. Iemand zou eer denken, dat zy terstond zich van die gelegenheid zouden bediend hebben, om elk na zyne Stad weder te keeren, deeze in een staat van tegenweer te brengen, dan dat zy hunne vrienden en krygsknegten tot zich verzamelden; of dat zy, wanneer, op de aankomst der *Israëliten*, hunne legermagt vloodt, ook daar mede hunne veiligheid in de vlugt zouden gezogt hebben.

Maar ik denk, dat het vervolg van de Geschiedenis der Kinderen *Israëls* ons eene genoegzaame oplossing van deeze zwaarigheid zal aan de hand geeven. Hier uit leeren wy,

wy, en de berigten der Reizigeren bekragtigen het, dat de Rotzen en Bergen in *Palestina* vol zyn van natuurlyke spelonken, en door kunst gemaakte onderaardsche holen, waar van 'er eenige zeer bezwaarlyk te ontdekken, en andere moeilyk te genaaken zyn. Zommige gaan zeer diep door tot het binnenste der bergen, en zyn blykbaar tot schuilplaatzen geschikt. Ook vinden wy dat ze met de daad daar toe dienden; en niet alleen enkele persoonen of eenige weinige Mannen, maar 't geheele lichaam eens Volks, ten tyde van vyandlyken inval verborgen, wanneer het dagt den vyand geen gelukkigen wederstand te zullen kunnen bieden. Zo leezen wy, Rigt. VI. 2: *dat wanneer der Midianiten band sterk werd over Israel, maakten zich de Kinderen Israels, van wegen de Midianiten, de holen, die in de bergen zyn, en de spelonken en de vestingen.* Ook vinden wy I SAMUEL XIII. 6. aangetekend, *Toen nu de mannen van Israel zagen, dat zy in nood waren,* (*want het volk was benauwd,*) *zo verbergde zich het Volk in de spelonken, in de doornbosschen, in de steenklippen, in de vestingen en in de putten.* Te deezer oorzaake zeiden de *Philistynen*, wanneer JONATHAN met zynen wapendraager zich voor de oogen hunner vyanden vertoonden, *ziet de Hebreen zyn uit de holen uitgegaan, waar in zy zich versteeken hadden*, I SAMUEL XIV: 11. Wy leeren ook, uit verscheide plaatzen van 't voorgemelde Boek, hoe veel deeze Spelonken in de rotzen en bergen, in verscheide deelen des Lands, toebragten tot behoudenis van DAVID, wanneer SAUL hem vervolgde. Hier op zinspeelende en oogende op het vertrouwen, dat het Volk in 't algemeen stelde op deeze schuilplaatzen in tyden van gevaar, betuigt de Psalmdichter voor GOD; *Gy zyt my eene verberginge, gy behoedt my voor benauwdheid* (*Psalm* XXXII. 7.) Veele uitdrukkingen der Propheeten slaan ook op deeze natuurlyke en door kunst gemaakte spelonken in de bergen van *Palestina*, als plaatzen geschikt om zich te verschuilen en te verbergen. Dus hooren wy AMOS, spreekende van de Godlyke wraak, dien niemand kan ontschuilen of ontvlieden, *al verstaaken zy zich op de hoogte van Carmel, zo zal ik ze naspeuren en van daar haalen.* Ook zyn wy door geloofwaardige Heeren, die onlangs deeze Bergen bezigtigd hebben, verzekerd, dat ze vol zyn van heimlyke hoolen, zeer geschikt om een groot aantal Menschen te verbergen.

Hier uit blykt, dat, wanneer de vyf Koningen in de spelon-

lonke by *Makkeda* vlooden, en zich daar verschoolen hielden, zy op dezelfde wyze handelden als de inwoonders van het zelfde Land, naderhand, by dergelyke gelegenheden deeden. Bleeven zy, naa het wederkeeren der kinderen *Israels* na *Gilgal*, in de spelonke, keerden zy niet weder na hunne Steden, zy wisten welk een slagting reeds onder hunne Krygslieden gemaakt was, zo door de scherpte des zwaards als door de hagelsteenen, en dat zy, gevolglyk, niet in staat zouden zyn om hunne Steden te verdeedigen, wanneer JOZUA kwam om ze te vermeesteren, 't geen zy wel mogten verwagten, dat hy binnen kort zou onderneemen. Hunne hoop bestondt geheel en al in zich te verschuilen: en dit dagten zy best in deeze spelonken te kunnen doen, tot dat 'er zich eene gelegenheid opdeedt, om andere maatregels te hunner beveiliging te neemen. —— Vervoegden hunne verstrooide Aanhangers zich tot hun in de spelonke, zo deeden ook die van Koning DAVID, in de spelonke *Adulams* ten getale van vierhonderd Mannen, (I SAMUEL XXII. 1, 2.)

Laat ik hier nog byvoegen 't geen, myns bedunkens, niet weinig toebrengt, om het thans voorgestelde denkbeeld, dat het Wonderwerk van het stilstaan der Zonne en der Maane nimmer met de daad gewrogt is: te weeten, dat ik daar van geen gewag gemaakt vindt in een der Geschiedkundige Psalmen, in welke alle de andere Wonderwerken ter verlossinge van de Kinderen *Israels* uit *Egypten*, by hun doortogt van de Roode Zee in de Woestyne, en het overtrekken der *Jordane* byzonder vermeld, en hoog geroemd worden, alleen vinden wy naar het vermelden van hun trekken over de *Jordane*; *Hy verdreef voor hun aangezigte de Heidenen, en deedt ze vallen in 't snoer haarer erfenisse, en deedt de stammen Israels in tenten woonen.* PSALM LXXVIII: 55. En wederom. *Die veele Volken sloeg, en magtige Koningen doodde.* SIHON *den Koning der Amoriten*, en OG *den Koning van Basan, en alle de Koningryken van Canaan, en hy gaf haar Land ten erve, ten erve aan zyn Volk Israel* (PSALM CXXXV. 10-12.) Ik moet bekennen, dit komt my onoplosselyk voor, dan alleen op de veronderstelling, dat de Dichters dier Psalmen wisten, dat dit gedeelte der Geschiedenissen van JOZUA enkel moest aangemerkt worden, als eene verheevene uitdrukking van een oud Dichtstuk.

Desgelyks vind ik het niet vermeld, of ontmoet eenige zin-

zinspeeling daar op gemaakt by eenig ander heilig Schryver. Eene plaats in 't Gebed van Propheet HABAKUK zou men 'er toe kunnen bybrengen; *De Zon en de Maan stonden stille in haare wooningen* (H. III. 11.) Maar behalven dat het onmogelyk is, met zekerheid, te bepaalen, op welk tydperk de Propheet doelt, of welk eene gebeurtenis hy op 't ooge hebbe, is dit geheele Gebed dermaate opgevuld met de sterkste spreekwyzen des Oosterschen verheeven styl, en schynt zelfs eene verzameling van de kragtigste figuurlyke uitdrukkingen der Dichteren van vroegeren tyde, dat men hier uit niets besluiten kan ten aanzien van eene weezenlyke gebeurtenis: maar alleen dat de Oostersche Dichtkunst, zulk eene uitdrukking als deeze toestondt en goedkeurde, eene uitdrukking, die, gelyk veele andere in dit Gebed, van ouder Dichteren ontleend is.

't Is waar de Schryver van het Boek *Ecclesiasticus* neemt dit in aanmerking als eene weezenlyke gebeurtenis, in het XLVI. *Hoofdstuk* vers 5, van JOZUA spreekende, vraagt hy: *Is de Zonne niet door zyne hand agterwaards gegaan? en is niet één Dag als twee geworden?* Dan hoe verre wy ons mogen verlaaten op de Oordeelkunde der *Jooden* van dien tyd, laat ik anderen over te bepaalen. Het komt my, nogthans, opmerkelyk voor, dat, wanneer dezelfde Schryver, in de volgende woorden spreekt van JOZUA's Gebed tot den HEERE, en de verrigtingen der Voorzienigheid daar aan beantwoordende, hy niets zegt van het stilstaan der Zonne en der Maane: maar alleen gewaagt van de Hagelsteenen, zeggende (vers 5-8.) *Hy riep des Allerhoogsten Prince aan als hy de vyanden rondsom onderdrukte en de Groote Heer verhoorde hem, en hielp door geweldige sterke hagelsteenen. Hy brak uit met oorloge tegen de Volken, en in het afkomen tot haar vernielde hy, die tegenstonden. Op dat de Volken alle hun wapentuig zouden kennen, dat naamlyk zyn oorlog voor den Heere was: want ook volgde hy den Magtigen na.* Geeft dit geen grond om te gissen, dat de Zoon van SIRACH rede hadt, waarom hy het voorgaande gedeelte vraagswyze voorstelde, het liever aan anderen overlaatende, om het geval te bepaalen, dan zelve het rechtstreeks bevestigende.

VAN EEN DARMKINK (*). Door den Heer BUREL, *Geneesheer van de Hospitaalen de la Charité & de la Misericorde van Toulon.*

ZO iet onze konst kan volmaaken, zyn het de waarneemingen van zeldzaame gevallen, welken een iegelyk Geneesheer gelegenheid heeft te doen in zyne praktyk. De tegenwoordige is van deeze soort; zy is niet omkleed met iet verwonderlyks 't welk verbaasd doet staan, maar voor zo veel ze een drom van teekenen, in 't gemeen aangemerkt als voorboden van een zekeren dood, in een wreede ziekte, tot de juiste waardeering brengt, kan ze dit algemeen nut doen, dat een Geneesheer zich niet altyd gedraagt aan de uitspraak van de grootste meesters, tot aankondiging van den dood zyns lyders; dat hy hem, niet tegenstaande de baarblyklykste teekenen van doodelyke neerslagtigheid, niet moet verlaaten; maar tot den laatsten adem alle zorge aanwenden, op het vertrouwen dat de ergste kwaalen niet zonder hulpmiddelen zyn, en de natuur onbekende uitwegen heeft, waar van de bron in zekere gevallen onuitputbaar is.

De Heer *Boulen*, vyfendertig jaaren oud, droefgeestig en van een tedere gesteldheid, was van zyne kindsheid af onderhevig aan heftige pynen in 't weeke van den buik aan de linker zyde, verzeld van verstoptheid van lyf, braaking en koorts, welken na ontlasting van slymige en harde stoffen door den afgang overgingen. Doorgaans werdt hy twee of driemaal in een jaar van dit ongemak overvallen. Omtrent September 1768 werdt hy 'er door aangedaan: ik genas hem met weinig middelen. Den 25 January hier na kwam hem dezelfde pyn wederom by, eenige dagen achter een, en was in 't begin zeer gemaatigd: naderhand vermeerderde ze, zo dat 'er koorts en braaking bykwamen. Een' aderlaating, olie van zoete Amandelen, met verzagtende dingen, een kuiken en garsten-nat en stoovingen verzagtten dezelven zo veel dat vier uncen Manna konden gegeeven worden, welke slymige en harde drekstoffen deeden afgaan: twee purgeermiddelen volbragten vervolgens de geneezing.

Veer-

(*) *Passio iliaca.*

Veertien daagen na zyne herstellinge, gedurende welken hy niet dan ligt voedzel gebruikt hadt, kreeg hy wederom zulk een heftigen aanval als hy immer gevoeld hadt: dees begon met een hardnekkige verstopping van lyf, welke voor geene klisteeren week. De pynen overvielen hem 's nagts van den 15 of 16 Maart, en namen den 17 zeer toe. Ik vond den Lyder 's avonds met koorts en braaking: de pynen waren zeer heftig; de aangedaane plaats was hard en bood tegenstand; de zitplaats van het ongemak was niet uitgestrekt. Ik deed hem aderlaaten: het bloed was droog. Ik gaf hem tegen den nagt een Amandelmelk, en liet hem in een glas vol van dezelve twee uncen zoete Amandelen-olie neemen met zes drachmen Siroop van Slaapbollen. Ik deed stoovingen van buiten aanleggen: al wat ingenomen was werdt door braaking wederom uitgeworpen; en de nagt was zeer pynlyk.

Den 18 waren de pynen nog heviger, de puls was snel, maar ingetrokken en naauwlyks te voelen. Ik liet een tweede laating doen, en belastte een kuiken en garstennat te gebruiken, doch hetzelve werdt onveranderd wederom boven uitgeworpen. Omtrent den middag was de pyn onverdraaglyk, en op eene plaatse vast: de wederstaande hardheid scheen zich aan de deelen rondom te verbreiden; hier kwam de hik by. Ik schreef hem voor een drank van twee uncen Lely-water, vyftig druppen *Tinctura anodina*, en drie uncen olie van zoete Amandelen, om lepelswyze te gebruiken, en te vermyden dat een te groote plas tot braaking aanzette: doch alles werdt weer uitgeworpen. Te vier uuren waren de pynen zo geweldig dat verscheide menschen werk hadden om den zieken in zyn bed te houden: zyn geschreeuw was verschriklyk. Ik deed hem in een verzagtend bad zetten, in het welke men de beledigde plaatse zagtelyk met de hand wreef. Dit scheen hem te verligten, doch de flaauwten maakten dat men hem uit het water moest neemen, om hem in zyn bed te verwarmen. Hy kwam weder by zich zelve, doch het was om te meer pyn te lyden. De puls was weg; de ledemaaten koud; de braaking gestadig; de uitgeworpe stoffen en zyn adem hadden den reuk van afgang.

De wryvingen der leden met warme doeken hem weer wat opgewekt hebbende, zette men hem wederom in het bad, waar in men ook wederom de aangedaane plaat-

se

ſe vreef. Dit ſtilde de pyn tot zo verre dat de Lyder in het bad een half uur ſliep. Ontwaakende moest men hem om de flaauwte wederom in zyn bed leggen, waar in men hem dezelfde hulpe toebragt als te vore. Wyl de pynen ten halven geſtild waren, deed ik hem neemen twee uncen olie van zoete Amandelen, een drachme *Confectio Hyacinthorum*, en veertig druppen *Tinctura anodyna*, welken middelen naauwlyks weder uitgeworpen waren, of de pynen kwamen met dezelfde woede weerom. De Lyder werdt wederom in het bad gezet, maar hy kon 'er niet in blyven. De pyn verſpreidde zich en greep de omtrek van den Blinden- en Kolyk-darm aan. De ſtoffen waren ongetwyffeld van plaats veranderd. Men zette hem 's nagts nog eenige maalen in het bad, doch hy kon het 'er niet in houden. Hy werdt ylhoofdig, kreeg verſchriklyke ſtuiptrekkingen, en de hik was geſtadig.

Den 19 was de Zieke zonder puls, koud, het aanzien was doodsch, mismaakt door de ſtuipen van verſcheide ſpieren van het aangezicht; de leden achterwaards getrokken; de oogen dof; hy hadt geene kracht meer om te ſpreeken, en raaskalde geſtadig binnens monds; doch ſcheen nu geen pyn te voelen. Met één woord, ik vond hem met alle teekenen van een nabyzynden dood, door het koud vuur welk de deelen hadt aangegreepen: hy kreeg ontſluiting van lyf; hy loosde zwarte ſtoffen en van een doodſchen ſtank (*a*). Ik deed hem nog een nieuw drankje neemen met de *Confectie* en *Lilium*; doch het werdt terſtond weer uitgeworpen.

De ſtaat van den Lyder, en de toevallen, welken ik gemeld hebbe, my alle hoope beneemende, beſloot ik hem te verlaaten (*b*). Ondertusſchen wilde ik nog een' proef

(*a*) Ik heb by niemant dan de Heer TISSOT het oordeel gevonden welk men aangaande dit laatſte teeken moet geeven. Hy zegt in zyne *Raadgeeving voor de Gezondheid*, bladz. 247. „Dikwyls ſchynen de pynen, een uur voor zyn dood, te bedaaren, daar komt een verſchrikkelyke Ontlasting door den Afgang, van zeer leelyke ſtinkende ſtoffen, de Lyder krygt Flaauwten, valt in een koud Zweet, en ſterft."

(*b*) Ik zal hier het gezag van alle welken my hier in tot borgen van myn beſluit, om van den Lyder af te zien, zouden konnen ſtrekken, niet aanhaalen: men vindt het by een groote menigte van de genen die over deeze ziekte geſchreeven hebben, meer dan twee duizend jaaren, en op een naauwkeurige wyze den aannaderenden dood voor-

proef neemen van het gebruik van de *Kina Kina*, als het eenige middel welk my nog overschoot aan te wenden, en het gene om zyne kragt, tegen de verrotting en kramptrekkingen, scheen te pas te komen. Ik schreef derhalve een drankje voor om lepelswyze te gebruiken uit twee drachmen gestampte Kina gekookt in agt uncen water, waar in ik vier uncen Manna deed smelten, twee scrupels *Confectio Hyacinthorum* en vyf en twintig greinen *Sal. volat. Viperarum.* De Zieke by wien nog maar eenige adem over was, hadt nog de kragt om deezen drank door te slokken, waar van ik de reizen van hem te neemen deed verhaasten, zo dat hy in twee uuren uitgebruikt ware: het werdt achtervolgd door een nieuw afkookzel van Kina Kina zonder Manna. Ik stond verbaasd over de uitwerking van dit middel, 't welk niet uitgebraakt werdt, en menige afgangen verwekte, de puls wederom verhief, en gelegenheid gaf tot het geeven van versterkende dingen. Niet tegenstaande den beteren staat waar in de Lyder zich bevondt, durfde ik my 's avonds nog geen goeden uitslag belooven, om dat myn vooroordeel wegens een' versterving van den omgewonden darm, in my zeer sterk was.

De Zieke sliep dien nagt vier uuren: het afkookzel van de Kina en het versterkend middel werden het een na het ander herhaald. De ontlastingen hielden aan, den 20, en de stank der stoffen was minder. De puls verbeterde nog meer; de raaskalling hield op; doch de Lyder was ten uitersten zwak. Zyn lichaam was als geslaagen door de geweldige stuiptrekkingen: zyn buik was zagt doch pynlyk. Hy wist niets van al wat 'er omgegaan was. Hy hieldt aan met zyn' drank met de Manna, den 22: hy gebruikte soupe, den 23, en werdt volkomelyk hersteld.

Welk een nieuwen lof voor de Kina Kina, dat algemeene middel, waar van men van tyd te tyd bevindt dat men het gebruik te veel bepaald heeft, en men roeme

voorspellen: na de verschyning der opgenoemde teekenen, en de omstandigheden welken dezelven verzelden. Zie HIPPOCR. *de Vict. & Rat. San. lib.* III. GALEN. *de Loc. affect. lib.* VI. *cap.* 2. HOLLER. *in Aphor. sect.* VII. *Aphor.* 10. DE GORTER, *in id.* LOMMIUS, *Observ. pag.* 163. HOFFMAN, *tom.* IV, *pag.* 293. VAN SWIETEN, *in Aphor.* BOERH. §. 960.

me het gebruikt te hebben in veele ziekten, welken alle andere zelfs de beste middelen wederstonden! De stank naar drekstoffen, welke het uitbraakzel heeft in de Darmkink, heeft aanleiding gegeeven tot de dooling, dat de zieken in de daad de drekstoffen loosden door den mond: men heeft zelfs geloofd dat zy klisteeren en zetpillen konden uitbraaken. De uitgeworpen stoffen komen veel eer van de plaats' waar de darm verstropt is: 't zy de doorgang geslooten is door harde of slymige stoffen, of door inschieting van een gedeelte van den zamengetrokken omgewonden darm in een ander meer verwyd gedeelte, gelyk men in veel' doode lichaamen heeft ontdekt; en het is wel zeker dat de drekstoffen tusschen den *anus* en *ileum*, zich geen verkeerden weg konnen maaken met al de kragt van de antiperistaltieke beweeging. De waarneeming door den Heer de HAEN gemeld van een kind, aan 't welke een kwakzalver den omgewonden darm gebonden hadt in een darmbreuk, en echter zyne drekstoffen uitbraakte; en de ondervinding van den Heer HAGUENOT op honden en katten, welken hunne drekstoffen uitbraakten niet tegenstaande de *ileum* gebonden ware, bewyzen baarblyklyk, dat de droessem van het voedzel de hoedanigheid van drekstoffen aanneemt, voor dat hy in de dikke darmen is gekomen, tegen het gevoelen van veele Physiologisten. Een langer verblyf in de bovenste darmen, een vermeerderde hette en vogtigheid in den Darmkink, verhaasten de verrotting, en zyn genoegzaame middelen om zodanig eene uitwerking voorttebrengen.

WORMEN GEVONDEN IN PUISTEN VAN DE HUID. Door Meester BOSSE, *Chirurgyn op het Schip la Médée du Havre, gekommandeerd door den Heer* GOSSE, *te Cabende, kust van Angola, den* 28 *December* 1768.

EEne Negeres van het Koningryk Congo, vyf en twintig jaaren oud, klaagde sedert eenige dagen over pyn met steekende jeuking op de linker schouder, waar zy verscheide puisten hadt, met roodheid en spanning, welken zich uitbreidden over het bovenste en voorste gedeelte van den arm. Ik drukte een van de verhevenste puis-

puisten; hier uit liep eenige heldere en dunne etter. Ik zag een' worm in de opening welke de uitgeloopen stoffe in de huid gelaaten hadt: ik deed hem met weinig moeite uitkomen; en haalde 'er door dezelfde behandeling twintig uit. Om dat de Negerin wat veel pyn leedt, stelde ik het wegneemen van de overigen tot den volgenden dag uit, en dekte alles met een plaaster van zalve de la Mere. Den anderen dag kreeg ik 'er agttien welken nog overig waren, zo dat elke puist zynen worm gaf, in 't geheel agt en dertig.

De oorsprong van deeze wormen is my onbekend; indienze uit een inwendige oorzaak ontstaan, zouden ze dan ook konnen voortgebragt worden door vrugten en kruiden, welken deeze volken tot hun voedzel gebruiken, of door het slikkerige water welk zy op veele plaatsen van hun gewest genoodzaakt zyn te drinken? Zouden deeze wormen ook in 't lichaam konnen dringen door de inslurpende zweetopeningen van de huid, byna altyd geopend in dit land? Dit zou konnen geschieden wanneer de slaaven langen tyd op den grond en in het stof liggen, als de kooplieden dezelven naby de zee brengen om hen aan de Europers te verkoopen.

Deeze wormen scheenen my aarswormen te wezen; zy waren wit, kort, rond, puntig aan beide einden, en met een witagtige huid bedekt, geplooid als de rok van den Regten darm, van grootte als een maatige Pissebed.

EEN WORM GEVONDEN ONDER HET BINDVLIES VAN HET OOG, *te Maribarou, eiland Saint-Domingue.* Door Meester MONGIN, *Chirurgyn.*

IK werd door den Graave van Cockburn verzogt naar eene Negerin van zyn plaats te zien, die, sedert vier en twintig uuren, klaagde over een zeer steekende pyn in het oog, byna zonder eenige ontsteeking.

Ik zag terstond een worm welke over den oogbol scheen te kruipen; ik wilde hem met een tangetje wegneemen, doch bemerkte dat hy zich tusschen het bindvlies en den witten rok onthieldt, en als hy het doorzichtig hoornvlies naderde was de pyn zeer heftig.

Om hem uittehaalen opende ik het bindvlies, en door deeze opening viel hy uit. Hy was één en een halve duim

duim lang ; en van dikte als een dunne snaar van een fiool ; was aschkleurig, aan 't eene eind dikker dan aan het ander, en aan beide einden zeer spits ; voorts hadt hy niets aanmerklyks.

Ik neigde te gelooven dat hy een bloed-worm ware ; om dat het my niet mogelyk scheen dat hy op deeze plaats zou hebben konnen groeijen zonder pyn of ontsteeking te veroorzaaken. Doch hoe kon hy hier komen zonder dergelyke ongemakken voorttebrengen?

BRIEF van den Heer AUCANTE, *oud Raad van de Koning, Majoor van de stad Neuville en Orleanois, en Geneesheer van dezelfde stad, aan den Heer* ROUX, *Auteur van het Journal de Medecine*, OVER EEN WANSCHAAPEN VOORTBRENGING.

(*Uit het Fransch.*)

DE Geneesheeren zyn rekenschap aan het Gemeen verschuldigd van hunnen tyd, Myn Heer : best is hy besteed welke doorgebragt is by zieken, om hun door behulp van de konst verligting toe te brengen. By ongeluk heb ik dit eenigen tyd niet konnen doen : een zwaare ziekte, welke my bevangen heeft, houdt my onvermydlyk t'huis. Om niet geheel werkeloos te zyn, heb ik de eere u toe te zenden een' beschryving van een wanschaapen voortbrenging, voorgevallen in deeze stad, eenige jaaren achtereen, welke my, om haare byzonderheid waardig gescheenen heeft een plaats in uw *Journal de Medecine* te geeven : zie hier het geval. Een klein Teefje, van soort een brak, bragt voor vier jaaren zes jongen : onder deezen waren vier welgemaakt, en twee ontbraken de twee voorste pooten, en hadden elk een hazenlip. Men zeide my dit niet dan na de jonge hondjes reeds waren in 't water geworpen. Dewyl ik myn ongenoegen had te kennen gegeeven van dezelven niet gezien te hebben, bragt men my, het volgende jaar, vyf jonge hondjes door het Teefje geworpen, waar van maar een welgemaakt was, de vier overigen waren gelyk de twee van de eerste dragt, ook zonder voorpooten, en had-

hadden elk een haazenlip. Ik verzogt de perſoon wien het Teefje toebehoorde, een' van de kleine wanſchaapenen overtehouden; maar na eenige dagen 'er na toegegaan en gevraagd hebbende hoe het was met dat kleine dier, zeide men my dat het was geſtorven, en niet hadt konnen zuigen. Ik begreep de oorzaak door de bewerking welke ik het ander klein welgeſchaapen hondje zag doen, 't welk alle zyne kragten te werk ſtelde om de prammen van zyne moêr te drukken, en het zuigen geſchiedde niet zonder behulp van deeze twee kleine leden. Op een derde jaar was de dragt wederom als de voorgaande: vier hondjes hadden wederom geene voorpooten, en elk een haazenlip; één was welgeſchaapen behalve den bek welke in 't midden een kleine buil maakte. Ik was toen eenige dagen op het land, by een zieken; 't welk my belette deeze dragt te zien, welke, gelyk alle de anderen, van de geheele ſtad gezien is: ik heb dat alleen gezien waar van ik geſproken hebbe, en 't welk men opvoedde voor een gebuur die het nog heeft. Eindelyk, op het vierde jaar, het voorjaar van het laatstverleeden, bragt het Teefje wederom vier jongen, één welgemaakt, en de drie anderen van gelyke wanſchaapenheid als de voorgaanden, hebbende alle de drie geene voorſte pooten, en ook elk een haazenlip; ik wilde 'er één van opvoeden, door het melk te laaten drinken: doch het gelukte niet, het ſtierf den derden dag na zyn geboorte. Zie daar, Myn Heer, een zydſpronk der natuure, zo veel te zeldzaamer om datze viermaal na malkander voorviel. Deeze wanſchaapen voortbrenging kan dienen tot vernietiging der ſtelling van ſommige Geneeskundigen, die beweeren dat alle wanſchaapenheden waar mede kinderen ter wereld komen, alleen ontſtaan van een ontroerde verbeelding der moeder, in den eerſten tyd van haare bevrugting. Ik geloove dat men, by deeze gelegenheid, veel liever met anderen, de oorzaak moet ſtellen in de kwaade geſteldheid van de lyfmoeder, eenige plooijen van haar vliezen, welken de ontzwagteling van deeze deelen hebben konnen beletten, op dezelfde wyze als een vrugt, tegen een ſtaketzel gedrukt, haare natuurlyke gedaante niet heeft, en waar aan, door die drukking, Plekken komen welken haar geheel wanſtaltig maaken. Het gene ik zegge, is om de geneeskundige onderzoekers der natuure op te wek-

wekken ons hunne gedagten hier over mede te deelen. Ik zou ook gaarne zien dat het mogt ſtrekken om den ongerusten geest van veele vrouwen, die gelooven, dat al het byzondere wat zy zien of voelen, in het begin van haare zwangerheid, op het lichaam van het kind, welk zy ſtaan ter wereld te brengen, zal ingedrukt zyn, buiten vreeze te ſtellen.

VERTOOG OVER DE BEOEFENING DER NATUURE.

Nature all o'er is conſecrated Ground,
Teeming with Growths immortal and divine ——
Reàd NATURE; NATURE is a Friend to TRUTH;
NATURE is CHRISTIAN, preaches to MANKIND
And bids DEAD MATTER aid us in our CREED.

YOUNG's Night-Thoughts.

DE Werken der Natuure zyn van eene oneindige uitgeſtrektheid en verſcheidenheid; doch, in deeze verſcheidenheid, is zulk eene naauwe|verbintenis, dat geen gedeelte daar van volkomen kan verſtaan worden, wanneer men het afgeſcheiden van de andere beoefent. In onze naſpeuringen van de onderſcheide deelen der Natuure, zyn 'er zekere algemeene oogmerken, zekere algemeene beginzels van onderzoek, op welke men byzonder agt moet geeven. De algemeene oogmerken waar op men in de beoefening der Natuure te letten hebbe, betreffen: — de Voordeelen, welke zy aan elk in 't byzonder toebrengen, – of het algemeen Nut.

Zeer in 't oog loopende zyn de voordeelen, die elk voor zichzelven uit de Beſchouwingen der Natuure haalt. Zy verſchaffen bezigheid aan de werkzaamſte vermogens onzer zielen; zy voldoen aan onze nieuwsgierigheid, liefde tot de Waarheid, en alles wat groot, ſchoon en verwonderlyk is. Beginzels, der menschlyke natuur diep ingeplant.

Wat het algemeen Nut betreft, zy bevorderen alle nutte en fraaije kunſten; alle kunſten, die tot heil en cieraad des leevens dienen. Eene vergevorderde kennis der Natuure bluscht allen hoogmoed en eigenwaan uit, door den Mensch op 't gevoeligst zyne onkunde, zyne dwaalingen, en den naauwbeperkten kring zyner bekwaamheden en vermogens, te doen kennen. —— Zy bevordert de belangen van

van den Godsdienst, door de spreekendste bewyzen op te leveren van de oneindige Wysheid, Magt en Goedheid des ALLERHOOGSTEN, die dit wonderbaar gestel der dingen onderschraagt en in stand houdt door wetten, dikmaals, in daad, onnaspeurlyk voor 't menschlyk vernuft, maar bestendig en eenpaarig in haare werking, en aller kunstrykst geschikt, om het geluk der Schepzelen te bevorderen. Zulk eene kennis moet elk hart, elk gevoelig hart, 't geen niet jammerlyk verkeerd en bedorven is, vervullen met die ontzagvolle Eerbiedenis, die Liefde en Dankbaarheid tot GOD, die onderwerping aan de Voorzienigheid, en dat betrouwen op de goedheid des Alverzorgers, die de ziel der Godsvrugt uitmaaken.

Zommigen hebben zich verbeeld, dat een zeer uitgestrekte kunde den Mensche tot Godverzaakery vervoert; doch 'er is geen de minste reden voor zulk een verdenking. Een geringe kennis der Natuure, in de daad, is een gevaarlyk stuk voor zwakke en ligtbedroogen stervelingen, die, door eene oppervlakkige kunde van de *tweede Oorzaaken*, de *eerste en grootste Oorzaak* vergeeten en over 't hoofd zien. Maar voor een gezond verstand is uitgestrekte kunde de zekerste Leermeesteresse van nederigheid: deeze toont hoe dikmaals de Menschen bedroogen zyn in hunne gewaande kunde van de tweede Oorzaaken, en dat, zelf waar veele deezer Oorzaaken klaar zyn aangeduid, nogthans, het scherpziendst vernuft dikwyls stuit in 't ontdekken van de aaneenschakeling, en in 't einde zich gedrongen voelt, de toevlugt te neemen tot eene opperste verstandige Oorzaak. Wanneer wy de Wysbegeerte van de blaam der Ongodsdienstigheid zuiveren; moeten wy onderscheid maaken tusschen Wysgeeren en Wysgeeren. En dan durf ik staande houden, dat die Wysgeeren, die hun verstand en tyd te koste gelegd hebben, aan de noestste bespiegeling der Natuure, en wier kunde het grootst en uitgebreidst geweest is in deeze Weetenschap, de hegtste en sterkste steunpilaaren waren van den Godsdienst: ten bewyze hier van strekt een BACON, BOYLE, NEWTON, RAY, DERHAM, NIEUWENTYD en meer anderen. —— Terwyl aan den anderen kant de Wysgeeren, die, in 't voorstaan des Ongeloofs, den meesten naam gemaakt hebben, weinig wisten van de Werken der Natuure; zy zogten de waarheid in hun eigen boezem, niet in de groote wereld rondsom hun; zy waren, voor 't meerendeel Mannen, die wel verre van de weetenschappen en fraaije kunsten te be-

 vor-

vorderen, dezelve met kleinagting aanzagen, of, verdorven door Bovennatuurkundige fcherpzinnigheid, dikwyls nuftig en fchynfchoon uitgedagt; doch geenzins ftrekkende om nutte ontdekkingen te doen of verbeteringe te wege te brengen.

Wanneer wy de wereld rondzien, bemerken wy, dat de voorwerpen in zekere onveranderlyke orde zyn zamengefchakeld, en elkander in zekeren geregelden trein volgen. 't Is alleen door opmerking en ondervinding, dat wy deeze vastgeftelde orde en geregelde opeenvolging in de werken der Natuure ontdekken. Wy hebben alle baarblyklykheid, die in dit geval mogelyk is, om ons te overtuigen, dat 'er niets by geval gebeure; en, in tegendeel, alle reden om te gelooven, dat alles gefchiedt volgens eene bepaalde en onveranderlyke wet, als mede, dat, in volftrekt gelyke gevallen, dezelfde uitkomften eenpaarig zullen plaats grypen.

Voor alle redekaveling en ondervinding is 'er een oorfpronglyk beginzel der Menfchen gemoederen ingeplant; waar door zy geleid worden tot het geloof in een geregelden loop der Natuure. In gevolge van dit beginzel heeft een kind, wanneer het ziet, dat de eene gebeurtenis de andere volgt, eene inwendige overtuiging, dat het zelfde voorval, in dezelfde omftandigheden, vervolgens zal gebeuren. Deeze overtuiging ontftaat niet uit eenigen zamenhang, dien het opmerkt, tusfchen de oorzaaken en de gewrogten, noch uit ondervinding, noch uit redekaveling. Zo fterk wenfchen wy iets, 't geen onder ons oog gebeurt, zamengevoegd te zien met iets anders als de oorzaak of gelegenheid, dat wy ons menigmaal op den losften grond, zulke verbintenisfen verbeelden: en deeze zwakheid befpeurt men niet alleen onder de onkundigen, die 't minst weeten van den weezenlyken zamenhang in de Natuur der dingen vastgefteld. —— Een beginzel van Geloovigheid, fchynt een oorfpronglyk beginzel van 's Menfchen ziel: een beginzel van Geloovigheid waar door wy overhellen, om, voor 't onderzoek, te gelooven, niet alleen de taal van de tekenen der Natuur, maar ook die der kunfte; zo ras wy ze verftaan. Te deezer oorzaake is de Ligtgeloovigheid zo eigen aan de kinderen, die in 't eerst alles, wat hun als waar wordt voorgefteld, gelooven: en 't is de ondervinding alleen, die hun leeraart dit beginzel van Geloovigheid te regelen.

Welke ook de beginzels des Geloofs zyn, het ftuk is waar,

waar, zo ten opzigte van den diepzinnigſten Wysgeer als van den onkundigſten Landwerker. 't Eenig verſchil beſtaat hier in: een Boer beſluit dat twee gevallen elkander volmaakt gelyk zyn, om dat ze, in de taſtlykſte omſtandigheden, met elkander overeenkomen; de Wysgeer, in tegendeel, door meer opmerkens en ondervinding geoefend, ſlaat zo ligt geen geloof aan ſchynbaarheden; hy is verdagt op de verſcheide oorſprongen van misleiding, en onderzoekt daarom de geringſte en verholenſte omſtandigheden, eer hy het waage dus een oordeel te ſtryken: en de zwaarigheid om naauwkeurig de volmaakte gelykheid der gevallen vast te ſtellen, maakt elk rechtſchapen Wysgeer zeer twyfelagtig, om, uit het geen hy heeft zien gebeuren, eenig gevolg te trekken omtrent het geen zal gebeuren. —— Een *Africaan*, die het water in zeer onderſcheide omſtandigheden, doch altoos in een ſtaat van vloeibaarheid gezien heeft, beſluit, dat de vloeibaarheid eene onafſcheidelyke eigenſchap van het water is, en houdt het voor een lompe leugen, wanneer men hem vertelt, dat, op zommige plaatzen deezer Aarde, het water zich dikwyls als eene vaste zelfſtandigheid vertoont. Zyn misſlag ontſtaat daar niet uit, dat hy op zyne Ondervinding betrouwt; maar daar uit, dat hy denkt ondervinding te hebben, terwyl hy ze, in de daad, niet heeft. Alles wat hy, met recht, uit zyn ondervinding kon beſluiten, was, dat het water, in die omſtandigheden, waar in hy 't zelve ooit beſchouwde, vloeibaar bleef. Maar water blootgeſteld aan zekeren graad van koude, genoegzaam om het te doen bevriezen, was eene omſtandigheid, waar in hy het nimmer zag: en dus kon zyne ondervinding hem niet leeren, welk eene uitwerking die maate van koude op het water zou hebben als het daar aan werd blootgeſteld. Wy hebben, desgelyks, een aanmerkenswaardig voorbeeld, van het betrouwen op eene gedeeltlyke en zeer bepaalde ondervinding, in dat vast geloof, 't welk Menſchen, van de kragt der Geneesmiddelen onkundig, ſlaan aan de wondere uitwerkingen van byzondere geneesmiddelen, bovenal wanneer ze als geheimen voorkomen. Veele oude Wyven, en 't geen meer te bevreemden is, veele ernsthaftige Wysgeeren, bezitten onfeilbaare Geneesmiddelen, tegen ongemakken, die de Geneesheeren ongeneeslyk oordeelen. Geen Geneesmeester, in de daad, is gelukkig genoeg om te mogen denken, dat hy een onfeilbaar Geneesmiddel weet tegen de ſchrap van een ſpelde.

Hoewel gebeurtenisfen en proeven alleen tot een vasten grondflag van waare weetenfchap dienen, brengen zy nogthans, wanneer ze op zichzelve gelaaten worden, flegts weinig nuttig onderwys aan. De verfchynzels der Natuure zyn oneindig: maar de bekwaamheden van 's Menfchen geest zyn bepaald en byzonder is 't geheugen zeer beperkt. Indien, derhalven, deeze Verfchynzels niet tot zekere algemeene beginzels of wetten konden gebragt worden, zou onze ondervinding van byzondere gevallen zeer luttel betekenen. Doch 'er is, in 's Menfchen geestgefteltenis, eene heimlyke neiging om vermaak te fcheppen in overeenkomften; om gevallen, die naar elkander zweemen te vergelyken en zamen te voegen; en, door deeze vergelyking, tot zekere regels te brengen, en zulke algemeene regels te gebruiken, om reede te geeven van andere uitwerkzelen, of ons te beftuuren in het voortbrengen van dezelven. —— In opvolging van deeze natuurlyke geneigdheid, is het 't werk der waare wysbegeerte, deeze overeenkomften op te fpeuren, onder zekere algemeene regels en hoofden te brengen, die men *Natuurwetten* noemt, door welke men niets anders verftaat, dan de doorgaande voorvallen, die de werkingen der Natuure betreffen, en eene groote menigte van byzondere gevallen influiten. —— De neiging der ziele om byzondere verfchynzels tot algemeene wetten te brengen, blykt uit de bezorgdheid welke de Menfchen betoonen om de oorfprong van eenig ongewoon verfchynzel te ontdekken. De ontdekking van deezen oorfprong is niets meer, dan de ontdekking van die wet der Natuure, welke dit uitwerkzel te wege brengt: want wy verftaan door natuurlyke oorzaaken niets anders dan zekere algemeene gebeurtenisfen of wetten, waar mede die dingen, welke wy uitwerkzels noemen, eenpaarig en onveranderlyk als gevolgen verbonden zyn; doch wy zyn, volflaage vreemdelingen omtrent de natuur van deezen zamenhang.

In onze onderzoekingen der Natuure mogen wy, door eene naauwkeurige vergelyking en byeenvoeging van waarneemingen, kennis bekomen te hebben van eenige algemeene wetten, door deeze wetten met elkander te vergelyken, wetten van eene nog algemeener natuur ontdekken: en dus, langzaam en voorzigtig voortgaande, tot de kunde der algemeenfte wetten opklimmen, die het ftelzel der Natuure beheerfchen in alle de verfchillende gedeelten der kunften en weetenfchappen.

't Is geene wysgeerige twyfelaary, noch ook eene nederig

ſig denkbeeld onzer tegenwoordige kenniſſe, welke den geest des onderzoeks na de wetten der Natuure uitbluscht; 't is een ſlegt een laag begrip van 't menſchelyk vermogen, dat de drift des vernufts ſtuit, en alle groote en uitgeſtrekte oogmerken van verbetering doet verdwynen. In werken, die tot het hart ſpreeken, heeft die koelheid die naauwkeurigheid, zo noodig tot het naſpeuren der waarheid, geen plaats; de verbeelding vindt zich dan in haar eigen element, de wydgaapendſte en wildſte overeenkomſten mogen 'er in komen. Een Wysgeer mag eene Toververtelling met groot genoegen leezen, zonder dat dit eenigzins ſtrekke om van zyn ſmaak of verſtand een ſlegt denkbeeld te doen vormen; doch, indien hy, met het zelfde genoegen, een Wysgeerig onderzoek leeze, niet gegrond op proeven of ondervindingen, maar rondzwervende in de onmeetlyke ruimten der verbeeldinge, zal men en zyn ſmaak en zyn verſtand op laagen prys ſtellen: of hy moet, overtuigd van de romaneskheid des ſchryvers, 'er welgevallen in vinden, om 't vernuft en den zwier der ſchryfwyze.

In onze naſpeuringen, derhalve, van de Menſchelyke Natuure doet ons ongeduld om kennis van haare wetten te bekomen, en eene natuurlyke zugt voor de eenvoudigheid, ons denken dat ze minder in getal en eenvoudiger zyn, dan het weezenlyk met de zaak geleegen is. Eene uitgebreide kennis, zeker, ontdekt ons, dat de wetten der Natuure volmaakt eenpaarig en wonder eenvoudig zyn, indien wy ze vergelyken met de oneindige uitgeſtrektheid en verſcheidenheid haarer werken; doch wy moeten niet denken, dat ze zich laaten bevatten binnen den engen omtrek onzer kenniſſe of zelf onzer vatbaarheid. Wanneer de onvergelyklyke NEWTON, omtrent het einde der voorgaande Eeuwe, door eene gelukkige pooging zyns vernufts, bewees, dat alle de Dwaalſtarren in ons ſtelzel tot de Zon helden, door dezelfde wetten en volgens het zelfde beginzel, als de lichaamen op Aarde na het middelpunt neigen, werden door deeze eenvoudige wet der zwaartekragt veele verſchynzels verklaard, waar van men voorheen geen reden kon geeven. Men heeft daarop die zelfde wet toegepast op andere verſchynzelen om ze op te losſen, die naderhand bleeken uit geheele andere beginzels te volgen. DESCARTES grondvestte zyn ſtelzel der ſtoflyke wereld op twee beginzels, het Beſtaan der Stoffe, en eene zekere hoeveelheid van Beweeging dezelve oorſpronglyk ingedrukt. Men be-

vondt, egter, deeze twee beginzels niet genoegzaam, en de ondervinding heeft uitgeweezen, dat wy, behalven deeze, het straksgemelde beginzel der Zwaarte, der Zamenhang, der Aantrekking, der Zeilsteenkragt, der Electriciteit, en andere middelpunt zoekende en vliedende kragten, waar door de stofdeeltjes aangetrokken of van elkander gestooten worden, moeten erkennen. —— De groote NEWTON hadt zich door de overeenkomst en de neiging tot het Eenvoudige laaten vervoeren, om, met eene zedigheid en voorzorge hem eigen, te gissen, dat alle de Verschynzels in de stoflyke Wereld afhingen van de aantrekkende en wegstootende kragten der Stofdeelen. Maar wy hebben nu reden om te gelooven, dat hy in deeze gissing mis gehad hebbe: want zelf in 't Onbewerktuigde Ryk kan men de kragten waar door Zouten, Crystallen en veele andere lichaamen geregelde lichaamen aanneemen, noit uitleggen door de aantrekkende en wegstootende kragten der Stofdeeltjes. In het Groeiend Ryk en dat der Dieren hebben wy de handtastlykste blyken van kragten, geheel verschillende van die wy in het Onbewerktuigde Ryk aantreffen. —— Wy hebben bewustheid van een inwendig beginzel, 't welk voelt, denkt, en de oorsprong schynt te weezen der dierlyke beweegingen. Wy zyn grootendeels onkundig van de natuur van dit beginzel; doch wy weeten, dat het een zamenstel van Wetten heeft daar aan byzonder eigen, en dat, ingevolge van de vereeniging met het lichaam, verscheide uitwerkzels worden voortgebragt, die door de Wetten der Stoffe of der Geestkunde, afzonderlyk genomen, onuitlegbaar zyn.

NATUURLYKE HISTORIE DER HAAZEN.

(Volgens BUFFON.)

De *Haas* draagt in het Grieksch den naam van Λαγώς, en wordt in 't Latyn *Lepus* genoemd, als of men zeide *Levipes*, *Ligtpoot*; in 't Fransch *Lievre*; in 't Spaansch *Liebre*; in 't Portugeesch *Lebre*; in 't Hoogduitsch *Hase*; in 't Zweedsch *Hare*; in 't Poolsch *Sajonz*; in 't Sclavonisch *Saiz*; in 't Russich *Zaitza*; in 't Arabisch *Enarp*; *Harnel*; en *Arnpb*; in 't Turksch *Tausan*; in 't Persiaansch *Kargos*; in 't Brasiliaansch *Tbabiti*; in 't Noord-Americaansch *Soutanda*.

De talrykste soorten van Dieren zyn de nuttigste geenzins. Niets is schadelyker dan de menigte van *Rotten*, *Veldmuizen*, *Springbaanen*, *Rupsen*, en veele andere Insecten, aan welke de Natuur, zo 't schynt, veel eer de sterke vermenigvuldiging gedoogt en toelaat, dan beveelt. Maar de *Haazen* en de *Konynen* zyn te gelyk talryk en nuttig voor het Menschdom. De *Haazen* vindt men overal, en zeer veelvuldig onder allerlei Lugtstreeken. De *Konynen*, schoon oorspronglyk aan eenige Landstreeken eigen, vermenigvuldigen zo verbaazend op meest alle plaatzen werwaards men ze gevoerd heeft, dat het bykans onmogelyk is ze uit te rooijen, en het veel moeite kost het getal te verminderen, wanneer het te groot, en tot overlast geworden is.

Wanneer wy 't oog vestigen op de onbepaalde vrugtbaarheid aan elke soort vergund, op de ontelbaare voortbrengzels, die 'er waarschynlyk uit staan voort te komen, op de schielyke en verbaazende vermenigvuldiging van zekere Dieren, die zeer jong reeds in staat zyn om voort te teelen, en by millioenen aankomen om de velden te berooven, en de aarde te verwoesten, staan wy versteld, dat zy de natuur niet verdelgen; wy vreezen dat hun getal alles zal vernielen en denken dat zy, naa allen voorraad verslonden te hebben, zelve zullen omkomen.

Wy zien in de daad, met ontsteltenisse, die dikke wolken van gevleugelde heirlegers hongerige Insecten, die den geheelen Aardkloot schynen te dreigen, neder stryken op de vrugtbaare vlakten van *Egypten*, *Poolen* of *Indie*, en, in één oogenblik, den arbeid en hoop der Landlieden verydelen, spaarende noch Koorn, noch Vrugten, noch Gras; noch Wortels, noch Bladeren, ontblootende het Aardryk van groente, daar zy het lachend gelaat der vrugtbaarste Landstreeke in een droeve dorre wildernis verkeeren. — In ontelbaaren getale komen de *Rotten* uit het Gebergte in 't Noorden, en storten als een Zondvloed, of liever als een Overstrooming van leevende schepzelen, in de vlakten, verspreiden zich door de Zuidelyker gelegene Gewesten, en, naa in hunnen doortogt al het groeiende afgeknaagd te hebben, besmetten zy de aarde en lugt met den stank hunner doode lichaamen. — Duizenden van *Mieren* komen in 't Zuiden uit de wildernissen voort, en volgen, als een stroom, uit eene onuitputbaare welle ontspringende, elkander tot in de bewoonde Landstreeken; om Menschen en Dieren te verdryven, waar op zy, naa het

aanrigten eener algemeene verwoesting, tot hunne voorige verblyfplaatzen wederkeeren. —— Ten tyde, dat de Menschen nog half wild, en, even als de Dieren, aan alle de wetten der Natuure, als mede aan de ongeregeldheden onderworpen waren, heeft men de *Normannen*, de *Alaanen*, *Hunnen* en *Gotben*, als zwermen van Dieren, met Menschen aangezigten, zonder woonplaats, zonder naam, schielyk uit hunne schuilhoeken zien te voorschyn komen, om alles door hun getal te onderdrukken, de Steden te verwoesten, de Ryken om te keeren; daar zy de Volken verstrooid, en de bewoonde streeken der Aarde ontvolkt hebbende, die weder bevolkten met een nieuw geslacht noch barbaarscher dan zy zelve.

Deeze groote gebeurtenisfen, deeze uitsteekende tydperken van de geschiedenis des Menschdoms, zyn, nogthans, maar kleine omwentelingen in den algemeenen loop der leevende natuure, wier loop, over 't algemeen gesprooken, bestendig en altoos dezelfde is: haare altoos geregelde beweeging draait op twee onwrikbaare punten; het een de onbepaalde vrugtbaarheid, aan elke soort vergund; het ander het ontelbaar getal van hindernisfen, die het voortbrengzel van die vrugtbaarheid tot eene bepaalde maat brengen, en veroorzaaken, dat 'er, ten allen tyde, bykans een gelyk getal is van elke soort. En gelyk deeze Dieren, die in ontelbaare menigten schielyk te voorschyn komen, ook schielyk verdwynen, en deeze soort niet toeneemt, zo blyft ook het Menschlyk geslacht altoos het zelfde; de veranderingen gaan alleen langzaamer toe: dewyl het leeven der Menschen veel langer duurt dan dat dier kleinere Dieren, volgt noodwendig, dat deeze beurtwisselingen van vermeerdering en vermindering, langzaamer toegaan, en in grooter tydperk voltrokken worden: en zelf deeze tyd is maar een oogenblik in de duuring; een oogenblik in de opvolging der eeuwen, en zy doet ons te sterker aan, om dat ze vergezeld gaat van schrik en verwoesting. Want de geheele Aarde en het Menschdom, in 't algemeen beschouwd zynde, zal het getal der Menschen, even als dat der Dieren, op alle tyden, bykans het zelfde weezen; dewyl dit afhangt van het evenwigt der natuurlyke oorzaaken. Tot dit evenwigt zyn ze alle reeds voor langen tyd gekomen; de poogingen der Menschen, zamengevoegd met alle de omstandigheden van eenen zedelyken aart, kunnen dit evenwigt niet wegneemen; deeze omstandigheden zelve

af-

afhangende van dusdanige natuurlyke oorzaaken, waar van ze de byzondere uitwerkzels zyn. Welke zorg de Menschen ook voor hunne soort mogen dragen, zy zal niet maaken dat dezelve op de eene plaats overvloedig is, zonder ze op eene andere te verminderen. Wanneer eene Landstreek met Menschen als overlaaden is, verspreiden zy zich, of rigten onderlinge verwoesting aan; en dan grypen 'er wetten of gewoonten stand, die de overmaatige vermenigvuldiging beletten.

In zeer vrugtbaare Landen als *China*, *Egypten*, *Guiné*, worden de Kinderen ter vondeling gelegd, ontmand, en omgebragt; in *Roomsche* Landen schikt men ze tot een ongehuwd leeven. Zy die bestaan maatigen zich een regt aan op die niet bestaan; de reeds zynde vernietigen, die mogelyk zouden bestaan en verdrukken, naar welgevallen, de toekomende geslachten. Het gaat met de Menschen, zonder dat zy het bemerken, even als met de Dieren, zy worden bezorgd en vermenigvuldigen, zy worden verwaarloosd en verwoest, naar de voorkomende gelegenheden, de voor of nadeelen daar uit ontstaande; en, naardemaal alle deeze zedelyke uitwerkzels van natuurlyke oorzaaken afhangen, die, zints de Aarde tot volkomenheid geraakt is, in eenen vasten staat en bestendig evenwigt zyn, waar door die eenpaarigheid, zo ten opzigte van Menschen als Dieren, plaats heeft, en het getal van elke soort het zelfde blyft. Deeze bestendigheid, dit bepaald getal heeft men niet te verstaan als gelegen in zekere volstrekte hoeveelheden van elke soort: alle de natuurlyke en zedelyke oorzaaken, alle de uitwerkzels die daar van voortkomen zyn begreepen in meer of min uitgebreide perken; doch die nimmer het vastgestelde evenwigt verbreeken. Naardemaal alles in 't Heelal in beweeging is, en alle de kragten der stoffe tegen elkander werken en elkander opweegen, geschiedt alles by wyze van Slingering, waar van de middelpunten den gewoonen loop der Natuure bevatten, en de uiterste punten de grootste afwykingen betekenen. Met de daad, zo wel in 't Dierenryk als in 't Groeiende, wordt de overmaatige vermenigvuldiging door onvrugtbaarheid gevolgd; overvloed en schaarsheid vertoonen zich by beurten, en zyn dikmaals zo vast aan een verbonden, dat iemand, uit de voortbrengzels van een voorgaand Jaar, kan oordeelen, wat het volgende zal opleveren. *Appel*- en *Pruimenboomen*, *Eiken* en *Beuken*, en het meerendeel der vrugten

en wilde boomen, draagen overvloedig om 't andere Jaar. *Rupsen*, *Springhaanen*, *Muizen* en verscheide andere Dieren, die op zekere jaaren zeer sterk vermenigvuldigen, vertoonen zich in het volgende maar weinig. Wat zou 'er worden van alle de vrugten der aarde, van alle de nutte Dieren, van den Mensch zelve, wanneer, in deeze overvrugtbaare jaaren, de gemelde Dieren, naar maate hunner menigte, vermenigvuldigden, en in 't volgend jaar een geslacht, daar aan geëvenredigd, opleverden? Doch dit gebeurt niet en de oorzaaken van verwoesting, vernietiging en onvrugtbaarheid volgen onmiddelyk op die overmaatige vrugtbaarheid; en, buiten de besmetting, het noodzaaklyk gevolg van eene al te groote verzameling van leevende stoffe op eene en dezelfde plaats, zyn 'er, in ieder soort, byzondere oorzaaken van dood en vernieling, die alleen genoegzaam zyn om het overtollige der voorgaande voortteeling af te snyden.

Dit, nogthans, moet niet in den volstrektsten of sterksten zin worden opgenomen, inzonderheid ten opzigte van de soorten, die niet volstrekt aan de Natuur alleen zyn overgelaaten. Die daar de Mensch voor zorgt, beginnende met zyne eigene soort, zyn overvloediger dan zy zonder die zorge zouden weezen; doch, dewyl deeze zorgen haare paalen hebben, zal ook de vermeerdering, daar uit ontstaande, desgelyks bepaald, en voor een langen tyd, in onveranderlyke perken, beslooten zyn; en, schoon, in beschaafde Landen, de Menschen en de nutte Dieren talryker zyn dan in andere Gewesten, zyn ze het nimmer tot die overmaate: vermids dezelfde magt, die ze voortbrengt, ze ook verwoest, wanneer ze hinderlyk en lastig worden.

In Landstreeken, tot het vermaak van de Jagt geschikt, dood men zomtyds vier of vyf honderd Haazen op ééne Jagt. Zy teelen sterk voort, en zyn van hun eerste jaar af altoos geschikt om bevrugt te worden. De Wyfjes draagen dertig of één en dertig dagen, en brengen drie of vier Jongen voort; zo draa het gejongd heeft laat het zich weder dekken; ook laat het, bevrugt zynde, zulks toe; en door eene byzondere gesteldheid der Teeldeelen, naamlyk eene dubbele Lyfmoeder, heeft 'er dikmaals eene Overbevrugting plaats; zy kunnen te gelyk zwanger, en speels zyn en ontvangen. Ook is 'er tusschen de Mannetjes en Wyfjes, wat het uitwendige der Teeldeelen betreft, zo groot eene gelykheid, dat zommigen beweerd hebben, dat 'er, on-

onder de *Haazen*, veele *Hermaphroditen* gevonden wierden, dat de Mannetjes zomtyds zo wel als de Wyfjes jongen wierpen, dat eenige beurtlings Mannetje en Wyfje waren; een denkbeeld 't geen te meer ingangs heeft gekrregen door dien de Wyfjes, dikmaals heeter dan de Mannetjes, eer ze gedekt worden, de Mannetjes fchynbaar dekken; ook gelyken zy uitwendig zo zeer op elkander, dat men, niet nauwkeurig toeziende, ligt het Wyfje voor het Mannetje, en het Mannetje voor het Wyfje neeme.

De Jongen komen met open oogen ter wereld, de Moeder zoogt ze twintig dagen, naa welken tyd zy zich afzonderen en hun eigen voedzel zoeken. Zy gaan niet verre van elkander of van de plaats hunner geboorte; nogthans zyn ze voor het afgezonderd leeven, en legeren zich eenigermaate van elkander gefcheiden, veel al zestig of tachtig fchreeden, zo dat, wanneer men ergens een *Haas* vindt, men vry vast ftaat konne maaken, daar omftreeks nog één of twee te zullen aantreffen. Zy zoeken hun voedzel meer by nagt dan over dag. Hun voedzel beftaat uit Gras, Kruiden, Bladeren, Vrugten en Graan; boven al verkiezen zy melkzappige Planten, ook knaagen zy in den Winter den bast van de Boomen, en 'er is nauwlyks eene foort van Boomen, behalven de *Elzen* en *Linden*, die zy niet aanraaken. De Tamme *Haazen* worden gevoed met *Salade* en *Moeskruiden*; doch het vleesch deezer *Haazen* is noit recht lekker van fmaak.

Over dag flaapen en rusten zy op hunne wyze, en leeven, als 't ware, alleen by nagt; dit is de tyd, op welken zy uitgaan, eeten en paaren. In den Maanefchyn ziet men ze fpeelen, loopen, fpringen en elkander nazetten; maar de minfte beweeging, het vallen van een blad is genoeg om ze te ftooren, zy vlugten en kiezen elk hun weg.

Eenige Schryvers hebben verzekerd, dat de *Haazen* herkauwen; doch dit denkbeeld fchynt op geen goeden grond te fteunen; dewyl zy flegts ééne maag hebben, en de fchikking der maagen en andere ingewanden in herkauwende Dieren geheel anders is.

De *Haazen* flaapen een groot deel huns levens, en met de oogen open, zy fchynen flegt van gezigt te weezen; doch tot vergoeding hier van, hebben zy een fcherp gehoor, en zeer groote ooren naar evenredigheid hunner lichaamen. Zy kunnen deeze lange ooren, met eene verbaazende gezwindheid, beweegen, en bedienen 'er zich ook van

van om zich te ſtuuren in hun loop, welke zo vlug is, dat zy alle andere Dieren vooruit ſnellen. Dewyl hunne voorpooten veel langer zyn dan de agterpooten, valt het hun veel gemaklyker op dan af te klimmen, waarom zy, gejaagd wordende, de hoogte zoeken. Hunne beweeging in 't loopen is eene ſoort van galoppeeren, vergezeld van zeer ſchielyke en vaardige ſprongen: hun loopen maakt geen geraas in 't geheel, dewyl de pooten ook van onderen met hair begroeid zyn: ook zyn ze misſchien de eenigſte Dieren, die hair binnen in den bek hebben.

Zeven of agt jaaren is de duur van 't leeven der *Haazen*, en, gelyk in andere Dieren, geëvenredigd aan den tyd tot het volgroeien haars lichaams noodig: zy geraaken in omtrent één jaar tot den vollen wasdom: men zegt dat de Mannetjes langer leeven dan de Wyfjes; doch ik twyfel aan de naauwkeurigheid deezer waarneeming. Zy brengen hunne dagen in eenzaamheid en ſtil door, men hoort ze geen geluid ſlaan of zy moeten ſterk gekneepen, zeer geplaagd of gewond worden; en dan is het geluid niet ſchreeuwend, maar vry ſterk, eenigzins zweemende naar een Menſchenſtem. Zy zyn zo wild niet als men wel zou verwagten: goedaartig en vatbaar voor eene ſoort van opvoeding: men kan ze gemaklyk temmen, doch niet tot Huisdieren maaken; want die in huis zyn opgekweekt, van zeer jong af, kiezen by de eerst voorkomende gelegenheid de vlugt, en zoeken het veld op. Dewyl zy ſcherp van gehoor zyn, en uit eigen beweeging wel opzitten, en de voorpooten als armen gebruiken, heeft men ze geleerd op den trommel te ſlaan, en andere potzeryen aan te rigten.

Over 't algemeen ontbreekt het de *Haazen* niet aan het Inſtinct te hunner eigene behoudenisſe, noch aan ſchranderheid om hunne vyanden te ontwyken. Hy vervaardigt voor zich een leger, en verkiest, in den Winter, plaatzen die tegen het Zuiden, en, in den Zomer, die tegen het Noorden, overleggen: hy verſchuilt zich, om niet ontdekt te worden, tusſchen aardklompen van dezelfde kleur als zyn lichaam. —— „ Ik heb, ſchryft FOUILLOUX, een Haas gezien, die zo loos was, dat hy het geluid van den Jagthoorn niet hoorde, al was het een vierendeel uurs van hem af, of hy ging zwemmen in een Meir, zich daar verſchuilende tusſchen de biezen, ſchoon geene *Honden* op hem waren losgelaaten. Ik heb een *Haas* twee volle uuren voor de *Honden* zien loopen, die eindelyk een andere *Haas* opjoeg

joeg en zich te rusten leide in deszelfs leger. Ik heb 'er andere gezien, die, na wel twee uuren ſterk gejaagd te zyn, onder de deur van een ſchaapsſtal inſloopen, en zich by het Vee verborgen hielden. Op gelyke wyze heb ik gezien, dat een *Haas*, door *Honden* vervolgd, zich verſchool onder een hoop Wol-vee, in 't land weidende, ook hieldt hy zich daar by. Ik heb gezien dat andere, als zy de Honden hoorden loopen, zich in den grond verborgen. 't Is my voorgekomen, dat een *Haas*, langs eene haage nagezet wordende, langs de andere zyde te rug keerde, zo dat de dikte van de haag alleen tusſchen hem en de Honden was. Ook heb ik 'er een' gejaagd, die, na een half uur geloopen te hebben, op een ouden muur klom van zes voeten hoog, en zich te rusten leide in een kachel-gat met klimop bedekt. Andere *Haazen* heb ik gezien, die ten minſten twintig keeren agter elkander een riviertje overzwommen. Doch dit zyn, ongetwyfeld, de uiterſte poogingen van hun Inſtinct: want hunne gewoone draaien en wendingen zyn min voorbedagt en min overlegd: zy laaten het, opgeſlooten en vervolgd zynde, meestal berusten by ſchielyk weg te loopen en dikmaals te rug te keeren, zy loopen niet tegen den wind op, maar voor den wind af; de Wyfjes *Haazen* loopen zo ver niet als de Mannetjes; doch maaken veelvuldiger wendingen; in 't algemeen gaan alle de *Haazen*, gejaagd op de plaats waar zy gebooren zyn, 'er niet ver af: zy keeren na hun leger weder, en worden zy twee dagen agter alkander gejaagd, zo maaken zy dezelfde wendingen. Wanneer een *Haas* rechtuit loopt tot op een grooten afſtand van de plaats waar hy is opgeſtooten, wyst zulks aan dat hy een vreemdeling, en daar alleen by toeval gekomen is. Het valt meest voor op den tyd wanneer zy bovenal ritzig zyn, in de maanden January, February en Maart, dat de Mannetjes *Haazen*, in hunne landſtreeken geen Wyfjes genoeg hebbende, verſcheide mylen ver gaan om Wyfjes op te zoeken, om 'er zich eenigen tyd by te onthouden; door *Honden* opgeſtooten zynde, gaan zy weder na hun vaderlyke landſtreeke, en waagen dien buitentogt niet weder. De Wyfjes verlaaten haaren geboortegrond nimmer; zy zyn kloeker van geſtalte dan de Mannetjes; doch zwakker logger en vreesagtiger, want zy wagten zo lang in haare Legers de Jagthonden niet af als de Mannetjes: zy maaken meer bogten en wendingen in 't loopen; zy zyn ook ſcherper van reuk; zy ſchrik-

ſchrikken voor 't water, en zyn bang voor den Dauw, terwyl 'er onder de Mannetjes verſcheide gevonden worden, die het water kiezen, en, gejaagd zynde, zich in poelen en moerasſen begeeven. Het vleesch deezer Haazen, en van alle, die laage vlakten en vogtige valeien bewoonen, is laf en onaangenaam van ſmaak; terwyl in tegendeel de jonge en oude *Haazen*, die in hooge landen, en in drooge valeien, waar wilde Thym en andere geurige kruiden groeien, zich onthouden, uitneemend lekker ſmaaken. Men heeft waargenomen, dat die hun verblyfplaats in 't diepst der Bosſchen kiezen, in 't zelfde Land, veel minder van ſmaak zyn dan die op den buitenkant der Bosſchen en in de vlakten blyven; als mede, dat het vleesch der Wyfjes lekkerder is dan dat der Mannetjes.

De aart des grond heeft op deeze Dieren, even als op andere Dieren, eenen ſterken invloed. De *Berg-Haazen* zyn veel kloeker dan die der vlakten, ook verſchillen zy in kleur, zyn donkerder van lyf, doch witter aan den nek dan de laatstgemelde, die meest een rosſe kleur hebben. Op de hooge gebergten in de Noordſche Gewesten worden zy wit in den winter, en krygen in den Zomer hunne oude kleur weder: daar zyn 'er, en dit zyn mogelyk de oudſte, die altoos wit blyven: want zy worden het met de jaaren alle meer of min. —— De *Haazen* in warme Landen, als *Italie*, *Spanje* en *Barbarye*, zyn kleiner dan de *Franſche* en andere Noordlyker gelegen Gewesten. Volgens ARISTOTELES waren de *Egyptiſche* kleinder dan de *Griekſche*.

Zy zyn onder alle Lugtſtreeken verſpreid: men vindt ze menigvuldig in *Zweeden*, *Denemarken*, *Polen*, *Moscovien*; in *Engeland*, *Frankryk* en *Duitschland*; in *Barbaryen*, *Egypten* en de Eilanden van den *Archipel*, inzonderheid op het Eiland *Delos*, door de oude *Grieken* onder den naam van *Lagia* bekend, van wegen de groote menigte *Haazen*. Ook zyn ze in overvloed in *Lapland*, waar zy tien maanden van 't jaar wit zyn, en alleen in de twee heetſte Zomermaanden de rosſe geelagtige kleur aanneemen. Hier uit blykt, dat ze even goed tieren onder meest alle Lugtſtreeken: men merkt nogthans aan, dat 'er minder *Haazen* in 't *Oosten* dan in *Europa* gevonden worden: en weinig of geene in *Zuid-America*, ſchoon 'er eenige zyn in *Virginie*, *Canada*, de Landen gelegen aan de *Hudſons-baai* en den Straat van *Magellaan*; doch deeze *Haazen* van *Noord-America* zyn misſchien van een andere ſoort dan onze *Haazen*: want de

Rei-

pen te *Stokholm*; doch ik heb noit begeerd van eenig ander Genootschap lid te zyn; *naardemaal ik behoor tot de Maatschappy der Engelen, waar in geestlyke en hemelsche dingen de eenige onderwerpen zyn van ons gesprek en onderhoud*; terwyl in onze Geleerde Genootschappen de aandagt geheel gevestigd is, en ingespannen blyft op dingen, die het Lichaam en deeze Wereld betreffen. In den Jaare 1734 gaf ik te *Leipzig* myn *Regnum Minerale* uit, in drie Stukken in Folio. In 't Jaar 1738 reisde ik na *Italie*, en bleef een Jaar te *Venetie* en te *Rome*".

Vervolgens maakt hy gewag van zyne Bloedverwanten, waar onder men den Aartsbisschop van *Upsal*, den Bisschop van *Ostrogothie* en den Bisschop van *Westmannia* en *Dalecarlia* vindt, de twee laatstgemelden zyn zyne Neeven. Dit gemeld hebbende, vaart hy aldus voort. „ Ik verkeer vrylyk, en leef in vriendschap met alle de Bisschoppen van myn Vaderland, die tien in getal zyn, als ook met de zestien Raadsheeren en de overige Grooten des Ryks, die my beminnen en eeren, als weetende, dat ik tot de *Broederschap der Engelen* behoor. De Koning en de Koningin zelve, als mede de drie Prinsen, hunne Zoons, betoonen my alle hoogagting. Ik werd eens verzogt, om met den Koning en de Koninginne aan hunne tafel te eeten, (eene eere alleen de voornaamste Heeren des Ryks vergund,) en naderhand ook met den Erfprins. In myn eigen Land wenschen zy allen hartlyk, om myne t'huiskomst, zo ver is het 'er af, dat ik daar voor eenige Vervolging dugtte (*), gelyk gy schynt te vreezen, en indien my elders iets dergelyks over kwam, ik zou my des luttel bekreunen. Welke wereldsche eer, wat tydlyk voordeel 'er ook gelegen moge schynen in de bovengemelde zaaken, ik schat ze gering en laag, in vergelyking met die heilige Bediening, tot welke de Heer zelve my geroepen heeft, wien het allergenadigst behaagde *zich aan my*, zynen onwaardigen Dienstknegt, *in eene persoonlyke verschyning te openbaaren*, in den Jaare 1743, *om my een gezigt te geeven van de Geestlyke Wereld, en my in staat te stellen om met de Geesten en Engelen te verkeeren*, en dit voorregt heb ik tot deezen dag

(*) Dit wordt bevestigd door een Brief uit *Stokholm* den 11 Augustus 1770 geschreeven, en in de *Haarlemsche Courant* geplaatst. Waarin wy leezen: Twee Geleerden BEGER en ROSEN, beide publique Lectoren in *Gottenburg*, Aanhangers van de Sentimenten van den veel gerugts gemaakt hebbenden SWEDENBORG, die zich te *Amsterdam* ook eenigen tyd heeft opgehouden, in hunne Oratien, dat Systema *de Commercio Animæ & Corporis*, als mede *de Mundo Naturali et Spirituali*, hebbende doen doorstraalen, zyn door het Consistorie aldaar als niet rechtzinnig, en strydig met de Euangelieleere, verklaard. De Justitie-Kanselier heeft zulks nadruklyk aangetoond, en de twee eerstgemelde Doctoren is opgelegd, die Stellingen niet meer aan te roeren en te verdeedigen. Welk besluit ook door den Koning bekragtigd is. SWEDENBORG wordt in dat geschil, om zynen hoogen ouderdom, niet het minste gemoeid.

dag toe behouden. Zints dien tyd heb ik begonnen met verscheide onbekende *Arcana* te laaten drukken, en in 't licht te geeven. *Arcana*, die ik gezien heb of my geopenbaard zyn, wegens den Hemel en de Hel, den staat der Menschen naa den dood, den waaren dienst van God, den geestlyken zin der Heilige Schriften, en verscheide andere gewigtige Waarheden, strekkende tot behoudenis en waare wysheid; en ten einde het Menschdom het voordeel van deeze bekendmaakingen mogt ontvangen, ben ik opgewekt geworden, om verscheide maalen uit myn Land te gaan, en andere Landen te bezoeken. Wat de goederen deezer wereld betreft, ik heb des genoeg, en zoek noch wensch niet meerder. —— Uw Brief heeft my het vermelden deezer dingen afgevergd; dewyl ze, gelyk gy zegt, kunnen dienen om verkeerde begrippen of valsche vooroordeelen, ten opzigte van myne persoonlyke omstandigheden, voor te komen of weg te neemen.

By dit berigt, door SWEDENBORG zelven gegeeven, zullen wy nog de volgende Aanmerkingen van den Vertaaler voegen. „ Dat het leeven van den Baron SWEDENBORG en wat hy opgeeft, ten aanziene van zyn Character, in zyn eigen Land, het strengste onderzoek konne uitstaan, lydt geen twyfel; dat hy daar de eer, agting en vriendschap der grooten, wyzen, en braaven bezit, heb ik verstaan uit een *Zweedsch* Heer, die zich thans in *Londen* onthoudt; en uit wiens mond ik een voorbeeld zou kunnen verhaalen van des Barons Bovennatuurkundige kennis, als wel bekend aan 't *Zweedsche* Hof; en die niet gelochend kan worden, indien het geval zich zo heeft toegedraagen, als het verhaald wordt; doch daar ik geen verlof heb om het te melden, durf ik die vryheid niet neemen. — De uitgestrekte Geleerdheid, in zyne Schriften doorstraalende, toont, dat hy een Geleerde en een Wysgeer is; zyn beleefd gedrag bewyst, dat men hem voor een Heer van aanzien moet houden. Hy staat na geene eer; maar versmaadt ze. Hy zoekt geene tydlyke voordeelen; en verteert zyn geld met reizen en zyne Werken te laaten drukken, om daar door het Menschdom te onderwyzen en ten nutte te zyn. Hy is zo verre van zich als hoofd eens Aanhangs op te werpen, dat hy, waar hy reist en zich onthoudt, meest alleen en niet zeer omganglyk is, schoon hy in zyn eigen Land van een vryen en openhartigen ommegang zy: ook zoekt hy niemand af te troonen van de Kerk, waar toe hy moge behooren. Niet dan zeer onlangs heeft hy zyn Naam voor zyne Godgeleerde Werken doen drukken. Hy heeft niets nauwgezets in zyn gedrag, niets droefgeestigs in zynen aart, en niets dat na *Geestdryvery zweémt* in zyne gesprekken of in zyne Schriften; in de laatste geeft hy in eenen eenvoudigen styl 't verhaal van gebeurde zaaken, en handelt van zyne verkeering met de Engelen en Geesten, met dezelfde bedaardheid, als of hy van aardsche dingen sprak, en berigt gaf van iets onder zyns gelyken gebeurd. Alle Leerstellingen bewyst hy met getuigenissen uit de Schriftuur, voegt altoos de Liefde en

een

een Deugdzaam gedrag, by 't waare Geloof, en is, over 't geheel genomen, een zo redelyk een Godgeleerde als ik immer las". ——— Zo voordeelig spreekt de Vertaaler van zynen Schryver, en zegt menigmaalen by hem geweest te zyn, in 't gezelschap van zeer geleerde en verstandige Heeren; die hunne kennis aan deezen Schryver en zyne Schriften voor een der grootste zegeningen hunnes leevens houden, en denken, dat SWEDENBORG een leevend Apostel van deezen tyd mag genoemd worden.

Het gunstige denkbeeld dat die Vertaaler met andere Heeren van den Heer *Swedenborg* als Godgeleerden vormt, komt ons ten uitersten vreemd voor; nadien ieder bladzyde van 's Mans Schriften, de Godgeleerdheid betreffende, de handtastelykste bewyzen uitlevert, van de allersterkste Geestdryvery; en ten duidelykste doet zien, dat hy zich geheel en al door zyne verbeelding van Gezigten en Openbaaringen laat vervoeren; die hem voorts aanleiding geeven tot de gedrongenste verklaaringen der *Heilige Schriften.* Maar wat verder het boven gezegde raakende 's Mans character en gedrag betreft, het zelve is genoegzaam overeenkomstig, met het geene ons deswegens gemeld is, door dezulken, die alhier in Amsterdam eenige verkeering met hem gehad hebben. Volgens hun eenpaarig getuigenis gedraagt hy zich zeer openhartig en gemeenzaam, zynde van een, hoewel deftigen, vrolyken aart; toont alleszins dat hy in vroegere dagen veel werks gemaakt heeft van Wysgeerige oefeningen, 't welk insgelyks in zyne Schriften doorstraalt; ook loopen alle omstandigheden te zamen, om een ieder, die gemeenzaam met hem verkeert, te overtuigen, dat geen vuil belang, ydele eerzugt, of iets van die natuur, hem beweegt; en dat men veel eer op goeden grond mag vertrouwen, dat hy eene deugdzaame gemoedsgestalte bezit; overeenkomstig waar mede ook zyne Schriften, onder 't voorstellen van de zeldzaamste gevoelens, alomme eene ernstige Deugdsbetragting aanpryzen. Men zou hem uit dien hoofde, naar veeler berichten, mogen aanmerken, als een welmeenend Man van Oefening, die ongelukkig tot Dweepery is overgeslaagen; waar toe hy, zo zommigen meenen opgemerkt te hebben, vervallen is, door 't niet wel onderscheidend leezen van SALOMONS *Hoogelied*, en de *Openbaaring* van JOHANNES, terwyl hy zich bezig hieldt met Scheikundige oefeningen, welke weetenschap eene zyner bemindste Studien geweest is. ——— Doch wat hier van zy, wy zullen, zo we vertrouwen, onzen Leezeren geen ondienst doen, met hun, by deeze gelegenheid, nog een voorbeeld op te geeven, van des Autheurs wedervaaren onder de Schimmen der Wysgeeren.

„ Naa dat ik, (dus schryft hy ten opzigte van het Werk waar uit wy 't bovengemelde ontleenden,) naa dat ik dit voleindigd had, bad ik den Heer, dat hy my een onderhoud wilde verleenen met de Leerlingen van ARISTOTELES, DESCARTES en die van LEIBNITZ, ten einde ik uit hun mogt verneemen wat zy stelden wegens de Gemeenschap

ſchap en de werkingen van Ziel en Lichaam. In gevolge van myne bede vertoonden zich voor my negen Perſoonen; drie van elke ſoort, zy ſchikten zich in orde. De *Aristoteliaanen* ſtonden aan myne ſlinke, de *Carteſiaanen* aan myne rechte hand, en de *Leibnitiaanen* agter hun; in de onmeetlyke ruimte, verſcheenen, op eenen grooten afſtand, drie Mannen, als met laurieren gekroond, deezen kende ik, door eene invloeiende bevatting, voor de drie Grondvesters dier Aanhangeren. Agter LEIBNITZ ſtondt iemand met goud op de zoomen zyner kleederen, my werd gezegd dat het WOLFF was. Deeze negen Perſoonen begroetten, in 't eerst, elkander vriendelyk; doch op de verſchyning van een' Geest, die, van beneden opkwam, met een' toorts in de rechte hand, welke hy voor de aangezigten heen en weder bewoog, rees 'er terſtond vyandſchap onder hun, drie tegen drie, want zy werden door den yver om te twistredenen bevangen. De *Aristoteliaanen*, beſtaande uit *Scholastiken*, vingen den twist aan, met te zeggen; „ Wie bemerkt niet dat de Invloed voortkomt van de uitwendige voorwerpen, door de zintuigen in de Ziel, en dat zo duidelyk als men een man door de deur in eene Kamer ziet treeden; en gevolglyk, dat de Denkbeelden, volgens de wetten van zulk een Invloed, in de Ziel verwekt worden? ——— Bewyzen ontelbaare voorbeelden niet, dat de lichaamlyke zintuigen de eenige openingen zyn om Denkbeelden in de Ziel te laaten, en genoegzaam de Leer van den natuurlyken Invloed ſtaaven"? ——— Hier op gaven de *Carteſiaanen*, die dus lang met den vinger op de oogen, in eene peinzende geſtalte, geſtaan hadden, dit antwoord. „ Welk een bedrog heeft hier plaats! Hoe redenkavelt gy alleen uit bedrieglyke ſchynvertooningen! Bewyst, indien gy 'er toe in ſtaat zyt, wat anders dan onze Gedagten, de tong en de lippen doet ſpreeken? wat anders dan de Wil onze handen doet werken; Gedagten en Wil nu ontſtaan uit de Ziel, niet uit het Lichaam; en hier uit komt het desgelyks voort, dat de oogen zien, de ooren hooren, en onze overige lichaamlyke zintuigen hunne werkzaamheden verrigten. Hier uit en uit menigvuldige andere overtuiglyke proeven, blykt het voor elk, die het minſte greintje verſtand heeft, dat de Invloed niet voortkomt van het Lichaam op de Ziel, maar dat het juist op eene tegenovergeſtelde wyze toegaat, en daarom noemen wy dien een *Geestlyken* Invloed, en zomtyds ook een Invloed by gelegenheid. ——— De drie Navolgers van *Leibnitz* vatten het woord op en riepen. Wy hebben van beide kanten de bewyzen gehoord en overwoogen, en vinden, dat elk zyn voor en tegen heeft". Gevraagd zynde hoe zy dan het geſchil wilden vereffenen? gaven zy ten antwoord. „ Door allen Invloed van het Lichaam op de Ziel, en van de Ziel op het Lichaam ter zyde te zetten, en eene vereenigde overeenſtemming en oogenbliklyke zamenwerking te ſtellen, 't welk een beroemd Schryver eigenlyk heeft uitgedrukt met den naam van de *Vooraf vastgeſtelde Overeenkomst*".

Naa

Naa dat dus elk zyn gevoelen hadt opgegeeven, bewoog een Geest eene toorts agter hun, waar op alle hunne Denkbeelden verward werden, en zy allen hunne onkunde bekenden. Zy kwamen overeen om het geschil door 't lot te laaten beslissen; drie loten werden in eene bosse gedaan, en een Persoon, aangesteld om het lot te trekken, trok dat geen waar op geschreeven stondt *Geestlyke Invloed:* en 'er verscheen een Engel, die hun verzekerde, dat het Lot niet by toeval, maar door eene Godlyke bestuuring, in de hand des trekkers gekomen was.

EEN OOSTERSCHE FABEL.

De Afzondering van 't Hof.

DE Minister van een groot Koning, in ongunst geraakt, was geweeken naar een vrugtbaare valei, welke hy deedt bebouwen. Dewyl hy geene ongenade verdiend hadt, hadt hy by zich zelven geene knaaging, en niets belette hem zich over te geeven, aan stille vermaaklykheden welken hy in zyn' nieuwen staat genoot. De Koning, die zo dikmaals gelegenheid hadt gehad de opregtheid en zeldzaame eigenschappen van deezen Minister te zien, hadt berouw over zyn verlies: en ging hem, om hem wederom ten Hove te roepen, zelf in zyne afzondering bezoeken, waar hy hem bezwoer zyn bewind weder op te vatten. De wyze en zedige Minister was weinig aangedaan door deeze aangeboden gunste: Sire, zeide hy, toen gy my tot de grootste waardigheden hadt verheven, geloofde Ik eenen last te moeten opneemen welke my zwaar drukte. Gy hebt my tot uwen Minister gemaakt, en van dat oogenblik af heb ik moeten worstelen tegen een onophoudelyken stryd van driften, welken de grootheid doen ontstaan. Naderhand hebt gy goedgevonden my te beveelen weg te gaan, ik heb gehoorzaamd; sedert heb ik ruste gehad; vergun my deezen aangenaamen staat niet wederom te verlaaten. Zich van het woelig Hof der Koningen te onttrekken, Sire, is zich te redden uit de tanden van een verslindend dier: moordenaars het zwaard uit de handen te neemen; het vergif der lasteringen kragteloos te maaken, en de uitwerkingen van den nyd te stuiten. De Koning hieldt aan, en zeide: ik heb zeer nodig een verstandig en opregt man, en die zo myn vriend is, dat hy my de zwaarte van de kroone helpt draagen; ik hebbe overal zodanig eenen gezogt, maar nergens gevonden. Sire, hervatte de Minister, gy zult hem gemaklyk vinden, als gy hem zoekt onder de zulken die u niet zoeken.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *Augustus* 1770.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 11	29. 10½	29. 11	62	63	63	Z W	W	W	Buijig.
2	—10½	—11½	30. 1	64	69	60	WNW	N O	N O	Helder.
3	30. 1½	30. 1½	— 2	64	68	62	N W	N W	N	Betr. Buij.
4	— 3	— 3½	— 3½	64	74	63	N O	N O	N O	Helder.
5	— 3½	— 3¼	— 3	69	75	68	N	N	N	Betr. Reg.
6	— 3	— 3½	— 3½	69	70	67	O	O	O	— Held.
7	——	— 3	— 3	70	82	68	—	—	—	—
*8	— 2½	— 2	— 2	74	83	72	—	—	—	Helder.
9	— 0	29. 11½	29. 11½	77	82	75	—	—	—	—
10	29. 11	——	— 11	78	74	73	W	W	W	—
11	—10½	—10¼	—10½	70	74	61	Z W	Z W	Z W	Wolk. R.
12	30. 0	30. 1	30. 1	64	68	64	W	N W	N W	Helder.
13	— 0½	— 0	— 0½	66	70	62	—	W	W	—
14	——	— 0½	— 0	66	72	66	N O	N O	N W	—
15	29. 11	29. 10¾	29. 10	65	74	67	O	Z O	Z O	— Reg.
16	— 10	— 10	——	71	77	70	—	O	N O	— Wolk.
17	— 9¾	— 9¼	— 9¼	68	73	66	N W	Z W	Z W	— —
18	——	— 10	— 11	67	73	63	W	N W	N W	— —
19	—11½	—11½	—11½	65	70	63	—	Z W	Z W	—
20	— 11	—10¼	—10½	68	72	66	Z	—	—	Betr. H.R.
21	—10½	—10½	——	66	68	64	—	Z	W	— Reg.
22	— 11	— 11	——	64	68	58	W	W	Z W	H. R. W.l.
23	—10½	—10¾	— 11	61	61	58	—	N W	N W	Buijig.
24	— 11	— 11	——	64	71	65	—	W	Z W	Held.Reg.
25	——	——	30. 0	67	72	64	Z W	Z W	—	Reg. H.R.
26	30. 1	30. 1½	— 1½	66	67	62	N W	N W	N W	Held. Wol.
27	— 2	— 2	——	64	67	62	N	N O	N O	Reg.Held.
28	— 1½	— 1½	——	62	65	59	—	N	N	Held.Wol.
29	——	— 2	— 2	62	67	59	N O	N O	N O	—
30	— 1½	— 1½	— 1	64	67	60	N t W	N t W	N t W	Betr. Wol.
31	29. 11½	29. 11½	— 0	60	68	60	N W	N W	N	Buij. N. L.

Hoogste Barometer d. 30. 3½ }
Laagste Barometer d. 29. 9¼ } middelb. d. 30. 0⅝
Hoogste Thermometer gr. 86 }
Laagste Thermometer gr. 58 } middelb. gr. 72

* Den 8 's namiddags ten 5 uuren 86 graden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE VERHEERLYKING VAN CHRISTUS OP DEN BERG.

(Uit het Engelsch.)

BLykbaar is de Gedaantverandering onzes HEEREN op den Berg, in tegenwoordigheid van drie zyner Jongeren, zo als ons dezelve door de Euangelisten MATTHEUS, MARCUS en LUKAS (*) beschreeven wordt, eene zeer wonderbaare Gebeurtenis geweest, en trekt de aandagt van elk, die dezelve met eenige opmerking leest, tot zich. Ik zal my thans niet ophouden met alle de byzonderheden daar van te overweegen: myn oogmerk is alleen te onderzoeken wat het oogmerk deezer Verheerlyking was, en tot welke einden dezelve diende.

Ik zal kortlyk aanroeren wat anderen daar omtrent gezegd hebben, inzonderheid Dr. MACKNIGHT, in zyne *Overeenstemming* in de 71 *Afd.* en Dr. BENSON in 't *Leeven van* CHRISTUS. *Hoofdst.* VIII. §. 8.

I. 't Is zeer waarschynlyk, denken zommigen, dat dit zonderling vertoon geschikt was om de drie Discipelen, die 'er getuigen van waren, te bevestigen in het Geloove van de Godlyke zending en 't gezag van JESUS, als de CHRISTUS *de Zoon des leevenden* GODS, volgens de belydenis door PETRUS alreede gedaan (†); om de nadeelige uitwerkzels voor te komen, die in hunne gemoederen zouden kunnen ontstaan, op de Voorzeggingen onzes HEEREN, wegens zyn lyden en sterven (§), en hun tot standvastigheid in het Geloove te bereiden, wanneer zy eenigen tyd daar naa te *Jerusalem* de vervulling dier Voorzeggingen aanschouwden. —— Maar ik kan zulks niet als het voornaamste oogmerk aanzien; dewyl de overige Discipelen even zeer verzet stonden op het hooren dier Voorzegginge; en

(*) *Matth*. XVII. 1—9. *Marc*. IX. 2—10. *Luk*. IX. 28—36.
(†) *Matth*. XVI. 16.
(§) *Matth*. XVI. 21.

en ook even verlegen zouden zyn, als zy met de daad het lyden en den dood huns Meesters zagen, en dus niet min de bevestiging huns geloofs noodig hadden; doch zy waren zo verre van deeze gunstige behoedmiddelen te genieten, dat de drie uitgekooze Discipels uitdruklyken last kreegen *om dit Gezigt aan niemand, ook niet aan hunne Medediscipelen, te verhaalen, voor dat de Zoon des Menschen zou opgestaan zyn uit den dooden.*

2. Ongetwyfeld was het voornaam oogmerk van deeze kort voorbygaande vertooning der Hemel-heerlykheid, die den Heere JESUS omringde, en van het Godlyk getuigenis hem gegeeven uit de *Shechinach*, of de glansryke Wolke, (het oude en welbekende teken der Godlyke tegenwoordigheid,) om de drie Getuigen daar van, en allen, die vervolgens hun getuigenis zouden aanneemen, te verzekeren van de waarheid en zekerheid der verklaaringen reeds door Jesus gedaan, en die hy nog te doen stondt, wegens de Heerlykheid, Heerschappye en het Koningryk, waar mede de Vader hem zou bekleeden, tot belooning zyns lydens en zyner gehoorzaamheid tot den Kruisdood. Zes of acht dagen te vooren hadt CHRISTUS tot zyne Jongeren en de Schaare gezegd. *De Zoon des menschen zal komen in de heerlykheid zyns Vaders, met zyne Engelen, en als dan zal hy een iegelyk vergelden naar zyn doen* (*). En, *zo wie zich myns en myner woorden* zal geschaamd hebben in dit overspelig en zondig geslachte, diens zal zich de Zoon des Menschen ook schaamen, wanneer hy zal komen in de heerlykheid zyns Vaders, met de heilige Engelen (†); met welke woorden hy, buiten twyfel, oogt op zyne verschyning in heerlykheid, om ten jongsten dage de Wereld te oordeelen, doch, ten einde zy niet zouden besluiten, dat *dan* alleen zyn Koningryk en Heerlykheid zou beginnen, of eerst vertoond worden, voegt hy 'er nevens, *Voorwaar, voorwaar, zeg ik u daar zyn zommigen van die hier staan, dewelke den dood niet smaaken zullen, tot dat zy den Zoon des menschen zullen hebben zien komen in zyn Koningryke*, of *dat het Koningryk van* GOD *met magt gekomen zy* (§), dat is, tot zy het Koningryk en de Magt van den Zoon des menschen aanschouwd hebben, in het straffen van de ongeloovige en hardnekkige *Jooden*, de verwoesting van *Jerusalem*, de verdel-

(*) *Matth.* XVI. 27. (†) *Matth.* XVI. 27.
(§) *Marc.* VIII. 38.

delging des Tempels en de affchaffing van de Mozaïfche inftelling. —— Ik kan niet denken, dat onze Heer hier eenigzins het oog heeft op het betoon van Heerlykheid, 't welk hem weinig dagen daar naa zou verleend worden op den berg by zyne Gedaantverandering: want in dat geval fchynt de uitdrukking, *daar zyn zommigen van die hier ftaan, die den dood niet fmaaken zullen* enz. geenzins gepast, als eigenaartig geschikt om zyne Toehoorders op een veel verder afgelegen tydperk te doen denken. Dergelyke verklaaringen door CHRISTUS van zyne aanftaande heerlykheid en Koninglyke waardigheid daar naa gedaan, kunnen wy, onder meer andere zien *Matth.* XIX. 28. XXV. 31. *Luk.* XXIV. 26. Wat fterker wat voldoender proeve van de zekerheid deezer beloftenisfen kon hy aan de drie Discipelen, en allen, die vervolgens hun woord geloofden, geeven, dan het luisterryk vertoon, waar in hy op den heiligen Berg verfcheen? Niets kon hun kragtdaadiger onderfteunen onder alle de moeilykheden die zy voor zyne zaak zouden uitftaan, en hun verzekeren van zyne alvermogende befcherming, en magt in de gedaane toezeggingen te vervullen; of hun bezielen met de vuurige hoope, *dat hy weder zou komen om hun op te neemen, op dat zy ook mogten zyn daar hy is, en de heerlykheid aanfchouwen, die hy by den Vader hadt eer de wereld was.*

De Heilige PETRUS geeft ons aanleiding om dit te houden voor het oogmerk der Verheerlykinge op den berg; door het gebruik 't welk hy hier van maakt, in het I Hoofdft. van zynen IIden Brief; waar hy de Geloovigen, aan welke hy fchryft, te binnen gebragt hebbende, *dat zy geroepen waren tot heerlykheid en deugd*; en *de grootfte en dierbaarfte beloften ontvangen hadden om door dezelve der Godlyke natuure deelagtig te worden* vs. 3, 4, hun aanfpoort om alle zedelyke volmaaktheden na te jaagen, die met hunne belydenisfe, voorregten en hoope, overeenkwamen, *zich te benaarftigen om meer en meer hunne roeping en verkiezing vast te maaken: dewyl zy zulks doende nimmer zouden ftruikelen: maar hun ryklyk toegevoegd worden den ingang in het eeuwig Koningryk van onzen Heer en Zaligmaaker* JESUS CHRISTUS, VS. 10, 11. Hier op belooft hy, in het 12 tot het 15 *vers* alles te zullen aanwenden, wat ftrekken kan om hun *van deeze dingen gedagtenisfe te doen hebben*; naamlyk van hunnen pligt en hoop als Christenen. — Om van dit alles hun een dieper indruk te geeven, herinnert hy hun

wat hy voorheen betuigd hadt, wegens de toekomste van CHRISTUS met groote Kragt en Heerlykheid, en voegt 'er nevens het zigtbaar blyk der Majesteit en Heerlykheid van JESUS, 't welk hy met zyne twee Mede-Apostelen op den berg beschouwd hadt; en gevolglyk van de zekerheid daar door verleend van de volkomene vervulling der *grootste en dierbaarste* beloften, den getrouwen navolgeren toegezegd, in 't byzonder de beloften *van den ingang in het eeuwig Koningryk onzes Heeren en Zaligmakers* JESUS CHRISTUS. *Want*, voegt hy 'er nevens, *wy zyn geene kunstlyk verdichte fabelen nagevolgd, als wy u bekend gemaakt hebben de kragt en de toekomste van onzen Zaligmaaker* JESUS CHRISTUS; *maar wy zyn aanschouwers geweest van zyne majesteit; want hy heeft van* GOD *den Vader eere en heerlykheid ontvangen, als zodanig eene stemme van de hoogwaardige heerlykheid tot hem gebragt wierd. Deeze is myn geliefde Zoon in den welken ik myn welbehaagen heb. En deeze stemme hebben wy gehoord als zy van den hemel af gebragt geweest is, toen wy met hem op den heiligen berg waren.*

3. Maar 't geen ik byzonder der overweeginge wilde aanbevelen, en 't welk ik by anderen niet aangemerkt gevonden heb, bestaat hier in, dat, myns oordeels, een der voornaamste oogmerken der Verheerlyking van CHRISTUS was, om aan de drie Getuigen een tastbaar bewys, en, aan allen die naderhand hun getuigenis geloofden, eene overtuigende blykbaarheid te verleenen, dat JESUS, met de daad, de Persoon was, van wien de Propheeten, onder den Ouden dag, onder zo verheevene benaamingen gesprooken hadden: en hun verzekering te geeven van de waarheid en de zekere vervulling van alle de verhevene zaaken ten zynen opzigte voorspeld.

Om eenige weinige deezer Voorzeggingen op te noemen, zie *Psalm* II. 6 *enz. Psalm* CX; *Jesaia* IX. 6, 7. XLII. 1—7. LXI. 1—9; *Daniel* IX. 25; VII. 9, 14. Op deeze voorzeggingen gronden de *Jooden* hunne verwagting van eenen aardschen MESSIAS; en uit de laatstgemelde schynen zy gelegenheid genomen te hebben, *om een teken uit den Hemel* te vraagen, 't welk zy by herhaaling zo nadruklyk van JESUS eischten om hun te toonen, dat hy de CHRISTUS was. Op dezelfde voorzegging en der *Jooden* verwagting daar uit opgemaakt, schynt onze Heer te oogen wanneer hy, tot den Hoogepriester en den Raad, deeze taale voert; *Doch ik zeg u-lieden, van nu aan zult gy den*

Zoon des menschen zien zittende ter rechte hand der kragt GODS *en komende op de wolken des Hemels* (*). —— 't Is zeker, dat de *Jooden* in deeze hunne verwagtingen dwaalden, en dat, volgens GODS schikking en het woord der Propheeten, de MESSIAS, eer hy die Heerlykheid en dat Koningryk zou verkrygen, een staat van vernedering en lyden moest ondergaan: of, gelyk JESUS den *Phariseeuwen* antwoordt op de vraage, *wanneer het Koningryk van God zou komen? dat eer de Zoon des Menschen*, (dat is zyn Koningryk) *zou komen, hy veel moest lyden en verworpen worden van dit geslachte* (†) waarom hy ook den *Emmausgangeren* te gemoete voert, *O onverstandige en trage van harten, om te gelooven al 't geene dat de Propheeten gesprooken hebben. Moest de Christus niet alle deeze dingen lyden en alzo in zyne heerlykheid ingaan* (§). Dewyl, nogthans, alle de voorzeggingen der Propheeten wegens den Persoon, de Vernedering, en het Lyden van den MESSIAS, bewaarheid en bevestigd waren, geduurende de omwandeling van CHRISTUS in den vleesche, scheen het gevoeglyk, dat 'er ook iets zou gebeuren om op hem die groote en verheevene tytels, in de Schriften der Propheeten te vinden, toepasselyk te maaken, en verzekering te geeven van de vervulling der heerlyke Voorzeggingen, door CHRISTUS gesprooken, wegens de Heerschappye van den MESSIAS, naa dat hy in zyn Koningryk zou zyn ingegaan; anderzins zou de baarblyklykheid dat JESUS de MESSIAS is, uit de Voorzegschriften ontleend, onvolkomen blyven, 'er zouden natuurlyk veele twyfelingen by de Menschen ontstaan, of de verheevene hoedanigheden, door de Propheeten, aan den MESSIAS toegeschreeven, tot hem behoorden, en of de groote verwagtingen van het ryk van den MESSIAS, 't geen zo langen tyd het hoofdvoorwerp hunner uitzigten geweest hadt, eenigermaate zouden vervuld worden. —— Hier toe nu diende de Verheerlyking op den berg; deeze schonk den drie Jongeren, die dit luisterryk vertoon aanschouwden, des eene volkomene verzekering, als mede aan allen die hun woord aannamen, dat JESUS waarlyk die Persoon was, van wien men las. *Gy zyt myn Zoon heden heb ik u gegenereerd. Vraagt van my en ik zal u de Heidenen geeven tot uw erfdeel &c. de Heere heeft gesprooken tot mynen Heere zit aan myne rechte hand*,

(*) *Matth.* XXVI. 64. (†) *Luk.* XVII. 20.
(§) *Luk.* XXIV. 25, 26.

band, tot dat ik uwe vyanden zal gezet hebben tot een voetbank uwer voeten. *Dat hy het Kind was 't welk gebooren, de Zoon die gegeven zou worden, op wiens schouder de Heerschappy ruste.* Dat hy de Persoon was op wien DANIEL oogt, wanneer hy in een nagtgezigte zag *eenen, die met de wolken des hemels kwam als eens Menschen Zoon, die kwam tot den Ouden van dagen, dien men voor denzelven deedt naderen, aan wien gegeeven werd Heerschappye, en Eere, en het Koningryk, dat hem alle Volken tongen en natien eeren zouden; zyne Heerschappy is eene eeuwige Heerschappy, die niet vergaan zal, en zyn Koningryk zal niet verdorven worden.* Met één woord, dat alles groots en voortreflyks, door de Propheeten van den MESSIAS voorspeld, op *Hem* sloeg, en dat hy volkomen in staat zou zyn alle de heerlyke verwagtingen, wegens het Koningryk van den MESSIAS te vervullen: wanneer hy in de heerlykheid voor hem geschikt was ingegaan.

Ik ben te meer verzekerd, dat dit een der voornaamste oogmerken was van deeze wonderbaare gebeurtenis; naardemaal, indien ik niet geheel en al mistast, de Apostel PETRUS ons daar toe opleidt, in de woorden onmiddelyk op de reeds aangehaalde volgende. *Wy hebben ook het zekerder woord der Prophetie*; zo leezen wy in onze [*Engelsche*] Vertaaling; maar ik begryp dat het verkeerd vertaald en zeer misverstaan is.

De Schryver van eene *Verhandeling over de gronden en redenen van den Christlyken Godsdienst*, vat de woorden op, zo als ze in onze Overzetting luiden, en duidt ze listig als eene *Apostolische verklaaring.* „ Dat de Voorzegging een sterker bewys is (te weeten voor de waarheid des Christlyken Godsdiensts), dan een Wonderwerk, 't welk van uitwendige blykbaarheid en getuigenis afhangt". Indien hy, derhalven, hadt kunnen bewyzen, gelyk hy poogt te doen, dat het bewys uit de Voorzeggingen voor de waarheid des Christendoms ontleend, zo als de Schryvers des Nieuwen Verbonds het aanroeren, ongerymd en belachlyk is, zou het gevolg duidelyk geweest zyn, dat de Christlyke Godsdienst op geene gronden of redenen steunt. — Om deeze verregaande en stoutspreekende tegenwerping kragtloos te maaken; heeft de geweeze Bisschop van *Londen* (Dr. SHERLOCK), in zyne eerste Verhandeling over 't gebruik en 't oogmerk der Voorzegginge, deeze woorden aangemerkt als alleen slaande op de *Magt* en de *Toekomste* van JESUS CHRISTUS, waar van in het 16 vers gesprooken

wordt;

wordt ; te weeten zyne spoedige komst ; „ in Kragt en Heerlykheid om de Geloovigen te verlossen, en wraak te neemen op de Godloozen en Ongeloovigen ". Van *dit* stuk nu denkt hy, dat het *Woord der Prophetie*, bevattende zo wel de Voorzeggingen des Nieuwen als des Ouden Verbonds, een *zekerder* blyk is dan eenige Wonderen of Tekenen. Doch mogen wy hier op niet zeggen, dat de Wonderdaaden door JESUS verrigt, en 't uitdruklyk getuigenis, 't welk GOD hem door eene stem van den Hemel gaf, de blykbaarheden waren, die de waarheid en zekerheid bevestigden, van alle zyne verklaaringen, beloften en voorzeggingen ? Zyne Voorzeggingen, derhalven, *verklaarden* wat 'er te gebeuren stondt; maar de Wonderdaaden *beweezen* of maakten het *zeker* dat het gebeuren zou.

Daarenboven het vertoon van den Hemel-glans, en de Stemme uit de wolke op den berg, op zich zelven beschouwd en afgescheiden van de Voorzeggingen aangemerkt, behelst geen blyk altoos van de Magt en de Toekomste des HEEREN om de Geloovigen te verlossen, en de Ongeloovigen te straffen. Het oogmerk en het uitwerkzel hier van was om de verklaaringen van *Hem*, dien wy daar geboden worden *te hooren*, gezag by te zetten. PETRUS kon, overzulks, geen oogmerk hebben, om ze tegen elkander over te stellen, en eene vergelyking tusschen dezelve te maaken, als byzondere blykbaarheden van het zelfde onderwerp. — Laat ik hier byvoegen, dat het allerredelykst schynt den Apostel te verstaan, als bedoelende door de *Magt* en de *Toekomste* van CHRISTUS, de Komst van Hem in Heerlykheid om zynen getrouwen navolgeren, *ryklyk den ingang toe te voegen in zyn eeuwig Koningryk*, (vers 11), waar van hy in de voorgaande Versen spreekt, als eene zaak, die hy wil *dat zy altoos in gedagtenisse* zouden hebben (vers 15), waar op hy voortgaat. *Want wy zyn geene kunstlyk verdichte Fabelen nagevolgd, enz.*

Een ander geleerd Bisschop (CHANDLER), zo 't schynt niet goedkeurende, dat 'er eenige vergelyking zou zyn, tusschen de blykbaarheden der Wonderwerken en der Voorzeggingen, en dat aan de laatstgemelde den voorrang zou gegeeven worden, of ten opzigte van de Christenheid in 't algemeen, of eenig byzonder gedeelte derzelve, veronderstelt, dat de Heilige PETRUS enkel beoogde, dat het *Prophetisch Woord vaster* is dan de kunstig verdichte Fabelen, welke de *Jooden* en de valsche Leeraars gebruikten om hun-

ne verkeerde leeringen te onderschraagen; doch die hy zo vetre verwerpt. Maar het schynt niet wel te strooken, dat PETRUS, eenige vergelyking zou maaken tusschen de weezenlyke blykbaarheden van het Euangelie, en de Fabelen, van welker nietigheid hy te recht met zo veel veragting spreekt.

Naa zulke uitmuntende Schryvers te hebben aangehaald zal het misschien niet welvoeglyk geoordeeld worden, hier een vermoeden te vermelden, dat misschien al deeze verwarring ontstaan is uit den indruk, die de woorden onzer Vertaalinge op het verstand dier Mannen gemaakt hebben, en het verzuimen van behoorelyk agt te slaan op de woorden van PETRUS zelve in 't oorspronglyke. Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, 't welk ik waag dus over te zetten: en *wy hebben het woord der Propheeten te zekerder*. Deeze vertaaling is, myns bedunkens, zo letterlyk en nauwkeurig als mogelyk, en, indien ze toegestemd wordt, zal ze allen denkbeeld van vergelyking tusschen twee soorten van blykbaarheid voor de waarheid van den Christlyken Godsdienst in 't algemeen, of van eenige daar in voorspelde Gebeurtenis in 't byzonder, volkomen wegneemen. 's Apostels meening blykt dan duidelyk deeze te zyn. Het blyk der Heerlykheid en Majesteit van CHRISTUS, waar van wy Ooggetuigen waren, en de staatlyke verklaaring hem, van GOD den Vader uit de glansryke wolke, die hem omscheen, gegeeven, maakt alle de Voorzeggingen der Propheeten te *zekerder* of te *vaster* voor ons. *Zekerder* wat derzelver gezag aanbelangt; *zekerder* ten opzigte van den zin en meening; *zekerder* met betrekking tot de vervulling op den gepasten tyd. Wy waren daar door *verzekerd*, dat JESUS de Persoon was tot wien deeze Voorzeggingen behoorden, en dat hy in staat en gereed is om ze te vervullen.

De vergelyking in het woord βεβαιότερον begreepen, betreft alleen den staat, waar in de Prophetien den Apostelen voorkwamen. *Voor* en *Naa* de Verheerlyking van CHRISTUS. *Voor* dezelve dagten ze hun duister, onzeker en met twyfelingen bezet; doch *Naaderhand*, klaar, zeker, en duidelyk. Laaten wy eens veronderstellen, dat de Discipelen, geduurende het aanschouwen van dit heerlyk vertoon, bedaard genoeg van verstand geweest waren, om de geheele reeks der oude Voorzeggingen na te gaan, die betrekking hadden tot de Heerlykheid van den MESSIAS en

zyn Koningryk: wat moesten zy daar van gedagt hebben? Of laaten wy veronderſtellen, dat zy, naa dien tyd, op hun gemak, die Voorzeggingen vergeleeken met het geen zy op den heiligen berg gezien en gehoord hadden, hoedanig waren toen hunne bevattingen en gevoelens daar over? —— Ongetwyfeld zeer verſchillende van die zy te vooren hadden, en veel verhevener.

't Is aanmerkelyk dat onze (Engelſche) Overzetters in den Brief aan de *Romeinen* (*), διὰ γραφῶν προφητικῶν overgezet hebben, *door de Schriften der Propheeten*; 't welk het te overſchoonlyker maakt, dat zy in den Brief van Petrus τὸν λόγον προφητικὸν, vertolkten, *een Woord der Prophetie*.

Het moge vreemd ſchynen, dat ſlegts een der getuigen van dit wonderdaadig vertoon in zyne Schriften daar van gewag maakt. Een hunner, JACOBUS, werd binnen kort door HERODES gedood (†), en heeft niets in geſchrifte nagelaaten; doch waarom heeft JOANNES het in zyn Euangelie niet vermeld? Misſchien oordeelde hy het genoegzaam, dat de drie andere Euangelisten, die reeds het Leeven van CHRISTUS beſchreeven hadden, en wier Euangelien hy waarſchynlyk zag, voor dat hy het zyne ſchreef, dit nauwkeurig hadden te boek geſlaagen; hy ſchynt zorgvuldig de meeste dingen te vermyden, door de andere verhaald, en legt 'er zich op toe om zulke verrigtingen, als de drie voorgaande overgeſlagen, of maar even aangeroerd hadden, te beſchryven. Ik denk, nogthans dat JOANNES, in weinig woorden, ons verzekering geeft van 't geen de andere Euangelisten, wegens de Gedaantverandering op den berg aantekenen, in 't I. Hoofdſtuk van zyn Euangelie vers 14. waar hy ſchryft, *het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond, vol van genade en waarheid*, en als eene tusſchenreden 'er invoegt, *en wy hebben zyne heerlykheid aanſchouwd, eene heerlykheid als des eenigebooren van den Vader*, dat is, ſchoon hy onder ons verkeerende zyne heerlykheid verborg als met vleesch en bloed omhangen, de ſtraalen van waarheid en genade zomtyds laatende flikkeren, hebben wy nogthans, *eenmaal* het geluk genooten om den glans zyner Heerlykheid te aanſchouwen, en, in de daad, dit was eene *Heerlykheid den eeniggebooren des Vaders* waardig, daar de Vader hem toen ook voor zyn *eeniggebooren erkende*.

Ik zal deeze Verhandeling beſluiten met aan te merken, dat

(*) *Rom.* XVI, 26. (†) *Hand.* XII, 2.

dat, wanneer wy ons den Heer JESUS voorstellen te midden van dit wonderdaadig vertoon zyner Majesteit en Heerlykheid, met alle de byzonderheden, die 't zelve vergezelden, en dan te rugge zien op de Voorzeggingen der oude Propheeten, die daar door bevestigd, opgehelderd en toegepast wierden, en verder het oog slaan op de verwagtingen ons in 't Euangelie voorgesteld, van welke wy, door die Verheerlyking, ook *verzekerd* geworden zyn, elk onpartydig beschouwer van dit stuk, myns agtens, moet toestemmen, dat deeze gewigtige oogmerken aan een zo wonderbaar vertoon beantwoorden; ook kunnen zy, die, met opregten harte, in CHRISTUS gelooven, daar uit veelvuldige, aangenaame en troostryke leeringen haalen.

PROEVE OVER 'T AFGEZONDERD LEEVEN.

HEt staat onwrikbaar vast, dat een Afgezonderd Leeven meer strekt om ons gelukkig te maaken, dan een Leeven op de woeligste tooneelen der wereld doorgebragt. — Naardemaal in dien stillen afgescheiden staat, de Ziel niet zo zeer geslingerd wordt door de Driften, als in de woelingen der Zamenleevinge, en dezelve geheel en al ontheeven is van de stoorenissen eeniger Hartstogten. Haat, Nyd en Eerzugt, hebben geen vat op een Mensch, die in Afzondering zyne dagen slyt. Hy ziet niemand die zyn nayver ontvonkt. Hy begeert niets meer dan hy heeft. Wien zou hy benyden? Hy versmaadt de Wereld en wereldsche grootheid, hoe zou Eerzugt hem kunnen beroeren? De Voorstanders der Afzonderinge hebben de woorden van SENECA in den Mond,

Nulla alia magis est libra & vitio carens,
Ritusque melius vita quæ priscos colat
Quam quæ, relictis moenibus, sylvas amat.

Daar is geen leeven, dat zo vry is, en het kwaad
Zo min kent, en zo zeer de snoode zonden haat,
En volgt der ouden Deugd en onbesmette zeden,
Dan dat de Bosschen kiest, en vliedt bevolkte Steden.

Zy zeggen met PETRARCHA.

Cer-

Cercato ho sempre solitaria vita
(Le Rive il sanno, le Campagne, ei Boschi)
Per fuggir quest' ingegi sordi e loschi
Che la strada del Cielo hanno smarrita.

Ik heb op d'eenzaamheid myn zinnen steeds gesteld
Getuigen zy hier van, en beek, en bosch en veld,
Ik wou de snooden graag verlaaten,
En hun die God en Godsdienst baaten.

De Eenzaamheid minnende CHARON verklaart. „ De Menigte en de Overvloed zyn meer te dugten dan de Afzondering en Behoefte. In de onthouding is maar één Pligt; maar in het ter hand slaan en volvoeren van verscheide zaaken, heeft men veel te wikken en te weegen, en ontelbaare Pligten waar te neemen. 't Is veel gemaklyker voor iemand Alleen te leeven, dan in de beslommeringen van een talryk Huisgezin, met Vrouw en Kinderen: het Ongehuwde leeven is, in dit opzigt, verre boven den Egtenstaat te agten".

Niemand zal de waarheid van CHARONS zeggen in twyfel trekken; en 'er zyn verscheide bedenkingen, die daar aan nog meer gewigts byzetten, nevens te voegen. Wanneer wy in aanmerking neemen, hoe elke noodwendigheid elke behoefte het haare toebrengt, om ons ongelukkig te maaken; en hoe dus iemand meer zorgen en bekommernissen zich op den halze haalt, naarmaate hy meerder verbintenissen met anderen aangaat, die hem daar door dierbaar worden: hunne onheilen treffen ons; wy deelen in alle hunne verdrietlykheden en ongemakken. Dus moeten wy, in de Wereld en met de Wereld leevende, niet alleen onze eigene ongelukken draagen; maar ook die der Persoonen, aan wier belangen onze belangen verknogt zyn: wat hun treft, treft ons ook, en wy krygen ons deel. Indien een Aanzienlyk Man, die onze Beschermheer is, en aan wien wy niet uit vriendschap, maar om onze tydlyke inzigten te bevorderen, verbonden zyn, in ongenade vervalt, worden wy daar mede ingewikkeld even zeer als of hy onze vriend was: want zyn val sleept den onzen mede. Hoe men 't wende hoe men 't keere in de Zamenleeving met anderen, hangt onze rust gedeeltelyk van de rust onzer Medemenschen af; en hoe vreemd het moge klinken, het gaat vast, dat wy op 't tooneel des leevens dikmaals te leurgesteld en bedroefd worden, niet alleen door de onge-luk-

lukken die onze vrienden, maar zelf door die onze vyanden overkomen. — Een Mensch, die veel van de overtolligheden deezer wereld afſtaat, om het genot der Afzonderinge, wint 'er nogthans veel by. Hy heeft zyn Eerzugt voldaan; hy voelt zich niet geprangd door Gouddorst, hy heeft de beledigingen, hem door zyne vyanden aangedaan, vergeeven en vergeeten; met één woord, door zich van het Menschdom af te zonderen heeft hy dat doel beſchooten, 't welk hy, langer onder 't zelve verkeerende, niet zou hebben kunnen treffen; hy leeft geheel voor zich zelven, en voor GOD.

Dus veel, en meer, kan 'er gezegd worden voor het Eenzaam, het Afgezonderd Leeven; doch 'er valt vry veel tegen intebrengen. Hoe ſchoon en gevaarloos ook voorgedraagen, heeft het nogthans zyne gevaaren en ongemakken. Laaten wy het ook van dien kant beſchouwen.

Het Afgezonderd leeven is boven al nadeelig voor de Jeugd; die daar door eigenzinnig en onhandelbaar wordt, of gevaar loopt, om, in de wereld geraakende, zich zonder genoegzaame behoedzaamheid met verkeerd gezelſchap te vermengen. CRATES, een Jongman alleen op eene eenzaame plaats ziende wandelen, voegde hem dit vermaan toe, draag zorg om u niet by kwaad gezelſchap te voegen, of het oor te leenen aan de raadgeevingen van ondeugenden.

In de Eenzaamheid ſmeeden booze harten, ſnoode ontwerpen, en bedenken listige aanſlagen. 't Is hachlyk voor iemand in Afzondering zyne dagen door te brengen, zo hy geen welverlicht verſtand en een goed hart hebbe. Waarom ARISTOTELES te regt aanmerkt, dat een Eenzaam Mensch een *Engel* of een *Beest* is.

Naardemaal wy ons moeten toeleggen op alles wat ſtrekken kan, om ons beter Menſchen te maaken, behooren wy ons voor te verregaande afzondering te wagten; waar in wy rede hebben om voor ons zelven te vreezen, en beroofd zyn van alle de voordeelen, die wy uit de verkeering met anderen mogen verwagten. Een verſtandig Mensch, in de kunst der vergenoegzaamheid ervaaren, heeft niettemin zomtyds eenige onaangenaame oogenblikken, wanneer hy zich allen gezelſchap onttrekt; zyne gemoedsgeſteltenis verandert allenskens, en hy verliest die bedaarde gerustheid der ziele, welke hy genoot toen hy zich eerst van het gewoel der wereld afzonderde. Hy loopt dan groot gevaar om een Menſchenhaater te worden, in welk onge-

luk-

lukkig character by een wederzin van alles zal hebben, dat hem voorheen behaagde, en eindelyk zichzelven haaten. SENECA schynt dus wat ver te gaan, als hy LUCILIUS schryft. *Vraagt gy, wat gy, myns oordeels, voornaamlyk moet schuwen? Ik antwoord de Menigte, gy kunt u aan dezelve niet veilig vertrouwen, ik wil myne eigene zwakheid wel bekennen: nooit breng ik uit het gewoel der wereld de zeden, die ik, van huis gaande, mede nam; daar geraakt iets van 't geen ik in orde gebragt hebbe van zyn stel; van het geen ik verdreeven had komt iets weder; het geen den zieken wedervaart, die door eene langduurige krankheid dermaate verzwakt zyn, dat zy zonder weder in te storten, niet buitens huis kunnen komen, komt ons ook over. De verkeering met veelen is onze vyandin, daar is niemand of hy maakt ons eenige ondeugd aangenaam, of door zyn voorbeeld, of door zyne woorden, of hy besmet 'er ons mede, door zynen ommegang, zonder dat wy het bemerken: gewisselyk hoe grooter de menigte des Volks is, waar onder wy ons vermengen, in des te grooter gevaar begeeven wy ons.*

Andere uitmuntende Wysgeeren hebben de Eenzaamheid aangezien voor een Staat, die den Mensch van allen genoegen beroofde, en alle vermaaken laf en smaakloos deedt worden; ja zy waren van gevoelen, dat een Mensch tot het Starregewelf opgeheeven, zo dat hy gemaklyk het wondertooneel des Heel-als kon beschouwen, maar weinig genoegen zou scheppen in een zo verrukkend gezigt, indien hy altoos alleen was, en aan niemand zyne opmerkingen kon mededeelen. Zeker is 'er niets strydiger met 's Menschen aart dan volstrekt van alle zamenleeving uitgeslooten te leeven: om te denken, dat het voor iemand mogelyk is, in volstrekte eenzaamheid, volkomen gelukkig te zyn, is het noodig voor de inspraaken der Natuure 't oor te stoppen, deeze maant ons aan met verstandige en deugdlievende Menschen te verkeeren.

De gevaaren van het afgezonderd leeven blyken ook uit de gevolgen die 't zelve op veelen gehad hebben. Eenigen begaven zich deugdzaam tot die naargeestige leevenswyze; doch zy verlooren 'er hunne onschuld. Anderen waren Mannen van verstand, voor dat zy zich der Maatschappye onttrokken hadden; maar de Eenzaamheid maakte hun bysterzinnig. Deeze zou zyne Deugd en geene zyn Verstand behouden hebben, hadt hy zich niet beroofd van de voordeelen uit het gezelschap van braave Menschen te trekken: aan de voorschriften en lessen der zodanigen,

zyn

zyn de voornaamfte en beroemdfte Wysgeeren hunne bekwaamheden en deugden verfchuldigd. Hadt PLATO zich in eene woeste wildernis begeeven, hy zou de lesfen van eenen SOCRATES hebben moeten misfen, en dan was de nu Godlyke PLATO misfchien niet meer dan een Dier in Menfchen gedaante geweest.

Veelen worden ook tot het afgezonderd leeven aangezet, door flegte of weinig bedagte beweegredenen. Zomtyds is het laagheid en lafhartigheid, die den mensch doet fchroomen, dat hy zyn post niet wel zal uitvoeren. Dikwyls geeft fpyt, liefde, of eenige andere fterkgeroerde drift, ons geen tyd om op te merken, maar fleept ons weg en voert ons in de Eenzaamheid eer wy 'er op denken. Zy ontvlieden het Menschdom, en tragten zich te verbergen, denkende dat de ontroerenis en knaaging die hun kwelt en zwaar drukt in de Eenzaamheid hun zal begeeven: doch verre van daar, die ongemakken neemen hand over hand toe, en zy ontdekken te laat, geen troost te kunnen vinden in eene leevenskeuze, zonder bedaard overleg genomen, en zonder de Reden, die ons in alle onze daaden moet beftuuren, te raadpleegen.

Wy mogen, als een onwrikbaare grondregel, vastftellen, dat de gefchiktfte leevenswyze om iemand met de daad weezenlyk gelukkig te maaken, gelegen is in een leeven even zeer van de woeligfte tooneelen der wereld als van de ftille eenzaamheid verwyderd: en leeven vry van de ongerustheden en ftoorenisfen, die onvermydelyk het bekleeden van aanzienlyke en hooge bedieningen vergezellen; een leeven, dat, van den anderen kant, de gevaaren en ongemakken der Eenzaamheid ontwykt.

Een Amptloos Man, die een maatig inkomen heeft, genoegzaam om de noodzaaklykheden en geryflykheden deezes leevens te verfchaffen, houdt gezelfchap met eenige waare deugdzaame vrienden, wier geaartheid met de zyne zamenftemt; hy geniet de zoetigheden der zamenleeving in eene foort van afzondering van de woelingen der ydele wereld, en heeft den voet op den rechten weg tot geluk gezet.

HET

HET GEVAAR VAN NIET AAN DE NATUUR OVER TE LAATEN HET AFVALLEN VAN PLUKZEL, PLATTE WIEKEN, EN VOORNAAMLYK DE DRAADEN OM DE BLOEDVATEN NA DE AFZETTING VAN EEN DEEL. Door den Heer ALLOUEL, *Med. Doctor en Chirurgyn.*

(*Uit het Fransch.*)

MEn is het genoegzaam eens dat men aan de gevolgen der verettering moet overlaaten het afvallen van wieken en plukzel-dotten by het eerste verband aangelegd: het is een aangenomen regel by de Praktizyns, die 'er van afwykt houdt op deezen naam te verdienen.

Het plukzel, onder welke gedaante het aangelegd wordt, kleeft, maakt zich vast, en vereenigt zich, om zo te spreeken, met de oppervlakte van de gesneede deelen. Het bloed, waar van de eerste laagen van het plukzel doordrongen worden, zyne vloeibaarheid door uitwaassemïng verliezende, wordt droog en maakt een stremzel 't welk deeze innige vastkleeving te wege brengt.

De eerste verettering wordt begunstigd door de rotting van dit opgehouden bloed. Verder gevorderd zynde, ontheft zy de wonde ongevoelig van het plukzel waar mede zy verzorgd was. Het zou verkeerd zyn niet te wagten tot dat deeze verettering aan den gang zy. Wat zou 'er gebeuren, als men door ongeduld de uitwerkingen hier van wilde voorkomen? Het trekken aan het plukzel doordrongen van bloed waar aan het voor een prop gediend heeft, door de warmte verdroogd, door verlies van het vloeibaare hard geworden en vastgekleefd aan de wonde; het trekken, zegge ik, zou op nieuw bloeding uit de kleine vaten doen ontstaan, hier op zou volgen pyn, prikkeling, ontsteeking: met één woord, men zou den voortgang der geneezing wederstreeven.

Deeze regel is gestaafd: men heeft 'er alle de voordeelen van begreepen. Laat ons overgaan tot het afvallen van den band na een' afzetting van een arm, been, dye, enz. Men maakt zich meester van het bloed door de groote vaten te binden: de bloeding van de kleinen wordt ligtelyk gestuit door een aangelegd verband.

Men stelle eens dat na een' afzetting (de geneezing reeds

reeds verre gevorderd zynde, en de wonde naby het sluiten), de band nog niet is gevallen, ja dat men door zagte trekkingen (altyd roekeloos en gevaarlyk) heeft gemerkt, dat het afvallen nog niet ten eersten zal geschieden, wat moet men nu doen?

Door myn onderzoek in verscheide Schryvers die Operatien der Heelkunde met goed gevolg gedaan hebben, heb ik niets stelligs of beslegtends hier over gevonden. De kundigheden welken men hier uit kan haalen, zyn alleen opzichtelyk, en hoe men zich gedraagen moet wordt alleen door vergelyking aangeweezen. Het is waar de redenkaveling geeft licht in duistere gevallen; doch de daaden hebben veel voor uit: zy onderwyzen en verbysteren niet. DIONIS, GARENGEOT, LE DRAN raaden de wonde te ontzien, en de draaden niet te verwerren onder het overige verband.

Men ligt de wieken voorzichtig op, zegt DIONIS (*a*), want de draad van de binding der vaten kan 'er aan vast zitten. Ik laat de einden van den draad lang genoeg, zegt LE DRAN (*b*), om ze boven op den stomp te leggen, om niet verwerd te raaken met het plukzel, welk de wond moet bedekken.

Men ziet dat het oogmerk van deeze praktizyns is te beletten dat by het opligten van het verband niet getrokken worde aan den draad der bloedvaten; iet 't welk zy ongetwyfeld schaadelyk en gevaarlyk oordeelen; maar men doet niets meer dan dit aan te merken. Zy spreeken niet uitdruklyk van het vallen van den draad, of wat men moet doen als dit na eenigen tyd niet geschiedt.

GARENGEOT drukt zich op deeze wyze uit (*c*): Voorts moet men de wonde verbinden met wieken besmeerd met een dragtzalve, en zich wel wagten van de dotten en proppen van plukzel of het druk-kussentje van de slagaderen weg te neemen, zo ze niet van zelfs vallen. Hy waarschouwt wat uitdruklyker voor het gevaar van eene wonde onbedagtelyk van eenige deelen van het verband te ontblooten, doch spreekt niet van het vallen van den draad.

Ondertusschen is het onbetwistbaar dat, zo men de wieken

(*a*) *Demonstr.* 9.
(*b*) *Traité des Oper. des Amput. pag.* 462.
(*c*) *De la Cure des Amput. du Bras, tom.* III. *p.* 453.

ken of het drukdoekje niet mag wegneemen voor dat ze van zelfs vallen, men billyk besluit dat men het afvallen van den band der bloedvaten ook aan den tyd moet overlaaten . . . Dit besluit is voor een iegelyk gemaklyk optemaaken . . . In het stuk der Heelkunde moet men zich hier aan vooral houden; de minste omstandigheden van waarde achten; denkbeelden in klaar licht stellen welken tot onderregtinge van anderen kunnen strekken, en misslagen voorkomen.

Denkt men dat deeze verwaarloozing van gering gevolg zy, men leeze de volgende waarneemingen, en doe dan uitspraake.

I. Waarn. Een man werdt, voor eenige jaaren, zyn arm in het midden afgezet. De armvaten werden gebonden enz. Schoon de gezondheid van den Lyder eenige wisselvalligheden leedt geduurende de behandeling, geraakte hy evenwel, bykans op den gewoonen tyd, tot een naby aanstaande geneezing. De wond begon zich met grooten voortgang te sluiten; de afscheiding van het gebonden vat moest nog geschieden: ligte schuddingen verklaarden den tegenstand van den band. Wat nu gedaan? het veiligst en redelykst was buiten kyf, tyd te geeven; dan dit kwam den Chirurgyn niet voor den geest. By het doen van het volgende verband was de draad nog als vore. Deeze aanhoudendheid baarde verwondering, en misschien redeneerde men 'er op dien tyd over op deeze wyze: „ ligte trekkingen hebben in twee verbanden niets gedaan om den draad te doen vallen, laaten wy sterker doen, deeze zullen van meerdere uitwerking zyn."

De schuddingen werden, derhalve, hervat, men vermeerderde dezelven regelmaatig, en om den tegenstand kwam men met haast tot min en minder ontziene trekkingen. De tweeden verwekten eenige pyn, en veroorzaakten ligte stuiptrekkingen in het deel. De laatsten waren van dezelfde uitwerking, doch in 't groot, de stuiptrekkingen werden algemeen; de koorts kwam 'er by: de lyder werdt ylhoofdig; eindelyk hy storf op den nagt van den 3 of 4 van deeze behandeling.

Wat zal men uit deeze waarneeming besluiten? dat men noodzaaklyk de schuddingen en trekkingen aan den draad moet afkeuren, en de geheele scheiding van het vat met geduld afwagten; een gevolg van de binding.

Laat ons voortgaan tot de verwerping van een ander middel.

II. Waarn. De kwaade uitslag van de trekkingen erkennende, verbeterde men zich door de ondervinding van een' ander: zie hier hoe men te werk ging.

Een man wiens been, eenigen tyd hier na, was afgezet, vorderde gelukkig tot een naby aanstaande geneezing. Een kleine wond was 'er nog maar overig, doch diep, waar uit de draad der vaten hing, deeze vertraagde de geneezing." Alle vreemde lichaamen beletten de geneezing van een' wonde, en derhalve moet men ze uithaalen." Men maakte ligte schuddingen; deezen waren vrugteloos: toevallen volgden 'er niet: maar de draaden bleeven achter: men keerde zich tot het volgende middel.

Men bragt een stilet in de wonde, men zogt het gebonden vat, men verzekerde zich van de plaats waar de knoop was van den draad. De plaats gevonden hebbende, bragt men een schaar binnen in plaats van het stilet: men sneedt dus en zo; men trof by geluk den draad, men sneedt hem door, en haalde hem uit.

De kans is bedrieglyk. Wandelt men blindeling, de beste weg wordt hobbelig. De schaar hadt aanmerklyke slagaderen geraakt, misschien wel die gebonden was geweest. De Lyder verloor veel bloed; de bloeding werdt evenwel door plukzel-dotten enz. gestremd, en de Lyder was in gevaar van nieuwe bloeding, pyn, ontsteeking, enz.

Ik zal niet meer dan deeze twee waarneemingen aanhaalen: zy hebben geene verklaaring nodig, zy spreeken luidkeels. Laat ons dan uit het gemelde besluiten. 1. De verettering moet een wonde, hoedanig ook, ontledigen van draaden, plukzel, wieken, enz. 2. Schuddingen en trekkingen veroorzaaken onvermydelyk kwaade toevallen, hoe weinig de draaden nog vast zyn. 3. Het doorsnyden van de draaden om het vat is een middel weinig beredeneerd, gevaarlyk en wreed. 4. Men moet wagten tot dat de draaden van zelfs vallen. Als men zeer geringe schuddingen maakt om zich te verzekeren van den min of meerderen tegenstand, met welk eene voorzichtigheid behoort men dezelven niet te doen?

Nota. De draad valt niet ligt af, of, om dat men denzelven niet sterk genoeg heeft toegetrokken, of, om dat men in den knoop vervat heeft deelen welken de versterving

ving tegenstaan, gelyk peezigen, enz. Om de binding van de vaten naar behooren te doen, moet men een juisten trap van toetrekking betragten, en de peezige enz. deelen vermyden.

VAN BLOEDINGEN UIT SCHEURBUIKIGE SMELTINGEN, Door den Heer PLANCHON, *Geneesheer* te *Doornik*.

(*Uit het Fransch.*)

VAn alle toevallen, welken een tweeden en derden trap van de Scheurbuik aanwyzen, zyn de blykbaarste, bloedingen uit eene smelting van bloed, welke in deezen staat gezien wordt. Deeze wordt dan veroorzaakt, gaande gehouden en vermeerderd door de ontbinding der zamenstellende beginzelen van dit vogt des levens, beroofd van den band welke dezelven vereenigd hieldt, de vaste lugt (*a*), welke uitbersting of verlies de scheurbuikige smelting veroorzaakt (*b*). Deeze ontbinding is te baarlyklyker, wyl het bloed, welk de lyders door den mond, de lippen, het tandvleesch enz. loozen, zuiver en dun is: men voege hier by de achtervolgende verschyning van een ontelbaare menigte van zwarte vlekken welken schielyk als zo veele bloedvlekken over het geheele lichaam gezien worden. Dit is als de overmaat van de smelting der vogten. En hier in is niets verwonderlyks, als men weet dat iemant langen tyd scheurbuikig is geweest, of meer of min schielyk van den eersten tot den tweeden trap der ziekte is overgegaan. Dan, als men iemant ziet, zonder iet zodanigs te verwagten, en zonder byna over eenige ontsteltenisse van zyne gezondheid te klaagen, een bloedige kwyl op te geeven, en zelfs bloed, 't welk uit de kwylvaten, en de uitwaas-

(*a*) *Videtur aër vinculum elementorum primarium constituere, cum non prius ea elementa a se invicem discedant, quam aër expulsus fuerit.* HALLER, *Elem. Physiolog. Tom.* I. *cap.* I. *In iis omnibus solvitur tam demum partium vinculum, quando aër educitur.* Ejusd. *Prim. Lin.* §. 244.

(*b*) MACBRIDE, II. *Ess. sur la Nature & les Proprietes de l'Air fixe.* Id. III. *Ess. sur les Vertus respectives des Antiseptiques*, pag. 230.

waasſemende vaten van den geheelen inwendigen mond, door de zweetopeningen van het vlies welk de longen van binnen bekleedt, en waar van de uitloop door de oogen, neuze, ooren geſtadig aanhoudt, ſchoon langzaam voortgaande, en zonder tusſchenpoozing voorgegaan of verzeld wordt van een' menigte blaauwe zwarte vlakken, welken zich in weinige uuren over het geheele lichaam vermenigvuldigen, met een gevoel van zwakheid, en dikwils flaauwte, ſchynt het niet als of iet rottigs in den omloop ware doorgedrongen en zyn vergif hier hadt neergeſtort? en gelyk aan het rottingwekkend vergif van de ſlang *Hémous*, 't welk door een bloedopgeeving ſchielyk doodt, ook op dezelfde wyze werkt? Doch laat ons, om geen eigendunklyke onderſtelling te maaken, welke niet met eenige tastbaare waarſchynlykheid verzeld gaat, zeggen, dat de vogten, in dit geval, van dikte tot ſmelting zyn overgegaan, zonder de werkingen der dierlyke huishouding zichtbaar ontſteld te hebben, en waar van de ſchaadelyke wanorde zich niet openbaart, dan op het dringend oogenblik of het uiterſte gevaar, en terſtond verwekt het gene men een hooggaande ſcheurbuik zou konnen noemen, welker voortgangen te ſneller zyn naar maate haar voorgaande loop bedrieglyker zy geweest. In deeze kwaade omſtandigheid bezwykt een lyder haastig, ten zy men hem ſchielyk nodige en kragtige hulpe toebrenge. Voor weinige dagen overkwam een jongetje van tien jaaren, oogontſteekingen onderhevig, zodanig eene bloeding als' waar van ik ſpreeke. Het bloed liep hem, zonder ophouden uit den mond, neuze, en oogen (*c*); het zweette door achter zyne ooren, zyne fluimen waren enkel rood bloed. De huid was bedekt met zwarte vlekken: hy kreeg dikwils flaauwten. Het bloed hieldt niet op uit deeze verſcheide plaatſen te loopen tot aan zynen dood welke op den derden dag volgde. Men hadt hem niet tot het neemen van eenige geneesmiddelen konnen beweegen. Misſchien zou men dit teder ſlagoffer den

(*c*) *Ex lingua & labiis copiam ſanguinis exivisſe vidi, licet, detectis his partibus, non potuerim distinguere locum determinatum, unde ſanguis erumperet.* VAN SWIETEN, *Tom.* III. *pag.* 608. . . . *Ad præcedentem numerum, ubi de maculis ſcorbuticorum agebatur, notatum fuit in hoc morbo ita degenerare partes fluidas & ſolidas corporis, ut liquida ex variis quibus continentur locis, levi de cauſa exeant.* Id. *ibid.*

den dood ontrukt hebben, als men de vereischte geneesmiddelen hadt konnen aanwenden. De ondervinding heeft meer dan eens getoond, dat rottingweerende middelen, met naauwkeurigheid genomen, het gesmolten bloed wederom verbonden en zyn balsemagtige dikte wedergegeeven hebben, zo dat het binnen zyn eige vaten gehouden wierdt. Dit geschiedde in een meisje van veertien jaaren, op het land opgevoed met harde spyzen, en geslaapen hebbende in een vogtig en morsig vertrek, waar de lugt niet genoeg ververscht werdt. Zy kwam my spreeken over haaren staat welke haar verschrikte. Zy hadt zeer veel zwarte vlekken welken men zag grooter worden en vermenigvuldigen. Gestadig liep haar bloed uit den mond: haare kragten verminderden; haare puls was klein en snel: zy hadt benaauwdheden en flaauwten. Zy hadt geen eetlust, en een geduurige dorst. De bloeding en de vlekken waren schielyk te voorschyn gekomen, zonder dat men haar van eenig ongemak hadt hooren klaagen. Ik zag in deeze dogter, die den vrysterlyken staat nog niet bereikt hadt, de uitwerking eener scheurbuikige ontbinding van het bloed, welks deeltjes, van malkander losgemaakt, geen tegenstand vonden, en weg slipten, ten deele door de openingen welken hunne scherpte door verknaaging gemaakt hadt. Dit geschiedt meest door looswegen geschikt om het wateragtige van het bloed weg te voeren, welk meer dan eenige andere vogten met zoute en scherpe deelen bezwangerd is. Hierom hebben de scheurbuikigen, tot den tweeden trap der ziekte gekomen, zo dikwils bloedend tandvleesch: en uit dezelfde oorzaak geeven de ontlastwegen der kwyl de eerste blyken van een scheurbuikige smelting, laatende de kwyl met het ontbonden en rottig bloed uitloopen. Kragtige middelen waren hier noodzaaklyk. Zuuren uit gewassen en mynstoffen, als de conserf van Vlier, de stroop van Limoenen, de geest van Vitriool in een koeldrank waren de eersten welken aan dit meisje gegeeven werden, zonder den leefregel, in dit geval vereischt wordende, te verwaarloozen, spyzen naamlyk uit gewassen. By deeze rotting tegenstaande middelen voegde ik het kragtigste en het zekerste, 't welk is de *Kina Kina*, waar van zy een afkookzel gebruikte. Met deeze middelen hieldt zy aan drie of vier dagen. De zwarte vlekken verdweenen ongevoelig; de bloeding hieldt op; haare kragten en eetlust kwamen weerom; en maatigende

scheurbuiksmiddelen hebben de herstelling verder bewerkt, na dat zy met verkoelende middelen eens gepurgeerd was. Op deeze wyze had ik het bloed de bestandigheid wedergegeeven welke het niet meer hadt, door aan het zelve de verbinding en het cement, welk het verlooren hadt, te herstellen. Door het verlies van de vaste lugt is de scheiding der gemengde deelen onvermydbaar, gelyk de Proeven van den Heer MACBRIDE bewyzen (*d*): en het gene deeze hoofdstoffe belet te verdwynen, verhindert ook de verrotting (*e*), en het gene dezelve herstelt, verbetert en herstelt ook de rottige scherpte der vogten (*f*). Zodanig is de uitwerking van versche groenten en de *Kina Kina*, welken alleen zulke kragtige middelen zyn tegen de Scheurbuik, om dat ze van natuure ligt eenige gisting ondergaan in de maag, om een goed deel vaste lugt voorttebrengen welke zy bevatten, en dan 'er uitkomt en van de smeltende vogten wordt ingezogen. Als men bedenkt hoe de zuuren werken in de maage, waar in rottende sappen zyn, begrypt men gemaklyk dat ze rottingweerende dampen moeten opgeeven in een vry groote maate, tot dat ze in opbruisinge geraakende met den rottigen hoop, welke zich daar bevindt, 'er een vaste lugt uitkome, welke met de Chyl in den omloop van het bloed doordringt, en weerom geeft het gene verlooren was gegaan. Door de Proeven van den Engelschen Heelmeester is beweezen dat de ontbonde vogten 'er zeer greetig naar zyn; dat ze dus hunne gelykaartigheid weerom krygen door de hereeniging van hunne deeltjes. Voor 't overige, schoon de Heer MACBRIDE zich bepaalt te stellen dat de kragt der zuuren zich vestigt in de Eerste Wegen; dat de delfstoffen, gelyk de Vitriool, alleen zamentrekkende zyn en van nut, waar, door een uiterste verzwakking of verbreeking der vaste deelen, de vogten doorzweeten, en vlekken van verschillende kleuren maaken, of door een wezenlyke bloeding ontsnappen (*g*), ik oordeele dat men ze door middel van het voertuig welk men 'er aan geeft, 't zy gewassen of mynstoffen, doet indringen in den hoop der om-

(*d*) MACBRIDE, *Essais d'Experience, pag.* 145.
(*e*) Id. *ibid. pag.* 170.
(*f*) Id. *ibid. pag.* 210.
(*g*) Id. *ibid. pag.* 215.

omloopende vogten, waar zy derzelver loogzoutigheid verbeteren, hunne ammoniakzoutige natuure wedergeeven, voor zo veel deeze laatsten, door een soort van opbruizinge, welke men moet toestaan dat 'er geschiede, op het oogenblik hunner vereeniging met de rottende sappen, het voornaamste van hunne zamenstellende beginzels wedervinden.

BRIEF van den Heer MARECHAL DE ROUGERES, *Meester Chirurgyn* te *Plancoët* in *Bretagne*. OVER DE UITWERKINGEN VAN DEN DAMP DER MIEREN.

OMtrent het einde van Augustus 1768, vergaderde ik eenige Mieren: de Ridder RION DE GRAVELLES was by my; en ziende de voorzichtigheid welke ik gebruikte om ze in een kleine glazen kolf te verzamelen, [ik had handschoenen aan] vraagde hy my of ik bevreesd was voor deeze dieren. Ik antwoordde hem, neen, maar om dat ze een zeer doordringend zuur in hebben, ik, zonder deeze voorhoede, in gevaar zou zyn geweest, dat het vel van myne handen ging, byna als door het steeken van de zon. Hy lachte om myne vreeze, en verzekerde my dat hy in zyne jongheid een spel gemaakt hadt van groote Mieren-nesten met de handen op te graaven, en hy zou my toonen hoe dit gedaan was. Ik wilde hem eenige waarschouwingen doen, doch hy wilde ze niet hooren. Hy ging aan 't werk, en ik nam het vermaak van het aantezien. Ik had in 't kort zo veel Mieren als ik begeerde. Ik bemerkte, toen 'er een taamelyke menigte op den bodem van de kolf waren, dat zy niet meer dezelfde vlugheid hadden om 'er tegen op te klimmen; gelyk zy in 't eerst met groot gemak hadden gedaan. Ik bemerkte ook dat de groote zwarte Mieren meer verstyfd of gesmoord waren dan de kleine rooden: Ik zeg verstyfd of gesmoord, want die dood scheenen, kreegen in korten tyd wederom levendigheid, toen ze van de overigen afgezonderd waren.

De Ridder klaagde, een kwartier uurs na zynen arbeid, over pyn in 't hoofd: aan de handen voelde hy geen pyn; en de huid was in haar' natuurlyken staat. Dan, vier of vyf uuren hier na, voelde hy jeuking; en de huid werdt zeer rood. De hoofdpyn verdween na

vier en twintig uuren; en de geheele opperhuid scheidde van zyne handen.

Ik zette de Mieren om te distilleeren in een zandbak: ik verkreeg ten eersten een zuur vogt, zeer helder, dun en doordringend, 't welk zeer gelyk was aan gedistilleerde wynazyn. Op het einde kreeg het kleur en een brandige reuk. Ik zette het vuur aan, en kreeg toen een soort van stinkende brandige olie, welke de siroop van violen groen maakte. Dit teeken van loogzoutigheid was, ongetwyfeld, door het vuur verwekt; want ik geloove niet dat 'er in de natuur eenig loogzout zy 't welk eigenlyk gezegd kan worden voortgebragt te zyn *per se* (*a*). Ik zette myne proeven niet verder voort, doch zal, als het my de tyd toelaat, de ondervindingen van den Heer MARCGRAAF herhaalen, en 'er eenige nieuwen by maaken.

Ik kan niet met stilzwygen voorbygaan een zonderling voorval, waar van men, zo ik geloove, de oorzaak moet toeschryven aan den damp der Mieren: zie hier hetzelve.

Een kind uit de parochie van Pléboul, vyf of zes jaaren oud, waar in verwagting was van een goed oordeel, hadt zich te slaapen gelegd op een mieren-nest, in het heetste van den zomer. Hy was niet lang zonder zich hier door ongemaklyk te bevinden: zyn geheele lichaam was bedekt van mieren. Hy liep naar zyn' vader, die hem, om hem schielyk van deeze dieren te ontlasten, in 't water dompelde. Weinige uuren hier na was hy over zyn geheele lichaam vol blaaren met een dunne waterigheid; en het kind scheen wild en onbestendig. Van dit oogenblik af (hy zal nu één of twee en twintig jaaren oud zyn) is hy in een soort van kindsheid of liever kinderagtigheid gebleeven. Hy heeft een verwonderlyk groot geheugen, doch zon-

(*a*) De Heer MARCGRAAF, en GLAUBER lang voor hem, hebben het bestaan van een vast loogzout in de gewassen getoond voor de verbranding. De eerste van deeze heeft ook openlyk gezegd dat hy in staat ware het zelfde vlugge loogzout, geheel volmaakt, in de dieren te toonen. Het smeltbaar zout der pisse, waar aan de konst niets heeft gedaan dan het te scheiden van andere stoffen waar mede het vermengd was, is een zuur, vereenigd met een vlug loogzout; dit loogzout was derhalve in de pis. Niettegenstaande dit alles heeft men geen' reden te besluiten, dat al het gene men verkrygt vooraf bestaat in de onderwerpen waar uit men het door distilleering haalt.

zonder eenige bevatting. Met één woord, gelyk de Abt Castel de Saint-Pierre van de menschen in 't algemeen zeide: in de kindshied was hy een klein menschje, en tegenwoordig is hy niet meer dan een groot kind.

EEN ZELDZAAM VOORVAL DER NATUURLYKE HISTORIE.

(*Uit het Fransch.*)

DE Heer *Jean Baptiste Riquier*, gebooren te Montdidier, Priester van Berliere, Stift van Beauvois, nu 49 jaaren oud, leedt in het jaar 1768, sedert bykans een jaar, eenige pyn in 't hoofd, duizeling, en beeving der ingewanden, welken nu en dan eenige stuipagtige beweegingen in de leden by hem veroorzaakten. Te weinig bekommerd om middelen vóor deeze ongemaklyke toevallen te zoeken, gebruikte hy niets om zich tegen de kwaade gevolgen, welken dezelven scheenen te voorspellen, te behoeden. Hy leefde naar zyne gewoonte, dat is te zeggen, maatig; zonder te veel te eeten of te drinken, of te veel beweeging te maaken. Hy deedt over dag een bekwaame wandeling, om de Spysverteering en de doorwaasseming te bevorderen, sliep den geheelen nagt diep en gerust. Omtrent half Vasten, in het zelfde jaar 1768, kreeg hy aan zyne handen, tusschen den duim en voorsten vinger, kleine byna onzichtbaare puistjes, welken hem groote jeukte veroorzaakten, en hy zich verbeeldde een' soort van fyne schurft te wezen. Een Heelmeester, welken hy hier over raadpleegde, zeide dat het maar een' scherpte in het bloed was, door onthoudinge en kwaade spyzen van de Vasten ontstaan; hy beval hem verfrisschende soupen te gebruiken; doch de Priester deedt het niet. Eindelyk verloor hy, in den nagt tusschen den volgenden donderdag en goeden vrydag, zonder eenige koorts of andere ongesteldheid, slaapende, den baard, de ooghairen, de oogscheelen, de hairen van het hoofd en zyn geheele lichaam. Wakker geworden zynde was hy zeer verwonderd in zyn' nagtmuts al zyn ontworteld hair te vinden, en te voelen dat zyn hoofd, welk daags te vore, met een groot deel zwart hair gedekt was geweest, geheel kaal was. Zonderling was het ook, dat zyn hoofd-hair, baard, oogscheelen en ooghairen, van zwart, gelykze te vore waren ge-

geweest, fchitterende wit zonder eenige vermenging waren geworden. Men kon dus van den eenen dag tot den volgenden van hem zeggen: *O nox quam longa es, quæ facis una senem!* Na deeze vreemde gedaant-wisseling zag de Pastoor niet om naar een Genees- of Heelmeester; hy deedt zich noch aderlaaten noch purgeeren, en vaart vry wel, uitgezonderd eenige geringe pyn in 't hoofd, welken hy altyd onderhevig is geweest.

SCHILDERLESSEN.

(*Uit het Engelsch.*)

MEn mag de Schilderkunst in drie groote Tydperken afdeelen. —— Het eerfte bepaalt zich tot de beginzelen, en behelst, daar benevens, eene vaardigheid om een voorwerp, 't welk men ontmoet, te tekenen, eene tamelyke bedreevenheid in het fchikken der kleuren, en eene kundigheid van de eenvoudigfte en gemaklykfte regelen der zamenfchikking. —— In het tweede is men bezig om onderwerpen tot tafereelen te verzamelen, en een' voorraad van denkbeelden op te doen, om die zamen te voegen en te veranderen naar eisch der omftandigheden, en in kennis te verkrygen van 't geen tot hier toe in de Schilderkunst bekend en gedaan is. —— Het derde en laatfte Tydperk ontflaat den aankomenden Schilder van alle ondergefchiktheid aan eenig gezag, dan 't geen hy zelf keurt op rede te fteunen. Nu op zyn eigen oordeel vertrouwende, zal hy de verfchillende beginzels, aan welke de fchoonheden en bevalligheden van onderfcheide foort den oorfprong verfchuldigd zyn, overweegen en 'er zich van bedienen. In het voorgaande Tydperk zogt hy alleen 't geen voortreffelyk en volmaakt was, waar 't hem ook voorkwam, te kennen en zamen te voegen; in dit leert hy om de volmaaktheden, die onbeftaanbaar met elkander zyn, te onderfcheiden; 't welk de oplettendfte aandagt en 't doordringendst oordeel eischt. Van deezen tyd af mag hy zich zelven in eenen rang ftellen met de eerfte Meesters in de Kunst, die hy dus lang, als zyne Leermeesters, gehoorzaamde, en is verheeven boven de Regels, die hem tot hier toe wederhielden. Nu niet langer de voortbrengzels der Kunfte met elkander vergelykende, maar de Kunst toetzende

de aan de regelmaat der Natuure, verbetert hy het verkeerde, vervult het gebrekkige, en voegt, door zyne eigene waarneemingen, ter volmaakinge dat geen 'er nevens, 't welk zyne voorgangers 'er afgelaaten hadden. Op deezen tyd zyn oordeel wel gesleepen, en in zyn geheugen genoegzaamen voorraad opgedaan hebbende, mag hy onbeschroomd de kragten zyner verbeelding beproeven. Het verstand dus onderweezen en geregeld, kan het waagen de aandrift der verbeelding op te volgen, en die hooge vlugt te doen: de hebbelyke welvoeglykheid, verkreegen door eene lange verkeering met de werken der grootste Kunstenaaren, zal zich vertoonen in alles wat uit zyne hand komt; en hy zal, onder zyne Leermeesters, niet langer een Naavolger, maar een Mededinger weezen.

Wat het eerste Tydperk betreft, wy veronderstellen dat de Schilder alles wat daar toe behoort grondig geleerd en zulks zich eigen gemaakt heeft.

Ten opzigte van het Tweede Tydperk staat aan te merken, dat de Uitvinding slegts weinig meer is dan eene nieuwe vereeniging dier denkbeelden, voorheen reeds opgezameld en in 't geheugen weggelegd: en dat, gevolglyk, hoe uitgebreider en grooter de kennis des jongen Schilders is, met de werken der beroemdste Meesteren, ook zyn vermogen van Uitvinding des te grooter en te uitgebreider zal weezen; ja, 't geen mogelyk wondersprenkig in de ooren klinkt, hoe oorspronglyker hy in zyne stukken zal zyn.

Een jong Schilder, onkundig van 't geen voorgaande Meesters gedaan hebben, loopt altoos gevaar van zyne eigene bekwaamheden op eenen valschen prys en te hoog te schatten, om de beuzelagtigste kleinigheden voor gewigtige ontdekkingen aan te zien, en zeer wel bekende kusten voor nieuw gevonden Landen te houden; indien hy, by toeval, verder gaa dan zyne gewoone paalen, wenscht hy zich zelven geluk over 't landen in gewesten, welke zy, die een beter koers hielden, reeds lang agter den rug gelaaten hebben. De Schilderstukken der zodanigen hebben zelden het onderscheidend merkteken van oorspronglykheid; anderen zyn hun reeds, in de gelukkigste invallen, voor geweest; verschillen zy ergens in van vroeger Meesters, 't is enkel in ongeregelde buitensprongen en niets zonderling beduidende begrippen.

Eenigen die nimmer hunne Ziel verheeven hebben, tot het bespiegelen van de weezenlyke waardigheid der Kunste; die het werk eens Kunstenaars schatten, naar maate het uit-

uitmuntend of gebrekkig is in het Werktuiglyke gedeelte, zien het Bespiegelend gedeelte aan als iets dat hun in staat zou stellen om 'er beter over te kunnen spreeken; maar niet beter te schilderen. Zy bepaalen zich geheel tot het behandelen van 't penseel, en zyn onvermoeid bezig in het dorre werk van enkel Naschilderen; en denken reeds groote vorderingen gemaakt te hebben, wanneer zy getrouwlyk, tot de minste kleinigheid toe, een geliefd schilderstuk hebben nagebootst. ——— Dit is eene zeer verdrietige en tevens dwaalende handelwyze. Elk uitvoerig en groot stuk, schoon van de eerste Meesters geschilderd, behelst voor 't meerendeel, 't geen men in de Schilderkonst (*loci communes*) *gemeene plaatzen* zou mogen noemen. Hoewel deeze veel tyds in 't naschilderen eischen, brengen zy weinig toe om te leeren. Men mag, over 't algemeen gesprooken, het naschilderen een bedriegelyk soort van yver noemen, de Leerling voldoet zich zelven met den schyn van iets gedaan te hebben; hy vervalt tot de gevaarlyke hebbelykheid om, zonder keuze, na te volgen, en te werken, zonder eenig bepaald voorwerp: naardemaal het geen byzondere pooging of werkzaamheid der Ziele vordert, slaapt hy als onder zyn werk; en die vermogens van uitvinding en zamenvoeging, welke boven al uitgelokt en te werk gesteld moesten worden, liggen te rusten en verliezen hunne kragt, door ze niet te gebruiken.

Kan het Naschilderen eenigzins van nut weezen, 't is ten opzigte van het kleuren, en nogthans, kan men die handelwyze niet verkrygen door slaafsch eenig voorbeeld te volgen; doch door welgekleurde stukken met aandagt te beschouwen, de handeling af te zien, en de kunstgreepen, waar door beroemde Meesters, in dit gedeelte der Kunste, de Natuur zo gelukkig getroffen hebben, op te merken en mede te draagen. ——— 't Is noodig hier te herinneren en als eene heilzaame waarschuwing te neder te stellen, dat oude Schilderstukken, naar verdiensten beroemd van wegen het koloriet, dikwyls derwyze veranderd zyn, dat een Kunstenaar veel eer aanmerkt, hoe ze geweest zyn, dan hoe ze 'er tegenwoordig uitzien; weshalven eene nauwkeurige navolging derzelven in den tegenwoordigen staat, den Leerling de Kleuren zou doen schilderen, wel naar 't voorwerp; doch geheel niet overeenkomstig met de Natuur of de regelen der Kunst. ——— Om goed te kleuren moet een Schilder, naa de Kunststukken der voornaamste Kunstenaaren, de gemelde voorzorge in agt neemende, wel be-

bezien te hebben, zich tot de Natuur zelve vervoegen, die altoos by de hand is, en, in vergelyking van wier Tinten, de best gekleurde Stukken zwak en flauw zyn.

Nogthans mogen wy het Nafchilderen; dewyl het dient om de handeling te leeren, onder de volgende bepaalingen, aanpryzen; dat men in 't Navolgen alleen die gedeelten van een kunstftuk kieze, die byzonder aanmerking verdienen en dezelve beroemd maaken; of indien de voortreffelykheid ontftaat uit het geheele ftuk zamengenomen, is het genoeg fchetzen te maaken van 't algemeen kunstbeleid in 't ganfche ftuk gehouden. Deeze fchetzen bewaare een Schilder altoos by zich, om zyn eigen ftyl te regelen. In ftede van de trekken der beroemde Meesteren na te fchilderen, fchildere hy alleen hunne denkbeelden. In plaats van ftipt hunne voetftappen te drukken, zoeke hy flegts denzelfden weg te gaan.

Laat ook een aankomend Schilder in eene foort van tweeftryd treeden met de eerfte Kunsthelden, door een gelykfoortig onderwerp te maalen, en tot eene wedergade te maaken van een Schilderftuk, dat hy ten voorbeelde neemt. Hy plaatze het, voltooid zynde, naast het voorbeeld, en vergelyke ze nauwkeurig met elkander. Hy zal als dan zyne gebreken niet alleen zien maar voelen, en veel duidelyker bemerken dan door de beste lesfen en de verftandigfte onderrigtingen. De echte beginzels der Schilderkunfte zullen hem voor den geest komen; en het gekooze voorbeeld toonen, hoe veel kunsts 'er vereischt worde om de fchynbaar gemaklyke eenvoudigheid der Natuure te treffen.

Gelyk hy, die zyner kloekmoedigheid bewust is, geenzins fchroomt te belyden, dat hy alle vreeze niet heeft afgelegd, zo zal hy, die weet dat hy geest en vindingskragt bezit zich niet fchaamen te bekennen, hoe veel hy verfchuldigd is aan vlyt en arbeid. — In deeze Kunst zyn 'er, even als in andere Kunften, veelen die voorgeeven een korten weg ter beroemdheid te weeten; menigvuldige middelen heeft men bedagt om de moeite van noeste beoefening te befpaaren. Dan niemand laate zich bedriegen door ydele beloften. Uitmuntenheid is alleen door arbeid te verkrygen. En 't is geen gering blyk van fterkte van geest, in bevlytiging onbezweeken te volharden, zonder het vermaak te genieten, dat men de vorderingen bemerkt; vorderingen, die, fchoon ze alle oogenblikken der volmaaktheid nader komen, nogthans, even als de wyzer van een uurwerk, zo langzaam voortgaan, dat ze der opmerking ont-

ontsnappen. Eene vaardigheid in 't schilderen kan, zonder geduurig daar mede bezig te zyn, zo min verkreegen worden, als de vaardigheid om op eenig Speeltuig te speelen. Elk bezeft hier uit gereedlyk, hoe noodig het zy by aanhoudenheid te arbeiden, en de Tekenpen altoos in de hand te hebben.

Dan schoon hy die steeds te werk stelle, moet een Schilder, egter, bedenken dat het Penseel het werktuig is waar door hy ten toppunte van roem hoopt op te klimmen. Dat derhalven de aankomende Schilder, zo dikmaal hy gelegenheid heeft, zyne tekeningen opschildere, zulks zal hem zodanig eene vaardigheid geeven in het kleuren, dat dezelve, met den tyd, als 't ware, onder het schilderen uit zyn' penseelen komen, zonder op de hand, die ze bestuurt, te letten.

Vlytige beoefening kan niet te sterk worden aangepreezen. Bezit iemand uitmuntende bekwaamheden, dezelve is noodig om ze aan te kweeken; is iemand slegts van gemeene gaven voorzien; zy zal het gebrek vergoeden. Noeste arbeid is niet geweigerd, en zonder dien kan men niets verkrygen. Ja, ik durf zeggen, dat aanhoudenheid, door geene zwaarigheden afgeschrikt, en gebooren uit eene sterke begeerte om het bedoelde einde te bereiken, dezelfde uitwerkingen zal te wege brengen als 't geen zommigen de vrugten noemen van eene natuurlyke geschiktheid en trek tot de kunst.

De vlytige en onvermoeide Beoefenaar vindt Schilderlessen in elk voorwerp, dat zich aanbiedt. Hy beschouwt de geheele Natuur met betrekking tot zyne kunst, hy vereenigt haare schoonheden en verbetert haare gebreken. Hy let op de houding der Menschen in allerlei omstandigheden, en vervoeringen van drift, en ontleent dikmaals de fraaiste trekken, uit iets ongeregelds en wilds. Slegte Schilderstukken zelf geeven hem nutte waarschuwingen: en gelyk LEONARDO DE VINCI heeft opgemerkt, maakt hy gebruik van de vreemde beeltenissen die men zomtyds in een brandend vuur ziet, of, op een afgekalkte muur, by toeval, gekomen zyn.

Een Kunstenaar die, op deeze wyze, zyne ziel met denkbeelden vervult, en door oefening een vaardige hand in de kunst gekreegen heeft, werkt gemaklyk en vaardig; terwyl hy, die u wil diest maaken, dat men alleszins de kunstluimen hebbe aftewagten, niet weet hoe te beginnen, en op 't laatst, met moeite en pyn, gedrogtlyke stukken voortbrengt.

DE

DE VADER VAN EEN ONGELUKKIG HUISGEZIN.

(*Uit het Fransch.*)

EEn ryk Koopman, die langen tyd in een onzer Zeesteden gewoond, en door eenen eerlyken handel, vry van schraapzugt, de algemeene agting zyner medeburgeren verworven hadt, vondt zich, door het verlies veeler schepen en het lyden van veelvuldige bankbreuken, genoodzaakt een groot gedeelte zyner bezittingen te verkoopen, om dus zynen schuldeisscheren te voldoen, niet willende dat zy, om zynent wil, schade zouden lyden. Zyne Vrouw, door even deugdzaame beginzelen gedreeven, stemde, zonder wederzin, eene verkooping toe, die hun in eenen bekrompen staat zou brengen. De armoede kwam haar min schriklyk voor dan de overvloed, die niet kon staande gehouden worden, zonder anderen te verderven; doch zwakker dan haar Man kon zy niet dan met hartzeer zien, dat de goederen, geschikt tot de Opvoeding en Instandstelling haarer twee Kinderen, in vreemde handen zouden komen; dit hartzeer, 't welk die ongelukkige Vrouwe in haar boezem tragtte te smooren, om haaren Egtgenoot niet meer te bedroeven, benam haar, binnen kort, de gezondheid, en bragt haar op den oever des grafs. Gereed om den laatsten snik te geeven, nam zy haare Kinders, die zy met traanen besproeide, in haare armen, en sprak hun deezer wyze aan. „ Myne Kinders, vergeet dat gy in den schoot des Rykdoms zyt opgebragt; alle de tekens van overvloed, welke gy rondsom u ziet, zullen schielyk uit uwe oogen verdwynen. Onvoorziene en onherstelbaare rampen hebben alles ten uwen opzigte veranderd. Mynenthalve bedroef ik my niet over het verlies deezer goederen: was ik alleen ik zou moeds genoeg hebben om dit onheil te boven te komen; maar ik kan niet zien, dat gy 'er in deelt; dit drukt my te zwaar, dit zal my doen bezwyken". ——— De vermindering der leevenskragten, gepaard met deeze ontroerenis, deedt haar in zwym vallen, tot groote ontsteltenis der omstanderen. Cleodon, (dus was de Koopman geheeten,) werd geroepen om by zyne Vrouw te komen, die hy buiten kennis, en zonder beweeging vondt; twyfelagtige tekens geevende van een ten einde snellend leeven. Hy deedt haar weder bekomen door eenig geestig vogt, zy opende haare oogen, en sprak, met stervende lippen, haare kinders weder aan. „ Myne Kinders gy zult arm worden, de loop der zaaken heeft het dus gewild; doch bemin allen de deugd, deeze is een schat, welke de kwaadaartigheid der Menschen of de wisselvalligheid der Fortuin u niet kan ontrooven"... Meer kon ze niet uitbrengen; zy overleedt weinig oogenblikken daar naa, haare hand uitstrekkende tot haaren Egtgenoot, op wien zy haare breekende oogen gevestigd hieldt. De on-

ontroostbaare CLEODON wierp zich op het Ledikant waar het koud en leevenloos lichaam zyner Vrouwe lag: hy nam haar in zyn armen, en riep haar met luider ſtemme. — Eenige vrienden bewoogen hem, die droeve plaats te verlaaten, en verwyderden hem van een voorwerp, 't welk telkens zyne ſmerte vernieuwde.

CLEODON, tot zich zelven gekomen, deedt zyne Kinders tot zich brengen: hy drukte ze tegen zyn borst, en voerde hun deeze woorden te gemoet. „ Myn teer geliefde Spruiten, gy hebt de beste aller Moederen, en ik de deugdzaamſte aller vrouwen, verlooren. De Hemel, die haar tot ons geluk vormde, heeft het niet behaagd ze ons langer tyd te laaten behouden. Dezelve ſcheen doof voor onze zugten, en onze traanen niet te zien. ZELIS (dus was de Dogter genaamd, zy hadt veertien jaaren bereikt,) gy die door uwe weezenstrekken en de hoedanigheden uws harten uwe Moeder vertoont, gy, die in myn huis haare plaats zult bekleeden, help my den last des leevens draagen: 'er is niets buiten u en uwen Broeder, 't geen my bindt aan deeze aarde; waar op ik ongelukkige en kwynende dagen zal ſlyten. Buiten zulks zou ik om den dood, als het einde myner rampen, wenſchen, en reikhalzen na het oogenblik, 't welk my met uwe Moeder in eenen ſtaat brengt, en weder met haar vereenigt: doch jeugd of ſchoonheid, kostbaare geſchenken der Natuure, kunnen u nadeelig weezen. Ryke en bedorve Menſchen zullen zich niet ſchaamen eene jonge Dochter byſtand aan te bieden ten koste van haare eer en deugd. Zy zullen zich bedienen van de armoede, die zy behoorden te ontzien; myne raadgeevingen zult gy hoognoodig hebben, en de kindsheid van uwen Broeder vereischt niet minder myn opzigt".

Kort hier naa verkogt CLEODON zyn huis en andere goederen, die hy in de Stad hadt, en begaf zich na 't Land, op eene kleine Landhoeve, zo om gemaklyker te leeven als om zich te ontſlaan van het hartzeer door geduurig bezigheid te hebben. Welk een verſchil tusſchen deeze ſtulp, waar men alleen het volſtrekt noodige vondt, en het pragtig huis, waar de zeldzaame en kostbaare huiscieraaden de verwondering van allen, en de haat van niet weinigen, verwekten, waar men overal de kunſtigſte werkſtukken der bekwaamſte Meesteren aanſchouwde? Welk een verſchil tusſchen eén tafel alleen voorzien van grof brood, eenige moeskruiden en tuinvrugten, en die, op welke de pragt, weelde en overdaad de lekkerſte en duurſte ſpyzen zo binnen als buitenlandſche opdischten? CLEODON, die eertyds niets dronk dan ouden besten wyn, of welken hy, met groote kosten uit vreemde Landen hadt doen komen, leschte nu zyn dorst met het water uit eene beek. Wanneer de rykdom hem omringde, was zyn huis vol Menſchen, die zich Vrienden noemden; alles wat hy bezat was voor hun, zy konden 'er zich van bedienen als waar het hun eigen. Geneegen om hem te behaagen, hing hunne vrolykheid of droefheid af van den toeſtand waar in CLEODON zich bevondt;

de

de armoede dreef ze van hem af. Het medelyden der aandoenlyksten bepaalde zich tot het beklaagen van zyn lot; „ hy was, dus spraken zy, een eerlyk Man; hy verdiende geenzins dat het lot hem dus den rug toekeerde; hy hadt een goed, een edelmoedig hart; doch zich op eene romaneske eerlykheid veel laaten voorstaan, en zich zelven gebragt in den droeven toestand in welken hy zich bevondt".

CLEODON, in den landarbeid bezig, zogt zyn voorgaanden staat te vergeeten. De dageraad en de ondergaande zon zag hem in 't veld. Hy vreesde niet, gelyk voorheen, de brandende zomerhitte, noch de gestrengheden van de winterkoude. Hoewel teder opgebragt in den schoot der weelde, kreeg zyn lichaam van dag tot dag meer sterkte. De vermoeienis des arbeids, wel verre van zyne gezondheid te benadeelen, maakte hem, in tegendeel, veel frisser. Doch het hartzeer was hem ongelukkig in zyn eenzaam landverblyf gevolgd; hy droeg in zyn hart een wreeden vyand om, dien hy ten slagtoffer strekte. Wanneer hy op 't einde van eenen schoonen dag zich op eenen grasheuvel nederzette om de frisheid des avondstonds te smaaken, kwam eene menigte van ontrustende denkbeelden zynen geest bestormen, zyns ondanks bedekten de traanen zyne wangen, hy was zyner droefheid geen meester. „ Helaas! dus luidden zyne klagten, hoe gelukkig zyn ze die de Hemel heeft laaten gebooren worden in dien staat, waarin ik my tegenwoordig bevind! zonder hartzeer, zonder kommer, smaaken zy de aangenaamheden van een eenvoudig en gerust leeven. Schootvry voor de trouwloosheden der menschen en de onstandvastigheden der Fortuine, hebben zy geen kennis van de rampen, die my tegenwoordig drukken. 's Avonds keeren zy naa den arbeid, t'huiswaards, en ontvangen, met de hartstreelendste vreugde, de liefdebetooningen van Vrouw en Kinderen. Ach! hoe ver gaan deeze vermaaken, door geene knaagingen oit verbitterd, de gewaande vermaaken der wereld te boven! Doch 'er is voor my geen geluk; ik leef te midden van de gelukkigen, zonder oit zelve gelukkig te kunnen worden. Het voorledene bedroeft my, het tegenwoordige doet my smerte aan, en ik schrik op de bedenking van het toekomende".

CLEODON was geheel verlaaten van de vrienden, die hem ten dage des voorspoeds omringden, hy ontving van hun geen den minsten troost of ondersteuning; niemand bezogt hem op het afgelegen landgoed. Doch een zyner Schoolmakkeren, met wien hy in de nauwste vriendschap geleefd hadt, die reeds veele jaaren geleden na *St. Domingo* gegaan was, de rampen zyns Vriends vernomen hebbende, hadt de gevoeligheid en edelmoedigheid om een ontwerp te zyner reddinge te smeeden. Hy schreef hem, en maande hem, met korte woorden, aan om *Frankryk* te verlaaten, op *St. Domingo* te komen, en door het huwelyk van ZELIS met zyn Zoon maar een Gezin te maaken. CLEODON stortte vreugdetraanen op het leezen van deezen brief.

brief. „ Ach! ZELIS, fprak hy tot zyne Dogter, 'er zyn op aarde nog waare Vrienden, het medelyden is in aller harten niet uitgedoofd! Laage Zielen, die my in de lachende dagen van heil omcingelden, myne rampen hebben het masker van u afgeligt. ——— Ik weet nu hoe veragtlyk gy zyt; de laagheid van uw Character maakt u onwaardig dat ik my uwer bekreune"!

Hier op befloot CLEODON de reis aan te vangen, en verkogt het weinige 't geen hy nog bezat; doch eer hy fcheep ging wilde hy voor de laatfte keer het graf zyner Egtgenoote bezoeken. Dit was 't eenig voorwerp, 't geen hem aan zyn geboorteland verbondt. „ O myne waarde Egtgenoote, dus borst hy uit, het welzyn myner Kinderen verpligt my van u af te trekken, ik leef alleen voor hun. Ik gaa niet onder een anderen hemel om 'er gelukkiger dagen te zoeken, myn Ziel kan geen genoegen meer fmaaken". ——— Hy ging, met zyne twee Kinderen aan boord van de *Victorieux*, gereed om na St. *Domingo* te zeilen. Nauwlyks waren zy buiten de *Middellandfche Zee*, om den Oceaan in te fteeken, of hun ontmoet een Algierfche Kaper: genoeg in ftaat om zich te verdeedigen, zogten zy hun heil niet in de vlugt, men maakte alles ter verdeediginge gereed. De heldenmoed des Scheepvoogds onftak die der Reisgenooten, zy deeden wonderen van dapperheid; doch niemand ftreedt kloeker dan CLEODON. Hy hadt alle zyne bezitting en het leeven zyner twee Kinderen te verdeedigen, (want zyn eigen rekende hy niets waardig.) Men zag hem, te midden van het bloedigst gevegt, het eerst op 't vyandlyk fchip fpringen, en den overwonnenen den dood of de flaverny voorftellen. Maar wat ftondt hem deeze overwinning duur! ZELIS, ongerust over haaren Vader, begaf zich buiten het kamertje waar in men haar hadt opgeflooten. Nauwlyks vertoonde deeze edelmoedige Dogter zich onder de ftrydende menigte, of zy kreeg een doodlyken flag, die haar in eens te neder velde. De naam van ZELIS ging van mond tot mond, tot dat dezelve het oor van den ongelukkigen CLEODON bereikte. In 't midden van het vreugdegeroep der Overwinnaaren hoorde hy dat zyne Dogter niet meer in weezen was. De wapens vielen hem uit de handen, hy bleef roerloos ftaan, en floeg verwilderde oogen op alles wat hem omringde; hy wilde fpreeken, maar zyne lippen hem niet ten dienst ftaan: de fmert en droefheid gaf een zo heevige fchok aan zyne Ziele, dat hy als zinneloos fcheen. Zyne medemakkers, hem omringende, poogden hem te troosten; de buitengemeene dapperheid, door hem betoond, hadt aller hoogagting verworven; eindelyk, een zwaare zugt geloosd hebbende, brak hy het droevig ftilzwygen af. „ Ach, myne Vrienden, fprak hy, heb mededoogen met eenen ongelukkigen Vader! laat my myne Dogter zien, beroof my niet van deezen troost"! Men bragt hem by ZELIS. 't Gezigt van haar bloedend lichaam, en doodbleek weezen, deedt hem uit die vlaag van bezwyming bekomen; hy deedt zyn best om de handen, die hem

hiel-

hielden, te ontkomen. „ Helaas, myn waarde ZELIS, riep hy uit, om uwen wil heb ik deeze reis aangevangen, niets dan uw geluk en welvaaren kon my beweegen om myn Vaderland te verlaaten! Ik hoopte, dat, ten eenigen dage, uwe handen myne oogen zouden luiken, dit denkbeeld beurde my op in 't grievendst myner rampspoeden. Maar neen! het ongeluk volgt my allerwegen, 'er is geen plaats, waar ik de slagen des rampspoeds kan ontwyken. Ach, myn Vriend, die dag aan dag eene Bruid voor uwen Zoon verwagt, zy is niet meer . . . . een wreede dood heeft haar ons ontroofd!

Het verlies 't geen CLEODON leedt opende eene wonde, welke het verloop des tyds nog niet hadt kunnen geneezen. Het denken aan ZELIS bragt hem zyne Egtgenoote te binnen. In een hoek des Schips geweeken, weigerde hy vertroost te worden. Geheel aan de rouwe overgegeeven, bragt hy zyne dagen weenende door. Bidden, smeeken, raadgeeven, noch vermaanen hadt eenigen invloed op zynen geest, hy antwoordde alleen door traanen. De slaap, die anderszins eene tusschenpoos in 't hartzeer verleent, ontvlood hem; hy kon de zoetigheden daar van niet smaaken. Wanneer zyn Zoon, door kinderlyke tederheden, zyn leed zogt te verzagten, zag hy hem stilzwygend aan; drukte hem in zyn armen, en stortte een vloed van traanen.

Ondertusschen naderde het Schip St. *Domingo*: men ontdekte welhaast dat Eiland der Nieuwe Wereld, waar 't geluk zynen zetel schynt gevestigd te hebben. De Scheepgenooten gaven door vreugdegeroep hunne blydschap te kennen; zy wenschten elkander geluk wegens het gelukkig ontkomen der gevaaren, aan welke men zich bloot gesteld vindt, op dat woedend en schriklyk element, 't geen zo dikmaals goed en leeven verslindt der geenen, die, door gelddorst geprangd, zich naa deeze verafgeleege oorden der Wereld begeeven. De troostlooze CLEODON nam geen deel in hunne vermaaken, de droefheid hadt alle toegangen van vreugde in zyn hart toegeslooten. Hy hieldt de oogen onbeweeglyk op de golven der zee gevestigd, en zweeg stil.

Wanneer het schip de haven binnen gezeild was, en het Volk aan land tradt, stondt 'er een onbekende op den oever, en vernam zeer nauwkeurig de naamen der geenen, die uit het schip kwamen; hy bleef, toen hy by CLEODON kwam, hem om den hals hangen: 't was zyn Vriend. „ Ach, CLEODON, *riep hy uit*, wat heeft my de tyd lang gevallen, zints ik mynen Brief aan u afvaardigde! Alle dagen ging ik het schip afwagten, 't geen u herwaards voerde, en keerde telkens weder na huis, hoopende op eenen anderen dag dat geluk te zullen genieten. Maar zie ons eindelyk vereenigd. Kom, ik heb genoeg om uwe geleden schade te vergoeden, en u 't uitgestaane leed te doen vergeeten". Vervolgens, zag hy, zonder het antwoord van CLEODON af te wagten, aan alle kanten, zoekende de toekomende Bruid voor zynen Zoon. ——— „ Ach! MEANDER, borst de ont-

roerde CLEODON uit, ZELIS is hier niet; de Zee is my zo vyandig geweest als myn Vaderland. Gy ziet, (wyzende op zyn Zoon,) het eenig goed my overgebleeven....! Meer kon hy niet spreeken de traanen en het snikken benamen hem de stem. MEANDER, gelyk aan eenen die door den donder getroffen is, verandert van kleur: zyn aangezigt. waar op de vreugde, wegens het ontmoeten van zynen Vriend, geschilderd was, betrekt met droefheid, en wordt overstort van traanen; een doodlyke ontroerenis beneemt hem 't gebruik zyner zintuigen; hy houdt het oog op CLEODON gevestigd, zonder een enkel woord te kunnen spreeken, hy bezwykt onder den last der Zielesmarte. In 't einde breekt hy het stilzwygen af met deeze woorden. „ Helaas! CLEODON, ik ben oorzaak van dit laatste onheil, had ik het niet gedaan, gy zoudt als nog uwe ZELIS bezitten, zy zou uwe smerte verzagten en u in uwen arbeid helpen! Waarom ben ik met myn Zoon niet Scheep gegaan om in *Frankryk* weder te keeren! Waarom heb ik myne goederen niet tot u overgebragt. Maar, indien de vriendschap uwe boezemsmarte kan verzagten, (want uwe rampen zyn van eene onherstelbaare natuure,) zo zult gy by my een nieuw Gezin vinden; uw Zoon zal de myne en myne Kinders de uwe weezen".

Vervolgens nam hy CLEODON by de hand, en bragt hem, benevens deszelfs Zoon, aan zyn huis, 't geen niet verre af was. Hier werd hy ontvangen als een boezemvriend van MEANDER. Elk tragtte hem alle blyken en bewyzen van de tederste en opregtste toegenegenheid te betoonen. Zy onderhielden hem niet met beuzelagtige of voorafbedagte gesprekken, de vrugten van veinsery en bedrog. Men kende in dit edelmoedig huis die kunstige beschaafdheid niet, op welke de Menschen heden ten dage zich zo zorgvuldig toeleggen, om hunne eige gebreken te bedekken, en hunne medemenschen te bedriegen. Dit Huisgezin was gelukkig, onkundig van de kunst om steeds te veinzen, en, onder den dekmantel eener gemaakte tederhartigheid, de haatlykste vyandschap te verbergen. ——— MEANDER werd op 't geheele Eiland gehouden voor een opregt openhartig Man, die geene gelegenheid, om ongelukkigen te redden, liet voorby glippen. De groote schatten, op eene regtvaardige wyze verkreegen, maakten niemands nyd tegen hem gaande; hy maakte 'er een zo deugdlyk en pryswaardig gebruik van, dat elk hem nog meerder rykdoms toewenschte. Bemind en geagt by zyne Buuren, beslisste hy de geschillen die 'er tusschen hun reezen, en niemand verzette zich tegen zyne uitspraak. Zyn mond sprak loutere waarheid, de leugen hadt noit zyne lippen bezoedeld. Hy verzoende de huisgezinnen, door tweedragt tegen elkander verbitterd; hy bragt het zyne toe om gelieven, die door bekrompenheid van omstandigheden niet konden trouwen, aan elkander te binden; hy begunstigde de Fraaije Kunsten, en spaarde geene kosten om ze tot grooter volmaaktheid te brengen. Met één woord, hy mogt de Bescherm-engel des Eilands heeten.

CLEODON, getroffen door de deugden van dit Huisgezin, gaf zich over aan de zoetigheden van eene zo agtenswaardige zamenleeving,

Hy

Hy vondt in de verkeering met MEANDER bekoorelykheden, die, van tyd tot tyd zyne droefheid verminderden. De woorden van deezen medelydenden en aandoenlyken Vriend waren een heelende balzem in zyne wonden. Doch zyn hart werd met vreugde vervuld, op 't gezigt van de zorge, die MEANDER op zich nam in de opvoeding zyns Zoons, die hem Leermeesters gaf in alle Weetenſchappen. De gelukkige geaartheid van dit Kind, gepaard met een beminnelyk en inneemend voorkomen, maakten 't zelve MEANDER zo aangenaam als zyne eigene kinderen. Hy hadt dikmaals op het geeven der Lesſen opzigt, en verzuimde niets, 't geen ſtrekken kon om hem aan te moedigen en lust tot arbeiden te geeven; doch hy behieldt aan zich zelven het hart te vormen. De raadgeevingen van een Vriend hebben dikmaals meer kragts dan de voorſchriften van een Meester, en zelf van eenen Vader. De Vriendſchap vat een toon in 't onderwyzen, die niet te ſterk is, en zagtlyk het hart inneemt en vermeestert. MEANDER werd voor zyne moeite beloond door de dank-erkentenis, en de vorderingen van BLEVILLE, (dus was de naam van den jongen CLEODON). Noit was 'er een Jongeling van beter hoope, hy bezat een verbaazend ſterk geheugen, eene leevende verbeeldingskragt, en vaardig begrip, alles beloofde van deezen kant wat men kon wenſchen; maar aan den anderen kant was 'er veel bedugtens. Hy was natuurlyk driftig en oploopend, zyne hartstogten waren woelig. Alles, wat zyne drift gaande maakte, ging zo woedend toe, dat het zyn oordeel overdwarſte; zyne Ziel was geheel ingenomen met het voorwerp 't geen haar trof. MEANDER en CLEODON alleen konden het geweld zyns Characters bedwingen; een opſlag hunner oogen deedt hem eenigzins tot bedaaren komen. De goede Lesſen veranderden middelerwyl zyne gansch vuurige geaartheid niet, zy leerden hem enkel zich 'er niet geheel en al aan over te geeven, en pogingen op zich zelven te doen om zyne buitenſpoorige driften te beteugelen. Wanneer hy ze overwon, toonde MEANDER hem hoe gevaarlyk het was naar drift te luisteren, en hoe veel men won met ze te bedwingen. De Jongeling ſtemde dit van goeder harten toe, hy beminde de deugd; en hoe kon hy nalaaten die te beminnen, daar hy dag aan dag de braafſte en deugdzaamſte voorbeelden voor oogen hadt; doch deeze liefde verflauwde, wanneer verleidende vermaaken zich aanboden. Op dat oogenblik was de goede Opvoeding, hem gegeeven, niet in ſtaat om hem ſtaande te doen blyven, hy liet zich wegſleepen door de heftigheid zyner begeerten.

'Er was toen op St. *Domingo* eene zeer ſchoone Jonge Dogter, LUCILLE. De zagtaartigheid, de zedigheid, en de onſchuld waren op haar aangezigt te leezen. Zy voegde, by deeze gelukkige gaven der Natuure, betoverende bekwaamheden, die aan eene jonge Maagd nieuwe middels verſchaffen, om 't hart der Jongelingen te verlokken; dan zy hadt een bedorven hart. De deugden welker masker zy aannam, waren enkel kunſtenaaryen om de gemoederen der Jongelingen te vermeesteren, die bykans altoos door uitwendige ſchynbaarheden in-

ingenomen, in de ſtrikken, voor hun geſpannen, vallen. Veelen waren reeds, wegens hunne onvoorzigtigheid, geſtraft, met het verlies hunner middelen. Zy mogt billyk vergeleeken worden by de Syreenen, die, volgens de Verdichtzelſchryveren, door de zoetheid haarer zangen, de Scheepvaarenden aanlokten om ze in te ſlokken. By geval kwam de jonge CLEODON in 't huis van LUCILLE; hy zag haar en werd ſmoorelyk verliefd. Dat aangezigt, waar op men de zuivere eenvoudigheid der Kindschheid las, maakte onuitwischbaare indrukken op zyne Ziel. Het huis van MEANDER werd voor hem als eene doodſche eenzaamheid, waar niets was om hem te vermaaken. Altoos ingenomen met LUCILLE, dagt hy alleen in de wereld te weezen, wanneer hy niet by haar was. Deeze opkomende drift was al te ſterk om het ſcherpziend oog van MEANDER te ontglippen. Hy bemerkte welhaast de verandering, daar door veroorzaakt, in het Charaéter van BLEVILLE. Deeze bezat niet meer die beminnenswaardige vrolykheid, zo goed en wenschlyk in de jeugd, wanneer ze niet tot buitenſpoorigheden overſlaat. Somber en droefgeestig geworden, was 'er niets in ſtaat hem uit zyne mymeringen te trekken. MEANDER zogt te vergeefsch na de oorzaak van deeze droefgeestigheid; dit was een doolhof waar in hy verwarde. Doch gehoord hebbende, dat de jonge CLEODON dikwils afweezig was, onder voorwendzel van eenige bezoeken af te leggen, nam hy de gangen van dien Jongeling waar, en ontdekte, binnen kort, het voorwerp zyner nieuwe drift. MEANDER hier over bedroefd ging by zyne Huisvrouwe; want hy deedt niets van aanbelang zonder die wyze en voorzigtige Vrouwe te raadpleegen. „ Wy hebben dus ſprak hy haar aan, wy hebben, met rede, gevreesd dat de driftige aart van BLEVILLE hem tot eenige misdaad zou aandryven. Hy is een Slaaf geworden van LUCILLE, die jonge Dogter zo berugt wegens haare ongeregeldheden, als beroemd wegens haare ſchoonheid. Alle dagen vervoegt hy zich heimlyk ten haaren huize. Dit veroorzaakt dat droevig voorkomen, dat hartzeer, 't welk ons zo zeer ontſtelt. Wy zullen in zyn hart de liefde tot de Deugd, die ik hem heb ingeboezemd, weder zoeken te ontſteeken, de verleidende geſprekken van LUCILLE hebben hem misſchien nog niet geheel en al bedorven. Doch wy zullen voor CLEODON de jammerenswaardige buitenſpoorigheden van zyn Zoon verbergen. Deeze laatſte ſlag zou hem gewis doen ten graave daalen". ——— MEANDER, die de tedere en gevoelige geaartheid zyns kweekelings kende, oordeelde den zagten weg van overreeding te moeten inſlaan, om hem af te trekken van de verkeering in een huis, waar in de ſchandelykſte ongeregeldheid gepleegd werd: en voerde hem, over zulks, deeze reden te gemoete. „ Myn Zoon! ik mag u dus noemen, dewyl ik voor u de tederhartigheid eens Vaders hebbe, ik weet welk eene noodlottige drift gy in uwen boezem koestert. Ik weet gy aanbidt LUCILLE. Gy zyt gevallen in de ſtrikken van die gevaarlyke Jonge Dogter, zy heeft uwe onſchuld bedorven, en zich van uwe ligtgeloovigheid bediend; maar het kwaad is niet onverhelplyk. Luister na de ſtem der deugd,

die

nië nog in uw hart spreekt, en u uwe zwakheid verwyt. Die knaagingen, welke uw hart van een ryten, te midden van de vuile ongeregeldheden waar aan gy u overgeeft, doen die u de elende van uwen tegenwoordigen toestand niet bemerken? Doet de doodlyke vlam, welke u inwendig verteert, u niet met leedweezen te rugge zien op die gelukkige dagen, waar in gy vrede met u zelven hadt, en een zuiver en onvermengd vermaak genoot? Myn Zoon, indien gy de gedagtenis myner lessen nog niet uit uw geheugen hebt uitgewischt; indien gy nog eenige liefde tot de deugd bezit, verbreek dan de banden, die u aan de misdaad binden, red u uit de slaavernye in welke een onteerd Vrouwspersoon u houdt: heb medelyden met uwen Vader, laat hem de smert niet gevoelen, dat hy zie hoe gy, door ligtmissery, uwe eer verzaakt en zyne hoop vernietigt. Is hy niet reeds ongelukkig genoeg? Hy verwagt van u zyne vertroosting, hy hoopt, dat gy, ten eenigen dage, de steun zyns ouderdoms zult weezen".

Bleville, ontsteld en verbaasd, durfde zyne oogen tot meander niet opheffen, hy vreesde dien braaven Man aan te zien. Naa eenigen tyd stilzwygens, wierp hy zich schreiende neder voor de voeten zyns Weldoenders, zeggende: „ Ach, meander, ik zie den diepen poel des onheils, waar in ik my zelven gedompeld heb; maar ik ben niet langer meester van my zelven. Een wreede drift heeft myn hart vervuld en verteert het zelve. O Deugd! die voortyds my ter vermaakinge strekte, en welke ik verlaaten heb om my aan de Ondeugd over te geeven, keer weder in myne Ziel, schenk my op nieuw rust en bedaardheid". Meander, geraakt door de traanen des Jongelings, beurde hem vriendlyk op, en sprak, hem omhelzende, gy ziet bleville, welke rampen de Ondeugd in haaren trein omvoert. Wanneer gy het oor nog niet geleend hadt, aan den betoverenden Syreenenzang, woonde de ongerustheid met knaagend hartzeer niet in uwen boezem. Ondertusschen waart gy gelyk aan een Zieken, die, door een brandende koorts aangetast, tot een zuivere bron wilde gaan om zynen dorst te lesschen, gy wenschte om de Deugd. Maar als iemand eens op de kromme paden der Ondeugd omdoolt, hoe veel moeite kost het hem dan niet op de regte wegen der Deugd weder te keeren! De heilloose steilte, langs welke gy tot het kwaade afzakt, is zagt en gemaklyk; de kanten rondsom dezelve zyn bedekt met bloemen, die ons aanlokken door eene heimlyke bekooring, welke wy niet kunnen overwinnen, dan door 'er het oog van af te wenden. Wapen u met mannenmoed. Dat uwe tegenwoordige toestand uwe oogen opene. Ongelukkig hebt gy niets anders dan uwe eige ondervinding, die u van uwe buitenspoorigheden kan geneezen"? ——— Bleville, van smert aangegreepen, en van berouw getroffen, dagt eenigen tyd zyne drift overwonnen te hebben: doch een lonk van lucille, welke hy, wandelende, zag, vermeesterde hem op nieuw; hy keerde tot haar weder, en vergat, in de armen der weelde, de lessen van meander, en zyne goede voorneemens.

Lucille, wier zugt voor de overdaad haare begeerte tot wellust evenaarde, het loon haarer ongeregeldheden buitenspoorig doorgebragt hebbende, besloot zich van blevilles blaakende liefdedrift te bedienen, om weder aan geld te geraaken. Zy stelde hem voor om meander van eene groote somme gelds te berooven, daar mede na *Frankryk* te gaan, en zekere Stad tot hun woonplaats te verkiezen: waar hy niet zou te vreezen hebben voor de lessen van eenen strengen Vriend, die zyne weldaaden door geduurige bestraffingen en verwyten wel duur betaald zette. ——— De Jongeling, verschrikt op dus eenen voorslag, voert haar te gemoet. „ Ach lucille, beneem my het leeven; maar beveel my zulk een misdaad niet, van welke ik gruw! Hoe! Zou ik geld steelen van mynen Weldoener, van een Man, die my aanmerkt als zyn Zoon? Hoe! zou ik myn Vader, die niets anders dan my in de wereld heeft, en die om mynen wil zyn Vaderland verlaaten heeft, begeeven"? ——— Lucille, ziende, dat de Deugd nog eenigen tegenstand boodt in 't hart van haaren Minnaar, stelde beurtlings bidden, traanen en liefkoozeryen te werk; in 't einde liet zy op hem een dier hartveroverende lonken vallen, welker kragt deeze listige Juffer wel kende. Bleville, vervoerd door de verrukkingen der Liefde, stemde alles toe, wat zy van hem eischte; zy gingen schielyk aan boord van een Schip, 't welk na *Frankryk* stevende.

Meander, die dagt, dat bleville op 't land was, ter verrigting van eenige zaaken hem aanbevolen, kon geen kennis hebben van zyn vlugt, dan naa 't verloop van eenige dagen. Hoe groot was de verbaasdheid van dien deugdzaamen Vriend, wanneer hy 't vertrek diens Jongelings vernam; doch hoe grievend zyne droefheid, toen hy bemerkte dat die ondankbaare de wetten van opregtheid zo roekloos geschonden hadt.

Cleodon, die zyn Zoon niet zag wederkeeren, en onkundig was van de minnedrift tot lucille, las op 't aangezigt van meander de rampen die hem over 't hoofd hingen. „ Ach, meander, vroeg hy, waar is myn Zoon? de traanen, die uw oog ontrollen, ontrusten myn hart". ——— Meander verhaalde hem de droeve waarheid, dat zyn Zoon met lucille na *Frankryk* vertrokken was; doch verzweeg de diefstal, waar op hy bleville betrapt hadt; dit te hooren zou een doodsteek voor den ongelukkigen Vader geweest zyn; hy raadt hem dien ondankbaaren Zoon te vergeeten, en zich aan de gevaaren der Zee niet bloot te stellen, om iemand zyner toegenegenheid geheel onwaardig. „ Helaas, myn Vriend, *sprak* cleodon, hoe! raadt gy my mynen Zoon te vergeeten. Neen, meander, neen, ik gaa heen, ik zal hem tragten op te spooren; en ben ik gelukkig genoeg van hem te vinden, ik zal hem bidden, en zyne knien omhelzen, dit zal hem vermurwen; zyn hart is mogelyk niet gansch en al voor de deugd geslooten"! ——— Wat meander ook bybragt en aandrong, hy bleef in 't vaste voorneemen om na *Frankryk* over te steeken; maar, door aanhoudende stormwinden, die het uitloopen der scheepen verhinderden, kon hy niet, dan naa 't verloop van eeni-

ge

ge maanden scheep gaan. Het schip, 't welk hem zou overbrengen, moest na *Brest*; en hy kwam, na een gelukkige overtogt, behouden in de haven dier Stad aan. CLEODON vervorderde, zonder een oogenblik te toeven, zyne reis na *Parys*, werwaards men hem gezegd hadt dat zyn Zoon misschien heen getoogen was, om 'er te vryer met zyne ligtekooisje te kunnen leeven. ——— Eenige dagen na zyne aankomst in die Hoofdstad ontmoette hy, wandelende, eenen Jongeling, die ter strafplaatze gebragt werd. De hairen hingen hem verward om 't hoofd, de doodverf bedekte reeds zyn gelaat, hy ging, met waggelende schreeden, na de plaats waar hy het einde zyner dagen wagtte. CLEODON sloeg het oog op dit schriklyk voorwerp, hy herkende zyn Zoon; hy dringt door de menigte heenen, de droefste jammerklagten uitboezemende, hy valt neder voor den misdaadiger en houdt hem by de knien vast. BELVILLE kent de stem van zynen vader: want zyne oogen waren reeds buiten staat van te kunnen zien, hy roept uit, „ Ach! myn Vader, laat af van eenen ongelukkigen Zoon, uwer liefde onwaardig. Een blinde drift heeft, na dat ze my ondankbaar en ontaart gemaakt had, de hand doen slaan aan 't leeven myns naasten." . . . . Men rukt de strafschuldige uit de armen zyns Vaders, die, door smert en wanhoop vervoerd, op dien eigen dag eerst zyn verstand, en daar na het leeven verloor.

BERIGT VAN HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WEETENSCHAPPEN TE VLISSINGEN.

IN de Vergadering van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te VLISSINGEN, gehouden den 25 September 1770, is geoordeeld, dat de vraag: *Welke zyn de bewooners van Zeeland geweest tot aan de vyftiende eeuw; hoedanig waren hunne zeden en Godsdienstplichten; en welken oorsprong en voortgang hebben de fraaye letteren, kunsten en wetenschappen onder dezelven gehad?* door het zelve in het jaar 1769 opgegeven om voor den eersten Mey 1770 te beantwoorden, best beantwoord is door den Schryver, die tot *zinspreuk* heeft gebruikt; *omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*, en die by het openen van zyn *billet* gebleken is te zyn DIDERICUS VAN CRUISSELBERGEN, *Rector der Latynsche School te Vlissingen*; waarom denzelven de prys van de gouden *medaille* is toegewezen.

Ook heeft het Genootschap geoordeeld, dat de twee zilveren *medailles*, by het *Programma* in den voorleden jaare beloofd aan de genen die de beste *memorie* of waarneming aan het zelve zouden doen toekomen, daar door *gemeriteerd* zyn by de Heeren JAN MACQUET, *Med. Doct. en Schepen te Zierikzee*, en ALBERTUS LIEFTINCK, *Ingenieur te Groningen*: de eerste wegens deszelfs Verhandeling, waar

waar by hy onderzoekt *wat het is, dat men in de Geneeskunde de werkende Nature noemt*; de andere wegens zyne Verhandelingen *over de versterking van een regulieren zeshoek*, en *de gordynen der vestingen*; waarom dan ook aan ieder derzelven eene zilveren *Medaille* is toegewezen.

Het Genootschap vertrouwt, dat, naar mate blykbaar wordt op welke eene edelmoedige wyze het zelve deze uitlokkende eere-pryzen toevoegt, de lust om naar dezelve te dingen ook algemeener zal worden, en verwacht de blyken daar van te ondervinden in de antwoorden op de vraag, opgegeven ten jaare 1769, om voor den eersten Mey 1771 te beantwoorden: *Welke zyn de reden der menigvuldige vallen of grondbraken in de zee-dyken, voornamelyk die der Provincie Zeeland, en op welke wyze konnen dezelve best voorgekomen, of daar zynde spoedigst en minst kostbaar hersteld worden?*

Thans stelt het Genootschap voor tot eene vraag om voor den eersten Mey 1772 te beantwoorden: *Mag een Natuur-Onderzoeker uit de reeds gemaakte waarnemingen en proef-ondervindingen verdere gevolgen trekken ter uitvorschinge van de noch onbekende oorzaaken der verschynselen? zoo ja, hoe verre mag hy daar in voortsgaan, en welke regelen moet hy daar omtrent in acht nemen?*

De prys gesteld op ieder van de twee bovengenoemde vragen, voor den Autheur die dezelve, naar het oordeel van 't Genootschap, best beantwoord zal hebben, is een gouden *Medaille*, op den stempel van 't Genootschap geslagen, met het Jaartal en den naam van den Schryver.

De antwoorden op de vraag moeten niet met den eigen naam des Schryvers, maar met eene *zinspreuk* geteekend, en met een verzegeld *billet*, het welk dezelfde *zinspreuk* tot opschrift heeft, waar in des Schryvers naam en adres gemeld zyn, verzegeld aan den Heer *Justus Tjeenk*, *Secretaris* van dit Genootschap, zeer leesbaar geschreven, in het Nederduitsch, Fransch of Latyn *franco* worden toegezonden.

Ieder een, wie hy ook mag wezen, staat vry naar den prys te dingen, uitgezonderd hun die in eenig opzicht Leden van dit Genootschap zyn. Ook zal het den genen, die den prys behalen zal, niet vryslaan zyne verhandelinge, waar op hem de prys is toegewezen, het zy in 't geheel of ten deele, het zy afzonderlyk of by eenig ander werk te doen drukken zonder uitdrukkelyke toestemminge van dit Genootschap.

Evenwel zal het den Leden, des goedvindende, vrystaan om, schoon zonder naar den prys te dingen, over de opgegevene vragen te schryven, en derzelver antwoorden op de bepaalde wyze, alleen met byvoeging van de woorden *Lid van het Zeeuwsch Genootschap* achter de *Zinspreuk*, te laten toekomen, ten einde het Genootschap daarvan ook een nuttig gebruik voor het algemeen, het zy door der-

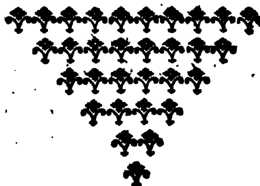
zel-

zelver Verhandelingen geheel, of by uittrekfels van het byzonderfte, mede te deelen, konne maken.

En ten einde de Verhandelingen door zulken, die *geen Leden* zyn, toegezonden, en uit welke maar eene den prys behalen kan, evenwel niet in het duister blyven zouden, zal het Genootfchap ook daar van gebruik maken, en dezelve of geheel of ten deele met den druk gemeen maken, 't zy onder de bygevoegde zinfpreuk, of met melding der naamen, indien de Schryvers dezelve aan het Genootfchap gelieven te openbaren, na dat de prys zal zyn toegewezen, en zulks in de nieuwspapieren zyn bekend gemaakt.

Alle de antwoorden zullen moeten ingegeven zyn voor den eerften Mey 1771 en 1772, na welken tyd geene meer tot den prys zullen worden toegelaten.

Dit Genootfchap zal ook ontfangen alle zoodanige ftukken, welke aan het zelve, door wie het zy, worden toegezonden, behelzende eenige nieuwe uitvindingen of verbetering van oude waarnemingen over onderfcheidene takken der kunften en wetenfchappen, en wat meer zou kunnen ftrekken om derzelver uitbreiding te bevorderen; en ten einde een ieder daar toe aan te moedigen, zal het Genootfchap noch twee zilveren Gedenkpenningen uitdeelen aan de genen, die aan het zelve de twee befte memorien en de befte waarneemingen zullen hebben toegezonden.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *September* 1770.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	Barometer. 's midd.	Barometer. 's av.	Therm. mo.	Therm. mi.	Therm. av.	Winds Streek. 's morg.	Winds Streek. 's midd.	Winds Streek. 's av.	Weder. Gesteldh.
1	30. 0	30. 0	30. 0	62	69	59	N	N	N	Helder.
2	29. 11½	29. 11½	29. 11	62	69	62	O	O	O	———
3	— 10	— 10	— 10	63	67	63	Z O	Z O	Z O	— R. W.
4	— 10½	— 10½	— 9	64	66	63	O	N	N W	Betr. H.R.
5	— 8	— 8	— —	64	65	64	N W	N W	N	— Reg.
6	— 10½	— 11	— 11½	64	70	62	N O	N	N O	———
7	— 11	— 10½	— 9½	62	72	59	O	———	Z	———
8	— 8	— 8	— 7½	60	64	58	Z W	N W	N W	— Held.
9	— —	— 9	— 9½	60	67	59	N	N	N O	Buijig.
10	— 9½	— 9¼	— 8½	62	67	60	N W	N W	N W	———
11	— 7½	— 6½	— 5½	60	66	60	W t Z	Z W	Z W	———
12	— 4½	— 4	— 4	62	66	58	Z	Z	Z	———
13	— 4¼	— 5½	— 7½	62	66	58	Z W	W	W	———
14	— 10	— 11	— 11½	62	67	64	W	———	———	———
15	— 11½	30. 1	30. 1½	64	71	62	Z	———	———	Reg.Held.
16	30. 1½	— 2	— —	64	76	67	———	Z	Z	Helder.
*17	— —	— 1½	— 1¼	66	77	69	———	———	———	—N.Ligt.
18	— 1	— 0¼	29. 11	66	78	67	———	———	———	———
19	29. 11¼	30. 0	30. 0	67	70	63	———	W	W	— Wind.
20	— 11½	29. 11½	— —	62	69	62	Z W	Z	Z	Betr.Held.
21	— 10½	— 10	29. 8½	62	72	63	Z t O	Z W	Z W	H. Weerl.
22	— 8	— 7½	— 7	62	62	57	Z	———	———	— Buij.
23	— 6¼	— 6¼	— —	58	62	59	Z W	W	N W	Buijig.
24	— 8	— 9	— 8½	60	61	59	N W	N W	Z W	———
25	— 8	— 7¼	— 6½	61	68	63	Z	Z	Z t O	Reg.W.l.
26	— 7½	— 6	— 5½	62	70	64	———	———	Z	Betr. Buij.
27	— 6	— 7½	— 9	63	67	63	W	W	W	Wind Hel.
28	— 10½	30. 1	30. 2	62	65	56	———	W t N	W t N	Buijig.
29	30. 2	— 2½	— 3½	59	63	54	W t N	———	N	Held.Wol.
30	— 3½	— —	— 0	52	64	60	Z W	Z W	Z W	— Reg.

Hoogste Barometer d. 30. 3½ }
Laagste Barometer d. 29. 4 } middelb. d. 29. 9¼

Hoogste Thermometer gr. 79 }
Laagste Thermometer gr. 52 } middelb. gr. 65¼

* Den 17 's namiddags ten 3 uuren 79 graden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING VOOR DE KOOPLIEDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

Vermoeit u niet om Ryk te worden.

SALOMO (*).

HEt bovengeplaatste zeggen van den wysften der Koningen, *Vermoeit u niet om Ryk te worden*, is, naar den letter en den zin, rechtstreeks overgesteld tegen de heerschende grondregels en gewoonten der Menschen. Niets schatten zy zo hoog als de Rykdommen; niets zoeken zy zo onvermoeid of met zo veel drifts, en desniettegenstaande zal, op een onpartydig onderzoek, dit zeggen van SALOMO een Voorschrift der waare Wysheid behelzen.

Dat eene goedertierene Voorzienigheid overvloedig gezorgd heeft, voor het groot Gezin des Menschdoms, is blykbaar voor elk opletteriden. In het huis onzes Vaders is broods genoeg, ja meer dan noodig. En om een bescheiden deel daar van te verkrygen, zyn de meesten in staat. —— Onder de zodanigen, die van liefdegaven leeven, zyn 'er zommigen, ongetwyfeld, in die afhanglykheid gebragt, door ongelukkige toevallen, welke de Menschlyke voorzigtigheid niet kon voorzien of afweeren. Dan een veel grooter gedeelte vindt zich, door onvoorzigtigheid, luiheid of ondeugd in armoede gedompeld.

Maar, schoon een voeglyk deel van tydlyke genietingen binnen 't bereik van ver de meesten is, kunnen slegts weinigen groote Rykdommen magtig worden, en deeze bedenking alleen verschaft ons geen gering bewys voor den Regel van SALOMO, *Vermoeit u niet om Ryk te worden*.

Door nu en dan een voorbeeld te hooren, (en 'er zyn zulke voorbeelden,) van iemand, die, met weinig begonnen hebbende, duizenden op een gehoopt heeft, wordt 's Menschen verbeelding kragtig gekitteld, en zyne begeerte in vlam gezet: zy hebben de vuurigste hoop om even zo

(*) *Spr.* XXIII. 4.

zo te zullen ſlaagen, niet bedenkende, dat veelen, die dezelfde hoop koesterden, en misſchien nog beter gelegenheden hadden, dan zy hebben, zich te leur geſteld vonden tegen één enkelden, wiens hoop en poogingen met eenen gewenschten uitſlag bekroond zyn.

Onder de dingers na Rykdom vindt men 'er, die door een ſtouten en ſchielyken ſlag, hun oogmerk poogen te bereiken. Zy zyn te ongeduldig, om de uitwerkzels van trapswys vorderende middelen af te wagten. Maar die gelukkige toevallen, welke eenige gunſtelingen der Fortuine, binnen kort, tot eene zeer groote hoogte hebben opgeheeven, gebeuren zeldzaam. Dit ſlag van onderneemingen, die den Waaghals met de uitzigten van groote en ſpoedige winſten ſtreelen, zyn doorgaans zeer hachlyk. Veelen, die dezelve ter hand namen, beklaagen nu de beſchreienswaardige gevolgen van hunne onvoorzigtigheid en dwaasheid.

Dan ik behoef niet te ſpreeken van deeze wanhoopige onderneemingen, die meest altoos ſlegt of op 't verderf uitloopen. —— Ik begryp, dat 'er geene handelingen, met hoop om winst te doen, begonnen worden, of zy hebben eenig gevaar. De uitſlag hangt af van zeer onzekere gebeurtenisſen. Ontwerpen, die, in de beſpiegeling, ſtreelende denkbeelden van eene gelukkige uitkomst verwekken, feilen dikwyls als het 'er op aankomt. —— En naar maate de Handel zich uitbreidt, vermenigvuldigen de gevaaren. Hoe zamengeſtelder een werktuig zy, hoe meer het onderworpen is aan wanorde en ongeſteldheid. Een wyduitgeſtrekte handel doet iemand afhanglyk van anderen worden, en brengt hem in grooter gevaaren. Listige Menſchen liggen altoos te loeren, om de onbedagtzaamen te verſtrikken en op te ligten. En men heeft ten allen tyde geen aandagts genoeg op de omſtandigheden der Perſoonen, die wy vertrouwen. Om den kring onzer bezigheden uit te ſtrekken, vertrouwt men de zodanigen, wier omſtandigheden, ten besten genomen, ſlegts twyfelagtig zyn. —— In de daad, de oplettendſte en voorzigtigſte kunnen bedroogen worden. In deeze Eeuw van uitwendig vertoon en verkwisting, kan men op de uiterlyke omſtandigheden niet afgaan. Wy ontmoeten dagelyks blyken, dat wy ons niet kunnen verlaaten op eenig uitwendig merkteken van rykdom en welvaard. Onteibaar zyn de voorbeelden van bankbreuken der zodanigen, die in kleeding, huizen, huisraad, toe-

toestel en alles wat tot eene kostbaare leevenswyze behoort, de Grooten na de kroon steeken.

De veelvuldige Bankroeten in dit Land zyn waarlyk verbaazend. Eenige heilzaame gestrengheden schynen noodig om den voortgang van dit voortvreetend kwaad te stuiten. Het roept om de kragtdaadige en spoedige tusschenkomst der wetgeevende Magt. De wanagting, in betere tyden, van Bankroeten onafscheidelyk, schrikte de Menschen eenigermaate af van maatregels te neemen, die eenigzins strekten om zulk eene schandelyke uitkomst hervoort te brengen. —— Dit bedwang is opgeheeven. —— Het is dermaate in de mode gekomen bankroet te gaan, dat zulks nauwlyks voor een vlek in iemands character wordt gehouden. En wy zien dikwyls Menschen, wier goederen maar weinig konden strekken om de eischen hunner Schuldeischeren te voldoen, kort na het afmaaken, zo weltsch en kostbaar voor den dag komen als oit te vooren. Men kan eeniger onbeschaamdheid niet beschouwen, zonder de hevigste aandoeningen van verontwaardiging te gevoelen (*).

Ik wilde den ongelukkigen niet hard vallen. 't Is myn oogmerk geenzins om, zonder onderscheid, allen, die te kort komen, te veroordeelen. Ik wil onderscheid maaken tusschen hun die buiten staat zyn van te kunnen betaalen, door verliezen en te leurstellingen, ontstaan uit de wisselvalligheid der ondermaansche dingen; en anderen, die zich in dit geval bevinden, door wilde groote uitzigten of eene bui-

(*) Ik merk hier, by wyze van aantekening, op, dat, indien de Menschen, door eenen gunstigen ommekeer der omstandigheden zich in staat bevinden, om hunne schuld, die zy voortyds maar gedeeltlyk konden voldoen, geheel te betaalen, zulks hun onvermydelyke pligt is. Hoe vry ook volgens de Wet, zyn zy 'er geweetens en billykheidshalven toe verbonden. Ik gaa verder, en stel dat het hun pligt is, door naarstigheid en zuinigheid, zich daar toe, indien het mogelyk is; in staat te stellen. Wat zy, voor dus alle hunne schulden betaald te hebben, meer verteeren dan noodig is tot een voeglyk onderhoud, is eene onverschoonelyke verkwisting van eens anders goed. Ik weet wel deeze beginzels stemmen niet overeen met het algemeen aangenomen Stelzel van Zedeleere; het heerschend Stelzel is ruimer en toegeevender; nogthans hebben eenige weinigen de waarheid van den opgegeeven regel erkend, en gevolgd; en dit is byzonder geschied door een Heer die nu in deeze Stad *Londen* in een zeer aanzienlyken staat leeft. Ik eerbied zyn Character; dewyl, naar 't zeggen van POPE. *Een Eerlyk Man het heerlykst Werk van God is.*

buitenſpoorig verkwistende leevenswyze. De eerstgemelden verdienen medelyden en onderſtand, de laatstgenoemden niets dan veragting en afſchrik. —— Hoe ongelyk zyn de Wetten, welke de doodſtraf ſtellen op een ongelukkig Man, die iemand openlyk aantast en van een weinig gelds berooft, terwyl ze iemand ongeſtraft laaten, die, onder den ſchyn van eerlykheid, en, misſchien, onder het masker van Vriendſchap, den onbedagten en niets kwaads vermoedenden van alles ontzet?

Het is buiten myn beſtek, en het zou my verre van myn oogmerk verwyderen, alle de oorſprongen van het kwaalyk gelukken in den arbeid, om ryk te worden, op te haalen. Dan welke die ook mogen weezen, vast gaat het, dat de meesten der zodanigen, *die zich vermoeien om Ryk te worden*, geheel niet ſlaagen in hun oogmerk. En my dunkt, dat de waarſchynlykheid van vergeefsch veel tyds te verkwisten, en vrugtloos allen arbeid aan te wenden, een verſtandig Mensch moet te rugge houden van eene onderneeming, die zo weinig van eenen gelukkigen uitſlag ſtaat gevolgd te worden, of dien belooft.

Doch dit is het eenigst of het ſlegtst gevolg niet. Hy *die zich haast om Ryk te worden*, merkt niet op, zegt de Koninglyke Prediker, *dat de Armoede hem zal overkomen*. Veelen hebben hunne middelen verlooren, door hunne te ſterke begeerte om ze te vermeerderen. De Armoede overviel hun, terwyl zy de harsſenſchimmige uitzigten op groote bezittingen vormden. Zy ſtaan gelyk met den hongerigen Man, die droomt dat hy eet, maar hy ontwaakt en is niet verzadigd; met den dorſtigen, die in den droom drinkt, en wakker wordende van dorst verſmagt. Hoe grievend is zulk een onverwagte ommekeer voor eene Ziel die na grootheid ſtaat! —— Zommige onbuigzaame Geesten zyn 'er door aangezet tot wanhoopige bedryven.

Ook bezit een ieder de kunst niet, (ſchoon men in deeze vondryke eeuwe vry verre gevorderd is,) om een bedorven ſtaat te herſtellen. Menſchen, die boven den gewoonen rang leefden, en hadden zy te vrede geweest met de goede gaven, die de Voorzienigheid hun toeſchikte, in dien gelukkigen ſtaat zouden hebben kunnen blyven, zyn, door de greetigheid na groote winſten, in de harde noodzaaklykheid gebragt, om tot hun beſtaan eenig laag en ſlaafsch werk by der hand te neemen: en het kwynend overſchot huns leevens in de bitterheden van zorg en zelfveroordeeling door te brengen. —— En hoe zeer moet het

ſtrek-

ſtrekken tot verzwaaring van hun onheil, indien zy, 't geen dikwyls gebeurt, hunne huisgezinnen in hunne rampen hebben ingewikkeld! Iemand die alle aandoeningen der menschlykheid niet heeft uitgeſchud, moet op het diepst getroffen worden op de bedenking dat hy, door zyne hoogmoedige ontwerpen, zyne naastbeſtaande en dierbaarſte bloedverwanten van hunne genietingen en hoope beroofd, en hun, ſchoon in overvloed gebooren, en tot eenen gróoten ſtaat opgebragt, tot de laagheid van een ſlaafsch leeven vernederd, en, ik mag het 'er vrylyk byvoegen, blootgeſteld heeft aan de konſtenaaryen der geenen, die, met een helsch vermaak, den ondergang zoeken van verdrukte en onbeſchermde onnozelheid.

De heillooze uitwerkzels van den vergeefſchen arbeid, om Ryk te worden, ſtrekken zich zomtyds zeer wyd en verre uit. Wanneer iemand, wiens handel uitgebreid is, te kort komt, lyden 'er veelen en eenigen geraaken geheel ten gronde. Niet veele jaaren geleden, gebeurde 'er een geval, 't welk hier tot opheldering kan dienen. —— Misſchien kent gy den Man van wien ik zal ſpreeken. —— Hy bezat ſchranderheids genoeg tot den Handel; en, door zyn gelukkig ſlaagen in den beginne, vondt hy zich, ſchoon van laagen afkomst, in ſtaat, om als een Man van fatſoen te leeven. Hadt hy zyne uitzigten niet wyder uitgeſtrekt, niets kwaads was 'er bedreeven; doch zyne eerzugt kende paal noch perk. Koninglyke inkomſten zouden nauwlyks toegereikt hebben om zyne oogmerken te volvoeren. Hy ſcheen den handel van de geheele wereld te willen dryven. Hy nam groote ſommen gelds op van den een en den ander. Zyne Vrienden ſchooten ryklyk; en zyne agting was zo wel gevestigd, dat zy niet twyfelden aan de zekerheid der opgeſchoote penningen. Maar de uitkomst toonde, dat zy zich deerlyk bedroogen. Zyne zaaken geraakten in de war; de zwaarigheden namen toe, en werden geheel onoverkomelyk: eindelyk zat alles vast; men voorkwam, door zekere kunſtenaary, de uitvoering van zekeren last; en tot dit uur is ſlegts een zeer klein gedeelte zyner verbaazend groote ſchulden betaald. —— Ik zal niet onderneemen om op te tellen, hoe veele huisgezinnen daar door in ongelegenheid en armoede geraakten. Zyn val was gelyk aan het inſtorten van een hoog verheven gebouw, 't welk veelen onder zyne overblyfzels verplettert. Het verdient, egter, byzonder vermeld te worden, dat de tyding van zyn Bankroet zyn eenen Broeder den dood deedt, en, 't geen nog

jammerlyker is, den ander in krankzinnigheid ftortte. — Dusdanig, Myne Heeren, waren de droeve uitwerkzels eenes onleschbaaren gouddorsts? Mogt het voorbeeld van deezen Man eene heilzaame waarfchuwing voor anderen weezen! en (indien hy nog leeve) dat de Genade, die den grootften der zondaaren tot bekeering bragt, hem boetvaardigheid en vergiffenis fchenke!

'tIs niet ongebruiklyk voor de zodanigen, die zich in bezwaardheid omtrent hunne wereldlyke omftandigheden bevinden, ongeoorlofde middels te gebruiken, om, voor een tyd, eenige verligting te hebben. Welke deeze middels zyn, behoef ik niet byzonder op te tellen. Zy zyn, by te veelvuldige onlangs gebeurde voorvallen, aan 't oog der wereld bloot gelegd. Veele werken der duisternisfe zyn aan 't licht gebragt, die de agting hunner daaderen (waar van eenigen, het fmert my zulks te moeten zeggen, den dekmantel van Godsdienst droegen,) deeden verdwynen en hunne naamen met fchande brandmerkten. — En voor menfchen, niet geheel onverfchillig wegens het verliezen van hun character, moet dit verlies allergrootst en fmertlykst vallen; maar, wanneer dit gebeurt in belyders van den Godsdienst, bepaalt het zich niet tot hun alleen, het onteert hunne belydenis, en geeft den vyanden daar van gelegenheid om triumph te roepen en te lasteren. Niets is fchadelyker voor de belangen van den Godsdienst, dan de laage kunftenaaryen der gewaande Vrienden en Voorftanderen van den zelven. Hunne ontdekte geveinsdheid is aanftootlyk en fchadelyk, als de pest. Bedrieglyke belyders van den Godsdienst behooren onder de veragtlykfte en affchuwelykfte leden der Maatfchappye. Zy zyn gelyk de Zoon des verderfs, die tot den Zaligmaaker der Wereld fprak: *Wees gegroet Rabbi*, en hem verraadde. — Staat den zodanigen geene byzondere ftraffe te wagten? — Ja, de wraak des Hemels zal op hunne hoofden met tienvoudige woede losbarften. De diepfte plaatzen der Helle zyn voor hun gefchikt.

Ik ben niet onkundig van de Zelfbedriegery van 't menschlyk hart. 't Is niet onwaarfchynlyk, dat gy op een gelukkigen uitflag hoopt, hoe zwaare mislukkingen u ook gedurig overkomen. Ik wil eens veronderftellen, om het ftuk ook van eenen anderen kant in te zien, dat het u gelukt. Maar ik vrees, gy hebt een al te hoog denkbeeld opgevat van uwe beooging. Rykdom is in 't bezit verre van dat geen op te leveren, 't welk het in 't vooruitzigt belooft.

looft. 't Is, gelyk onze Zaligmaaker zegt, *niet gelegen in den overvloed dat iemand leeft van zyne goederen.* Eene waarneeming bevestigd door de geschiedenissen van oude tyden, en de ondervinding deezer dagen.

Salomo, die ons vermaant, *ons niet te vermoeien om ryk te worden*, was ten vollen overtuigd van de ydelheid der Rykdommen; hy bezat onuitputbaare schatten; hy gaf zich over aan alles wat eene vrugtbaare verbeelding kon verzinnen. Hy bezat alle mogelyke voordeelen om 'er genot van te hebben; hy wendde alle poogingen aan; doch zy liepen op ydelheid uit. *Ik maakte my*, dus hooren wy hem dit stuk voorstellen, *ik maakte my groote werken, ik bouwde my huizen, ik plantte my wyngaarden, ik maakte my hoven en lusthoven, en ik plantte boomen in dezelve van allerlei vrugt. Ik maakte my vyvers van wateren om daar mede te bewateren het woud dat met boomen groende. —— Ik had een groot bezit van Runderen en Schaapen. —— Ik vergaderde my zilver en goud en de kleinodien der Koningen en der Landschappen. —— Ik werd groot en nam toe meer dan iemand, die voor my te Jerusalem geweest was. —— En al wat myne oogen begeerden, dat onttrok ik hun niet, en ik wederhieldt myn hart niet van eenige blydschap.* —— Let hier op zyne eigene openhartige belydenis! —— *Toen wendde ik my tot alle myne werken, die myne handen gemaakt hadden, en tot den arbeid, dien ik werkende gearbeid had, en ziet het was al ydelheid en kwelling des geests, en daar was geen voordeel onder de zonne.*

Wy zullen ook geen rede vinden, om een hoog gevoelen van den Rykdom te vormen, indien wy in aanmerkinge neemen wie 'er veel al bezitters van zyn. De Psalmdichter merkt op, dat, ten zynen tyde, de *Godloozen toenamen in vermogen*, en Rykdommen verkreegen, en dat zy, *die de hovaardy omringde als een keten, en 't geweld bedekte als een gewaad, die hun mond tegen den Hemel zetten, God lasterden, en wier tonge op aarde wandelde en anderen versmaadde*, —— meer hadden dan hun hart kon wenschen. En zyn ze, in onze dagen, bepaald tot Menschen van verstandige en goede beginzelen? Strekken zy tot een blyk van het uitmuntend character hunner bezitteren? Vallen zy niet ten deele aan de baatzoekendste, slegtste, onderdrukkendste en snoodste onder de Kinderen der Menschen, de voorwerpen van algemeene veragting? Hoe veelen hebben overvloed van Rykdom, en weigeren, nogthans, de geringste ondersteuning aan de noodlydenden te schenken? Hoe veele bezitters van groote schatten gunnen zich zel-

ven de behoeften deezes leevens niet, en maaken zich schuldig aan allerlei laagheden, om dagelyks iets aan hunnen nutloozen voorraad toe te voegen? Hoe veelen hebben hunne bezittingen by een geschraapt, door hunne medeburgers te bedriegen, of den Staat te kort te doen, en volhardden met ze te vermeerderen, door dezelfde laage en schandelyke middelen! —— Hoe veelen, aan den anderen kant, misbruiken hunnen overvloed tot zondige einden, door ze te doen dienen tot overdaad en vuile wellusten, tot het verleiden der deugd, en de onbedwonge voldoening hunner beestagtige driften? —— Dienen deeze voorbeelden niet om aan te toonen, dat de Rykdommen weinig te beduiden hebben in 't oog der Opperste Wysheid?

Een maatig deel van de geschenken der Voorzienigheid zal zo wel onze weezenlyke behoeften vervullen, als de ruimste bezittingen; en ons even goed die maate van genieting bezorgen, welk tydlyk goed ons kan schenken. Indien wy onvergenoegd zyn in middelbaare omstandigheden, zullen wy 't ook weezen in den grootsten overvloed. *Hy die het geld lief heeft wordt des gelds niet zat, en die den overvloed lief heeft wordt des inkomens niet zat.* ——— De Rykdommen brengen hunne zorgen, bekommernissen en behoeften mede. Als iemand groot wordt naar de wereld, krygt hy nieuwe voorwerpen van begeerte, bezorgdheid en kwelling. Veelen hebben beleden, dat de vermeerdering van bezittingen hun genoegen en geluk verminderde. Over 't algemeen is 'er meer waar genoegen in eenen middelbaaren leevensstand, dan onder lieden van hooger rang. Dikwyls treft men weezenlyker blydschap aan in een boeren stulp dan in het paleis eens Konings. Zy die geluk in de rykdommen zoeken, zoeken de leevenden onder de dooden.

Het algemeen aangenome plan, dat men zich voorstelt, is schatten te verzamelen, en dan stil te leeven, om 'er genot van te neemen. Doch, in de daad, veelen der zodanigen, die dit ontwerp ter uitvoer gebragt hebben, moeten onder de ongelukkigen gerekend worden. Zints lang gewoon aan de woelingen der bezigheid, is de ledige tyd hun een ondraaglyke last, zy weeten dien niet aan te vullen. De onvermoeide vlyt, aangewend tot het verkrygen van Rykdom, het beschaaven huns verstands belet hebbende, vinden zy geen smaak in boeken of in eene verstandige verkeering, geen smaak in weetenschappen of fraaije kunsten, waar uit de voornaamste vermaaken van het stille leeven voortvloeien; en te leurgesteld zynde, in hun beoogd geluk,

luk, worden zy gemelyk en knorrig, gedrukt door eene menigte van ingebeelde kwaalen, ongemaklyk en lastig vóor zich zelve en allen, die rondsom hun zyn.

Maar eens toegeſtaan zynde, dat de Rykdommen aan de algemeene verwagting ten vollen beantwoordden, is egter dan nog de Onbeſtendigheid daar op niet met de duidelykſte letteren geſchreeven? Kunnen duizenderlei middels u niet in één uur berooven van 't geen gy verzameld hebt, door eene vlytige beoefening van veele jaaren? *De Rykdommen maaken zich*, gelyk de wyze Vorst het keurlyk uitdrukt, *vleugels als een arend, die ten hemel vliegt*; zy gaan ſchielyk weg, en zonder hoope van oit weder te zullen keeren. —— Of, veronderſtel, dat zulk een ramp u niet treffe, egter zal de dood vroeg of laat u daar van berooven. *Gy hebt niets in de wereld gebragt, en 't is even zeker, dat gy 'er niets uit zult draagen*, en, wanneer men den dood minst verwagt, is dezelve dikmaals 't naast by. Wanneer gy uwe hoogſte wensch verkreegen hebt, en denkt neder te zitten om uwen vergaderden ſchat te genieten, op dien eigen dag zullen mogelyk uwe oogmerken verydeld worden. Dus is het veelen vergaan, die zich eene lange reeks van aardſche gelukzaligheden beloofden. De Ryke man, in de gelykenisſe, ſprak, *ik zal myne ſchuuren afbreeken en grooter bouwen, en daar in zal ik alle myne vrugten en goederen verzamelen. En ik zal tot myne Ziele zeggen, Ziele, gy hebt veele goederen opgelegd voor veele jaaren: neem rust, eet, drink, en wees vrolyk. Maar God zeide tot hem, Gy dwaas in deezen nagt zal uwe Ziel van u geëischt worden, en 't geen gy vergaderd hebt, wien zal het zyn?* —— Niets kan onvaster niets verganglyker weezen dan de Rykdommen deezer Wereld, en niets zal in de uure des doods ons minder onzer angſtige zorgen waardig ſchynen.

Wy zyn geſchikt voor de Onſterflykheid! Ons tegenwoordig beſtaan is alleen een ſtaat van voorbereiding tot eenen toekomenden, welke dit oogenbliklyk tooneel voor ons van een oneindig aanbelang maakt. Het verdient, over zulks, uwe byzondere opmerking, dat, terwyl gy te angſtig bekommert zyt omtrent uwe tydlyke belangen, gy gevaar loopt om uwe eeuwige te verwaarloozen, gy hebt u de gewigtige vraag onzes Zaligmaakers te herinneren. *Wat baat het een Mensch ſchoon hy de geheele wereld winne, en zyne Ziel verlieze?*

Schoon het vry algemeen aangenomen begrip zy, dat het gemaklyk valle zich van de belooning der hemelſche Geluk-

lukzaligheid te verzekeren; geeft ons de Heilige Schrift daar van een gansch ander denkbeeld. Daar in wordt ons uitdruklyk geleeraard, *dat de poort nauw en de weg smal is die ten leeven leidt.* Wy hooren ons geduurig opwekken, *om te arbeiden, te loopen, en te stryden*, om de kroon der onsterflykheid te verkrygen. Een bloote naam, eene enkele mondbelydenis, kan ons de Godlyke gunste niet waardig of geschikt maaken voor de gelukzaligheid der Hemelingen. — GOD aan te roepen om genade en zaligheid, in onze jongste oogenblikken, of de gedagtenistekens van den dood onzes Verlossers te ontvangen, als wy den geest geeven, kan niet tot vergoeding strekken voor een leeven doorgebragt in onverschilligheid omtrent onze eeuwige belangen. — 't Is onmogelyk! — Wy moeten ons geschiktheden eigen maaken, overeenkomstig met den staat der gezaligden, of wy zullen noit in denzelven ingaan. Wy moeten eene bevoegdheid verkrygen om deelgenooten te worden met de erven der Heiligen in het licht. Deeze is alleen te bekomen, door een ernstig en naarstig betragten van de Godsdienst-pligten, onder medewerking van den Heiligen Geest; door geduurig herhaalde godvrugtige bespiegelingen der Godlyke Volmaaktheden, van zyne Goedheid reeds den Menschdomme beweezen, byzonder in het roemryk werk der Verlossinge door den dood zyns Zoons, en de onschatbaare gelukzaligheden, die hy in den hemel heeft weggelegd, *voor allen, die hem lief hebben.* Dusdanige oefeningen en beschouwingen strekken eigenaartig, om de Ziel eerbied voor de Godheid in te boezemen; haar eene gelykvormigheid met de zedelyke Volmaaktheden des Allerhoogsten te doen aanneemen, vermaak in zynen dienst te scheppen, en naar zyne gunst te streeven. Maar vinden Menschen, geheelenal met de zorgvuldigheden en bekommernissen deezer wereld ingenomen, tyd, of gevoelen zy lust, tot zulke verheevene en heilige bezigheden? Tragten zy niet veel eer de gedagten van GOD, den Zaligmaaker, de Eeuwigheid, en de Onsterflykheid der Zielen te verbannen, als niet overeenkomende met hunne hoofdbezigheid; of liever als geschikt om hunne drift, in het najaagen der ydelheden, te beteugelen? Verwaarloozen zy zelfs den openbaaren Eerdienst niet, ontheiligende den heiligen dag, die geschikt behoort te worden tot den dienst van GOD, door dien tot hunne tydlyke zaaken te besteeden?

Zy zyn zo wel blootgesteld aan groote verzoekingen om de wetten der zedelykheid te schenden, als om de pligten van

van den Godsdienst te verzuimen. *Zy die ryk willen worden*, zegt de H. PAULUS, *vallen in den ſtrik en in veelerlei verzoekingen*, en 't is bykans onmogelyk, *dat zy zich vast houden aan hunne opregtheid*. Zy voelen zich bykans onwederſtaanbaar aangedreeven, om, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt, een onbehoorelyk gebruik te maaken van de onkunde, onoplettenheid, of noodwendigheid van anderen, en, om, zo zy tot geene ſtoute daaden van bedrog overſlaan, ten minſten die ſlinkſche ſtreeken en kunſtenaaryen te pleegen, waar van een eerlyk gemoed gruwt, en, ſchoon door 't gebruik als gewettigd, de opmerking van den Regter der Aarde niet ontgaan zullen. —— Niet weinigen der geenen, die in deeze wereld groot geworden zyn, inzonderheid wanneer zy in korten tyd ten toppunte van tydlyke grootheid opſteegen, hebben zich bediend van zulke middelen, dat de herinnering daar van hun met rede moet doen beeven.

Daarenboven, gelyk het ſtaan na Rykdommen valſtrikken ſpant, zo brengt het bezit derzelven ons in verzoekingen. De Voorſpoed heeft dikmaals de droevigſte jammeren geteeld, 's Menſchen gemoed en zeden dermaate bedorven, dat geene uitwendige voordeelen, hoe groot ook, dit bederf kunnen vergoeden. Dat daar door het hart van GOD en Godsdienst dikmaals vervreemd wordt —— en de genegenheid om anderen goed te doen, terwyl het vermogen daar toe meerder is, vermindert —— en men zich overgeeft aan een losbandig leeven vol ongeregeldheden, is iets waar van niemand, die eenige kennis heeft aan het gedrag der Stervelingen, kan onkundig weezen.

Wanneer de Menſchen niet zo zeer bedorven worden, door den Voorſpoed, dat zy allen Godsdienst agter den rugge werpen, de banden van Regt verbreeken, de paalen der Maatigheid overſchreeden, neemen zy niet zelden een trotſchen aart aan, en betoonen zich heerschzugtig in hun gedrag. —— Binnens huis zyn zy knorrig, ongemaklyk, dwingend. —— Buitens huis onbeſchoft, oninſchiklyk, overheerſchend. Trotsheid is het hoofdgebrek der geenen, die uit een gemeenen ſtaat tot een aanzienlyken ſtand zyn opgeklommen. Naar maate van hun geluk over hunne verdienſten oordeelende, en hunne aangelegenheid naar hunnen rykdom afmeetende, ſchatten zy zich hooger dan zy behooren te doen. En hun hoogmoed geeft den doodſteek aan hun geluk. Zy worden ligt verſtoord. Zy vinden zich blootgeſteld aan ontelbaare kwellingen, waar van anderen ont-

ontheeven zyn, en het brengt hun in ongunst en veragting van allen — die niet van hun afhangen. Weinig voorbeelden ziet men van Menschen, die beter en gelukkiger geworden zyn door overvloed van Rykdommen, terwyl de voorbeelden van het tegenovergestelde zich in menigte opdoen.

Ik wil geenzins ontkennen, dat de Rykdommen tot de allervoortreflykste einden kunnen worden aangewend: en dus worden ze besteed, wanneer de *Ryken in deeze wereld ryk zyn in goede werken, gaarne mededeelen, en zich een schat tot een goed fondament voor het toekomende weg leggen, op dat zy het eeuwige leeven verkrygen mogen*, dat is, wanneer hunne Rykdommen tot ondersteuning hunner medemenschen dienen, en tot hulpmiddelen ter beërving der zalige onsterflykheid. —— Ook moet niemand myn zeggen derwyze opvatten als of ik beweerde, dat men de gunstige gelegenheden, die zich aanbieden om zyn staat te verbeteren, moet verwaarloozen. Zulk eene gelegenheid is eene aanduiding van den wil der Voorzienigheid, en wy behooren eene gevaarlyke post, wanneer wy daar duidelyk toe geroepen worden, niet te ontwyken. Maar dewyl de Rykdommen onzeker zyn in hunne verkryging en bezitting; naardemaal, in vergelyking gesprooken, weinigen dezelve aanwenden tot eenig goed en pryslyk einde; vermids zy dikmaals 's Menschen tydlyk geluk verminderen, zelden vermeerderen; en, door de veelvuldige verzoekingen, waar aan ze hem bloot stellen, zyn staat van beproeving voor de Eeuwigheid zwaarder en hachlyker maaken, kan 'er dan eene redelyke drangreden weezen, om dezelve na te jaagen, gelyk de woelende Wereld, met angstige bekommernis en onafgebrooke zorge?

Verheft, Myne Heeren, uwe uitzigten van de schatten der Aarde tot die des Hemels. Gedenkt, te midden van de zorgen deezes sterflyken leevens, dat 'er, aan de andere zyde van het graf, een *onverderflyke*, *onverwelklyke erfenisse* bewaard wordt, die niet afneemt. Deeze eischt uwen meesten ernst, om die te verkrygen moet uwe eerzugt zich uitstrekken. In vergelyking hier mede zyn Rykdommen, Eerampten, Kroonen en Koningryken, als niets, ja, mag ik zo spreeken, minder dan niet en ydelheid te agten.

HET GEVAAR VAN HET VALLEN DER DRAADEN, TOT BINDING DER VATEN NA AFZETTINGEN, AAN DE NATUUR OVER TE LAATEN. *Door den Heer* MILLERET, *Chirurgyn-major van het Krygs-Hospitaal op het Eiland* d'Oleron.

„ WY hebben in een voorgaand Stukje van onze *Letteroefeningen* (*) de aanmerkingen van den Heer ALLOUEL, aangaande het gevaar van de draaden van gebonde slagaderen uit te trekken, opgegeeven; hier tegen kant zich de Heer MILLERET door de volgende Waarneeming, hem in 't jaar 1758 voorgekomen ".

De Zoon van eenen *Dupuy* van de parochie *de Saint-Trogent* op het eiland *d'Oleron*, toen agt of negen jaaren oud, en van een goede gesteldheid, viel van het paard; de beide pypen van zyn linker been, omtrent het midden, waren gebroken. De Heelmeester, onder wiens handen hy geraakte, hadt het verband zo sterk aangeslooten, dat ik, na negen dagen in consultatie geroepen zynde, het been dermaate verstorven vond, dat men het in de dye moest afzetten. Dit gedaan zynde vondt de Lyder zich verligt. Alles schikte zich wel naar myn genoegen, daar kwam een goede verettering, en 'er begon een lidteeken te groeijen; dit vorderde allengs tot aan den band der vaten, zonder hope te geeven van een spoedige afvalling. De deelen, welken hy omving en insloot waren als kraakbeen geworden, glad, en van middenmaatige styfheid, scheenen doorzichtig, en ligt rood. Omtrent den vyftigsten dag na de Operatie, begon de Lyder eenige ontrustende pyn aan dat deel te voelen. Het zwol; de etter was minder gebonden en scherp; het lidteeken vorderde niet; de puls verloor haare bedaardheid, zonder dat de Lyder zich ergens in hadt te buiten gegaan. Ik kon derhalve deeze nadeelige veranderingen niet toeschryven dan aan een te lang verblyf van den band. Na behoorlyk overleg hoe hem weg te neemen, zie hier hoe ik het deed, en het gelukte my tot myn genoegen.

Ik maakte een soort van klein steekwiekje van de bereidde spons, van dikte omtrent als de schaft van een pen van een Raave, en zes of zeven lynen lengte. Ik bestreek het met

(*) Zie *N. Vad. Letter-Oef.* IV D. 2de St. bl. 415.

met wat olie, en bragt het met zagtheid in de opening welke de draaden van den band afhangende hadden gelaaten, terwyl ik dezelven met myn linker hand voorzichtiglyk opligtte: het gemelde lichaamtje geplaatst zynde, verbond ik het overige op de gewoone wyze. De Lyder hadt hier van weinig pyn. Ik verkreeg hier door eenige verwyding van de opening, doch niet verre genoeg zynde, moest ik 's anderen daags het ſtuk ſpons een derde dikker neemen, en lang genoeg om my een vryen toegang te maaken tot aan het beletzel, welk ik by het volgende verband wilde wegneemen. Hier door verkreeg ik ruimte om met gemak een ſleuf-ſonde in te voeren, welke ik deed gaan tot aan den ſtrik van den band. De ſleuf van de ſonde naar den draad gekeerd hebbende, bragt ik hier op een geſlooten ſchaar tot aan den band, en dezelve een weinig geopend hebbende, om 'er den draad tusſchen te krygen, bragt ikze nog ééne lyn verder, ſneed den knoop van den band door, en trok hem met veel gemak uit, zonder pyn of bloedſtorting. Hier na verdweenen de toevallen zeer ſchielyk. De verwyding door de ſpons gemaakt was in weinige dagen weder vernietigd. De puls was wederom natuurlyk; het lidteeken kreeg wederom zyn vorigen ſtaat en voortgang; en de Lyder is volmaakt geneezen ten einde van drie weeken; en is ſedert dien tyd gezond geweest.

Men ziet hier uit, dat, als het gevaarlyk ſchynt te worden den traagen val van den band der vaten aan de natuur, over te laaten, gelyk my gebeurde, 'er een gemaklyke en eenvoudige wyze is om haar hier in te hulpe te komen, en het werk te verhaasten, welk nadeelig voor den Lyder zou konnen worden.

Ik durve hier deeze bedenking nog byvoegen, dat men, door middel van deeze toevlugt welke de konst ons verſchaft, zich kan ontſlaan van den band met groote kragt om de vaten toe te haalen, met oogmerk om den zelven te ſchielyker te doen ſcheiden; wyl men hier door ligt gelegenheid geeft tot een ſtuipagtige terugtrekking der gebonde deelen, welke verſcheurd wordende den band doen afſchieten en doodlyke bloedſtortingen veroorzaaken.

HEREENIGING VAN HET DERDE LID VAN DEN DUIM, NA DAT HET GEHEEL WAS AFGESNEEDEN. *Door den Heer* BOSSU, *Chirurgyn te* Arras.

(*Uit het Fransch.*)

EEnige beroemde Praktizyns hebben, door ondervinding gesteund, geraaden een deel, als een arm, een been, een' vinger enz. niet geheel te scheiden, schoon door een scherp werktuig de huid, de spieren, en het been enz. doorgesneeden doch niet volstrekt afgesneeden zyn, dan na dat men de hereeniging vrugteloos heeft getragt te bewerken: om dat men, wanneer het niet afgesneeden gedeelte de voornaamste vaten, of ten minsten eenige aanmerklyke takken tot het beledigde deel behoorende in zich vervat, hopen kan, dat de gemeenschap van den omloop, welke hier bewaard zal worden, ondersteund door hulpe van de konst, de hereeniging zal doen volgen. De gemaklykheid waar mede dit verschynzel verklaard wordt, en eene menigte van geneezingen van deeze soort, hoedanige ik veelen gezien hebbe, hebben reeds sedert langen tyd de gegrondheid van deezen regel getoond. Dan, dat een deel geheelenal van 't geheel afgescheiden, een gemeen leven met het zelve wederaanneemen kan, wordt niet erkend. Een vermaard Schryver heeft echter door twee waarneemingen beweezen, dat de natuur ook hier in uitkomsten heeft gewerkt, welken zo verwonderlyk als bezwaarlyk te verklaaren zyn. De gevallen van den Heer GARENGEOT (*) zyn my voortyds, gelyk veel' anderen, belachlyk voorgekomen; en ik bekenne openhartig aan de mogelykheid getwyfeld te hebben, tot dat my de ondervinding uit de dooling hebbe geholpen.

Antoine Mignot, een jong huisdekker, in het dorp d'Hamégicourt, naby La Fere, een houten wigge willende maaken met een groot mes, sneedt zich het derde lid des duims van de linker hand schuin af, een weinig boven den nagel, zo dat de geleding naar binnen en op zyde bloot ware. Hy kwam, de wonde ontvangen hebbende, terstond naar my toe, zynde niet verder dan een Roer-schoot van my.

(*) *Traité des Operations de Chirurgie.* Troisieme edit. Tom. III. pag. 55. & suiv.

my. Ik vond de wonde nog bloedende. Ik nam het ſtuk van zynen duim welk hy in zynen zak hadt, en met brokken en kruimelen van brood bemorst was; ik wiesch het af met warmen wyn, zette het wederom aan en ſteunde het met een bekwaam verband. Ik bezorgde zynen arm in een ſjerp, en beval hem zynen duim dikwils nat te maaken met brandewyn, om zo veel hy konde denzelven voor droog worden te behoeden.

Den volgenden dag vond ik aan de hand eenige zwelling, welke in zes of zeven dagen verdween, wanneer ik het verband opligtte. Ik zag reeds met vergenoeging dat de vereeniging begon; een geringe verettering, welke 'er was, bewoog my een langwerpig lapje linnen met den balſem van Arcæus beſmeerd om den duim te ſlaan, en het verband van tyd te tyd op te ligten. Omtrent den dertigſten dag viel de opperhuid en de nagel van het uiteinde af, in de gedaante als een vinger van een handſchoen, en ik bemerkte een rondgaand lidteeken, volmaakt vast. Daar kwam een nieuwe nagel, en het lid kreeg zyne beweeglykheid weder, doch het uiteinde van den duim had ſlegts een onvolkomen gevoel.

De lengte en natuurlyke gedaante van den duim, de beweeging van het gewrigt, en een natuurlyke nagel welke hergroeid was, bewyzen baarblyklyk dat het afgeſneeden ſtuk wederom vastgegroeid en verlevendigd ware.

Ik zal niet onderneemen de oorzaak van deeze wonderen der natuure te verklaaren: het is my genoeg dit geval te voegen by anderen van deeze ſoort, welken ons overgeleverd zyn, om te toonen dat derzelver Schryvers niet zo weinig verdienen geloofd te worden als men zich in 't gemeen verbeeldt, en wy verpligt zyn zodanige hereenigingen te beproeven, zo dikwils 'er ons gelegenheid toe voorkomt; want, ſchoon het wel kan gebeuren dat men niet altyd een gelyken uitſlag verwerve, de beproevingen kunnen geen nadeel doen, mids men oplettend zy wat in het deel geſchiedt, en zich naar de uitkomſten gedraage.

EE-

EENE ZWELLING MET ONTSTEEKING AAN HET REGTER BEEN EN DEN VOET, MET VERLIES VAN ZELFSTANDIGHEID. *Door den Heer* LIAUTAUD, *gezworen Heelmeester van de Stad* Arles enz.

(*Uit het Fransch.*)

EEn Jongeling van twintig jaaren, van een ſterke geſteldheid, bloedryk, en van een ſchoone geſtalte, werdt in ons gasthuis gebragt, om een roozige zwelling, met ontſteeking aan het regter been en den voet. Men deedt ruime en herhaalde aderlaatingen, gebruikte verzagtende en pynſtillende pappen, doch te vergeefs; zo dat hier eene ophooping geſchiedde, welke my noodzaakte door twee openingen, eene van buiten en eene van binnen, ontlasting te maaken. Daar volgde een geheele verſmelting van het vet van het been en den voet: de celletjes rotteden, de omvangende en kleine banden van het gewrigt werden vernield: het gewrigt kromp in, en de meeste beentjes van den voorvoet waren los en waggelende. Ik liet drie van myne medebroeders en vier Geneesheeren van het gasthuis, alle mannen van achting, in overleg roepen, wat te doen. Na over en weder geſproken te hebben, onderzogten deeze Heeren den Lyder, en zy waren, tegen mynen raad, van oordeel, dat het been moest afgezet worden. De Jongman ſcheen, hoewel niet zonder bezwaardheid, zich hier aan over te geeven. Des anderen daags kwamen eenige nabeſtaanden en vrienden, het ſlot van de beraadſlaaging gehoord hebbende, hem de ooren vol blaazen om zich niet te laaten opereeren: en hy luisterde hier ligt naar. Ik ging ondertusſchen voort met hem te verbinden, en alle mogelyk opzicht op hem te neemen. Zou men gelooven dat het hiel- en ſcheep-beentje zich ſcheidden? dat het vleesch allengs een betere hoedanigheid kreeg, vast en van een goede kleur wierdt, en onder de voorzorge van den voet door een behoorlyk verband te ſteunen, en met alle omzichtigheid naar behooren te verbinden, de wond met vleesch gevuld wierdt? Het groot verlies van zelfſtandigheid herſtelde zich na omtrent zes weeken; en 'er kwam een volmaakt lidteeken. De Lyder geniet ſedert een volkome gezondheid, en heeft geen ander ongemak dan eenige mismaaktheid van den voet.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN WOLF.

(volgens BUFFON.)

De *Wolf* wordt in 't Grieksch λυκος, in 't Latyn *Lupus*, in 't Fransch *Loup*, in 't Italiaansch *Lupo*, in 't Spaansch *Lobo*, in 't Hoogduitsch *Wolff*, in 't Zweedsch *Ulf*, en in 't Poolsch *Wilk* geheeten.

De *Wolf* is een der Dieren, die dol heet zyn op vleesch, en, schoon hy, benevens deezen trek, van de Natuur de middelen ontvangen hebbe om denzelven te voldoen, schoon ze hem bedeeld heeft met wapenen, list, vlugheid, sterkte, in 't kort met alles wat noodig is om den prooi op te speuren, te vatten, te houden, te vermeesteren en te verscheuren, sterft hy, nogthans, dikwyls van honger: dewyl de Menschen hem den oorlog verklaard, en een prys op zyn leeven gesteld hebben, vindt hy zich genoodzaakt schuilplaatzen op te zoeken, en in de wildernissen te woonen, waar hy slegts eenige wilde Dieren vindt, die hem door de snelheid van hunnen loop ontkomen, en niet dan by toeval, of naa lang wagten, van hem kunnen gevangen worden; en dikwyls wagt hy te vergeefsch eenen geruimen tyd op plaatzen, waar hy ze denkt te zullen aantreffen. —— Uit den aart is de *Wolf* dom en bloode, maar de behoefte maakt hem vernuftig en de nood stout. Door honger geprangd, trotseert hy gevaaren en waagt het Dieren, onder de bescherming van Menschen staande, aan te vallen: inzonderheid zodanige als hy gemaklyk kan weg voeren, *Lammeren*, kleine *Honden*, *Geitjes*. Wanneer hy in dit rooven wel slaagt, keert hy dikwyls weder na dezelfde plaats, tot dat hy gewond, verjaagd, door Menschen geslaagen of door Honden gebeeten wordt: hy verschuilt zich over dag in zyn hol, en verlaat het niet dan 's nagts, als dan trekt hy het land door, rooft omtrent gehugten en op boere wooningen; het weinig of slegt bewaakte vee wegneemende: hy tast de schaapskooijen aan, schraapt de aarde van onder de deur weg, en woedende daar in komende doodt hy alles eer hy iets tot zyn prooi uitkiest, en mede neemt. Of indien hy, op deeze wyzen, niets konne bejaagen, keert hy na het diepst der wouden, waar hy het spoor der Jagt opzoekt en volgt; wilde Dieren opspeurende, in hoope dat een andere *Wolf* die in de

vlugt

vlugt zal gegreepen en gevangen hebben, en zy dan den buit mogen deelen. Eindelyk wanneer zyn hongersnood ten hoogsten peil gereezen is, stelt hy zich bloot aan alle gevaaren, tast Vrouwen en Kinderen, ook zomtyds Mannen aan, en wordt woedende, 't geen doorgaans op dolheid en dood uitloopt.

Zo uit- als inwendig heeft de *Wolf* zo veel gelykheids en overeenkomsts met den *Hond*, dat deeze Dieren in een' en denzelfden vorm gegooten schynen. Dan is de gedaante zo gelyk, in geaartheid verschillen ze dermaate dat ze als recht tegen over elkander staan; van natuure zyn ze afkeerig van elkander en vyandig door aandrift. Een jonge *Hond* wordt met schrik bevangen, op het eerste gezigt van een *Wolf*, hy vlugt op den reuk, en die reuk, hoe nieuw en onbekend ze hem ook zyn moge, verwekt in hem zulk eene aandoening, dat hy trillende een schuilplaats komt zoeken tusschen zyns Meesters beenen. Een groote *Wagthond*, zyner sterkte bewust, zet het hair overeinde, gevoelt de ontrustendste aandoeningen, tast den *Wolf* met moed aan, tragt hem op de vlugt te dryven, en wendt alles aan om van een Dier, hem zo lastig en haatlyk, ontslaagen te worden. Zy ontmoeten elkander noit of 't komt, indien zy beiden niet vlugten, op vegten uit; het gevegt is dol en woedende, de dood van een der vegtende beslist het. Is de *Wolf* de sterkste, hy scheurt den *Hond* van een en eet zynen prooi op; de *Hond*, in tegendeel, edelmoediger van inborst, is te vrede met de overwinning, en vindt niets behaagelyks in 't lichaam van den gedooden vyand. Hy verlaat hem als een voedzel, alleen goed voor Roofvogelen en andere *Wolven*; want zy verslinden elkander: wanneer een *Wolf* zwaar gewond is, speuren andere *Wolven* het gedrupte bloed nagaande zyn verblyf op, en maaken hem verder af.

De *Hond* is, zelf in 't wilde, van geene wreede geaartheid, hy laat zich gemaklyk temmen, vat genegenheid voor iemand op, en blyft zynen Meester getrouw. Een jonge *Wolf* mag men temmen; doch hy toont noit genegenheid: de natuur is by hem sterker dan de opvoeding; met de jaaren neemt hy zynen Wolfsaart en woestheid aan, en keert, wanneer hy gelegenheid vindt, tot den wilden staat weder. De *Honden*, zelf die van het woestste schynen, zoeken het gezelschap van andere Dieren, zy zyn natuurlyk genegen ze te volgen en te vergezellen, en 't is alleen door eene natuurlyke aandrift en niet door opvoeding, dat

 zy

zy weeten hoe de *Schaapen* te leiden en te hoeden. De *Wolf*, in tegendeel, is een vyand van alle maatschappy, en houdt zelf geen gemeenschap met zyne soortgelyken. Wanneer men veele *Wolven* by elkander ziet, is zulks geene vriendlyke vergezelling; maar eene vereeniging hunner kragten ten oorloge, die zy met een groot gerugt van schriklyk huilen voeren: zy hebben dan ten oogmerk eenig groot Dier als een *Hert*, een *Os* aan te tasten, of eenen *Hond* te staan, die hun langen tyd ontrust heeft. Als hunne krygstogt gedaan is scheiden zy van een, en keeren stil na hunne eenzaame verblyfplaatzen. —— Desgelyks bespeurt men geene groote gemeenschap tusschen de *Wolven* en *Wolvinnen*, zy zoeken elkander maar één in 't jaar, en blyven korten tyd by een. In den Winter zyn de Wyfjes ritzig. Verscheide *Wolven* volgen dezelfde *Wolvin*, 't welk dikmaals op een zeer bloedig gevegt uitkomt; want zy betwisten elkander het Wyfje; en 't gebeurt niet zelden, dat het bevoorregte Mannetje van lid tot lid verscheurd worde. Gemeenlyk vlugt de *Wolvin* een langen tyd, mat al de medevryers af, en pakt zich, terwyl de andere slaapen, met den vlugsten of meest beminden weg.

Deeze ritzigheid duurt maar twaalf of vyftien dagen, beginnende met de oudste *Wolvinnen*; want die der Jongere komt laater. De Wolven hebben geen byzonderen tyd van speelsheid, zy kunnen ten allen tyde paaren; zy gaan van Wyfje tot Wyfje, naar dat die in staat zyn om ze te ontvangen; de oude hebben zy op 't laatst van December, hier mede maaken ze een begin, en eindigen met de jonge te dekken in February, of den aanvang van Maart. De tyd der dragt is omtrent drie maanden en een half; men vindt jong geworpen *Wolven* van het einde van April tot in de maand July. Dit verschil van duur in den tyd der dragt van de *Wolvinnen*, die honderd dagen beloopt, en van de *Teeven*, die nauwlyks zestig dagen haalt, wyst uit, dat de *Wolf* en de *Hond*, wier verscheidenheid van aart wy reeds opgemerkt en aangeweezen hebben, ook in gesteltenis verschillen, en wel in eene der voornaamste byzonderheden van de dierlyke Huishouding. Waarom ook de *Wolf* en de *Hond* noit voor 't zelfde soort van Dieren gehouden zyn, dan by Naamregistermaakers in de Natuurlyke Historie; die, alleen eene oppervlakkige kennis van de natuur bezittende, noit 'er op bedagt zyn om haar haare weezenlyke uitgestrektheid te geeven; doch zich toeleggen om ze in te krimpen, en volgens hunne Stelzels te bepaalen; Stelzels,

zels, die dikwyls gebrekkig bevonden, en door de ondervinding in 't aangezigt wedersprooken worden. De *Hond* en de *Wolvin* kunnen noit paaren of jongen verwekken; daar is tusschen hun geen middel-ras, zy zyn van eenen geheel tegen elkander overgestelden aart en onderscheidene gesteltenis. De *Wolf* leeft langer dan de *Hond*; de *Wolvinnen* jongen maar éêns in 't jaar; de *Teeven* twee of drie keeren. Deeze soortlyke verschillendheden zyn te over genoeg om te bewyzen, dat deeze Dieren voor eene gansch verschillende soort moeten gehouden worden. Daarenboven blykt, op een nader beschouwing, dat de *Wolf* en de *Hond*, in eenige uitwendige merktekenen, bestendig verschillen. De gedaante van den kop is onderscheiden, die der beenderen desgelyks; de holligheid van 't oog des *Wolfs* ligt schuins, de oogappel helt, waar door hy scheel ziet; de oogen glinsteren in 't donker. Hy huilt; doch kan niet blaffen; hy maakt gansch verschillende beweegingen, zyn tred is vaster en eenpaariger, schoon rasser en verhaaster; zyn lichaam sterker, maar zo leenig niet; zyne pooten zyn gedrongener; de kaakbeenderen en tanden langer; het hair is ruiger en digter. Doch deeze Dieren gelyken elkander meer ten opzigte van de inwendige deelen. De *Wolven* paaren even als de *Honden*, de roede is beenagtig, en zet zich in 't paaren uit, waar door zy blyven vast zitten.

Wanneer de *Wolvinnen* op 't punt zyn om haare Jongen te werpen, zoeken zy, in 't diepst der wouden en bosschen, eene digt begroeide plaats, in welks midden zy eene vry groote ruimte maaken, door de distels en doorns met haare tanden af te knaagen; vervolgens brengen zy daar een goeden voorraad van mosch, en maaken dus het leger voor haare Jongen gereed. Noit werpen zy minder dan drie Jongen; maar meesten tyds vyf of zes, somtyds zeven, acht tot negen toe. De Jongen komen, even als de Honden, met geslooten oogen ter wereld; de *Wolvin* zoogt ze eenige weeken; doch leert ze welhaast vleesch eeten, 't welk zy eerst voor hun kauwt. Daar naa brengt ze leevende *Veldmuisjes*, jonge *Haazen*, *Patryzen*, en ander Gevogelte. De Jongen beginnen 'er mede te speelen, en wurgen ze eindelyk. De *Wolvin* doet 'er de vederen en huid af, scheurt ze van een, en geeft elk zyn deel. Zy blyven zes weeken of twee maanden in het hol, waar ze geworpen zyn: wanneer zy uitgaande de Moer volgen, die hun leidt om te drinken by een hollen boom, of een naby gelegen poel. Hier op brengt zy ze weder te rug na 't oude

de leger, of verbergt ze, indien 'er zich eenig gevaar opdoet, elders. Worden ze aangevallen, de *Wolvin* verdeedigt ze uit al haar magt, op eene verwoede wyze, schoon zy, op andere tyden, even als de Wyfjes doorgaans, vreesagtiger is dan de *Wolf*, wordt zy Jongen hebbende onverzaagd, en schynt voor zich zelve niet te vreezen; alle gevaaren tartende, om haar kroost te beschermen. Zy verlaat ze dus niet voor dat ze in staat zyn, om voor hunne eigene behoefte te zorgen en zich te verdeedigen, 't geen doorgaans op twaalf maanden uitkomt, wanneer zy nieuwe tanden, wapens en sterkte hebben: de eerste tanden vallen op de zes maanden uit.

De *Wolven* en *Wolvinnen* zyn omtrent hun tweede jaar ter voortteelinge bekwaam. 't Is waarschynlyk dat de Wyfjes, zo als 't ook met andere Dieren gelegen is, zich vroeger dan de Mannetjes in staat bevinden. Zeker gaat het, dat zy niet ritzig worden voor den tweeden winter huns leevens, wanneer ze dus achttien of twintig maanden bereikt hebben. De Jaagers verzekeren ons, dat in alle nesten meer Mannetjes dan Wyfjes gevonden worden; en dit dient tot staaving eener waarneeming, die, ten minsten in onze lugtstreek, algemeen schynt door te gaan, dat in alle soorten, van den Mensch af, de Natuur meer Mannetjes dan Wyfjes voortbrengt. Zy zeggen ook dat 'er *Wolven* zyn, die in den tyd der ritzigheid zich by eene *Wolvin* vervoegen, en haar bestendig vergezellen tot den tyd toe dat ze zal werpen; als dan sluipt zy weg, en verbergt haare Jongen zorgvuldig, uit vreeze dat de *Wolf* ze by de geboorte zou verslinden; doch wanneer ze gebooren zyn, vat hy eene groote genegenheid voor zyn kroost op, en voedt het, indien de *Wolvin* in gebreke blyve, zo zorgvuldig als zy zou hebben kunnen doen. Ik wil voor de waarheid hier van niet in staan, het schynt wat tegenstrydig.

Twee of drie jaaren hebben de *Wolven* noodig om tot vollen wasdom te geraaken, en leeven vyftien of twintig jaaren. Dit stemt overeen met het geen men omtrent veele andere Dieren heeft waargenomen, dat de tyd van hunnen groei een zevende gedeelte uitmaakt van den geheelen duur huns leevens. De oude *Wolven* worden wit en hunne tanden zyn als dan gansch afgesleeten. Zy slaapen wanneer ze verzadigd of vermoeid zyn; doch meer over dag dan by den nagt, zy drinken zeer veel; en in drooge tyden, wanneer zy geen water in de holle boomstronken vinden, komen zy, meer dan eens op een dag, by de poe-

len

len en beeken om hunnen dorst te lesschen. Schoon zeer verslindend van aart kunnen zy, nogthans, vasten, en veelen houden het vier of vyf dagen zonder eeten; mits zy geen gebrek aan water hebben.

De *Wolf* heeft groote kragt, byzonder in het voorste gedeelte zyns lichaams, in de spieren van den nek en de kaakebeenen. Hy kan een *Schaap* in den bek neemen, zonder het op den grond te laaten sleepen, en daar mede dus belaaden rasser loopen dan de Herder; Honden alleen kunnen hem agterhaalen en den prooi ontweldigen. Hy byt verwoed, en te sterker op den minsten tegenstand: hy is voorzigtig in zyn aanvallen op Dieren, die in staat zyn zich te verdeedigen. Vreesagtig uit den aart, vegt hy alleen door noodzaaklykheid, en noit door moed aangepord. Geschooten en verminkt, gilt hy, doch met stokken geslaagen, tjankt hy niet als een *Hond*; hy is hardvogtiger, ongevoeliger en sterker. Hy zwerft, loopt en rooft bykans dag en nagt. Hy is onvermoeid, en mogelyk van alle Dieren de bezwaarlykste in 't loopen af te matten. De *Hond* is vriendelyk en moedig; de *Wolf*, schoon woest, is vreesagtig. Wanneer hy in een strik gevangen wordt, of in een Wolfskuil valt, verschrikt hy dermaate en blyft zo langen tyd ontsteld, dat iemand hem, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten, kan dooden, of, zonder gevaar, leevend weg neemen. Men kan hem een halsband om doen, aan een keten vast maaken, muilbanden, en vervolgens, naar welgevallen, omleiden; over dit alles toont hy geene verstoordheid of misnoegen.

De Zintuigen van den *Wolf* zyn zeer goed, hy ziet scherp, luistert nauw, doch zyn Reuk is allersterkst, en strekt zich verder uit dan zyn oog bereikt, de stank van een kreng ruikt hy op meer dan een myl afstands; ook ontdekt dit zintuig hem leevende Dieren van verre, en spoort hem aan om 'er langen tyd jagt op te maaken. Wanneer hy uit het woud treedt, mist hy noit den wind waar te neemen, aan alle kanten riekende; dus wordt hy de uitvloeizels van doode en leevende Dieren ontwaar, die de wind hem aanvoert. Hy geeft de voorkeuze aan leevenden prooi boven dooden, schoon hy de stinkendste krengen opvreet. Menschen-vleesch smaakt hem inzonderheid, en mogelyk zou hy, de sterkste zynde, niet anders willen eeten. Men heeft ontdekt dat de *Wolven* de legers volgen, en in grooten getale vergaderen op 't slagveld, waar de lyken slordig begraaven liggen, die zy opdelven en met on-

onverzaadelyke greetigheid verslinden; en deeze zelfde *Wolven*, aan Menschen-vleesch gewoon, zouden naderhand op Menschen aanvallen, den Herder eer dan een Schaap uit de kudde neemen, Vrouwen en Kinderen wegrukken.

't Is derhalven zomtyds noodig een geheel Landschap in de wapenen te brengen, om van de *Wolven* ontslaagen te worden. De Vorsten hebben de toerusting tot de Wolvejagt, die niet onvermaaklyk, nut, en zelf noodzaaklyk is. De Jaagers onderscheiden de *Wolven* in *Jonge*, *Oude*, en *Groote oude Wolven*, en kennen ze aan het spoor, 't welk zy agter laaten. Hoe ouder de *Wolf* is hoe breeder voetstap. De voetstappen der *Wolvin* zyn langer en smaller, desgelyks ook de indrukken van den hiel en der nagelen. Een goede *Jagthond* blyft ligt in gebreke, om een *Wolf* op te speuren, hy moet aangezet en bemoedigd worden, wanneer hy het spoor aantreft; want alle *Honden* hebben een' afkeer van de *Wolven*, en toonen maar weinig treks om ze op te zoeken. Wanneer men een' *Wolf* heeft ontdekt, brengt men de Jagthonden aan, om hen te jaagen: zy worden in twee of drie banden verdeeld, een deezer is geschikt om hem op te loopen, en de andere worden als versse Jagthonden, die men gereed houdt, vooruit gevoerd. De eerste laat men terstond los, en een Man te paard zet ze agter naa; zeven of acht honderd schreeden verder; wanneer de *Wolf* zal voorby komen, laat men de andere los, en vervolgens de derde, wanneer de *Honden* toeschieten en hem afmatten. Welhaast wordt hy dus tot het uiterste gebragt, en de Jaager steekt hem dood. De *Honden* hebben geen zin om den *Wolf* te verscheuren, en hun wederzin van 't Wolve-vleesch is zo groot, dat het wel toegemaakt moet weezen als zy het zullen eeten. Men kan ook de *Wolven* met gemeene *Honden* jaagen; doch daar zy altoos vooruit snellen, en een geheelen dag, zonder vermoeid te worden, loopen, wordt de Jagt verdrietig, indien de *Honden* geene *Jagthonden* ter ondersteuning hebben, om den *Wolf* te bezetten en af te matten.

Om de *Wolven* uit te rooijen, bedienen zich de Landlieden van *Wagthonden*, of anders zetten zy vallen, strikken, netten, lok-aazen, vervaardigen Wolfskuilen, en vergiftigde brokken. Alle deeze middelen om dit geslacht te vernielen, beletten geenzins dat het vry talryk is, boven al in Landen waar veel boomgewas gevonden wordt. *Groot-Brittanje* werd voortyds zeer van *Wolven* geplaagd; doch het ombakken der Bosschen heeft dat Eiland van dit schrik-

lyk

lyk Gedierte gezuiverd, schoon men zegt, dat 'er in *Schotland* nog *Wolven* gevonden worden.

De kleur en 't hair deezer Dieren verandert naar de verschillende lugtstreeken, en is ook zomtyds verschillende in 't zelfde land. In *Frankryk* en *Duitschland* worden, behalven de gemeene *Wolven*, eenige gevonden, die veel dikker van hair, ros van kleur zyn. Deeze *Wolven* wilder en min schadelyk dan de andere leeven alleen van de Jagt geheel niet van den roof. In de Noordsche Landen vindt men ze geheel wit en geheel zwart, de laatstgemelde zyn de kloekste en de sterkste. De gemeene soort wordt vry algemeen gevonden, zo wel in *Asie*, *Africa* en *America* als in *Europa*. De Wolven van *Senegal* gelyken naar die in *Frankryk*, maar zyn grooter en wreeder van aart; in *Egypten* vallen ze kleinder dan in *Griekenland*. In 't *Oosten*, en boven al in *Persie*, worden de *Wolven* ten Schouwtooneele gevoerd, om het volk te vermaaken; zy zyn van jongs af in 't dansfen, of liever in eene soort van worstelen tegen een groot getal Menschen, onderweezen. Een *Wolf*, totdansfen opgebragt, wordt, gelyk CHARDIN berigt, voor vyf honderd kroonen verkogt. Dit toont aan, dat, door tyd en bedwang, deeze Dieren iets kunnen leeren. Zo lang zy jong zyn, 't welk bepaald is tot het eerste en tweede jaar, geeven zy blyk van leerzaamheid, zy kunnen zelf streelen, en, indien ze wel gevoed worden, vallen ze noit aan op Vogels of andere Dieren: maar achttien maanden of twee jaaren bereikt hebbende, komt de natuur boven en zy moeten gekeetend worden, zullen ze niet weg loopen of schaade doen. Ik heb een' *Wolf* gekend, in volle vryheid opgebragt in eene diergaarde met Vogelen, die tot de achttien of negentien maanden 'er geen kwaad altoos deedt; doch als een staaltje zyner natuurlyke geaartheid, doodde hy ze allen in één' nagt, zonder 'er een op te eeten; een ander, die, op zyn tweede Jaar, de keten los gerukt hadt, ging op de vlugt, naa een *Hond* te hebben dood gebeeten. Eene *Wolvin* drie Jaaren gehouden, en nog zeer jong zynde, met een *Huishond* van denzelfden ouderdom opgeslooten in een ruim perk, kon zich, in al dien tyd niet gewennen met den *Hond* te leeven, noch mogt hem dulden, zelf wanneer ze ritzig was. Schoon de zwakste, was zy de boosaartigste, zy viel op den *Hond* aan, tergde en beet hem; hy verdeedigde zich eerst alleen, maar eindelyk, gansch vergramd, wurgde hy haar.

Niets van dit Dier is goed, uitgenomen de huid, dezelve dient tot grof bontwerk, dat warm en sterk is. Het

vleesch is flegt, en verworpen van alle Dieren; geen ander Beest dan een *Wolf* vindt smaak in Wolvevleesch. Een onaangenaame stank komt hem ter keele uit. Om den honger te stillen, zwelgt hy alles in wat hy vindt, hoe stinkend en vuil het moge weezen: hy braakt zeer dikwyls. Met één woord de *Wolf* is onbehaagelyk in alle opzigten: zyn slegt voorkomen, wild uitzigt, schriklyke stem, ondraagelyke stank, flinksche aart, en woestheid maaken hem veragt in zyn leeven en nutloos in zyn dood.

EENIGE BYZONDERHEDEN BETREKLYK TOT DE GELEERDHEID IN FRANKRYK VOOR EN ONDER *CHARLEMAGNE.*

Myn Heeren!

GY hebt ons eens en andermaal eenige byzonderheden medegedeeld uit ROBERTSON's *History of the Reign of Charles the Fifth*, die, gelyk zy verdienden, met vermaak ontvangen, en, myns oordeels, met vrugt geleezen zyn. Daar koomt een bekend Werk van den Abt LONGCHAMPS uit, *Tableau Historique des Gens de Lettres, ou Abregé Chronologique & Critique de l'Histoire de la Literature Francoise*; waar uit ik de vryheid neeme u Lieden, tot de straks gemelde oogmerken, insgelyks eenige Trekken te zenden, die niet slegts in zig zelven opmerkelyk zyn, maar ook den oorsprong van eenige tegenwoordige gebruiken en geaartheden der Franschen in de duistere eeuwen aanwyzen, en des te beter met de vorens gedagte byzonderheden strooken, om dat 'er het karakter van CHARLEMAGNE in wordt opgehelderd, gelyk *Robertson* dat van CAREL DEN Vden heeft doen kennen.

De trekken, welke ik bedoel, heeft men uit den tytel van het aangehaalde Werk, reeds moeten vermoeden, dat bepaaldelyk de Geleerdheid betreffen. Ik zal myn aanvang maaken met de zesde Eeuw; het uiterlyk aanzien der barbaarsche eeuwen vertoont zig tamelyk gelyk; daar zyn egter byzonderheden, die elk derzelver alleen eigen zyn, en welk een oplettend en oordeelkundig oog niet kan nalaaten op te merken. In de zesde Eeuw was de Geleerdheid in Frankryk tot haar laagsten trap van verval gedaald, en bleef in den zelfden deerlyken toestand tot aan de regee-

geering van *Charlemagne*. Het eenige verschil tusschen de zesde en zevende eeuwen is, dat het volk in de laatstgemelde roemde op zyne onkunde, en eer stelde in zyne domheid, terwyl in de zesde eeuwe steeds eenige eer aan het beoeffenen der Letteren bleef vastgehegt, en eenige agting aan de Geleerden wierdt beweezen. Daar waren inderdaad geene wezenlyke Geleerden; maar veelen hadden den naaryver van zig als Geleerden, of ten minsten als derzelver begunstigers, te vertoonen. De verscheidene klassen der Literatuur verschaften steeds eene verbaazende menigte Schryvers, die dezelve onthuisterden en een wezenlyk nadeel deeden; in één woord, de tytel van Student of Geleerde werdt algemeen aangenoomen, om dat het niets of weinig kostede den zelven te verkrygen.

Maar in de zevende eeuw veranderden de zaaken van gedaante; de Fransche Adel dagt, dat het hun rang en fatsoen te na was, eenige Geleerdheid te hebben, zy deeden 'er zelfs een gedeelte hunner waardigheid in bestaan, die eerste beginzels van Geleerdheid te verwaarloozen, en, om zo te spreeken, te ontleeren, welke zy in hunne jeugd of kindsheid geleerd mogten hebben; verscheidene onder hen beroemden zig geen letter te kunnen leezen of schryven, en de meesten der zelven zouden zig geschaamd hebben hunnen eigen naam te kunnen tekenen. De benaaming van Student of Geleerde werdt alleen onder de Kerkelyken geduld, en om dezelve te verkrygen, werdt 'er niets meer vereischt, dan eenige Latynsche woorden te kunnen uitspreeken, dog welken zy geenzints verpligt waren te verstaan. Deze alleruiterste onkunde en domheid was ondertusschen geen hinderpaal voor hunne bevordering, en zo volkomen was zelfs de zegepraal der barbaarschheid in deze beklaagelyke eeuw, dat zy zig niet schaamden hun regt van voorkeur tot de eerste waardigheden van de kerk te gronden op hunne volstrekte onkunde van alles, wat naar wezenlyke Geleerdheid zweemt.

Men moet egter erkennen dat alle de Bisschoppen van de zevende eeuw niet even onkundig waren; sommigen hunner verklaarden openlyk, dat het eene onteering, en zelfs heiligschennis, der kerke was, dat het derzelver verheven waardigheid vertradt, de Heilige bedieningen zonder voorafgaande Oeffening en Geleerdheid waar te nemen. En gelyk deze waardiger Bisschoppen zelve overtuigd waren van de noodzaakelykheid der Letteren, voor

de Geestelykheid, zo bevorderden zy, naar hun vermogen, derzelver voortgang en bloei, ten minsten derzelver onderhouding en bewaaring voor verder verval. Het was dan onder hunne bestiering, dat de Bisschoplyke Schoolen steeds een gedeelte van haar ouden luister behielden. Alle de kennis der Natie was op die wyze ondertusschen bepaald in de Kloosters, en in die Schoolen waar in de Bisschoppen in eigen persoon de toezigt namen over de Studie der jonge Geestelyken. De beöeffening der H. Taalen was niet het eenige voorwerp hunner werkzaamheid, zy lagen zig zelven insgelyks toe op het geen men de *Profaane* Geleerdheid noemt, dat is te zeggen op de Literatuur en Weetenschappen in het algemeen, voor zo verre zy dezelve noodig of dienstig oordeelden om den ondergang van het Heidendom te voltooijen, waar van steeds eenige voetstappen overbleeven. Maar alle de poogingen van deze Godvrugtige Bisschoppen waren onbekwaam om den naaryver der overige Geestelykheid op te wekken. Zy bleeven in hunne onkunde, in hunne domheid, en in eene volstrekte verwaarloozing van beschaafdheid, kwynen.

Eene heerlyke aanmerking maakt de Abt hier ten voordeele der Kloosters, en die den Roomschen Godsdienst in een voortreffelyk licht vertoont. — De grootste heiligheid, zegt hy, en de geregeldste eenpaarigheid van gedrag behielden, geduurende de zevende eeuw, de overhand; die Heiligheid, berigt hy ons, bloeide nooit meer, dan in de tyden der diepste onkunde en grootste barbaarschheid. — Hoe deerlyk kunnen de vooroordeelen der opvoeding zelfs de schranderste en fraaiste Geesten gelyk die van den Abt *Longchamps* verblinden! Eene voorbeeldelyke Heiligheid met eene allerdiepste onkunde! Geen mensch, die eenige redelyke denkbeelden van Godsdienst heeft, zal zekerlyk den Franschen kloosterlingen der zevende eeuw die Heiligheid benyden.

De onweetenheid der Wereldlyken, geduurende deze Eeuw, is verbaazend. Wanneer 'er eene onderhandeling van een moeijelyken aart aan te vangen of vervolgd moest worden, dorsten de Vorsten het beleid daar van niet aan hunne Staatsministers vertrouwen, en waren genoodzaakt toevlugt te neemen tot de kloosters of de verscheidene orders der Geestelyken, om 'er hunne Ambassadeurs uit te kiezen. Eene gemeene Munnik hadt dikwils de voorzitting in den Raad der Koningen, en bepaalde, naar

zy-

zyne grilligheid, of naar zyne kundigheid, het lot der Volkeren. Na welke verrigtingen hy, zonder tegenzin, de laage bedieningen van zyne order wederom hervattede, en zig geduldig aan het Jok der Klooster-regelen, of de bevelen zyner *Superieuren*, onderwierp; blyvende, na den Staat gediend, en dien zomtyds zelfs bewaard te hebben, het overige zyner dagen in de laage bediening van Voorleezer of Koster kwynen.

Ik zou te lang worden als ik de agtste Eeuw op gelyke wyze in deszelfs byzonderheden wilde doorloopen. Ik zal my tot CHARLEMAGNE bepaalen: die groote Vorst was met goedgunstige neigingen geboren, en bezat van natuur eene ongemeene bekwaamheid en uitgestrekte Zielsvermogens. Zyn menschlievend hart maakte het ontwerp, 't welk zyn groote Ziel ter uitvoer bragt. Toen de dood van PEPIN hem alleen aan 't hoofd stelde van een zeer groot Gebied, was hy niet zo zeer bedagt, om deszelfs grenzen uit te breiden, als wel om het zelve te verlossen van het jok der barbaarsheid, waar onder het deerlyk kwynde. De uitvoering van zulk een grootsch ontwerp vorderde eenige voorafgaande schikkingen, welker noodzaakelykheid het schrander doorzigt van den Franschen Monarch niet ontslippen konde. Zyne eerste oogmerken bedoelden de beschaaving van het koningryk, en 't geen hy ten dezen opzigte deedt, zal een eeuwig Gedenkstuk van zyn schranderheid, van zyn zonderlinge bekwaamheid en kragt van ziel, verstrekken. De kerkelyke Tugt moest noodwendig in zyn ontwerp vallen; ingevolge waar van hy de Canons of geestelyke Wetten in dat gezag herstelde, dat zy verlooren hadden; de Kerkelyken hernamen de eenvoudige zuiverheid hunner oude zeden; de bygeloovige gebruiken werden uit het Hart der kerke verbannen; en de Goddelyke Dienst hernam dat karakter van waardigheid, van Majesteit en betaamelyken luister, waar van een reeks van schandelyke bygeloovigheden den zelven ten eenemaal beroofd hadden.

Het was, om dit roemryk voorneemen uit te voeren, noodzaakelyk, de inwendige rust van den Staat te verzekeren, en de oorlog was een van de middelen daar de Held gebruik van maakte. Men weet genoeg met welk een spoed hy zyne veroveringen voortzettede; daar ontbraken hem nu niet dan Medearbeiders waardig om in zyn roem te deelen. Zyne eigen Staaten, hoe groot en uitgestrekt dezelve waren, konden hem geene bekwaame verschaffen, en hy was

ver-

verpligt toevlugt te neemen tot Italie, Ierland en Engeland. —— *Paulus Wenfridus*, *Clemens*, *Paulinus*, *Theodulfus* enz. waren hem van uitneemenden dienst in de uitvoering van zyn ontwerp: maar van allen die de eer hadden van met hem mede te werken, verdiende niemand zo wel den titel van tweeden hersteller der Fransche Literatuur, als de geleerde en doorlugtige *Alcuinus*, wiens schielyke voortgangen in alle takken van Geleerdheid zyne eigen Natie, en de eeuw, waar in hy leefde, in verwondering zettede. Het was in Italie, dat de goede Beschermgeest van Frankryk dezen zonderlingen man tot de kennis van onzen Held deedt koomen; hunne eerste faamenkomst was te Parma alwaar zy dat verdrag tekenden, 't welk zo beroemd is in de Jaarboeken van de Letter-Historie.

In 't jaar 780, kwam *Alcuinus* in Frankryk om openbaare lessen te geeven in de *Logica*, *Grammatica*, en *Rhetorica*, en *Charlemagne* was zyn eerste Leerling. Alle de Grooten van het Hof, de Princen van den Bloede, ja de Monarch zelf werden onderworpen aan de wetten van Rang en Ondergeschiktheid, die in de *Schoole van 't Paleis* waren vastgesteld. Het voorbeeld van een *Held*, die zo veel yver toonde in het bejaagen van kennis, en zig zo veele moeite getroostede om zyn verstand te volmaaken, ontvonkte een edele naaryver in aller borst; Allerhande jonge Lieden van Geboorte snelden in menigte van de uiterste grenzen van het Fransch Gebied naar deze beroemde School, waar in de Persoonen van den hoogsten rang geene voorkeur hadden dan naar hunne verdiensten en vorderingen, en waarin geene onderscheidingen van waardigheid gemaakt werden, dan evenredig met den meerderen voortgang der geenen, aan wie dezelve beweezen werden.

De Monarch lag zig zelven toe op alle Konsten en Weetenschappen; daar was 'er geene, daar hy geene begeerte hadt mede bekend te worden. De Starre-kunde egter was zyne geliefde Studie, en hy behieldt de zelfde geneigdheid en voorkeur voor dezelve tot op het einde van zyn leven. Om verder een lust en smaak voor de Geleerdheid onder de Grooten aan te moedigen, werden geene tot zyne vriendschap of gemeenzaamheid toegelaaten, dan de zodanigen, die zig meest onderscheidden in kundigheden en verstand. Een man van Geleerdheid hadt, zonder eenige verdere aanpryzing, altoos een vryen toegang tot den throon. Kennis, in één woord, en verstand

ſtand waren de eerſte en ſterkſte voorſpraaken voor zyne gunst; de onweetenheid begon beſchaamd agterwaards te deinzen, en onkunde dorst niet langer naar de eerſte waardigheden in Kerk- of Burgerſtaat dingen.

De onderregting en meerdere kundigheid der Geestelyken was het groot oogmerk, dat hy byzonderlyk bedoelde, en ter harte nam. Het was eene van zyne ſtandvastige grondregels, dat een Priester zonder Geleerdheid even veragtlyk is als een Zoldaat zonder dapperheid. — De Kerkelyke Schoolen werden dan weder op den oorſpronkelyken voet gebragt; de Kloosters werden andermaal de Heiligdommen der Weetenſchappen, en alle Staaten en Orders van menſchen, door het geheele Koningryk, waren overboodig om de even roemryke als nuttige oogmerken te helpen bevorderen van een Monarch zo oplettend op de verbetering van den menſchelyken Geest, zelfs in de laagſte klasſen des volks, en zo yverig in de bevordering van hunne wezenlykſte belangen.

Onder deze beſtiering van *Charlemagne* hernam zelfs geheel Europa eene andere gedaante; alle de konſten werden geoefend en aangemoedigd, behalven de Geneeskonst, welke de Monarch beſchouwde als eene onzekere en gevaarlyke konst. De Godgeleerdheid in 't byzonder was in groote hoogagting en werdt merkelyk begunſtigd. De *Grammatica*, *Logica*, en *Geometrie* werden thans beſchouwd in het ontwerp eener goede opvoeding te moeten koomen, en noodzaakelyke weetenſchappen voor meest alle menſchen te zyn. De Poëzy, Welſpreekenheid, Muziek en Bouwkunde werden beſchouwd als onontbeerlyke vereischtens voor fatzoenlyke lieden, en werden dus welhaast gemeen onder alle perſoonen van eenigen rang of rykdommen. Zo men de hoogſte volmaaktheid in deze verheven konſten niet bereikte, ſchepte het volk 'er ten minſten vermaak in, en zy, die 'er eenigzints in uitmunteden, zy, die 'er zig zelfs maar ernſtig op bevlytigden, waren in groote hoogagting, en werden boven anderen tot de aanzienelykſte Staatsbedieningen bevorderd.

Maar dit aangenaam Toneel is met eene donkere en verdrietige verſchyning verbonden! Schoon namelyk de Weetenſchappen dus een gedeelte van haar ouden luister, onder CHARLEMAGNE weder kreegen, genooten zy die zegepraal egter maar voor een zeer korten tyd. Eene lange opvolging van gelukkige Regeeringen was een noodwendig

dig vereischte; waar door zy alleen bestendigheid en duurzaamheid verkrygen konden; maar dat was het juist, 't geen hier ontbrak. De Vorsten, die den grooten *Carel* opvolgden, hadden nog zyn Geest, nog moed, nog werkzaamheid, en de poogingen, welke zy ter handhaaving of bevordering der weetenschappen aanwenden, waren zwak, gelyk zy zelve. —— Behalven dit nadeel, hadt *Carel* zelf den weetenschappen nog een ander, zeer wezenlyk, nadeel, zonder het te vermoeden, toegebragt; hy hadt dezelve in eene slaaffche Afhankelykheid gebragt van den Godsdienst, welken hy als een van derzelver voornaamste steunzels beschouwde, en uit hoofde van welk begrip, hy zig verpligt oordeelde, dezelve zo vastelyk met malkanderen te verbinden, dat derzelver belangen voortaan onverbreekelyk vereenigd moesten zyn. Hy merkte de Godgeleerdheid aan, als de sterkste grondslag der wederzydsche afhankelykheid of verbintenis, en 't was uit dat beginzel, dat hy aan dezelve de voorkeur gaf boven alle andere takken van weetenschap.

Men kan *Carel* de Godsdienstige, en in zo verre loflyke, oogmerken, waar uit hy werkte, niet betwisten, maar het is even zeker, dat hy nog grooter blyk van wysheid getoond zou hebben, byaldien hy minder partydig voor de Godgeleerdheid was geweest, en de weetenschappen zonder kluisters hadt gelaaten. —— Hy sloot, door deze voorkeur, de deuren van den Tempel der Faam voor alle Schryvers, die zig met de Godgeleerdheid niet bemoeiden. Hy beroofde de groote modellen der Oudheid van hun regt, en zyne eeuw van het voordeel, om door dezelve geholpen en aangemoedigd te worden, in hunne zugt en poogingen ter vermeerdering van vernuft. Hy beroofde de Classieke Autheuren van hun regt, om Navolgers hunner Schoonheden te maaken, en deze, anderzints gulden eeuw, weder te verlichten; de groote *Carel* nam niet genoeg in aanmerking, dat de strikte waarheid der Leerstukken van den Christelyken Godsdienst, de onpeilbaare diepte van deszelfs verborgenheden, de verhevenheid van deszelfs Zedeleer, ongeschikt zyn voor werken van Geest, onbekwaam om zig naar de verscheidene sprongen eener levendige verbeelding te plooijen. Hy scheen niet te begrypen dat hy den Godsdienst verantwoordelyk maakte voor de grillige invallen van een fraai vernuft, of denzelven ten minsten daar aan waagde, met het onder-

schei-

ſcheiden gebied der Weetenſchappen dus onder malkanderen te verwarren, of ze allen aan de Godgeleerdheid te onderwerpen.

Dog het grootſte nadeel, 't welk uit dit ſoort van Wetgeeving in de Geleerdheid voortſproot, was, dat dezelve de weetenſchappen beroofde van alle hoop en magt, om zig zelven te kunnen ondetſteunen in die tyden van geweld en vervolging, wanneer menſchelyke hulp niet toereikende is, om de Kerk voor een volſtrekten ondergang te bewaaren; wanneer de laatſte door eene byzondere Voorzienigheid alleen kan ſtaande gehouden worden, terwyl de eerſten door yder zwaare Vervolging in haare vorige vernietiging moeten wederkeeren.

Daarenboven hadt Carel kunnen en moeten voorzien, dat de vrugtbaare Velden, welken hy ontgonnen hadt, niet altoos beteeld zouden worden door geleerde Lieden, die waare Vrienden en Voorſtanders waren van den Christelyken Godsdienst; dat onverſchilligheid voor den Godsdienst vroeger of laater het verval van konſten en Geleerdheid moest veroorzaaken: in één woord, dat zo dra de bepaalde weg, dien hy aangeweezen hadt, eens verlaaten werdt, eene tweede omkeering in den menſchelyken Geest onvermydelyk was, en dat dit, ſchoon eenige eeuwen agterblyvende, nauwelyks misſen konde voor te vallen.

Dit ſchynt ſteeds het noodlot van den Christelyken Godsdienst te zyn geweest, dat deszelfs duistere en verwarde tyden altoos zekere voortekens van zynen toekomſtigen luister waren, en dat het, na gekneusd te zyn, met nieuwe kragten opſtondt. Een helderer glans verdreef altoos de wolken, die dezen Godsdienst by zommige gelegenheden omringden, een nieuw leven was het gevolg der teistering; en zyne zegepraalen waren nooit zeker, dan wanneer men zyn ondergang onvermydelyk dagte te zyn. Geheel anders is het met menſchelyke Inſtellingen gelegen, welke ingevoerd worden onder begunſtiging van den Godsdienst; terwyl dezelve in een bloeijenden ſtaat is. Deze worden verdelgd, terwyl de Godsdienst ſlegts eene korte taaning ondergaat, en de volſtrekte ondergang der eerſten is dikwils maar een flauw teken van de mindere voordeelen, die de laatſte op dezen tyd geniet. Carel ſchynt deze nadeelen niet voorzien te hebben, en dit is de rede, dat de Geleerdheid, en byzonderlyk de Litteratuur van Frankryk hem maar weinig tyds overleefde, en dat derzelver graf een af-

afgrond was, om zo te spreeken, waar in alle de konsten en weetenschappen van Europa verzwolgen werden, en tot aan de vyftiende eeuw bedolven bleeven.

DE DWAASHEID DER VOLKEREN OM MALKANDEREN, WEGENS DEN KOOPHANDEL, TE BEOORLOGEN.

DAt men niet langer de stemme van 't gezond Verstand door het woest geschreeuw eener toomelooze Hebzugt verdoove! Dat men niet langer zegge; „ de onderscheidene Natiën hebben verschillende, en doorgaans strydige belangen"! Daar moet eens een tyd koomen, en die tyd behoort onze Eeuw te wezen, waar in men niet dan met afgryzen hooren zal, dat de Wereld ooit naar dezen grondregel, naar dezen verschriklyken grondregel, is bestierd geweest; de Natuur toont ons deszelfs valsheid aan; de Menschen koomen niet gewapend ter wereld, gelyk die Monsters van de Fabel, die, van hunne geboorte af aan, geschikt scheenen om malkanderen te verdelgen? Dus is onze verordening gewislyk niet; de Schepper van het Menschdom dwingt het zelve niet tot moord en verwoesting, ook niet tot vrekheid, tot haat, tot vyandschappen, om zyn voedzel te bekoomen; en de Oorlog, de verdelging, kunnen zo min als de algemeene wangunst en Nyd jegens malkanderen, de wensch en wet der goedertierne Natuur zyn; neen, de Misdaaden, de Liefdeloosheid, de Onbarmhartigheid, maaken geen deel uit van haare vriendelyke ontwerpen! Dit zoude egter plaats moeten hebben, byaldien alle Volkeren niet een zelfde belang hadden, dat namelyk van malkanderen te helpen. Het is genoeg, vermetele Vorsten, de Wetten van 't Heelal door uwe onbillyke Oorlogen te schenden, beschuldigt ten minsten den wyzen Maaker niet, als of het belang uwer Onderdaanen u daar toe verbondt! en als of hy derhalven het Heelal aan kwaade wetten onderworpen hadt! De Volkeren zyn, ten opzigte van malkanderen, op de Aarde, gelyk de Burgers van een Stad, gelyk de Leden van een Dorp, allen door een zelfde belang verbonden.

Ja! de Aarde is slegts een groot Ryk; de Koningryken en Staaten zyn slegts Provintiën van dat algemeene Ryk, door de Natuur zelve, of liever door den Schepper der Natuur, bestierd. Wat doet de benaaming der onderscheidene Landen tot de belangen der Volken? Wat verschilt het wien deze Provintiën tot hunne Gouverneurs hebben, om malkanderen met wangunstige oogen te beschouwen? Zullen twee Landen, aan denzelfden Vorst onderworpen, malkanderen niet behulpzaam wezen? — Zullen twee Provintiën, om dat zy onderscheidene Gouverneurs hebben, malkanderen verdelgen? Zal de geheele Wereld zyn belang met voeten treeden, om het belang zyner Nabuuren te dwarsboomen? Kan het voor eenig volk nuttig zyn een

ander

ander volk uit te roeijen, en zig dus van eene gelegenheid te berooven, om zyne overtolligheden kwyt te raaken, of zyne noodwendigheden te bekoomen! ô Gelukkige, driewerf gelukkige, Volkeren; die van gelukkige Nabuuren zyt omringd! Rampzaligen daarentegen; die van Elendigen omgeeven wordt? De voorſpoed verſpreidt zig even eens gelyk het ongeluk beſmet. Hoe meer de Goederen rondom ons vermenigvuldigen, hoe gemaklyker het voor ons is onze wederzydſche uitwisſelingen te doen, en voor de vermaaken, de overtollige vermaaken, die wy ſchenken, dubbele vermaaken te rug te ontvangen van een ander ſoort, dat wy niet kenden. Daar integendeel, naarmaate de Armoede rondom ons veld wint, en ons in onzen eigen kring beſluit, wy de voordeelen, van onzer Nabuuren overvloed, en genot hunner Zegeningen derven; dien byſtand misſende, zullen wy zelve eerlang kwynen. De rykdom onzer Oogſten, de winſten onzer nyverheid zullen ons nutteloos worden in de elende die ons omringt. De Armoede kan niet koopen of verkoopen; zy maakt van den Mensch een Wilden, van den Burger een Roover, en van de Volkeren onregtvaardige Overweldigers. De Ryke verkoopt en koopt; hy geniet zyne voordeelen niet, dan door dezelve mede te deelen, en zyn erfdeel groeit aan, naarmaate hy het zyne Broederen mede laat genieten.

Hoe meer de zegeningen des Hemels rondom ons vermeerderen, hoe gemaklyker wy onze overtolligheden verwisſelen, hoe meer zegeningen wy gevolgelyk ook verkrygen kunnen; ik heb het ſtraks gezegd, en ik ſchroom niet het te herhaalen, om 'er dit gevolg uit te trekken, dat de Volkeren, zo wel als de Particulieren, een zelfde belang hebbende om duur te verkoopen, en goedkoop in te koopen, natuurlyk moeten wenſchen, dat het hunne Nabuuren wel ga, dewyl zig dan de meeste Koopers voor hunne overtolligheden opdoen, en de meeste Verkoopers aanbieden zullen van die geryflykheden, welke zy behoeven of wenſchen, en zy derhalven den grootſten prys voor hunne waaren maaken, of, 't geen het zelfde is, de vreemde waaren voor den minſten prys bekoomen kunnen; alle Volkeren hebben derhalven het zelfde belang, alle Volkeren hebben maar één belang, dat namelyk van den algemeenen welvaart.

Welk een twist van onheilen, wat al misdaaden moet de kennis dezer gewigtige waarheid niet aan de algemeene Republiek der Wereld, aan het Menſchelyk geſlagt, beſpaaren! Wat al misdaaden en onheilen veroorzaakt niet het vergeeten van deze wetten der Natuur! Europa verſcheurt ſteeds zig zelve; men Oorlogt, en men wroet in zyn eigen boezem; voormaals wierdt dit Werelddeel door de Staatzugt, door de begeerte tot Wingewesten, verwoest, maar dat waren ſlegts voorbygaande rampen; na de gedaane optogten rustede yder Volk op zyne, 't zy zegepraalende, 't zy verbryzelde, wapenen; de vrede was vrede; ſedert ſmeult altoos de Nyd, de Staat, de vyandſchap, uit gewaand belang geboren, in aller harten; het vuur

van wangunst verteert hen zelfs in eene schynbaare rust, en de vrede is een stille oorlog. Hoe! Vreemdelingen te kwellen; de Billykheid te schenden, de wangunst door Wetten te regtvaardigen, de banden der Menschelykheid te scheuren, is dat Vrede te noemen? De vrede moet alle Volkeren in een enkel Gemeenebest, in den boezem der Natuur, en onder het oog van den Algemeenen Vader des Menschdoms vereenigen; moet welvaart, overvloed, geluk voortbrengen; moet allen zig in het heil van allen doen verheugen! Dat is vrede; geene listige pooging, om anderen heimelyk te bedriegen, en, in plaats van openbaar geweld, door een langzaam vergif van kant te helpen. Maar wee den geenen, die deze vyandlykheden eerst begint! Wee den geenen, die zyne Onderdaanen verdelgt, die zyn eigen volk het brood uit den mond neemt, terwyl hy anderen poogt te verdelgen.

Niets staat op zig zelven alleen in de wereld, niets is onafhankelyk; het Menschelyk Geslagt, ik heb 't gezegd, is één Huisgezin, yder volk is met het Menschelyk geslagt, en het Menschelyk geslagt, met yder volk verbonden. Wederkeerige diensten doen alle leden leeven; Onverschilligheid of Haat verstrekt eene kwynende Teering en langzaamen Dood voor allen.

Men poogt zyne eigen Ingezetenen te begunstigen door vreemde Waaren te verbieden; maar 't waren die zelfde vreemde Waaren, voor welkén de Vreemdelingen ons van een gedeelte onzer overtolligheden ontlasteden; waar zullen wy dat gedeelte voortaan verkoopen? Zodra men den invoer van deze, den uitvoer van geene, Koopwaaren verbiedt, om den Handel zyner buuren te stremmen, vermindert men eenigen tak van zyn eigen handel; dit zyn overtreedingen van de Wet der Natuur, die door haar zelve gewrooken worden; 't is deze, daar het alleen aan toekoomt, de wanbedryven der Volkeren te straffen, en die niet mist dit te doen, door de gevolgen zelve dier wanbedryven.

Daar is een tyd geweest, waar in eene Natie uit agt millioenen menschen bestaande, en veertig of vyftig millioenen Acres Lands bouwende, het ontwerp smeedde, en door haaren voorspoed verblind, een tyd lang volgde, om alle andere volkeren aan haaren ploeg aan haare Fabrieken, aan haare Zeevaart te onderwerpen; even als of zy slegts haar welbehaagen aan de Natuur hadt te doen verstaan, om door haar in haare dwingelandsche oogmerken ondersteund te worden, om die algemeene moeder op het grondgebied van een enkel volk de zegeningen, de rykdommen, van alle volkeren te zien opstapelen; even als of het van de magt van een Staatzugtig volk afhing, alle andere volkeren van hun verstand en het gebruik hunner zinnen te berooven, om het erfdeel der Konsten en Weetenschappen het erfdeel van dat volk alleen te maaken; even als of één volk het gebied over alle Zeën der wereld voeren, en de Reën en Havens van 't Heelal naar zyn welgevallen openen of sluiten konde; even

als

Als of een punt van den Aardkloot, den geheelen Aardkloot konde opweegen, of een Sterveling de raadslagen des Almagtigen verydelen, die de Opperheer is van alle volkeren.

Zy bezweek, die trotsche Natie, onder het gewigt haarer eigen onderneemingen, en haar voorspoed zelf was haar bederf. In het bestek van een halve eeuw verdubbelde zy het getal haarer Scheepen, maar haare schulden wierden driemaal grooter. Zy hadt duizenden Matroosen, maar dit nam duizenden Landbouwers weg; haare Volkplantingen besloegen een verbaazend Terrein, maar zy trokken de Hoofdstad tot zig; haar Handel scheen oneindig, maar de wezenlyke rykdom vermeerderde niet, en welhaast kondigde een algemeen geschrey het algemeen verval van den Handel aan. Zy hadt een verbluffend voorkoomen van onweerstaanbaare magt, maar de Lands-Inkomsten waren minder dan de gemeene lasten.

Ik heb niet dan in 't voorbygaan van de Commercie-Oorlogen gesprooken, en ik vleije my egter myn Stuk byna beweezen te hebben, „ dat namelyk, 'er niets onbillyker en dwaazer tevens, niets wreeder en verderfelyker ter zelfder tyd, bedagt kan worden, dat dit met regt heet, de Onregtvaardigheid met het bloed van zyn eigen Natie bezegelen, en het geweld op het bederf zyner eigen Onderdaanen bouwen".

Een volk byzonderlyk, dat van den Landbouw voor het grootst gedeelte moet bestaan, gelyk dit het geval is van de meeste volkeren, bederft boven al zig zelven met een Oorlog tot voortzetting van een buitenlandschen handel, die, in weerwil eener schynbaaren voorspoed, reeds doodelyke neepen geeft aan den Landbouw, en dus de hartaar van zodanig een Volk aantast. Laaten wy deze gewigtige waarheid ophelderen, laaten wy Spanje, Portugal, en de Romeinen zelve ten voorbeelde neemen.

De ontdekking van Amerika heeft onnoemelyke schatten aan Spanje en Portugal aangebragt, maar gelyk die schatten van de nieuwe Wereld niet een graantje koren in de gemelde Ryken deeden groeijen, zo vonden dezelve, terwyl zy hunnen Landbouw, en Konsten verwaarloosden, om al hun heil buiten 's Lands te zoeken, welhaast hun bederf in de bron hunner schynbaare welvaart. In weerwil van de twee Milliards, op verschillende tyden in Portugal overgebragt, hadt dat Koningryk, in 1753 en 1754, niet meer dan vyf millioenen kapitaal, en was aan Engeland, die het spysde, vyftig millioenen schuldig. Dus beliep de schuld van 't Ryk aan een enkelen Crediteur vyf en veertig millioenen meer dan deszelfs geheele bezitting. De thans regeerende Koning JOSEPHUS bevondt zig, in 't jaar 1754, in zulk een verlegenheid, dat hy nauwelyks vier honderd duizend guldens voor zyn rekening konde opneemen. De oorzaak van dit kwaad vertoont zig aanstonds voor een wysgeerig oog. In het gemelde jaar 1754 hadt Portugal twee millioenen Inwooners, en men bouwde daar zo weinig land, dat de oogsten in goede jaaren niet

 kon-

konden toereiken om driemaal honderd duizend menschen te voeden. Dit verval van den Landbouw, door de Indiaansche schatten voortgebragt, moest noodwendig de uiterste nadeelen na zig sleepen.

Dit was ook het geval van Spanje. Philippus de IIde de uitruster van de onverwinlyke Vloot, moest, met alle zyne rykdommen, ten laatsten een bankbreuk maaken; waarom? Zyne Onderdaanen door het Amerikaansche Goud verblind, staakten hunnen arbeid in zyde en wol, lieten hunne Landeryen met distelen en doornen begroeijen; het beginzel der werkzaamheid was verdoofd, en derhalven de tier des levens in het harte van den Staat verdelgd. Hunne kwyning wekte werkzaamer Natiën op, en boezemde hen het ontwerp in, om 'er zig ten hunnen voordeele van te bedienen. Terwyl zy voor Spanje ploegden, en zaeiden en werkten, verdelgden zy het door hunne dienstvaardigheid.

Dit is altoos het gevolg, dit moet het gevolg wezen, toen de Romeinen, na alle hunne Overwinningen, door de Weelde eindelyk overwonnen, Italiën en Siciliën onbebouwd lieten liggen, en Egypte en Afrika dwongen om voor hen te bouwen, vernielden zy, met eigen handen, de fondamenten van hun Ryk; het zelve begon, van dat oogenblik af, te verzwakken, en moest onfeilbaar instorten, schoon de Barbaaren, die het naderhand overstroomden, in hunne Bosschen werkeloos gebleeven waren. Nooit kan een Staat zonder werkzaamheid sterk zyn, en nooit kan een zwakke Staat voor aanvallen bevryd blyven. Men zoeke dan in plaats van zyne Nabuuren met geweld te dwingen, in plaats van hen en zig zelven te bederven, zyne bestendige Grootheid en Geluk in wederkeerige uitwisseling van diensten en geriefelykheden; men pooge de kloekheid zyner Ingezetenen op te wakkeren, de weelde te beteugelen, den Vrede te handhaaven! De Oorlog bouwt geene landen, en de weelde verandert de vrugtbaarste korenvelden in nuttelooze waranden.

Ik trek de wettige gevolgen uit myne vorige Aanmerkingen, en myn stuk is beweezen.

Byaldien het waar is, dat men den Koophandel van anderen op geenerhande wyze kan benadeelen, zonder ook zyn eigen te verminderen, moeten de Commercie Oorlogen, waar mede verblinde Vorsten hunne Nabuuren onbillyk aantasten, als onderneemingen tegen hunne eigen Onderdaanen worden aangemerkt; de Zelfs-verdediging wordt als dan een noodzaakelyk kwaad, en is altoos geoorlofd, maar de aanval is loutere woede.

Byaldien het waar is, dat een bedorven of kwynend Volk geen zo groot voordeel kan aanbrengen als eene welvaarende Natie, moet men de Volkeren niet bevegten om 'er mede te handelen.

Byaldien het waar is, dat alle Volkeren een zelfde belang hebben, namelyk den welvaart van allen in 't algemeen, en van elk in 't byzonder, dan is, den Handel en Welvaart van eene dezer Familien, door een blinde woede, of bittere wangunst aan te vallen, het zelfde als

als het geheele Menschelyk geslagt den Oorlog aan te doen; dan mag men dit heeten, de pilaaren der Wereld schokken, om het Menschdom en zig zelven onder de puinhoopen te begraaven.

Men zegge niet, dat dit van alle Oorlogen even eens waar zy; De Koophandel is eene onderhandeling van Vriendschap, eene uitwisseling van dienst en vermaak; dit met het Zwaard, met Verwoesting, met Moord te willen voortzetten, is dat het werk van den Duivel of van een Dolleman?

En wat is 'er, nogmaals, het gevolg van? Die verwoesting en dat moorden heeft zo veele onkosten na zig gesleept, dat de Aanvallers om hunne woede voort te zetten, en de aangevallenen om de regten van het Menschdom en zig zelven te verdedigen, eene afgryslyke opstaapeling van belastingen noodig gekreegen hebben, die allerwegen den Koophandel drukken, en voor yder Staat van Europa, als eene langzaame Teering, beschouwd kunnen worden. Ach! wilde yder Mensch en Volk zyn waar belang behartigen, en ware eene strikte Regtvaardigheid aller rigtsnoer, hoe veel minder belastingen waren 'er noodig! Met hoe veel minder arbeid konden wy ryk, met hoe veel minder moeite gelukkig worden! Twee eenvoudige, wettige, zekere middels zyn 'er, om bestendig een voordeeligen handel te dryven; en dat is, eerlykheid en vryheid. Ziet byna geheel Europa in de weer, om den uitvoer van Graanen te verbieden, en ziet die zelfde Ryken, daar men dien voornaamen tak van handel belemmert, gespysd door HOLLAND, een hoekje Lands, dat zyn eigen Ingezetenen niet kan voeden, en 't welk alleen het voordeel heeft, dat de Ingezetenen voor eerlyk bekend zyn, en dat deszelfs wyze en billyke Regenten den Boeren en Kooplieden de behartiging van hun eigen belang betrouwen! Gelukkig de Volkeren, die op deze wyze hun voordeel zoeken! Dan kan het niet missen, of de Handel moet hunne havens met vollen zeilen invaaren, en haare dierbaarste schatten in hunne Magazynen opleggen.

Dat dit het voordeel blyve, en allengskens meer worde van myn dierbaar Vaderland. Dat de Natuur, of liever de Rede en Pligt, aldaar het gebied in aller harten voere! Dat elk Nederlander zynen Landgenoot als zynen Broeder, elk Mensch als zynen Medemensch beschouwe! Dat Regtvaardigheid en Vrede malkanderen binnen en buiten 's Lands omhelzen! Dat de Menschelykheid over nyd en snoode baatzugt in geheel Europa zegepraale, en dat alle die Vorsten, die den Koophandel van Ons of andere Natiën ooit door onbillyke Oorlogen gedwarsboomd hebben, door de Rede verlicht, of door hunne schade wys geworden, voortaan hun belang met dat van 't Menschdom leeren verbinden, en, op het voorbeeld van het klein, maar wys en gelukkig, Nederland, den algemeenen Vrede en Welvaart bevorderen, om deze dierbaare voorwerpen veilig en bestendig voor zig zelven te genieten!

DE WELDAADIGHEID; EEN PERSIAANSCH VERTELZEL.

(*Uit het Engelsch.*)

Zints de tyd voor myne oogen eene menigte van tooneelen vertoond hadt, zints de kleur myner hairen in witheid de zwaanen, die in den hof van den Koning der Koningen zwemmen, evenaarde, dagt ik, dat de Opperste Beschikker van ons lot, die den Mensch en de Deugd voor elkander maakte, nimmer het hart van eenen Deugdzaamen zonder geneugte of een goede daad onbeloond liet. — Luister, ô Zoon van ADAM, luister na dit getrouw verhaal.

In een dier vrugtbaare valeien, die de keten der bergen in *Arabie* van elkander scheiden, woonde langen tyd een ryk Schaapherder: Ik kende hem; men zeide dat hy gelukkig was en wel vergenoegd leefde. Wanneer deeze eens wandelde langs den oever van eene beek, in een laan van Palmboomen, wier donker groene bladeren den voet bereikten der groene Cederen, waar mede de top des bergs beplant was, hoorde hy eene stem, die zomtyds de valei met kryten geluid vervulde, en zomtyds een klaagenden toon sloeg, of zo stil zugtte, dat hy ze nauwlyks van het geruis der beek kon onderscheiden.

De oude Herder liep na de plaats van waar hy de stem hoorde; hy zag, aan den voet van een rots, een Jongeling, half op het zand uitgestrekt liggende; zyne kleederen waren gescheurd, zyn hair hing verwilderd over zyn aangezigt, van 't welk de knaagende zorg de bekoorelyke trekken der Jeugd had uitgewischt; op zyne wangen bespeurde men de overblyfzels van een traanenvloed, zyn hoofd hing op zyn boezem; hy lag gelyk een roos door een stormwind neergeslaagen. De Herder voelde zich op 't diepst getroffen door dit droevig vertoon, hy vervoegde zich by den Jongeling, zeggende, *ô Zoon der Elende! kom in myne armen, laat ik den zugtenden Man aan mynen boezem drukken, zyne zugten hebben myn hart week gemaakt.*

Diep in gedagten en stilzwygend ligtte hy het hoofd op; eenigen tyd zag hy den ouden Man sterk aan met oogen, verwonderd dat ze goeddaadigheid en liefde aantroffen. Het enkel gezigt van den goeden Herder, moest hem met vertrouwen vervuld hebben; de goedheid straalde hem ten oogen uit, derzelver opslag alleen was genoeg, om de zorgen der ongelukkigen te verzagten.

De Jongeling geheel met stof bedekt, stondt op, en wierp zich in de armen des Herders, tevens een zugt loozende, die in 't gebergte wedergalmde; „ Myn Vader, *riep hy uit*, myn Vader "! ——— En wanneer de woorden en tederheden van den Gryfaard zyn gemoed eenigzins tot bedaaren hadden gebragt, beantwoordde hy verscheide vraagen, op deeze wyze.

„ 't Is

„ 't Is aan gindze zyde van de hemelhooge Cederboomen, die gy op 't hoogst deezer bergen ziet, daar de wooning van SHEL-ADAR, den Vader van FATIMA, ligt. Myns Vaders hut is niet ver van hier. FATIMA is de schoonste onder de Dogters der bergen. Ik bood my zelven aan om haars Vaders kudde te weiden, en hy stemde het toe. FATIMA's Vader is ryk, myn Vader arm Ik beminde FATIMA, zy beminde my weder. Haar Vader bemerkte dit; wy bekenden voor hem onze wederzydsche liefde, te vergeefsch wilde hy my dwingen my van zyn land en van zyne Dogter te verwyderen. Ik wierp my neder voor zyne voeten, zeggende: *ô Vader van* FATIMA! *vergun my ten minsten, dat ik my mag onthouden in de valei door u bewoond; ik beloof niet meer tegen* FATIMA *te zullen spreeken; ik zal niet onderzoeken of zy my nog bemint; ik beloof het u, ik zal het niet onderzoeken; vergun my het opzigt te mogen hebben over uwe kudden, die in de verstafgelegene weiden te velde gaan; staa my toe dat ik altoos den Vader van* FATIMA *mag dienen.* ——— SHEL-ADAR weigerde, met een hart van steen, al het geen ik verzogt; hy behandelde my hard, en ik was nauwlyks magtig myne schreeden van zyne wooning af te wenden. Hy bedreigde FATIMA, en gy ziet my hier verwyderd van de plaats haars verblyfs. FATIMA is ongelukkig, myn Vader is zwak, ik heb myne Moeder verlooren, ik heb twee Broeders, nog zo jong dat ze nauwlyks de laagste takken der Palmboomen kunnen bereiken. Myn Vader en Broeders ontvingen van my hun leevensonderhoud; wy hadden alles van SHEL-ADAR, en nu gaa ik sterven".

Myn Zoon, antwoordde de Oude Man, *laaten wy zamen na de valei van* SHEL-ADAR *gaan; ik zal u ondersteunen, kom.* —— De Jongeling stemde het toe; maar kon nauwlyks zyne voeten verzetten. ——— Wanneer zy een stuk wegs hadden afgeleid, zagen zy FATIMA, zy was bleek, ongedaan en neerslagtig. De Jongeling riep vol verrukking uit. „ ik zie FATIMA! ——— De oude Man ging in het huis van SHEL-ADAR, en sprak hem in deezer voege aan.

Eene Doffer van Aleppo *was na* Damascus *overgebragt, en leefde daar met eene Duive van dat land. Hun Meester vreesde dat de Doffer van* Aleppo *den een of anderen tyd zyn makker zou wegvoeren, en hy scheidde ze van elkander af. Zy bielden op van het koorn te eeten, 't geen hy hun gaf; zy kwynden en stierven.* ——— O, SHEL ADAR! *schei deezen niet van een die leeven, om dat zy zamen leeven. Is deeze Jongeling, dien gy uit uw huis hebt doen trekken, deugdzaam?* SHEL-ADAR antwoordde. „ De Propheet zy myn getuigen, in 't geen ik zeg: 't geen een Lely is onder de Narcissen, is deeze Jongeling onder de Geloovigen, hy gaat alle de Herdersknaapen te boven in Godsvrugt, goedheid en yver; maar hy is arm.

Ach! hervatte de oude Herder, *myne Kinders en ik hebben ontelbaare kudden. Ik bezit de ryke valei van* Horosa, *en ben in staat*

om

om dien Jongeling rykdom te verzorgen. Een gedeelte myner Kudde zal op morgen voor uw deur zyn, indien gy hem FATIMA *wilt geeven.*" — SHEL-ADAR beloofde zyne Dogter, en de oude Man vertrok.

Den volgenden dag zondt hy na SHEL-ADARS wooning eenige Schaapen witter dan de toppen der hoogste bergen in den winter, en Paarden schooner en sneller dan die des Propheets.

Eenigen tyd daar naa nam de goede Herder zyn weg na de hooggetopte Cederboomen, onder welke de wooning van SHEL-ADAR lag. — Luistert. Kinders der Menschen, luistert.

Hy ging uit het bosch na een veld, waar een beek vloeide met Vygeboomen omzet. Hy zag, zittende in schaduw der Vygeboomen, SHEL-ADAR, de hand van een Man vasthoudende, van een oud Man, in wiens houding wysheid en goedheid doorstraalde. Deeze oude Man zag SHEL-ADAR dikwyl aan met oogen schitterende van vreugde; in die van SHEL-ADAR blonk dezelfde zielsgestalte uit. De goede Herder hieldt zich stil om het genoeglyk gezicht te genieten 't geen 't eerwaardig vertoon van twee vergenoegde oude lieden hem kon opleveren. Zy weezen elkander verscheide jonge knaapjes aan, waar onder twee kinders waren, die zomtyds in 't gras speelden. Zy waren wel gekleed, gezond, leevendig, gelyk hunne jaaren voegde. De weldaadige Herder hoorde, dat deeze twee Kinders de Broeders waren van FATIMA's Man, en dat de oude Man, die aan SHEL-ADARS hand ging, zyn Vader was. ——— Niet verre van hem zag hy FATIMA met haaren Echtgenoot in 't gras neder zitten. Menigwerf zaten zy onbeweeglyk op elkander te staaroogen; zy lonkten zo teder als of de liefde op hun gelaad woonde. De streelendste woorden braken, by wylen, het zwygen af, en gingen vergezeld van hartlyke schoon zedige liefkoozingen, dewyl de tegenwoordigheid der oude lieden, en het ontzag over de kinderen, hun wederhield. Dikmaals zagen zy elkander aan. Het bleek, elk was gelukkig, en die vreugde, die hun bezielde, vertoonde zich op aller gelaad verspreid, even als de bloezems op alle de takken van een Oranjeboom.

De goede Herder zag ze allen beurtlings aan. ——— Eindelyk sloeg hy 't oog op de velden, en ontdekte daar de kudde door hem geschonken; zy muntten boven die van SHEL-ADAR uit, waar onder ze gemengd waren; en hy hoorde de Herders knaapen 't geluk hunner Meesteren en hun eigen heil opzingen.

O, Zoon van ADAM! Ik heb 'er niets bygedaan, ik heb 'er niets afgenomen, ik heb een getrouw verhaal gegeeven van 't geen ik u beloofde. —— Leer hier uit wys worden. — Leer hier uit, dat de weldaadigheid, gelyk de dauw des Hemels, de olie der vrolykheid doet druipen op het hart dergeenen die ze beoefent, terwyl ze, met vervoeringen van dankbaarheid en geluk, het hart vervult van hem, die gevoelig is voor 't ontvangen geluk.

BERIGT.

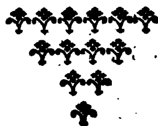
HEt *Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke wysbegeerte te Rotterdam* maakt aan het algemeen bekend, dat de RIVIERKUNDIGE STELLINGEN, van welke het in deszelfs onlangs uitgegeven *Programma* gewag gemaakt heeft, thans afgedrukt en te bekomen zyn by deszelfs Drukker REINIER ARRENBERG.

Het Genootschap heeft een prys van een Gouden Medaille, ter zwaarte van 15 Dukaten, gesteld voor hem die over deze *Rivierkundige Stellingen* de beste verbetering en beoordeling, voor den 1 Maart 1771, toe zenden zal aan deszelfs Secretaris LAMBERTUS BICKER *Medicinæ Doctor*, *Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschapen te Haarlem, en van de Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekeren.*

NARICHTEN.

ONzen Utrechtschen Correspondent zy kennelyk, dat wy van het laetstgezonden Stukje eerlang gebruik zullen maken. En wat aengaet *A.....s*, die is by ongeluk, toen de Vogel ten tweedenmale vloog, verdwenen.

Op de Rotterdamsche Missive dient in antwoord, dat wy dezelve niet geplaatst hebben, om dat wy in ene afwending van dien aert geen nuttigheid konden zien.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in October 1770.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'smorg.*	*'smidd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	30. 0	30. 2	30. 3½	59	63	55	N	N O	N O	Reg.Held.
2	— 4	— 4½	— 4½	55	65	55	N O	O	O	Helder.
3	— 4½	— 4	— 3½	52	61	53	O	O t N	O t N	———
4	— 2½	— 2	— 1½	50	62	50	O	O	N	— Ryp.
5	— 1	— 0½	— 0	52	62	59	N O	W	W	Mist B. H.
6	29. 11½	— —	— 1	57	62	58	W t N	W t N	N W	Reg. Buij.
7	30. 1½	— 1½	— 1½	60	62	62	W	W	W	— Held.
8	— --	— 2	— 3	60	62	52	N W	N W	N	Betr. R.H.
9	— 3	— 2½	— 1½	56	64	58	N t W	Z W	Z W	Held.Reg.
10	29. 11½	29. 11	29. 9	58	64	57	Z	Z	Z	Wolkig H.
11	— 10	— 11	— 11½	55	58	56	W	N W	N W	Helder.
12	— 10½	— 10	— 9	54	62	56	Z W	Z W	Z W	Reg. W.
13	— 7	— 6½	— 7	52	53	48	Z t O	———	N W	Held.R.H.
14	— 6½	— 6¼	— 6	44	48	46	Z	———	Z W	Buijig.
15	— 5½	— 5	— 4½	43	54	49	———	Z	Z t O	Held. Betr.
16	— 4	— 4	— 5	48	56	51	Z O	Z O	O Z O	Betr. Reg.
17	— 5	— 5½	— 6	50	60	52	O Z O	O Z O	———	— Held.
18	— 6	— 6	— 6	52	59	50	O t N	W	Z t O	Mist Reg.
19	— 5	— 4½	— 4	50	58	54	Z t O	Z	Z	Betr. H.R.
20	— 4½	— —	— 4½	44	53	46	Z	———	———	Helder.
21	— 4	— 3½	— 3	42	50	43	O	O	———	— Betr.
22	— 2½	— 2	— 1½	44	52	44	Z	Z	———	Betr. H.R.
23	— 0¼	— 0¼	— 0¾	46	51	44	———	———	———	Buijig.
24	— 1	— 2½	— 5½	43	49	46	———	Z W	Z W	———
25	— 6	— 6½	— 8	44	54	48	———	———	W	———
26	— 8	— 8	— 6½	51	56	51	Z W	———	Z W	———
27	— 5½	— 6	— 7	48	54	50	Z W	N W	N W	— Hagel.
28	— 8	— 8¼	— 6½	46	53	47	WNW	WNW	Z W	Held.Reg.
29	— 3½	— 3½	— 5	48	52	42	Z O	Z W	N W	Regen.
30	— 5	— 4½	— 4½	42	46	45	Z	Z	Z	———
31	— 6	— 7½	— 9	46	51	46	Z O	Z O	Z O	Mist Held.

Hoogste Barometer d. 30. 4½ }
Laagste Barometer d. 29. 0¼ } middelb. d. 29. 8⅜

Hoogste Thermometer gr. 65 }
Laagste Thermometer gr. 42 } middelb. gr. 53½

Tusschen den 13 en 14 deezer heeft men, in Vrankryk te Grenoble en daar omtrent, een verschrikkelyken Orcaan gehad, verzeld van Donder en Regen &c., hebbende veel schade veroorzaakt.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BOLINGBROKE ALS WYSGEER VERGELEEKEN MET ANTONINUS, BACON EN BOYLE.

NAardemaal de Wysbegeerte van Lord BOLINGBROKE, mag ze den naam van Wysbegeerte draagen, zo 't ons toeschynt, vry veel overeenkomsts heeft met eene zogenaamde Wysbegeerte, waar mede de verheevene en sterke Geesten van onze dagen zeer veel op hebben, zal het geen ondienstig Stukje, in ons *Mengelwerk*, uitmaaken, dat wy een kort begrip van de *Beschouwing der Wysbegeerte van* Lord BOLINGBROKE, nu onlangs door THOMAS HUNTER, Vicaris van *Weversham* in *Chesbire*, daar in plaatzen.

Schoon de Werken van den Lord BOLINGBROKE den tytel van *Wysgeerige Werken* draagen, zyn ze het strikt, en ten strengsten genomen, geenzins. Dikmaals, 't is waar, heeft hy het woord *Wysbegeerte* in den mond; doch de zaak zelve heeft maar weinig deels in zyne geleerde Werken, die veel eer uit waarneemingen in 't wilde bestaan. Hy zegt ons zomtyds, met een schynbaaren ernst; „ dat alle de Letteroefeningen, die niet strekken om ons zedelyk character te verbeteren, geen eisch hebben om, met regt, Wysbegeerig genaamd te worden (*)". Hy wraakt en veroordeelt alle Kundigheden, die niet strekken om ons gelukkiger en beter te maaken". Zyn Lordschap heeft, derhalven, volgens zyne eigene bekentenis, geen regt op den naam van Wysgeer; daar hy, in 't grootste gedeelte zyner nagekomene Werken, al zyn vlyt heeft aangewend om alle zedelyke Deugd in den Mensch, en alle zedelyke Volmaaktheden in GOD te vernietigen. Indien „ het waare en eigenaartige voorwerp onzer Studien, is om steeds vorderingen te maaken, in braafheid van hart en burgerlyke deugd, — indien zy ons beter Menschen, en Burgers moeten doen worden" (†), mogen wy 't laatste geschenk van dien Lord als nutloos, ja schadelyk, voor het Menschdom, verwerpen.

De

(*) *Letters on History*, Vol. II. p. 68.
(†) *Ibid.* Vol. I. p. 14.

De Oude Wysgeeren deeden ten minsten belydenis van Zedelyke Deugd, en zelf de wellustigsten onder hun gaven niet minder dan de strengste Stoicynen op van hunne strengheid in zeden. Maar onze hedendaagsche Wysgeer bekreunt zich het uitwendig voorkomen niet. Uit zyne geheele handelwyze blykt, dat hy meer voor gehad heeft met zyne Geleerdheid te pronken, dan ze tot eenig weezenlyk gebruik te doen dienen. Geene nieuwe waarheid heeft hy ter baane gebragt, geene oude gestaafd; hy is enkel een zifter en uitlegger der gevoelens van anderen, wier Werken hy bykans alleen schynt geleezen te hebben, om 'er zich van te onderscheiden, en de rest des Menschdoms, als Weetnieten, gekken of guiten, ten toon te stellen.

Het werk der Wysbegeerte was oudtyds de Menschen te onderwyzen, zyne Lordschap beoogt hun der algemeene begögeling te ontneemen. —— De Wysbegeerte bedoelde Waarheid en Deugd te bevorderen, BOLINGBROKE laat ons, ten dien opzigte, geheel over aan de Natuur, de moeder van onkunde, boosheid en elende. —— De Wysbegeerte, de *Platonische* inzonderheid, spoorde haare Leerlingen aan om een Godlyk leeven op deeze wereld te leiden, om in de toekomende eene gelukzalige onsterflykheid deelagtig te worden. —— Zyn Lordschap geeft u vryheid om den teugel aan uwe dierlyke lusten te slaaken, en als beesten te leeven, in 't vooruitzigt, dat wy, gelyk hy ons zoekt diets te maaken, ook als de Dieren zullen sterven.

Hoewel ik de Werken van dien edelen Lord aandagtig geleezen heb, kon ik noit het einde waar toe zy geschikt waren, of zyn hoofddoelwit, ontdekken. —— Zyne *Eerste Wysbegeerte*, waar in deeze juist bestaat, welke de gronden, en de heilzaame uitwerkzels daar van zyn, om de goede zeden en het geluk der Stervelingen te bevorderen, weet ik zo min als of de Wysgeer nimmer zyne gedagten op 't papier gesteld hadt. Wysbegeerte eigenlyk zo genaamd, inzonderheid wanneer wy dezelve bepaalen, gelyk zyn Lordschap doet, tot de Natuurkunde, maakt het geringste en kleinste gedeelte van zyne Werken uit, en hy heeft, ten deezen opzigte, weinig anders gedaan dan over de waarneemingen van anderen eenige aanmerkingen te maaken. —— Geen ééne ontdekking in de Natuurkunde kan hy de zyne noemen; in geen één geval heeft hy de Zedekunde aangedrongen of bevorderd.

Andere Schryvers hebben de Zedekunde luister bygezet,

zet, door met de schitterendste en fraaiste kleuren de heilzaame vrugten van een braaf gedrag te schilderen, en in de uitsteekendste Characters te vertoonen. Zyn Lordschap heeft ten aanziene van de Deugd en Zedelykheid weinig uitgevoerd; en iemand zal zich jammerlyk bedroogen vinden, die zyne *Eerste Wysbegeerte* leest met oogmerk, om zyn hart te verbeteren en gelukkiger te worden; niemand maakte oit de Deugdzaamen mismoediger, de Zwakken verslaagener en de Boozen stouter dan de Heer BOLINGBROKE.

De *Eerste Wysbegeerte* schynt in haar eigenst element, wanneer zy u leert gebruik te maaken van uwe oogen en andere zintuigen, om de verschynzels waar te neemen en te proeven. Behaagt u de Vyg? —— Staa op, zoek den boom en de plaats waar dezelve groeit; hier zyt gy ver genoeg; hier moogt gy blyven rusten: eene dankbaare gedagte hemelwaards te zenden zou een onvergeeflyk stuk zyn in de *Eerste Wysbegeerte*; die GOD van zyne werken zoekt uit te sluiten.

Men zou wagten, dat de edele Wysgeer genoegzaame en voldoende reden zou bybrengen voor deeze nederdrukking der Zedelykheid, en het verheffen van 't geen hy de beoefening der Nature noemt. Maar, naa al onze beoefening der lichaamlyke Nature, het Boek dat hy ons, als alleen des beoefenenswaardig, voorhoudt, zal al den arbeid der Geleerden, van alle eeuwen, niets meer zyn dan de droomen van Zieken, en ons overtuigen van deeze troostlyke waarheid, dat de opperste Wysheid ons met redelyke bekwaamheden begiftigde, om een schaduw na te jaagen en te omhelzen. Want zo verre heeft hy zyner twyfelaarye bot gevierd, dat hy niet duister te kennen geeve, hoe alles wat wy zien, wat wy weeten, mogelyk niets anders is dan eene begogeling eene bedriegerye: en dat, nogthans, dus eene kennis voor ons genoeg is: naardemaal GOD de Veroorzaaker van alles, en dus ook van die begogeling is.

Indien wy dit, voor een oogenblik, toestaan, wat zal het gevolg weezen? wat anders, dan dat de Lord BOLINGBROKE de onbeschaamdste is van alle Leerstukdryvers, daar, terwyl hy voorwendt de waarheden van GOD te verdeedigen, en de dwaalingen des Menschdoms te verbannen, alles wat hy schryft, en alles wat wy leezen, misschien niets anders is dan bedrog en valschheid? Zyn Lordschap verraadt zyn eigen hoogmoed, daar hy voor heeft den onzen te vernederen.

De Wysbegeerte, in haar waaren aart, uitgestrektheid, en recht gebruik beschouwd, is eene edele weetenschap; maar die te bepaalen tot louter denkbeeldige begrippen, tot stof, beweeging, en het werktuiglyke, met uitsluiting van het Zedekundige en het Godgeleerde, is dezelve verkleinen, en verlaagen. —— De Wysbegeerte was, ook in haar eerst en oorspronglyk gebruik, groot en eerwaardig. Zy stelde tot haar doelwit de Menschen tot de kennis en den dienst der Goden, en der Zamenleevingspligten op te leiden, en daar in te bevestigen. Men noemde haar de Kunst- en de Leidsvrouw des Leevens, als van den Hemel nederwaards gezonden, om den nevel der onkunde te verdryven, de boosheid te temmen, de ongeregelde driften te beteugelen: zinnelyke vermaaken te leeren versmaaden, de moeilykheden te overwinnen; het hart te wapenen tegen ongegronde vrees, ydele eerzugt en valsche schaamte, om zedigheid, grootmoedigheid en vergenoegdheid in te boezemen, den weg tot waarheid, deugd en geluk aan te wyzen; om onderwerping aan de schikkingen der Godlyke Voorzienigheid te leeren, en de Ziel te verheffen tot de verwagting eener Zalige Onsterflykheid. —— Wysgeeren van deezen stempel waren, PYTHAGORAS, SOCRATES, PLATO en XENOPHON; en, in laateren tyde, schoon zy tot eenen anderen Aanhang behoorden, MARCUS ANTONINUS en SENECA. Van de twee laatstgemelden maak ik tegenwoordig byzonder gewag, om te toonen, dat, wanneer Vorsten en Staatslieden zich verledigden om de Wysbegeerte te beoefenen, zy zulks deeden op eene wyze, die hunner waardigheid voegde, en hun een uitmuntender character gaf, dan de Koninglyke waardigheid of het Staatsdienaarschap, met alle de besluiten van den Raad en de toejuichingen der Volken hun kon byzetten. Daar door hebben Edelen den roem hunner afkomst vergroot, de Staatsdienaars hunne waardigheid opgeluisterd, en de Vorsten hunne Kroonen vercierd; daar door hebben Slaaven, en Lieden uit het gemeene Volk oorspronglyk, in waare grootheid van Ziel en verdienden lof, Vorsten geëvenaard.

ANTONINUS was een opregt en deugdzaam Man; de Wysbegeerte hadt in zyn hart den zetel gestigt, en gaf van daar wetten over zyne gedagten, gedrag en wandel, regelde zyne driften, verdoofde zyne gevoeligheid over aangedaane beledigingen, stilde zyne klagten, en maakte hem geschikt om alles te ondergaan, en als de bestelling der Voorzienigheid te ontvangen wat hem, in leeven of ster-

ſterven, mogt overkomen. Eene groote hoogagting voor de Rede, die ſtraal der Godheid in den Mensch, een zugt voor Waarheid en Deugd, en de beooging van 't algemeen belang en geluk, met eene grootmoedige verſmaading van de ydele toejuichinge des Volks, van valſchen praal, en bedrieglyk vermaak, ontſtaande uit het opvolgen der baatzugtige en onredelyke driften van Gierigheid, Hoogmoed en Eerzugt, gepaard met het gering ſchatten van alles wat niet ſtrekte tot voldoening aan onzen pligt, zyn de heerſchende beginzels, die in de Schriften van dien Koninglyken Wysgeer doorſtraalen. De lesſen van Godsvrugt, onderwerping aan de Goden, goede Trouwe, Regtvaardigheid, Milddaadigheid, Menschliefde en Goedwilligheid, Zedigheid, Maatigheid, Dapperheid, Vergenoegdheid, en verſmaading deezer Wereld, welke gy allerwegen aantreft, zyn als zo veele beſchryvingen van zyne eigene daaden. Gy vindt in zyne ſchryfwyze weinig van dat zwellende en gemaakte, 't welk toont dat Eerzugt de pen des Schryvers dreef; alles is eenvoudig natuurlyk, hartroerend en opregt. Waar men grootschheid in de uitdrukkingen aantreft, 't welk maar zelden gebeurt, ontſtaat zulks uit de grootschheid der denkbeelden, die zynen geest vervulde, als in het volgend voorbeeld. „ De vaste Landen van *Europa* en *Aſia* zyn maar kleine gedeelten der Scheppinge; de Oceaan is maar een druppel, en het gebergte *Athos* een zandkorrel ten opzigte van 't Heelal; en de tegenwoordige Tyd ſlegts een punt by de eindlooze Eeuwigheid vergeleeken".

Beziet hier tegen onzen *Engelſchen Wysgeer*, in zyne Proeve over de *Eerſte Wysbegeerte*, opgezwollen van waan, en doordronken van de bewustheid zyner overtreffende bekwaamheden, ſtreevende om, ten kosten van alles wat het Menschdom dierbaar en heilig houdt, de eerkroon weg te draagen, of liever die zich zelven op 't hoofd te zetten. De Ziel met het Lichaam verwarrende, den Mensch gelyk ſtellende met de Dieren, die vergaan, ons niets ten regel des gedrags laatende dan, zonder vrees of ſchaamte, de aandriften der Natuure op te volgen; vermids wy geen verantwoording ſchuldig zyn, onder geene beſtuurende Voorzienigheid, zonder GOD, zonder hoop leeven. —— Het ſtoflyke en gewaarwordlyke is de *eerſte* en *eenige Wysbegeerte* van zyn Lordſchap. Alles behalven dit is nu, en is altoos geweest, loutere onkunde en bedriegery, 't zyn droomen van gekken, bedriegeryen van ſchurken.

De aanmerkingen van ANTONINUS zyn duidelyk de ge-

wrogten van bedaarde en bezaadigde overweeging; alles toont redelykheid, goedwilligheid, en zugt tot het algemeen welzyn. Niemand zou zich verbeelden, dat hy een Keizer, in 't Hofgewoel leevende, omringd van Krygslieden en Vleiers, hoorde spreeken; maar een Wysgeer van de beslommeringen deezer Wereld afgescheiden, en geheel overgegeeven aan het zoeken der Waarheid en het betragten der Deugd. — Daarentegen maakt, by onzen *Britschen Wysgeer*, de Man van aanzien een al te groot vertoon. Hy schryft als een Vorst, die zynen Onderdaanen wetten geeft, of als een hoogmoedig en wreed Overwinnaar, die u bespot als een vergtlyke overwonneling. De *Romeinsche Wysgeer* zet de Rede op den throon, en toont waar in uwe weezenlyke sterkte geleegen is; de *Engelsche* versmaadt ze, en schynt in de algemeene onkunde te zegepraalen. De laatstgemelde maakt de vertooning, of hy zich met bespiegelende Waarheden bezig houdt; de eerstgenoemde is 'er geheel over uit, om opregte Deugdsbetragting aan te bevelen. Terwyl de eene zich verbeeldt, dat hy dwaalingen ontdekt, arbeidt de ander om de gebreken des Menschdoms te geneezen. ANTONINUS dringt 'er op aan, dat gy een Mensch zyt en u der verhevenheid van de Menschlyke Natuure waardig moet gedraagen; BOLINGBROKE zoekt u wys te maaken, dat gy niet meer zyt dan een Dier, en dus ook vrylyk de aandriften van een Dier moogt opvolgen.

Dus is het geleegen met zyns Lordschaps regt tot den naam van Wysgeer. Indien het de zaak der Wysbegeerte is, de Zedekunde ter verguizinge te stellen, de Natuur en haare aandrift, in plaats van de Rede en Godsdienst, ons tot Leidsvrouwen te geeven; —— indien het haar voege den teugel aan de Hartstogten te slaaken, en den Mensch met de Dieren in eenen rang te stellen, alle deugd en kennis, beide zedelyke en godsdienstige, te bepaalen, tot de gewaarwording en opvolging van onze zintuigen, vleesch en bloed tot een toetssteen te stellen van den geest en geestlyke weezens, — indien het haar toekome het Lichaam te verheffen, en de Ziel te vernietigen, allen bedwang den snooden te ontneemen, en den ongelukkigen Vroomen allen troost te ontzeggen, —— indien het haar werk is GODS Volmaaktheden te ontkennen, de Voorzienigheid te lochenen, en 't bezef daar van uit de wereld te verbannen, — dan, en anders niet, mag men BOLINGBROKE de eer-

eerste Wysgeer noemen: want EPICURUS ging nauwlyks zo ver als zyn Lordschap.

Vormt u een denkbeeld van den Mensch, volgens het plan deezer Wysbegeerte, en dan zult gy tevens de verdiensten van den Voorstander kunnen opmaaken. —— Een blind elendig Weezen! —— aan 't welk Hemel noch Aarde eenig genoegen of vermaak kan schenken, geboren met veel begeerende, maar niets bevattende bekwaamheden; natuurlyk haakende na de Onsterflykheid, die hy nimmer zal verkrygen! —— Voorzien met verstand, om zyne natuurlyke en zedelyke elende te kennen! —— Hy ziet genoeg van GOD, om zich van 't aanweezen der Godheid te verzekeren; doch te weinig om de Volmaaktheden van GOD te kennen: GOD is geheel Volmaaktheid; maar slaat den Mensch, die alleen uit stof bestaat, geen gade: de Natuur is zyne Moeder en Leidsvrouw. —— Een zwervend Ondeeltje! dat zich verliest in de oneindige ruimte, welke 't zelve omringt! Een Ondeeltje, dat ten speelbal strekt van andere Ondeeltjes, beurtlings gedreeven door Rede en Drift, de beginzels zyner gestelteniss, die steeds tweedragtig en nogthans door GOD, die een GOD van orde is, geschikt zyn om beurtlings gehoorzaamd te worden! —— Blootgesteld aan rampen, die vermyd, vertzagt noch verholpen kunnen worden; waar voor hy geen geneesmiddel moet zoeken, dan in zich zelven, de lyder moet zich troosten, wien 't genoegzaam zy op te merken, dat, indien hy op de wereld slegt behandeld wordt, zulks geen kwaad altoos zy; naardemaal de wereld niet om hem gemaakt was, en hy niet voortgebragt om gelukkig te weezen. —— Hy geniet dankbaar de zegeningen, die hy ontvangt; en indien elende zyn lot is, de rampspoed zyne belooning, dan laat de *Eerste Wysbegeerte* hem, daar ze hem vindt, en wil, dat hy GOD danke voor de Volmaaktheid zyner natuure, en de middelen om gelukkig te worden hem geschonken.

Zyn Lordschap hieldt, in de Bespiegeling der Natuure, den zelfden voet als hy waarschynlyk gehouden hadt in 't Staatkundige. Hy beschouwde alles, wat 'er in de zedelyke en burgerlyke Wereld gebeurde, als de uitwerkzels van 's Menschen geslepenheid en kunstenary, van Rede en Drift, zonder GODS bestuur eenigzins plaats te geeven; en dit leide hem op om in de natuurlyke Wereld de verschynzels in werktuiglyke oorzaaken, in de stoffe en beweeging te zoeken, met weinig of geen uitzigt, in de daad, op de

 eerst

eerst werkende Oorzaak, den Maaker en Beweeger van 't geheel.

Met dit alles wil ik, egter, den Heer BOLINGBROKE niet van Godverzaakery beſchuldigen; hy heeft, in andere deelen zyner Werken, met de ſterkſte betuigingen, het beſtaan van GOD erkend en tragten te bewyzen; doch 't is een *Godheid* van zyn eigen maakzel; in wier plaats hy de *Natuur* ſtelt, in de beſchouwing van, en de onderwerping aan welke, de geheele Wysbegeerte en Godsdienst van zyn Lordſchap ſchynt te beſtaan. Men heeft, in vroegeren tyde, Wysgeeren van denzelfden ſtempel gehadt, LEIBNITZ verhaalt in zyne *Theodicea* van eenen JOANNES JOACHIM BESMER, een vermaard Doctor en Chymist in *Duitschland*, wiens gebed met deeze uitdrukkingen begon. „ ô Heilige Moeder, Natuur, gy eeuwige Orde der dingen". —— En zeker de Doctor hadt zo goede reden voor deeze bede als zyn Lordſchap, wanneer hy zegt. „ Dat de Natuur hem zyne zonden behoorde te vergeeven; naardien zy ze zelve hadt veroorzaakt".

Ik kan van den Lord BOLINGBROKE, als Wysgeer aangemerkt, niet afſtappen, zonder myne opregte verwondering te betuigen over 't gedrag van onzen grooten BACON in 't zelfde opzigt. De beeldtenis van een Wysgeer is mogelyk noit beter afgemaald, dan door zyn penceel en voorbeeld teffens. Hy toont liefde en zugt tot de voortplanting der Weetenſchappen, zonder een gemaakt vertoon van Geleerdheid. —— Hy is vry, onpartydig, een eerlyk berisper van voorige tyden, zonder gemelykheid, of den toon van een Wetgeever aan te neemen, diepzinnig, en nogthans niet onverſtaanbaar, doordringend en niet afgetrokken, verheeven en niet zwellende, vuurig, doch behoorelyk gemaatigd, uitgebreid zonder langwylig te zyn, of tot herhaalingen te vervallen. —— Zyn Oordeel is bondig en juist, gepaard met een ſchrander vernuft, 't welk hem nogthans nimmer tot te groote vryheden, of het balddaadig ſpotten met het heilige, vervoerde. —— Zyne verbeelding is vrugtbaar, en ſtrekt zich uit tot alle Weetenſchappen, alle Landen en alle Tyden; zy verſchaft hem nieuwe denkbeelden, fyne trekken, en de geſchiktſte woorden om zyne gedagten mede te omkleeden: zo dat gy, ten ſtrengſten genomen, in zyne Schriften de waare Welſpreekenheid vindt, en niets van dit alles ſchynt het uitwerkzel van Kunst of Arbeid; maar het gewrogt van eigen en oor-

ſprong-

fpronglyk vernuft, zegepraalende over de barbaarschheid der voorgaande Eeuwen, en de Schoolvosfen des tyds, waar in hy leefde. — Zyne Kennis was zo uitgebreid en algemeen, dat hy zig niet als een Leerling, maar als een Hoogleeraar vertoont in alle Weetenfchappen; betoonende niet alleen kunde te hebben van de oude tyden, maar 'er door en door ervaaren in te zyn, en toegelaaten tot de Verborgenheden der Natuure. Te deezer oorzaake ontbreekt het hem noit aan grootfche voorbeelden, en agtbaare getuigenisfen om zyne eigene welgegronde gedagten te bevestigen en aan te dringen; doch te midden van deezen ontleenden rykdom, fchittert de kragt en luister van zyn eigen verftand met onvergelyklyken luister uit, en fchynt eer glans by te zetten, aan 't geen de Ouden gezegd hebben, dan 'er glans van te ontleenen. Zyn naam praalt boven allen, die oit in de Geleerde Wereld roem behaalden. —— Meer dan gemeen begaafd, en met mannenmoed voorzien, verbrak hy de ketens, waar mede gezag en overlevering het menschlyk verftand geboeid hadden, verdelgde de monfters van dwaaling, door onkunde en bygeloof geteeld —— en ftreefde veel verder dan de perken, die men als eindpaalen van 't vermogen des menschlyken verftands ongelukkig hadt aangezien; hy deedt een nieuw licht opgaan, en bragt noit voorheen ontdekte landen in de geleerde wereld, aan den dag. — Hy poogde de oorfprongen der Natuure, welke men even als die van den *Nylftroom* onnafspeurlyk gehouden hadt, aan te wyzen. —— En 't was het zonderling voorregt en de verhevenheid van zynen geest, dat hy, alleen de waarheid beoogende, of gelyk hy 't zelve kragtig uitdrukt, dat hy „ door eene onfterflyke Liefde tot de waarheid overwonnen", de algemeene dwaalingen ten toon fpreidt en veroordeelt, zich niet vermetel boven anderen verheft, of met de uiterfte verfmaading de algemeene Volksbegrippen des Menschdoms verwerpt „ Wy hebben, zegt hy, niet beoogt ons zelven met roem te bekroonen, en aan onze uitvindingen den wierook des lofs toe te zwaaijen, door anderen te verdrukken, of te wederleggen, door de oudheid te befchimpen, ons gezag aan te maatigen, of het dekkleed der duisterheid te zoeken: welke kunftenaaryen ligt bedagt en te werk gefteld worden door de zodanigen, die meer hun eigen eer dan 't nut van anderen zoeken", —— Van een zo verheven en waar vernuft, moet het ons geen wonder doen, dat hy „ nederig als het nederigst kind in 't geloove"; alles verwerpt, 't

welk de Heilige Waarheden of het Godlyk Gezag iets te na komt; en, als hy daar over zal handelen, tot zo gewigtig een werk 's Hemels bystand en verlichting afsmeekt.

Van de Natuur en haare werkingen spreekende, kan men niet wel, met stilzwygen, den naam van den Heer BOYLE, voorbygaan. Deeze Edelman, naa veel gedaan en gelukkig geslaagd te hebben, in de Proefondervindelyke Natuurkunde, stelt dezelve voor als niet alleen kostbaar in haaren toestel, en langzaam in voortgang; maar ook, wanneer ze gelukkigst slaagt, en dient tot verbetering der Kunsten en Handwerken, tot voortzetting van den Koophandel, en heil van 't burgerlyk leeven —— deeze Wysbegeerte, welke de Heer BOLINGBROKE als de eenigst beoefenenswaardige Wysbegeerte aanziet, stelt, zeg ik, de Heer BOYLE voor als verre beneden die, welke den Godsdienst en de Onsterflyke Ziel betreft. Hy wilde, dat de school der Natuure zou dienen, om de Deugd en Godsvrugt te bevorderen; en oordeelde dat de Menschen hier moesten leeren op den Almagtigen Maaker te vertrouwen, hem te eerbieden, te beminnen en zich in hem te verlustigen. Als mede, dat de Wysbegeerte, dus niet enkel als een stuk van loutere nieuwsgierigheid, maar met een Godsdienstig oogmerk beoefend, een Godsdienstig bedryf was, aangenaam in de oogen van hem, die alleen in nood en dood ons kan helpen, wanneer de Wysbegeerte, welke slegts omtrent het lichaamlyke bezig is, gelyk de verafgelegene Dwaalstarren of vaste Starren, ons geen licht, invloed, of vertroosting kan verleenen. —— Als een Wysgeer en een Zedekundige zag hy, door de Openbaaring, veele dingen opgeklaard, die de Wysbegeerte, op zich zelve, in 't duistere liet; de Schepping der Wereld en der Stoffe door GOD, en de eindelyke ontslooping daar van niet alleen volkomen vastgesteld; maar ook het Heelal uitgebreid, door de Openbaaring, die ons de wereld der Geesten toont, en ons verzekert van onzen toekomenden staat, te vooren slegts onzeker bekend, of steunende op overleveringen uit de *Joodsche Schriften* ontleend. —— Hy merkte de Openbaaring aan als een Verrekyker, die de groote waarheden van den Godsdienst nader aan ons oog, en in helderer licht bragt, dan ooit het ongewapend oog der Rede ze kon beschouwd hebben. Hy erkent openhartig, 't geen elk onbevooroordeeld Geleerde moet doen, dat het berigt en de beschryving van de Godlyke Eigenschappen, door de *Galileesche Visschers* ons gegeeven, veel verhevener is dan 't geen de *Griek-*

Grieksche en *Romeinsche Wyzen*, die alleen het licht der Rede bezaten, ons hebben nagelaaten. Hy zag en beleedt het onuitspreekelyk voordeel van die kennisse, welke de H. Schriftuur ons oplevert van GODS Zedelyke Eigenschappen, van zyne Regtvaardigheid in het beloonen der goeden, en het straffen der kwaaden, van zyne Genade jegens den boetvaardigen: en dat de Godgeleerdheid ons beter en verhevener waarheden duidelyker en met meer gezags ontdekt, dan de Wysbegeerte immer deedt.

Heeft de Heer BOLINGBROKE de verscheidenheid van gevoelens en de onoplosbaarheid eeniger zwaarigheden in de Godgeleerdheid, als tegenwerpingen aangevoerd, de Heer BOYLE heeft getoond dat dezelfde tegenwerpingen tegen de Wysbegeerte ingebragt kunnen worden, en dat 'er zo goede grond van zedelyke zekerheid in de eerste, als van wiskunstig betoog in de laatste gevonden wordt; dat daar 'er Verborgenheden zyn in de stoflyke wereld, die als voor ons oog bloot ligt, men die veel meer nog moge toelaaten in onze beschouwingen van de geestlyke wereld. Met één woord, men mag den Heer BOYLE aanmerken als een hemelsche Geest, in menschlyke gedaante nedergedaald, om de wonderen van deeze beneden wereld te beschouwen, en daar uit, als uit een nieuw voorwerp, nieuwe stoffe voor zich zelven en anderen te ontleenen, om den Maaker aller dingen te eerbieden, te verheerlyken en lof te zingen. —— Den Lord BOLINGBROKE mogen wy desgelyks aanzien als een geest van hooger rang; doch die zich in eenen anderen kring beweegt, en met een tegenovergesteld oogmerk de Werken der Natuure beschouwt, zich voorstellende den Almagtigen en Algoeden Oorzaak aller dingen buiten te sluiten, en in zich zelven allen gevoel van Liefde tot GOD en den Naasten uit te blusschen, en in anderen, waar het mogelyk, te verdooven.

Het was dan zekerlyk voor den goeden naam van zyn Lordschap gelukkig, en buiten twyfel voor de Wereld niet ongelukkig geweest, hadt hy dien klip, waar op hy schipbreuk leedt, vermydt; te weeten zyne *Eerste Wysbegeerte*: want wy mogen vraagen, welke of waar is die eerste Wysbegeerte, die hy als den grooten Afgod des Menschdoms heeft voorgesteld? Waar in bestaat dezelve? Waar op steunt ze? Waar zyn de eindpaalen? Welke de eigenschappen? Waar in is haare voortreflykheid, gewigt, en luister gelegen? —— De bepaling van dezelve is, myns weetens, nog niet opgegeeven; en men moet de heilzaame uit-

uitwerkzels nog zoeken. —— Zal die Wysbegeerte dienen om de Gezondheid myns Lichaams of den Vrede myner Ziele te bevorderen? Zal dezelve myn Verſtand uitbreiden, myne Driften regelen, myn Hart zuiveren, myne Natuur verbeteren en veredelen? Of welk voordeel zal 'er de Maatſchappy van trekken? Zullen de Burgerlyke en Zedelyke Deugden daar door bevorderd worden? Strekt ze om eene algemeene Hervorming, en daar door het geluk der Stervelingen te wege te brengen? Zal zy ons van onze Bezittingen verzekeren? Onze Vryheid ſchootvry ſtellen? Onze Wetten kragt byzetten? Zullen door haar toedoen Overheden en Onderdaanen de wederkeerige pligten getrouwer en beter betragten? Zal dezelve eenig weezenlyk heil aan *Brittanje* ſchenken, de Inwoonders onder elkander vreedzaam, geagt en gevreesd buitens Lands maaken? Zal ze koophandel, overvloed, en uitgebreider bezittingen aanbrengen? Komt ons de Schepping, in het licht deezer nieuwe Wysbegeerte beſchouwd, luisterryker of ſchooner te vooren? Vertoont dit GOD duidelyker in zyne Werken, of het Menschdom gelukkiger onder zyne beſcherming en beſtuuring?

Kunnen deeze Vraagen een bevestigend antwoord, volgens de uitſpraak dier Wysbegeerte ontvangen, laat dan dien Wysgeer, in de Hoofdſtad des Ryks een Marmerenſtandbeeld opgeregt, en zyn naam met gouden letteren op het voetſtuk geſchreeven worden! Laaten dan de tegenwoordige en toekomende Eeuwen den dag zyner Geboorte, een heildag noemen! Laat zyn naam heilig weezen, tot 'er geen tyd meer zyn zal! Maar, indien daarentegen ſtrydende en ontkennende antwoorden, natuurlyk, uit die beginzels voortvloeien, laaten dan de Vrienden van dien Wysgeer treuren, en de rest des Menschdoms vergeeten, dat 'er oit zodanig een Wysgeer leefde!

WAAR-

WAARNEEMING AANGAANDE EENE WONDE DOOR EEN SNAPHAAN-SCHOOT; *door den Heer* LATTRE, *Oud Chirurgyn aide-major van de legers des Konings, en gezwooren Heelmeester te Noyon.*

(Uit het Fransch.)

ZEkere *Romarin*, soldaat in het regiment du Provence, compagnie De Lamothe, kreeg (in eene actie, den 20 Juny 1759, tusschen eèn afgezonden bende Fransche troepen en een groot deel van de armee der Geallieerden, in de stad Elberfeld zelve) een schoot van een snaphaan, waar van de kogel hem den buik door en weer door boorde: de ingang was een vingerbreedte boven den navel, de uitgang in het middenste gedeelte van het Darm-been, aan de regter zyde, want de schoot was geschied van boven naar beneden. Volgens het zeggen van den soldaat waren 'er terstond drekstoffen uit de wonde geloopen. De Chirurgyns van de stad werden door de Overheid aangesteld om zorge te draagen voor de gekwetsten, welken de Hanoverschen, om de zwaare kwetzingen, niet konden vervoeren. De Commissaris van oorlog te Dusseldorp kreeg hier van schielyk berigt. Hy gaf bevel een Chirurgyn uit het Hospitaal van deeze stad af te zenden, om de vervoering te doen, of zorge te draagen voor de genen die niet in staat waren om vervoerd te kunnen worden. Ik werd den 25 Juny afgezonden. Ik kwam te Elberfeld, waar Ik een kaptein en zes gekwetste soldaaten in groote wanorde vond, en wel voornaamlyk hem, die het onderwerp is van deeze Waarneeming. De Chirurgyns van de stad hadden buiten twyfel gehoord dat men wel een seton brengt in den doorgang van geschoote wonden. Zy hadden te vergeefs en verscheide maalen getragt een bandje van linnen in te brengen van de eene wonde tot de andere, met behulp van een lange naald waar mede men matrassen doorstikt. Hun oogmerk niet kunnende bereiken, hadden zy zich vernoegd de beide wonden wel te stoppen door een prop van linnen, als een steekwiek. Zy hadden zich voorgesteld hier door den uitloop te beletten: en hier in slaagden zy, zo 't scheen, wel, en meenden alles gedaan te hebben wat de konst in zo'n geval vereischt. Vyf dagen was de soldaat in dien staat geweest. Toen Ik kwam vond Ik hem op stroo liggende. Men verwagtte gerust

zy-

zynen dood, en geloofde niet dat 'er eenig middel ware om deezen ellendigen daar voor te bevryden. Hy hadt, in de daad, een hevige koorts, was ylhoofdig, en de onderbuik was overal zeer gespannen. Ik had niet zo ras het verband opgeligt, en de proppen, welken de wonden slooten, weggenomen, of 'er liep zeer veel drekstoffe uit met geronnen bloed gemengd en ook etter, zo dat de kamer dreef. Ik liet de beide wonden vry, en den buik bestryken met Roozen-Olie: en dit werdt verscheide maalen op den dag herhaald. Men leidde 'er telken reize op, een doek in een afkookzel van verzagtende planten natgemaakt. Ik deed den Lyder tweemaal op den dag aderlaaten. Des anderen daags was de buik in een zo veel beteren staat als ze mogelyk kon zyn, de Lyder byna zonder koorts. Ik schreef hem een strenge levensregel voor; Ik verbond de wonden plat; door de achterste opening deed Ik eenige inspuitingen met een verzagtend afkookzel, om de stoffen, welker ophouding in den buik de gemelde toevallen hadt veroorzaakt, te verdunnen. Ik beval den Lyder plat en op den rug te liggen, om de stoffen, welken zich gestadig ontlastten, een vryen uitgang naar achteren te geeven. De eerste dagen van myne komste deed Ik hem eenige verzagtende klisteeren zetten, om de dikke darmen te zuiveren door ontlasting van drekstoffen welken 'er nog konden opgehouden wezen. Door de hoedanigheid der stoffen welken uit de wonden liepen, was Ik verzekerd dat de dunne darmen geopend waren: de voorste wond werdt al aan plat verbonden. In de achterste opening bragt Ik een bandje van linnen, 't welk ging tot in den buik. Ik stak zelfs van tyd te tyd in de buitenste opening der wonde eenige stukken bereidde spons, om opening te houden, want ik voorzag geen anderen weg dan die van een *anus artificialis*, om het leven van deezen ellendigen te behouden; en de natuur moest hier het meeste doen. Ik kon niet raaden op welke plaats de darm doorgeboord was; Ik oordeelde alleen uit de hoedanigheid der stoffen welken uit de wonden kwamen, dat het de nugteren of het begin van den omgewonden darm zou konnen zyn. De stoffen liepen nog veertien dagen in grooten overvloed door de beide wonden, zo wel de achterste als voorste. Na deezen tyd sloot zich de laatstgemelde; de drekstoffen kwamen niet meer uit dan alleen door de achterste. In deezen staat bleef het geval omtrent zes weeken. De Lyder loosde

niets

niets door den natuurlyken weg dan het gene nog in de dikke darmen hadt konnen overig zyn van de eerste dagen zyner kwetzingen. Na dat de klisteeren de dikke darmen geledigd hadden, ging hy in den gezegden tyd niet af, geen enkele reize. Hier na begonnen de stoffen minder uitteloopen door de wonde; en de zaaken veranderden in 't kort van gedaante. Ik was verwonderd op een morgen te hooren dat hy in den voorleden nagt tweemaal ter stoelgang was geweest. Ik greep hier of eenige hope van geneezing, zo de soldaat zich hieldt aan den levensregel welken Ik hem voorgeschreeven had. Hy gebruikte niet dan voedende spyzen, en van een ligte verteering, als, melk, ryst, eijeren, vleeschnat, geen vleesch of andere vaste spyze. Hy klaagde eenige dagen hier na over eenige pyn in den buik, waar voor Ik hem gaf twee uncen Manna en één unce olie van zoete Amandelen. Dit verwekte hem eenige ontlasting, en hy loosde alles door den natuurlyken weg. Zeer weinig liep 'er meer uit de wonde. Vier dagen hier na werdt het zelfde middel om de zelfde oorzaak herhaald; en van deezen tyd af zyn geene stoffen geloosd dan door den natuurlyken weg. De wond bleef echter nog fistelagtig tot den 15 August. waar op een afschilfering geschiedde van den omtrek der opening welke de kogel, door zynen uitgang, gemaakt hadt in het Darm-been: nog een tweede gebeurde 'er den 25. Voorts sloot zich de wond wel vast, en de braave soldaat, volmaakt hersteld, ging zeer vergenoegd den 1 September naar Frankryk, waar Ik hem uit myn gezicht verloor.

Ik wil my geenzins de eere geeven van deeze geneezing; zy is alleen door de natuure uitgewerkt. Deeze wyze moeder heeft uitwegen, welken de grootste meesters der konst onbekend zyn. Het is waarschynlyk dat het gedarmte, misschien op verscheide plaatsen gekwetst, aanhegtingen heeft gemaakt met het darmscheil, andere darmen of eenige andere deelen van den buik, misschien met de wonden zelfs: hierom was 't ook dat Ik den Lyder geraaden had gestadig op zynen rugge te liggen, om de geopende darm de achterste opening te doen naderen, en zich te kunnen vereenigen tot een' konstweg voor den afgang: alles is door een gelukkige uitkomst begunstigd.

DE

DE UITWERKINGEN VAN KOUDE HALVE BADEN IN EEN BASTAARD RAAZENDE KOORTS; *door den Heer* PERREYMOND, *den Zoon, Geneesheer van de Universiteit van Montpellier, gezeten te Bargernon in Provence.*

JUffrouw *Tournel*, negen en twintig jaaren oud, van een galagtige gemaatigdheid, en van natuure geneigd tot gramſchap, hadt zich roekeloosly̆k aan de zonne blootgeſteld, op een plaats' waar zy ſterk ſcheen. Weinige uuren hier na klaagde zy over geweldige pyn in 't hoofd, en een rondgaande pyn omtrent het middenrif, welke haar ſchielyk deedt terugkomen, en haar noodzaakte te bed te gaan.

Den anderen dag, 13 Maart 1769, vertoonde zich de koorts: by de heftige hoofdpyn, en de andere pyn, welke ſcheen te vermeerderen, kwam een drooge hoest. Den 14 en 15 verzwaarden de toevallen; de ademhaaling werdt bezwaarlyk; de pyn byna ondraaglyk: waar by zich een wilde raaskalling voegde. Men deedt haar een ruime aderlaating, welke geen merklyke verbetering aanbragt.

Ik werd den 16 geroepen. Ik hoorde de Lyderes afgryslyke ſchreeuwen geeven, en zag haar ſchielyk uit haare woede in de Sardoniſche lach vallen: de ademhaaling was hoog en ſnel, haare oogen ſchitterende, het linker oog traande, de tanden ſtieten op malkander, de handen beefden, en zy zogt vlokken van haar dek. Kort om, een losſe en ongebonden klap verwekte ontroering en vreeze in het harte der byſtanders.

Ik ſchreef voor een ruimen drank van garſtenwater met honig en ſalpeter, en aan den avond een koud half bad, 't welk haar tot groote bedaardheid bragt. Het gebruik van het garſtenwater, en van twee andere halve baden, den 17 en 18 waren genoeg om haar van de moeilyke toevallen te verlosſen.

Een ziekt-kundige verklaaring, meer berêdeneerd, zou hier misſchien overtollig wezen. Het is my genoeg den jammerlyken ſtaat van juffrouw *Tournel* te hebben aangeweezen, benevens den gelukkigen uitſlag van het gene 'er tegen aangewend werdt. Ik vertoone het geval eenvoudiglyk, afziende van theoretiſche bedenkingen om de werking van het middel te verklaaren, overtuigd dat de geest

geest van zamenſtelzels den voortgang van de konst ten allen tyde vertraagd heeft. Ik veroordeele ondertusſchen niet alle theoriën: men vindt 'er welker zekerheid niet kan gekrenkt worden door de ſpitsvindigſte twyfeling; doch zy zyn zeldzaam, en men moet 'er met groote gemaatigdheid gebruik van maaken.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN VOS.

(volgens *Buffon.*)

De *Vos* wordt door de Grieken Αλώπηξ, en door de Latynen *Vulpes* geheeten: zyne Franſche naam is *Renard*, zyne Italiaanſche *Volpe*; de Spanjaards noemen hem *Raposa*, de Duitſchers *Fuchs*, de Zweeden *Raef*, en de Poolen *Liska*.

De *Vos* is bekend van wegen zyne listen, en zyne beroemdheid onder de Dieren daar aan meest verſchuldigd. Wat de *Wolf* alleen door geweld doet, voert hy door behendigheid uit, en ſlaagt dikwyls gelukkiger. Zonder met Honden of Herders te vegten, zonder kudden aan te vallen, of doode krengen mede te ſleepen, heeft hy meer zekerheids van leevensonderhoud te zullen hebben. Hy bedient zich meer van zyne ſchranderheid, dan dat hy werk doet, en beſtaat meest van zyne loosheden. Zo ſchrander als omzichtig, vernuftig, bedagtzaam en geduldig, verandert hy ſteeds zyn gedrag, en heeft eene menigte van middelen agter de hand, die hy noit bezigt voor dat ze hem te ſtaade komen. Ten uiterſten waakzaam is hy voor zyn zelfsbehoud, en, ſchoon ruim zo vlug en onvermoeid in 't loopen als de *Wolf*, vertrouwt hy niet geheel op de vaardigheid zyner pooten; maar weet zich beter veiligheid te bezorgen, door een vryplaats te vervaardigen, werwaards hy zich, in dreigende gevaaren, begeeft, zyn vast verblyf houdt, de Jongen opvoedt: weshalven de *Vos*, wel verre van een zwervend Dier te weezen, eer een Dier mag heeten dat eene vaste woonplaats heeft.

Het enkel melden van eene woonplaats duidt aan dat een Dier voor zichzelven waakt, en dan zyn de verkiezingen van de plaats, de kunst van de wooning te vervaardigen, die veilig buiten 't oog en gemaklyk te maaken, zo veele kentekens van eene meer dan gemeene kundigheid. Met dit vermogen ſchynt de *Vos* begiftigd, en doet dus alles te zyner baate ſtrekken. Hy kiest zyne woon-

ftede op den kant der bosfchen, naby dorpen en gehugten, waar hy het gekraai der *Haanen*, en 't geluid van andere Vogelen, kan hooren. Hy houdt zig op eenigen afftand, en wagt op eene gunftige gelegenheid, bedekt zyn oogmerk en gang, verhoolen kruipt hy voort en komt eindelyk op de plaats zyner beooginge, zelden onderneemt hy iets te vergeefsch. Indien hy de fchuttingen kan overklauteren of 'er onder door wroeten, laat hy geen oogenblik voorby gaan, maar komt op de Boeren-werven by de Hoenderhokken, en doodt 'er alles, ftilletjes aftrekkende met een gedeelte van den gevangen prooi, dien hy onder ruigte verbergt of terftond in zyn nest fleept: weinig oogenblikken daar naa keert hy weder om een andere vragt te haalen, die hy t'huis brengt, of even als de voorgaande, fchoon op eene andere plaats, verbergt; hier mede vaart hy voort tot alles is weggehaald, of dat de dag en het gerugt der Huislieden hem waarfchuwt dat hy zich moet verfchuilen, en niet weder komen. Op dezelfde wyze gaat hy te werk ter plaatze waar men ftrikken en knippen om Vogels te vangen, gefpannen en gezet heeft; hy komt den Vogelaar voor, en gaat zeer vroeg in den *morgen uit*, en dikmaals bezoekt hy die plaatzen meer dan eens op een dag, en neemt de verftrikte of gevange Vogels mede, die hy op verfcheide plaatzen aan den weg, onder ruigte, of by boomen, verbergt, waar hy ze zomtyds twee of drie dagen laat, en niet mist ze weder te vinden, als hy ze noodig heeft. Hy jaagt jonge *Haazen* in 't open veld op, vat zomtyds oude op hun leger, en mist noit deeze Dieren te vangen als zy gewond zyn; hy zoekt de jonge *Konynen* in de holen der Konynen-wouden, ftoort de nesten der *Patryzen* en *Kwartels*, en de broedende *Hoenders*; kortom hy vernielt veel wilds. De *Wolf* is de plaag der Landlieden, de *Vos* tevens de plaag der Heeren.

Tot de Vosfejagt wordt minder toeftels vereischt dan tot die der *Wolven*: ook is dezelve gemaklyker en vermaaklyker. Alle *Honden* hebben een afkeer van den *Wolf*, in tegendeel gaan ze alle gaarne en van zelf op den *Vos* af: want, fchoon hy een zeer leelyken ftank hebbe, ziet men dikwyls dat zy het fpoor van een *Vos* boven dat van een *Hart*, een *Rheebok* of *Haas* verkiezen. Men kan den *Vos* jaagen met *Dashonden* of andere *Honden*. Gejaagd wordende vlugt hy in zyn hol: en dan zyn de fcheefpootige *Dashonden* best, als kunnende gemaklykst in de holen fluipen. Dit is een goed middel om een geheel Vosfenest te krygen,

de

de Moer met de Jongen: terwyl zy bezig is met zich te verdeedigen en tegen de *Dasbonden* te vegten, ondergraaven de Jaagers het andere einde van het hol, waar in de *Vos* gedood of leevend weggenomen wordt. Maar dewyl de *Vosſen*, dikwyls, hunne holen in rotzen, onder de wortels der boomen, en veelal zeer diep onder den grond hebben, wil deeze wyze van jaagen niet altoos gelukken. De gebruiklykſte, de vermaaklykſte en zekerſte wyze van *Vosſen* te jaagen is dat men hunne holen toeſtopt. Indien men voorheeft hen te ſchieten, moeten de ſchutters op eenen behoorelyken afſtand geplaatst worden; men laat de *Honden* los; en wanneer zy het ſpoor vinden, ſnelt de *Vos* na zyn hol; maar op zyn aankomst moet hy het eerſte ſchieten doorſtaan; ontkomt hy zulks, dan vlugt hy uit al zyn magt, en eenen grooten omweg neemende, keert hy weder tot zyn hol, dan wordt ten tweedemaal op hem geſchooten; en den ingang geſlooten vindende, tragt hy zich te redden, door rechtſtreeks weg te loopen, zonder om te keeren. Dan zetten de *Honden* hem naa, en de *Vos* mat zich zeer af: dewyl hy door de digst begroeide wildernisſen, waar de *Honden* hem 't bezwaarlykst kunnen volgen, heen dringt, en als hy op eene vlakte komt, zonder ſtilſtaan of omzien, voortſnelt.

Om de *Vosſen* te vernielen is het veel gemaklyker hen in ſtrikken en vallen te vangen, door middel van lok-aas, een ſtuk vleesch, een Duif of eenigen anderen leevenden Vogel. Ik had eens aan een boom ter hoogte van negen voet boven den grond, eenig vleesch, brood en beenderen opgehangen. Den eerſten nagt, dat dit lok-aas daar hing hadden de *Vosſen* zich zo ſterk geoefend in het ſpringen na dien prooy, dat de grond rondsom den boom zo zeer geſlaagen was als een dorschvloer.

De *Vos* is zo vraatagtig als vleesch verſlindend; hy eet van alles met gelyke graagte; *Eijeren*, *Melk*, *Kaas*, *Boomvrugten*, *Druiven* inzonderheid, alles is van zyn gading; wanneer hy geen jonge *Haazen* of *Patryzen* kan bemagtigen, vult hy den buik met *Rotten*, *Veldmuizen*, *Slangen*, *Haagedisſen*, *Padden*, *enz.* van welke Dieren hy eene groote menigte verſlindt, en dit is 't eenig goed, 't welk hy verrigt. Zeer is de *Vos* ook geſteld op *Honig*, en valt dus aan op wilde Bijen, Wespen, die hem wel poogen af te weeren, en op de vlugt te dryven, door hem duizend ſteeken toe te brengen. Hy gaat, 't is waar, heen; doch 't is om zich te wentelen, en dus zyne vyanden te dooden; waar

op hy weder komt, en dit zo dikwerf herhaalt, dat zy genoodzaakt worden het nest te verlaaten; wanneer de *Vos* het opdelft en al den *Honig* als mede het *Wasch* verslindt. Hy vangt ook *Stekelvarkens*, die hy zo lang met de pooten rolt, dat zy genoodzaakt zyn zich uit te strekken, in 't kort hy eet *Schaalvisch* en andere *Visch*, *Springhaanen*, *Kevers* en dergelyke, als hy ze magtig kan worden.

Zeer veel gelykt de *Vos* naar den *Hond*, boven al wat de inwendige deelen betreft; nogthans is 'er verschil in den kop, die van den *Vos* is grooter naar evenredigheid van het lyf, de ooren zyn korter, de staart en het hair is veel langer, het laatste krult meer en is dikker; desgelyks verschilt hy van den *Hond* door een onaangenaamen stank, welke hem byzonder eigen is, en eindelyk, in een allerweezenlykst kenmerk, de natuurlyke geaartheid. De *Vos* laat zich bezwaarlyk en noit volkomen temmen; hy kwynt, wanneer hy niet in vryheid is, en sterft van verdriet, als hy te lang opgeslooten gehouden wordt. Hy paart niet met eene *Teef*, en, indien ze geen wederzin tegen elkander hebben, zyn ze ten minsten onverschillig omtrent elkander. De *Vos* brengt een kleinder getal jongen ter wereld, en werpt maar ééns in 't jaar, doorgaans vier of vyf jongen teffens, zelden zes, en noit minder dan drie. Wanneer het Wyfje zwanger is, verbergt zy zich, en komt zelden uit haar hol te voorschyn, waar zy een leger voor haare jongen toebereidt. Zy is in den Winter ritzig, en men vindt de jonge *Vossen* in April. Wanneer zy bemerkt, dat men haar verblyf ontdekt heeft, en dat de jongen in haar afweezen gestoord geworden zyn, brengt zy ze alle weg, den een voor den ander na, in een nieuw verblyf. De jongen komen, als die der *Honden*, blind ter wereld; zy groeijen achttien maanden of omtrent twee jaaren, en leeven dertien of veertien jaaren.

De zintuigen van den *Vos* zyn zo goed als die van den *Wolf*, en hy bezit een schranderder begrip; ook kan hy meer verandering in zyn geluid maaken. Van den *Wolf* hoort men niets anders dan een schriklyk gehuil; de *Vos* huilt, blaft en slaat het geluid van een *Pauw*. Hy weet verschillende toonen te vormen, naar de verschillende aandoeningen, welke hy gevoelt; doch de klaagende toon van pyn laat hy noit hooren, of hy moet een schoot gekreegen hebben, die een zyner leden wegneemt; over eene andere wonde schreeuwt hy niet, en laat zich, even als de *Wolf*, met stokken dood slaan, zonder geluid te geeven; doch hy

stelt

ſtelt zich altoos dapper te weer, byt fel toe, en houdt zeer vast; zo dat men een yzeren geweer, of een goeden ſtok, noodig hebbe om hem af te weeren. Zyn gehuil is eene ſoort van geblaf, beſtaande uit gelyke en ſchielyk op een volgende verheffingen; op 't eindigen van het gehuil ſlaat hy een luider en ſterker toon, gelykende naar het geſchreeuw der *Pauwen*. In den Winter, boven al wanneer het vriest of als 'er ſneeuw ligt, huilt hy onophoudelyk; in tegendeel houdt hy zich des Zomers meest ſtil. In dit ſaiſoen valt het hair uit; en dus zyn de huiden der *Vosſen*, in den Zomer gevangen, weinig waard. Het vleesch der *Vosſen* is ſlegt, doch beter dan dat van den *Wolf*; Honden, ja zelf Menſchen, eeten het in den Herfst, boven al in landen, waar de *Vosſen* veel Druiven eeten; de Huid der *Vosſen*, in den Winter gevangen, levert goed Bontwerk uit. Deeze Dieren ſlaapen zeer vast, en kunnen, zonder ze wakker te maaken, gemaklyk genaderd worden. Onder het ſlaapen liggen zy krom in een geboogen als de *Honden*; doch, wanneer zy ſlegts rusten, ſtrekken zy de agterpooten uit, en liggen verder op den buik; in deeze geſtalte loert de *Vos* op de Vogelen ter zyde van de haagen; zy hebben zo geweldig een afkeer van den *Vos*, dat zy, op 't eigen oogenblik als zy hem zien, een ſchreeuw van waarſchuwing geeven. De *Meerkollen* en *Meerlen* begluuren den *Vos* uit de toppen der boomen, en herhaalen dikmaals het geſchreeuw van waarſchuwing, zomtyds volgen zy hem twee of drie honderd ſchreeden ver.

Ik kweekte eenige *Vosſen* op, die zeer jong uit het nest genomen waren. Door dien zy een zeer leelyken ſtank van zich geeven, kunnen zy alleen op afgezonderde plaatzen, als ſtallen of ſchuuren, gehouden, en dus zo gemaklyk niet geduurig bezien worden, en 't is mogelyk te deezer oorzaake, dat men ze niet zo wel kan temmen als den *Wolf*, die men nader by huis kan hebben. Toen de jonge *Vosſen* vyf of zes maanden bereikt hadden, zetten zy de *Hoenders* en *Eenden* agter na, en moesten vastgezet worden. Twee jaaren lang hield ik 'er drie, één Wyfje en twee Mannetjes. Ik poogde, doch te vergeefsch, hun met *Teeven* te doen ſpeelen; ſchoon zy nimmer Wyfjes van hunne eigene ſoort gezien hadden, en bleeken zeer loops te zyn, konden zy niet beſluiten zich met *Teeven* te vereenigen. Doch op 't eigen oogenblik als ik een Wyfje van hun eige ſoort by hun bragt, dekten zy het, hoewel aan de ketting liggende, en het bragt vier Jongen voort. Deeze zelfde *Vosſen*, die

op de *Hennen* jagt maakten, wanneer zy los liepen, raakten ze niet aan als zy aan de ketting ſtonden. Men bondt dikmaals eene leevende *Hen* by hun vast, en liet dezelve den geheelen nagt blyven, zelf naa dat de *Vosſen* gevast hadden; doch, in weerwil van den honger, en die gunſtige gelegenheid, vergaten zy niet, dat ze gebonden waren, en lieten de *Hen* ongedeerd.

Op de *Vosſen* heeft de verandering der Lugtſtreeken grooten invloed, men vindt 'er bykans zo veel verſcheidenheden onder als onder de Huisdieren. De meesten onzer *Vosſen* zyn roodagtig of geelagtig ros, eenigen grys met witte plekken, beiden hebben zy Staarten aan 't einde wit, en de laatstgemelden hebben zwarte pooten; zy ſchynen ook korter van lyf te weezen, door dien hun vagt dikker is. 'Er zyn andere die, in de daad, langer van lyf zyn; hunne kleur is donker grauw, zweemende naar de kleur der oude *Wolven*; doch ik durf niet bepaalen, of dit verſchil in kleur eene weezenlyke verſcheidenheid is, dan of dezelve alleen veroorzaakt wordt, door den ouderdom van het Dier, 't geen mogelyk, met de jaaren, in grysheid toeneemt.

In de *Noordſche Landſchappen* vindt men *Vosſen* van bykans allerlei kleuren. Zwarte, blauwagtige, grauwe, yzerkleurige, zilverglansſige, witte met geelagtige pooten, witte met zwarte koppen, witte met een zwarte tip aan den ſtaart, rosſe met een witten nek en buik, zonder eenigen zwarten plek, en, eindelyk, eenige met een zwarte ſtreep langs den ruggegraad, een en andere zwarte ſtreep over de ſchouders elkander kruisſende, deeze *Vosſen* zyn grooter dán de andere en hebben een' zwarten nek.

De gemeene ſoort treft men op meer plaatzen aan dan eenige andere, en wordt overal in *Europa* gevonden, als mede in de noordlykſte en gemaatigdſte deelen van *Aſia*, en zelf *America*; doch is zeer zeldzaam in *Africa* en de landen naby de Evennagtslyn. Reizigers, die zeggen 'er gezien te hebben te *Calcutta* en andere zuidelyke Landſchappen van *Indie*, hebben *Jakhalzen* voor *Vosſen* genomen. ARISTOTELES is tot dezelfde dwaaling vervallen, als hy zegt, dat de *Vosſen* in *Egypten* kleinder zyn dan in *Griekenland*. Deeze zogenaamde *Egyptiſche Vosſen* waren *Bontzems*, die een ondraagelyken ſtank hadden.

Onze *Vosſen*, uit koude Landen herkomſtig, zyn aan onze gemaatigde gewesten eigen geworden en als Ingeboorenen ingelyfd; doch zuidwaards hebben zy zich niet wyder

der uitgestrekt dan *Spanje* en *Japan*. Van onder kouder lugtstreeken oorspronglyk, vindt men daar alle de soorten, en daar alleen; daarenboven kunnen zy de strengste koude verduuren, en zyn dus in grooten overvloede zo aan de Zuid- als aan de Noord-Pool. De vagt der witte *Vossen* is niet zeer geagt, om dat ze ligt uitvalt, de zilverglanssige is beter; de blaauwe en gestreepte zyn meer gewild, ter oorzaake der zeldzaamheid; doch de zwarte vagten zyn de kostbaarste van alle, en naast aan Sabelbont komende, maaken ze de schoonste en duurste peltery uit; men vindt deeze op *Spitsbergen*, in *Groenland*, *Lapland* en *Canada*, waar men ook eenige gestreepte aantreft, en de gemeene soort min ros is dan in gemaatigder *Europische Landen*, als mede langer en dikker hair heeft. In *Lapland* zyn de *Vossen* boven al zeer talryk, meest alle wit, schoon 'er eenige van de gemeene kleur voorkomen. Deeze witte gelden 't minst; doch men heeft 'er ook eenige blauwe, die zeldzaam en duur zyn; hunne vagten worden zomtyds voor veertig of vyftig Kroonen het stuk verkogt, het hair is zo fyn en lang, dat het afhangt aan welk eene zyde men begeert, zo dat, wanneer men de vagt by den staart opvat, het hair over de ooren valt.

LOTGEVALLEN VAN DE ACADEMIE DER TEKENKUNST TE AMSTERDAM.

„ WAnneer ons de Redenvoering van den Heer REYNOLDS, in 't Nederduitsch vertaald, door een onzer Begunstigers ter hand gesteld wierd, om in ons *Mengelwerk* geplaatst te worden, bekroop ons de lust, door naaryver aangezet, om de Lotgevallen van *Amsterdams Teken-Academie* onzen Leezeren mede te deelen; waar toe ons de fraaije Redenvoering van den Heer HUSLY (*) volkomen in staat stelt; en waar op wy die van den Heer REYNOLDS zullen laaten volgen".

Daar de edele Tekenkunst, die aller oogen op 't aandoenlykst streelt, in ons Vaderland met zo veel luister praalt,

(*) Deeze Redenvoering van den Heer JACOB OTTEN HUSLY over *de Lotgevallen van de Academie der Tekenkunst te Amsterdam*, is gedaan op den 5 Oct. 1768, ter gelegenheid van 't uitdeelen der Pryzen, enz. Gedrukt voor rekening van de Academie, in gr. 8vo.

praalt, en, nog steeds-aanwassende, der Kunstlievenden aandagt nog meer dan wel voorheen vestige, zo lust het ons, by deeze gelegenheid, te melden, hoe die voortreffelyke kunst ook, in 't byzonder, haare Handhaavers vindt in Amstels Vesten, in 't midden van den noesten Koophandel der Burgerye, en van de onvermoeide Stads-en Staatszorge der Burgervaderen. —— Zy mag boogen in luisterryken staat gesteld te zyn, door de wyze Opperdirectie van wylen den Burgemeester JONAS WITSEN, en, na deszelfs dood (*), op een vasten grond gevestigd te weezen, door den Burgemeester WILLEM HUYGHENS, twee roemwaarde Voorstanders van Kunsten en Weetenschappen, die, zelfs terwyl ze Zuilen van Amstels Raadhuis waren, zig verledigden tot het voorstaan en beschermen deezer Academie, en welke, onder het Opperbestier van den laatsten Groot Agtbaaren Heer, nog heden de heilzaamste vrugten zyner wyze toeverzieninge met vreugde blyft genieten. —— Mogt het nabuurig Engeland, met den aanvang van het jaar 1769, zig verheugen over de Opregting van de Koninglyke Groot-Brittannische Academie der Schilderkunste, en als een byzondere lof van *Koning* GEORGE DEN III aanmerken, dat zyne Majesteit die *Kunst*, op eene byzondere wyze, geliefde te vereeren, Amsterdam kon diestyds al roemen op eene meer dan vyftig jaarige Academie, onder de begunstiging haarer Burgervaderen, die zig allezins betoonden Voorstanders te zyn van alle nutte Kunsten, en dus ook de fraaije Tekenkunde onder hunne bescherming namen. Eene kunst, die, na een algemeen verval, naauwlyks in Italie begon te herleeven, of zig ook met glans in Nederland begon te vertoonen; terwyl ze in Engeland, op zyn best genomen, voor al niet meer dan met flaauwe straalen flikkerde; zo dat een Engelschman zelf genoodzaakt zy te erkennen, dat het scheen, *als of de Oceaan haaren overgang ophield*, en dat ze gezegd mag worden, eerst met het midden deezer Eeuwe *op dat Eiland aangeland te zyn* (†). In den hier uit voortspruitenden roem van Nederland, deelde Amsterdam wel inzonderheid door alle tyden, en wel boven al heden, door haare zo wel geschikte Academie; allezins strekkende ter aanmoediginge van eene der aangenaamste Kunsten; waar van ze 's jaarlyks de gevolgen ziet, door het aankweeken van Jonge-

(*) 9 Dec, 1767.
(†) Zie de Redenv. van den Heer REYNOLDS bl. 516, in ons *Mengelw.*

gelingen, die, hier door genoopt, de loflykste blyken hunner vorderinge verleenen; en de Pryzen hunner naarstigheid en oplettendheid met roem wegdraagen.

Men mag de eerste aanleidende beginzelen deezer Academie reeds in het afloopen der voorgaande Eeuwe zoeken; maar bepaaldlyk gesproken heeft zy, als een openbaare Oefenschool, stand gegreepen in den Jaare 1718, en dus eene halve Eeuw voor het uitspreeken van des Heeren HUSLY's Redenvoeringe. —— Geduurende het leeven namelyk van den beroemden LAIRESSE, vergaderden reeds etlyke Liefhebbers onderling aan hunne huizen, om zig in de Tekenkunst te volmaaken; en wel byzonder, om, 't geen altoos zo hoog nodig geschat is, naar het naakt leevend menschbeeld te tekenen. Deeze pogingen, om in de Kunst te vorderen, wel dra aangemoedigd, door de Groot Achtbaare Regeering der Stad, zag men, schoon ze met den dood van LAIRESSE, in 't jaar 1711, verflaauwde, meermaalen hervat; en 't gelukte den Liefhebberen eerlang, in 't jaar 1718, eene daar toe geschikte plaats in eene der Stads-Gebouwen, te mogen verwerven. Amstels Burgervaderen verleenden hun tot een openbaar Oefenschool, dat volgens vastgestelde Reglementen bestierd werd, eene kamer boven het Corps du Guarde op de Leidsche Poort. Van dien tyd af is deeze dus opgeregte Academie, schoon ze nu en dan aan tegenspoeden onderworpen ware, die grootlyks ontstonden uit gebrek van Eensgezindheid der Leden, (die telkens ondervonden hoe nadeelig Tweedragt voor de Kunst zy,) allenskens in luister toegenomen, door 't voortbrengen van Mannen, die beroemd staan als Meesters der Kunste.

Wel byzonder begon zy, met den jaare 1758, na dat ze genoegzaam tien jaaren door oneenigheid in verval gelegen had, een nieuwen glans te verkrygen, door de vereenigde pogingen van sommige Liefhebberen; die 'er tevens op uit waren, om alles zo wel te vestigen, dat men voortaan minder of niet te vreezen had voor een soortgelyk onheil der Academie. Men bragt alles eenstemmig op een goeden voet, en besloot eerlang de gemaakte schikkingen aan Burgermeesteren, ter goedkeuringe en bevestiginge, aan te bieden; dien 't op den 20 December 1765 gunstiglyk goeddagt, het voorgestelde goed te keuren, en de Academie door Burgermeesterlyk gezag te bevestigen onder het Opperbestier van den Heere Burgermeester JONAS WITSEN, Zoon van den Heer Secretaris WITSEN, die in zyn tyd

 reeds

reeds Hoofddirecteur geweest was van de Kunstzaal; welke de Groot Agtbaare Regeering, in de dagen van *Lairesse*, den Schilderen op het Raadhuis verleend had, om hunne Schilderyen openlyk ten toon te stellen. Dus stond de Teken-Academie op vaster gronden dan in vroeger dagen, en men zag 'er wel dra de gewenschte gevolgen van; alles schikte zig ter vermeerderinge van den luister dier Academie; die, uit geringe beginzelen voortgekomen, door wanorde nu en dan gedwarsboomd, in deeze dagen aanzien verkreeg, en in alles door geregelde schikkingen, met Burgemeesterlyk gezag versterkt, bestierd werd. In zo gunstige omstandigheden nam ook het getal der Leden dagelyks toe; en daar men in 't jaar 1758, toen men de vervallen Academie weder poogde te herstellen, slegts 20 Leden telde, vond men, in den jaare 1766, al een aantal van bykans 70 Persoonen, zo Tekenaars als Honoraire Leden, die tot steun en cieraad der Academie strekten. Dit toeneemen der Academie gaf voorts aanleiding, om uit te zien, naar eene betere Oefenplaats dan dezelve tot nog bezeten had. De meermaals voorheen gedaane klagten, wegens de gebreklykheid der plaatse, werden vernieuwd, en met meerder kragt aangedrongen; 't welk ten gevolge had, dat de Leden den Hoofddirecteur en Directeuren een Verzoekschrift overleverden, waar in zy derzelver Voorspraak tot eene betere by Burgemeesteren verzogten. En dit verzoek was van zo gewenschten uitslag, dat Burgemeesteren, nog voor het afloopen van 't jaar 1766, der Academie gunstig toestonden, het gebruik van een beneden-vertrek in den noordoosterhoek van 't Stadhuis; welk vertrek voorts ten dienste van de Academie geschikt is. Men heeft in deeze Kamer, den 7 January 1767, het eerst naar 't naakte leeven getekend, by welke gelegenheid, de Oudste Mededirecteur JACOBUS BUYS, eene Redenvoering deed over *de Orde in het onderwys der Tekenkonst.*

„ Door deeze aanzienlyke plaats, (gelyk de Heer HUSLY zyn geschiedkundig Verhaal besluit,) gevoegd by de wyze Opperdirectie van den Burgemeester WITSEN, is de Academie zodanig toegenomen, dat het getal der Leden thans, [naamlyk 5 Octob. 1768], honderd zeventien bedraagt, te weeten vyftig tekenende Leden, en zeven en zestig Leden Honorair (*). Onder de eersten durven wy ons

(*) Het getal der Leden, zo Tekenende als Honoraire, is nu, met het afloopen van dit jaar 1770, geklommen tot twee honderd en zeven.

ons beroemen reeds Meesters te vinden, die tot roem van deeze Academie verstrekken, en onder de tweeden vinden wy ons vereerd met de aanzienlykste Persoonen van deeze Stad; veele voornaame Liefhebbers en Begunstigers van nutte Kunsten en Weetenschappen; uitsteekende Vernuften, Mannen van verdiensten, en naarstige Opbouwers van Amstels Koophandel en Zeevaart"; [waar by zig ook reeds loflyke Voorstanders der Kunsten uit andere Steden gevoegd hebben.]

REDEVOERING GEDAAN BY HET OPENEN DER KONINGLYKE GROOT-BRITTANNISCHE ACADEMIE DER SCHILDERKUNST, DEN 2den JANUARY 1769, DOOR DERZELVER PERSIDENT JOSUA REYNOLDS.

Myne Heeren!

Eindelyk word ook onder ons, door des Konings goedgunstigheid, eene Academie geopend, in welke de Kunst op eene ordentlyke wyze geoefend zal worden: 't welk niet alleen den Kunstenaar, maar ook inzonderheid de gansche Natie, van de grootste aangelegenheid moet zyn.

Men zal in de daad bezwaarlyk een andere oorzaak kunnen bybrengen, waarom een Ryk als Groot-Brittanniën, een sieraad, zyne grootheid waardig, zo lang heeft moeten ontbeeren; dan den langzaamen voortgang der dingen, volgens welkers natuurlyken loop, sierlykheid en beschaafdheid, als de laatste uitwerkzels van Rykdom en Magt, worden voortgebragt.

Eene stigting, als deeze, is wel met oogmerk en vooruitzigt betrekkelyk tot allen Koophandel opgerigt; maar een Academie, alleen op deezen grondslag gebouwd, zal nimmer aan dit oogmerk en vooruitzigt kunnen voldoen: wanneer zy geen hooger oorsprong heeft, zo kan daarin nooit de smaak gevormd worden, welke ook ten opzigte der Manufactuuren zo noodzaakelyk als voordeelig is; maar wanneer de Teekenkunst, als de hoogste Kunst, bevorderd word en bloeit, dan zullen alle deeze geringer oogmerken en vooruitzigten in het vervolg zekerlyk ook bereikt worden.

Wy zyn gelukkig, dat wy een' Koning hebben, die eene zodanige stigtinge, op eene wyze met zyne waardig-

digheid overeenstemmende, ondernoomen heeft, en die, als het Hoofd eener groote Natie, by welke Geleerdheid, goede zeden en Koophandel bloeijen, de Kunsten tragt te bevorderen, en thans door deeze stigting de vervulling uwer verlangens voldaan heeft: waarmede ik UL. geluk wensche.

De ontallyke en vrugtelooze raadpleegingen, die ik met veele uit deeze vergadering heb gehouden, over het leggen der grondslagen, en het maaken van ontwerpen voor eene Academie, bewyzen genoegzaam, hoe onmogelyk het is, dezelven, zonder den invloed van eenen Monarch, uit te voeren. Dog mogelyk zou dit zelfs vrugteloos geweest kunnen zyn, zo wy niet ter zelfder tyd, als in een ligchaam vereenigd waren geworden, waartoe alle omstandigheden te zamen kwamen, en waaruit waarschynlyk Eere en Geluk moet voortkomen.

Thans bevinden zig hier tegenwoordig een veel grooter getal voortreffelyke Kunstenaars, dan ooit voormaals te eeniger tyd onder deeze Natie gevonden werd. Daar is een' algemeene yver onder onzen Adel, om den naam van Liefhebber en Beoordeelaar der Kunst te verwerven: daar is een' groote overvloed van Rykdom onder het Volk, om Meesters te beloonen: en, 't welk alles te boven gaat, wy worden van eenen Monarch beschermd, die de waarde der Weetenschappen en Kunsten bekend is, en alle Kunsten, welke de gemoederen zagter en menschelyker maaken, zyner opmerking waardig agt.

Men heeft aangemerkt, dat de Kunsten steeds geneigd geweest zyn haaren weg westwaards te neemen. Men gelooft dat de Grieken dezelven, van haare nog meer oostwaarts gelegene gebuuren, bekomen hebben. Van Griekenland gingen zy over naar Italiën: van daar bezogten zy Frankryk, Vlaanderen en Holland, en verligtten ten zelfden tyde, hoewel met minder luister, ook deeze Landen: egter stonden zy hier stil gedurende den tyd eener Eeuwe, als of de Oceaan haaren voortgang ophield, en zy wierden, by gebrek van beweeging, zwak en traag: laaten wy ons voor een oogenblik verheugen dat zy nog leeven, en eindelyk op dit Eiland aangeland zyn: onze Monarch schynt van gedagten te wezen, met haar ten haaren aanwas een vryplaats te bezorgen, om haar te verpligten, zig hier, alwaar zy zo hooglyk geëerd worden, neder te zetten.

Naardien onze Koning zo veel gedaan heeft, zo zonde

de het geheel onze schuld zyn, als onze voortgang niet met de wyze en grootmoedige vooruitzigten, in deeze stigtinge beoogd, overeenstemde; laaten wy onze dankbaarheid door onzen yver betuigen, dat ten minsten onze yver zyne bescherminge verdiene, zo onze verdiensten zyne verwagtinge niet ten vollen voldoen kunnen.

Egter, wat ook de maat onzes voortgangs zyn moge, zo kunnen wy tog overtuigd zyn, dat deeze tegenwoordige stigtinge, ten minsten, ter bevorderinge onzer kennissen in de Kunst, iets zal toebrengen, en ons der denkbeeldige voortreffelykheid doen nader komen, als zynde het regte eigendom van den geest, 't welk men altoos moet voor oogen hebben, of schoon men het nooit bereiken moge.

Het hoofdvoordeel eener Academie is, niet alleen dat 'er bekwaame Lieden voorhanden zyn, die de Leerlingen onderwyzen, maar ook dat men aldaar de grootste voorbeelden van Kunst vinde: deeze zyn de stoffen, uit welke de geest zig vormen moet, en zonder welke de beste verstanden vrugteloos, en niet op de vereischte wyze zullen arbeiden; maar door het studeeren naar egte voorbeelden, kan men haare schoonheden, die het uitwerkzel eener langduurige ervaarenheid van voorgaande oude tyden zyn, op eenmaal verkrygen: en de langzaame en als terug gehoudene voortgang onzer voorgangeren kan ons een korter en gemaklyker weg aanwyzen: de Leerling verkrygt op een oogenblik de grondstellingen, om welke te bekomen, veele Kunstenaars hunnen ganschen leevenstyd besteed hebben, en terwyl men zig met hunne werken gemeen maakt, bespaart men zig de moeilyke onderzoeking, waar door zy dezelve het eerst gevonden en vastgesteld hebben. Hoe veel mannen van groote natuurlyke bekwaamheden zyn, by gebrek van dit voordeel, voor de Natie verlooren gegaan? Zy hebben nooit eenige gelegenheid gehad, deeze meesteragtige uitvoeringen des geests te zien, die eensslags de gansche ziel in vlam zet, en haar een schielyke en onwederstaanlyke toestemming afdwingt.

't Is waar, *Raphaël* heeft wel het voordeel niet gehad van in eene Academie te studeeren; maar gansch Romen, en de werken van *Michel Angelo* voornaamlyk, verstrekten hem tot eene Academie: naauwlyks had hy de *Capel Sistina* gezien, of hy verliet ongevoelig een drooge en zelf smaak-

smaakklooze manier, welke die kleine toevallige byzonderheden, die enkele voorwerpen eigen zyn, te duidelyk vertoont, en nam den grooten styl in de Schilderkunst aan, welks naauwkeurigheid en geregeldheid, met de algemeene en onveranderlyke voorstellingen der Natuur, overeenstemt.

Men kan van ieder algemeen Leerschool zeggen, dat het als van een' Atmospheer van kennis omgeeven is, waaruit ieder verstand, dat geene, 't welk zyne eigene origineele begrippen als eigen is, verzamelen kan. Eene kennis, die op deeze wyze bekomen word, heeft ten allen tyde iets algemeener en nuttiger in zig, dan die, welke het verstand door byzondere onderrigtingen of eigen nadenken verkrygt. Bovendien ziet men doorgaands, dat een Jongeling van zyne medeleerlingen, welker verstand ten naastenby met het zyne gelyk staat, veel gemaklyker leerwyze aanneemt, dan van de geenen, die hem verre overtreffen; ook word het vuur van Naaryver door zyns gelyken veel beter ontstooken, 't welk hem ter zyner vorderinge niet weinig aanzet.

Dog wat behoef ik alle de voordeelen op te tellen, die eene zodanige stigting verzellen? De Wereld schynt daarin overeen te komen, dat de Kunsten beschermd moeten worden, wil men dat ze bloeijen zullen, ten minsten geloof ik, dat deeze Vergadering niet geneigd is, de agting en de bescherming zig onwaardig te houden, met welke zyne Majesteit dezelve vereerd heeft.

Een voordeel kan ik ons toeeigenen, waarin wy boven andere Natien ons beroemen kunnen; wy hebben niets, dat wy weder verleeren moeten. Op deezen Lof hebben onze tegenwoordige Kunstenaars eenen geregten aanspraak; zo ver als zy reeds gegaan zyn, hebben zy den regten weg ingeslagen; dus zullen by ons de uitwerkzelen der neigingen van den geest, in het toekomende, volgens haare eigenaartige voorwerpen gerigt worden; en dus zal het by ons niet als in andere Schoolen gaan, alwaar de geenen die het vaardigste toeneemen, ook ten versten van den regten weg afdwaalen.

Daar ik vol van eene gunstige geneigdheid voor myne medehelpers by deeze onderneeming ben, zou het my kwalyk voegen, wanneer ik ooit iemand onder hen voorschriften geeven wilde; maar daar stigtingen als deeze, by andere volkeren, kwaade wegen ingeslagen hebben,

en

en dat het een droevig nadenken geeft, te zien, hoe veel men wel had kunnen doen, en hoe weinig gedaan word; zo verstout ik my UL. aan te wyzen, hoe deezen dwaalweg vermyd, en dit gebrek verbeterd kan worden; 't zal aan de Professoren en Opzigters staan, zo veel daar van te verwerpen of over te neemen, als zy zullen goedvinden.

Hoofdzaakelyk dring ik hierop aan, dat van de Leerlingen moet gevorderd worden, eene onwankelbaare gehoorzaamheid aan de Regelen der Kunst, te weeten, zulke Regelen als door het gebruik der grootste Meesters zyn vastgesteld, en dat derzelver voorbeelden of modellen, die, door zo veele Eeuwen tot nu toe, als voor ons bewaard wierden, van de Leerlingen als volkomen en onbedriegelyke wegwyzers, als voorwerpen hunner naarvolginge, en niet als voorwerpen hunner berispinge, moeten geagt en aangezien worden.

Ik ben overtuigd, dat dit de eenigste werkzaame Methode is, om in de Kunst eenen gelukkigen voortgang te maaken; en dat de geene die zynen loop al twyffelende begint, het Leeven geeindigd zal vinden, eer hy de eerste gronden begreepen hebbe; daarom kan men als eene afgedaane zaak beschouwen, dat de geene, die daar mede aanvangt, met zig bloot op zyn eigen oordeel te verlaaten, zyne studien alzo haast eindigt, als hy die begonnen heeft. Men zal dan geene gelegenheid moeten verzuimen, om die algemeene en valsche meening uit te roeijen, dat de Regelen als banden van den geest zyn; het zyn waarlyk banden, dog enkel voor lieden zonder geest, even gelyk een harnas, dat den sterken versiert en beschut, maar dat, in tegendeel, den zwakken en wanschapenen ten last verstrekt, en het Ligchaam verlamt, dat het beschutten moest.

In hoe ver het geoorlooft zy deeze Regelen te overschreeden, en, gelyk de Digter zig uitdrukt,

Eene Bevalligheid boven de wetten der Kunst voort te brengen,

dit kan in het vervolg eerst in aanmerking komen, wanneer de Leerling zelf Meester geworden is, alsdan eerst, wanneer de geest zig volkomen gevormd heeft, is het tyd om de Regelen te verlaaten: maar voor dat het gebouw vast staat, is het roekeloosheid de stutten weg te breeken.

De

De Meesters dienen egter voornaamlyk een waakzaam oog over de neiging van den geest der geenen te houden, die eenen grooten voortgang gemaakt hebben, en nu aan het ongemaklykste gedeelte der Kunst gekomen zyn, want van derzelver wyze en behoedzaame leiding, hangt hunne toekomende smaak ganschlyk af.

In deezen ouderdom is het zeer natuurlyk, dat ze meer van het glansige en oogtrekkende, dan van de gronden ingenomen worden, en eene blinkende onagtzaamheid, voor eene moeilyke en slaafagtige naauwkeurigheid, verkiezen.

Men moet vastftellen, dat eene gemaklykheid in het te zamenstellen, eene leevendige, en, gelyk men het plag te noemen, eene meesteragtige behandeling van het Craijon of Penceel voor jonge lieden aanzienlyke dingen zyn, en grootendeels het voorwerp haarer Eergierigheid worden; zy bevlytigen zig deeze blinkende voortreffelykheden naar te volgen, en vinden geene groote moeite dezelve te bereiken; wanneer zy nu veel tyd hier aan verspild hebben, dan komt de zwaarigheid, hoe men weder terug zal; meestendeels is het te laat, en naauwlyks kan men wederkeeren tot een wissen en geregelden arbeid, wanneer het gemoed, door deeze aanmoedigende kleinigheden verzwakt, den ernsthaften arbeid ontwend is geworden.

Door deeze vrugtelooze vlyt verliezen zy alle vermogen, om in de waare voortreffelykheid verder te gaan: als jongelingen hebben zy hunne hoogste volkomenheid bereikt; zy hebben de schaduw voor het wezen genomen, en maaken de werktuigelyke gemaklykheid tot het hoogste wezen der kunst, daar het tog anders niet is dan een bloot versiersel, van welkers verdiensten weinig anderen, dan die zelfs Schilders zyn, kunnen oordeelen.

Dit schynt my eene der gevaarlykste bronnen des verderfs te zyn, en ik spreek daarvan by ondervindinge, niet als van eene enkel mogelyke dwaaling, maar als van eene zodanige, die daadelyk alle openbaare Academien aangestoken heeft: de Meesters waren zonder twyffel met de vroegtydige bekwaamheden hunner Leerlingen ingenomen, en preezen hunne vaardigheid ten koste hunner regelmaatige naauwkeurigheid.

Jonge lieden worden niet alleen van eene ydele eerzugt, om zig als Meesters te doen gelden, aan de eene zyde vervoerd, maar aan den anderen kant komt daarby haare natuurlyke traagheid; zy verschrikken voor den ver-

ren weg die voor hen ligt, en voor den arbeid die gevorderd word van ten uiterften naauwkeurig te worden; de ongeftadigheid der Jeugd verveelt haast den langzaamen voortgang eener regelmaatige belegering, en begeert, uit louter ongeduld, voor eenen vermoeijenden arbeid, de vesting ftormenderhand te veroveren: zy wenscht een' korter weg ter voortreffelykheid, en hoopt de belooning van voortreffelyke verdienften door andere middelen te bekomen, dan door die, welke de onvermydelyke regelen der Kunst voorfchryven: dus moet men haar telkens voorhouden en herhaalen, dat moeite en vlyt de eenige wegen ten waaren roem zyn, en dat 'er, hoe groot haare geest ook zyn moge, geene andere weg, om een' goed Schilder te worden, te vinden is.

Wanneer wy de Leevensbefchryvingen der voortreffelyke Schilders leezen, zo zegt ons ieder blad, dat zy geen gedeelte van hunnen tyd verkwist hebben: de aanwas van hunnen roem veroorzaakte de vermeerdering van hunnen yver, en wanneer wy ons overtuigen willen, met welk eene zorgvuldigheid zy hunne bezigheden voortzetten, zo moeten wy zien de wyze, op welken zy hunne beroemdfte werken vervaardigden. Wanneer zy zig een voorwerp voorftelden, zo maakten zy eerst veelerleije Schetzen, dan eene volkomen uitgevoerde Teekening des geheels; daarna een correcter Teekening van ieder byzonder deel, als van het Hoofd, van de Handen, Voeten, en van verfcheidene gedeelten van Klederen; dan fchilderden zy hun Schildery, en verbeterden dit ook weder naar het leeven: de Schilderyen die met zodanigen vlyt voortgebragt worden, fchynen ons getoverd, en even of een' magtige geest die als met een' ftreek vervaardigd heeft.

Als intusfchen de arbeid den Leerlingen op eene zo nadrukkelyke wyze bevolen word, zo moeten de Opzigters ook zorg draagen, dat hunne yver werkzaam gemaakt, wel geleid, en op het regte onderwerp gebragt worde. Een Leerling komt juist niet altyd verder, fchoon hy veel arbeide; hy moet zyne kragten op dat gedeelte der Kunst aanwenden, daar eigenlyk de zwaarigheid ligt, op dat gedeelte dat haar tot een vrye Kunst maakt, en niet, door een kwalyk gepasten yver, zyn tyd befteden aan dingen die enkel verfierzelen zyn. In plaats dat de Leerlingen zig onder elkander beyveren, om de vlugfte hand te bekomen, zouden zy veel geleerder worden,

wanneer zy zig bevlytigden, om, volgens de Wetten en regels der Kunst, den correctsten en zuiversten omtrek te maaken: in plaatze van onderling elkander te willen overtreffen, in het temperen van de pragtigste Tinten, of in het maaken van eenige andere aartige kleinigheden, of, om den glans der Stoffen te verbeelden, moesten zy hunne eerzugt veellievver daarover verheffen, welke, onder hun, de klederen de beste ploijen, en de menschelyke Figuur de meeste bevalligheid en waardigheid, geeven kan.

Dat het my geoorlooft zy, de Meesters nog eene zaak ter overweeginge voor te stellen, welke my toeschynt van het grootste gewigt te zyn, en welker verzuim ik voor eene hoofddwaaling in alle Academien, die ik bezogt hebbe, aanzie, naamlyk, dat de Leerlingen nooit naar het leevend Model, dat zy voor zig hebben, naauwkeurig genoeg teekenen. Het is ook in de daad hun inzigt niet, nog zy worden aangeweezen zulks te doen; hunne Tekeningen zweemen, enkel in den stand, naar hun Model; zy veranderen dezelve naar hunne verafwykende en onzekere begrippen van Schoonheid, en maaken eerder eene Tekening, zodanig als zy oordeelen dat het figuur wezen moet, dan zodanig als het waarlyk is. Ik heb dit aangezien als eene oorzaak, waarom veele Jongelingen van geest, zo weinig vordering gemaakt hebben, en ik weet niet, of niet eene bekwaamheid, om dat geene correct, te tekenen, dat wy zien, ook eene bekwaamheid in zig sluit, om dat geene correct te tekenen, dat wy in onze gedagten voorstellen. De geene, die zig bemoeit, met de Figuur, zo als hy die voor zig heeft, op het naauwkeurigste te volgen, verkrygt niet alleen bekwaamheid in de regelmaatigheid en naauwkeurigheid, maar het verschaft hem ook een veel grooter kennis des menschelyken Ligchaams: en ofschoon men volgens eene oppervlakkige betragting niet dan eenen langzaamen voortgang gewaar word, zo zal men tog eindelyk ondervinden, dat het hem gemakkelyker vallen zal, zonder zo veel gevaar te loopen van in eene eigenzinnige wildheid uit te weiden, om al het schoone en bevallige, dat hy in zyne uitgevoerde werken moet waarneemen, daar by te voegen; waartoe de tegenwoordige Kunstenaars niet komen kunnen, als zy niet, gelyk de ouden, deeze bekwaamheid door eene opmerkzaame en wel geoefende Studie van het Menschbeeld zoeken te verkrygen.

Dee-

Deeze oorzaaken ontfangen myns bedunkens nog een veel grooter gewigt, daar door, dat dit de methode van alle groote Meesters in de Kunst geweest is, gelyk uit hunne Tekeningen blykt. Ik zal alleen een enkele Tekening van Raphaël daar toe bybrengen, te weeten, de ſtryd over het H. Avondmaal, in 't koper gebragt door den Graaf *Caylus*, genoeg bekend: het ſchynt, dat hy zyne ſchetze gemaakt heeft naar een eenig Model; en zyne gewoonte van de geſtalte dien hy voor zig had naauwkeurig te tekenen, blykt duidelyk daaruit, dat hy alle zyne figuuren met den zelfden muts, zo als zyn Model droeg, geteekend heeft: zo een ſlaafs naarvolger was deeze groote man, ter zelfder tyd toen men hem nagaf, dat hy den hoogſten trap van voortreffelykheid bereikt hadde.

Op deeze zelfde wyze heb ik Academiebeelden van A. *Carats* gezien, die met alle byzondere kleine omſtandigheden eens eenigen Models getekend waren, of ſchoon hy in zyne uitgevoerde werken genoegzaame vryheid genoomen heeft.

Deeze wiskunſtige naauwkeurigheid is zo ver van de gewoonte der meeste Academien, dat ik veel waage, dezelve de opmerkzaamheid der Meesters aan te beveelen, en haarlieder oordeel te onderwerpen, of het verzuim deezer methode niet eene van de oorzaaken is, waarom de Leerling aan de verwagtinge niet voldoet, die meesttyds op zyn 16de Jaar al zo ver in de Kunst, als op zyn 30ſte, bevonden word gevorderd te zyn.

Kortom deeze methode kan alleen maar ſchadelyk zyn, als men maar zeer weinig leevende geſtalten naar te volgen heeft, alsdan zou de Leerling door de gewoonte, wanneer hy enkel naar een eenig Model tekent, de gebreken niet beſpeuren, en lelykheid voor ſchoonheid aanzien; dog deeze tegenwerping heeft hier geen plaats, dewyl de Raad beſlooten heeft, de Academie met onderſcheidene Subjecten te voorzien, en in de daad, de Reglementen die men ontworpen heeft, en de Secretaris zo dadelyk zal voorleezen, beſpaaren my de noodwendigheid om meer by deeze gelegenheid te zeggen; in plaatze dan van verder iets by te brengen, zo zy het my liever geoorlooft te wenſchen en te hoopen, dat deeze ſtigting de vooruitzigten des Koninglyken ſtigters beantwoorde, dat deeze tegenwoordige Eeuw in Kunst met die van LEO DEN XDEN als in ſtryd treede, en dat de waarde der

 ſter-

ſtervende Kunſt, (om my van eene uitdrukking van Plinius te bedienen,) onder de Regeering van GEORGE DEN 3DEN weder herleeven moge.

HET MISVERSTAND.

Een zedelyk Vertelzel.

(Uit het Franſch.)

FLORIMONT en LEONTIS waren Vrienden van hunne vroegſte kindsheid af, op de zelfde plaats gebooren, en hadden hunne eerſte jaaren onder de zelfde Meesters geſleeten. Eene gelykheid van aart en ſmaak hadt deezen band van vereening nog ſterker toegehaald. Deeze twee Vrienden woonden in 't diepst eens Landſchaps. Hunne huizen ſtonden op een kleinen afſtand van elkander. Alleen zich bezig houdende met hun Gezin en den Landbouw, deelden zy niet in het lot der geenen, die in de Steden gaan woonen, waar het verdriet hun dikwyls op de hielen volgt; zy beklaagden der zulken toeſtand, en hielden ze voor ongelukkig, die het zagt en ſtreelend vermaak van de natuur te beſchouwen niet kenden. Deeze twee Gezinnen, hoewel elk op zich zelven woonende, ſcheenen maar één uit te maaken; zy vervoegden zich dikmaals by elkander. Hunne dagen, verdeeld tusſchen de akkerbezigheden en de genoeglyke zoetigheden der verkeering, ſleeten ze in een aangenaam genoegen, onbekend in de Steden, waar een wanſmaak heerscht, die al het genoegen bederft. Zy genooten een onuitſpreekelyk genoegen in de boomen, met eigen hand gepoot, te zien groeijen; gezeeten onder derzelver ſchaduw, hadden zy meer voldoening dan anderen in die prachtige paleizen, waar de kunst vergeefſche poogingen aanwendt om de natuur na te volgen. Zy aten dikwyls met elkander onder de lommerryke boogen, die zy zelve gemaakt hadden; de openhartigheid en de gulheid zaten voor op hunne maaltyden; men kende 'er die agterhoudenheid niet, welke van onze maaltyden het vermaak en vrolykheid verbant. De Gasten vonden zich niet omringd door nieuwsgierige Dienstbooden, om welker wil men moet zwygen of van niets dan van beuzelingen praaten.

FLORIMONT hadt een Zoon DORILAS geheeten, die gelukkig zyne onſchuld, en de zuiverheid zyner zeden, bewaard hadt in den ſchoot des verderfs. Schoon opgevoed in die ſchoolen waar in de Jeugd niet dan te dikwyls bedorven wordt, de ondeugd bezat noit bekooringen voor hem; de afſchrik hem daar tegen ingeboezemd in 's Vaders huis beſchutte hem tegen de laagen der verleidinge, en hy bragt de opregtheid en onnozelheid zyner jeugd weder by zynen Vader t'huis. Het gezigt van LUCINDE, die uit het Klooster kwam, bragt by den jongen DORILAS eene verandering te wege, waar over hy zich ontzette. De rust en kalmte, die dus lang in zyne ziel geheerscht hadden, maakten plaats voor ontrustende en noit voorheen gevoelde aandoeningen. De opſlag zyner oogen, welker bedaardheid voorheen

heen den inwendigen vrede, welken hy genoot, aankondigde, werd eensflags teeder en driftig, overeenkomstig met de gesteltenis zyns harten; dezelve drukte de onderscheide aandoeningen uit, die daar in omgingen. ——— LUCINDE was niet min onthutst. Kundiger van de menschlyke natuur dan deeze Jongeling, oordeelde zy uit de blos die zyne kaaken verfde, uit den aandoenlyken opslag zyner oogen, dat in zyn hart iets dergelyks omging als in 't haare. Dit aangenaam denkbeeld vermeerderde haare verbystering; vreesagtig, onthutst, wilde zy voor 't oog der aanschouweren de vreugd, welke haar hart in 't heimelyk genoot, verbergen; zy sloeg haare oogen neder, of liet ze overal rondweiden om den schyn te geeven als of ze het gezigt niet gevestigd hadt op 't geen 'er gebeurde. Maar wanneer zy dè oogen van DORILAS ontmoette, die, in de dronkenschap zyner drift, alleen door haar scheen te leeven, gevoelde zy in haar hart eene menigte van onbekende aandoeningen, haare blanke kleur veranderde in roozig incarnaat, en de traanen schooten haar in de oogen. Gelukkig voor haar, dat de avond viel en FLORIMONT vermaande dat het tyd was om met zyne Vrouw en Zoon na huis te keeren.

DORILAS zou gaarne ten huize van LEONTIS hebben willen blyven; maar de vrees, om de drift welke LUCINDE in zyn hart ontstooken hadt, aan zyn Vader te ontdekken, deedt hem stilzwygend mede gaan. Wanneer zyne geruste ziel nog geene liefde kende, was dezelve ook onkundig van veinzery, en de leugen bezoedelde noit zyne lippen: maar zyne onnozelheid verliezende, werd hy vreesagtiger en omzigtiger; hy vreesde voor weigering, zonder te onderzoeken of die vrees op eenigen grond steunde. Hy volgde zyn' Vader steeds, op LUCINDE denkende, zy hadt hem geheel en al ingenomen.

FLORIMONT, begeerig om te weeten wat 'er in 't gemoed van zyn Zoon omging, die scheen te mymeren, zeide tegen zyne Vrouw. „ Ik heb noit eene zo volmaakte jonge Dogter gezien als LUCINDE. " ——— Op 't hooren van dien naam ontwaakte DORILAS, hy nadert om een gesprek te hooren waar by hy dagt belang te hebben. FLORIMONT, zich houdende als of hy het niet bemerkte, voer voort: „ Ik zou wel eenigzins gedagten van die schoone jonge Dogter hebben... Ik had gedagt... maar ik heb het uit myn zin gesteld; de oogmerken van LEONTIS zullen met de myne niet overeenkomen... hy zal voor LUCINDE wel eene voordeeliger party vinden, en zeker... *Ach! myn Vader*, viel DORILAS hem in de rede, terwyl een blos zyne kaaken verfde, *zal* LEONTIS LUCINDE *uithuwelyken? Maar zal zy de aangeboode Party aannéemen? Heeft men 'er haar over gesprooken?* „ Wat belang, zeide FLORIMONT stelt gy in eene jonge Dogter, die gy maar ééns gezien hebt? Daarenboven, moet gy, den Vader hoogagtende, geen genoegen scheppen in het geluk zyner Dogter? " DORILAS antwoordde niet; maar de traanen, die uit zyne oogen biggelden, gaven duidelyker, dan eenige woorden zouden hebben kunnen doen, den staat waarin hy zich bevondt te kennen, hy keerde zich om, op dat hy ze ongemerkt zou afdroogen. ———

FLORIMONT en zyne Vrouw wenden het gesprek op een ander onderwerp, om hem geen agterdogt te geeven. De Jongeling denkt op niets anders dan het verlies van LUCINDE; dit hartroerend en kwellend denkbeeld plaagde hem dag en nagt. Zyne vrolykheid veranderde in eene doodlyke droefenis, die hem alle rust benam.

Eenige dagen daar naa ging hy alleen na het huis van LEONTIS, hy wilde LUCINDE spreeken, en hoopte dat zy medelyden met hem zou hebben, hy vleidde zich met het denkbeeld, dat hy haar door zyne traanen zou vermurven en haare wederliefde verwekken. „ Schoone LUCINDE, *sprak hy, wanneer zy zamen waren*, is 't waarheid dat gy ons gaat begeeven? Zyt gy hier gekomen om ons zo haast te verlaaten? Ik zou behaagen in het Landleeven kunnen scheppen; en deeze eenzaame boschadien zouden my meer genoegen schenken, dan de talryke gezelschappen der Steden: maar LUCINDE, hier is geen geluk voor my, deeze plaatzen zullen my geen genoegen kunnen verschaffen, indien gy van ons af gaat. Ik weet dat LEONTIS eene aanzienlyke party voor u bestemd heeft. Uit myns Vaders mond heb ik dat troostloos nieuws vernomen. Zouden de voordeelen van groote middelen den voorrang krygen by een hart, door de tederste en opregtste liefde blaakende? Ach! LUCINDE, heb deernis met my, ik kan niet leeven als ik u verlies." —— LUCINDE, getroffen door deeze verklaaring, sloeg de oogen neder, de traanen bedekten haare wangen. DORILAS, sprak zy, *indien gy denkt reden te hebben om u te bedroeven over het lot, 't geen my van u zal verwyderen, 't zal voor my niet min treffend weezen; de traanen, die ik op dit oogenblik stort, toonen u genoegzaam hoe zeer myn hart de keuze van myn Vader wraakt.* LUCINDE maakte een einde aan een onderhoud, 't geen zou hebben kunnen strekken, om aan den jongen DORILAS te doen zien welk een indruk hy op haar hart gemaakt hadt, en hem mogelyk tot schadelyke onderneemingen aanzetten.

LEONTIS zyne Dogter in droefgeestigheid gedompeld ziende, geloofde dat zy om een Minnaar kwynde. De jonge Dogters hebben een tyd in haar leeven, in welken haar hart niet alleen kan weezen zonder aan 't verdriet ten prooije te worden. Hier aan hebbe men toe te schryven, die oogenblikken van ongemaklykheid, grilligheid, kwyning, en die traanen, welke tegen wil en dank, ten ooge der jonge Dogteren uitvloeien, wanneer de Natuur zich zelve ontdekt, en haar uit den staat der onnozelheid trekt. „ LUCINDE, *sprak* LEONTIS *met die inneemendheid aan goede Vaderen eigen*, gy neemt van dag tot dag af: dagelyks zie ik het bevallig rood van uwe kaaken wyken en plaats maaken voor eene doodsche bleekheid, eene droeve koelheid heeft die leevendigheid van aart, u zo eigen, weggenomen, uwe oogen schynen dikwyls nat van traanen. LUCINDE, daar is een tydperk des leevens waar in de Natuur haare stem doet hooren aan alle weezens, en in de ziel onbekende begeerten verwekt, die men te vergeefsch poogt te bestryden. Ik reken het u tot geen misdaad toe, dat gy aandoeningen gevoelt die het Heelal met teedere en deugdzaame Moeders vervult. Maar, dewyl uwe geringe onder-

vinding u tot eene keuze zou kunnen doen vervallen, die u zeer en lang berouwde, heb ik het oog geslagen op een' Jongman, die u gelukkig kan maaken. Zyne ziel, die niets anders dan het goede kent en bemint, zal de uwe met een zuiver en duurzaam vermaak vervullen: uwe dagen zullen eene aaneenschakeling van genoeglykheden weezen, door geen ongenoegen afgebrooken." —— Maar hoe groot was de verbaasdheid van LEONTIS, wanneer LUCINDE, met traanen in de oogen, hem verklaarde, dat het Huwelyk geene bekoorelykheden voor haar hadt, dat zy het eenzaam leeven verre boven het gehuwde stelde, en hem badt zyn gezag niet te willen aanwenden, om haar in een' staat tegen haaren zin te doen treeden. Deeze jonge Dogter, zich verzekerd houdende dat de persoon, van welken LEONTIS sprak, een geheel andere was dan DORILAS, sloeg by aanhoudenheid een Huwlyk af, 't geen anderzins haar hoogst genoegen zou uitgemaakt hebben.

LEONTIS ontroerd door de weigering van LUCINDE, en over haaren droefgeestigen smaak voor de eenzaamheid, dagt, dat het verblyf in de Stad zou kunnen dienen om haar van die zwaarmoedigheid te ontheffen; hy hoopte dat de verscheidenheid der vermaaken in de gezelschappen het hartzeer, waar van hy de oorzaak niet wist, zou verdryven, en dat de verkeering met jonge Heeren van haaren ouderdom, uit haar hart eene schadelyke onverschilligheid zou verbannen, en haare leevendigen aart weder opwakkeren. Hy was verre van te vermoeden dat zyne Dogter eenige liefde tot DORILAS in haaren boezem koesterde. De droefgeestigheid, op 't gelaat van dien Jongman geschilderd, scheen hem zelf een zeker bewys van LUCINDE's onverschilligheid. —— Jonge geliefden! een enkel woord zou u uit uwe dwaaling gered, en in den schoot der vermaaken overgevoerd hebben!

DORILAS gehoord hebbende, dat LUCINDE gereed stond om na de Stad te vertrekken, om daar eenigen tyd te blyven, vervoegde zich schielyk na LEONTIS. „ Ach, LUCINDE, *sprak hy*, hoe veele traanen kost my uw gaan na de Stad! Hoe zeer vrees ik, dat gy DORILAS zult vergeeten; LEONTIS zendt u, buiten twyfel, derwaards ter oorzaake van dien Jongen Heer voor welken hy u geschikt heeft. En is hy zodanig iemand als uw Vader hem heeft afgeschilderd, zo heb ik u, helaas! voor altoos verlooren. Doch bezit hy grooter rykdommen dan ik u kan aanbieden, heeft hy deugden, die ik niet heb, zyn hart voelt die aandoeningen niet, welke het myne beweegen; neen, zyne Liefde kan de myne noit evenaaren". —— *Ik weet niet*, antwoordde LUCINDE, *of hy, voor wien gy vreest, in de Stad woont waar ik heen gaa: myn Vader heeft my zyn naam noch woonplaats genoemd; dan wie of waar hy zy; zyn geluk is zo groot niet als gy u verbeeldt; heeft hy de gunst van* LEONTIS *gewonnen, hy zal noit het hart van* LUCINDE *winnen. Ik zal, zonder my des te beklaagen, het misnoegen myns Vaders verduuren; doch ik kan geene Egtverbintenis aangaan, die my tot een straf zou strekken. Ik verkies veel eer in afzondering een kwynend leeven te leiden, dan iemand te trouwen, dien ik nimmer kan beminnen.* ——

Deeze woorden van LUCINDE deeden de vreugd in 't hart van DORILAS herleeven; doch hy durfde zyn zaak niet open leggen voor LEONTIS: daarenboven diende hy te zwygen; dewyl LUCINDE hem haare liefde niet openlyk betuigd hadt.

LUCINDE werd gezonden na eene bloedverwante van LEONTIS, welke hy verzogt haar in gezelschappen te brengen, om de droefgeestigheid te verzetten, en de vrolykheid in haar gemoed te verleevendigen. Deeze gevoelig aangedaan over 't lot van LUCINDE, welk zy teederlyk beminde, bragt haar in gezelschappen, zogt zodanige vermaaken als konden dienen om haare mymeringen te verdryven. ——— De schoonheid van LUCINDE, die dus lang als begraaven geweest was in het klooster, vertoonde zich in de Stad, met zulk een luister, die haar zo veel vyandinnen baarde als 'er Juffrouwen waren, die meenden eenigen eisch op schoonheid te hebben. De droefgeestigheid zette haar zeker kwynend air by, 't welk haare bekoorelykheden te treffender maakte. Zy zag zich welhaast omringd door eene menigte jonge Heeren, die by haar om den voorrang dongen, en geloofden, dat haare deugd niet lang bestand zou weezen tegen hunne laagen; zy verbeeldden zich, dat dusdanig eene nieuweling ligt vatbaar zou zyn voor de indrukzels, welke zy haar zogten te geeven; maar LUCINDE deedt de onbeschaamde Jonglingschap zwygen, en dwong dezelve haare deugd te eerbieden.. „ Welk een onderscheid, zeide zy by zich zelve, tusschen DORILAS en die jonge Heeren! Vyanden der Vrouwen, welker onschuld zy poogen te bederven, en welker ligtgeloovigheid zy tragten te misleiden, en tot slagtoffers hunner ontrouw zoeken te maaken: hun mond is een werktuig van leugen; hun bedorven hart brandt van een strafwaardig vuur; men leest in den vuurigen opslag hunner oogen de ongebonde Liefde. Ach, DORILAS! vrees niets van deeze bedorve Zielen! Noit zult gy een' medevryer hebben onder deeze menigte van losbollen, die alleen kunnen zegepraalen over de zwakheid eener Vrouwe; welke tot haar eigen val medewerkt. Zy boezemen my niets in dan haat en veragting! ——— Is dit dan, *sprak zy dikwyls tot haare Vriendin*, is dit dan de Jongelingschap om welke de Jufferschap alle dagen met nieuwe cieraaden te voorschyn komt? Is 't om deeze te behaagen dat zy geheele dagen voor den spiegel slyten, om aan haare bevalligheden een nieuwen zwier by te zetten? ——— CLEONIDE, (dus was de Bloedverwante geheeten,) sprak altoos de jonge Heeren voor, zy verschoonde hunne zwakheden, schreef aan de hitte en losheid der Jeugd, die onstandvastigheid en zugt tot vermaaken toe, welke LUCINDE haar verweet. Door LEONTIS verzekerd, dat deeze jonge Dogter niet beminde, wilde, uit haaren boezem, die haatlyke onverschilligheid verbannen, door haar liefde in te boezemen voor de jonge Heeren, die ten haaren huize verkeerden. LUCINDE, dus liet zy zich hooren, *onder de jonge Heeren, die gy hier ter stede ziet, zyn 'er die uwe agting verdienen; aller hart is niet bedorven, 'er zyn 'er die in hun binnenste zugten over de ongeregeldheden tegen welke gy u aankant. Wat dunkt u, by voorbeeld, van den jongen* ALETIS? *Staat*

de

de zedigheid niet op zyn aangezigt geschilderd? Is zyn hart niet gevoelig voor deugdzaame aandoeningen? Kunt gy hem, met rede, een der misdryven ten laste leggen, die de anderen haatlyk en veragtlyk in uwe oogen maaken? De oogen der andere jonge Heeren branden wanneer zy van minnenhandel spreeken, de zyne staan alleen vol vuur als hy van de deugd handelt. Schoon zyn gedrag ter berispinge van andere Heeren zyner jaaren dient, beminnen, agten, en eerbieden zy hem; zy spreeken noit van ALETIS *zonder zyne deugd te roemen, zo veel kragts heeft de Deugd, zelf op laage Zielen.* ——— „ Ik staa toe, *antwoordde* LUCINDE, dat ALETIS deugden bezit, die men zeldzaam, by de jonge Heeren in de Steden aantreft; ik wil zyner goede zeden regt doen; ik onderscheid hem van de overigen. Ik staa zelf toe, dat ik hem met vermaak zie, hy is de eenigste, wiens onderhoud de aandagt eener eerlyke jonge Dogter waardig is". ——— CLEONIDE, die alleen van ALETIS gesprooken hadt om de gevoelens van LUCINDE te ontdekken, vleidde zich, dat deeze jonge Heer haare koelzinnigheid zou overwinnen; in die verwagting, verzogt zy hem dikmaaler aan haar huis, en schikte het derwyze dat LUCINDE menigmaal in zyn gezelschap kwam; maar schoon zy hem met genoegen zag, en zomtyds eenig blyk van vrolykheid gaf als hy by CLEONIDE kwam, bleef doorgaande haare droefgeestigheid dezelfde, en zy bemerkte zomtyds hoe LUCINDE traanen stortte, welke zy poogde te verbergen.

DORILAS was niet gelukkiger, hy vreesde altoos dat die ingebeelde Mededinger hem het hart van LUCINDE zou ontrooven, of dat zy zich zou laaten verleiden door de gesprekken van eenen nieuwen Minnaar. De beloften van LUCINDE stelden zomtyds zyn hart gerust, hy herinnerde zich, met genoegen, het laatste onderhoud; doch op andere tyden beefde zyn hart van vreeze. „ Helaas! *verzugtte hy by zich zelven*, LUCINDE heeft zich mogelyk reeds verbonden! De jonge Heer, voor welken LEONTIS haar schikte, heeft misschien allen wederstand reeds verwonnen; de naam van DORILAS is misschien reeds uit haar geheugen uitgewischt. Ach, LUCINDE, als het dus met de zaak geschaapen staat, zal ik van verdriet sterven!

LEONTIS zag met gevoelig harteleed den kwynenden staat van DORILAS; meenende dat zyne Dogter geene genegenheid voor dien Jongman, en een wederzin tegen het Huwelyk hadt, beklaagde hy hem; hy zugtte over het ongelukkig lot, 't welk zyne oogmerken wederstreefde; doch hy dagt zich schuldig te zullen maaken aan geweld en wreedheid, indien hy zyne Dogter dwong om eene verbintenis aan te gaan, in welke haar hart niet kon toestemmen. Die tedere Vader merkte de vooroordeelen, en menschlyke overeenkomsten, aan als de onvermydelyke oorzaaken van alle de rampen die uit gedwonge Huwelyksverbintenissen ontstaan. ——— Onverduldig om te weeten of de tyd, en de verkeering, eenige verandering in het hart van LUCINDE zouden te wege gebragt hebben, vervoegde hy zich tot CLEONIDE: en verstondt, tot zyne smerte, dat zyne Dogter nog de eenzaamheid zogt, dat niets in staat was haar uit dien staat van droefgeestigheid te

dekken; dat zy de onschuldigste vermaaken schuwde, en, met eene dreigende gestrengheid, de jonge Heeren, die haare schoonheid aan haar huis lokte, afzette; dat 'er tot nog niemand was dan ALETIS, die eenigzins in haare gunst stondt, en de eenigste was dien zy met genoegen zag.

Te vergeefsch zogt LEONTIS de oorzaak van de aanhoudende droefgeestigheid zyner Dogter, hy kon dezelve niet overeenbrengen met de beminnelyke vrolykheid, die voorheen haar Character uitmaakte. Hy begreep niet van waar deeze buitengewoone verandering kwam. „ Ik moet, sprak hy by zich zelven, deezen dag dit geheim ontdekken, de staat van LUCINDE verwekt in my ondraagelyke ongerustheden. Hy liet zyne Dogter in het vertrek van CLEONIDE komen. LUCINDE, zeide de ontroerde Vader, ik hoopte, dat het leeven in de Stad uwe droefgeestigheid, welke my zo zeer ontrust, zou verdryven. Ik verwagtte, dat uwe eige overdenking, gepaard met de raadgeevingen van CLEONIDE, u uwe bevallige vrolykheid, die my zo veel vermaaks schonk, zou wedergeeven, en my voortaan in myn afgezonderd leeven vervrolyken. Maar ik bemerk, tot myne groote droefheid, dat uw hart voor de vrolykheid is toegeslooten. LUCINDE! hebt gy eenig hartzeer, stort 't in myn boezem uit; zal myne tederheid niet genoegzaam instaan voor de zorge die ik neem om u te troosten? Myn Kind, wees niet onregtvaardig omtrent uwen Vader, verberg voor hem de oorzaak niet langer van die droefgeestigheid, die u allengskens in 't graf sleept. Ik had een ontwerp, welks volvoering my met vreugde zou vervuld hebben: maar uwe weigering heeft my van oogmerk doen veranderen. Ik zal u niet, tegen wil en dank, voor 't huwelyks altaar sleepen; het misdryf, waar aan gy u zoudt schuldig maaken, door met uw mond beloften te doen, in welke uw hart niet stemt, zou op myn hoofd nederdaalen. Ik weet, dat gy den verstandigen ALETIS hebt verkoozen uit dien hoop jonge Heeren, die gelooven dat geene der Sexe hun kan wederstaan. Ik weet, dat gy zyn onderhoud verre stelde boven de belachlyke beuzelpraat zyner Mededingeren. Ik heb kennis aan de Ouderen van den jongen Heer. Ik staa in voor hunne toestemming; ik beloof u de myne, indien gy hem ten Egtgenoot wilt neemen. ——— LUCINDE, verbaasd over deezen voorslag, antwoordde met drift, *'t is waar ik zag* ALETIS *eenige reizen; ik beken zelf by bezit hoedanigheden die myne hoogagting wegdraagen; doch myn hart heeft voor hem noit eenige andere gevoelens dan die van Vriendschap opgevat: een Egtgenoot heeft eisch op tederder aandoeningen. Myn Vader, hoe zeer ben ik te beklaagen, dat ik aan uwe begeerte niet kan voldoen; dit denkbeeld strekt tot vermeerdering myner smerte. Ik bezwyk 'er onder.* ——— LEONTIS voegde haar hier op toe. „ LUCINDE, indien ik alleen met myne belangen te raade ging, zou ik u tragten over te haalen om by my te blyven woonen, en de plaats uwer Moeder te bekleeden: wel verre van u eenen Egtgenoot toe te wenschen, zou ik u den ongehuwden staat behaaglyk afschilderen; maar uwe belangen zyn my dierbaarder dan myne eigene. De moeilykheden, aan het Huwelyksleeven verbonden,

den, kunnen niet haalen by de verborgene kwellingen eener bejaarde Dogter, die van binnen verteerd wordt, door een heimlyk vuur, 't welk zy zich schaamt te bekennen, en haar doet traanen storten over den verlaaten staat, waar in zy leeft. LUCINDE, schoon de Huwelyksbanden niet langer heilig zyn by eenige jonge Heeren, aan losbandigheid overgegeeven, zyn 'er nog deugdzaame Egtgenooten, die een geluk genieten van geen naberouw gevolgd, die, voor elkander gevormd, dagelyks hunne handen ten Hemel heffen, om haar voor de gezegende vereeniging te danken. Myn Kind, de natuur heeft u hoedanigheden gegeeven, welke gy niet kunt verwaarloozen, zonder u aan misdaad schuldig te maaken, zy zullen het vermaak weezen van den Man, dien gy met uwe hand vereert; beroof my van geen genoegen, 't welk myne Ziel met vreugde zou vervullen; dat ik de smert niet hebbe om ten graave te daalen, voor dat ik u gelukkig gepaard zie". —— LUCINDE stortte traanen, haar gelaat was 'er gansch van overdekt, zy wilde antwoorden, doch het snikken belette zulks, zy stamelde alleen deeze woorden uit, *Ach! myn Vader, wat ben ik ongelukkig!* LEONTIS nam de hand van LUCINDE tusschen de zyne, en sprak met die tederheid welke het hart van welopgevoede Kinderen op 't gevoeligst treft. „ Myne Dogter, gy poogde te spreeken, de woorden stuitten op uwe lippen, uw hart word gedrukt, door eenig geheim, waar van 't zich wil ontlasten. Ik bezweer u by de traanen, die gy stort, by de handen, welke ik met de myne druk, verberg niets voor uwen Vader, van wien gy niets te vreezen hebt." LUCINDE zich voor haars Vaders voeten nederwerpende, betuigde, met een stem door snikken afgebrooken. *Ach, myn Vader! ik heb, tegen wil en dank, myn hart overgegeeven!... Ik bemin* DORILAS, *ik kan om geen ander Huwelyk, zonder schrik, denken.* —— „ Ach LUCINDE, sprak LEONTIS *verrukt door verhaasdheid en vreugde*, hoe veele kwellingen en moeilykheden zoudt gy my bespaard hebben, indien gy uw hart eerder voor my hadt opengelegd! DORILAS, wien gy bemint, is de Persoon wien ik tot uwen Egtgenoot geschikt had, gy weigerde hem."

LUCINDE kon van ontsteltenis niet bedaaren, zy durfde zich niet aan de vreugde haars harten overgeeven; stilzwygende kuschte zy de handen haars Vaders, die haar opbeurde en met tederheid omhelsde. Hy deedt FLORIMONT en DORILAS komen; de laatstgemelde was van verrukking zyns zelfs niet. „ LUCINDE, *riep hy van drift vervoerd uit*, wy zullen dan niet langer van elkander afgescheiden leeven! Ik heb dan niet meer voor dien Mededinger te vreezen."

—— *Myne Kinderen*, sprak FLORIMONT. *Ik heb u zo veel verdriets veroorzaakt, zo veel traanen doen storten; doch al dit leed zal door een vloed van geneugten worden uitgewischt. Smaakt lang het zoet, 't welk het deel behoort te weezen van beminnelyke en deugdzaame Gelieven!*

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in *November* 1770.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	29. 10	29. 11	30. 0	47	50	43	Z O	N O	Z O	Mist Held.
2	30. 1	30. 1	— 1½	40	47	45	O	O	O	Helder.
3	— —	— 0	29. 11½	39	49	47	—	—	Z	Mist H. R.
4	29. 10	29. 9½	— 10½	47	49	50	Z	Z	W	Regen.
5	— 10½	— 10	— 9½	46	53	47	Z W	—	—	Held. Betr.
6	— 7	— 5½	— 2½	50	56	55	Z	Z	Z	Betr. Reg.
7	— 5½	— —	— 3½	47	51	49	Z W	W	—	Buijig.
8	— 0½	— 0½	— 1½	52	58	54	Z O	Z	Z W	—
9	— 1½	— 2¼	— 0¼	48	53	49	Z	Z W	Z	—
10	28. 11½	28. 11½	— 2	49	52	45	Z W	—	W	—
11	29. 4	29. 5	— 8½	47	50	49	—	W	W	—
12	— 10½	— 10½	— 9	49	53	50	W	Z W	Z W	W. B. R.
13	— 9½	— —	— 11	52	55	49	—	WNW	W	— Reg.
14	— 10	— 9½	— 9	51	54	45	Z W	Z W	N W	— — W.
15	30. 0	30. 1	30. 0½	45	49	43	N	N O	N O	Betr. Reg.
16	29. 10½	29. 11	29. 9	37	41	38	O	O	O	Sn. H. W.
17	— 6	— 5	— 5½	34	36	33	—	—	—	—
18	— 6½	— 6	— 6	30	32	29	—	—	—	VorstHeld.
19	— 6	— 6¼	— 4½	27	30	22	—	—	—	—
20	— 2	— 1½	— 3½	22	29	33	Z O	Z O	N W	Held. Sn.
21	— 7	— 9	— 10	31	40	35	N	W	W	— — D.
22	— 10	— 10	— 7	40	39	34	W	—	Z W	Betr. Sn.
23	— 2½	— 3	— 6	40	47	46	Z W	Z W	W	— Reg.
24	— 5½	— 4½	— 5	43	47	42	Z	Z	—	Held. R. H.
25	— 4½	— 4	— 0	42	45	47	Z W	Z W	Z	Regen.
26	28. 10	28. 10½	28. 9¼	43	44	41	W Z W	W	Z W	— Wind.
27	— 11	29. 1	29. 5	37	44	39	N	N W	W	Mist Reg.
28	29. 7½	— 8	— 10	36	43	33	N W	N	N	Hel. Ryp.
29	— 10	— 10	— —	32	38	36	Z W	Z	W	Mist — H.
30	— —	— —	— 11	32	38	38	Z O	O	N O	Helder Sn.

Hoogste Barometer d. 30. 1½	}	middelb. d. 29. 5¾
Laagste Barometer d. 28. 10		
Hoogste Thermometer gr. 58	}	middelb. gr. 40
Laagste Thermometer gr. 22		

Den 21 heeft men te *Genua* een zwaaren Orkaan gehad, waar door verscheide Schepen verongelukt zyn.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERTOOG OVER DE BESCHAAFDHEID EN WELLEEVENHEID.

(*Uit het Engelsch.*)

How slow the Dawn of Beauty and of Truth
Breaks the reluctant Scates of Gothic Night!

AKINSIDE.

BEschaafdheid is goed vernuft, maar 't zelve gezuiverd; zy brengt eene onafscheidelyke gehegtheid voort aan 't welvoeglyke en deugdzaame, zo wel als eene fraaiheid van zeden, gepaard met een onderscheiden begrip en leevendig gevoel van alles wat zuiver, geregeld en keurig is; zy verwekt, ten zelfden tyde, een' afkeer van alles wat ruw, boersch, onzuiver, onnatuurlyk en verwyfd mag heeten, of al te zeer met valsche vercierselen opgepronkt is en overlaaden. Met één woord, zy is het schoone het bevallige gevoegd by het rechtmaatige en deugdzaame, en schynt het zelfde, 't geen, onder de *Romeinen*, met den naam van *Urbanitas* bekend stondt.

Wanneer dit wyd vermaarde Volk zynen krygsroem over de geheele Wereld hadt doen klinken, en alle omstreeks liggende Landen te onder gebragt, begon het de aandagt te vestigen op de vercierzelen van het leeven, mag ik zo spreeken. De uitslag beantwoordde aan de grootschheid hunner onderneeming; en zy leerden binnen kort, hunne taal en de uitspraak van dezelve beschaaven, de zeden verzagten, en de beleefdheid oefenen. —— Een LÆLIUS en een SCIPIO stonden op, en bragten het vernuft uit *Griekenland* op *Romeinschen* grond, waar het vervolgens zo voorspoedig en weelig groeide, dat het nauwlyks behoefde te wyken voor 't geen op den eigen geboortegrond voortkwam. *Rome* werd zo wel de zetel der Beschaafdheid als der Heerschappye; en men vreesde haar Adelstandaarden niet meer dan men zich verwonderde over haare Hervorming. Het bezitten deezer toegevoegde bekwaamheden

noemden zy *Urbanitas*, 't geen wy letterlyk door *Stadsheid* zouden kunnen vertaalen, als zynde iets byzonders, 't geen de inwoonders van deeze heerſchende Hoofdſtad van alle andere onderſcheidde.

't Moge bezwaarlyk vallen het kenmerk te bepaalen waar door wy weeten dat de Beſchaafdheid by iemand gevonden wordt; dan hier uit volgt geenzins, dat 'er zodanig iets niet beſtaat. Het gemoed heeft ongetwyfeld zekeren vasten regel, volgens welken het over de meeste dingen oordeelt, ſchoon 't niet in ſtaat zy recht uit te drukken, waar in deeze regel beſtaat. Een bevoegd Oordeelaar over Schilderſtukken, die langen tyd zich geoefend heeft in de overblyfzels dier verrukkelyke kunſte, zal in ſtaat weezen om de naamaakzels van de oorſpronglyke ſtukken te onderſcheiden. De regelmaat, volgens welke wy in het ſtuk van Beſchaafdheid moeten oordeelen, is wel verre van een twyfelagtig en harsſenſchimmig denkbeeld te weezen, wy mogen zeggen dat dezelve op eenen weezenlyken en zekeren grondſlag ſteunt.

De Natuur heeft ons een inwendig gevoel *ingeplant*, 't welk ons een juist denkbeeld oplevert van *de betrekking* tusſchen onze bekwaamheden van bevatting en de voorwerpen aan dezelve aangebooden. Wy zyn derwyze gevormd, dat eenige daaden, denkbeelden of gedaanten, die ons voorkomen, noodwendig eene voldoening en aangenaamheid verwekken, terwyl andere wanſmaak en afkeer baaren. Wanneer wy een ſchoon Schilderſtuk zien, raadpleegt het gemoed terſtond met de natuur, en bevindende dat 'er eene zekere overeenkomst is tusſchen de denkbeelden die wy van Schoonheid vormen, en de afbeelding, welke voor ons ſtaat, erkent het onmiddelyk de gelykvormige bekoorlykheden, en heeft dus de waare en eigenlyke regelmaat om volgens te oordeelen.

Het kenmerk derhalven van Beſchaafdheid in eenige daad of zamenſtelling, is het gevoel en de meebewustheid van de overeenkomst daar van met eene dergelyke natuurlyke aandoening in ons, noodwendig werkende op het gemoed, op 't eigen oogenblik, dat die welgeſchikte denkbeelden of daaden ons voorkomen. Dit gevoel, deeze ſmaak van Schoonheid, kan, in de daad, gelyk alle onze andere bekwaamheden, door oefening en onderwys veel verbeterd en opgeſcherpt worden, terwyl het, door mangel daar aan, verzwakt en verſtompt. Doch 't is blykbaar, dat dit vermogen van onderſcheiding met

ons

ons geboorén wordt; en een beginzel is; zo zeker tot onze natuur behoorende, als eenig ander. Zien wy niet dat de Kinders vermaakt zyn met het eerste gezigt van een ronden bal, en dien de voorkeuze geeven boven een ongeregelde figuur. Het niet onderweezen hart ontdekt eene overeenkomst tusschen de denkbeelden en de voorwerpen, en onderscheidt gereedlyk het schoone en welgevormde van het mismaakte en misvormde.

Men moge hier tegenwerpen dat dit inwendige Gevoel niet wel als een zeker kenmerk kan worden aangezien; naardemaal de begrippen der Menschen zo wyd van een loopen, en dat het geen in den eenen het denkbeeld van schoonheid verwekt, by eenen anderen een tegenovergesteld uitwerksel zal hebben. Deeze tegenwerping kan met gelyke kragt aangevoerd en aangedrongen worden tegen de blykbaarheid van een Wiskunstig betoog. Schoon de Wiskunstenaar de waarheid van een voorstel door het leggen van de onwraakbaarste gronden, en het daar uit trekken van de onfeilbaarste gevolgen beweezen hebbe, kunnen 'er zyn, die, of door de zwakheid van begrip, of door het tusschenbeiden voegen van verkeerde denkbeelden, de kragt van zyn betoog niet vatten.

Maar dit is geen bewys tegen de waarheid en de zekerheid zyner Betoginge; het bewys is niet min duidlyk, schoon elk het niet bevatte. Even zo is het gelegen met het stuk waar over ik thans handel. Met geen den minsten schyn van rede kan men bybrengen dat 'er zodanig een ding als Schoonheid niet bestaat, of dat 'er geen kenmerk is om die te onderkennen; om dat eenige weinige persoonen, het eene niet voelen en het andere niet kennen. Indien 'er eenig verschil ontstaat beroepen wy ons op de algemeene gevoelens van het Menschdom, en hangen niet in twyfel om vast te stellen dat het geen schoon schynt aan den eenen ook in 't algemeen zo aan anderen zal voorkomen, indien zyne vermogens wel gesteld zyn, en hy eene onpartydige aandagt verleent.

Wie ontkende immer de Schoonheid van de *Venus de Medicis*? Of zegt iemand dat 'er geene byzondere bevalligheid en keurigheid heerscht in de stukken van de onnavolgbaare Kunstenaars RAPHAEL en GUIDO? Eenige kenners, 't is waar, mogen de voorkeur aan den eersten geeven, terwyl anderen meer genoegen in den laatsten scheppen; zy mogen ook verschillen in den trap van Kunst aan dit of dat byzonder stuk toe te kennen; maar nogthans zul-

len zy allen toeſtemmen dat bevalligheid en zwier de hoofdkenmerken van beide deeze Meesters zyn. Dit is een ſtuk nog nimmer betwist en dat nooit betwist zal worden. —— Van waar nu kan deeze algemeene zamenſtemming voortkomen, dan uit iets dat in de natuur zeker is en eenpaarig? Van waar anders dan dat het inwendige gevoel gemeen aan het Menschdom, met dezelfde kragt werkt op allen?

Dit is niet alleen waar ten opzigte van de Kunſten, die in navolging beſtaan; maar desgelyks toepasſelyk op ieder voorwerp dat zich zelven aan ons aanbiedt. De Natuur dan mogen wy houden voor de maatregel en de Keurmeesteresſe van de Beſchaafdheid. Op haare regtbank beroepen zich de verdeedigers der ſchoonheid, aan haare uitſpraak laaten zy het geval verblyven. De groote Meesters in de Oordeelkunde zyn, in de daad, op zeer goeden grond, door alle eeuwen, by alle beſchaafde Volken, aangezien als geſchikt om den ſmaak te regelen, en dus is men eenige hoogagting verſchuldigd aan de bekende regels door hun voorgeſchreeven, en de vastgeſtelde regelmaaten door hun opgegeeven; maar deeze hoogagting ſteunt niet op de agtbaarheid hunner naamen, doch te eenemaal op de regtmaatigheid hunner waarneemingen en redenkavelingen. Te deezer oorzaake zyn ze altoos aangezien als onfeilbaare Leidslieden, bekwaam om het gemoed te bewaaren tegen afdwaalingen van de eenvoudige paden der Natuure.

Deeze zelfde regel zal ook doorgaan omtrent wat de Beſchaafdheid eener goede Opvoeding betreft; ſchoon deeze enkel ſchyne af te hangen van heerſchende gebruiken, van eene zo onſtandvaste natuure, dat ze geduurig veranderen met de verandering van tyden en de onderſcheidenheid der lugtſtreeken. —— Wat aanbelangt zekere uiterlyke gebaaren en pligtpleegingen, in zichzelve volſtrekt onverſchillig, en geene andere waarde hebbende dan die 'er de beſchaafde Wereld op ſtelt, wy moeten in dit geval ons vergenoegen met die regelmaat, hoe weifelende en onzeker ze ook moge weezen. Nogthans zyn 'er echter eenige uitwendige pligtpleegingen en wyzen van handelen, in welke wy klaarlyk eene welvoeglykheid of onwelvoeglykheid kunnen ontdekken, welke hervoortkomt uit de beſtaanbaarheid of onbeſtaanbaarheid met de natuur der dingen, het algemeen gevoel en de onbevooroordeelde aandoening van het welvoeglyke. Was

het

het anders met de zaak gelegen, op welk een grond zouden wy dan het regt hebben om vergelykingen te maaken tusfchen de Befchaafdheid van verfcheidenerlei Landen, en om aan de gewoonten, die by de eene in zwang gaan den voortgang boven die by anderen zyn aangenomen, te geeven?

Maar hoe 't hier mede ook gefteld moge zyn, de weezenlyker ftukken van Befchaafdheid in zeden kunnen klaarblyklyk bepaald worden door ons inwendig Gevoel, en zyn dierhalven onveranderlyk dezelfde door alle eeuwen, en in alle Landen.

Veronderftelt, by voorbeeld, een Man, door eenen Vriend verzogt om hem dienst te doen, en in verlegenheid te hulp te komen. Naa veel aanhoudens geeft hy zich over aan het voldoen van de biddende verzoeken, doch met zulk eene wederftreevende houding, en blykbaaren tegenzin, dat het den ontvanger van die gunfte, (mag het dan nog gunfte heeten?) grootlyks tegenftaat. —— Wie voelt de haatlykheid niet van het voldoen eens verzoeks gepaard met zulke onvoegzaame omftandigheden? —— Veronderftelt eenen anderen, die de verzogte hulp verleent met alle minzaamheid en bereidvaardigheid, zo dat hy veel eer fchyne dienst gedaan te worden dan dienst te doen. —— In dit laatfte geval is het onmogelyk voor iemand, of hy moest geheel ontaart en tot eene beestagtige woestheid vervallen weezen, niet gevoelig aangedaan te zyn over de welvoeglykheid van zodanig eene bejegening, en deeze allerinneemendfte wyze, die der verleende weldaad zo veel aangenaamheids byzet, niet hemelhoog te verheffen.

In ftukken van deezen aart, die de weezenlykfte deelen eener Befchaafde Opvoeding uitmaaken, hebben wy denzelfden regel om volgens te oordeelen als ten opzigte van de Kunfte der naavolging. Zy hangen niet af vande grilligheid der mode, van de verfchilligheid der geaartheden en der lugtftreeken; maar zyn gegrond om 't inwendig gevoel van 't Welvoeglyke, die algemeene Menschlykheid, aan alle Menfchen gemeen en natuurlyk eigen: deeze is de grond van onze Liefde en Haat, de keurfteen van onze Goed- of Kwaadkeuring.

Indien wy verder gaan en onze nafpeuringen tot ftukken van grooter gewigt doen opklimmen, tot de edelfte en weezenlykfte fchoonheid, de zuiverheid van den zedelyken wandel, die Befchaaving der ziele, welke den Mensch opleidt

leidt om de aanminnigheid der Deugd te zien en te voelen, kunnen wy niet nalaaten te bemerken, dat deeze in de natuur een zekeren grond heeft, en volgens eene onfeilbaare maate kan afgemeeten worden. En daar deeze soort van Beschaafdheid voor ons van het uiterste belang is, heeft ze ook regt om onze aandagt en oplettenheid te trekken.

De Diamant is, nog ruw zynde, ongetwyfeld van waardye; doch welk eene waardye dezelve dan ook moge hebbe, hy heeft zeker geene schoonheid voor dat hy uit de hand van een bekwaam Kunstenaar kome. Even zo is het gelegen met Smaak en Deugd, zy zyn waarlyk edelgesteenten, in den allerrawsten en ongepolysten staat; maar buiten twyfel hebben zy meer aanloklykheids, en meer vermogen om onze hoogagting te verwerven, wanneer ze opgecierd zyn met welvoeglyke cieraaden.

Hierom was het dat Socrates, de wysste en de beste van alle de Grieksche Wyzen, de strengheid zyner voorschriften verzagtte, door 'er iets aangenaams onder te mengen, volkomen verzekerd, dat behagen de zekerste weg was om te overtuigen. Hy ontdeedt derhalve de Wysbegeerte van haar onbevallig gewaad, en tooide dezelve bevalliger op.

Onze hoofdbezigheid in dit leeven is, buiten tegenspraak, dat wy ons rechtmaatige begrippen van de zaaken vormen, om daar volgens rechtmaatig te handelen. Doch dan ontbreekt 'er nog iets aan, naamlyk, eene toegevoegde Bevalligheid, die te wege brengt dat Waarheid en Deugd met eenen gelukkigen uitslag werken, zo voor ons zelven als voor onze medemenschen; zonder deeze mogen zy ons agting bezorgen, maar wy zullen de toegenegenheid des naasten zonder dezelve niet winnen.

Men zal edelmoedige bedryven op den rechten prys schatten, dan hoe waardig zy, in de daad, zyn mogen, zy zullen nogthans, indien ze niet van zekere bevalligheid vergezeld gaan, die uitwerking niet te wege brengen, welke zy hebben, wanneer Beschaafdheid dezelve bestuurt. — Beschaafdheid is nuttig in de allergewigtigste gevallen deezes leevens. Waarheid en Deugd zyn, in deeze gevallen, 't geen in een gebouw den grondslag en de sterkte uitmaakt, zy stutten en schraagen alles; maar indien welgeschiktheid, evenredigheid en voegzaame cieraaden ontbreeken, kan men het gebouw niet als geheel voltooit aanmerken.

't Is in allerlei opzigten blykbaar, dat de Beschaafdheid en

Kiesch-

Kieschheid van zeden den Mensch niet alleen aangenaamer en beminnelyker voor elkander maaken; maar ook bevorderlyk zyn tot de grootste en gewigtigste oogmerken. Te deezer oorzaake heeft misschien de Voortbrenger onzer Natuure ons vatbaar gemaakt voor de geneugten der verbeeldinge: want wy worden te rasser en te ligter tot de belangen der deugd overgehaald, wanneer wy bevinden dat haare wegen wegen der lieflykheid zyn. Dit schynt het heerlyk oogmerk der waare Beschaafdheid te weezen, en zy heeft altoos dit uitwerkzel gehad. Wanneer zy met de Deugd zich vereenigt, word haare invloed zo zeker gevoeld, als haare beminnelykheid gereedlyk erkend: gelyk stroomen die zich vereenigen, zo worden zy dus zamengepaard te sterker. Deeze twee Vriendinnen handhaven en verzekeren elkanders belangen. De Beschaafdheid neigt den Mensch tot de Deugd, en deeze onderschraagt op haare beurt de Beschaafdheid. De zamenhang tusschen deeze twee is sterk, de overeenstemming volkomen, en de uitwerkzels beantwoorden 'er ongetwyffeld aan.

Hoe dikwyls helaas! zien wy nogthans dat Menschen uitsteekend van wegens de kieschheid huns smaaks, zo in 't geene tot Kunststukken, als in 't geen tot de uiterlyke welleevenheid behoort, ten zelfden tyde, ongevoelig zyn voor zedelyke Schoonheid, en volkomen vreemdelingen omtrent de gevoelens van inwendige overeenstemming en de bestaanbaarheid hunner daaden met de beginzelen der zedelykheid? —— Wy zouden hier over billyk verlegen staan, en geen raad ter oplossing weeten, was het geene zeer algemeene zaak onder 't Menschdom, dat ze dikwyls zeer strydig met zich zelven, en onbestaanbaar met hunne eigene aangenoomene beginzelen, handelen. Dit moet ook noodwendig het geval weezen der zodanigen, die op de uitwendige verfraaijingen deezes leevens zeer gesteld zyn, terwyl zy hunne gemoederen geheel verwilderd, geheel onbeschaafd laaten. Want welke is de grondslag, waar op zy, in andere gevallen, de keurigheid van hunnen smaak bouwen, welke toch anders dan 't gevoel van overeenkomst, orde en evenredigheid? Zy kunnen overzulks niet onkundig weezen dat 'er zodanig iets, als de schoonheid der ziele, zo wel bestaat als de schoonheid en andere uitwendige dingen, en dat de laatstgemelde, hoe hoog ook op zichzelve te waardeeren, nogthans met de eerste vergeleeken,

ken, verre by dezelve te kort ſchiet. 't Is mogelyk dat de leevendigheid hunner verbeeldingskragt hun de aandagt meest heeft doen vestigen op het laagſte ſoort, en waar door zy de alles overtreffende waarde van de uitmuntendſte over 't hoofd zagen: boven al wanneer eenige onbeteugelde driften zamenſpannen, om dien misſlag te onderſteunen, of wanneer de kragt eener verouderde en diepgewortelde hebbelykheid hun doet ſtaan blyven by deeze laagere ſoort van ſchoonheden. —— Maar als de Verbeelding voldaan is en de Rede vry kan werken, moeten zy, in die bedaarde oogenblikken, de ongerymdheid bemerken van zo zeer geſteld te weezen op het uitwendig ſchoon, en het inwendige gansch en al te verwaarloozen. Willen zy dan aangaan tegen de inſpraaken hunner eigene harten, zo moeten ze onvermydelyk ongelukkig worden.

't Is een denkbeeld, of liever eene ſtelling, van verſcheide beroemde Mannen der Oudheid en ook van onzen tyd. Dat een verheven en zuivere ſmaak, (gelyk zy het noemen) ten aanzien van de beſchaafde Kunſten, nimmer huisvesten in den boezem van een Zedenloos Mensch. Zy oordeelden het onmogelyk, dat iemand die onzuiver was in zyne daaden, gezuiverde aandoeningen zou hebben: naardemaal; huns oordeels, dezelfde bekwaamheden en geſchiktheden, die een Mensch aanſpoorde om de bekoorlykheden der Kunſte te onderſcheiden en te genieten, hen ook zouden aanzetten om de vermaaken van een welgeregeld leeven hoog te agten en te zoeken; tusſchen deeze oordeelden zy was eene onverbreekbaare verbintenis.

Dit moge veelen een zeer bedrieglyk en ingebeeld grondbeginzel toeſchynen. 't Is egter waar, dat de beoefening van fraaie Kunſten natuurlyk tot de Deugd opleidt. Wanneer een Mensch zich overgegeeven heeft aan deeze uitlokkende en inneemende beſpiegelingen, neemen zy het hart geheel in, zo dat hy geen tyd hebbe om het oor te leenen aan de inboezemingen der eerzugt, of de eiſchen van ongeregelde zelfzoekende driften. En wanneer deeze ſtookebranden van Ondeugd dus gelukkig tot ſtilzwygen gebragt zyn, is de Mensch te beter geſchikt om de lesſen der Deugd te hooren, en zal te gereeder alle pligten van goedwilligheid en die de zamenleving vordert, volbrengen.

Over 't algemeen geſprooken, gebeurt het zeer zelden, dat een Mensch, die waarlyk eenen zuiveren ſmaak heeft in Kunſten en Letteroefeningen, niet ten minſten een' eer-

lyk

lyk Mensch is. Hy moge nu en dan, mogelyk, tot eenige kleine ongeregeldheden in zynen wandel vervallen; maar deeze verduisteren zyn Character niet over 't geheel, noch geeven eenen rechtmaatigen grond om hem Zedenloos te noemen. „ Zulke kleine ſmetten en vlekken verdwynen, en gaan geheel weg door den helderen glans, die hem omringt", gelyk de onnavolgelyke ADDISON aanmerkt.

EENIGE BYZONDERHEDEN WEGENS DE VESTIGING VAN DER JESUITEN HEERSCHAPPY IN PARAGUAY (*).

(Getrokken uit de *Histoire Impartiale des Jeſuites* van P. CHARLEVOIX.)

EEne zonderlinge Regtsgeleerdheid, eene wonderlyke overdragt van Eigendom, deedt den Europeaanen, die de eerſten in Amerika geland waren, of, in eenige ſtreeken van dat Werelddeel, vervolgens landen zouden, het regt verkrygen op deze uitgeſtrekte landeryen. De Pauſen wettigden door hunne Bullen die onwettige eiſchen, en beſchikten over bezittingen, daar zy, op geenerhande wyze, iets op te zeggen hadden. De Hoogepriester van de Zon te Cusco zou met het zelfde regt Rome en de heele Kerk, aan eenen der Incas van Peru hebben kunnen ſchenken. Maar de Incas hadden geen kanon nog musketten, en 't was door deze bewyzen, dat de wettigheid der Pauſelyke Bullen werdt aangedrongen, en daar dezelve een onwederſpreekelyk gezag door kreegen. Eenige Spaanſche Vrybuiters, gelyk men weet, waren de yverigſten, om zig van dit uitmuntend regt te bedienen; het was door deze middelen, dat zy zig van meer dan de helft van Amerika meester maakten; gelyk de Pauſelyke Buls hen den eigendom van de ontdekte, of te ontdekkene Landen gegeeven hadden, voegden zy 'er die van derzelver bewooners by. Het is niemand onbekend, met welk eene alleruiterſte wreedheid zy meer dan dertig jaaren lang volhardden, met de ongelukkige Indiaanen te vermoorden, die naakt, en ongewapend waren, en welker eenige misdaad hier in beſtondt, dat zy veel goud en geen yzer hadden.

Ten

(*) Zie de voornaamſte Byzonderheden der Natuurlyke Historie van *Paraguay*, in ons IIIde Deel *Mengelw.* bl. 528.

Ten laatsten egter werdt de wreedheid door Gierigheid ontwapend. De woeste Veroveraars moede wordende van duizenden van Menschen, zonder eenig voordeel, om te brengen, besllooten eindelyk hun dood tot eenig nut voor zig zelven te doen strekken. Zy wierden minder bloeddorstig, zonder meer Menschenliefde te krygen; zy stelden slaverny in de plaats van slagting, en deeden de Indiaanen in de Mynen werken. Zy spaarden hun leven, gelyk als wy het leven van ons Vee spaaren, het welk wy of tot huisselyke diensten gebruiken, of met welks melk of vleesch wy ons voeden. Die ongelukkige schepzels werden in Compagnien verdeeld, en wierden door de Onderneemers tot een zekeren prys van de Gouverneurs gehuurd; die Onderneemers konden hen zulke taaken opleggen, als zy goedvonden, en waren tot geene rekenschap wegens hunne behandeling verpligt, wanneer de elendigen sneuvelden, door den arbeid en de hardigheden, die men hen deedt ondergaan.

Maar de zonderlingste omstandigheid was, dat, terwyl zy hen met deze wreedheid behandelden, zy hen den Christelyken Godsdienst verkondigden, en drongen om denzelven aan te neemen. Die Barbaarsche Veroveraars werden vergezeld van yverige Predikers van het barmhartig Euangelium. Van den beginne af droeg het Hof van Spanje zorg, dat 'er eenige Munnikken met de Zoldaaten overtrokken. De Amerikaansche Landstreeken, die zo deerlyk ontvolkt, en inderdaad oneindige woestenyen waren, werden ter zelfder tyd vervuld van troepen Bandieten, die het overschot der Inboorlingen vermoordden, en van Dominikaanen, die hen vermaanden om zig te laaten doopen, en het zelfde geloof met hunne onverzoenbaare vyanden, met hunne barbaarsche Onderdrukkers en medoogenlooze Moordenaaren aan te neemen. Byaldien dit geloof sterk genoeg geweest was, om hunne boeijens te breeken, is het waarschynlyk, dat zy het gereedelyk omhelsd zouden hebben. Maar deszelfs vermogen was tot het ander leven bewaard; deze Elendigen, zodanige vermaaningen als nieuwe beledigingen aanmerkende, stierven vervuld van het allersterkst afgryzen voor een Godsdienst, welke, gelyk zy zig verbeelden zulke wreedheden wettigde.

Zommigen hunner, die de eerste slagting ontkwamen, zogten een wykplaats in de gebergten, verre van het gerust en gelukkig verblyf hunner Voorouderen. Hier hieldt hunne vrees voor den vyand hen een zeer langen tyd verborgen;

gen; ten laatsten wierden zy dapper uit nood, en wreed uit wanhoop; zig in de droevige noodzaakelykheid bevindende van of te dooden of gedood te worden, verkoozen zy het eerste. Al wat het voorkoomen hadt van een Spanjaard, werdt door hen zonder genade omgebragt. Hier uit nam die oorlog een begin, welke tot den huidigen dag aanhoudt, en welken de Spaansche Schryvers zig niet schaamen een opstand te noemen.

In het midden van het gewoel en de onrust, welke deze zogenaamde opstand veroorzaakte, begonden zommige Jesuiten, lettende op al het geen voorgegaan was, te begrypen, en werden overtuigd, dat deze Indiaanen uit den aart vriendelyk, zagtaardig, en onbeledigend waren, en dat de rede, waarom zy thans een geheel tegenstrydig karakter scheenen te hebben, eeniglyk was te zoeken in de noodzaakelykheid van Zelfs-verdediging, of in eene allersterkste verbittering uit een reeks van wreedheden en mishandelingen geboren, en geenzints in hunne oorspronkelyke geaartheid; vrees en wanhoop, merkten zy duidelyk dat meer de roerzels waren van hun tegenwoordig gedrag dan keus of kwaadaartigheid. Zy besloten derhalven, dat het, door eene gansch verschillende handelwyze te volgen, dan die, welke tot hier toe gevolgd was, niet onmoogelyk zoude zyn hen geheel verschillende gevoelens in te boezemen. Zy namen dan een opzet, om hier van eene Proef te waagen; in gevolge waar van zy begonden, met een Edikt van 't Hof van Spanje te bezorgen, waar by de vryheid geschonken wierdt aan alle de Indiaanen, die, onder hunne onderwyzing, den Christelyken Godsdienst omhelzen zouden. Zy verwierven zelfs eene vergunning van volkomene heerschappy over alle de Colonies, die zy zouden mogen formeeren, met een onbepaald gezag, van zodanige Wetten vast te stellen, en gebruiken in te voeren, als zy nuttigst zouden oordeelen; en dit verworven hebbende, gingen zy met yver aan dit groote werk.

Daar zy in de Oost-Indiën, alwaar zy door de Inquisitie ondersteund werden, zig met de uiterste trotsheid, en als volstrekte Opperheeren gedraagen hadden, toonden zy hier integendeel niets dan zagtaartigheid en vriendelykheid. Zy gingen alleen in de woestynen, leefden gelyk de Wilden, en gaven hen voorbeelden van geduld en heuschheid. Door de diensten, welken zy hen deeden, en den hoogen trap van gunst en agting, waar toe zy zig onder hen wisten te verheffen, kan men zelfs zeggen, dat zy de tyden

van Amphion en Orpheus deeden herleeven. Zy voeren hunne rivieren af, speelende op de viool en fluit; de Barbaaren, door deze nieuwe en zoetluidende Muzyk getroffen, luisterden met eerbied naar die menschen, die dezelve voortbragten, en nooit iets dergelyks gehoord hebbende, beschouwden zy hen als iets meer dan menschen, als een soort van Goden of Geesten. De Zendelingen, dus den weg gebaand hebbende, voegden zig by hen, maakten gezelschap met hen, gingen met hen op de Jagt, en leerden hunne taal. Hunne meerdere kundigheden en menschenkennis gaven hen een volstrekt gezag over den Geest dezer onkundige Schepzelen. Zy onderregtten hen eerder in de Zedekunde, dan in de Verborgenheden van het Euangelium, en droegen zorg om steeds hunne lessen met hun voorbeeld aan te dringen, en overeenkomstig te leeven met het geen zy predikten. Zy leerden hen liefdaadig, vredelievend, eensgezind, maatig te zyn, en alle de deugden te betragten, die de Christelyke Godsdienst voorschryft; en ongevoelig gaven zy hen een smaak voor een geregelde Maatschappy, waar in zy de vrugt van deze grondregels mogten trekken.

Deze eerste Missionarissen hadden zekerlyk veele moeijelykheden en zwarigheden te overwinnen, veele ongemakken uit te staan, veele gevaaren te loopen, om hunne ontwerpen tot een gelukkigen uitslag te brengen; en welk een verkeerd gebruik hunne Opvolgers naderhand ook gemaakt mogen hebben van het gezag en de magt, die Spanje hen vergund hadt, zoude het egter de uiterste onbillykheid zyn den wettigen roem te weigeren aan Menschen, die zig zelven vrywillig aan menigvuldige lyfsgevaaren bloot stelden, om een ruw en barbaarsch Volk te beschaaven, of zulke heldhaftige bedryven aan geene hooger beginzelen dan Staatzugt of Gierigheid toe te schryven, en dat te meer, dewyl zy, toen zy dit moeijelyk werk aanvatteden, geen vooruitzigt hadden, of konden hebben, dat zy zelve ooit deze driften zouden kunnen voldoen, door een genoegzaam aantal Wilden te onder te brengen in een gedeelte van de Wereld, dat geen goud voortbragt. Neen, zy hebben ongetwyfeld de betragting van hun pligt, en de vergelding in een ander leven op het oog gehad, en, behalven de aanmerkingen, welke reeds ten bewyze daarvan zyn bygebragt, kan hunne manier van wetgeeven, en de vorm, naar welke zy hunne Maatschappy regelden, hier omtrent insgelyks een gunstig vermoeden geeven.

De

De Godsdienst was de grondflag van de nieuwe Staatkundige beftiering in Paraguay. Verfcheiden andere Wetgeevers voor hen hadden van dit zelfde middel gebruik gemaakt, maar niemand hunner deedt dit met gelukkiger uitflag. Mofes alleen uitgezonderd, die door den onmiddelyken byftand des Hemels geholpen wierdt. De Jefuiten, weetende, dat zy dit voordeel niet hadden, zogten andere hulpmiddelen. Om de Indiaanen te overreden, dat zy den Christelyken Godsdienst omhelzen zouden, bedienden zy zig eerst van het lokaas van een onmiddelyk en perfoonlyk belang, en dit was zelfs de eenigfte beweegreden, daar zy gebruik van maakten. Zy beloofden aan de geenen, die het Christendom omhelsden, vryheid en veiligheid; de Barbaaren, deze beloften werkelyk vervuld ziende, kwamen met hoopen om zig te laaten doopen. Zy begeerden of bedoelden niets dan hunne vryheid, en terwyl zy hunne buuren zagen gedrukt, en hoorden zugten onder het jok der Spanjaarden, oordeelden zy zig zelven gelukkig, dat zy Christenen waren met de Jefuiten. Het eerfte geflagt ging voorby zonder eenige wezenlyke overtuiging wegens de waarheid van den Godsdienst, maar het was met het volgende anders gefteld. Hunne kinderen opgevoed door de Zendelingen, aan welker zorgen de Ouders nu geene zwaarigheid maakten dezelve te vertrouwen, waren handelbaar geworden door de gewoonte en 't gebruik, 't welk by de meeste menfchen van meer kragt is dan beredeneerde overtuiging. Men leerde hen een God aan te bidden, die een magtig en vreesfelyk, maar tevens regtvaardig en goedertieren Wezen was, die eene volkoomen onderwerping aan zyne geboden vorderde, en zyne Godfpraaken den Indiaanen door den mond der Zendelingen deedt verftaan, welker bevelen zy het derhalven misdaadig oordeelden te wederftreeven. Deze Vaders waren te wys, om derzelver onderwerping te vorderen voor iets, dat met de eeuwige Wetten, welke de Natuur in aller harten, als met eigen hand, heeft ingeprent, in eenig opzigt ftrydig was: zo dat dit nieuwe Geflagt hunne befchermers befchouwde als den mond der Godheid, waar door dezelve hen haaren wil deedt verftaan, en de onfeilbaare werktuigen, waar door zy haar welbehaagen met het Menschdom ter uitvoer bragt.

Toen dit eerfte punt eens gewonnen was, volgde het overige van zelf. Zy ontvingen met de nederigfte onderwerping Wetten, welke door de Opperfte Wysheid den Je-

Jesuiten scheenen ingegeeven. Eigendom, die eeuwigduurende bron van tweedragt en onheil onder het Menschdom, was van Paraguay verbannen. Alle de Landeryen behoorden aan den Staat; ydere hand, die bekwaam was om te werken werdt gelykelyk gebezigd om dezelve te bebouwen; de Vrugten der Aarde werden in groote Magazynen opgelegd, onder de toeverzigt en bestiering van den Cure, die dezelve aan yder huisgezin van zyne Parochie in zodanige gedeelten uitdeelde, als noodzaakelyk was tot deszelfs onderhoud. Alle de Leden van dit Genootschap deeden hunnen gezamenlyken arbeid strekken tot deszelfs dienst en voordeel, zonder eigen afzonderlyk nut, maar, in vergoeding, werkten zy allen voor malkanderen, en verzekerden, door hunne gemeene poogingen, het onderhoud, en zelfs de ruimte van elk der Leden hoofd voor hoofd; en gelyk de Gierigheid of byzondere Hebzugt dus van zelf uit die Maatschappyen was uitgesloten, werden alle derzelver gewoone gevolgen voorgekoomen, en was de voornaamste hinderpaal voor vrede en onderlinge genegenheid weggenoomen.

Gelyk de Wetgeevers van Paraguay het getal hunner onderhoorigen bedoelden te vermeerderen, zo waren zy verre af van eene deugd in te voeren, welke regelregt met deze oogmerken stryden zoude? Zy predikten nooit de kuischheid aan hunne Discipelen, maar zy vonden een middel uit, om de wanorders, welke de gevolgen van de Onkuischheid zyn, voor te komen. Zy droegen zorg om hen uit te trouwen op dat tydperk, 't welk de Natuur daar toe schynt geschikt te hebben en aanwyst. De eerbied, welken zy voor de E. Vaderen hadden, die hen den pligt van getrouwheid na het huwelyk ernstig aanpreezen, en de vreeze van een God te beledigen, voor wiens aldoordringend oog men hen van hunne vroegste jeugd af hadt voorgehouden, dat niets verborgen kan zyn, bragten te weeg, dat zy zig standvastig tot hunne Vrouwen bepaalden, terwyl de toeverzigt van hunnen Pastoor alle de gelegenheden wist voor te koomen, die hen in verzoeking van Overspel geleid of zelfs eenige gevaarlyke opwellingen in hen voortgebragt zouden hebben. Wanneer, by voorbeeld, de gemeene bezigheid den man verpligtte van zyn Huis en Huisgezin afweezig te zyn, zo ging de Vrouw aanstonds over in eene dier huizen, welke tot dat oogmerk geschikt waren, en die onder de bestiering stonden van bejaarde Weduwen. Hier besteedde zy haar tyd in eenige nuttige verrigtingen, afgescheiden van die toneelen, welke haar

het

het betragten van haaren pligt van onthouding moeijelyker gemaakt mogten hebben; wat den overigen tyd betreft, wanneer de getrouwde Lieden by malkander waren, het kwaad was dan minder te vreezen, het arbeidzaame leven, 't welk zy allen steeds leidden, voorkwam die ondeugden, welk meestal uit de ledigheid alleen geboren worden. De Mannen werkten op het Land, en de Vrouwen kreegen weekelyks eene zekere hoeveelheid vlas of katoen, 't welk zy op den bepaalden tyd gesponnen moesten wedergeeven. Zelfs de Kinders hadden hunne taaken, naar evenredigheid hunner sterkte, en zy leerden by tyds zig zelven nuttig maaken voor het algemeen.

De meesten dier konsten, welken tot verzagting en vermaak des levens dienen, werden van Europa tot deze woeste landstreek overgebragt; maar zy dienden, hier alleen tot wezenlyk nut, of tot een onschuldig vermaak. De jonge Scholieren werden onderwezen in het Schilderen, in de Bouwkonst, en in de Muzyk; maar hunne handen bestierd wordende door Harten die vry waren van besmetting, schilderden geene dier stukken, welker grootste, en zomtyds eenigste waarde in derzelver schandelykheid bestaat: nog maakten zy eenige dier Gebouwen waar in eene trotsche pragt de armoede der meesten hoont of tergt, en de konst tot een slavin maakt eener haatelyke weelde; even weinig als zy uit hunne Instrumenten zulke klanken trokken, die den Geest verlaagen en het Hart bederven, terwyl zy de ooren streelen. De Bouwkunst bevlytigde zig om aan het Opperwezen Tempels zyner Goddelyke Majesteit waardig, toe te wijen; de Schilderkonst plaatste daar betaamelyke Cieraaden in; de Muziek verlevendigde en bezielde die feesten, welke de Erkentenis, of, zo gy wilt, de Staatkunde instelde.

Die feesten bestonden, even als onder de Ouden, in pragtige Schouwspeelen. Derzelver oogmerk strekte, om de dankbaarheid jegens God voor het leven, en alle andere zegeningen uit te drukken. Zy werden van dansen vergezeld, en zy boezemden een zeer levendig vermaak in, waardoor zy tevens deze goede lieden te sterker troffen, en te eerwaardiger voorkwamen, als die niet slegts in zulk een Goedertieren en Barmhartig Wezen met vreugd den oorsprong van hun bestaan erkenden en eerden, maar ook in dien dienst zelven een nieuwe bron van blydschap vonden.

 Dit

Dit gebruik is met al te veel gestrengheid berispt geworden; een gebruik, door alle Godsdiensten, den waaren Godsdienst niet uitgezonderd, gebillykt; het is zeker, dat God, veroordeelende het geen misdaadig is, de vreugde zelve niet tot een misdaad maakt. De pragt en toestel van deftige feesten is zeer geschikt, om in eenvoudige en welmeenende harten die vertederende aandoening en die werktuigelyke ontroering, dat soort van Enthusiasmus uit te werken, waar door de waarheden en pligten van den Godsdienst een dieper indruk maaken, en meer kragt krygen in het volgende leven, dan of zy enkel dor voorgedragen worden. Men kan zodanige feesten en vertooningen zekerlyk misbruiken, men kan den Godsdienst in een Toneelspel veranderen, dit is onder de Christenen zelven geschied, en men mag zonder bitterheid of liefdelooze veroordeeling zeggen, dat het in Italien, Spanje, Portugal enz. nog dagelyksch geschiedt; maar zyn de Protestanten, toen zy die misbruiken verworpen hebben, niet in een ander uiterste geloopen, met alle uitwendigheden byna weg te neemen, en den openbaaren Godsdienst derwyze te schikken, dat dezelve minder voor het Gemeen, dan voor Philosophen, en wel voor droefgeestige Philosophen, geschikt schynt? men wordt niet onbekwaam om God in Geest en Waarheid aan te bidden, wanneer het gemoed daartoe vooraf door een gepast muzyk wordt opgewekt; dog dit raakt ons tegenwoordig onderwerp niet.

Terwyl dan de Jesuiten, den yver voor den aandagt op den Godsdienst, op de gezegde wyze vermeerderden, met 'er het vermaak aan te verbinden, waren zy tevens bedagt, om de kennis hunner Leerlingen niet dan tot een zekere maate te laaten vermeerderen, en hen alle zodanige kundigheden te onthouden, waardoor zy minder Godsdienstig mogten worden, of die hen denkbeelden, van sterker en levendiger, maar minder onschuldige, vermaaken mogten geeven. Men gaf hen dan geene andere onderrigting dan die men wist, dat zy niet misbruiken zouden. Men liet hen niet toe ooit te twisten over de Leerstellingen van den Godsdienst, men leerde hen alleenlyk dezelve te gelooven; zy hadden geene begeerte om de duistere dingen te verklaaren, en men droeg zorg, dat zy die lust niet kreegen: men onderwees hen alleenlyk in het leezen, schryven, cyfferen, en zingen, en dit alles nog maar in eene zekere bepaalde maat; het land te bewerken, kinderen

ren te teelen, hunne Geestelyken te eerbieden, waren de eigenlyke, de groote, ik had byna gezegd de eenige pligten, welken men den Paraguayers belastede; de Godsdienst, die dezelve aandrong en veredelde, maakte ze tevens gemaklyker in de betragting, en verbandde alle denkbeelden van ſlaverny en dwang uit hunne gehoorzaamheid.

Ik zal niet bepaalen, of de eenvoudigheid van deze bezigheden genoegzaam ware om den menſchelyken Geest werk te verſchaffen? Of de Jeſuiten in dezen uit goede of kwaade beginzelen werkten, en of zy die onkunde noodzaakelyk oordeelden ter onderſteuning van hun volſtrekt gezag, of als de dienſtigſte middelen beſchouwden ter voorkooming van die nadeelen, welke altoos onverbreekelyk aan de Geleerdheid verknogt ſchynen te wezen? Ik zal niet onderzoeken, of het, volgens het ontwerp der Natuur, noodzaakelyk zy tot het geluk der menſchen, Theaters te hebben om hunne driften op te wakkeren; Academies, om nuttelooze dispuuten te hooren; Geneesheeren, om met konst te dooden; Philoſophen, om te twyffelen of te vitten; Regtsgeleerden, om te verwarren; Theologanten om te hairklooven? Ik onderzoek niets van dit alles, ik laat de ſtoute bepaalingen, die *Rousſeau* deswegen heeft gemaakt, voor zyne rekening, en vertel alleenlyk, dat de Paraguayers niets van dit alles wisten, en gevolgelyk naar niets van dit alles verlangden.

Om dezen ſtaat, 't zy dan van Eenvoudigheid en Rust, of van Blindheid, te beter te verzekeren, werdt dezen Lieden alle verkeering, alle onderhandeling zelfs, met den Spanjaarden afgeſneeden. Zy kenden zelfs hunne taal niet. Deze voorzorg was in de daad volſtrekt noodzaakelyk; de aankomst van een enkelen Europeër in deze ſtille en vreedzaame gewesten zoude welhaast een ſtorm hebben doen opryzen; hy zoude zig eene beledigende meerderheid over de Inwooners hebben aangemaatigd, en zoude zig, voor het minst, op een gelyken voet met de Dienaaren van den Godsdienst geſteld hebben: dit kon niet anders dan zeer gevaarlyk zyn. Door den eerbied aan te tasten, welken zy aan hunne Souvereinen ſchuldig zyn, zoude hy het vertrouwen en de onderwerping der Onderdaanen vermindert hebben. Een ſmaak voor onafhankelykheid, voor Weelde, en Pragt, met alle de hartstogten, die, daar mede verbonden zyn, en waarvan deze

gelukkige hoek der wereld tot dus verre bevryd gebleeven was, zou zig welhaast een weg tot het hart van alle de bewooners gebaand hebben, en dus zoude zulk een vreemdeling deze goedhartige en geruste Lieden den noodlottigen dienst gedaan hebben van hun gemoed te bederven door hunne oogen te openen.

Men heeft meermaalen gezegd, dat deze uitsluiting der Spanjaarden eenige andere oogmerken verborg, en dat men daar mede bedoelde voor te koomen, dat de rykdommen van het land niet ontdekt mogten worden. Dit is gansch niet onwaarschynlyk, maar men kan ten voorspraake der Jesuiten hier omtrent zeggen, dat deze rykdommen door hen zelven voortgebragt waren. Op hunne aankomst was Paraguay een groote woestyn, met bosschen en kreupelbosschen bedekt, en door Slangen bevolkt. De barbaarsche behandeling der Europeïsche veroveraaren hadt eenige Wilden derwaards gedreeven, die alleenlyk het getal der wilde beesten vermeerderden; zodanig was hun Staat en Levenswyze; de Zendelingen maakten ze tot redelyke Schepzels, en voerden de liefde tot den arbeid onder hen in; het Land veranderde welhaast van gedaante; de Velden werden met vrugtbaare zaaden bezaeid; de schoonste oogsten versierden het land, dat nu zyne Inwooners rykelyk voedde; de Gezelligheid verbondt die Inwooners aan malkanderen; de Maatschappy vertoonde zig in eene beminnelyke eenvoudigheid, dit alles was het werk der Missionarissen, welke ik derhalven niet begryp hoe betwist kan worden de vrugten van dien arbeid in te zamelen.

Men heeft gevraagd, welk de grondslag ware van het regt, dat zy zig in dezen aanmaatigden? —— Op wat gezag zy ondernoomen hebben eene maatschappy, een Staat, een Gebied, te stigten van alle andere Staaten onderscheiden en afgezonderd? Maar wat regt hadden de Spanjaards en Portugeezen op de nabuurige landeryen? — Zy overvielen dezelve, zy namen ze in, zy verzekerden 'er zig van door duizend moorden, zy vestigden hun gebied in bloed, en de slagting der inboorlingen was de eenige tytel van hun eigendom; een gansch verschillende tytel van die der Jesuiten, die hun eigendom op weldaaden, hun gezag op welverdienden eerbied vestigden, die, wel verre van moord en verdelging, tevens het land en deszelfs bewooners geschaapen hadden.

Heb-

Hebben wy niet Munniken van andere Orders zo wel Overwinnaars als Oppervorsten gezien? Hebben niet de Teutonische, de Duitsche Ridders en die van Maltha, de opperste magt vereenigd met hunne gelofte van geene bezittingen te zullen hebben? Die Duitsche Benedictyners, welker opperste regt over hunne eigen landen hen door niemand betwist wordt, hebben die iets by te brengen om derzelver bezitting te wettigen dan de eerste verovering, of om dat die landen reeds door hunne voorzaaten beteeld zyn. Maar de Jesuiten hebben nooit Paraguay veroverd, nog geweldig ingenoomen; zy hebben het woeste Paraguay beschaafd, het dorre land vrugten doen geeven, en elendige Zwervers gelukkig gemaakt. Dit land, onder welke Regeering het geweest moge zyn, zoude met Tygers en Leeuwen vervuld zyn geweest; onder hunne regeering werdt het met kloeke, naarstige, vernuftige menschen bevolkt. Indien de Spanjaards die zelfde menschen daar gevonden hadden zouden zy dezelve levendig begraven hebben, in die vergiftige holen, waarin de Gierigheid het goud uit menschenbloed weet te trekken. De Jesuiten lieten hen eene zuivere lugt inademen, zy vorderden hen alleenlyk een matigen arbeid af, een arbeid, door de Natuur zelve verordend om haare zegeningen deelagtig te worden, een arbeid even noodig om het lighaam in goede gezondheid, als om de hartstogten in behoorlyke onderwerping te houden.

Myn oogmerk is niet om alle de verborgenheden van deze Regeering te beschryven; zulk een verslag zou te lang zyn; het zoude daarenboven eenige onderwerpen moeten aanroeren die het misschien beter is te laaten rusten; het zoude den Schryver en den Lezer beiden onaangenaam zyn zulk een schoon ontwerp van Regeering ontluisterd te zien, en te bemerken, dat de wyze Staatkunde, waar aan dezelve haare eerste opkomst schuldig was, naderhand zo deerlyk misbruikt is geworden.

Dog hoe schuldig dezelve ook moge geworden zyn, ben ik egter verpligt haar in zo verre regt te doen, dat zy ten minsten niet schuldig is ten opzigte der onderdaanen. Deze hebben 'er een leven van onafgebrooken gerustheid aan te danken; dezen zyn 'er alle vermaaken die de Natuur goedkeurt, aan verschuldigd. Zy heeft hen bewaard voor de snydende zorgen der armoede, en de buitenspoorige dartelheid der Weelde en Rykdommen.

Na

Na hun leven, dus in onschuld, vrede en geluk gesleeten te hebben, besluiten zy het zelve met een ouderdom en doodbedden vry van ongerustheid en wroegingen; zy verlaaten eindelyk deze aarde, om van den waaragtigen en getrouwen God, wiens geboden zy hun geheele leven betragt hebben, dat Genadeloon te gaan ontvangen, 't welk hy hen door den mond zyner Dienaaren beloofd heeft. Gewisselyk indien 'er ooit een gelukkig volk op aerde geleefd heeft, het zelve moet in Paraguay gezogt worden.

Maar hunne meesters, werpt men tegen, raapen de vrugten van hunnen arbeid; zy haalen uit dit land, dat met der Inboorlingen zweet gemest is, de schatten, die zy naar elders overvoeren om hun gezag te ondersteunen. —— Maar wat raakt dit Volk het gebruik van schatten, die zy niet noodig hebben, en daar zy, ten hunnen gelukke, geen gebruik van kennen? Alle hunne behoeften, alle hunne begeerten zelfs zyn voldaan; zy worden gekleed, gevoed, gehuisvest, zy werken en rusten, en vermaaken zig naar hun welgevallen, wat rede hebben zy zig te bekommeren, wegens een overvloed, die zy zelve niet gebruiken kunnen? In dezen overvloed zyn de Europeaanen betrokken, indien het waar is, gelyk men zegt, dat dezelve in Europa besteedt wordt om Bisschoppen om te koopen, om Kardinaalen te winnen, om de Donders van het Vatikaan te verwekken, te leiden of te verstrooien, om het bloed der Vorsten te koopen, en dergelyke misbruiken. Men moet die schatten gewislyk den handen ontneemen, die 'er zulk een afgryslyk gebruik van maaken, zy hebben, door het eerste ontwerp dier snoode voorneemens, reeds alle regt op de zelve verlooren, maar de handen, door welker arbeid de zelve gewonnen worden, zyn niet medepligtig aan die voorneemens. Niettegenstaande de misdaaden, waar toe de menschen in Italië of Portugal door de voordeelen, die Paraguay verschaft, worden omgekogt, blyven de Inboorlingen van dat land even gerust en onschuldig in hunne Reductions, (zo heeten de Districten of Parochies, daar zy in verdeeld zyn,) leeven, en de naam zelf van misdaad is daar onbekend.

Dit is het denkbeeld, dat vader Charlevoix van Paraguay geeft, en 't welk met dat van Ulloa vry wel overeenkomt. Dog naardien men alle berigten desaangaande van

van de Jesuiten zelve hebben moet, kunnen deze Vaders, die meermaalen getoond hebben aan hunne Order ruim zo getrouw te zyn, als aan de Waarheid, niet vreemd vinden, dat wy onze volkoomen toestemming aan deze aangenaame verhaalen niet dan voorzigtiglyk geeven; hoe zeer men erkennen moet, dat alles in dezelve volmaakt wel te saamen hangt.

OVER DE PETITS-MAITRES.

(*Lettres sur les diff. Etats &c. pag.* 103.)

De aanmerkingen, die ik by my zelven wel eens gemaakt heb om de vrouwen te regtvaardigen, hebben veele andere over het belachgelyke van de *Petits-Maitres* in myn geest doen gebooren worden. Zy zyn het gemeenlyk, die de schandelyke Chronyken van de fraaje Sexe opstellen: men mag dezelve beschouwen als veragtelyke slaaven, die voor hunne meesters vreesagtig en kruipende, zig tegens hen in beledigingen en beschuldigingen uitlaaten, zo dra zy hen uit het oog hebben verlooren.

Ik kan maar één ding bybrengen, dat het kwaadspreekende Caracter van deeze zoort van Lieden kan verschoonen, namelyk de naaryver, die aan hun beroep, als ik het zo noemen mag, verknogt is. Gelyk zy veel meer vrouw zyn, dan de vrouwen zelve; moet men hen verschoonen, dat het hun spyt, wanneer zy zien dat de eene of andere Dame fraajer geblanket, of beter *gecoiffeerd* is dan zy, en dat haare lonken en manieren bevalliger, en geestiger zyn, dan de hunne.

Ik ben dikwyls in de Comedie of op andere publieke plaatsen verwonderd geweest over de onbeschaamdheid van deeze *Hermaphroditen*, en ik konde niet nalaten te bloozen, wanneer ik bedagt dat onze Natie zulke weezens voortbrengt. Zy gingen naar het toneel, vertoonden zig daar in eene zeer onbetamelyke, onnatuurlyke, en dikwyls buitenspoorige en gemaakte houding, maakten wonderlyke gebaarden, namen een snuifje, spuwden, hoestten, snooten, groetten malkanderen, keeken door hunne glaasjes, en spraken alle te gelyk; en door eene onge-

gewoone, en hun alleen eigene, begaafdheid, vereenigde één mensch in zig alleen alle de verschillende belachchelykheden, en stelde dezelve, in één oogenblik, alle te gelyk te werk.

De dagelyksche bezigheden van een *Petit-Maitre* komen volmaakt met het Caracter van hun verstand over een. Zy zyn by hun ontwaaken reeds bezig met de zorg voor hun opschik: voor dat zy een vast besluit neemen welk kleed zy zullen aan doen raadpleegen zy hun spiegel: daar zyn kleuren die de bleeke aangezigten wat doen ryzen, daar zyn 'er andere die de al te hooge kleur van die te veel verhit zyn doen verminderen, en het is de wyze hoe men des nagts geslaapen, en den vorigen avond gegeeten heeft, die over den opschik van den volgenden dag beschikt. Eene vrouw heeft minder tyd nodig tot haar *toilet*, dan een *Petit-Maitre*, om zig te beraaden over zyn opschik; zy is eerder vergenoegd over haare kanten en haar kapzel, dan hy over zyn *toepet* en de grootte van zyne *boekels*.

Wanneer hy eindelyk, na veel moeite en zorge, zig in staat oordeelt om de beste *Coquette* van Parys in keurigheid van opschik niet te behoeven toe te geeven, gaat hy des morgens wel tien vrouwen by haar *toilet* bezoeken, en spreekt, tegen ieder van deezen, kwaad van de negen anderen. Hy zegt onder zyn kwaadspreeken eenige laffe *douceurs*, hy fluit, of mompelt een *airtje*, neemt een haarer handen, en kuscht dezelve zonder te weeten wat hy doet, zweert dat hy nooit schoonder gezien heeft, en ziet dezelve niet eens aan. In het midden van zyn gesprek valt hy zig zelven in de reden, zonder te weeten waarom; maakt twee diepe buigingen, gaat heen, en gaat in een andere plaats het zelfde weder doen; gelyk aan die Spaansche Comedianten die het zelfde Blyspel op één dag in vyf of zes verschillende dorpen speelen.

Het overige van den dag wordt zo wel besteed als de morgen: hy gaat zyn poppegedaante, tot dat het uur van het schouwspel gekoomen is, in de Thuilleries vertoonen, hy groet eene aardige vrouw die hy niet kent, en glimlacht terwyl hy haar aanziet. Zo men hem vraagt waar hy haar gezien heeft, zo bootst hy eene geheimhouding na, en zoude elk wel willen doen gelooven dat hy eene geheime kennis aan haar heeft. Egter vergeet hy niet, alles, wat hy kan, in het werk te stellen om zig behaaglyk voor te doen. Hy zingt byna zo hard als de *Acteur* zelf, slaat de maat,

wyst

wyst de passen aan de dansers; zo dat men zoude gelooven dat hy de *Entrepreneur* van de *Opera* is.

Een Edelman uit Languedoc, in de Opera naast zulk eenen lastigen buurman gezeeten, zugtte over zyn lot, en hadt hem wel vèr van zig af gewenscht, maar zyne wenschen waren nutteloos, de *Petit-Maitre* zong altyd. Als dit hem nu lang verveeld hadt, verloor hy eindelyk zyn geduld, en zeide hard op: *Wat Drommel is dat voor een zotskap!* De *Petit-Maitre* deeze woorden gehoord hebbende, die hy wel dagt, dat hem betroffen, geloofde hier uitleg van te moeten hebben. Van wien spreekt gy myn Heer, zeide hy tegen den Edelman! van dien guit, daar op het Toneel, zeide deeze op eene zeer koele wyze, terwyl hy den Acteur wees, die geduurende een gantsch uur my nu al belet heeft na u te luisteren.

Het zoude gelukkig zyn voor de *Petits-Maitres* dat men hen van hunne fouten konde geneezen door hun te doen zien hoe belachelyk zy zich aanstellen, maar hunne gekheid is ongeneeslyk, en hen wys te willen maaken, is alles te willen omkeeren. Wanneer Parys hen wys zal zien, zullen de Jesuiten *Jansenius* onder hunne Heiligen stellen, zullen de Cordeliers godsdienstig, de Capucynen zindelyk, de Maturins geleerd, de Procureus eerlyk, de *filles d'Opera* kuisch, en de Doctoren goede Christenen worden.

Eer zal het koren op de klippen weelig groeijen,
Eer zal de groote Nyl naar zynen oorsprong vloeijen,
Eer zal Beotis aan den zuider hemel staan,
Eer dat het zott' der Petits-Maitres zal vergaan.

DE ONGELUKKIGE MUILEN (*).

TE *Bagdad* woonde een oud Koopman; ABOU-CASEM-TAMBOURIFORT geheeten, berugt wegens zyne gierigheid. Schoon hy zeer ryk was, kleedde hy zich met lappen en vodden; zyn Tulband, van groove stoffe gemaakt, was dermaate bemorscht, dat men de oorspronglyke kleur niet kon onderkennen: maar van zyne geheele kleeding trokken zyne Muilen inzonderheid het oog der aanschouweren: de zoolen waren gewapend met groot gekopte spykers,

(*) *Melanges de Litterature Orientale.*

kers, het overleder gemaakt van allerlei lappen; het bekende Schip van *Argos* bestondt niet uit zo veele stukken als deeze Muilen, de bekwaamste Schoenlappers van *Bagdad* hadden hunne kunst als uitgeput om de stukken en brokken aan elkander vast te hegten. Zy waren door dit alles zo zwaar geworden, dat ze tot een spreekwoord dienden: om te verstaan te geeven dat iets lomp was, vergeleek men 't by de Muilen van CASEM.

Op zekeren dag deeze Koopman, op een der openbaare markten der Stad wandelende, boodt men hem eene groote menigte Kristal aan; hy sloeg de koop toe, om dat hy 'er veel voordeels op zag: eenige dagen daar naa gehoord hebbende, dat de zaaken van een Reukwerkverkooper zeer slegt stonden, en hy niets anders hadt om nog eenig geld voor te maaken dan Roozewater, bediende hy zich van het ongeluk deezes armen Mans, en kogt van hem het Roozewater voor de helft der waarde; deeze byeenkomende voordeelen bragten hem in eene goede luim; doch in stede van een groot Feest aan te rigten, volgens het gebruik der *Oostersche Kooplieden*, die eenigen zeer voordeeligen handel gedreeven hebben, oordeelde hy het beter na 't bad te gaan, waar hy in langen tyd niet geweest was.

Wanneer hy zyne kleederen uittrok, sprak een zyner Vrienden, of ten minsten iemand dien hy daar voor hieldt, (want de Gierigaarts hebben 'er zelden,) hem aan, zeggende, dat zyne Muilen hem tot een spot der gansche Stad maakten, dat hy wel andere mogt koopen. „ Ik heb 'er langen tyd al over gedagt, *antwoordde* CASEM, maar ze zyn zo nog niet versleeten of ze kunnen my nog dienen"; dus praatende geraakte hy uitgekleed en ging in 't bad.

Terwyl hy zich baadde kwam de Cadi van *Bagdad* mede in dezelfde Badstoove. CASEM voor den Regter uitgegaan zynde, ging in het voorportaal, hy hernam zyne kleederen; doch zogt te vergeefsch zyne Muilen; een nieuw schoeizel was 'er in de plaats gezet; onze Gierigaart dagt, om dat hy 't graag zo hadt, dat het een geschenk was van den Man, die hem des zo even vermaande, trok die nieuwe Muilen aan, en vondt zich dus van de moeilykheid ontheeven om andere te koopen; weshalven hy vol vreugde het bad verliet.

Toen de Cadi zich gebaad hadt, zogten de Knegts te vergeefs de Muilen van hunnen Meester; zy vonden niets dan een oud versleeten paar Muilen, welke men wel haast

voor

voor die van CASEM kende. De Geregtsdienaars gingen na den vermeenden Dief, en bragten hem mede, als op de daad betrapt, de CADI de Muilen verruild hebbende wierp hem in de gevangenis. Hy moest de onkosten des geregts betaalen: en dewyl CASEM zo wel voor ryk als gierig bekend ſtondt, geraakte hy niet vry dan na ryklyk geboet te hebben.

Weder t'huis gekomen zynde wierp CASEM van ſpyt zyne Muilen in den *Tiger* die onder zyne venſters heen ſtroomde; eenige dagen daar naa voelden de Viſſchers hun net veel zwaarder dan gewoonlyk, en vonden 'er de Muilen van CASEM in. De ſpykers hadden de maaren van het net zeer geſcheurd. De Viſſchers verſtoord op CASEM, en boos op de Muilen; dagten zich best te kunnen wreeken, door ze in de openſtaande venſters van zyne kamer te werpen; de Muilen, met een dolle drift weg geſmeeten, vielen op de vlesſen met Roozewater, die alle in ſtukken braken.

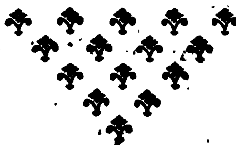
Men verbeelde zich, indien men kan, de ſmert van CASEM, op het zien van zo veel wanorde. „ Vervloekte Muilen, riep hy uit, zich by den baart trekkende; gy zult my geen meer ſchade veroorzaaken "! Dit zeggende, nam hy een ſpade, en maakte een hol in zyn tuin, om 'er de Muilen in te begraaven. Een zyner Buuren, hem zints langen tyd ongeneegen, zag hem in den grond delven. Hy ging terſtond den Bevelhebber bekend maaken, dat CASEM een ſchat in zyn tuin begroef; niets meer was noodig om de begeerte des Bevelhebbers te doen ontbranden. Onze Gierigaart mogt zeggen, dat 'er geen ſchat altoos was, en hy alleen zyne Muilen hadt willen begraaven. De Bevelhebber hadt ſtaat gemaakt op geld, en de mistroostige CASEM verkreeg zyne vryheid niet, dan voor eene groote ſomme.

De wanhoopige CASEM, zyne Muilen verwenſchende, wierpze in eene Waterleiding, ver van de Stad; en dagt nu 'er verder niets meer van te zullen hooren; doch het wanguntig lot ſpeelde hem nog meer nukken, en voerde de Muilen juist na den oorſprong van de waterleiding, die 'er door verſtopt geraakte. De Opzigters der Fonteinen gingen derwaards om het te herſtellen; zy vonden de Muilen van CASEM, en bragten ze by den Stadsvoogd, verklaarende dat deeze al het kwaad hadden veroorzaakt. De ongelukkige CASEM wordt in de gevangenis geworpen, en veroordeeld tot het betaalen eener veel zwaarder boete dan

de twee voorgaande. De Stadsvoogd, de misdaad dus gestraft rekenende, gaf CASEM de kostlyke Muilen weder. Om zich eindelyk te ontslaan van alle onheilen, die ze hem anderzins zouden kunnen veroorzaaken, besloot hy ze te verbranden: doch daar ze met water doortrokken waren, zette hy ze in de zon te droogen op het terras van zyn huis.

Maar nog hadden zyne onheilen geen einde, en 't laatste 't geen hem trof was nog het ergste. Een Buurhond bemerkt de Muilen, en springt van het terras zyns Meesters op dat van onzen Gierigaart: hy neemt een der Muilen in zyn bek, en laat die, speelende, op straat vallen: en de noodlottige Muil viel op 't hoofd eener zwangere Vrouwe, die voorby het huis ging. De schrik en zwaarte des slags veroorzaakte een Miskraam. De Man dier Vrouwe klaagde by den Cadi, en CASEM werd veroordeeld om eene boete te betaalen, geëevenredigd aan het kwaad door hem veroorzaakt.

Hy verscheen voor den Cadi met de Muilen in zyn hand. „Magtig Heer! *zeide hy tot den* Cadi, *met een hevigheid, die den Regter deedt lachen*, die hier het rampzalig werktuig van alle myne onheilen: die doemwaarde Muilen hebben my eindelyk tot armoede gebragt; houd ze in bewaring, op dat men my niet meer kwaads ten laste legge, 't geen zy anderzins buiten twyfel nog zullen veroorzaaken. — De Cadi kon hem dit verzoek niet weigeren, en CASEM leerde, met groote kosten, wat het was te zelden van Muilen te veranderen.

NIEUW-

NIEUWJAARS KINDERZANG,

VOOR DE LIEVE KINDEREN VAN N. N.

Kom myn Zusje, laat ons zingen,
Volg my met uw kinderstem!
Geeven wy door hupp'lend springen
Vrolyk aan Natuurwet klem!
Die was nooit van kindervreugde, nog van haare deuntjes schuw.
Al ons hipp'len als ons tripp'len, vriendlyke Ouders, is voor U.

Hebben wy, op onze koontjes,
Lente-roosjes malsch en teer!
Hebben lelytjes hier troontjes;
Pluk ze van onz' wangen weer!
Want de bloempjes onzer kaakjes, en de blosjes van ons bloed,
Kreegen uit uw zuiv're liefde, uit uw koestring eerst haar gloed.

Lonken onze jeugdige oogjes
Met onnoos'le vriendlykheid!
Lacht de wenkbraauw; zyn die boogjes
Tekens van aanminnigheid.
Al die vonkjes, al die lonkjes, al die lachjes van Natuur,
Kreegen uit uw liefdestraalen zulk een hartenstreelend vuur.

Vloeijen van de kinderlippen
Zoete sprookjes, preveltaal,
Al de woordjes, die ontglippen,
Zyn uw tongval, altemaal.
Onze woordjes zyn tog de uwen, en wy staam'ren u steeds na,
Met dien têdren naam van Moeder, en dien agtbren van Papa.

Hebben onze poesle handjes
Iets, dat ieders oog verrukt:
Grypt die vingertjes, die pandjes,
Die gy telkens teder drukt;
Drukze op uwe liefdeharten, want om uwen hals gehegt
Zyn zy snoeren van uw liefde, en de zegels van uw Echt.

Ziet ge in onze kinderschreeden
's Vaders gang, en 's Moeders tred;
Ziet ge u zelfs in onze leden,
Als ge op onze houding let.
Welk een zoetheid, welk een goedheid, die u dat genoegen geeft,
Dat in ons, uw lieve kinders, uwe beeltenisse leeft.

Vormen wy in ons geheugen
Reeds een denkbeeld van den tyd!
Laaten wy ons dan verheugen,
Wyl 't Nieuwjaar ons thans verblyd!
Want uw blydschap, en uw zegen, leert aan ons dien plicht ook weer;
Eer wy wisten dat wy waren, daalde uw zegen op ons neêr.

Kom dan, allerliefste Zusje,
Dat ge u aan myn zyde voeg'!
Schenken wy een hartlyk kusje,
Met een zugtje, en dat 's genoeg!
Lieve Vader, lieve Moeder, kan in onze harten zien,
Dat eerbiedigheid en liefde beider kinderplicht gebien.

Ag, omhels my, waarde Vader,
Lieve Moeder, kus myn mond!
d'Almagt schenke ons altegader
Heil en Zegen t'allerstond!
Dat de lente van ons jaaren, en de zomer onzer jeugd,
't Vergenoegen, 't heil van 't leeven, aan u schenke in waare vreugd.

J. L. F. V. B.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het vierde Deels, tweede Stuk.

Proe-

Bo-

BERIGT
VOOR DEN
BOEKBINDER.

De Afbeelding des berugten *Watervals* van *Niagara* in *New-York*, te plaatzen tegen over . . . . bl. 242

Het Plaatje van de *Verschillende Voetmaaten*, tegen over 340

NB. De 2 Verbeterbladen moeten, in het Binden van dit Deel, op hunne plaatzen worden ingevoegd.